OVID DENSUSIANU — O P E R E IV

OVID DENSUSIANU

OPERE

IV

Ediţie critică de B. CAZACU, ÎOAN SERB si FLOR1CA ŞERB

TEORIE, ESTETICĂ, ISTORIE ŞI CRITICĂ LITERARĂ. PUBLICISTICĂ

Text ales şi stabilit de B. CAZACU, ÎOAN ŞERB şi FLORICA ŞERB
ÎS ote şi comentarii de IOAN ŞERB şi FLORICA ŞERB

EDITURA MINERVA
Bucureşti, 1981

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Continuăm editarea scrierilor ştiinţifice şi literare ale lui Ovid Densusianu, după încheierea secţiunii A. Lingvistică, *în primele ini volume ale seriei de* Opere (7, *1968, II, 1975, III, 1977), prin publicarea lucrărilor din celelalte domenii ale culturii pe care le-a ilustrat personalitatea complexă şi multilaterală a marelui filolog român. Astfel, în continuare, vor apărea secţiunile:* B. Teorie, estetică, istorie şi critica literară. Publicistică. C. Beletristică, *în •volumele IV, V, VI şi VII.* D. Folclor şi etnografie, *în volumele VIII şi IX ale ediţiei critice de* Opere *a lui Ovid Densusianu, aşadar într-o ordonare modificată faţă de cea anunţată în primul volum al ediţiei.*

în cadrul secţiunii B *vor fi incluse studiile şi articolele (din volume sau periodice) de estetică, istorie şi critică literară, publicistica social-politică şi culturală, precum şi dările de seamă şi recenziile semnate de Ov. Densusianu. In secţiunea* C *vor fi reunite < reaţiile sale originale în versuri, proză sau teatru ; secţiunea D va cuprinde studiile teoretice sau analitice de folclor şi etnografie, precum şi culegerile şi antologiile de literatură populară realizate de Ov. Densusianu.*

Menţionăm, mai jos, cuprinsul volumelor IV şi V, care apar la scurt interval, în cadrul cărora se vor edita primele subdiviziuni ale secţiunii B. Teorie, estetică, istorie şi critică literară. Publicistică, *precum şi principiile care ne-au călăuzit la ordonarea materiei, la selecţia materialelor şi la stabilirea textului. In prima parte a volumului IV, în capitolul I.* Teorie şi estetică literară *sînt cuprinse, pentru prima oară în volum, fiind reproduse din periodicele*

Revista critică-literară *şi* Vieaţa noua, *unele dintre cele mai importante studii şi articole teoretice şi de atitudine, din care reies treptele de evoluţie, precum şi momentele de răscruce, cele mai semnificative, ale concepţiilor ideologice şi estetice ale lui Ovid Densusianu, texte menite să reliefeze şi să prefaţeze activitatea sa practică de critic şi istoric literar, de poet, de teoretician şi îndrumător literar.*

In volumele IV şi V, în continuare, se publică, în capitolul II, Istorie şi critică literară *(a. Literatură română; b. Literaturi romanice şi alte literaturi), cronologic, scrierile sale din aceste domenii, editate în volume sau rămase sub formă de cursuri :* Barbu Delavrance;a *(1919)* ,* Literatura romana moderna *(I, //, 1920, 1921, 1933) ;* Dante şi latinitatea *(1921) ;* Sufletul latin şi literatura nouă *(I, //, 1922) ;* Originea poeziei trubadurilor *(curs litografiat, 1923). în această secţiune a scrierilor lui Ovid Densusianu se reeditează* Literatura română modernă, *una dintre operele sale fundamentale, alături de* Histoire de la langue roumaine *şi* Evoluţia estetică a limbei române, *care, deşi publicată tîrziu de către autor — cu modificări şi remanieri nesubstanţiale faţă de versiunea iniţială de curs (de la sfîrşitul secolului al XlX-lea) — a constituit, de fapt, prima sinteză de istorie literară românească, într-o viziune modernă de tratare a materiei, ce îşi păstrează pînă azi întreagă valoarea, frumuseţea analizelor literare şi limpezimea clasică a stilului şi limbajului critic. Nu am cuprins în ediţia de faţă întregul curs de istorie literară românească ţinut de Ovid Densusianu între anii 1898—1901, rămas parţial pînă azi inedit (şi din care profesorul a desprins doar* Literatura română modernă) *— interesantă fiind îndeosebi partea consacrată literaturii române vechi — deoarece nu a fost revăzut şi definitivat de autor, precum şi pentru faptul că a fost depăşit de mai multe lucrări similare publicate şi, în primul rînd, de* Istoria literaturii româneşti *de Nicolae Iorga.*

Din celelalte scrieri care se mai publică în acest volum reiese orizontul vast şi interesul ştiinţific multilateral manifestat de Ov. Densusianu, mai întîi faţă de literatura română, dar şi faţă de celelalte literaturi, îndeosebi romanice, preocupările sale îndreptîndu-se fie spre opere medievale, fie spre creaţiile poetice simboliste, într-o viziune critică modernă, integratoare a literaturilor popoarelor de origine latină.

Imaginea de critic şi istoric literar, de publicist şi polemist a lui Ovid Densusianu se va completa şi contura mai deplin prin publicarea, în cadrul volumelor VI şi VII, a articolelor şi studiilor ramase în periodice, la care se vor adăuga — în aceleaşi volume — creaţiile originale cuprinse în secţiunea C. Beletristică.

Precizăm, de asemenea, că în ceea ce priveşte stabilirea şi transcrierea textului, ne-am condus după aceleaşi norme filologice înscrise în Nota asupra ediţiei *din volumul I (1968) : modernizarea ortografici, dar reţinerea anumitor forme şi particularităţi de limbă folosite în mod constant de autor.*

Volumul V se încheie cu un aparat critic — şi pentru volumul IV — constînd din note şi comentarii, în care se dau indicaţiile de apariţie a materialelor reproduse în ediţie, elementele — biografice şi critice — necesare pentru cunoaşterea genezei şi înţelegerea textelor, precum şi unele date asupra receptării operei lui Ovid Densusianu, în cultura română, pînă în zilele noastre. Pe lîngă lucrările publicate, în note se fac referiri la unele materiale inedite, păstrate în arhiva familiei, precum şi la volumul omagial, inedit, dedicat memoriei lui Ov. Densusianu, în curs de pregătire la Editura Eminescu.

La sfîrşitul volumului V va apărea, de asemenea, un indice de nume pentru materia acestor două volume.

EDITORII

I. TEORIE ȘI ESTETICĂ LITERARĂ

DIN PERIODICE

LEGEA EVOLUŢIUNEI ŞI CRITICA LITERARĂ

Atît în evoluţiunea organică, cit şi în cea socială, psihologică şi acea a activităţei intelectului omenesc, se observă o continuă trecere de la forme mai omogene şi mai nedefinite la altele mai eterogene şi mai definite, şi această transformare merge paralel cu o integrare progresivă, fie între părţile constituante ale unui singur agregat, fie între mai multe agregate. Cu alte cuvinte, pe lîngă că evoluţiunea este un mers progresiv de diferenţiare şi precizare în forme, care sînt cu atît mai omogene şi mai confuze cu cît stau pe o scară mai inferioară de dezvoltare, ea mai este caracterizată printr-o integrare progresivă a acestor forme o dată bine diferenţiate şi bine definite.[1]

Acest principiu stabilit de Spencer în *Premiers principes* şi aplicat de dînsul în *Principes de sociologie, Principes de biologie* şi *Principes de psychologie,* vom căuta sâ-1 probăm întîi prin cîteva fapte observate în domeniul biologiei, al psihologiei, al sociologiei şi în cursul diferitelor manifestaţiuni ale intelectului omenesc, pentru a se vedea că el poate fi verificat, în special, şi în evoluţiunea criticei literare.

I

în domeniul biologiei, studiile embriologice ne arată că germenul din care-şi ia naştere omul nu se deosebeşte mult, la ori-

Spencer, *Premiers principes,* trad. Cazelles, p. 276, 296, 324.

gine, de un embrion vegetal sau de un embrion al altor organisme din seria animală, şi că numai încetul cu încetul se produce o diferenţiare, aşa încît să se poată distinge dacă organismul ce se va dezvolta va fi animal şi nu vegetal. În acelaşi timp.^ceva mai tîrziu, se observă o nouă diferenţiare, din care rezultă ca_ embrionul primeşte o formă particulară, prin care se trage linia de demarcare între organismul omului, aşa cum se va dezvolta el mai în urmă, şi acei al altor animale. Cu toate acesteaJnsă embrionul nu ni se prezintă în aceasta fază decît ca o masă ^celulară omogenă şi de o structură aproape uniforma. Curînd însa începe să apară un mai mare număr de ţesături bine distincte şi mai mult sau mai puţin diferenţiate între ele, şi această transformare este însoţită totodată de alte schimbări caracterizate prin aceea că din sînul acestor ţesături încep a-şi lua naştere cîteva_ rudimente de organe, care şi ele în primul moment al dezvoltatei lor nu ni se prezintă decît ca nişte mici mase omogene şi puţin diferenţiate în forma lor. Astfel, după cum a observat Bischoff, braţele apar întîi ca nişte simple ridicaturi de ambele părţi ale embrionului şi după cîtva timp extremităţile acestor ridicaturi încep a se diferenţia sub forma a două îmflături, din care-şi vor lua naştere_ mînile, şi la suprafaţa acestora se pot observa, după_ scurt timp, patru tăieturi longitudinale, care mai tîrziu vor servi de linie de despărţire între degete. Acelaşi proces de diferenţiare se poate surprinde şi în chipul cum se dezvoltă coloana vertebrală şi craj niul. în prima fază a evoluţiunei nu se distinge decît o simplă depresiune longitudinală, reprezentînd întreg canalul cerebro-spinal, şi numai după scurt timp vedem că se produc mai multe sciziuni din care-şi vor lua naştere toate vertebrele. Şi acestea din urmă observăm că, la origine, ni se prezintă sub o aceeaşi formă, aşa încît nici craniul nu se deosebeşte mult de ele şi diferenţiarea lui nu începe a se arăta decît ceva mai tîrziu.

Dacă am cerceta evoluţiunea fiecărei părţi din agregatul organic al omului am constata că ele se dezvoltă numai pe calea diferenţierei din mase de celule omogene Ia origine, cu cît ajung pe o scară mai înaintată de evoluţiune organică, cu atîta devin mai eterogene, mai puţin uniforme, întrînd, în aceiaşi _ timp, ca elemente constitutive ale unui număr din ce în ce mai mare şi mai variat de organe, însărcinate fiecare cu o anumită funcţiune în mecanismul fiziologic al corpului nostru.[1]

[1] **Procesul de difeienţiare la om îl mai putem constata şi dir. alt punct de vedere. în timpurile primitive asemănarea dintre indivizi trebuie să fi fost mai mare de cum este la popoarele civilizate.**

Această trecere progresiva a organismului omenesc[1] de la forme mai omogene la altele mai eterogene şi mai diferenţiate este însoţită, în acelaşi timp, de o transformare de la mai nedefinit la mai definit şi mai precis.

Şi aceasta rezultă din observaţiunile făcute astăzi asupra triburilor sălbatice la care se vede o mare asemănare între membrii ce le compun. Cu timpul însă omul, trăind în condiţiuni de vieaţă deosebite, sub influenţe climaterice speciale, venind din ce în ce mai mult în contact rasele şi amesteeîndu-se între ele, toţi aceşti factori au produs o trecere continuă de Ia forme mai omogene la altele mai eterogene şi o diferenţiare alît de mare în cnnformaţiunea fizică o omului, încît astăzi la popoarele civilizate vedem că asemănarea dintre indivizi este foarte mică.

[1] **Diferenţiarea organică pe care am observat-o. în special, în cursul dezvoltărei embrionului omenesc se poate verifica, în general, şi prin cercetări făcute asupra evoluţiunei întregului regn animal. Astfel la animalele inferioare (ca *amoeba* ş.a.) organismul lor nu este compus decît dintr-o masă protoplasmică omogenă. Pe o scară mai înaintată se vede un pas cătră dil'erenţiare prin faptul că pătura externă a materiei organice, pentru a putea rezista agenţilor fizici externi, începe a se întări, primind astfel o constituţiune' deosebită de aceea a păturei interne. Ţesătura externă, mai omogenă la origine, începe şi ca, la rîndul ei, a se diferenţia după cum organismul se află sub influenţa unui agent fizic exterior sau a altuia, aşa că în chipul acesta se explică varietatea atît de mare pe care o vedem în seria animală în privinţa organelor tegumentare (Spencer, *Princ. de biologic,* II, 338—361). în acelaşi timp, o altă diferenţiare are loc înlăuntrul ţesăturei interne a organismelor. Omogenă la origine, ea începe a deveni cu atît mai eterogenă si mai complexă, cu cît evoluţiunea organică a regnului animal merge progresînd. întîiul pas cătră diferenţiare este dezvoltarea unui aparat digestiv, care şi el, la rîndul lui, sufere diferenţieri continue, plecînd de la un simplu şi uniform canal şl ajungînd pînă la forma cea mai complicată şi diferenţiată, care se vede la mamiferele superioare. Pe lîngă aparatul digestiv vedem că-şi ia naştere şi cel respirator, precum şi cel circulator, care la seriile inferioare de animale nu ni se prezintă decît ca un amestec omogen şi confuz de canale prin care circulează lichidul nutritiv, încetul cu încetul, vedem că aceste canale se diferenţiază, dînd naştere inimei şi întregei ţesături de vine si artere pe care le vedem în corpul animalelor superioare. Pe o scară mai înaintată vedem apărînd sistemul nervos, alcătuit la origine numai din cîţiva ganglioni, care în cursul evoluţiunei ajung a da naştere complexei ţesături nervoase pe care o distingem în organismul omenesc (Spencer, *ibid.,* II, 362—430). Din toate aceste fapte se vede cum evoluţiunea organică, plecînd de la o simplă şi omogenă masă protoplasmică, printr-o continuă trecere la forme mai eterogene şi printr-o progresivă diferenţiare, ajunge să deie naştere organismelor superioare.**

Acelaşi fapt se poate constata si în regnul vegetal, v. Spencer, ibid., II, 259—318.

La embrion materia organică nu-i ^cîecît un^ amestec confuz şi nedefinit de celuie, care numai după ce întră într-un stadiu mai înaintat de dezvoltare încep a da naştere unei_ structuri de un caracter mai bine definit şi mai precis. în acelaşi timp,^ organele, avînd o formă puţin definită la origine, devin cu atît mai precise şi mai bine determinate cu cît organismul ajunge într-o fază mai înaintată de evoluţiune.

Pe lîngă această diferenţiare şi precizare a părţilor ce constituiesc un agregat organic, se observa o altă transformare, mergînd *pari passa* cu celelalte două de mai nainte, şi această transformare consistă în aceea că, cu cît părţile unui agregat se diferenţiază şi se precizează mai mult, cu atît se stabileşte între ele un raport mai strîns de consolidare şi integrare. Fiecare organ o dată bine diferenţiat şi definit, atît în structura cît şi în funcţiunea lui, tinde a se pune în legătură cu celelalte organe, aşa încît funcţiunile lor se subordonează, devin din ce în ce mai dependente unele de altele şi din toate acestea rezultă o integrare, care capătă un caracter cu atît mai complex, cu cît organismele sînt mai superioare. Este constatat faptul că, cu cît un ^agregat organic este mai dezvoltat, cu atît raportul de dependenţă dintre părţile lui este mai mare, aşa că separarea uneia din ele_ aduce o perturbare generală în întregul organism. Astfel la animalele inferioare, la care diferenţiarea şi integrarea sînt puţin înaintate, se observă că ele continuă de a trăi chiar după ce li s-a izolat vreun organ din corpul lor, pe cînd la organismele superioare funcţiunile vitale se turbură sau încetează de a se mai exercita, înlăturată fiind vreo parte din agregatul lor organic.[1]

Din toate cele spuse pîn-aici se poate vedea uşor că faptele din domeniul biologiei confirmă îndeajuns cele spuse asupra principiului evoluţionist încă de la începutul acestui studhx

Sa trecem la aplicarea aceloraşi legi si în materie de sociologie.

II

în numeroasele sale cercetări Spencer a arătat cum societăţile în dezvoltarea lor progresivă, plecînd de ia forme omogene, tind

[1] Spencer, *Premiers principes,* 279—283 şj Principes *de biologie,* I. 194—197 şi II, 430—443.

încontinuu a se manifesta ca agregate din ce în ce mai eterogene şi mai diversificate.

în triburile sălbatice, precum la andameni, fuegini ş.a., societatea este constituită din mase omogene de indivizi, care nu se deosebesc mult între ei prin aptitudinile lor şi funcţiunile pe care le exercitează : fiecare trebuie să îndeplinească funcţiunea de militar, fiecare este silit să-şi fabriceze armele, să-şi zidească singur casa şi să-şi cîştige hrana.[1] în satele negrilor din Guineea un singur om este şi fierar şi tîmplar şi arhitect. Nu se observă nici cea mai mică diferenţiare în funcţiuni, aşa că toţi sînt egali şi la unele grupe primitive, ca la boşimani, diferenţiare socială nu există deloc, prin faptul că nu au căpetenii.[2]

Necesitatea de a se putea apăra triburile în contra atacurilor exterioare aduce alegerea unui cap conducător al lor, alegerea care se face fie după vîrsta mai înaintată,[3] fie după forţa fizică,[4] fie după superioritatea morală sau intelectuală,[5] fie, în sfîrşit, după avuţie.[6]

Acesta este primul pas către o diferenţiare socială. Cu toate acestea însă, la origine, căpetenia nu se deosebeşte mai deloc de ceilalţi membri ai tribului : el singur trebuie să îngrijească de toate afacerile, să-şi facă îmbrăcămintea, să-şi zidească locuinţa şi să meargă la vînat ca şi ceialalţi. Trebile publice le conduce el singur fără nici un alt ajutor.[7] Cu timpul însă, întinzîndu-se domnia lui asupra mai multor grupuri, şi afacerile publice devenind mai complexe, vedem că căpetenia se înconjoară cu ajutoare

[1] Spencer, *Principes de sociologie,* II, 94—133, III, 389—419 si *Introd. ă la science sociale,* 355—356.

[2] Spencer, *Princ. de soc.,* II, 31—98 ; Souffrct. *De la disparite physique et mentale des races humaines,* 164. Lipsa de căpetenii o vedem şi la unele grupe de eschimoşi şi australieni, la cayagnaşi, la alfaruşi, la haidahii la care „toţi indivizii par a fi egali", si ia unele triburi calilorniene „ia care fiecare face ce vrea" (Spencer, *Princ. de soc.,* III, 448).

[3] Aşa-i la veddaşi, la dayaki, şi la hotentoţi, unde capul poartă numele de *gugu* (Spencer, Princ. de soc. III," 450—451 ; Souffret, *op. cit..* 166).

[4] La tapaioşi, beduini ş.a.

[5] La cricki, cumauşi şi ostyaki. Spencer, *op. cit.,* III, 452.

[6] La unele triburi, ca la hotentoţi (Letourneau. *Sociologie,* 457) si la indienii clin Camciatka şi insulele Aleutiene (Souffret, *op. cit..* 172), capii sînt numai temporari, pe cînd la altele autoritatea acestora este permanentă. Asupra împregiurărilor ce fac ca autoritatea capului din temporară să devie permanentă, v. Spencer, *ibid.,* III, 461—474.

[7] La bitjuani regele singur execută sentinţele de condamnare : la cukişi căpetenia împarte singur pămînt la familii ş.a.

luate dintre membrii tribului şi acestora le-ncredinţează diferite funcţiuni, împărţind astfel puterea cu ei, aşa că căpeteniei nu-i mai rămîne, în cele mai multe cazuri, decît puterea militară, puterea religioasă şi o parte din cea politică, puteri pe care le vedem întrupate întotdeauna în persoana lui în cele dintîi urme de civilizaţiune. In aceiaşi timp, prin crearea unei caste sacerdotale puternice şi a unui corp militar bine diferenţiat, vedem o nouă diviziune a autorităţei. Afară de acestea, o altă diferenţiare paralelă cu cele de mai nainte vedem ca se îndeplineşte în sînul societăţei prin aceea ca, pe de o parte, în urma războaielor captivii, făcuţi sclavi, sînt puşi în serviciul claselor mai influente ; iar pe de alta, în urma dezvoltărei industriei, muncitorii se-nmulţesc mereu, şi din toate acestea rezultă o diferenţiare a păturilor sociale, diferenţiare care se accentuează cu atît mai mult, cu cît un agregat social se află pe o scară rnai înaintată de dezvoltare.

Mecanismul social se complică în chipul acesta din ce în ce mai mult ; se simte necesitatea unor noi organizaţiuni ; funcţiunile se-nmulţesc şi devin din ce în ce mai variate ; principiul diviziunei muncei se impune cu atît mai mult, cu cît structura agregatelor sociale devine mai complexă şi din toate aceste transformări şi diferenţieri urmează specializarea atît de mare ce o vedem azi în toate ramurile de activitate, precum şi divergenţa progresivă a aptitudinilor indivizilor, care, în acelaşi timp, manifestă o independenţă crescătoare în chipul lor de a gîndi şi de a lucra.[1] într-un cuvînt, agregatele sociale cu cît sînt mai înaintate, cu atît ne prezintă un mers evolutiv continuu de la forme mai omogene şi mai uniforme la altele mai eterogene şi mai diferenţiate.

Paralel cu acestea se observă o altă serie de transformări înrudite cu cele de mai sus şi caracterizate prin o tendinţă de a se stabili în mecanismul social o ordine şi o preciziune cu atît mai distinctă, cu cît se accentuează mai mult progresul societăţilor.

Această diferenţiare şi precizare prin care se caracterizează mersul progresiv al societăţilor, este însoţită în acelaşi timp de o tendinţă cătră integrare şi consolidare din ce în ce mai pronunţată. Pe cînd în societăţile primitive fiecare individ, atîrnînd puţin de la ceilalţi, poate trai izolat, deoarece singur îşi poate satisface necesităţile sale, în agregatele sociale mai înaintate, vedem că individul este mai mult condiţionat de ceilalţi şi nici unul nu poate trăi fără un ajutor continuu din partea altora, fie conştient,

[1] In literatură, în special, acest individualism şi această diferenţiare merge creseînd. V. Brunetiero. *Evolution dea genres,* 1. p. 39, şi Henncquin, *Critique scientifique,* 114—115.

fie inconştient, fie direct, fie indirect. Acest spirit progresiv de solidaritate, de cooperaţiune şi de integrare nu se observă numai între părţile unui singur grup social, ci-1 vedem stabilind raporturi din ce în ce mai strînse, şi între mai multe agregate sociale.[1]

Rezultă dar, din cele arătate mai sus, că şi în domeniul sociologiei, ca şi în ai biologiei, se pot aplica principiile generale ale legei evoluţiunei.

Să trecem acum la cercetarea cîtorva fapte ce se raporta la psihologie pentru a se putea vedea dacă cele spuse pîn-aici pot fi observate şi în cursul evoluţiunei psihologice.

III [2]

Cercetările mai nouă pun mereu în evidenţă faptul că în faza primordială de dezvoltare a limbilor este necunoscută întrebuinţarea de cuvinte izolate, avînd o însemnare gramaticală fixă şi putînd intra ca elemente constitutive ale unei fraze, aşa încît limbile, cu mai multă probabilitate, au început cu cîteva cuvinte, care cuprindeau în sine nu o singură noţiune ca astăzi, ci o propoziţiune sau o cugetare întreagă. „Limba, zice Sayce, a-nceput prin fraze ; iar nu prin cuvinte izolate, şi este evident că toate cuvintele au trebuit să fie la început fraze." Acelaşi lucru-1 exprimă şi Romanes cînd spune următoarele cuvinte : „En fair, le langage n'a pas commence avec une seule de nos distincţions recentes entre le nom, le verbe, l'adjectif, la preposition etc. ; il a commence par etre le protoplasme non differencie du langage, hors duquel toutes ces parties du langage se sont par la suite developees, grace â une evolution graduelle et prolongee .[3]

[1] Spencer, *Premiers princ,* 284—286 ; *Princ. de soc,* 358.

[2] în aplicarea legei evoluţiunei la psihologie, mă voi mărgini a studia numai dezvoltarea progresivă a limbilor, deoarece m-aş depărta prea mult de la subiect dacă m-aş încerca să tratez şi chestiunile atît de vaste ale evoluţiunei inteligenţei, sensibilităţei şi voinţei, scopul acestui articol fiind numai expunerea principiilor evoluţiunei si aplicarea acestora la critica literară.

[3] Romanes, *V'evolution mentale chez l'homme.* trad. Varigny, 1891, p. 292. „La proposition est d'abord un bloc dont Ies differentes parties ne sont pas differenciees pour lui donner une forme, pour l'articuler, il faut la civilisation avec ses efforts conlinus et lents" (R. de la Grasserie, *De la conjugaison objective.* 38).

Observaţiunile făcute asupra copiilor şi popoarelor primitive confirmă cele spuse mai sus. Astfel, în dialectul eskimo un singur cuvînt, *Kosucrssarfigssarsingitdluinamarpok,* exprimă fraza : „nu s-a găsit nimic, din care să facem un loc, unde osteneala să fie ridicată". Asemenea cuvinte-fraze, ce caracterizează toate limbile primitive aşa-zise polisintetice, în care nu se vede deosebită nici o categorie gramaticală şi în care o singură vorbă exprimă o judecată întreagă, sînt suficiente pentru a arăta chipul cum îşi exprimă omul primitiv cugetarea sa.[1] într-o fază de evoluţiune mai înaintată vedem că din aceste cuvinte-fraze încep a se diferenţia, încetul cu încetul, toate categoriile gramaticale. Cea dintîi categorie ce s-a diferenţiat pare a fi, după unii, pronumele.[2] Mai tîrziu vedem apărînd substantivul şi adjectivul.[3] După substantiv sau în acelaşi timp cu el s-a diferenţiat verbul.[4]

Tot astfel se diferenţiază articolul, care la origine nu se deosebeşte de pronume, aşa că la Omer îl vedem încă în faza în care el are încă valoare pronominală. Cu timpul vedem apărînd prepoziţiunile, conjuncţiile şi totodată, alături cu aceste diferenţieri, vedem că-şi iau naştere cazurile, numerile, timpurile şi modurile.

Paralel cu acest proces de diferenţiare[5] ce se operează în elementele linguistice primitive şi alături cu această trecere de la forme mai simple şi mai omogene la altele mai complexe şi mai eterogene, se observă şi o precizare şi o integrare progresivă. în limbile primitive înţelesul cuvintelor este confuz, aşa că ele exprimă într-un chip de tot vag şi nedefinit cugetarea individului, în timp ce atunci cînd, în urma unei continue perfecţionări a limbei, categoriile gramaticale s-au diferenţiat, vedem că, pe de o parte, înţelesul şi raportul logic al cuvintelor, precum şi rolul şi funcţiunea fiecărei părţi de cuvînt devin din ce în ce mai precise şi mai definite ; iar, pe de alta, aceste categorii, o dată bine diferenţiate, intrînd în alcătuirea frazelor, se stabileşte între ele un raport de integrare şi de consolidare, atît de strîns încît funcţiunea fiecărei este dependentă de toate celelalte şi determină pe fiecare din ele.

în chipul acesta vedem cum şi în dezvoltarea limbei se poate aplica, în urma observaţiunilor făcute de psihologi şi coroborate de o sumă de date psihologice, principiile generale ale evoluţiunei.

IV

Dacă cercetăm chipul cum se dezvoltă toate manifestaţiunile intelectuale ale omului, constatăm aceleaşi transformări pe care le-am observat atît în cursul evoluţiunei organice, cît şi a celei sociale şi psihologice. în adevăr, nu numai în privinţa ştiinţelor în general se poate vedea că ele la origine nu sînt separate încă de concepţiuniie teologice ale omului din prima fază de dezvoltare progresivă, aşa că numai mai tîrziu le vedem diferenţiindu-se din mijlocul amestecului confuz şi omogen de idei ale individului

[1] După cum în cursul evoluţiunei organice animalele inferioare nu sînt decît o masă protoplasmică omogenă în care nici un organ nu se vede încă diferenţiat, tot aşa vedem că la baza evoluţiunei limbilor primele elemente linguistice nu sînt decît nişte *mase omogene,* în care nu se observă nici o diferenţiare a părţilor şi funcţiunilor gramaticale. „Comme ces animalcules, zice Romanes (p. 310—311), qui sont ă la fois des simples cellules et des organismes complets, ce sont â la fois des mots isoles et des phrases independantes. En outre, si dans un cas il y a la vie, dans l'autre il y a la signification ; mais la derniere, comme la premiere, est vague et fruste : Ia phrase est un organisme sans organes, et elle n'est generale que dans cc sens qu'elle est protoplasmique."

[2] Romanes, op. *cit.,* 297.

[3] După unii aceste părţi ale gramaticei s-ar fi diferenţiat cele dintîi.

[4] Unii cred că verbul s-a născut din substantiv. Sayce combate această idee zicînd că „nu putem deriva verbul din substantiv, nici pe acest din urmă din cel dintîi. Ambele aceste categorii sînt creaţiuni coexistente, aparţinînd aceleiaşi epocc şi unei singure faze de perfecţionare a limbei". V. si Rcgnaud, *Le verbe,* în *Rev. philos..* 1888, II, p. 588—591.

[5] Un alt punct de vedere din care poate fi privit încă procesul de diferenţiare din sînul limbilor este şi următorul. După cum în cursul evoluţiunei organice se vede la unele animale inferioare că un singur organ serveşte pentru două funcţiuni fiziologice deosebite şi numai cu timpul se diferenţiază, apărînd un al doilea organ, tot aşa în limbile primitive un singur cuvînt serveşte a exprima două sau mai multe idei, mai mult sau mai puţin asemănătoare între ele. şi numai cu timpul fiecare idee, diferenţiindu-se, primeşte o numire deosebită, pe cînd cuvîntul primitiv, dacă nu se pierde, rămîne pentru a exprima o singură noţiune. Astfel la egipteni „cuvîntul *ta* îi vedem cu o sumă de accepţiuni : tu. prezinte, direcţiune, grîu, picătură, lacrimă, grămadă, baston, sănătate, adunare, rîu, a pluti, a fura, a arde, a purta şi a da samă". Acelaşi lucru îl observăm la copil. „Le mot enfantin *baba* (dormir), zice F. Muller, ne signifio pas simplement dormir c'est-(\-dire un forme particuliere du repos ; cela signifie encore, ct plutot, toutes Ies circonstances qui se raportent au sommell : le berceau, Ies rideaux, le traversin. Ies vetements de nuit etc. (ap. Romane;, op. *cit.,* 293). Cît despre alte fapte privitoare la diferenţiarea in limbi, v. Spencer, *Premiers principes,* 310—312.

primitiv, ci dacă luăm în special fiecare ramură de ştiinţe observăm acelaşi proces tic diferenţiare şi trecere de la forme mai simple şi mai omogene la altele mai complexe şi mai eterogene. Aşa materna;icile la originea lor nu consistau decît dintr-un număr restrîns de teoreme asupra numerelor, asupra perpendicularităţei şi paralelismului, asupra egalităţei triunghiurilor, şi din cîteva noţiuni elementare asupra cercului şi sferei ; iar astronomia nu era decît un amesiec vag de concepţiuni mistice şi metafizice născute în îiiinica astrologilor. Şi toate acestea erau mai mult de domeniul spcculaţiunilor şi doctrinelor, fie ale teologilor, fie ale filozoliior. inccuil cu încetul însă şi mai ales din timpul civilizaţiunei greceşti vedem că amestecul omogen şi confuz de teorii matematice primitive începe a se diferenţia în mai multe ştiinţe speciale, care mai tîrziu vor forma corpul întreg al ştiinţelor matematice. Şi în loc de concepţiuni vage şi puţin definite vedem că fiecare din aceste ştiinţe, o dată bine diferenţiate, capătă un caracter de preciziune, fixîndu-li-se, în acelaşi timp, domeniul şi obiectul lor. Astfel, în mînile lui Euclide, Apoiloniu, Nicomede ş.a. îşi ia naştere adevărata ştiinţă a geometriei ; prin cercetările altor matematici se pun bazele astronomiei, ale trigonometrici şi mecanicei ; cu arabii apare algebra şi mai tîrziu vedem că-şi ia naştere calculul diferenţial şi integral.[1] Pe lîngă această diferenţiare şi precizare a ştiinţelor matematice, se observă o integrare progresivă atît între părţile fiecăreia din ele, cît şi în raporturile ce le au ele între ele. Aşa, pe de o parte, fiecare teoremă din geometrie, d.e., stă într-o legătură atît de strînsă cu toate celelalte teoreme ale ei, încît nu se poate înţelege una fără alta ; iar, pe de altă parte, geometria este silită să ceară şi să deie ajutor celorlalte matematici.

Dacă am cerceta istoria tuturor ştiinţelor ne-am convinge mai mult de exactitatea principiilor pe care le-am constatat, în special în evoluţiunea ştiinţelor matematice.[2]

[1] **V. Hoeffer, *Hist. des mathematiques* şi Maximilien, *Hist. des mathem.. et des sciences physiques,* 8 voi., 1883—1886.**

[2] **Un alt exemplu de aplicare a legei evoluţiunei în dezvoltarea istorică a ştiinţelor îl putem găsi în chipul cum s-a născut sociologia. Pînă în secolul nostru ea n-a existat ca ştiinţă specială, ci găsim numai prin scrierile unor autori (ea Hooker. în *Guvernămintul eclesiastic* şi în *încercare asupra ist. societăţei civile a lui Ferguson)* cîteva rudimente ale viitoarei ştiinţe, aşa că abia în mînile lui Comte, Bukle, Spencer, Lctourneau, Tylor ş.a. vedem că ea s-a diferenţiat, devenind o ştiinţă specială. în acelaşi timp raportul de integrare al ei se vede din necesitatea pe care o are de a cere ajutorul unor ştiinţe, ca antropologia, istoria, economia politică, geografia, biologia şi**

Din cele spuse pînă aici credem ca am pus de ajuns în evidenţă faptul că, *cu cît formele merg mai mult pe o cale de dezvoltare progresivă, cu atît se observă în sinul lor o diferenţiare sau o trecere continua de la o stare mai omogenă la alta mai eterogenă şi o precizare mai mare mergînd paralelă cu o integrare progresivă.*

Să vedem dacă această lege a evoluţiunei poate fi aplicată şi în domeniul criticei literare.

V

în timpul antichităţii clasice, greceşti şi romane, critică literară nu exista ca un gen literar deosebit şi ca un studiu special, ci o găsim totdeauna amestecată prin alte scrieri.

La greci în mod mai serios o găsim prin scrierile filozofilor. Aşa la Plato în *Phedru* şi *Gorgias* aflăm o critică inspirată de un înalt idealism. La Aristotele aflăm în *Retorica,* în *Politica* şi în fragmentarea *Artă poetică* tratate chestiuni literare cu un spirit practic. Aprigul Zoii, care a scris prin secolul al patrulea înainte de Cristos, a criticat pe poeţii Pindar, Archiloch, Eschil şi alţii. Din timpurile mai tîrzie ni s-a păstrat de la greci tratatul *Despre sublim* atribuit unui oarecare Longin.

Tot asemenea şi la romani critica o aflăm prin operele filozofilor. *Orator, De oratore* şi *Brutus de claris oratoribus* sînt opere celebre ale lui Cicerone, şi anume în cele doua dintîi dezvoltă precepte relative la elocinţă, în *Brutus* face critica oratorilor latini anteriori. în *Institut, oral.* a lui Quintilian aflăm în cartea X critica scriitorilor mai însemnaţi greci şi romani. Horaţiu în *Epistola către Pisoni* rezumă teoriile vechi asupra epopeii, tragediei şi a comediei, iar în *Epistola către August (Epist.,* Libr. II, 1) ne face o scurtă critică asupra unora din poeţii arhaici latini.

Afară de acestea şi la greci şi la romani aflăm critica amestecată prin elegii, epigrame ş.a. Cu deosebire la greci aflăm foarte

psihologia, dînd în acelaşi timp şi ea ajutor altor cercetări. Asupra raportului ei cu biologia şi psihol., v. Spencer, *Introd. ă la science sociale,* 351—144. Aceleaşi observaţiuni le-am putea face .şi în istoria dezvoltării antropologiei, o ştiinţă tot atît de nouă ca şi sociologia.

multe epigrame literare relative la scriitori şi operele lor.[1] Ovidiu în *Amores* (Libr. 1, 15) are cîteva versuri în care el face un fel de critică asupra lui Omer, Hesiod, Menandru, Acciu, Lucreţiu, Tibul, Gal ş.a.

în scrisorile lui Pliniu[2] întîlnim de asemenea ici-colea pasagii izolate de critică literară pe care ei le amesteca în mod întîmplător printre subiectele cele mai variate şi, în sfîrşit, în *Noctes atticae* ale lui Aulu-Gelliu, în *Suasoriae* şi *Controversiae* ale lui Seneca, în comentariile lui Serviu Mauru asupra lui Virgil şi în *Saturnalele* lui Macrobiu, pe lîngă chestiuni de mitologie, istorie, gramatică, retorică, filozofie, drept şi chiar medicină sau fiziologie, găsim adeseori aprecieri critice asupra cutărui sau cutărui autor.

Dar afară de faptul că, pe timpul înfloririi clasicismului antic, critica literară nu are o existenţă a sa proprie, fiind confundată şi amestecată în lucrări literare de tot genul, aceeaşi confuziune se observă şi în metodul pe care-1 urmau acela dintre scriitori cărora le venea cîteodată ocaziunea să atingă în treacăt, printre alte chestiuni, şi vreuna de critică literară. Fiecare cînd judeca, în bine ori în rău, operele altuia nu-şi lua ca criteriu de apreciare decît propriul său gust, încît lauda ori osînda rămîneau ca ştiinţă tot atît de neluminate. Caracterul de panegiric sau de rechizitoriu, pe care-1 avea întreaga critică literară din antichitate, îl putem uşor constata dacă examinăm chipul cum sînt judecate operele şi autorii lor de către cea mai mare parte din scriitorii greci şi latini. La aceştia, pe lîngă termeni de laudă, ca *narrat aperte, pugnat acriter, colligit fortiter, ornat excelse, delectat, afficit* ş.a., găsim epitete ca *indoctus, ritdis, durus* ş^.a., adresate vreunui autor care avusese nefericirea să nu fie după gustul criticului său.[3]

[1] ***Antologia graeca ex recens.*** **Brunkii Indd. et comment. adiecit Jr. lacoos Lipsiae, 1794—o.**

[2] **Scrisoarea XX, cartea I, cuprinde o critică asupra elocinţei; ser. III, c. 2, o apreciare asupra operelor lui Iseu; ser. XXI, c. 3, în care se critică Marţial; ser. VIII, c. 5, unde se găsesc cîteva aprecieri asupra elocinţei şi istoriei; ser. XVII, c. V (o critică asupra poemei iui Calpurniu Pisone, xaraSispicuTov) şi ser. XXVI, c. 9, în care Pliniu îşi arată opiniunea sa asupra lui Demostene şi Eschine.**

[3] **Dacă am' confrunta mare parte din pasagiele de critică literară pe care le găsim ?n scrierile clasicilor antici, ne-am convinge mai mult de faptul că critica literară aşa cum era ea înţeleasă pe atunci nu consta decît dintr-un bogat arsenal de termini adjectivau de care se folosia criticul, cinci venea să arate valoarea intrinsecă a unei opere asupra căreia era chemat să-şi dea opiniunea. Astfel critica pe care Quintilian o face asupra poeţilor, filozofilor, oratorilor şi istoricilor greci şi latini în cartea X din *De instit. orat.* nu-i de la început pînă la fine, decît o înşirare de calificative vage, prin care foarte puţin şi poate chiar deloc nu se scoate în relief caracteristica şi originalitatea fiecărui autor pe care vine să-1 judece. Astfel, iată cam în ce mod critică el pe Omer, Pindar, Lucan şi Horaţiu. Despre cel dintîi se exprimă în următorul chip: „Hic enim, zice el, quemadmodum ex oceano dicit ipse amnium vim fontiumque cursus initium capere, omnibus eloquentiae partibus exemplum et ortum dedit. Hune nemo in magnis rebus sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem *laetus ac pressus, jucundus et gravis,* tum copia, tum brevitate *mirabilis:* nec poetica modo, sed oratoria virtute *eminentissimus...* Quid? in verbis, sententiis, figuris dispositione totius operis, nonne humani ingenii modum excedit?" Iar judecata lui asupra lui Pindar ne-o dă în următoarele cîteva cuvinte: „Novem vero lyricorum longe Pindarus *princeps, spiritus magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia,* velut quodam eloquentiae fiumine; propter quae Horatius cum merito credidit, nemini imitabiliem." Despre Lucan zice: *„ardens et concitatus, et sententiis clarissimus,* et, ut dicam *quod sentio,* magis oratoribus quam poetic annummerandus". în fine, acelaşi caracter îl vedem şi în critica pe care i-o face lui Horaţiu, despre care spune: „nam et insurgit aliquando et plenus est *jucunditatis et gratiae,* et *variis figuris* et *verbis felicissime audax".***

Cauza pentru care criticii antici urmau această cale, cînd se-ncercau să judece pe autori şi operele lor, se explică prin metodul şi planul după care-şi făceau educaţiunea lor artistică toţi aceia care se ocupau cu literele. După ce întreaga literatură grecească începu să fie cunoscută şi studiată de fiecare scriitor latin care voia săjşi capete un loc de merit în activitatea literară generală, şi după ce nimeni nu putea avea pretenţii de literat dacă nu cunoştea creaţiuniie spiritului grec, vedem o sumă de autori care, urmînd doctrinele retorilor gramaticilor greceşti, se silesc să completeze principiile stabilite de aceşti din urmă prin cercetări nouă făcute de ei asupra operelor literare greceşti, cercetări din care a rezultat că, cu timpul, vedem apărînd un număr destul de mare de lucrări făcute numai cu scop de a fixa regulele şi legile pe care trebuia să le cunoască şi să le urmeze orice scriitor, care s-ar fi încercat să creeze ceva în domeniul literaturei.

în chipul acesta fiecare poet sau prozator, pe baza formulelor şi preceptelor stabilite de alţii sau de el din autorii pe care-i cetia, îşi făcea în mintea lui un anumit ideal asupra literaturei, arătîndu-se binevoitor numai pentru acele opere care stăteau în armonie cu acest ideal al său, în vreme ce pe acelea care erau concepute după o altă formă decît aceea pe care şi-o închipuise el, le considera ca nedemne de a sta alături cu cele dintîi. Şi deoarece fiecare scriitor îşi avea un ideal propriu al său şi deosebit de al celorlalţi, urma că aceeaşi operă era privită de fiecare dintr-un punct de vedere diferit, fiind lăudată de unii şi condamnată

de alţii, şi socotindu-se ca greşeli ceea ce pentru alţii erau merite, într-un cuvînt, cu deosebire în materie de critică literară, zisa *quot capita, tot sententiae*, îşi avea aplicarea sa cea mai potrivita.[1]

Venind Renaşterea şi odată cu ea admiraţiunea neînfrînată pentru tot ce crease antichitatea clasică greacă si romană, în timp de mai mult de două secole, critica literară păstrează acelaşi caracter pe care-1 avusese şi mai nainte, adecă ea nici nu se diferenţiază, căpătîndu-şi independenţa şi devenind un gen literar deosebit, nici nu-şi schimbă metodul, punînd în locul unor teorii vage şi confuze un criteriu mai solid şi mai bine precizat de cum fusese pînă aci. Critica literară o găsim şi în această epocă amestecată în operele gramaticilor, filologilor şi comentatorilor de autori clasici, în tratate de artă poetică şi de retorică, în cîte o satiră sau epistolă, în prefaţa vreunei comedii sau tragedii, într-un roman sau, în fine, în conversaţiile ce se ţineau prin saloane jiterare. Autori cari să se ocupe anume cu acest gen literar nu găsim şi dacă se-ntîmplă uneori — ceea ce este rar — să dăm peste vreo operă consacrată numai criticei literare, principiile pe care le urmează toţi aceia care se ocupă cu un asemenea studiu nu se deosebesc mult de cele formulate încă din timpul clasicismului antic. Acelaşi spirit de dogmatism, acelaşi metod arbitrar, acelaşi autoritarism şi aceeaşi tendinţă de a împărţi, după gust, lauda şi osînda sau de a da preferinţă cutărui sau cutărui scriitor, condamnînd pe toţi ceilalţi care cugetau altfel decît criticul în mîna căruia cădeau operele lor.

[1] **Acest spirit de dogmatism mergea cîteodată pînă acolo că vedem pe critici alcătuind adevărate liste la care fiecărui autor i se dedea un rang corespunzător cu ideea pe care şi-o făceau criticii asupra meritelor literare ale scriitorilor. Aşa Aulu-Gelliu ne-a păstrat în cartea XV, cap. 24, din *Noctes atticae,* o asemenea listă atribuită lui Vulcatius Sedigitius, în care acest din urmă fixează poeţilor latini comici cîte un loc anumit, după valoarea pe care crede el că o are fiecare din ei :**

Multos incertos certare hanc rem vidimus,
Palmam poetae comico cui deferant,
Eum meo *judicio* errorem dissoluam tibi,
Ut, contra si quis sentiat, nihil sentiat.
Caecilio palmam mimico. Statio do
Plautus *secundus* facile exsuperat ceteros.
Dein Naevius, qui ferret pretium tertium,
Si erit, quod *quarto* detur, debitur Licinio.
Post insequi Licinium facio Atilium.
In *sexto* consequetur hos Terentius,
Turpilius *septimum,* Trabea *octavum* obtinet.
***Nono* loco esse facile facio Luscium.**
***Decimum* addo causa antiquitatis Ennium.**

Din cauză că tendinţa generală a tuturor acelora care se ocupau cu literatura era ca ei în lucrările lor să urmeze modelele antichităţei, vedem încă de timpuriu autori ocupîndu-se cu formularea de legi şi dogme, care — parte fiind moştenite şi transmise încă de la criticii din antichitate, parte completate prin noi cercetări şi observaţiuni făcute asupra clasicilor — arătau tehnica şi mijloacele după care cineva ar putea compune opere tot atît de demne de a figura în panteonul literar ca şi cele din antichitate. Şi unul din autorii care a avut cea mai mare autoritate în această direcţiune a neoclasicilor fu, fără îndoială, bătrînul Aristotele, al cărui spirit dogmatic şi aforistic, fiind în armonie cu tendinţele generale ale timpului, a plăcut atît de mult, încît după modelul tratatelor lui şi-a luat naştere o întreagă literatură de retorice şi arte poetice. Din toate acestea a rezultat că, de la un timp, pe baza preceptelor extrase din autorii antici, s-a făcut un fel de codice literar în care erau fixate principiile conducătoare generale ale fiecărui gen literar în aşa chip încît întreaga educaţiune literară de pe atunci consista în a cunoaşte formulele stabilite de mai nainte de alţii şi a le aplica cu deplină fidelitate cînd era vorba de a scrie ceva în materie de literatură. Îşi punea cineva în minte să facă o epopee sau o tragedie, cel dintîi lucru de care trebuia să se-ngrijească era să caute care subiecte pot intra în ţesătura unei epopei sau tragedii, ce versuri sînt admise ca mai potrivite pentru asemenea genuri literare, care sînt regulele fixate ce trebuie să le observe în tot cursul compoziţiunei, şi alte multe de acestea. Acela care urma dogma generală şi doctrinele tradiţionale era bine primit din partea criticilor, pe cînd acela care se abătea de la ele primea îndată de la aceşti din urmă brevet de incapacitate, de lipsă de gust şi cultură literară.

Fiecare avea în mintea lui tot felul de idei subiective, şi din acestea, ca din nişte premise fixe şi infailibile, el îşi deriva o sumă de principii care-i serveau de criteriu cînd venia să spuie ceea ce cugetă el asupra unei lucrări literare oarecare. Astfel Boileau, formîndu-şi ideea că scopul poeziei este de a imita şi de a lua din natură numai ceea ce este *raţional* şi nu loveşte bunul-simţ, îşi construieşte, pe baza acestei concepţiuni, regule peste regule, pe care le are întotdeauna înaintea ochilor cînd apreciază valoarea autorilor. Aşa el stabileşte principiul că poetului trebuie să i se impună observarea celor trei unităţi, fiindcă nu este *natural* şi *raţional* ca în cîteva ore să se petreacă o acţiune care în realitate nu poate avea loc decît într-un timp mai îndelungat ; că poetul trebuie să se ferească de preţiozitate şi afectare din cauză că nu este *natural* ca el să vorbească într-o limbă obscură

şi deosebită de aceea pe care o vorbesc toţi şi că, în fine, poetul trebuie să evite miraculosul, fiindcă nu este *natural* ca zeii să se amestece printre oameni.[1] Şi pentru Boileau concluzia cea mai firească era că este poet slab acela care nu va urma preceptele fixate de el. în timpul certei literare dintre moderni şi antici, care a frămîntat Franţa în sec. XVII şi XVIII, din cauză că cei dintîi îşi formase ideea subiectivă că numai ceea ce este scris în timpul lor sînt opere de valoare, condamnau întreaga literatură greacă şi latină, spunînd că personagiele lui Omer, d.e., sînt necioplite, inculte-r«5tre5 — şi nedemne de a sta alături cu acele pe care autori mai moderni le purtase prin saloanele lui Ludovic XIV.

Din toate cele spuse pînă aici reiese că, în tot timpul cît a durat periodul clasicismului, critica literară şi-a păstrat aproape acelaşi caracter prin faptul că ea nici n-a putut să-şi cîştige independenţa sa, diferenţiindu-se de celelalte genuri cu care era amestecată în mod incidental ; nici să părăsească metodul confuz şi calea piezişă unde o împinsese mulţimea de regule, de doctrine şi de tot felul de idei subiective din mintea scriitorilor, pentru a se adapta la o formă mai precisă şi mai definită, la un spirit de ordine şi claritate.

VI

Odată cu sfîrşitul secolului XVIII şi începutul celui al XlX-lea vedem că critica literară începe a se transforma şi a păşi pe calea unei evoluţiuni mai înaintate, diferenţiindu-se ca gen literar special şi urmînd în cercetările sale un criteriu mai ştiinţific şi un caracter mai precis şi mai definit de cum fusese pînă acum.

Pînă atunci, după cum am văzut, critica literară se făcea în mod întîmplător, amestecîndu-se în bucăţi literare de tot felul, şi numai odată cu secolul nostru vedem că ea apare ca un studiu independent, avînd domeniul său propriu, în mijlocul activităţei literare generale. în chipul acesta ne explicăm cum se-ntîmplă ca o sumă de autori să se ocupe în toată vieaţa lor numai cu critica literară şi cum de vedem opere întregi consacrate numai acestei ramuri a literaturei. Paralel cu această diferenţiare chipul de a vedea al criticilor începe a tinde către o nouă direcţiune. în loc

[1] **Brunetiere, *Evol. des genres,* I, 100—101.**

de principii confuze şi un amestec incoerent de doctrine şi precepte, care variau cele mai adeseori de la autor la autor, vedem un metod riguros de investigaţiune, avînd un caracter mai ştiinţific şi mai precis, o tendinţă de a stabili o ordine în cercetările şi observaţiunile făcute de critici. înainte operele se analizau cu scop de a afla care sînt elementele de care se folosesc autorii celebri, pentru ca, odată cunoscute acestea, ele să fie formulate ca regule pe care urmîndu-le cineva uşor să poată găsi mijloacele cu ajutorul cărora să creeze şi el opere, care să rivalizeze cu acelea pe care le-a luat ca model şi ca ideal. Azi însă, după cum omul de ştiinţă analizează o frunză sau alt corp organic numai cu ţinta de a cunoaşte care sînt elementele lui constitutive, fără a avea însă pretenţia de a se servi de acestea în scop de a crea şi el un asemenea corp, tot aşa şi criticul cînd analizează o operă are în vedere numai studiul elementelor care intră în compoziţiunea ei şi acel al împregiurărilor care au contribuit la apariţiunea acestei opere, fără a se gîndi însă că din aceste observaţiuni ale lui poate extrage regule practice pe care să le puie, fie la dispoziţiunea lui, fie la aceea a altor scriitori. Astăzi criticul, pe lîngă că consideră o operă din punct de vedere al impresiunei sale asupra cetitorului, arătînd ce fel de emoţiuni estetice, ce fel de idei şi sentimente se pot naşte şi pot fi sugerate de ea în mintea noastră, el din analiza operei scoate totodată indicaţiuni prin care se-ncearcă să reconstruiască spiritul şi organizaţiunea mintală, chipul de a cugeta şi de a simţi, precum şi caracterul şi temperamentul aceluia care a produs acea operă. Există o atît de strînsă legătură între o operă şi autorul ei, încît faptele culese de critic din cercetările şi observaţiunile făcute de el asupra operei sînt întotdeauna cele mai instructive şi cele mai capabile de a ne da o sumă de informaţiuni privitoare la organizaţiunea psihică internă pe care a avut-o artistul. „Caracterele particulare ale unei opere, zice Hennequin, vor rezulta din proprietăţile spiritului artistului ce a creat-o, şi aceste caractere vor sta faţă cu aceste proprietăţi într-o relaţiune de cauză şi efect, aşa că s-ar putea concepe o ştiinţă care să concludă de la unele la altele, după cum putem conclude de la un semn la lucrul însemnat, de la o expresiune la obiectul exprimat, de la o manifestare oarecare la originea ei" *(Critique scientifiqiie,* p. 67). Indicaţiunile căpătate de critic din analiza operei fiind completate, pe de altă parte, prin notiţe biografice, din sinteza tuturor acestor date, criticul ajunge să ne dea caracteristica personalităţei psihice a autorului.

Odată ce criticul ne-a pus înaintea ochilor portretul viu al artistului, el vine şi se-ntreabă care au fost împregiurările care,

influenţînd asupra acestui din urmă, l-au făcut să fie aşa şi nu altfel. Pentru aceasta ei urmează să studieze, mai departe, mediul fizic şi mediul social în care a trăit artistul, arătînd diferitele categorii de factori care au lucrat asupra lui ca individ (Taine), in fine, după ce s-a cercetat influenţa *pasivă* a artistului din partea mediului social, criticul completează cele spuse pînă aici, stabilind un ultim punct, adecă influenţa *activă* a artistului asupra mediului social, influenţă manifestată prin cercul de admiratori pe care şi i-a format el (Hennequin şi Guyau).

în chipul acesta procedează astăzi critica literară şi deşi ea nu se poate bucura încă de o metodă tot atît de riguroasă ca aceea a altor ştiinţe, totuşi oricine poate vedea că în sînul ei domneşte o mai mare ordine şi preciziune de cum era acum o sută de ani şi în tot timpul periodului clasic antic şi modern.

Dar pe lîngă tendinţa de diferenţiare şi precizare pe care am observat-o în sînul criticei literare, dezvoltarea progresivă a acestei din urmă se mai poate constata şi din raportul ei de integrare, fie între părţile ce o constituiesc, fie între ea, considerată ca tot, şi între alte ştiinţe de la care-şi capătă ajutor în cursul cercetărilor sale. Mai nainte critica literară nu era un organism complet şi unitar în care toate părţile să steie într-o relaţiune de dependenţă reciprocă şi în funcţiune una cu alta ; pe cînd astăzi cînd se critică o operă, analiza ei estetică stă într-o atît de strînsă legătură, de la cauză la efect, cu analiza psihologică făcută asupra artistului, încît una se completează şi se explică prin cercetările celeilalte ; iar pe de altă parte, analiza psihologică nu se poate înţelege dacă nu se arată, prin analiza sociologică, care au fost factorii sociali şi fizici care au influenţat asupra organizaţiunei psihice a artistului, făcîndu-1 să fie aşa cum ni se arată el din operă şi din datele biografice culese asupra vieţei lui, şi nu altfel. Din raportul acesta de integrare reciprocă, ce se observă între părţile constitutive ale criticei literare, raport care se va accentua cu atît mai mult cu cît acesta din urmă va merge progresînd, rezultă că astăzi ea ni se prezintă ca un tot unitar, ca un corp în care fiecare organ şi fiecare funcţiune se condiţionează una pe alta. Pentru a ajunge însă aici critica literară a trebuit să ceară ajutorul altor ştiinţe şi prin aceasta se stabileşte în sînul. ei un alt raport de integrare, în afară de cel observat mai sus. Cu deosebire estetica, psihologia şi sociologia sînt acele ştiinţe de ale căror observaţiuni se foloseşte actualmente critica literară, şi astăzi există o atît de mare înrudire între acestea, încît nimeni nu poate fi critic dacă n-are cunoştinţe numeroase atît în materie de estetică, cît şi în psihologie. Dar nu numai că critica literară simte necesitatea de a recurge la cele trei ştiinţe amintite, dar raportul ei de integrare cu ele se mai poate constata şi din faptul că ea, prin cercetările ei, le va pune lor la îndemînă noi cunoştinţe, de care ele vor trebui să ţină samă în studiile lor. Astfel, ea va procura materiale preţioase pentru generalizările esteticei experimentale, va lămuri tehnica, morfologia şi într-un cuvînt întreaga dinamică a unei opere de artă ; va pune la dispoziţiunea psihologiei nouă mijloace de verificare şi investigare, permiţîndu-i să studieze mecanismul şi jocul fenomenelor psihologice ale minţei oamenilor geniali, şi cu timpul putem aştepta de la critică noţiuni noi şi precise asupra imaginaţiunei, asupra ideaţiunei, asupra emoţiunilor şi gîndirilor, asupra sentimentelor estetice şi a altor probleme de acest fel sau şi mai însemnate încă şi, în cele din urmă, ea ne va permite, în materie de sociologie, să completăm cunoştinţele pe care le avem asupra istoriei popoarelor, înlesnindu-ne să pătrundem mai adînc în sufletul lor (Hennequin, *Critique scientifique,* passim). În sfîrşit, critica literară se va integra pe viitor cu o sumă de principii ştiinţifice, deoarece din cercetările de pînă acum, făcute de critici, s-a putut vedea, între altele, pe de o parte, că şi la ea este posibil a se aplica legea generală a determinismului, prin faptul că ea considera o operă de artă ca o ţesătură complexă de cauze şi de efecte ; iar pe de alta, că şi în cursul dezvoltării ei istorice se poate proba legea generală a evoluţiunei, lucru care reiese din studiul pe care ne-am încercat să-1 facem mai sus.

Credem că am arătat, pe cît ne-a fost posibil, cum şi în cursul evoluţiunii criticei literare se poate verifica acelaşi proces de diferenţiare, precizare şi integrare, pe care l-am observat şi în evoluţiunea organică, psihologică şi aceea a activităţei intelectului omenesc. Cu toate acestea însă studiul acesta nu-1 putem încă considera ca complet, deoarece pînă acuma am constatat şi probat numai raportul de diferenţiare, precizare şi integrare din sînul criticei literare, fără a explica şi a arăta care sînt împregiurările şi factorii care au lucrat în tot cursul acestor transformări. Cercetarea acestor fapte va forma a doua parte a acestui studiu.

1893

UN PROCES ÎNCHEIAT

(Notiţă literară)[1]

în istoria generală a activităţei literare, ca şi într-aceea a dezvoltărei tuturor ştiinţelor, se întîmplă foarte adeseori ca să întîlnim chestiuni şi probleme care după numeroase cercetări şi analize primesc, de la un timp, o soluţiune destul de aproape de adevăr pentru ca să nu se mai simtă în viitor atît de mult necesitatea de a reveni mereu şi a insista asupra lor. Este adevărat ca, în materie de literatură, sînt teorii care zeci de ani stau înca în 'discuţiune nedîndu-li-se nici o dezlegare, sau, dacă li s-a dat vreuna, aceasta nu se poate considera ca cea din urmă şi ca cea _mai ^probabilă ; dar nu-i mai puţin adevărat că sînt altele care timp îndelungat au fost studiate din atîtea puncte de vedere^ şi privite sub atîtea feţe, încît astăzi le putem socoti îndeajuns lămurite pentru a nu ne mai întoarce iarăşi la punctul de unde am plecat Iar aceia care vin şi se-ncearcă să pună din nou în discuţiune fapte asupra cărora studiile literare şi-au dat, mai mult sau mai puţin, ultimul aviz, aceştia par sau că sînt în afară de curentul cercetărilor mai noi sau că ei le cunosc pe acestea din urmă şi li s-a întîmplat de multe ori să audă vorbindu-se despre ele, dar nu pot ori nu vor să le înţeleagă. Unul dintre aceştia ni se pare d. Perret, care, nu demult, publică o lucrare _intitulată *Le roman, elude morale,* titlu pe atît de vag, pe cît şi de laconic.

Scopul acestei notiţe ncfiind de a face o^ recenziune ^asupra lucrărei d-lui Perret, de aceea noi nu vom căuta decît să luăm

[1] **A propos ele cartea cl-lui Perret : Le *roman, etuds morale,* Paris, 1892.**

opera amintită ca o ocaziune binevenită pentru ca să ne lămurim asupra unor chestiuni de critică sau estetică literara.

I

Astăzi într-adevar romanul este unul din genurile literare căruia i se dă cea mai mare importanţă prin faptul că se ceteşte şi se scrie mai mult decît toate alte ramuri de literatură. Cu toate acestea însă uşor se poate vedea lipsa de studii serioase făcute asupra literaturei romanciere, şi care le avem pînă acum sînt, cu rari excepţiuni, numai nişte încercări nereuşite şi necomplete, făcute cu scop de a trata chestiunea romanului din fel de fel de puncte de vedere, fără ca vreunul din cei ce se ocupă în această direcţiune să ne deie un studiu mai de merit. Astfel, d. Perret, publicînd volumul mai sus amintit, se sileşte, în curs de peste 200 de pagini, să arate care este criteriul pe care trebuie să-1 aibă dinaintea ochilor cel care vine să compună un roman. Pe lîngă defectul că autorul ne aminteşte numai despre romanul din Franţa şi nu se ocupă nici într-un loc de activitatea romancieră din alte literaturi, asupra cărora trebuia să insiste cîtuşi de puţin pentru ca studiul să fie cel puţin mai complet, un alt neajuns este şi acela că d. Perret priveşte chestiunea dintr-un punct, cum credem, defectuos. Aşa el, încă de la început, ne spune că ideea principală pe care o va lua ca fir conducător în tot cursul dezvoltărei subiectului său va fi de a arăta că adevăratul romancier este numai acela care în operele sale-şi propune să probeze o teză morală fixată de mai nainte în mintea lui şi care priveşte lucrările sale ca un mijloc pentru a pleda în favoarea unei cauze plăcute lui. „// *ţaut que le romancier ait une fin,* zice el, subordonee ă la principale, qui est l'instruction de l'esprit et du coeur, la correction des moeurs... Polir l'esprit, former le coeur, censurer Ies vices, Ies travers, Ies mechancetes des hommes, tel nous semble etre le premier et simple devoir de nos romanciers." Cu alte cuvinte, d. Perret susţine că orice romancier mai nainte de a lua în mînă condeiul trebuie să gîndească la o teză morală pe care el s-o aibă fără întrerupere dinaintea ochilor, cînd vine să pună în mişcare întregul resort al acţiunei şi că aceasta din urmă să graviteze cătră un singur punct, adecă probarea tezei pe care romancierul şi-a fixat-o-n minte încă de la început. Dacă lucrurile ar fi aşa cum le crede d. Perret, atunci un roman n-ar fi decît un fel de teoremă matematică pe

care artistul caută s-o dezlege, şi acesta n-ar fi chemat şi n-ar trebui să aibă altceva în vedere decît demonstrarea problemei propuse. Cum că acesta ar fi scopul oricărui roman şi oricărei opere artistice, în general, chestiunea s-a discutat de mulţi şi era un timp cînd se credea că artistului trebuie să i se impună cu orice preţ susţinerea şi probarea unei teze morale. Să cercetăm însă la ce se reduc toate cele cuprinse în această teorie şi în ce sens trebuie interpretată valoarea morală intrinsecă a unei opere de artă pentru a se vedea dacă principiul amintit mai nainte este în conformitate cu chipul de a fi al unei opere şi cu adevărata natură a artistului, şi dacă acestui din urmă trebuie să i se impună observarea riguroasă a celor susţinute de Perret şi cei de aceeaşi credinţă cu el.

Toţi aceia care au cunoscut în ce consistă principiul esenţial şi adevărata condiţiune de existenţă a artei au fost convinşi întotdeauna de faptul că o operă de artă numai atunci trăieşte cînd este izvorîtă din tot ceea ce mintea şi inima omului poate gîndi şi simţi mai nobil şi mai înalt ; cînd ea este în stare să mişte şi să cutremure fiecare fibră din organismul nostru sufletesc ; cînd ea ne pune înaintea ochilor o altă lume şi o altă vieaţă decît aceea pe care o vedem zi cu zi şi o întîlnim la fiecare pas, şi cînd toate acestea sînt expuse sub o formă pe care numai mintea artistului o poate concepe şi găsi. Un fond avut de idei şi de sentimente îmbrăcate într-o formă aleasă : acestea sînt cele două condiţiuni care constituiesc substanţa şi miezul oricărei opere de artă, şi cînd una dintre acestea lipseşte emoţiunea estetică produsă de o operă este atît de slabă şi de palidă, încît de-abia atinge şi impresionează sufletul nostru. Dacă au fost momente în care artiştii au crezut că fondul intern al unei opere este de mică însemnătate faţă cu forma, care era ridicată la un adevărat cult, ei au fost consideraţi ca nişte talente necomplete, care n-au înţeles care este principiul de vieaţă al unei opere de artă şi de aceea toate lucrările lor n-au putut să se impună admiraţiunei, ci s-au uitat odată cu generaţiunile care le-au creat.

Rezultă dar din cele spuse pînă aici că ideile sînt, am putea zice, sîngele care nutreşte organismul artei şi că numai acele creaţiuni pot avea forţă de vieaţă care întrupează în ele o idee mare, un ideal. La acest lucru se gîndia Victor Hugo cînd scria următoarele versuri, cărora de multe ori nici el nu le-a rămas ciedincios :

> **La forme, o grand sculpteur, c'est tout et ce n'est rien,**
> **Cest tout avec l'esprit, ce n'est rien sans l'idec.**

Acesta este criteriul după care se judecă valoarea oricărei opere artistice, fie ea un roman, fie o poezie, fie o dramă, şi numai în acest sens şi în consideraţiunea influenţei pozitive pe care o poate avea ea asupra mersului progresiv al unei societăţi se poate spune dacă ea este sau nu morală.

Dacă ne amintim cele cîteva linii pe care le-am citat mai sus din lucrarea d-lui Perret, constatăm deosebirea mare ce există între chipul său de a vedea şi acel pe care l-am stabilit noi mai nainte. în adevăr, d. Perret măsură valoarea morală şi socială a unei opere de artă şi în special a romanului după existenţa sau lipsa de o teză morală pe care s-o susţină artistul în operele lui. Cu alte cuvinte, după d. Perret, romanul şi orice operă de artă ar fi un fel de tribună de pe care artistul, înarmat cu cîteva principii de morală, vine să cenzureze şi să dogmatizeze. Dar să vedem dacă nu cumva faptele contrazic cele spuse de d. Perret în privinţa scopului pe care trebuie să-1 aibă un adevărat romancier sau un artist în general.

Fiecare din noi ştie că un roman în care autorul caută cu orice preţ să susţină o teză morală produce asupra cetitorului un fel de dezgust, prin faptul că în acest caz autorul îşi arată prea pe faţă intenţiunea lui de a învăţa şi din acestea rezultă că el cade cele mai adeseori în declamaţiuni şi în tirade emfatice, care întotdeauna displac cetitorului. Pe de altă parte, artistul avînd în vedere numai scopul de a dogmatiza urmează că el sileşte prea mult faptele, cu riscul de a schimba chiar realitatea numai pentru a putea găsi sprijin pentru teza sa ; ceea ce de asemenea contribuie la discreditarea unei opere. Şi acest defect îl vedem la mare parte din romancierii englezi, şi în naraţiunile în proză ale lui Francois Coppee, şi în alte multe opere care tocmai din această cauză se uită după un timp mai mult sau mai puţin îndelungat şi nu rămîn decît ca nişte lucrări de a doua sau a treia mînă. Şi dacă am pătrunde mai adînc în ţesătura internă a tuturor oreaţiunilor artistice care trăiesc de secole întregi, nu cu mare greutate am constata faptul că nu este poate nici una dintre acelea la care autorul să proclame intenţia lui de a urmări şi de a proba o teză morală. Iar dacă s-au văzut şi se văd şi astăzi critici care voiesc să arate că opera cutărui sau cutărui autor celebru nu este decît demonstrarea continuă a unei teze morale iubite de autor, aceştia trag asemenea concluziuni numai fiindcă nu-nţeleg confuziunea pe care ei singuri o fac. Şi iată în ce consistă această confuziune.

Mult timp filozofii transcendentali au crezut că fiecare fenomen din natură are în sine un scop ascuns, o intenţiune şi o forţă conştientă, gravitînd cătră o anumită direcţiune. Fiecare

obiect se zicea că posedă un impuls propriu lui, care-1 face să realizeze scopul pentru care a fost creat şi destinat. Pe atunci filozofii nu vedeau că chipul acesta de a interpreta fenomenele din natură este numai o deducţiune subiectivă şi abstractă a minţei lor şi ei, neputînd să-şi explice într-alt chip mecanismul complex al naturei, credeau că soluţiunea cea mai probabilă şi mai apropiată de adevăr este aceea care vede intenţiuni sau voinţe şi în lumea exterioară, după cum există în organismul omenesc. Astăzi însă nu mai poate fi vorba de un asemenea principiu metafizic precum este cel al finalităţei ; deoarece altfel este privită natura. Ea, prin ea însăşi, nu se poate zice că are vreo intenţiune, şi de aceea toate fenomenele nu par în ochii noştri decît ca manifestarea unor forţe oarbe, care se condiţionează şi se determină unele pe altele, lipsite fiind de orice scop conştient. Dacă nouă ne vine cîteodată să credem că obiectele din lumea exterioară par a avea o intenţiune, o asemenea intenţiune nu există decît în mintea noastră şi aceasta din urmă o proiectează oarecum în afară, aşa că noi interpretăm natura după chipul în care fenomenele exterioare ating *eul* nostru individual. Aşa, de exemplu, dacă un obiect din natură ne cauzează într-un moment dat o nenorocire, nouă ni se pare că aceasta a fost intenţionată de natură, pe cînd în realitate ea nu este decît rezultatul interpretărei pe care o facem asupra unui obiect din natură, care prin indiferenţa sa nu caută şi nu ţinteşte să ne facă nici bine, nici rău. în rezumat dar, natura nu are nici intenţiuni, nici scopuri, ci ea ni se pare că le are numai pentru că nouă ne place să le vedem.

Aceeaşi observare se poate face şi asupra chipului cum trebuiesc privite creaţiunile artistice. Orice operă presupune un autor care s-o producă şi ideile pe care mintea lui le-a conceput n-au putut să se nască decît sub influenţa unor cauze şi împregiurări anumite. De aceea de multe ori singur autorul nu ştie cum a ajuns la o idee oarecare şi pentru ce el o comunică şi altora, reprezentînd-o fie sub o formă, fie sub alta. Ca şi oricare alt fenomen din natură, tot aşa şi o idee, născută în mintea artistului şi întrupată de el într-o operă, nu-i decît rezultatul natural şi inevitabil al unor forţe pe care cele mai de multe ori nu le putem cunoaşte. De aici urmează că spiritele superioare lucrează într-un mod spontan, fără mult calcul, ci mai mult fiindcă simt un impuls şi o forţă internă care-i îndeamnă să-şi exercite activitatea lor într-un sens sau într-altul. Şi dacă se admite faptul, pe care cu multă dreptate îl crede Guyau,[1] că cu deosebire la artişti există în organizaţiunea lor psihică internă o atît de strînsă legătură între emoţiunea lor artistică şi cea morală, încît una nu-i decît derivata celeilalte, şi dacă ambele aceste emoţiuni sunt inerente naturei lui şi dacă ele se nasc într-un mod spontan în mintea lui, atunci concluziunea cea mai firească pe care o putem trage din aceste fapte este că artiştii superiori lucrează departe de a pune vreo intenţiune în operele lor şi inconştienţi chiar de influenţa ce o vor exercita-o asupra cercului în care trăiesc, aşa că ei singuri nu-şi dau samă de forţa morală şi socială a ideilor născute în mintea lor. Numai diletanţii, simţindu-şi slăbiciunea, se gîndesc încontinuu la efectul pe care-1 vor produce scrierile lor şi de aceea vedem că fiecare vorbă pe care o scriu ei este calculată cu cea mai mare minuţiozitate şi îngrijire şi ei nu fac un pas fără să nu se-ntrebe asupra chipului în care vor impresiona ei publicul şi în care vor fi apreciaţi de acesta.

[1] *Les problemes de l'Esthetique coniemporaine,* p. 50.

De aici provine prezumţiunea adeseori enormă a diletanţilor, pre cînd geniile sînt în general modeste, întocmai ca adevărata putere creatoare, care lucrează în natură fără să se arate. Artiştii superiori nu caută, nici nu calculează efectul moral, ci acest efect rezultă într-un mod natural din creaţiunile lor, după cum din razele soarelui rezultă căldură şi lumină. Dar dacă astfel stau lucrurile şi dacă noi, cunoscînd geneza operelor de artă şi chipul de a lucra al autorilor lor, nu putem admite existenţa de vreo intenţiune sau calcul pe care artiştii să-1 urmărească în creaţiunile spiritului lor, cum se-ntîmplă de unii critici văd în ele un asemenea calcul, admiţînd un fel de finalitate în artă, după cum şi metafizicii credeau într-o finalitate în natura.

Fiindcă operele unui artist îşi formează un mediu nou şi un cerc de admiratori,[1] urmează că ele trebuie să aibă în viitor un efect social şi moral, dar acest efect nu se poate zice că a fost căutat de artist, ci există numai pentru aceia care au fost influenţaţi de el şi care, printr-un fel de confesiune, cred că efectul moral ce a rezultat din operele lui a fost premeditat şi intenţionat de el. „Arta prin ea însăşi, zice Hegel, n-are niciodată ca scop imoralitatea ; dar nici nu-şi pune ca scop imediat acela de a produce un efect moral. Dacă din toate producţiunile artistice se poate trage o idee morală, aceasta se-ntîmplă numai dupa ce

[1] **Vezi studiul nostru din nr. 1 al acestei *Reviste, Legea evoluţiunei şi critica literară,* p. 34.**

cineva explică acea operă, şi morala nu există decît pentru acela care o caută."[1]

Rezumînd toate cele ce le-am spus pînă aici, faptele care reies din observaţiunile pe care le-am făcut nu pot fi decît următoarele.

Pe cînd d. Perret crede că opera de artă şi în special un roman este moral atunci cînd artistul îşi propune şi îşi arată intenţiunea sa de a proba o teză morală, şi că el trebuie să fie conştient de efectul moral pe care-1 va produce asupra cetitorului, noi susţinem că o operă de artă, ori de ce gen ar fi ea, are o valoare şi un efect moral numai prin faptul că ea este produsul unor idei pe care artistul, întrupîndu-le în creaţiunile sale, acestea au o influenţă pozitivă din punct de vedere al progresului social, şi că acest efect moral nu este căutat de artist, nici nu este rezultatul unui calcul al lui, ci produsul natural şi inevitabil al organizaţiunei artistului, care mai totdeauna este inconştient de forţa ideilor pe care el le concepe. La aceeaşi concluziune a ajuns şi Guyau cînd ne spunea următoarele cuvinte : „Sîntem departe de a crede că artistul trebuie să-şi propună o teză morală pe care s-o susţină, sau un *scop* moral pe care sa-1 atingă, luînd arta ca mijloc ; sîntem departe de a condamna «un talent poetic care n-ar avea în vedere un scop în afară de el». Dar ideile cele mai înalte ale spiritului, care sînt, după noi, tema adevăratei poezii şi a adevăratei arte, noi ni le închipuim ca intrînd chiar în esenţa poeziei, ca constituind sufletul poetului sau al artistului. Şi în ceea ce priveşte scopul exterior, moralizator sau utilitar, pe care poetul poate să şi-1 propună, noi vom zice, cu Schopenhauer, că intenţiunea nu preţuieşte nimic într-o operă de artă. Moralitatea poetului trebuie să fie tot aşa de spontană ca şi geniul său, ea trebuie să se confunde chiar cu geniul... Arta fiind prin excelenţă un fenomen de sociabilitate, fiindcă ea este întemeiată pe legile simpatiei şi ale transmisiunei emoţiunilor, urmează că ea are prin ea însăşi o valoare socială prin faptul că ea face sau să progreseze

[1] Foarte bine a exprimat această idee şi Socrate în următoarele cuvinte atribuite lui de către Piatone : „Şi ducîndu-mă, zice el, la poeţii care compun tragedii, comedii, ditirambi şi multe alte feluri de poezii, mă adresai către ei rugîndu-i să-mi explice înţelesul cîtorva pasagii, dorind să învăţ ceva din răspunsurile lor. Dar văzui că toţi aceia care erau de faţă la această convorbire mi-ar fi putut spune mai mult decît poeţii înşişi asupra faptelor cuprinse în poemele acestora. Atunci m-am convins că poeţii nu lucrează cu calcul la operele lor, ci că le compun printr-un fel de inspiraţie, ca aceea a profeţilor, care şi ei spun multe şi frumoase lucruri, fără ca să ştie ce şi pentru ce le spun *(Apologia lui Socrate.* VII).

sau să deie înapoi societatea asupra căreia îşi exercită acţiunea sa, după cum ea ne face să simpatizăm cu o societate mai bună sau mai rea. în aceasta consistă, pentru sociologist, moralitatea artei, moralitatea intrinsecă şi imanentă, care nu este rezultatul unui calcul, ci se naşte în afară de orice scop sau intenţiune preconcepută. Frumosul artei este prin el însuşi moralizator şi el este expresiunea adevăratei sociabilităţi."[1]

Odată ce am lămurit această chestiune, căreia cercetările mai noi i-au dat dezlegarea cea mai plauzibilă şi mai conformă cu realitatea faptelor, pentru ca s-o putem considera ca un proces încheiat, să trecem la alte observaţiuni pe care le putem face cu această ocaziune.

II

Dacă, după cum am văzut, punctul din care d. Perret s-a încercat să studieze romanul este greşit, din cauză că ia ca bază o teorie discreditata astăzi, rămîne însă un fapt asupra căruia ar trebui să se fixeze atenţiunea scriitorului care ar veni să ne deie un studiu complet şi serios asupra romanului, ca gen literar.

într-un articol precedent, *Legea evoluţiunei şi critica literară,*[2] ne-am încercat să arătăm cum şi în cursul evoluţiunei şi dezvoltărei progresive a criticei literare se poate verifica legea evoluţiunei aşa cum a fost ea formulată şi aplicată de Spencer în scrierile sale. Am văzut că acelaşi proces de diferenţiare, precizare şi integrare, care se observă în cursul evoluţiunei organice, sociologice, psihologice şi aceea a activităţei intelectului omenesc, poate fi verificat, în special, şi în cercetări făcute asupra criticei literare. Mergînd mai departe, acelaşi principiu s-ar putea lua ca bază de acela care ar veni să facă un studiu asupra evoluţiunei romanului de la origine şi pînă astăzi, studiu care va trebui să cuprindă două părţi, şi anume :

Se va arăta mai întîi cum romanul, la origine, nu ni se prezintă ca un gen literar distinct şi că numai cu timpul s-a diferenţiat din mijlocul epopeei şi al naraţiunilor fantastice, aflătoare la baza tuturor literaturilor, în prima lor fază de dezvoltare ; cum el, încetul cu încetul, a devenit un gen literar independent şi bine

[1] *L'art au point de vue sociologique,* p. 380 şi 383—384.
[2] V. nr. 1 al acestei *Reviste.*

definit, avînd un obiect fix şi un domeniu propriu al său. Şi după ce se vor proba toate aceste fapte prin cercetări şi observaţiuni făcute asupra tuturor literaturilor unde romanul s-a dezvoltat într-un mod natural, şi nu prin imitaţie, cum este ia nor, se va arăta raportul iui de integrare cu o sumă de ştiinţe ca psihologia, sociologia ş.a. şi în chipul acesta cercetările vor ajunge pînă în ultimul moment al evoluţiunei sale, adecă pînă astăzi. Aceasta va constitui prima parte a studiului şi nu va avea alt scop decît aplicarea teoriei evoluţioniste şi în dezvoltarea istorică a acestei ramuri de literatură. A doua parte va trebui să cerceteze şi să explice care sînt factorii şi toate împregiurările care au determinat procesul de diferenţiare, precizare şi integrare în sînul romanului. Cu alte cuvinte, ţinta acestei a doua părţi a studiului nu va fi decît aceea de a se aplica legea universală a determinismului, arătîndu-se că, dacă romanul a suferit un şir continuu de transformări, aceste transformări au fost produse şi determinate de anumite cauze.

Fără îndoială că va trece poate încă mult pînă se va găsi cineva care să-şi ia asupră-şi sarcina unui asemenea studiu, care cere cunoştinţa a o sumă de literaturi şi o muncă prodigioasă pentru a se confrunta tot ceea ce s-a scris pînă acum, în diferite ocazii, asupra romanului. Dar nu-i mai puţin adevărat că dintr-un asemenea chip de a privi dezvoltarea fiecărui gen literar va urma un folos nemărginit pentru studiile istorico-literare ; deoarece în locul metodei scolastice şi pedante de pînă acuma cercetările literare se vor adapta la un spirit de investigare mai serioasă şi mai ştiinţific în acelaşi timp. Studii complete asupia evoluţiunei genurilor literare ne lipsesc şi dacă găsim cînd şi cînd unele încercări făcute în această direcţiune, ele sînt de o valoare minimă. Astfel, d. Brunetiere, în cursul său făcut la şcoala normală superioară din Paris în anul 1889 şi cei următori, şi-a propus să scoată la lumină o serie de volume, purtînd titlul de *L'evolution des genres dans l'histoire de la litterature,* din care a apărut pînă acum un singur volum, ce cuprinde evoluţiunea criticei literare în Franţa, de la Renaştere şi pînă în zilele noastre. Deşi în prefaţa acestui volum d-sa promite că o parte din studiile pe care le va publica succesiv sub titlul de mai sus, va fi consacrată chestiunii evoluţiunei romanului, cu toate acestea însă ne-ndoim dacă d. Brunetiere va reuşi să ne deie ceva nou şi original în lucrarea pe care a-ntreprins-o. Şi aceasta o spunem fiindcă cunoaştem metodul pe care 1-a urmat d-sa pînă acum. Mai nainte de toate, cînd cineva vine să ne deie o lucrare asupra evoluţiunei genurilor literare, cel dintîi Utcru care trebuie să i se ceară este ca el să aibă un principiu general

şi unitar pe care să-1 ieie ca fir conducător în cercetările sale : iar al doilea, ca să nu se mărginească numai la o singură literatură. Şi tocmai aceste doua lucruri îi lipsesc d-lui Brunetiere, deoarece, pe de o parte, dînsul nu-şi îndreaptă atenţiunea decît asupra literaturei iranceze, neglijînd toate celelalte literaturi.străine de unde ar putea culege o sumă de date însemnate, privitoare la acest vast subiect ; iar pe de altă parte, chipul de a privi faptele este prea îngust şi cu desăvîrşire defectuos. Neavînd un principiu unitar şi o idee generală s-o dezvolte şi s-o probeze în studiile sale, d. Brunetiere se mărgineşte a ne da o nomenclatură de autori şi de opere, pe care, analizîndu-le, amestecă uneori cîteva observaţiuni critice. De aici rezultă aspectul indigest şi lipsa de unitate pe care o vedem în scrierile d-lui Brunetiere. Şi această lipsă de unitate mai este cauzată şi de o împregiurare caracteristică, pe care o vedem în chipul cum se fac şi la francezi şi la noi mare parte din publicaţiunile literare. Sînt o sumă de scriitori care, după ce publică cîteva articole, fie prin *Revue des deux mondes,* fie prin *Revue bleue,* ei le întrunesc într-un singur volum, şi rezultatul imediat al unui asemenea metod de a scrie este că aceste lucruri sînt lipsite de o idee unitară, care să planeze asupra operei întregi. Sînt alţii însă, cu totul deosebiţi de cei de mai nainte, care dacă vin să publice cîte un articol în vreo revistă oarecare, acest articol nu este decît un fragment dintr-o lucrare sistematică pe care ei au conceput-o deja în principalele ei trăsături. Deosebirea între cei dintîi şi cei din urmă este următoarea : pe cînd aceştia au deja fixat în mintea lor planul unei opere, cînd publică prin reviste o serie de articole, şi aceste articole sînt ca nişte capitole strîns legate între ele, ceilalţi vin la ideea de a scoate un volum numai după ce văd că, întrunind tot ceea ce au scris ei prin reviste, vor putea forma o lucrare mai mult sau mai puţin voluminoasă, care, în prima linie, va suferi de lipsa de unitate. Şi d. Brunetiere este dintre aceşti din urmă.

Acestea sînt motivele pentru care credem că nu ne putem aştepta la ceva complet şi riguros ştiinţific din partea d-lui Brunetiere, cînd va veni să trateze un subiect ca acela al evoluţiunei romanului şi a altor genuri literare. Vor trece încă mulţi şi mult se va mai scrie pînă cînd se va găsi omul care, învingînd toate greutăţile, va ajunge să ne deie un studiu sistematic asupra evoluţiunei fiecărui gen literar, studiu însufleţit de principiul ştiinţific al evoluţiunei.

1893

FACTORII EVOLUŢIUNEI CRITICEI LITERARE

I

Forţa de vieaţă a literaturilor, ca şi a tuturor creaţiunilor intelectului omenesc, se manifestă printr-un lanţ continuu de schimbări produse în sînul organismului lor, schimbări care primesc acum un caracter, acum altul, după împregiurările şi condiţiunile în care şi-au luat naştere şi de care au fost influenţate. Din faptul că există o relaţiune de continuitate şi de un raport de succesiune între cauzele care produc diferitele serii de transformări, urmează că şi acestea din urmă se prezintă sub acelaşi caracter ca şi factorii care le-au determinat. Acest caracter consistă în aceea că fiecare schimbare îşi are rădăcinile sale în seria de schimbări de mai înainte şi că între ele există o legătură atît de strînsă, încît nu se poate concepe o trecere bruscă de la una la alta, nici nu se poate zice că fiecare din ele n-a moştenit de la cea precedentă cîteva trăsături, mai mult sau mai puţin caracteristice, sau că n-a păstrat în organismul ei cîteva elemente fragmentare din schimbările anterioare.

Fiecare şcoală, fiecare formulă, fiecare teorie literară, oricît de nouă ni s-ar părea, totuşi este peste putinţă ca ea să se fi rupt deodată de trecut, apărînd ca un fapt izolat, ca un fenomen fără precedent, ca un fel de *proles sine matre creata*. Deşi pentru aceia în care se personifică o întreagă epocă literară există credinţa fermă că reformele pe care le-au realizat ei datează numai din momentul apariţiunii lor pe terenul literaturii, totuşi pentru care observă faptele în ordinea lor naturală şi în chipul în care se succed ele în realitate, nici o schimbare nu se produce decît numai după un proces lent de elaborare. Chiar atunci cînd schimbarea

a căpătat forţe suficiente pentru a ieşi la lumină şi a se impune atenţiunei tuturor, tot n-a rupt cu desăvârşire legăturile sale cu trecutul şi tot mai păstrează ceva din caracterul epocei precedente. Hugo, în vanitatea sa de reformator, spunea că nimic n-a moştenit de la clasici, predecesorii săi, şi că nu există nici cea mai mică asemănare între el şi aceşti din urmă ; Zola astăzi în toate scrierile sale polemice voieşte să probeze cu orice preţ că noua şcoală naturalistă nu-şi derivă originea sa de la romantism, nici nu se-ntîlneşte în vreun punct cu şcoala literară de la începutul secolului nostru. Cu toate acestea însă, atît la Hugo cît şi la Zola, oricine poate distinge influenţa exercitată asupra lor de curentele literare de mai nainte şi nu o dată întîlnim la ei reminiscenţe, care ne fac să ne-ntoarcem privirea spre trecut şi să ne gîndimfie la clasicism, iie la romantism.

Secolul nostru cu deosebire este unul dintre cele mai fecunde în schimbări de tot genul produse în domeniul literaturei. O doctrină literară abia ajunge la înflorire şi deodată o vedem apunînd, făcînd loc alteia, care răsare pe ruinele celei precedente ; şcolile literare se succed cu o răpegiune fără seamăn, şi schimbările cele mai profunde n-au nevoie decît de două sau trei decenii pentru ca să le vedem realizîndu-se într-un moment dat.

Două sînt împregiurările care, cu deosebire, explică aceste fapte caracteristice secolului XIX. Mai întîi, activitatea socială a devenit din ce în ce mai complexă, ideile şi sentimentele au atins o varietate peste măsură de mare, şi raporturile lor sînt atît de diverse şi lupta dintre ele atît de energică, încît le vedem într-o continuă frământare şi agitaţiune, din care rezultă lipsa de echilibru stabil în toate direcţiunile în care se exercită activitatea noastră intelectuală. în al doilea rînd, mediul contemporan prezintă o ţesătură din cele mai complicate de tot felul de influenţe care se încrucişează unele cu altele şi lucrează neîntrerupt asupra organismului societăţilor actuale. Se ştie însă că cu cît elementele unui agregat sînt mai complexe şi mai puţin stabile, cu atît acţiunea forţelor exterioare este mai puternică şi cu atît ele sînt mai capabile de a produce schimbări asupra agregatului şi a elementelor lui constituante.[1] Şi observînd, în special, caracterul literaturei de astăzi, vedem că elementele care intră în compoziţiunea ei sînt atît de complicate şi ideile care o însufleţesc sînt atît de variate şi de numeroase ; iar, pe de altă parte, forţele exterioare care lucrează asupra ei sînt atît de puternice, încît este de ajuns ca să se schimbe o singură notă din complexul general

[1] V. Spencer, *Premiers principes,* p. 250—258 şl 464—480.

al ei, pentru ca totalitatea principiilor care o compun să intre în aceeaşi instabilitate şi agitaţiune febrilă care se observă în întreaga activitate a societăţilor de astăzi.[1]

A urmări schimbările care s-au întîmplat şi se întîmpiă în sînul literaturilor, a arăta caracterul distinctiv şi specific al fiecărui curent literar care a dominat asupra unei epoce oarecare, a cerceta împregiurările şi condiţiunile care au înlesnit aceste diferite transformări, a explica întru cît mediul a influenţat asupra şcoalelor literare, făcîndu-le să se deosebească între^ele şi a pătrunde în cauzele care au făcut ca o formulă literară să-şi piardă autoritatea şi să fie înlocuită prin alta : iată o sumă de chestiuni vaste, care pot constitui un important punct de vedere din care să se privească evoluţiunea literară.

în cursul dezvoltărei istorice a literaturilor însă, afară de aceste schimbări de curente şi de scoale literare care se succed una după alta, se mai observă o altă categorie de schimbări, care se exercită, în special, asupra genurilor literare. Astfel se observa că sînt unele genuri literare care foarte puţin sau chiar deloc n-au fost cultivate într-un anumit timp şi că numai cu încetul le vedem că încep a se impune şi a se manifesta ca organisme de sine stătătoare, avînd un domeniu şi un obiect precis în mijlocul activităţei literare generale. Aşa, romanul abia în timpurile moderne şi cu deosebire în secolul nostru îl vedem că devine un gen literar bine distinct căruia, în acelaşi timp, **j** se dă o atenţiune peste măsură de mare prin faptul că o sumă de autori nu se ocupă în toată vieaţa lor decît cu lucrări de felul acesta. Sînt, afară de acestea, alte genuri literare care, după ce într-o epocă au ajuns la cea mai mare înflorire, le vedem că apun şi după ce stau într-o stare de amorţire două sau mai multe secole ies iarăşi la lumină şi le vedem căpătîndu-şi din nou drept de vieaţă. A studia această luptă pentru existenţă pe care o vedem şi în sînul genurilor literare, a urmări firul dezvoltărei fiecăruia din ele, a constata cum unul dă naştere altuia, cum se influenţează reciproc, în ce moment anume au ajuns la culmea înfloririi, cînd dispar sau, nemaiavînd forţe de ajuns pentru a se susţinea, ajung la completă decădere, şi a cerceta care sînt împregiurările şi factorii care lucrează ***în*** tot cursul acestor transformări : iată un al doilea ciclu de cercetări destul de vaste pe care le poate urmări acela care s-ar încerca să studieze, dintr-un alt punct de vedere, evoluţiunea în sînul literaturilor.

[1] **V. şi Guyau, *L'art au point de vue sociologique,* p. 37. Hennequin, *La critique scientifique,* p. 114—116.**

^Atît seria întîie de cercetări cît şi a doua formează împreună două puncte destul de precise şi de o însemnătate capitală din care poate fi privit procesul de evoluţiune din sînul literaturilor. Deşi^ s-ar părea poate că nu există nici o legătură între aceste două categorii de cercetări, cu toate acestea se observă un raport de integrare între ele în acel sens că ceia care ar veni să facă un studiu asupra unuia sau mai multor genuri literare, urmărind firul dezvoltărei lor istorice, va trebui să se folosească de datele şi faptele constatate de întîia serie de cercetări. Şi iată cînd cu deosebire va simţi necesitatea unui asemenea chip de procedare.

Ca şi la omul de ştiinţă, tot aşa şi la omul de litere sînt două momente principale pe care le distingem în cursul cercetărilor sale : 1) momentul în care el constată existenţa şi prezenţa unui fenomen, aţătînd caracterul sub care i se prezintă, şi 2) momentul cînd vine să explice apariţiunea acestui fenomen şi cauzele care l-au determinat. Primul moment trebuie să preceadă întotdeauna pe cel de al doilea, şi numai după ce am observat şi am constatat faptele aşa cum sînt ele în realitatea lor obiectivă, cu cea mai mare dezinteresare şi fără a le sili sau a le modifica după oarecari idei subiective pe care le-am avea cumva de mai nainte în mintea noastră, numai atunci putem să ne dăm bine samă de împregiurările şi cauzele care au determinat prezenţa acelor fapte. Prin urmare, cercetările făcute de omul de litere, ca şi acelea pe care ni le dă omul de ştiinţă, numai atunci vor fi complete cînd el, în prima linie, va fi observat cu exactitate fenomenele şi cînd, în a doua, se va încerca să explice natura acelor fenomene şi factorii care le-au determinat. Şi, în special, atunci cînd cineva va veni să studieze evoluţiunea literară din al doilea punct de vedere, făcînd adică istoricul unuia sau mai multor genuri literare, lucrul cel dintîi care i se impune este de a ne arăta în timpul cărui curent literar cutare gen nu exista încă sau era puţin cultivat, cum, odată cu apariţiunea altei scoale literare, îl vedem că-şi schimbă caracterul şi ajunge la deplină dezvoltare, şi cum, venind o altă doctrină literară, îl vedem că apune, pentru a apărea mai tîrziu, sub impulsul altor schimbări ; iar după ce va fi constatat cu cea mai mare exactitate toate aceste lucruri, va veni să explice cele ce le-a observat mai nainte şi, aplicînd legea generală a determinismului, va căuta să arate care sînt cauzele care au lucrat în tot cursul unui gen literar oarecare şi întru cît diferitele curente literare au fost nişte factori puternici, care au împiedicat sau au înlesnit dezvoltarea acelui gen literar. Şi fiindcă tocmai în acest moment al cercetărilor sale va trebui să cunoască, pe lîngă altele,

caracterul fiecărei scoale literare, el va avea, prin urmare, nevoie de observaţiunile făcute de aceia care s-au ocupat cu evoluţiunea literară din primul punct de vedere, adecă, al diferitelor schimbări de scoale şi teorii literare produse în cursul secolilor. în acest sens am spus mai sus că cercetările din categoria a doua nu se pot face şi nu pot fi complete decît numai folosindu-ne de datele şi faptele constatate prin întîia serie de cercetări. Şi scopul articolului de faţă nu este decît acela de a proba aceste lucruri.

într-un studiu precedent, *Legea evoluţiunei şi critica literară,*[1] ne-am încercat să facem istoricul acestui gen literar, şi din faptele pe care le-am examinat cu această ocaziune am constatat că acelaşi proces de diferenţiare, precizare şi integrare, care se observă în cursul evoluţiunei biologice, psihologice, sociologice şi aceea a diferitelor manifestaţiuni ale intelectului nostru, se poate verifica în special şi în evoluţiunea criticei literare. Concluziunea ce rezultă din întregul studiu era că critica literară în tot timpul cît a durat periodul antic şi modern al clasicismului şi-a păstrat acelaşi caracter prin faptul că ea nici n-a putut să-şi cîştige independenţa sa, diferenţiindu-se de alte genuri literare cu care o găsim amestecată în mod incidental ; nici să părăsească metodul confuz şi calea piezişă unde o împinsese mulţimea de regule, de dogme şi de idei subiective din mintea scriitorilor, pentru a se adapta la o formă mai precisă şi mai definită, la un spirit de ordine şi claritate. Am mai constatat după aceea că numai în secolul XIX, începînd de la romantici şi ajungînd pînă la scriitorii contemporani, critica literară se diferenţiază ca gen literar special şi ea îşi precizează din ce în ce mai mult domeniul şi metodul prin aceea că ea priveşte operele ca rezultatul imediat al unui lanţ continuu de cauze şi de efecte, examinînd emoţiunile estetice pe care ele ni le sugerează şi mijloacele prin care artistul ajunge la aceasta (analiza estetică) ; descriindu-ne temperamentul artistului aşa cum rezultă din operele sale şi din notiţele biografice asupra vieţei lui (analiza psihologică) şi arătîndu-ne influenţa pasivă pe care acesta o sufere din partea mediului şi influenţa activă pe care şi el o exercită la rîndul său asupra mediului. Şi, în sfîrşit, am mai constatat o integrare progresivă între părţile constitutive ale criticei literare în acel sens că analiza estetică stă în strînsă legătură cu analiza psihologică şi aceasta cu cea sociologică, şi că pentru a ajunge aici critica literară a trebuit să se integreze şi să ceară ajutor de la ştiinţe ca psihologia, sociologia ş.a.

[1] V. nr. 1 al acestei *Reviste.*

Astăzi, pentru ca studiul asupra evoluţiunei criticei literare să fie complet, venim să explicăm ceea ce mai nainte numai am constatat, arătînd care sînt împregiurările şi factorii proprii curentului inoculat de romantici la începutul secolului nostru şi continuat de direcţia pozitivistă-naturalistă de pe la 1850, care a ridicat critica literară la rangul de gen literar special, diferenţiind-o, precizînd-o şi integrînd-o în sensul pe care l-am amintit.

Mai nainte însă de a intra în tratarea problemei pe care ne-am propus s-o lămurim, va trebui să ne justificăm faţă de-o obiecţiune ce ni s-ar putea aduce în sensul acela că pentru ce noi, atît în studiul anterior amintit, cît şi în acela pe care-1 vom urma astăzi, privim dezvoltarea criticei literare în timpurile moderne numai pe terenul literaturei franceze, fără a ne întinde sau a aplica observaţiunile noastre şi asupra altor literaturi străine unde găsim, de asemenea, cultivat acest gen literar. Noi însă răspundem la această întîmpinare, ce ni s-ar putea face, prin următoarea observaţiune. Este adevărat că şi Germania a avut critici ca Gottsched, Herder, Lessing ; este de asemenea adevărat că la englezi întîlnim pe Pope, Johnson, Addison ş.a. ; dar nimeni nu poate contesta faptul că francezul cu deosebire a manifestat în toate timpurile acea aptitudine proprie geniului său de a se ocupa cu critica, şi că Franţa este ţara aceea în care criticei literare i s-a dat întotdeauna cea mai mare importanţă şi a fost cultivată mai mult decît oriunde. Pe cînd în Anglia sau Germania scriitorii care au lucrat în această direcţiune abia apar din cînd în cînd, aşa că nu-i putem considera decît ca rari excepţiuni, şi pe cînd aceştia reprezintă numai una sau două epoci din cursul întregei dezvoltări a criticei literare, la francezi dăm peste o sumă de scriitori care şi-au întrupat cea mai mare parte din activitatea lor în opere de critică, şi numai în Franţa întîlnim bine caracterizate şi reprezentate toate fazele prin care a trecut acest gen literar în timpurile moderne. Şi tot numai Franţa ne-a fixat principiile criticei literare aşa cum sînt apiicate de scriitorii contemporani. De aici urmează că noi, care nu facem altceva decît sa studiem diferitele translormări prin care a trecut critica literara, nu putem să ne-ndreptăm privirea decît spre acea literatură unde întîlnim fiecare moment din evoluţiunea acestui gen şi care prezintă o continuitate în dezvoltarea lui istorică, şi fiindcă literatura franceză îndeplineşte aceste condiţiuni, de la ea vom împrumuta toate faptele cu ajutorul cărora vom putea da o soluţiune în studiul pe care l-am început.

II

Scriitorii greci şi romani ca şi clasicii francezi din secolul XVII şi XVIII, din cauză că considerau operele literare numai în ele^ înseşi, fără a se întreba asupra împregiurărilor care au condiţionat operaţiunea lor, şi fiindcă ei îşi luau ca criteriu de apreciare ^propriul lor gust aşa cum şi-1 formase după tratatele de poetică sau retorică, ei credeau că singura misiune pe care o are critica literară este de a judeca într-un mod arbitrar pe autori, impărţindu-le unora laude, altora osînde. Altă direcţiune însă luară^ lucrurile odată cu începutul secolului al XlX-Iea, cînd noua şcoală romantică, plină de încredere în forţele sale, începu să atace pe cei din urmă clasici, care, cu cît se simţiau mai slabi şi^ cu cît vedeau că vechea şcoală este în agonie, cu atît se siliau sa apară ca moştenitori şi continuatori legitimi ai teoriilor cărora predecesorii lor le rămăsese totdeauna credincioşi. O singură schimbare însă se ştie că aduce cu sine o serie continua de alte schimbări ; o singură cauză lucrînd asupra unui domeniu întreg de fenomene, este de ajuns ca ea să-şi exercite forţa sa asupra unui singur fenomen, pentru ca şi celelalte cu care acesta stă în strînsă legătură să fie şi ele, la rîndul lor, puse în mişcare de acea forţă. Există, cu alte cuvinte, un fel de ramificaţiune a forţelor în acest sens că o cauză nu este determinantă numai a unui singur efect, ci a mai multor, şi acestea sînt cu atît mai complexe şi mai numeroase, cu cît agregatul asupra căruia a lucrat acea cauză se compune dintr-o ţesătură mai complicată de elemente, şi în asemenea caz este de ajuns ca un singur element să fie transformat pentru ca toată seria cealaltă să sufere schimbări de un caracter mai mult sau mai puţin variat. Să luăm un exemplu. „O singură schimbare, zice Spencer,[1] ca acea a înlocuitei pietrei prin bronz în fabricarea armelor şi instrumentelor, a produs o sumă de alte schimbări multiple. Bronzul înlocuieşte piatra nu numai în articole în care fusese întrebuinţată ea mai nainte, ci în mai multe altele, influenţînd asupra chipului lor de a se fabrica. Mai mult, bronzul modifică atît caracterul operaţiunilor la care servesc aceste instrumente perfecţionate, cît şi acel al produselor care au rezultat din acestea ; el modifică construcţiunea locuinţelor, sculptura, toaieta şi podoabele. El aduce cu sine stabilirea manufacturilor, imposibile mai nainte din cauza lipsei de material pentru facerea uneltelor necesare. Toate aceste schimbări produc o reiaţiune asupra oamenilor, măresc îndemînarea şi priceperea lor, rafinînd în acelaşi timp gusturile lor."

[1] *Premiers principes,* p. 406.

Aceleaşi fapte se pot observa şi în materie de literatura. O singură schimbare, cum a fost acea produsă de romantici_ la începutul secolului, a adus după sine un lanţ întreg de alte schimbări, manifestate prin aceea că noua şcoală a modificat caracterul poeziei, al istoriei, al romanului şi al criticei literare. Pentru a înţelege în ce sens a modificat acest din urmă gen literar, vom examina care sînt ideile principale şi caracteristice introduse pdata cu romantismul şi cum ele, fiind aplicate de scriitori, au schimbat criteriul de analiză în ceea ce priveşte operele artistice.

Pe cînd clasicii de mai nainte nu erau iniţiaţi decît în literatura latină şi cea greacă, din care ei îşi făcuse un adevărat idol, şi pe cînd ei credeau că numai aceste două literaturi întrupează adevăratul ideal al artei şi că numai în ele cineva jioate găsi izvorul de inspiraţiune ; venind romanticii, ei văzură ca mai sînt şi alte literaturi care cuprind opere artistice de o valoare nu mai puţin însemnată. Ei întoreîndu-şi privirea spre trecutjeînviară o civllizaţiune, uitată de predecesorii lor, şi o literatură în care noua generaţiune de scriitori găsiră o bogată şi puternică vînă de vieaţă pentru creaţiunile lor. Aceasta era literatura medievală, care pînă atunci nu fusese considerată decît ca reprezentanta unei epoci pline de confuziune şi de ignoranţă şi care rămase necunoscută pînă în momentul venirei romanticilor, cînd ea apare ca un element de regenerare a artei şi ca sufletul unei nouă poezii. Consecinţa imediată a acestei schimbări, al cărei semnal îl dădu pentru prima oară Chateaubriand, fu aceea că scriitorii înlocuira idealul păgîn al clasicismului prin acel spirit dualist al creştinismului. Pe de altă parte, întemeietorii romantismului, intrînd în atingere cu civilizaţiunea vecinilor lor, se convinseră că în afara de hotarele Franţei mai sînt şi alte naţiuni care posedă o literatură destul de bine reprezentată printr-o sumă de opere originale necunoscute francezilor pînă atunci. Astfel, ei, punîndu-se în contact cu creaţiunile geniului german şi al celui englez, înţeleseră că şi acestea merită o deosebită atenţiune din partea literaturilor, ca unele care cuprind un fond nesecat de frumuseţi artistice, care ar putea deschide noi orizonturi spiritelor înzestrate cu talent. In chipul acesta Franţa la începutul secolului XIX începe să fie iniţiată în operele unor oameni geniali ca Byron, Shakespeare, Scott, Goethe, Schiller ş.a., ajungînd astfel locul de întîlnire al literaturilor reînviate din trecut şi al celor importate de la naţiunile învecinate. Din acest „cosmopolitism" şi din contactul cu alte literaturi străine a urmat pentru scriitorii generaţiunei de la 1830

un fel de neîncredere în faptul că literaturile antice şi cea clasică modernă ar fi cele mai desăvîrşite, fiindcă numai ele ar fi realizat supremul ideal artei. Toţi se convinseră atunci că toate aceste literaturi merită onoarea ce li s-a dat în toate timpurile, dar că ele au trebuit să dispară odată cu civilizaţiunea care le-a dat naştere, şi că în afară de acestea mai există şi altele, care, în alt sens şi sub alt caracter, au produs opere demne de a fi băgate în seamă.[1]

Faţă cu atîtea literaturi şi constatîndu-se, din comparaţiunea lor între ele, deosebirea izbitoare ce există de la una la alta, prima întrebare pe care au trebuit să şi-o pună romanticii n-a putut fi decît aceasta : de unde provine această diversitate în caracterul literaturilor şi care sînt cauzele care o determină ? Primul autor care se încearcă să deie o explicare acestor fapte lu M-me de Stael, care, călătorind prin Suedia, Rusia, Anglia, Germania şi Italia, avusese ocaziune să observe divirgenţa mare ce există mtre aceste ţări în privinţa organizaţiunei, temperamentului, ideilor şi ocupaţiunilor lor. Ea se convinse atunci că germanul^ englezul, italianul ş.c. au fiecare o notă distinctivă, care-i face să se deosebească în toate manifestaţiunile lor de francezul şau de grecul şi latinul antichităţei, şi pătrunzînd mai adînc în istoria fiecărora din aceste popoare, ea ajunse la concluziunea că în cursul dezvoltărei fiecăruia din ele întîlnim vn ianţ de împregiurări speciale, o serie de factori deosebiţi care, influenţînd asupra vieţei lor, le-au imprimat cîteva trăsături caracteristice pe care le surprindem în tot ce a creat inteligenţa lor şi, în special, şi în literatură. Pe baza acestor fapte şi observaţiuni, M-me de Stael se încearcă în scrierea sa, *De la litterature consideree dans ses rapports avec Ies institutions sociales,* sa explice, pe cît permiteau cunoştinţele de atunci, influenţa exercitata de legi, moravuri şi religiune asupra literaturei antice, italiene, spaniole, franceze şi asupra literaturilor de la nord. „Mi-am propus, zice ea, în această lucrare, să examinez care este influenţa religiunei, a moravurilor şi legilor asupra literaturei şi care este influenţa literaturei asupra religiunei, moravurilor şi legilor. în literatura noastră avem o sumă de tratate asupra artei de a scrie şi asupra reguleior gustului, dar mi se pare că nu s-au analizat îndeajuns cauzele morale şi politice care modifică spiritul literaturei... Observînd diferenţele caracteristice care se găsesc între scrierile italienilor, englezilor, germanilor şi francezilor, am crezut că voi putea proba în ce chip instituţiunile politice şi religioase joacă cel mai mare

[1] **Cf. şi Bourget,** ***Essais de psychologie contemporaine,*** **p. 122—123.**

roi în aceste diversităţi constante" (p. 12). Şi ceva mai departe găsim următoarea frază atît de caracteristică pentru a ne convinge de chipul nou de investigaţiune introdus de M-me de Stael, frază care anunţă deja pe Taine : „Este foarte adevărat că în operele literare găsim spiritul general al unei naţiuni sau unui secol". Şi acest nou chip de a privi creaţiunile literare îl găsim şi atunci cînd M-me de Stael vine să studieze pe autori. Astfel, analizînd pe Shakespeare sau Goethe, aceasta n-o face •— ca ciasicii de mai nainte — cu scop de a vedea dacă ei au observat sau nu regulele tradiţionale, ci ea-i analizează cu tendinţa de a vedea întru cît unul reprezintă geniul şi spiritul german şi întru cît celălalt ne pune înaintea ochilor caracterul poporului englez. Cîtă deosebire constatăm între chipul acesta de a privi lucrurile şi acel al clasicilor, care-şi formase în mintea lor ideea subiectivă că omul păstrează acelaşi caracter în toate timpurile şi în toate locurile şi, privîndu-1 *in abstracta,* ei făcuse din el o entitate metafizică, substrasă de la orice acţiune a forţelor exterioare. Pentru ei nu era nici o deosebire între grecul şi latinul din antichitate şi francezul din timpurile moderne şi aşa se explică -cum ei nu vedeau nimic de obiectat cînd scriitorii puneau pe scenă pe grecul antic, făcîndu-1 să simtă şi să gîndească în acelaşi mod ca şj francezul din saloanele lui Ludovic XIV. Lor li se părea că între civilizaţiunea greacă şi romană şi între cea modernă nu este nici o deosebire şi că literatura antică poate fi transportată pe teritoriul francez cu acelaşi caracter pe care-1 găsim la antici. Ei nu mergeau cu mintea aşa de departe încît să simtă că altele au fost împregiurările în care au trăit cei vechi şi altele acelea în care trăiesc ei, şi că la fiecare din aceste împrejurări -corespunde o stare de lucruri deosebită. într-un cuvînt, clasicilor le-a lipsit simţul istoric şi noţiunea de „coloare locală". „Greci, romani, cavaleri medievali, peruvieni, arabi, guebri, bizantini, toţi, zice Taine[1], sînt tăiaţi după un singur model. Publicul nu este surprins de aceasta, fiindca-i lipseşte sentimentul istoric şi fiindcă admite că omul est'e acelaşi în toate părţile, atît în timpuri, cît şi în spaţiu... Istoricii toţi suferă de aceeaşi lacună. Cînd îi citeşti ţi se pare că climatul, instituţiunile, civilizaţiunea, care transformă cu desăvîrşire spiritul omenesc, sînt numai aparenţe accidentale, care nu pătrund înlăuntrul lui, ci-1 ating numai la suprafaţă. Diferenţa uimitoare pe care o observăm între oameni din secol în secol şi de la rasă la rasă, le scapă din vedere. Grecul antic, creştinul din primele secole, cuceritorul german, feodalul, arabul lui Mahomed, germanul, en-

[1] ***L'ancien regime.*** **p. 258—260.**

giezul Renaşterei, puritanul, apar în cărţile lor în acelaşi chip cum îi vedem în stampele şi frontispiciile lor, adică cu oarecari deosebiri în privinţa costumului, dar cu aceleaşi corpuri, aceleaşi feţe şi aceeaşi fizionomie." Şi deoarece clasicii nu erau în stare sa distingă deosebirile care există de la popor la popor şi fiindcă ei credeau că omul este acelaşi întotdeauna, a urmat că ei erau incapabili de a vedea diversitatea dintre creaţiunile spiritului omenesc şi, prin urmare, şi aceea dintre literaturi. Numai M-me de Stael înţelese aceste lucruri şi din comparaţiunea pe care o făcu ea între literaturi ajunse să constate şi să explice deosebirea dintre ele. A privi operele literare nu numai în ele înseşi, cum făceau clasicii, ci a cerceta care este influenţa mediului asupra lor şi întru cît caracterul_lor atîrnă de la acel al timpului şi de la spiritul unei naţiuni : iată chipul nou de a analiza operele literare introdus de M-me de Stael. Dar a inaugura un asemenea metod însemna a pune bazele^criticei istorice sau *sociologice*. Deşi însă la M-me de Stael această parte a criticei abia este schiţată şi puţin precizată, ea face un pas mai departe cînd Villemain, sub influenţa ideilor lui Gurzot, a lui Cousin şi a ideilor filozofice venite din Germania[1], scrie *Table au de la littcrature francaise au XVIII-e sihle,* unde el aplică acelaşi metod ca şi M-me de Stael, adecă de a privi o operă ca un semn al mediului şi spiritului epocei în care a fost creată.

III

Un al doilea element care defineşte şi mai bine^spiritul introdus de şcoala romantică şi care de atunci şi pînă astăzi s-a accentuat din ce în ce mai mult este apariţiunea literaturei aşa-zisei *individualiste* şi *subiective*. Să vedem în ce consistă acest individualism şi care sînt împregiurările care l-au produs, pentru ca să înţelegem în ce sens şi acest al doilea factor a modificat caracterul criticei literare.

Scriitorii clasici, aşa cum îi cunoaştem şi aşa cum s-au manifestat ei, posedau un echilibru general între facultăţile lor psihice, aşa că nici una nu se dezvolta prea mult în paguba alteia pentru ca să tulbure şi să dezordoneze imaginaţiunea şi starea lor afectivă. De aici acea seninătate şi linişte, acea simetrie, unitate şi armonie care planează asupra operelor lor. „Ceea ce-i caracterizează, zice Pellissier,[1] este un echilibru perfect în spiritul lor, o cumpătare blîndă, o forţă care se stăpîneşte pe sine, o regularitate care cu toate acestea nu-i monotonă, un amestec de elemente care mişcă inima fără a o tulbura prea tare şi farmecă imaginaţiunea fără a o seduce... Un fel de raţionalism domină asupra întregei literaturi clasice. El se manifestă în proză printr-un stil regulat şi metodic, printr-o fină succesiune şi gradaţiune în idei, printr-o ordine în propoziţiuni, care se înlănţuiesc una după alta fără ca să tulbure armonia lor. în poezie inspiraţiunea nu este lăsată întîmplărei şi ea exclude capriciul imaginaţiunei. Creaţiunile clasice sînt, prin urmare, rezultatul unei minţi sănătoase şi caracterul lor distinctiv este că toate se aseamănă şi au ceva comun între ele, după cum se aseamănă şi aceia care le-au produs : sănătatea este aceeaşi în toate părţile şi nu poate fi decît uniformă. De la Rousseau însă şi cu deosebire de la romantici vedem că psihicul scriitorilor începe a se complica, a fi influenţat de o sumă de împregiurări necunoscute clasicilor. Şi pe cînd k aceşti din urmă se puteau „cataloga sentimentele şi gîndirile lor", elementele care vin şi se suprapun în sufletul nouăi generaţiuni ajung de o varietate şi diversitate uimitoare, din care rezulta o dezechilibrare a facultăţilor mintale, manifestată prin aceea că una se dezvoltă în paguba alteia, rupîndu-se astfel echilibrul dintre ele. Aşa vedem că la unul imaginaţiunea capătă predomnire asupra spiritului de abstracţiune şi generalizare ; la altul sensibilitatea înlocuieşte putinţa de a raţiona, şi fiecare se deosebeşte de ceilalţi prin cîteva trăsături caracteristice temperamentului său. Toţi sufăr de o exagerare a sensibilităţei lor, toţi sînt bolnavi şi, fiindcă boala poate să ieie caracterele cele mai diverse şi să se manifeste sub mai multe forme decît sănătatea, care este aceeaşi în toate locurile şi în toate timpurile, după cum şi răul este mai variat decît binele, care este uniform, în chipul acesta se explică pentru ce, începînd de la Rousseau, se observă între scriitori o atît de mare deosebire în temperamentul lor. Şi această diversitate nu se mulţumesc s-o cunoască şi s-o simtă numai ei, ci caută s-o dezvelească şi altora prin scrierile lor, unde fiecare se sileşte să puie pe scenă personalitatea sa, s-o expună la vederea tuturor şi să vorbească încontinuu de sine, divulgînd secretul durerilor şi bucuriilor care au atins sufletul lui. în vreme ce clasicii ar fi privit acest lucru ca o nebunie şi ca o lipsă de modestie şi bună-creştere din partea autorilor şi pe cînd Malebranche găsise o mare vină lui

[1] Ci. Brunetiere, *Evolution des genres,* I, p. 202—204.

[1] *Le mouveraenl lilteraire au XIX siccle.* p. 4 şi 14.

Montaigne în faptul că acesta îndrăznise să vorbească de persoana lui în scrierile sale, odată cu sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi cu venirea romanticilor, literatura ajunge un fel de confesiune, un mijloc de a pune în evidenţă mecanismul intern al ideilor şi sentimentelor tale şi nimeni nu se gîndeşte să aducă o acuzaţiune acelora în care s-a înrădăcinat deprinderea de a face din *eul* lor centrul şi obiectul tuturor observaţiunilor lor ; Rousseau se descrie în personajele din romanele lui ; Chateaubriand se zugrăveşte pe sine sub numele eroilor săi, începînd de la Rene şi Chactas pînă la Aben-Hamet. Lirismul romantic şi introducerea ideilor filozofice şi sociale în poezie întăriră mai mult această tendinţă, dînd mai mult ocaziune poeţilor să-şi cînte suferinţele, decepţiunile şi melancolia lor şi să-şi exprime, în acelaşi timp, ideile şi concepţiunile lor asupra vieţei. Fiecare vers din poeziile lui Hugo, Musset, Lamartine sau Vigny sînt ecoul puternic al simţirilor care au cutremurat fiecare fibră din organismul lor sufletesc, şi numai din operele lor am putea schiţa caracterul şi întreagă viaţa lor. Şi cînd, sătui de lumea de care se împiedecau la fiecare pas, se duceau să-şi caute în natura pe care o contemplau o confidentă tainică a visurilor ce înecau mintea lor, în fiecare obiect găsiau întrupată o emoţiune a inimei lor, o amintire sau o dorinţă care i-a stăpînit vreodată. „Tout paysage est un etat de l'âme", a zis Amiel, şi-n aceste cuvinte se irezumă toată starea sufletească pe care romanticii o simţiau dinaintea naturei.

Iată în ce împregiurări se născu această literatură individualistă şi peste măsură de subiectivă, care dezvoltîndu-se tot mai mult a dat naştere literaturei decadente de astăzi şi abuzului de analiză. Din dorinţa de a căuta să te deosebeşti de ceilalţi şi a-ţi expune cetitorului temperamentul tau, mulţi căutară izvorul de originalitate în idei bolnăvicioase şi în sentimentele cele mai artificiale şi mai afectate, pentru ca măcar prin extraordinarietatea lor să atragă atenţiunea mulţimei. Şi în literatura decadenţilor de astăzi găsim, după cum a spus un om de spirit, reţete pentru a fi originali, după cum mai nainte erau asemenea reţete pentru a compune o tragedie sau un poem epic. Pe de altă parte, fiindcă mai nainte de a arăta altora caracterul personalităţei tale trebuie să te examinezi singur, a urmat că o sumă de scriitori au dus pînă la extrem excesul de analiză psihologică, încercîndu-se să pătrundă în toate nuanţele sufletului lor şi, observîndu-se zi cu zi, îşi însemnau, rînd pe rînd — pentru ca să fie cunoscute şi de alţii — toate impresiunile lor, în paginile unor *Memorii* sau ale unui *Jurnal* — „testamentul gîndirei şi inimei lor".

în afară de acest individualism caracteristic în literatura secolului XIX mai există un altul, care-şi are cu totul altă origine şi care a avut o influenţă binefăcătoare prin aceea că a dat lovitura de moarte spiritului de dogmatism şi de convenţiune. împregiurările în care şi-a luat naştere sînt următoarele. Deoarece clasicii-şi compuneau operele lor după anumite regule, pe care trebuia să le urmeze toţi, şi nimeni nu îndrăznea să se ridice în contra teoriilor stabilite prin tradiţiune, a rezultat că între scrierile lor există o uniformitate destul de pronunţată, şi, atît în privinţa ideilor, cît şi a formei sub care ei şi le exprimau, se observă o mare asemănare şi un singur principiu după care lucrează toţi. Venind romanticii, ei proclamară independenţa şi libertatea în literatură în acel sens că scriitorii primesc de acum dreptul de a urma propriul lor impuls şi de a spune tot ceea ce le dictează creierul şi inima lor. îmbogăţind totodată limba prin reînvierea unui vocabular întreg de cuvinte uitate şi dispreţuite de clasici, generaţiunea nouă de scriitori cîştigă pe lingă altele şi mijloacele prin care ei să-şi poată exprima ideile şi sentimentele proprii fiecăruia dintre ei. Consecinţa imediată a acestor schimbări fu aceea că, pe cînd mai nainte deosebirea de la autor la autor era foarte puţin marcantă, odată cu romantismul apare acea diversitate bătătoare la ochi care se observă de la un scriitor la altul, diversitate care a mers tot progresînd pînă astăzi, cînd ea formează unul din caracterele distinctive ale literaturei contemporane.

Pe această cale şi sub acţiunea împregiurărilor pe care le-am amintit, s-au produs aceste două categorii de schimbări care, deşi deosebite prin caracterul lor, totuşi au avut acelaşi efect, acela anume că operele literare au ajuns să se diversifice atît de mult, încît raportul de asemănare dintre ele s-a restrîns mereu, ajungînd la minimum. Faţă cu acest individualism care se întinde tsupra literaturei, primul punct asupra căruia trebuiau să-şi fixeze atenţiunea criticii secolului nostru nu putea fi decît acela de a afla care sînt cauzele care fac ca operele literare să se deosebească atît de mult între ele. Ei ajunseră atunci la concluziunea că orice operă fiind produsul minţii unui om, trebuie să existe o strînsă legătură între ambele aceste elemente, în acel sens că unul condiţionează pe celălalt şi determină caracterul lui. Dacă o operă se deosebeşte de celelalte, aceasta provine numai de acolo că acela care a creat-o se distingea de toţi ceilalţi oameni prin temperamentul şi întreaga lui organizaţiune, şi de îndată ce am pătruns şi am reconstruit natura autorului, uşor vom putea înţelege pen-

tru ce scrierile lui sînt aşa şi nu altfel. Sainte-Beuve fu acela care inaugura această nouă metodă de a analiza operele literare şi el cel dintîi puse bazele criticei *psihologice,* pe care mai_ nainte Villemain o schiţase întrucîtva, însă sub o formă vaga şi foarte puţin precisă, fără a-i da dezvoltarea şi importanţa la care ajunge prin opera lui Sainte-Beuve. Să vedem care este spvritul general al criticei sale şi care sînt faptele asupra cărora-şi fixează cu deosebire atenţiunea. El ia pe scriitor, camă influenţa pe care a exercitat-o asupra lui rasa şi mediul fizic al locului unde^ ş-a născut ; cercetează familia din care face parte,_ caracterul părinţilor şi strămoşilor săi, pentru a vedea însuşirile pe care *le-a.* moştenit de la aceştia ; studiază educaţiunea pe care_ a primit-o, grupul de amici cu care a trăit, admiratorii pe care şi i-a cîştigat şi spiritul contemporanilor în mijlocul cărora s-a dezvoltat talentul său ; folosindu-se de datele biografice, se întreabă asupra trăsăturilor fizicului său, asupra ideilor pe care le avea în materie de religiune sau politică, dacă era trist sau vesel, bogat sau sărac, care erau slăbiciunile lui, ce fel de vieaţă îi plăcea să^ ducă, şi multe alte amănunte cu ajutorul cărora criticul poate să ne puie dinaintea ochilor portretul viu al artistului.

Sainte-Beuve, prin urmare, foarte puţin se interesează de critica sociologică întemeiată de M-me de Stael şi Villemain, prin aceea că el vede într-o operă mai mult spiritul unui singur individ decît acela al unei naţiuni sau unui secol. în timp de 40 ani a urmărit mereu acest metod şi, înzestrat cu o putere mare de asimilaţiune, a reuşit să pătrundă în sufletul tuturor scriitorilor pe care i-a studiat, asemănîndu-se, după cum singur se compară, cu acel fluture trăitor în Indii şi numit vismara, care ia coloarea floarei pe care s-aşează.

IV

Deşi M-me de Stael şi Villemain inaugurase critica sociologică şi Sainte-Beuve pe cea psihologică, totuşi fiecare din ei se ocupa numai cu o anumită serie de fapte şi nu se arătase^ încă un spirit puternic, care să sintetizeze cercetările şi observaţiunile făcute de aceştia, să coordoneze şi să puie în legătură fenomene pe care cei de mai nainte le considerau ca izolate, pentru că nu ajunsese să distingă raportul de continuitate şi relaţiunea de la

cauză la efect care le leagă între ele. Taine fu acela care, folosindu-se de materialul adunat şi pregătit de predecesorii săi, introduse un spirit de ordine şi fixă cadrele nouăi metode de analiză_ critică asupra operelor artistice. Pentru a ajunge însă aici, spiritul său a trebuit să vie în atingere cu ideile filozofice născute Pf pămîntul Germaniei. între 1780 şi 1830, Germania este una din ţările care a dat naştere unui puternic curent de idei, care, introduse fiind în ştiinţe, filozofie şi literatură, produseră cele mai mari schimbărHn spiritul timpului nostru. Această nouă formă de gîndire consistă în puterea de a descoperi idei generale şi de a ajunge la concepţiunea unui tot. Sub impulsul acestei facultăţi — proprie geniului filozofic al germanilor — de a întruni sub o idee principială toate părţile izolate ale unui subiect, toate ocupaţiunile lor_ intelectuale îşi schimbară caracterul. Cea mai mare parte din ideile elaborate de ei de 50 ani se reduc la una singură, aceea a *dezvoltărei* (Entwickelung), care consistă în a ne închipui toate părţile unui grup ca solidare şi complimentare în aşa fel încît fiecare din ele condiţionează pe toate celelalte şi toate întrunite la un loc pun în evidenţă o singură calitate, care le leagă şi le produce. Sistemul acesta aplicat la natură ajunge să privească lumea ca un lanţ de forme şi ca o succesiune continuă de stări care în complexul lor alcătuiesc un tot indivizibil şi unitar ; iar aplicat la om ne face să considerăm sentimentele şi gîndurile ca produse naturale şi necesare, strîns legate între ele întocmai ca transformaţiunile ce se efectuează în corpul unui animal sau al unei plante, ceea ce face să privim religiunile, filozofiile, literaturile şi toate emoţiunile omeneşti ca urmările inevitabile ale unui anumit spirit de la a cărui prezenţă sau lipsă atîrnă existenţa sau dispariţiunea lor. [1]

Acest sistem şi această doctrină, care circulează în toate openle lui Hegel şi Goethe, pătrunzînd în Franţa avu cea mai mare înrîurire cu deosebire asupra mersului ideilor lui Taine. El, sub impulsul acestui spirit şi ajutat de progresul ideilor ştienţifice de la mijlocul veacului nostru, cu o rară putere de generalizare, ajunse să sintetizeze şi să unifice ceea ce pînă la el nu era decît un amestec confuz de fapte izolate şi fragmentare. în ochii lui orice operă este rezultatul unei ţesături complicate de elemente între care mintea noastră, prin analize şi observaţiuni precise, poate găsi raportul de dependenţă care le leagă. Pentru Sainte-Beuve ceea ce-l interesa mai mult într-o operă era artistul ; M-me

[1] Taine, *Histoire de la litt. anglaise,* voi. V, p. 277—287.

de Stael, ca şi Villemain, căuta să afle întru cît cineva poate conclude de la o operă la spiritul naţiunei şi al epocei, într-un cuvînt la acel al mediului în care şi-a luatea naştere. Deoarece însă Taine văzu că între mediu şi artist există o relaţiune de la cauză la efect, el se convinse că şi criticul trebuie să puie în legătură analiza făcută asupra artistului şi cea făcută asupra societăţei în care s-a dezvoltat talentul său. întrunind astfel cele două metode de mai nainte, adăogînd teoria momentului şi aceea a rasei, din care deja Thiery făcuse un factor însemnat în cursul evoluţiunei istorice a unui popor, dînd o mai jnare dezvoltare^teoriei mediului social şi fizic şi stabilind legătura ce există între toate aceste categorii de fenomene, ajunse să puie bazele sistemei sale de critică pe care a dezvoltat-o în toate scrierile sale^ şi care se reduce, în general, la cercetarea următoarelor_ fapte. în orice operă trebuie să se caute în prima linie omul fizic şi moral care a creat-o ; în a doua linie, influenţa rasei şi a mediului (fizic şi social) asupra artistului, şi în a treia, momentul în care el_ a trăit.

Venind Hennequin el arătă că nu trebuie să se puie mare temei pe influenţa pe care o exercită rasa şi că se comite o mare greşală istorică atunci cînd se crede că însuşirile intelectuale ale unui popor rămîn stabilite şi aceleaşi întotdeauna, pe cînd se ştie că ele se schimbă prin contactul şi amestecul cu alte popoare.[1] Un alt punct din teoria lui Taine pe care Hennequin vine să-1 combată este influenţa mediului social. Taine exagerase prea mult măsura în care o societate înrîureşte asupra chipului de afinai artistului făcîndu-1 oarecum sclav al moravurilor şj timpului său. Orice generalizare însă, cînd vine să fie combătută, i se pune *în* faţă o altă generalizare, opusă celei dintîi. Tot aşa şi Hennequin, voind să substituiască un alt metod la acela al lui Taine, atinse celălalt extrem cînd, întemeiat pe legea lui Spencer, care ne spune că cu cît un individ este mai superior cu atîta el se sustrage mai mult de la acţiunea forţelor exterioare, susţinu că artistul^ nu sufere aproape nici o influenţă din partea mediului, dar că el poate şi este în natura lui ca să înrîurească asupra acestui din urmă.[2] Guyau însă înţelese că ambele aceste teorii sînt prea exagerate şi prea unilaterale, dar că între ele există o alta care le împacă pe amîndouă. El arătă că orice geniu este pînă Ia un moment produsul mediului, dar că are şi puterea de a modifica mediul social şi intelectual al contemporanilor săi.[3]

[1] ***La critique scientifique,*** p. **97—106.**
[2] **Op. cit.,** p. **106—117.**
[3] ***L'art au point de vue sociologique,*** p. 20—45.

Acestea sînt fazele prin care a trecut critica literară pînă în momentul de faţă, cînd s-au fixat următoarele puncte pe care trebuie să le aibă în vedere criticul în cursul cercetărilor sale. El analizează mai întîi opera din punctul de vedere al emoţiunilor estetice pe care ea le sugerează în mintea cetitorului, arătînd, în acelaşi timp, mijloacele întrebuinţate de artist pentru a exprima ideile şi sentimentele lui (analiza estetică) ; extrage din operă o sumă de indicaţiuni pe lingă care mai adăugind indicaţiunile date de notiţele biografice ajunge să reconstruiască spiritul şi organizaţiunea mintala a autorului (analiza psihologică). în sfîrşit, criticul analizează mai departe influenţa *pasivă* pe care a suferit-o artistul din partea mediului social şi fizic, arătînd totodată şi influenţa *activă* a artistului asupra societăţei contemporane lui. Iată cum, încetul cu încetul, metoda şi obiectul criticei literare a ajuns la o preciziune care ne face să sperăm că nu este tocmai departe momentul în care .şi criuca va ajunge la stabilirea unor legi tot atît de sigure ca şi cele pe care se bazează alte ştiinţe. Deoarece însă domeniul criticei literare s-a întins mereu şi fiindcă numărul chestiunilor cu a căror dezlegare se ocupă a crescut încontinuu în timp de cincizeci de ani, s-a văzut că ea trebuie să devină un studiu aparte, un gen literar de sine stătător. Dupa cum chimia industrială a ajuns să se diferenţieze din corpul întreg al chimiei după ce s-a văzut sistemul vast şi mulţimea de adevăruri cu care ea are să se ocupe, tot aşa şi critica literară s-a diferenţiat din mijlocul altor genuri literare, cu care o găsim amestecată, numai după ce, sub influenţa factorilor pe care i-am analizat, s-a observat că ea constituie un corp întreg de probleme capabile de a iorma împreună un studiu special. Pe de altă parte, iiindcă fenomenele cu care se ocupă ea sînt în strînsă legătură între ele prin aceea că există un raport de cauzalitate de la mediu (Jizic şi social) la artist şi de la artist la operă, a urmat că şi părţile care o constituiesc şi care se ocupă cu studiul acestor serii de fenomene trebuie să se pună şi ele în legătură una cu alta şi sa steie într-o_ relaţiune de dependenţă şi de integrare reciprocă. Astfel, analiza estetică se lămureşte prin faptele puse în evidenţă de analiza psihologică şi aceasta din urmă se înţelege numai atunci <înd intervine şi analiza sociologică. Şi, în sfîrşit, fiindcă criticul întîlneşte în calea sa chestiuni de domeniul altor ştiinţe, critica literară a simţit necesitatea să ceară ajutor şi să se integreze cu şuinţe^ca sociologia, psihologia ş.a., cărora ea le va pune la îndemnă noi cunoştinţe şi fapte rezultate din cercetările sale.

în chipul acesta şi din concluziuni în coneluziuni am_ ajuns sa explicăm seria de transformări (precizarea, diferenţiarea şi integrarea) din cursul evoluţiunei criticei literare, transformări pe care într-un studiu anterior numai le constatasem, fără a pătrunde în natura cauzelor care le-au produs. Prin aceasta am voit să arătăm că două principii ştiinţifice de mare însemnătate, _ cum este acel al evoluţiunei şi determinismului, pot fi probate şi verificate şi în domeniul literaturei.

1893

ANARHIA ÎN LITERATURA NOASTRĂ DE ASTĂZI

I

Multe şi nenumărate sunt punctele de vedere din care am putea studia şi cerceta starea în care se află de un timp încoace literatura română. Ca într-un caleidoscop, în care imagini după imagini trec şi se succed repede dinaintea ochilor noştri, literatura noastră de astăzi se prezintă sub fel de iei de feţe şi sub cele mai variate colori, colori din nefericire fără consistenţă, lipsite de preciziune şi putere de vieaţă, şi care, prin urmare, dau un aspect trist, bolnăvicios, mult chinuitei noastre mişcări literare de astăzi.

Nimeni nu poate contesta înfăţişarea tristă, anemică şi enervată pe care o are literatura noastră din timpul de faţă, şi este de ajuns ca să aruncăm o singură privire asupra situaţiunei generale în care ne aflăm din punct de vedere literar, pentru ca să ne convingem că este peste putinţă să mai continuăm calea piezişă pe care ne-am îndrumat, şi că este de datoria fiecăruia din noi să ne gîndim serios la mijloacele cu care trebuie să ne înarmăm şi la care trebuie să recurgem, pentru ca să punem odată capăt stărei anormale în care ne găsim, şi astfel să ieşim din nefericitul impas în care am intrat.

Ori prin cîte reticenţe şi paleative am căuta să mascăm şi să lustruim la suprafaţă răul de care sufere şi în care s-a cufundat de cîtva timp literatura noastră, este imposibil ca, înşelîndu-ne nai pe noi, să credem că nu este nimic de făcut, nimic de îndreptat, nimic de schimbat în direcţiunea pe care a luat-o spiritul şi ocupaţiunile noastre literare. Lăsînd la o parte acele cîteva cazuri rari şi izolate, care la noi sînt considerate ca excepţii, pe

cînd la alte popoare mai culte ele formează regula generală, literatura noastră din timpul de față, privită în liniamentele ei generale și interpretată într-un mod rece și obiectiv, se prezintă vederilor noastre sub următoarea înfățișare.

în toate părțile lipsă desăvîrșită de originalitate și completă secetă de convingeri sincere și de idei nouă și sănătoase ; în toate direcțiunile afectarea și îngîmfarea triumfează asupra bunului-simț și al modestiei ; la fiecare pas ochii noștri nu întîlnesc decît aceleași veșnice înscenări copilărești de mascarade literare din mijlocul cărora se ridică glasul cutărui sau cutărui aventurier literar, care tîrăște după sine o gloată de nepricepuți și cască-gura, care stau și admiră asemenea arlechinade de bîlci cu aceeași plăcere cu care vechii proletari romani din al doilea secol înainte de Cristos priviau și urmăreau toate părăzile și procesiunile militare — sau, ca să vorbim de la noi, cu aceeași plăcere și tîmpire cu care burtă-verzimea și mahalagiii priviau în timpul fanarioților la pantahusele de pompe stupide de la curțile domnești și boierești, pantahuse descrise de un Gheorgachi și în care se rezumă toată gloria nemernicilor domni și a lingușitorilor lor din acel timp nefericit. Paralel cu toate acestea, în fiecare zi avem de înregistrat afișări de clici și cîrdășii literare în care se înrolează toate inteligențele echivoce și suspecte, toți copiii pierduți, toți rahiticii și cleptomanii literari, care apoi, printr-o curioasă metamorfoză, ajung și se prefac în genii, de îndată ce vin și se adăpostesc în asemenea falanstere de pretinsă glorie, emancipare și educațiune literară. Din sînul unor asemenea cercuri vedem ieșind în lume acel întins convoi de scriitori, care, cu cîteva fraze furate și contrabandate din autori străini obscuri și din opere de a doua și a treia mînă, vin și înjghebează o literatură seacă de paradă, pe care ei o dau drept hrană intelectuală publicului naiv și puțin cunoscător. Tot în sînul unor asemenea cîrdășii își iau naștere toate principiile și teoriile demodate, care se pun în circulație și se repetă la fiecare ocazie și la toate discuțiunile în care drept autoritate ți se citează numele unor autori care, fără nici un scrupul și fără ca să fie chemați, îndrăznesc să-și desfacă marfa lor pe piața unde-și dau întâlnire toți declasații și dezechilibrații intelectuali de care te lovești la fiecare pas și care foiesc mai mult decît oricînd în lumea și viața societăților de astăzi.

Dacă asemenea lucruri se trec și-și găsesc la noi teren princios, aceasta provine mai întîi din cauză că publicul naiv primește tot ceea ce i se dă, și el nu este decît o simplă păpușă pe care o învîrtește fiecare după propriul său plac, un simplu fonograf în care fiecare-și trîmbițează numele și pseudo-meritele lui.

A doua cauză este lipsa unui numeros și puternic element cultural, capabil de a face o selecțiune atît între merit și nulitate, cît și între minciună și adevăr, lipsa adecă a unei pături puternice de oameni superiori, muncitori, și modești totodată, a unui strat de individualități conștiente de propriile lor forțe, individualități care să fie în stare a elimina pe acei farsori, care obraznici și înfiați ca toate nulitățile, se îndeasă să dicteze și sa-și deie aerul de conducători acolo unde nu-i iartă puterile și priceperea lor.

Fără-ndoială că fenomenele asupra cărora am insistat mai sus denotă o stare patologică, un curent cu desăvîrșire nesănătos, și ele nu pot fi considerate decît ca simptomele unei complete anomalii și dezechilibrări, pe care, fără ca să exagerăm întru nimic, am putea-o numi *bizantinism literar*. Toate aceste părți rele ale spiritului nostru literar de astăzi ies cu atît mai mult în evidență și se impun cu atît mai mult vederilor noastre, cu cît ne lipsesc părțile bune, care să compenseze și să acopere ceea ce este stricat și putred.

Cele ce le-am spus noi pînă aici constituiesc deja un punct din care se poate studia situațiunea în care se găsește o mare parte din literatura noastră de astăzi. Noi vom analiza în cele ce urmează o serie de idei, din care se poate lămuri pînă la un punct faza actuală a literaturei noastre.

Urmărind în general aproape tot ceea ce se scrie și răsare pe ogorul tomnatic al literaturei române de astăzi, lucrul cel dintîi care ne izbește este lipsa de orientare fixă și lipsa de disciplină cu care scriitorii ies, fîlfîind și bojbăind ca liliecii, pe arena publicităței. Comparînd și confruntînd în masă operele literare care apar de un timp încoace, oricîtă bunăvoință am pune și oricita forță de atențiune am cheltui, ne va fi peste putință ca să găsim în ele o unitate de principii sau de vederi, o idee generală bine definită și precizată, care să circuleze în corpul fiecărei opere și să pună în mișcare, sub diverse forme, mintea și inima fiecărui scriitor. Dacă, prin urmare, în literatura noastră contemporană nu se poate surprinde nici o unitate de vederi, aceasta se datorește numai unei lipse fundamentale de solidaritate intelectuală între acei care-și supun operele lor la aprecierea publicului cetitor. în chipul acesta numai ne putem explica cum toți aceia care se pricep ceva în materie de literatură tind să se facă capi de școală cu cîteva idei ce le-au auzit de la alții, sau le-au cetit din întîmplare și numai pe jumătate în vreo carte apărută fie în Franța, fie în Anglia, Germania, Rusia ș.a.

Acestea sînt deci faptele asupra cărora ne vom opri în restul articolului de față arătînd, în cîteva trăsături generale, de unde

vine aceasta anarhie, aceasta confuziune şi destrăbălare fără margini şi fără păreche, în care zace şi tînjeşte literatura noastră de astăzi, lăsînd ca cu timpul să revenim asupra unor cazuri speciale.

II

în istoria politică şi culturală a unui popor, epoceîe cele mai însemnate şi care leagă firul faptelor istorice sînt epocele în care găsim predomnind o singură idee generală, un singur principiu unitar, un singur ideal în giurul căruia s-au alipit joţi oamenii de muncă şi de inima, şi toate spiritele lucide şi pătrunzătoare. Bineînţeles că la început o asemenea idee generală, în care se concentrează pe zeci şi chiar sute de ani puterea şi luminile vieţei viitoare a unui popor, îşi iau naştere în mintea unui grup restrîns de cîteva inteligente superioare, şi numai mai tîrziu, datorită influenţei acestor din urmă, o asemenea idee începe a-şi largi cercul său de admiratori şi-a electriza, prin propria sa forţă, spiritul peste măsură impresionabil al maselor, care întotdeauna completează şi duc mai departe activitatea începută şi inaugurată de cîteva individualităţi rari şi izolate. în asemenea momente în care toate privirile sînt concentrate şi aţintite spre un singur ideal, eiementele dezorientate şi refractare, care voiesc să facă disidenţă şi să paralizeze acţiunea, rămîn în afară de curentul mare al ideilor, şi toate sforţările lor, sforţări oarbe ale unor simple cantităţi neglijabile, se pierd fără a putea împiedeca întru nimic succesul ideilor împărtăşite de toţi oamenii care-şi dau sprijinul lor şi se fac promotorii principiilor largi şi luminoase.

Ca exemplu al celor spuse mai sus ne pot servi atît figurile măreţe de la începutul secolului, care, deşi persecutate şi izolate, dar unite într-o singură idee, urmărind un singur ideal, au captivat toată suflarea românească şi au reuşit să aprindă toate spiritele cu care au venit în atingere ; cît şi energica şi bărbăteasca generaţiune de la mijlocul secolului nostru, care în timp de treizeci de ani şi mai bine a luptat pentru aceeaşi *singura idee genetală,* acelaşi singur ideal şi acesta se răsfrînge în toate laptele îndeplinite de ei şi asupra fericitei epoci în care au trăit, epocă bine definită prin însăşi unitatea şi comunitatea de idei a acelora care au creat-o.

Ceea ce se întîmplă în politică se poate constata şi în literatură. Adevăratele epoci literare se nasc numai într-un timp în care toţi scriitorii de valoare pornesc dintr-un acelaşi punct şi, însufleţiţi de acelaşi principiu unitar şi general, mintea lor vizează aceeaşi stea de pe orizontul lor intelectual. Aşa, clasicismul întrupează în sine o întreagă epocă literară, pentru motivul că la toţi reprezentanţii săi autorizaţi se vede o comunitate de vederi şi de idei, aceeaşi concepţiune despre artă şi despre vieaţă, şi aceiaşi mod de a privi şi interpreta, sub diverse forme, natura omenească. Acelaşi lucru se poate vedea în secolul nostru atît în activitatea literară a romanticilor, cît şi într-aceea a naturaliştilor contemporani.

La noi generaţiunea bătrînă de acum cîteva decenii — faţă cu natura şi caracterul special pe care trebuie să-1 aibă mişcarea noastră literară — a lăsat o urmă bine întipărită şi a format o epocă în întreaga evoluţiune modernă a literaturei noastre, numai pentru că toţi au scris sub impulsul puternic al *unei şi aceleiaşi idei generale,* care transpiră şi circulează în toate operele ieşite din pana lor.

Astăzi lucrurile nu stau tot aşa, din cauză că toate raporturile noastre culturale au suferit o adîncă zguduitură şi zdruncinare, în urma căreia a dispărut chiar acel puţin echilibru şi unitate, care exista mai nainte. De aici lipsa de orientare precisă pe care o surprindem la cea mai mare parte din literaţii noştri de astăzi, care scriu fără ca să aibă o idee unică şi generală, un fir conducător în întunecosul şi încurcatul labirint al situaţiunei în care se aflâ, pentru prezent, toate relaţiunile noastre sociale. Lipsindu-ne, prin urmare, acea coeziune de idei cari să vibreze în mintea fiecărui scriitor şi care să rupă hotarele strîmte şi rigide ale patimilor individuale şi ale egoismului de castă, consecinţa imediată a acestor fapte nu poate fi decît cea următoare. Fiecare lucrează izolat şi separat de ceilalţi, fiecare spune ceea ce voieşte şi cît poate şi unde nu mai poate ; voieşte tot ce nu voiesc alţii, din dorul bolnăvicios de a se pune într-un punct de unde numai singur să se poată vedea, şi astfel fiecare se crede îndeajuns de tare ca să poată ieşi în lume cu cîteva idei fie cît de sarbede. Lipsind acea idee generală în giurul căreia să se grupeze puterea de gîndire, lipseşte acea lorţă care stabileşte o unitate, o solidaritate şi o coeziune intelectuală între toţi aceia care voiesc şi pot să tragă o brazdă pe ogorul înţelenit al tinerei noastre literaturi.

Lipsa unei asemenea solidarităţi mai este determinată şi de o alta cauză. La noi în literatură nu se vede acea *munca serioasa şi conştiincioasă,* care există în alte părţi şi la alte popoare. Cînd fiecare munceşte şi-şi pune în circulaţiune forţa şi fondul real de gîndire de care dispune, este imposibil ca mai curînd ori mai tîr-

ziu să nu se stabilească între toţi un puternic curent de simpatie intelectuală, care tîrăşte cu sine chiar elementele cele mai refractare şi mai şovăitoare. Munca intelectuală în special consolidează mai mult decît orişice spiritul de asociaţiune, şi ea se poate considera ca fermentul cel mai energic pentru dezvoltarea spiritului de simpatie şi solidaritate intelectuală între un grup mai mult sau mai puţin vast de inteligenţe.

Prezenţa muncei persupune existenţa unei cooperaţiuni şi cooperaţiunea aduce cu sine o ciocnire zilnică de idei şi de tendinţe, ciocnire şi atingere din care nu poate rezulta decît o singură unitate de vederi şi un fond intens de solidaritate spirituală. Comunitatea de *cercetări serioase* aduce cu sine un spirit de fraternitate cu mult mai fecund, cu mult mai larg şi **mai** pozitiv decît spiritul de *fraternitate* întemeiat pe baza şubredă şi artificială a *admiraţiunei mutuale*. Prin muncă continuă numai se pot forma opiniunile, şi numai ea poate pune temelia curentelor sănătoase în toate direcţiunile şi, în special, şi în literatură.

Munca arată ce poate fiecare, ce face selecţiunea între forţă şi slăbiciune, şi cu încetul chiar cei refractari, chiar cei ce vor să se impună fără muncă şi fără forţă, prin mijloace de intrigă şi înşelăciuni de moment, bătuţi mereu de concursul muncei, la comparaţiunea forţelor, slăbesc, se conving şi se închină, sau, ca nişte netrebnici şi răi la inimă, se eliminează singuri ori sînt daţi deoparte. La noi pentru a se încungiura ori cel puţin amîna aceasta eventualitate, s-au pus în practică o sumă de expediente şi tertipuri cu scop de a înlocui munca **şi** de a masca slăbiciunea, **şi** a ajunge astfel Ia ţintă, pentru un timp oarecare, nu numai fără muncă, dar şi fără forţă, fără calităţile absolut necesare pentru a obţine rezultate reale şi durabile.

Rezumînd dar, concluziunea finală la care ajungem este următoarea, în literatura noastră contemporană, privită în lineamente generale, nu se vede nici o unitate de vederi, pentru că ne lipseşte o idee generală, care să fie ca un fel de *vade-mecum* al fiecărui scriitor. Ne mai lipseşte încă munca serioasă şi conştiincioasă, ce dă vieaţă tuturor ideilor mari care străbat mintea acelor ce voiesc să lase pe urma lor un punct luminos în literatura poporului pentru care au muncit. Lipsind aceste două elemente, solidaritatea intelectuală dintre scriitori apare ca un vis, ca o himeră.

Numai atunci cînd noi vom ajunge stăpînl pe o idee generală limpede şi bine precizată pe care s-o urmărească scriitorii, numai atunci vom scăpa de trista privelişte de a da ascultare acelui noian de tot felul de idei, care de care mai sucite şi mai curioase, din care toţi voiesc să-şi ridice un piedestal. Prezenţa unei asemenea idei va produce, inevitabil, acel proces de selecţiune în urma căruia cei mai mulţi se vor face părtaşi ai acestei idei, formînd astfel, încetul cu încetul, un puternic curent de rezistenţă în contra acelor care, mai puţin pătrunzători, vor sta deoparte şi în afară de cîmP·l de luptă, pecare merg strîns uniţi şi adînc convinşi de forţa principiilor în giurul cărora s-au grupat. Şi asemenea piroces de selecţiune va fi cu atît mai energic, cu cît ideea pusă înainte va fi mai limpede şi mai intensă. Forţa oricărei idei stă, totdeauna, în raport direct cu propria sa forţă de selecţiune.

In acelaşi timp, atunci cînd la noi gustul pentru muncă serioasă va ajunge să se dezvolte pe o scară mai întinsă, numai atunci vom putea fi faţă la agonia şi la ultima sforţare a acelora care, cu un volum sau două de fraze copiate şi compilate din alte cărţi,^au voit să frustreze şi să stoarcă de la mulţime cîteva laude răsunătoare şi cîţiva lauri falşi şl artificiali cu care să-şi satisfacă propria lor vanitate şi să-şi ascundă seceta de idei şi de sentimente care **i**-a stăpînit în tot cursul vieţei lor.

Odată îndeplinite aceste doua deziderate absolut necesare pentru progresul nostru literar, ne vom putea bucura de razele binefăcătoare ale unei solidarităţi intelectuale mai largi, şi numai pe_ această cale vor dispărea aceste diviziuni **şi** subdiviziuni deprimătoare în care egoismul de castă sleieşte orice manifestaţiune liberă şi sinceră, oprind în acelaşi timp pe scriitori ca **să** ţintească spre acelaşi punct fix de pe orizontul nostru intelectual.

Fara îndoială că, dacă nu astăzi cel puţin mîne, vom putea ajunge aici de^îndată ce vom avea în mijlocul nostru cîţiva oameni de muncă şi adînc cunoscători ai situaţiunei noastre literare de astăzi, oameni care, punînd bazele unei idei generale conducătoare, vor reuşi să grupeze în giurul lor cîţiva admiratori entuziaşti ai unei asemenea idei, pentru că nu trebuie **să** uităm că nici o^idee, fie chiar dintre cele mai strălucite, nu poate să rodească **iară** entuziasm.

în chipul acesta, anarhia noastră literară de astăzi îşi va lua slîrşit ; şi cu ea odată va apune şl steaua acelora care i-au dat sprijin şi ajutor.

1893

EVOLUŢIONISMUL ÎN STUDIUL GENURILOR LITERARE

I

într-o serie de mai multe studii apărute în anul trecut al acestei *Reviste*[1], ne-am încercat, pe cît ne-au permis cadrele unei publicaţiuni periodice, să arătăm cum legea evoluţiunei, aşa cum a fost formulată şi fixată de Spencer în cea mai mare parte din operele sale ştiinţifice şi filozofice, poate fi aplicată şi_ în cercetări de domeniul literaturei, înilesnindu-ne săjţăsim^exphcarea mai multor fapte care, la prima vedere, s-ar părea că sînt cu totul izolate şi lipsite de orice legătură între ele, dar care_ după o mai adîncă observaţiune, devin cu atît mai clare, cu cît mintea noastră, aflînd raportul şi relaţiunea dintre ele, ajunge în cele din urmă să le reducă la un principiu unitar, la o lege care ne dă cheia şi raţiunea întregei lor dezvoltări. în cel dinţii din studiile amintite, spuneam că evoluţiunea, aşa cum ni se prezintă ea în cursul dezvoltărei progresive a corpurilor din natură, nu este altceva decîţ o trecere continuă de la omogen la mai eterogen, de la forme mai puţin complexe la altele mai complexe şi mai diferenţiate, trecere însoţită, în acelaşi timp, de o precizare din ce în ce mai mare a acestor forme odată bine diferenţiate şi de o integrare progresivă fie între părţile unui singur agregat, fie între mai multe_ agregate.

Această definiţiune a evoluţiunei am căutat mai întîi s-o confirmăm prin cîteva fapte luate din biologie, psihologie _şi^ sociologie, precum şi din studiul diferitelor creaţiuni ale activităţei intelectului omenesc, şi, în cele din urmă, ne-am oprit, în special,

[1] *Legea evoluţiunei şi critica literară*, p. Io—36, *Factorii evoluţiunei criticei literare*, p.' 104—124 si *Un proces încheiat*, p. 63—74.

asupra criticei literare şi, într-un mod incidental, asupra romanului, încercîndu-ne să punem în evidenţă faptul că dezvoltarea istorică a acestor genuri literare poate confirma, din mai multe puncte de vedere, legea evoluţiunei, permiţîndu-ne astfel să tragem concluziunea că atît critica literară, cît şi romanul şi-au luat naştere şi s-au dezvoltat după acelaşi principiu ca şi alte fapte din lumea exterioară sau manifestaţiuni ale gîndirei şi ocupaţiunilor noastre intelectuale.

Cele ce le spuneam însă atunci nu erau decît un mic fragment, o pagină restrînsă dintr-un ciclu cu mult mai vast de cercetări, şi tocmai din această cauză astăzi venim să completăm şi să generalizam mai departe faptele asupra cărora am insistat în studiile anterioare. Scopul articolului de faţă va fi deci acela de a arăta că metoda şi calea pe care am urmat-o atunci cînd am schiţat evoluţiunea criticei literare poate să-şi găsească o aplicare şi interpretare cu mult mai largă şi atunci cînd noi ne vom servi de ea şi vom lua-o ca principiu conducător într-o lucrare atît de vastă *cum* ar fi aceea de a urmări şi studia pas cu pas istoria nu a unui singur gen literar, ci a tuturor.

Dacă aruncăm, într-adevăr, o privire asupra tuturor literaturilor de astăzi, primul lucru care ne izbeşte este mulţimea peste măsură de mare şi nemărginita varietate de genuri literare cu care se ocupă scriitorii secolului nostru. Faţă cu un asemenea fapt, este natural ca cele dintîi întrebări pe care trebuie să ni le punem sînt următoarele : Existat-a întotdeauna această varietate de genuri şi subgenuri literare pe care o întîlnim astăzi ? Apărut-a ea deodată cu prima fază de dezvoltare a literaturilor, sau cu mult mai tîrziu şi numai după lungi şi îndelungate schimbări ? Bogăţia genurilor literare este ea numaidecît o caracteristică a perioadelor mai înaintate în culturi, sau un fenomen pe care-1 găsim încă la originea literaturilor ? La toate aceste întrebări răspunsul pe care-1 găsim şi pe care nu-1 poate contesta nimeni este acela care ne spune că progresul literaturilor aduce cu sine înmulţirea genurilor literare şi că numărul acestor din urmă descreşte gradat cu cît ne coborîm mai adînc la originea lor. Acest răspuns însă aduce cu sine mai multe întrebări. Dacă genurile literare s-au înmulţit paralel cu progresul literaturilor, care sînt cauzele care au produs această varietate de forme în sînul lor ; unde putem găsi noi explicarea acestor numeroase schimbări ; care este legea după care sau făcut toate aceste transformări şi întru cît ea ne poate permite ca noi să le considerăm pe acestea din urmă ca ceva necesar şi firesc ?

Aceste întrebări pe care ni le-am pus, dimpreună cu alte lapte pc care le vom dezvolta mai departe, stau in strînsă legătură cu studiul evoluţiunei genurilor literare şi, după cum vom avea ocaziunea să arătăm mai departe, concluziunea la care vom ajunge este aceea că genurile literare s-au transformat în tot cursul existenţei lor în conformitate cu principiul teoretic a! evoluţiunei, şi că numai atunci ni se va putea da o lucrare serioasă asupra acestei ramuri de cercetări literare, cînd se va lua ca baza a unei asemenea lucrări însăşi legea evoluţiunei aşa cum a fost precizată într-un mod ştiinţific de Spencer.

Mai nainte de a începe insă cercetarea acestor chestiuni, care alcătuiesc scopul principal al articolului de faţă, ni se impune să atingem o altă chestiune în strînsă legătură atît cu cele ce le-am spus pînă acum, cît şi cu cele ce le vom spune şi arăta de-acurn înainte.

Aplicarea legei ştiinţifice a evoluţiunei la studii de domeniul literaturei, presupune, într-un mod indirect, credinţa noastră că literatura simte uneori un fel de necesitate ca sa reclame ajutorul ştiinţei şi că ea poate de multe ori să se folosească de noile cuceriri şi progrese realizate de ştiinţă. Urmează deci că trebuie să limpezim, în prima linie şi prin cîteva observaţiuni succinte, care este baza pe care se întemeiază o asemenea credinţă a noastră şi care este raţiunea pentru care afirmăm ca între literatură şi ştiinţă se poate stabili şi un împrumut reciproc de idei, şi aceasta cu atît mai mult cu cît ştiinţa ne deschide nouă orizonturi gîndirei şi activităţei noastre, iar experienţa ne arată că adeseori se întîmplă ca să întîlnim în studiile noastre literare fapte analoage cu acelea pe care le constată omul de ştiinţă în calea sa, şi care, printr-o curioasă şi surprinzătoare coincidenţă, îşi găsesc aplicaţiunea lor fie într-o lege ştiinţifică, fie într-aha.

Acestea sînt, prin urmare, faptele asupra cărora ne vom opri foarte pe scurt mai nainte de a trece mai departe, şi ele ne vor servi ca să ne justificăm şi legitimăm oarecum încercarea noastră de a aplica teorii filozofice şi ştiinţifice şi la cercetări de literatură.

II

Un fapt pe care-1 cunoaştem şi căruia ne supunem toţi este specialitatea atît de mare a activităţei noastre în mijlocul societăţilor de astăzi. Această specializare este rezultatul natural a! mai multor împregiurări, dintre care cele mai principale sînt următoarele doua. întîi, mulţimea de cunoştinţe de care trebuie să dispună cineva pentru ca să poată lucra fie într-o direcţiune, fie într-aita, şi, al doilea, tendinţa continuă de a perfecţiona mereu produsele activităţei noastre. Cînd fiecare din noi este silit să-şi asimileze un material din ce în ce mai bogat şi mai variat de cunoştinţe şi oînd vedem că din toate părţile ni se cere ca rezultatele muncei noastre să fie din ce în ce mai perfecţionate, uşor se poate înţelege pentru ce noi sîntem siliţi să ne îndreptăm forţele noastre numai într-o singură direcţiune şi să fim mulţămiţi atunci cînd am fost în **suire** să tragem o singură brazdă pe ogorul de muncă a! societăţilor de astăzi. Amîndouă aceste cauze de diferenţiare a activităţei noastre stau însă în legătură cu altă cauză de o natură mai permanentă, mai profundă şi ale cărei rădăcini le găsim în însăşi organizaţiunea noastră sufletească. Se ştie că noi întotdeuna **ne** consacram acelei ramuri de ocupaţiune care stă în armonie cu propriile noastre înclinaţiuni şi către care ne îndeamnă înseşi dispoziţiunile, aptitudinile şi facultăţile noastre. Această din urmă cauză stă, bineînţeles, la baza celorlalte două de mai înainte, dar toate întrunite la un loc nu pot avea ca rezultat final decît acela de a diferenţia şi restrînge din ce în ce mai mult cercul activităţei noastre.

Fenomenului acestuia de specializare a muncei i se datoreşte, fără îndoială, cea mai marc parte din progresele realizate de noi în timpurile mai nouă. Trebuie însă să vedem care este adevărata interpretare a acestei specializări şi pînă la ce punct o ramură de activitate se poate izola de un alt cerc de ocupaţiuni.

Este adevărat că, cu deosebire astăzi, este foarte greu ca chiar^ inteligenţa şi memoria cea mai vastă şi cea mai elastică să poată primi o cultură enciclopedică în adevăratul înţeles al cuvîntului. Din această cauză urmează că un chimist nu poate fi în acelaşi timp şi avocat, după cum un medic nu poate fi în acelaşi timp critic literar sau poet. Toate aceste fapte nimeni nu le poate contesta, dar nu-i mai puţin adevărat că cele de mai multe ori sînt privite dintr-un punct de vedere cu totul unilateral şi greşit, din cauză că nu se face următoarea distincţiune între natura raporturilor care există şi se poate stabili între diferite ramuri de cunoştinţe.

în fiecare domeniu al activităţei noastre intelectuale există două straturi bine distincte de fapte şi idei. Unele de un caracter mai special, altele de un caracter mai general. Cele dintîi fiind de o mai mare subtilitate şi cerînd o anumită deprindere şi familiarizare pentru ca să fie înţelese, interesează mai mult pe

adevăraţii specialişti. Cele de al doilea, îniaţişîndu-se ca un total de cunoştinţe mai puţin subtile şi mai uşor de asimilat, pot trece mai departe de cercul în care şi-au luat naştere, şi, -printr-un fel de radiare, pot să se răsfrîngă şi să se localizeze chiar înaintea acelora care lucrează în altă direcţiune decît aceia din mijlocul cărora au pornit asemenea idei. Astfel se explică pentru ce unele observaţiuni şi cercetări nu se pot întinde mai departe de hotarele înlăuntrul cărora s-a desfăşurat activitatea cîtorva individualităţi izolate ; în vreme ce, pe de altă parte, experienţa şi cunoştinţele noastre ne dau nenumărate exemple din care se poate vedea cum o idee sau o cugetare, luîndu-şi mai întîi naştere într-unui din acele mici continente în care se împarte gîndirea şi lumea ideilor noastre, ajunge în cele din urmă să treacă dincolo de marginile cercului înlăuntrul căruia ea s-a dezvoltat, întinzîndu-şi astfel influenţa sa pînă în cele mai adînci şi mai depărtate regiuni ale gîndirei omeneşti şi aruncînd uneori o rază binefăcătoare spre acele locuri ascunse şi întunecoase la adăpostul cărora se ţese pînza spiritului de tradiţiune şi formalism.

Din aceste consideraţiuni generale se vede, prin urmare, că diferitele categorii de ocupaţiun.i intelectuale pot să comunice unele cu altele şi că este ceva necesar ca între ele să existe un schimb continuu de păreri şi de idei. [1]

Cîteva fapte concrete vor lămuri mai bine cele spuse pînă aici.

Sînt, poate, mulţi care cred că literatura, avîndu-şi domeniul său propriu şi independent, n-are necesitatea să steie în curent cu unele cercetări ştiinţifice şi filozofice care preocupă mintea învăţaţilor de astăzi, închipuindu-şi, în acelaşi timp, că o teorie ştiinţifică, de exemplu, nu poate folosi mult unui literat şi nici nu poate să-i inspire oarecari idei originale, lărgindu-i totodată orizontul său intelectual. Faptele însă ne spun contrarul.

Cu cît observăm mai mult spiritul timpului de astăzi, cu atît se înrădăcinează mai adînc în noi credinţa că literatura poate trage multe şi frumoase foloase din cuceririle pe care le-a realizat filozofia şi ştiinţa secolului nostru. Pe cînd unii se mulţumesc să repete aceleaşi veşnice idqi pe care le-au primit din scrierile cîtorva autori, alţii însă, nevoind să se oprească aici, caută să meargă ceva mai departe şi să-şi cîştige noi vederi, noi gîndiri. Cînd un poet are în sine convingerea că nu bogăţia de rime, după care s-ascunde sărăcia de idei şi de simţiri, formează scopul ultim al artei, cea

[1] **Vezi, în această privinţă, cuvintele lui Claude Bernard din discursul său de recepţiune la Academia Franceză, ţinut în şedinţa din 27 mai 1869, *La science experimentale,* Paris, 1878, p. 404—440.**

dinţii grijă a lui este aceea de a da versurilor sale o scînteie de vieaţă, pe care el, în zborul imaginaţiunei sale, se duce s-o caute în lumea gîndirei şi a ideilor. Iar asemenea poeţi, care simt că arta adevărata nu poate sacrifica niciodată fondul dinaintea cultului exclusiv al formei, asemenea poeţi zic, unde-şi pot ei găsi mai multe motive de inspiraţiune, decît îndreptîndu-şi privirea lor, fie spre ştiinţă, fie spre filozofie ?

Poezia nu poate li oprită în mersul său de progresele ştiinţei, nici imaginaţiunca poetului nu va slăbi sau îşi va pierde farmecul şi căldura sa, "venind în atingere cu ideile ştiinţifice şi filozofice. Inspiraţiunea lui va găsi, din contră, în aceste din urmă tocmai acea varietate şi profunditate de emoţiuni care înalţă şi dă viaţă adevăratelor opere de arta. „Versul, zice Sully Prudhomme, este forma cea mai potrivită pentru a exprima ceea ce scriitorul îi încredinţează, şi cred că lui i se pot încredinţa nu numai toate sentimentele, dar aproape toate ideile." [1] La acelaşi lucru se gîndia şi Guyau cînd ne spune că „în ziua în care poeţii nu vor mai fi decît nişte simpli cizelatori de cupe de aur fals, din care nu vom mai putea bea nici o gîndire, poe?.ia va fi numai o umbră, un corp fără suflet : ea va muri". [2]

Ideile dau, într-adevăr, un răsunet mai puternic mişcărilor inimei noastre, iar sentimentele cîştigă în intensitate şi adîncime atunci cînd orizontul gîndirei noastre devine mai larg şi mai luminos. Poezia secolului nostru întrupează în sine o parte din acest adevăr, şi în ea se răsfrînge întreaga evoluţiune a sentimentelor şi ideilor noastre din timpurile mai nouă.

Vedem dar cum poezia, ramura cea mai vastă a literaturei, îşi găseşte un sprijin şi un element de regenerare în progresul ideilor ştiinţifice şi filozofice. Acelaşi lucru se poate observa şi în vieaţa altor discipline literare. O singură privire îndreptată spre mişcarea literară contemporană poate să ne arate cît de mult datorim noi, din acest punct de vedere, progresului ştiinţei ; şi cum înrîurirea acestei din urmă a adus cu sine un lanţ întreg de schimbări în chipul nostru de a trata şi dezlega diferitele chestiuni de literatură. Cine se mai poate îndoi de faptul că cea mai mare parte din inovaţiunile introduse în timpurile din urmă, atît în roman, de exemplu, cît şi în critica literară, îşi au originea lor în spiritul ştiinţific şi filozofic inoculat de puternicul curent al ideilor pozitiviste în giurul cărora se grupează cele mai frumoase

[1] **V. prefaţa poemului *La justice.***
[2] ***L'art au point de vue sociologique,* p. 168.**

pagini ale mişcărei noastre intelectuale de astăzi. A nega o asemenea aserţiune înseamnă a şterge din istoria generală a literaturei contemporane multe opere şi multe talente pline de vigoare şi originalitate, dinaintea cărora se închină o lume întreagă de admiratori. Dacă ne scoborîm pînă la geneza multor teorii care circulează astăzi în literatură, nu trebuie să ramînem nicidecum surprinşi dacă aflăm că ele au fost inspirate, fie de ştiinţă, fie de filozofie.

Cu toate exagerările lor, împinse de multe ori pînă la paradoxă, nu trebuie să uităm că doi din scriitorii francezi, care prin operele lor au produs adevărate curente literare, şi-au ridicat sistemul lor tot pe baza unor principii împrumutate de la ştiinţă, şi tot la adăpostul acestei din urmă şi-au formulat şi precizat vederile lor. Aceşti doi sînt Taine şi Zola.

Credem că cele înşirate deja pînă aici confirmă părerea exprimată de noi mai nainte, permiţîndu-ne totodată să tragem concluziunea că literatura nu poate refuza sprijinul pe care i-1 oferă ştiinţa sau filozofia, nici nu poate să se izoleze de mersul general al acestor din urmă. Pentru că nu trebuie să uităm că omul de ştiinţă, ori de cîte ori a simţit că literatura poate să-i vină într-ajutor, n-a încetat niciodată de a-şi îndrepta privirile în această parte. La acelaşi lucru trebuie să se gîndească şi literatul în cursul investigaţiunilor sale, şi aceasta cu atît mai vîrtos, cu cît aplicarea ideilor ştiinţifice şi filozofice ne permite să reînnoim multe formule învechite şi să introducem un nou spirit, un nou ferment de vieaţă în multe chestiuni care de ani întregi se studiază şi se interpretează după aceeaşi metodă strimtă, după acelaşi clişeu. Şi pentru aceasta nu se cere numaidecît ca literatul să steie dinainte cu tabla de logaritm sau să-şi frămînte mintea cu binomul lui Newton, ci este de ajuns ca să cunoască rezultatele generale la care a ajuns ştiinţa sau filozofia.

în legendele germane ni se spune că, pe locul unde Tristan a fost înmormîntat, crescu un vlăstar de viţă, care, întinzîndu-se mai departe, se cuprinse cu un trandafir ieşit din mormîntul Isol•dei. Aceasta poate fi imaginea înfrăţirei de astăzi dintre literatură şi ştiinţă. Răsărite amîndouă pe mormîntul în care zac uitate şi părăsite multe din vechile formule din trecut, gîndirea noastră le vede întinzîndu-şi de departe cîteva ramuri ale lor, pentru ca să se cuprindă şi să se strîngă una împregiurul alteia.

III

Consideraţiunile de mai sus justifică astfel solidaritatea şi armonia intimă care se poate stabili între diferitele serii de cercetări literare şi ştunţilice. Justificată este, prin urmare, şi încercarea de a aplica o lege ştiinţifică, cum este a evoluţiunei, la dezvoltarea istorică a genurilor literare. Să cercetăm acuma dacă faptele extrase din studiul acestor din urmă confirmă în toate punctele ei o asemenea lege.

Dacă deschidem numeroasele volume care poartă pomposul titlu de *Istorie generală a literaturilor,* nu întîlnim de la început pînă la sfîrşit decît o nomenclatură seacă de ani, de date biografice şi bibliografice, într-un cuvînt, un amestec hibrid şi incoerent de cîteva fapte fără legătură între ele şi, cele mai adeseori, de o importanţă minimă. Toate sînt turnate după aceeaşi formă şi în toate surprindem aceleaşi procedeuri mecanice, acelaşi vecinie şi neschimbat *adagio.* Nicăieri nu găsim o idee generală pe care să se razime asemenea opere, care au pretenţia de a ne da tabloul complet al dezvoltărei tuturor literaturilor. De aici, în sînul lor, lipsă desăvîrşită de unitate şi succesiune logică, două calităţi pe care le putem întîlni numai în opere lucrate după un plan limpede şi unitar. în nici o parte nu ni se arată în ce chip literaturile şi-au făcut mersul lor evolutiv, nici nu se vede cîtuşi de puţin o singură încercare de a extrage cîteva legi privitoare la diferitele faze prin care au trecut literaturile în cursul traiectoriei lor istorice. Acelaşi lucru şi cînd trecem, în special, la genurile literare. Nicăieri nu dăm de o idee generală care să ne lămurească asupra modului în care acestea s-au dezvoltat ; nicăieri nu putem afla dacă ele, în această privinţă, au urmat vreo lege sau numai capriciul şi întîmplarea. Totul rămîne pentru noi enigmă şi mister.

Fără îndoială că o asemenea metodă pedantică şi sterilă izolează într-un fel de Sahară intelectuală un studiu pe atît de vast, cît şi de interesant, cum este acela care se poate face asupra genurilor literare, privite din punct de vedere al dezvoltărei lor istorice. O reacţiune în contra acestei metode se impune de la sine. Principiul evoluţiunei singur va fi în stare să producă această reacţiune, iar prin aplicarea lui aspectul lucrurilor se va schimba cu totul. Şi tocmai aceasta voim s-o arătăm.

Am zis că evoluţiunea este un mers progresiv către diferenţiare, precizare şi integrare.

Prin diferenţiare se înţelege trecerea de la mai omogen la mai eterogen, de la o stare mai simplă şi mai uniformă la alta de un caracter mai complex şi mai variat; prin precizare, trecerea de la forme mai nedefinite şi nedeterminate la altele mai definite şi mai determinate, într-un cuvînt, un progres de la confuziune la ordine ; şi, în sfîrşit, prin integrare, trecerea de la mai difuz la mai consolidat şi mai concentrat, trecere ^în urma căreia raporturile de dependenţă şi solidaritate între părţile unui agregat sau între mai multe agregate devin din ce în ce mai strînse.

Să ne ocupăm mai întîi cu primul din aceste puncte : diferenţierea, iăsînd ca să dezvoltăm mai departe pe celelalte două - precizarea şi integrarea.

Este un fapt constatat de toţi că la originea lor literaturile nu numai că apar amestecate cu fel de fel de concepjiuni mitice şi idei teologice, dar, în acelaşi timp, ele ni se înfăţişează sub forma unui tot omogen şi confuz din mijlocul căruia nu şi-a luat încă naştere acea varietate şi abundenţă de genuri literare pe care o vedem astăzi. De aceea nu găsim nicăieri vreo urmă de opere despre care să putem spune că fac parte din categoria unui gen literar bine distinct. Totul este încă într-o stare embrionară, confuză şi obscură. Cu toate acestea, chiar în aceste începuturi rudimentare, ochiul nostru poate distinge deja germenul cîtorva din viitoarele elemente care-şi vor lua naştere şi se vor diferenţia. Iar acest fapt devine din ce în ce mai evident cu deosebire atunci cînd noi schimbări încep a se produce.

Omogenitatea este prin ea însăşi o stare care nu se poate menţinea mult timp, din cauză că forţele încungiurătoare nu încetează niciodată de a-şi exercita acţiunea lor modificatoare asupra formelor aflătoare în asemenea condiţiuni de omogenitate. Orice agregat omogen, venind în atingere cu diferite forţe exterioare, îşi schimbă caracterul şi structura sa, dînd naştere la un şir continuu de diferenţieri. Şi este de ajuns ca să se producă o singură diferenţiare în interiorul unei mase omogene pentru ca aceasta din urmă să se pună în mişcare şi să împingă mai departe procesul acestor schimbări. Orice diferenţiare aduce cu sine alte diferenţieri şi fiecare din ele devin, la rîndul ei, un fel de centru, un fel de sîmbure în giurul căruia vine să se grupeze un lanţ întreg de alte diferenţieri secundare. Lucrul se explică uşor prin însuşi chipul în care forţele determină asemenea schimbări. O forţa care a dat naştere unei singure diferenţieri nu se opreşte aici, ci ea se ramifică, se descompune, continuînd a pătrunde şi în alte părţi ale agregatului. Sau, mai în general, orice forţă activă nu produce

numai o schimbare, după cum orice cauză nu produce numai un efect.[1]

Acesta-i principiul după care se face trecerea de la omogen la eterogen, de la mai simplu la mai diferenţiat ; şi aceste transformări cresc în raport cu progresul agregatelor.

Să luăm cîteva exemple.

Poezia apare la începutul ei strîns legată de muzică şi dans, după cum sculptura o găsim unită cu pictura, formînd, în acelaşi timp, amîndouă o parte integrantă din arhitectură.[2] Probe despre aceasta găsim la vechile popoare şi la triburile sălbatice de astăzi. Numai după un timp mai lung poezia s-a desfăcut de celelalte două arte, devenind mai mult sau mai puţin independentă de ele. Faptul acesta-1 surprindem mai întîi în Grecia. Această primă diferenţiare stă, pe lingă altele, în legătură cu o serie de alte diferenţieri. Poezia nu s-a putut separa de celelalte două arte decît după ce ea, întinzîndu-şi din ce în ce mai departe domeniul său, ajunse atît de vastă, încît simţi necesitatea de a se despărţi atît de muzică, cît şi de dans, pentru a se ridica la rangul de o artă specială. Marginile cuprinsului şi domeniului său se lărgiră însă prin înmulţirea genurilor cu care începură a se ocupa poeţii.

La origine nu întîlnim nicăieri aceste numeroase diviziuni şi subdiviziuni ale poeziei, care se văd în literaturile moderne. Aşa, de exemplu, tragedia şi comedia, astăzi atît de bine deosebite între ele prin fondul lor intern, în primele momente ale culturei greceşti apar amestecate una cu alta şi nediferenţiate încă, după cum se poate vedea din caracterul pe care-1 aveau ele la sărbătorile dionisiace. Numai după cîtva timp ele se diferenţiară, dînd fiecare, la rîndul ei, naştere mai multor genuri dramatice secundare.

Acelaşi lucru şi cu poezia descriptivă. La cei vechi elementul descriptiv îl găsim răspîndit în mod întîmplător prin opere poetice de tot felul, fără ca să i se deie o importanţă atît de mare ca astăzi, cînd, prin dezvoltarea şi întărirea sentimentului naturei, poezia descriptivă a ajuns să se cultive ca un gen special şi de sine stătător.

în sfîrşit, evoluţiunea romanului nu poate servi ca un alt exemplu de această diferenţiare şi înmulţire a genurilor literare. Pentru aceasta să schiţăm, pe scurt, istoria dezvoltării romanului în literatura franceză, unde găsim reprezentată în mic fiecare

[1] **Spencer, *Premiers principes; Multiplication des effets.***

[2] **Spencer. *op. cit.*, p. 317—321 şi Letourneau, *Le passe et Vavenir de la litterature,* în *Revue mensuelle de l'ecole d'anthropologie,* 1PC/2, p. 349—366.**

epocă, fiecare fază din vieaţa lui. La început el se confundă cu epopeea sau cu aşa-numitele *chansons de gestes*. Ceva mai tîrziu, eHa forma unor naraţiuni în care poetul îşi desfăşură toată bogăţia iui de imaginaţiune. Din această epocă fac parte *Les romans de la Table ronde* şi *Amadis de Gaule*. în secolul XVII, pe lîngă romanele de aventuri, găsim cîteva scrieri care anunţă deja viitoarele *romane de moravuri*. în sfîrşit, odată cu secolul XVIII şi XIX, importanţa acestei ramuri de literatură creşte mereu, iar domeniul sau cîştigă o extensiune din ce în ce mai mare prin varietatea subiectelor povestite de scriitori. Astfel, vedem apărînd romanul istoric^ romanul psihologic şi romanul sociologic, cu toate diviziunile şi varietăţile lor.

Iată dar cum romanul, confundat la origine cu epopeea şi alte compoziţiuni epice, ajunge un gen literar cu atît mai bine diferenţiat cu cît ne apropiem de timpurile mai noua.

Neputîndu-ne întinde mai departe, credem că din cele înşirate_ pînă aici rezultă într-un mod clar că evoluţiunea fiecărui gen literar nu este, în prima linie, decît o trecere neîntreruptă de la forme mai omogene şi mai simple la altele mai eterogene şi mai complexe. Aplicînd această metodă la istoria tuturor genurilor literare şi urmărind cu atenţiune geneza şi punctul de plecare al fiecăruia din ele, uşor se va putea afla, după numeroase cercetări şi concluziuni, care este, ca să zicem aşa, „masa protoplasmică omogenă" din care au derivat, prin diferenţiare, toate genurile literare pe care le posedăm astăzi.

Şi pentru ce n-ar fi cu putinţă un asemenea lucru, cînd tot cu ajutorul evoluţiunei am reuşit să aflăm, în lumea organica, firul pare leagă formele cele mai simple de cele mai înaintate şi organismele cele mai inferioare de cele mai superioare ?

Pe lîngă^ diferenţiare, am zis că evoluţiunea mai înseamnă şi un progres către precizare şi integrare. Să probăm şi aceste două puncte.

Tragedia şi comedia ni se prezintă la origine ca un tot incoerent şi nedefinit, lipsit de ordine şi preciziune. Privite însă într-o altă fază mai înaintată, ele ni se înfăţişează sub o formă mai limpede, mai arhitectonică şi mai bine definită. Acelaşi lucru şi la roman. Compus la origine după capriciul imaginaţiunei poetice şi fără multă grijă pentru chipul în care se desfăşură acţiunea lui, arta şi priceperea scriitorilor din epocile literare posterioare au introdus în roman un spirit de ordine, de claritate şi sistematizare, atît din punct de vedere al fondului cît şi dintr-acel al formei.

în ceea ce priveşte integrarea, acelaşi progres. Să luăm ca exemplu tot unul din genurile literare de mai nainte, şi anume romanul.

Comparînd romanele de acum cîteva secole cu cele din prezent, constatăm că în sînul lor s-a operat^o integrare progresivă, şi această integrare se manifestă în următoarele trei direcţiuni.

Pentru noi romanul nu mai este o simplă povestire în care evenimentele şi acţiunile se succed fără nici o legătură între ele şi fără nici o relaţiune logică şi naturală. Astăzi un roman ni se prezintă ca un organism complet, în care totul este aranjat şi cumpănit în aşa fel, încît fiecare capitol stă într-un raport de dependenţă reciprocă faţă cu toate celelalte, fiecare situaţiune-şi are legătura sa cu tot restul operei, şi toate părţile acestei din urmă, luate împreună, se integrează si se subordonează una alteia, formînd un tot armonic şi unitar.

Acestei prime integrări îi mai corespund altele două.

Deşi diferenţiat, romanul nu se poate izola de celelalte genuri literare, pentru că între el şi aceste din urmă există un raport necesar de integrare, o legătură firească de solidaritate şi consens mutual. „Observarea unei singure stele, zice Spencer,^cere concursul mai multor ştiinţe şi simte nevoia de a fi condusă de întreg organismul ştiinţei." Acelaşi lucru şi pentru^ roman. Un scriitor în această direcţiune nu poate refuza niciodată ajutorul *pc* care i-1 oferă fie poezia dramatică, fie cea lirică, fie cea descriptivă ş.a. ; pentru că din cunoştinţa acestor genuri literare, el poaie folosi mult în cursul compoziţiunei operelor sale.

Pe lîngă această a doua integrare a romanului dintre el şi alte genuri literare, întîlnim, în sfîrşit, o a treia şi cea din urmă.

Romanul actual îşi asimilează mare parte din materialul sau de fapte şi informaţiuni în afară chiar de domeniul literaturei, integrîndu-se cu psihologia, sociologia şi uneori chiar cu fiziologia şi arheologia.

La aceleaşi rezultate şi concluziuni am ajunge dacă am aplica această metodă la studiul istoric al tuturor genurilor^ literare. în toate părţile am constata cele trei serii de transformări (diferenţiarea, precizarea şi integrarea) şi pentru fiecare din ele am gaşi un şir de mai mulţi factori dinamici care au determinat şi înlesnit apariţiunea lor. Urmează deci, într-un mod evident, că evoluţiunea genurilor literare ni se înfăţişează ca un mic fragment, ca un capitol din legea universală a evoluţiunei.

Tratată din acest punct de vedere, chestiunea devine limpede şi precisă. în loc de o compilaţiune sarbcda şi sterila de cîteva forţe nesistematizate şi nelegate între ele, istoria genurilor literare cîştigă un punct de razim, o idee generala în giurul căreia vine să se grupeze fiecare din observaţiuniie şi conclaziunile noastre, în locul metodei pedantice şi înguste cie mai nainte, avem un plan solid şi temeinic, un principi:.; larg şi fecund, de care ne călăuzim în toate cercetările noastre. într-un cuvînt, în ioc de confuziune, avem claritate şi unitate.

Spiritul de sinteză şi de generalizare se impune în toate părţile, şi cu deosebire acolo unde faptele nu s-au coordonat încă după raporturile lor de afinitate şi asemănare. în toate direcţiunile gindirea noastră trebuie să grupeze şi să lege la un Ioc aceste *membra disjecta* risipite şi răspîndite peste tot locul. Erudiţiunea poate îngrămădi oricît de mult material brut ; cu toate acestea, el n-are nici o valoare reală pentru noi, decît numai după ce este organizat şi sistematizat de spiritul de sinteză, care singur este în stare să deie o formă şi să introducă o ordine în mijlocul unui asemenea material.

în acest chip se explică pentru ce cîteva pagini dintr-o operă în care scriitorul ne dă sinteza vastă a unui ciclu complet de fapte ne sugerează mai multe idei decît o bibliotecă întreagă de dicţionare enciclopedice, lot pentru acelaşi cuvînt, o figură oricît de mica sau un fragment numai dintr-o statuie lucrată de un sculptor celebru ne farmecă mai mult decît o grămadă de blocuri de piatră, neregulate şi lipsite de o forma estetică. Dacă muntele Athos ar fi ajuns să fie sculptat, aşa după cum se zice că-şi pusese în gînd Alexandru cel Mare, oare şi-ar fi pierdut el farmecul şi măreţia sa ?

Aceasta este dar raţiunea pentru care în orice direcţiune de activitate intelectuala, trebuie să tindem la ordine şi la o unitate, reclucînd totul la o sinteză, la o grupare a faptelor împregiurui unui punct. Principiul evoluţiunei aplicat la istoria genurilor literare ne îndreaptă tocmai spre această cale. Ar fi un fel de cult superstiţios pentru formulele învechite şi metodele consacrate prin tradiţiune, dacă nu ne-am mai încerca uneori să introducem şi în studii de literatură idei care au schimbat cu totul faţa celor mai multe ramuri de ocupaţiune intelectuala. Evoluţionismul, introdus cie cîţiva în studiul dreptului, a avut cele mai binefăcătoare urmări pentru acest din urma.
avea acelaşi efect şi pentru literatură.

V. G. Tarde, *Lex* **transjormalions** *du droit.* **Paris, 1893.**

Nu trebuie să uităm că importanţa şi autoritatea unei teorii creşte cu atît mai mult cu cît influenţa sa regeneratoare se întinde mai departe. Şi in aceasta privinţă s-ar putea chiar formula o lege a circulaţiunei ideilor sau teoriilor, analogă cu acea din economia politică, lege după care forţa oricărei idei sau teorii se măsoară după valoarea sa de circulaţiune, după mulţimea urmărilor produse de ea şi după numărul schimbărilor cărora ea le-a dat naştere.

1894

SETEA DE VOLUM

(Din vieaţa literară de astăzi)

I

Cîţiva ani încă, şi secolul nostru ne va zice rămas bun. Slăbit şi enervat, plîns şi blăstămat de atîtea ori, privit ca o epocă de chinuri şi durere, de agonie şi convulsiuni morale, de luptă nebună şi zbucium nervos, steaua lui începe să se încline spre apus, pentru a face loc unui alt secol mai luminos, poate, mai limpede şi mai senin decît acela care 1-a precedat. Cu cît ne apropiem mai mult de cele din urmă zile ale secolului de fată, cu atît mai mare devine curiozitatea noastră de a afla şi îixa adevărata lui fizionomie, pătrunzînd în natura şi caracterul fiecăreia din ma~niiestaţiunile lui şi întrunind toate acele particularităţi şi trăsături deosebite, în care se răsfrînge nota distinctivă şi precisă a activităţei şi puterei lui de vieaţă. Pentru noi contemporanii, în special, interesul şi însemnătatea unor asemenea cercetări creşte cu atît mai mult cu cît ele se raportă la iapte pe care le întîlnim zilnic şi pe care le surprindem la fiecare pas în orice mişcare şi acţiune a noastră. în articolul de faţă vom atinge tocmai una din aceste chestiuni de actualitate, ocupîndu-ne în special cu explicarea unuia din fenomenele cele mai dese pe care le întîlnim în vieaţa şi mişcarea noastră literară de astăzi.

• A cei . c e v o , r ve™ ,du Pa noi şi-şi vor da osteneala să răsfoiască dicţionarul secolului nostru, vor găsi, printre altele, un cuvînt dintre cele mai mult întrebuinţate astăzi si mai semnificative totodată pentru noi. Acesta va vi cuvîntul de *'manie.* Nu esîe deprindere, nu este acţiune şi tendinţă care în zilele noastre să nu

fie degenerat în manie. Ocupaţiunea atît de ingrată şi monotonă de a grămădi şi aduna fapte de o valoare şi importanţă minimă, consacrîndu-le pagini întregi de o erudiţiune falsă şi afectată, a devenit astăzi o manie proprie semidocţilor. Spiritul de analiza şi grija continuă de a cere în fiecare moment ajutorul scalpelului s-au întins atît de muk încît ele au ajuns o adevărată manie şi deprindere bolnăvicioasa. Tot de asemenea, pasiunea de a scrie şi publica — pasiune atît de modestă şi sinceră la cei vechi — dorinţa neînirînată de a-ţi vedea tipărit cu orice preţ numele pe coperta unui volum, cu riscul chiar de a te căi singur mai tîrziu de cele ce le-ai scris, reprezintă a>tăzi o altă specie de manie — setea de volum. Letronne o numea „stampomanle". Dintre toate acestea, cea din urmă manie poate ii considerată ca cea mai răspîndită şi cea mai bogată în victime.

Iluziunea succesului, farmecul unor zile încoronate de laurii gloriei, plăcerea de a se vedea aplaudat, grija perpetuă de a se face cunoscut publicului şi de a-şi impune numele său, vanitatea şi vecinica ambiţiune de a se distinge şi ridica deasupra nivelului comun şi al gloatei obscure ele nepricepuţi, au sporit astăzi mai mult decît orişicînd numărul condeielor, dînd fiecăruia curaj şi îndrăzneală de a se amesteca şi de a-şi încerca norocul în lumea scriitorilor. Cuvintele S-tului Ioan din ultimul verset al evangheliei lui pare că s-au împlinit. Numărul volumelor ieşite de sub teascurile tipografielor creşte mereu pe fiecare an.[1] Dorul de a publica devine din ce în ce mai intens. Şi în toate aceste hecatombe de pagini vedem speranţa fiecărui scriitor de a atrage favoarea şi binevoinţa publicului — zeul cel mai implacabil, mai îndărătnic şi mai autoritar dintre toţi zeii pe care mintea omenească şi i-a putut închipui vreodată.

Cînd cea mai mare parte din scriitori privesc apariţiunea pe arena publicităţei şi a luptelor literare ca un lucru tot atît de uşor ca înşirarea de cîteva rime banale dedicate unei parfumate şi sentimentale Dulcinei, este foarte natural ca succesul să li se pară o simplă jucărie şi chestiune de îndrăzneală. Cel ce va îndesa mai multe volume în ochii publicului şi cel ce va asalta mai mult pe cetitori cu scrieri tipărite sau încă numai în preparaţiune, acela va primi fără întîrzicre măgulitoriul nume de scriitor fecund şi talentat, acela va fi mai mult trîmbiţat şi lăudat, cel mai des

[1] **Numai la Biblioteca Naţională din Paris în cursul anului 1890 s-au depus 21.719 volume, l'ără a număra jurnalele şi revistele, donaţiunilc si rapoartele de tot soiul (v. Stapi'er, *Reputations litteraires,* 239).**

aclamat şi salutat de gardele pretoriene din „imperiul literaturelor". în asemenea condiţiuni dorul de a scrie şi setea de volum creşte şi se întinde mereu cu iuţeala unui curent electric. Dacă un grec sau roman din antichitate ar reveni în mijlocul nostru şi ar vedea cîtă muncă şi oboseală se cheltuieşte şi se îngroapă în nămolul de volume care apar şi se pun în vînzare pe fiecare zi, uimit pentru moment, el ar privi cu milă şi nedumerire la acest nemărginit furnicar de existenţe care se torturează şi se pedepsesc singure, în speranţa deşartă că mai curînd sau mai tîrziu porţile spre Walhala se vor deschide şi dinaintea lor. Cei din vechime, mai puţini lacomi de succese, lăsau grija de a scrie şi publica cîtorva credincioşi admiratori ai muzelor, gîndindu-se şi îngrijîndu-se de alte lucruri decît de acele care frămîntă mintea unui scriitor. în evul mediu credinţa în nemurirea sufletului şi ideea că cei cu frica lui Dumnezeu vor vedea după moarte începutul unei vieţi de linişte şi fericire îngerească erau singura mîngîiere care se putea da tuturor, singura iluziune care încălzia sufletul fiecăruia cu speranţa că marginile vieţei se întind la nesfîrşit şi că cei cîţiva ani petrecuţi aici pe pămînt sînt numai un timp de pregătire pentru mult aşteptata împărăţie a cerurilor. Astăzi însă, cînd credinţa în nemurirea sufletului pe mulţi îi mişcă tot atît de puţin ca şi frica de muncile infernului, fiecare caută să-şi facă, în schimb, nemuritor numele şi să-şi eternizeze amintirea în paginile cîtorva volume. Dacă toţi ştiu cît de puţini sînt aceia care se pot înălţa pînă la acea eternizare a numelui, fiecare însă visează lauri şi apoteoză, glorie şi altare, aşteptînd dintr-o zi într-aha să se vadă trecut printre cei nemuritori şi să-şi găsească un loc în rîndurile celor aleşi. Nerăbdător de a ajunge cît mai degrabă aici, fiecare îngrămădeşte volume peste volume, urmărind orice ocaziune care i-ar putea aduce un grăunte de succes şi pipăind zilnic efectul şi impresiunea pe care el o produce asupra cetitorilor.

Astfel prezentîndu-se fenomenul literar de care ne ocupăm, rămîne să cercetăm originea lui şi parte din cauzele care i-au dat naştere.

II

Progresul spiritului^democratic şi întinderea instrucţiunei pot fi considerate ca factorii cei mai energici care au sporit numărul tipăriturilor, înlesnind satisfacerea setei de a scrie. Pe timpul unui Ludovic XIV, cînd curtea devine areopagul literelor şi dreptul de a se exprima în prima instanţă asupra talentului şi originalitate! scriitorilor este încredinţat elitei aristocratice din saloane, numărul celor ce se pot bucura de favoarea acestei din urmă fiind cît se poate de restrîns şi speranţa de-a se ridica pînă aici fiind rezervată numai unora din mînuitorii condeiului, emuiaţiunea dintre scriitori — forţa care măreşte rîndurile luptătorilor — este relativ mai slabă şi mai atenuată decît sub regimele democratice. în acestea din urmă lucrurile ni se prezintă cu totul sub o alta faţă. Scriitorii nu se mai adresează la un cerc restrîns de cîţiva admiratori şi protectori ai literelor, ci ei se îndreaptă spre masele mari de cetitori, spre mulţimea care astăzi este chemată sa-şi deie avizul şi să judece valoarea operelor literare. Nimeni nu este oprit de a se manifesta, fiecăruia îi stă deschisă calea spre muncă şi fiecare poate pretinde şi cere sufragiile publicului cetitor. în asemenea condiţiuni este natural ca numărul scriitorilor şi al volumelor să devie îndoit şi întreit mai mare decît acum o sută sau două suie de ani. Iar în această luptă şi învălmăşeală proprie vieţei democratice, chiar autori cu o reputaţiune deja stabilită şi cu merite recunoscute de toţi se tem pare că să nu fie uitaţi de cetitori şi de aceea, pentru a nu fi pierduţi din vedere, sînt siliţi să deie la lumină cît mai des cîte un volum. „Astăzi un scriitor, zice Zola, din frica de a nu fi uitat de public, este condamnat la o sforţare continuă şi la o adevărată muncă de salahor, prin faptul că este silit să scrie şi să îngrămădească volume peste volume."

Răspîndirea instrucţiunei pînă în păturile cele mai adînci ale societăţei a lărgit de asemenea cercul doritorilor de a se ocupa cu literatura. Legea economică a cererei şi ofertei îşi găseşte şi aici aplicare. în măsura în care numărul cetitorilor a crescut, în aceeaşi măsură s-au înmulţit şi scriitorii care şi-au luat sarcina de a oferi celor dintîi volumele cerute.

în afară de aceste două cauze, o altă împregiurare proprie mişcărei şi curentelor literare contemporane a contribuit de asemenea la întinderea setei de volum. înţelegem dezvoltarea atît de mare la care au ajuns în timpul de faţă romanul şi critica literară. A scrie un roman sau un volum de critică pare pentru cei mai mulţi un lucru cît se poate de uşor. Faptele de senzaţie luate din coloanele unui ziar, o aventură din vieaţa ta proprie sau auzită de la alţii, o combinaţiune de cîteva scene dintr-un alt roman, un caz rar de nevroză găsit într-un tratat de patologie mintală sau in analele vreunui spital sînt materialul zilnic, care alimentează

miile de romane ce trec astăzi de la un capăt pînă la celălalt al Europei. Un titlu bizar şi strigător, o spicuire de cîteva fraze lustruite şi bombastice, o vînătoare de cxpresiuni rari şi de efect, o presărare de cîţiva termeni exotici, o exclamaţiune sau paradox „ă la melinite" — şi romanul este gata. Odată ajuns la al treilea sau al patrulea volum, stăpîn, în sfîrşit, pe tehnică, reţeta se repetă şi volumele curg după volume. Acelaşi lucru şi în critică. A te face critic cu cîteva noţiuni cîştigate din cetirea unui număr oarecare de scriitori, cu un dicţionar de cuvinte mai mult sau mai puţin bogate şi pompoase, cu cîteva citaţiuni de nume şi pasagii clin autori, lucrul nu pare deloc greu şi extraordinar. Cînd dupa întîiul sau al doilea volum, cunoştinţele s-au sleit, agonia s-apropie, scriitorul îşi face testamentul şi retragerea începe.

Afară de cauzele înşirate pînă aici, o influenţă nu mai puţin energică în această direcţiune a exercitat-o contactul din ce în ce mai mare dintre literaturi şi creşterea numărului revistelor.

O discuţiune sau teorie literară, trecînd dintr-o ţară într-alta şi atrăgînd luarea-aminte a sute şi mii de scriitori, pune în mişcare o întreagă literatură de studii şi volume. Nenumăratele scrieri ce se consacră astăzi în Franţa literaturei ruse nu poate servi ca exemplu.

în sfîrşit, prin înmulţirea revistelor, publicarea de volume a devenit cu atît mai uşoară, cu cît o simplă colaborare de cîţiva ani dă îndemn şi permite celor mai mulţi să-şi întrunească într-un volum articolele izolate apărute mai nainte în coloanele unei reviste.

III

Dacă răsfoim şi trecem în revistă majoritatea volumelor care se anunţă şi apar pe fiecare zi, cea mai mare parte din ele ne lasă impresia unui diletantism sceptic şi blazat. Incoerenţa şi lipsa de un plan unitar sînt cele dintîi defecte de care sufăr. Şi lucrul se explică uşor faţă de graba cu care sînt scrise şi uşurătatea cu care se dau la lumină. Nefiind rodul unei meditaţiuni profunde şi liniştite, nicăieri nu vom putea găsi în ele acea dragoste şi atragere pentru subiect, acel entuziasm care dă suflet şi vieaţă fiecărui cuvînt ieşit din pana scriitorului ; acea armonie şi unitate de idei care introduce o ordine şi simetrie în ţesătura şi fondul intern al unei opere ; acea convingere caldă şi sinceră, în sfîrşit, pe care

Hugo o numia darul cel mai preţios şi cel mai sfînt pentru un scriitor. Tocmai din cauza aceasta ele se sting fără să lase vreo urmă luminoasă în calea lor, îngropînd cu ele şl numele celui ce le-a scris şi ceasurile pierdute în slorţările unei munci zadarnice.

Vorbind în general, sînt două metode de a scrie şi publica un volum. Sau urmăreşti o idee generală precisă şi bine definită, fixîndu-ţi punctele şi liniamentele ei generale deja mai nainte de a o dezvolta în cadrele unui volum ; sau întruneşti la un loc cîteva idei fragmentare răspîndite în paginile unor articole izolate, luînd hotărîrea de a publica volumul de îndată ce acestea-ţi asigură douăzeci pînă la treizeci de coaie de tipar. Scrierilor din categoria aceasta din urmă le lipseşte legătura organică, cele din categoria îtrîia singure apar ca un tot armonic şi unitar, singure sînt însuileţite de o idee care circulează de la un capăt pînă la celălalt al operei. în giurul unei asemenea idei se grupează şi se cristalizează fiecare parte din totalul operei şi odată găsită această idee armonia şi unitatea urmează de la sine.

Pentru a ajunge însă aici scriitorul trebuie să se înlîlnească cu artistul.

Cînd Balzac căuta peste tot locul trăsăturile caracteristice pe care voia să le întrunească în tipul unui Grandet sau Goriot, cînd Taine aduna din toate literaturile fapte peste fapte pentru a proba teoria lui asupra influenţei mediului, cînd un artist ca Leonardo da Vinci petrecea ceasuri întregi la Borghetto pentru a găsi printre cei de aici faţa vreunui Iuda aşa cum şi-1 închipuise el şi cum dorea să-1 reprezinte în *Cina cea de taină,* fiecare din ei avea deja în minte ideea pe care o urmăria şi ceea ce căuta erau elementele necesare pentru a întregi şi dezvolta această idee. De aceea în operele lor, orice frază sau trăsătură de penel îşi are înţelesul şi însemnătatea ei, şi totul se concentrează împregiurul unei idei principale. De aici unitatea unor asemenea opere şi superioritatea celor ce le-au creat.

în rîndul acestora se pot pune volumele din categoria întîia.

Mai jos de nivelul acestora vedem furnicînd puzderia de volume trăind de pe o zi pe alta şi destinate a se pierde în cimitirele literaturilor. Condamnate de la început la o vieaţă efemeră, ele se uită şi se îngroapă în praful librăriilor şi al bibliotecilor publice pentru a atrage din cînd în cînd curiozitatea de buchinist a unui Tricotet sau Mauravit.

Acesta-i rezultatul final al setei de volum.

1894

RĂTĂCIRI LITERARE

O patimă de care nu ne putem desface, patima exagerărilor. Pornim într-o parte, ne ducem orbeşte, şi nu ne întrebăm unde vom ajunge, ce roade vom culege.

în literatură, ca şi în alte manifestaţiuni, exagerăm iar de cîtva timp, cum am exagerat prea de multe ori în trecut, şi spre paguba noastră. Ne trebuie, spunem, o literatură curat românească, icoană a vieţei, a sufletului nostru, o literatură aşa cum puţină ni s-a dat pînă acum. Şi duşi de gîndul acesta clădim teorii, dăm staturi pe care nu le cumpănim mai bine, care ne împiedică să vedem mai departe, să judecăm mai drept.

De cîtva timp se dă scriitorilor povaţa să se întoarcă la popor, la literatura lui sănătoasă, curată, senină, comoară de simţiri, de gîndiri care sînt ale noastre, de veacuri, care preţuiesc mai mult decît orice ne-ar veni dinafară, orice am încerca pe căi zadarnice. S-a spus de mai multe ori aşa ceva — nu-i nimic nou, nici o descoperire ; s-a spus întîia oară şi limpede acum vreo jumătate de veac de scriitori care se îngrijiau de viitorul, de înălţarea literaturei noastre, dar pentru că se repetă şi astăzi, e bine, e timpul să ne lămurim, să înţelegem ce vrem şi ce vreau alţii.

Nu se poate contesta bogăţia literaturei noastre populare, dar e o bogăţie în felul ei şi, trebuie s-o spun, am exagerat-o de multe ori ; într-o vreme toţi credeau, sînt încă şi azi unii, că avem literatura populară cea mai bogată, cea mai frumoasă din lume — mai sînt şi altele şi cu motive artistice mai puternice, mai variate.

E întrebarea ce poate lua un scriitor din această literatură.

Pe la 1840 se spunea că aici e izvorul nostru de inspiraţie naţională, aici trebuie căutat graiul nostru bun, adevărat românesc. Dar trebuie să ne amintim că pe atunci întoarcerea la literatura populară era o reacţiune fireasca, trebuia să se producă. Un Kogălniceanu, un Russo pornise război contra imitaţiunilor streine, şi aveau desigur dreptate. Dar se întîmplase un lucru, şi tocmai acesta a fost uitat în parte de aceşti întemeietori ai literaturei noastre nouă şi de cei care au lucrat alături de ei. Literaturile streine ajunseseră la noi în ecouri slabe, şi acestea au fost redate fără mult simţ artistic, prefăcute în imitaţiuni palide. Nu putem lauda pe scriitorii noştri mai vechi, în special pe poeţi, de o cunoaştere adîncă a literaturilor streine. Dacă n-ar fi stat prea departe de operele însemnate ale acestor literaturi, daca s-ar fi pătruns mai mult de ele şi dacă mai ales ar fi avut însuşiri artistice mai alese, desigur că scrierile lor s-ar fi ridicat mult deasupra celor pe care ni le-au dat. Această slăbiciune a noastră n-a fost simţită atunci şi de aceea s-a pornit fanatic lupta contra influenţelor streine ; orice e strein, s-a zis, e o primejdie ; noi prin noi, din fondul nostru naţional să ne facem o literatură.

Şi mai era vorba de formarea limbei literare. Şi aici tot teama de înstreinare — de înstreinare a limbei — de astă dată mai întemeiată, ne îndrepta spre popor. Curentul primejdios al latiniştilor, încercările de italienizare ale lui Eliade trebuiau fără întîrziere oprite, şi pentru mîntuirea limbei noastre se impunea sa ne întoarcem la graiul curat din trecut, al scriitorilor bisericeşti şi cronicarilor, şi la graiul poporului.

Aveau dreptate bătrînii să judece aşa cînd literatura şi limba noastră trebuiau îndreptate pe o cale cuminte, cînd mai ales cea din urmă trebuia cu orice preţ smulsă din mînile pedanţilor. De aici dragostea, cultul lor pentru literatura populară.

Dar de multe ori, şi cu deosebire poeţii, şi-au înţeles rău rolul de scriitori, au mers greşit pe calea apropierei de literatura poporului. Cum se scrisese de alţii imitaţiuni streine, tot aşa vedem pe reprezentanţii curentului popular imitînd versurile unei doine, balade. Imitaţia revenia pe altă cale, dar a bătut mai puţin la ochi de astă dată, a trecut nebăgată în samă printre şirurile de critici pentru că era îmbrăcată în haină naţională. Şi printre cei care au dat mai multe versuri în formă populară — simple „pastiches" — a fost tocmai Alecsandri, care era mai chemat decît oricine să înţeleagă literatura populară şi poezia artistică, să ştie unde se opreşte una şi începe cealaltă. Nu putem spune că era bine inspirat cînd cînta :

De-aş avea o mîndrulică
Cu-oehişori de porumbică
Şi cu suflet de voinică,

De-aş avea o bălăioară,
Naltă, veselă, uşoară
Ca un pui dc căprioară.

Şi nici azi n-am ajuns să pricepem cît e de falsă o astfel de literatura. N-avem şi azi poeţi, şi prea mulţi, care scriu mereu versuri de acestea ?

La fîntina cu găleată
Pe cărarea cea din grui
Stau de cîte ori e lună
Un flăcău cu draga lui.

Se gătesc poienele,
Cucu-şi schimbă penele,
Gîrlele şăgalnice
Se pornesc năvalnice.

Şi în ton, nu ssfiu cum i-aş putea zice, prea popular, trivial :

Mărgelele, dragă, le cată,
Că-i noapte şi-i blestem pe mine ;
Şi mama pe urma mea vine :
Ah, mamă, căci nu mai sînt fată.

Fugi, bade, că jar este locul.[1]

Şi numim asemenea copilării, necuviinţe chiar, literatură bună, românească, o dăm de pildă altora ?

Aş mai putea cita şi Jjucâţi de proză scrise în urmă de cîţiva tineri, unde se dau cu grămada asemenea ţărănisme de rău-gust... Lăsaţi sumanul, tineri scriitori, cînd nu vă stă bine ; căutaţi degeaba să păreţi mai români în el, sînteţi groteşti.

Nu e literatură aceasta, nu e literatură să ne facă cinste, şi nu poate fi pentru că porneşte din vederi absurde, pentru că exagerăm lucruri bune în fond, le privim unilateral, nu ştim ce să scoatem din ele.

E bine, fără îndoială, ca scriitorul să se îndrepte spre popor, să cunoască şi mai ales să simtă ce a izvorît din sufletul lui, ce

[1] Sînt versuri publicate în *Sămănălorul.*

ne spune o doină, un basm, o legendă. Dar aceasta numai ca un mijloc de îmbogăţire a motivelor artistice, de variare a expresiilor, de nuanţare mai potrivită, mai energică uneori, a ideilor, simţirilor. Un suflet de artist preface, dă o formă nouă, un înţeles mai adînc lucrurilor luate din popor. Deasupra fondului împrumutat, mai naiv, mai simplu, trebuie să se înalţe personalitatea de o alcătuire mai bogată, mai fină, mai complicată a artistului. Aşa au înţeles artiştii mari inspirarea din popor.

Calea cealaltă, a înşirării de vorbe, de fraze, dialoguri, nimicuri sentimentale cu înfăţişare populară, luate de ici şi de colo, puse unele lîngă altele cum a dat Dumnezeu, rămîne celor săraci în ale artei, pretenţioşilor ce se ameţesc de iluzia unei literaturi pe care cred că e nevoie să ne-o dea.

E de mirat că n-am ajuns să înţelegem asemenea lucruri. Şi mă surprinde mai mult cît de greşit, cît de îngust se interpretează românismul nostru.

De ce numai ce e la ţară ar fi adevărat românesc ? Dar n-avem şi vieaţa noastră orăşenească, nu găsim şi în ea ceva caracteristic, ceva care să aibă dreptul să fie trecut în artă ? Cuni, pătura cultă, care trebuie să simtă altfel decît ţăranul pentru că e firesc să fie aşa, nu intră şi ea în alcătuirea fondului nostru naţional, nu este în stare să ne dea literatură românească^ cu un suflet, un mod de a înţelege vieaţa deosebit de ce se cîntă, ce se povesteşte în popor ? Sînt scriitor care m-am născut în oraş, care am călătorit şi prin alte ţări, care am cetit şi alte literaturi, mi-am făcut un suflet altfel decît alţii care s-au născut, au trăit poate mult timp la ţară, pentru aceasta sînt mai puţin român ? Numai ţăranii cărturari ar avea dreptul să fie scriitori la noi sau numai orăşeni care fac pe ţăranul

Curios mod de a judeca, dar îşi are explicarea lui în trecutul nostru, în antagonismul dintre două clase, şi în modul cum s-au recrutat cîţiva din scriitorii noştri. Nu era un timp cînd se zicea că românul adevărat era la ţară, oraşele erau ale streinilor sau înstreinaţilor ? Deci, tu român care te-ai rătăcit la oraş, nu vei găsi aici nimic din firea ta, şi dacă cumva te faci scriitor, întoarce-te tot la lumea de unde ai plecat.

S-a întîmplat că tocmaii o parte din scriitorii noştri au ieşit din pătura de jos, de la ţară, şi au adus cu ei acest mod de a înţelege literatura românească, şi s-a mai întîmplat că au venit critici care au ridicat în slavă pe aceşti singuri după ei scriitori români — nu e şi azi pentru unii Creangă cel mai mare prozator român ? — şi aşa s-a format legenda adevăratei, singurei litera-

turi româneşti, legendă ce se mai repetă şi azi cu exagerări obositoare.

Şi a mai fost ceva : lupta în contra influenţei literaturilor streine. Am văzut pentru ce generaţiunea de la mijlocul veacului trecut a pornit această luptă. Azi am reluat-o, dar iarăşi cu păreri în care se vede încă o dată cît de scurt vedem, cum nu sîntem în stare să deosebim râul de bine.

Trăim într-o epocă de reacţiune contra streinismului ; uneori schimbăm eticheta : nu ne mai trebuie influenţă franceză, ne întoarcem spre cea germană... Şi nu-mi pot împiedeca surîsul ascultînd strigătele de alarmă contra primejdiei care ne-ar veni dintr-o parte sau alta. De fapt ne temem de umbre, ducem război donquijotesc...

M-am ridicat şi eu şi mă voi ridica totdeauna contra influenţelor streine, clar numai cînd pot fi pernicioase, şi de acestea au fost şi mai sînt la noi. Dar a condamna sistematic, în bloc, orice înrîurire streină este o aberaţlune în care, din păcate, prea mulţi cad. O literatură nu se poate izola ; e spre paguba ei să se închidă între ziduri duşmănoase faţă de altele. Şi tocmai noi să nu ţinem samă de ce s-a scris şi se scrie în alte părţi, să ne credem în stare a produce mai departe şi mai bine numai cetind scriitorii noştri din trecut sau scormonind literatura populară ? Dar sîntem încă mici, va trebui încă în multe să facem pe ucenicii altora, dacă cumva nu ne credem deja prea cuminţi — tocmai cusurul cel mai mare al nostru. Slăbiciunea literaturei noastre în multe părţi vine mi se pare de acolo că am rămas şi rămînem prea streini de ce au produs de samă alte literaturi. Am cetit şi cetim prea multe lucruri fără rost şi lăsăm deoparte ce ne-ar folosi, ce ar putea înălţa literatura noastră. Tocmai noi să ne plîngem că literaturile streine pot fi păgubitoare cînd le învăţăm de rău în şcoală, cînd ţinem aşa de puţin să le cunoaştem mai tîrziu în părţile lor bune ?

Nu se fac, cum ne închipuim, din colţuri strimte de lume, din fărmituri, din lucruri de nimic, sufletele mari de scriitori. în plămădirea lor intră mai mult decît credem, mai mult decît cer unii. Şi mai înainte de toate nu trebuie să se impună scriitorilor drumul pe unde să meargă, şi numai un drum ; unde-i îndeamnă însuşirile fiecăruia, într-acolo să se ducă, şi să fie lăsaţi liberi ; lumea de altădată şi lumea de azi sînt destul de mari ca să dea fiecăruia ce voieşte, ce se potriveşte cu firea lui ; suflet să aibă numai, şi suflet ca adîncurile mărei, întins, bogat, frămîntat de flori ce ridică valuri uriaşe.

Nu ascultaţi, scriitori, pe criticii noştri ; lăsaţi-i să scrie... scriu pentru ei. Cîntaţi, poVestiţi ce vă_ şopteşte mmta.ee va aduce gîndul din pribegiile lui pe tanmun depanate ; spuneţi to. ce poate fi hrana" sufletească pentru no. tot ce se coboară de sus ca să ne lumineze vieaţa, ă ne deschidă mintea; şi spune în graiul plin, vibrator, magic, al adevăratei arte ; lăsaţi sufie ul vostru să vorbească aşa cum e, cum yi s-a dat cum l-aţi iaunt , rămîneţi fiecare ce sînteţi, nu vă schimbaţi chipui şi căutaţi să vă deosebiţi cît mai mult unul de altul

...Cîmpul e mai frumos cînd Hon deosebite îl smălţează.

1905

CRITICI ŞI SCRIITORI

Ceie mai de multe ori critica rămîne în urma producţiunei literare. Apar opere, se impun nume, şi criticii, majoritatea lor, nu voiesc să Ie ia în samă sau pornesc atacuri contra lor ; uneori, mai cuminţi, trec repede peste ele, evită orice apreciere hotărîtă, aruncă numai cîteva cuvinte care nici nu laudă, nici nu condamnă.

Conflictul acesta între scriitorii şi critici se repetă mereu, sub o formă sau alta, şi e firesc să se producă. Mare parte din critici sînt deprinşi numai cu un fel de literatură ; şi-au format părerile ocupîndu-se cu anumite epoci, anumiţi scriitori ; pentru ei toată literatura se rezumă într-o singură formulă, într-un singur chip de manifestare ; tot ce trece peste această formulă, tot ce se îndepărtează de ea li se pare neîndreptăţit, nu-i interesează.

A trecut însă timpul cînd literatura era mărginită între anumite hotare. Domeniul ei s-a întins şi se întinde mereu. Ce se credea odată că nu merită să fie împărtăşit de un scriitor, timpul a arătat că poate, că trebuie chiar să capete expresiune în artă. Concepţia noastră despre „frumos" s-a lărgit ; nu mai credem ca altădată că e un singur chip de a simţi, de a reda motivele artistice. Numai pedantismul de şcoală veche mai poate impune scriitorilor, artiştilor, o anumită direcţie, un anumit mod de înţelegere a lucrurilor. Producţiunea artistică îngrămădită de veacuri, variată mereu, a arătat şi arată zi cu zi mai bine că „frumosul" nu se reduce la principii fixe, nu este uniform, că fiecare generaţiune de artişti are libertatea să-1 reprezinte cum crede mai bme, cum se potriveşte cu pornirile lor. Libertatea în artă e revendicarea cea mai frumoasă pe care ne-au dat-o timpurile nouă asupra credinţelor de odinioară, tradiţionale.

E destui să arunce cineva o privire peste ce se produce azi în literaturile streine mai bogate pentru ca sa vadă cît de mare e deosebirea între ce s-a scris pînă acum şi ce se scrie. Ochiul scriitorului prinde ce nu era simţit altădată ; vieaţa e reflectata de ei cu mai multă pătrundere, în forme mai variate, mai subtile, mai complicate. Şi chiar ce s-a spus de atîtea ori mai înainte, subiectele învechite, temele tuturor veacurilor de vieaţă literară, nu mai pot avea preţ dacă nu sînt redate cu note nouă, cu efecte artistice care să ne desluşească aha vieaţă, alt suflet — sufletul modern.

Se uită prea deseori — şi aici e mai ales vina atîtor critici — că literatura adevărată trebuie să aibă totdeauna un înţeles sufletesc, înţelesul timpului în care-şi ia naştere. Opera unui scriitor nu poate avea valoare semniiicativă, nu poate interesa dacă nu ne arată limpede lucrurile aşa cum le-a înţeles el, cum s-au răsfrîns prin alcătuirea sufletească, prin personalitatea lui, formată sub impresiile zilnice, în atmosfera intelectuală a timpului.

O operă nu e decît oglinda unei stări sufleteşti şi cu cît una este mai nouă, mai intensa, cu atît şi cealaltă este mai caracteristică. E destul să se schimbe starea sufletească a unui popor, a scriitorilor, pentru ca să se producă imediat o schimbare şi în literatură. Şi cu cît schimbările sînt mai numeroase cu atît avem un semn mai sigur de energie, de vitalitate.

Aceste schimbări trebuie urmărite cu atenţie, cu bunăvoinţă înainte de toate, de critici ; se poate zice că în prima linie ei trebuie să fie psihologi pătrunzători. Faţă cu diferitele manifestări sufleteşti, literare, critica e chemată să nu se arate ostilă. Scriitorii nu se mai pot judeca exclusiv după cutare preferinţe ale criticului ; opera lor nu mai poate li apreciată după norme strimte, cumpenită cu măsuri mici. O critică largă, înţelegătoare, numai aceasta îşi are rostul astăzi, numai ea se poate împăca cu dezvoltarea literară a timpului nou. Cînd se găseşte în faţa unei scrieri, criticul e dator s-o judece cu obiectivitate, să lase deoparte orice deprinderi, orice vederi preconcepute ; singura lui preocupare trebuie să fie înţelegerea ei, să arate dacă aduce ceva nou şi dacă această noutate are însemnătate artistică, deschide zări nouă.

Numai o astfel de critică înlătură aprecierile nedrepte, pripite, pornite din vederi unilaterale. Numai ea poate da îndrumări sigure, sprijini curentele nouă, curentele care merită să fie încurajate, recunoscute ca folositoare de îndată ce se ivesc.

O astfel cie critica e necesară mai ales astăzi la noi, pentru că în judecarea manifestărilor literare, artistice, se amestecă prea deseori motive streine, tendinţe exclusiviste.

Sîntem datori, în primul rînd, sa punem în lumină orice vine să aducă ceva nou în vieaţa noastră intelectuală, literara, orice poate să îmbogăţească comoara noastră sufletească, şi aceasta indiferent de unde sau de la cine ar veni.

Astfel va fi totdeauna înţeleasa critica în această revistă.

1905

STILUL NOSTRU

Dacă e o parte de adevăr în părerea cunoscută că „stilul e omul", tot atît de adevărat e că stilul reflectează firea unui popor. Să ne gîndim numai la stilul francezilor şi al germanilor ; dacă lăsăm deoparte deosebirile individuale de la scriitor la scriitor, vom găsi că e un fond comun stilului acestor popoare — fondul care imprimă fiecăruia nota lui distinctivă.

Cel puţin la scriitorii care trăiesc în acelaşi timp se poate constata acest fond comun — de la o epocă la alta se introduc şi în el schimbări, pentru că într-un fel sau altul se preface şi firea poporului, manifestările lui. Ce numim caracterul unui popor nu e ceva absolut — timpul îl modifică după împrejurări de cultură, după amestecul cu elemente eterogene. Cîtă deosebire, de pildă, între francezii de azi şi cei din evul mediu — şi ce deosebire iarăşi între noi, românii de azi, şi, mai ales din unele părţi, şi între cei de acum cîteva sute de ani.

Stilul nostru nu se poate spune că e ceva uşor de precizat ; cum nici în alte părţi n-am ajuns să ne întipărim bine individualitatea, tot aşa şi în exprimarea literară. Şi am impresia că nu exagerez cînd spun că majoritatea scriitorilor de la noi nu sînt încă deplin orientaţi pe acest teren — nu ştiu ce forma să dea stilului, prin ce mijloace să-1 ducă acolo unde tindem să îndreptăm şi dezvoltarea noastră literară.

Cînd desfacem cărţile vechi, bisericeşti sau ale cronicarilor, găsim un stil aşezat, ce se înşiră încet, în fraze tăiate în linişte, cu socoteală, dar e un stil ce nu se desfăşură în mişcări libere — e cele mai de multe ori un stil greoi, naiv. Şi chiar stilul mai

curgător al altor scrieri, al unor documente, nu se distinge prin o vioiciune deosebită, prin însuşiri rari de expresie. Mai povestesc astăzi în felul acesta bătrîni din colţul vreunui sat, în vorba lor trăgănată, simplă, fără podoabă.

Aşa scriau cărturarii noştri vechi pentru că aşa le era sufletul, aşa puteau să se exprime după învăţătura pe care o căpătase, după dezvoltarea la care ajunsese limba. E stilul românesc al epocei de atunci, deşi şi în acest calificativ de românesc ar trebui să distingem un lucru care s-a uitat şi se uită mereu. E românesc numai în parte stilul cărţilor bisericeşti şi chiar al cronicarilor. Traduse din slavoneşte, în ele au trecut întorsături de irază care n-au fost româneşti ; numai cu timpul au devenit şi au trecut mai departe. E o iluzie de care ne mai ameţim de multe ori cînd credem că în cărţile religioase trebuie căutată adevărata limbă românească. Nu, românească nu e în totul, e mult amestec strein în ea şv nu totdeauna bun, pentru că de la slavi s-au transmis şi perpetuat multă vreme la noi, şi tocmai prin literatura religioasă, chipuri încurcate, silite, de exprimare. Tot aşa, dar îireşte în măsură mai slabă, e şi stilul cronicăresc. Sub înrurirea frazelor artificiale ale limbei bisericeşti şi a vreunei limbi streine, cronicarii au scris adeseori într-un stil care numai în parte poate îi considerat ca românesc. Şi pe unde înrîuririle streine au fost mai pronunţate sau au durat mai mult, acolo găsim acest stil — aşa s-a întîmplat în Moldova, pe cînd în Muntenia, unde cultura literară a fost mai la adăpostul influenţelor din cealaltă parte, stilul cronicarilor apare mai natural, mai românesc.

De acest stil de altădată unii au fost şi mai sînt fermecaţi, au încercat chiar şi mai încearcă să-1 imite. îmi place şi mie să mă opresc pe paginile scrise în trecut, pentru că văd în ele o parte din sufletul românesc, oglindit în cuvinte vechi, aşa cum bătrînii se pricepeau să Ie alcătuiască mai bine. Dar mă opresc aci — mania de a le imita, cu naivităţile lor şi chiar cu ceea ce am spus că cuprind nu în totul românesc, o las altora — va veni timpul cînd se va încheia şi cu ea ca şi cu alte manii literare.

Ca să scriem ca cronicarii de altădată ar trebui să ne întoarcem în lumea lor, să ne dezbrăcăm de sufletul de azi, pentru că stilul daca nu-1 prefacem în meşteşug de afectare, trebuie să rămînă totdeauna icoana sufletului nostru, a timpului în care trăim.

E vremea să ne vindecăm şi de aceste rătăciri stilistice şi mai ales cînd ni se vorbeşte mereu şi de stilul românesc al scriitorilor populari, pe care iarăşi nu-1 putem urma ca singurul model bun, pentru că scriitorii nu pot lua roluri de actori cărora li s-ar impune să vorbească numai într-un fel.

Cînd ne vom desface de aceste iluzii vom înţelege mai uşor ce trebuie să fie stilul nostru, ce îndrumare să-i dăm pentru ca să putem zice ca avem în adevăr un chip de scriere hotărît, caracteristic românesc. Stilul acesta va reproduce modul nostru propriu de a simţi, aşa cum se va limpezi cu vremea din frămîntările prin care am trecut şi mai trecem, din ciocnirea de curente care ne mai duc într-o parte sau alta. Şi ar trebui să căutăm ca acest stil să fie cît mai expresiv, mai energic, limpede, cumpătat, ales — stilul care se desface în linii nuanţate cu măiestrie, în contururi vii. Aceste însuşiri ar pune mai bine în lumină firea noastră de latini, ar arăta că am păstrat şi dus mai departe simţul măsurei, al formelor plastice, armonioase... Pare că pînă acum n-am dat dovezi destule că timpul n-a şters din sufletul nostru dragostea pentru ce e senin şi sobru, cultul pentru efectele de artă ce se impun prin nobleţea şi simplitatea lor, aşa cum îl aveau cei de la care am moştenit numele.

1905

LITERATURA SENTIMENTALA

Literaturile moderne au trecut mereu prin crize de sentimentalism, şi şiruri întregi de scriitori n-au înţeles altfel rolul lor decît în descrierea pasiunilor ameţitoare. Cu poeţii francezi din evul mediu care cîntau „la douce souffrance" a iubirei, cu Dante care suspina zile întregi după Beatrice şi de dorul ei se tînguia că ajunsese de „si frale e debole eondizione", cu autorii romanelor de aventuri pe care le-a parodiat Cervantes, şi mai tîrziu cu *Werther* al lui Goethe şi poeziile romanticilor, sentimentalismul a ţinut locul de frunte în literatură. Şi cîte victime a făcut această literatură, cîte declamaţii şi cît patos a revărsat, falsificînd simţirea, înflăcărînd minţile slabe...

A avut şi sentimentalismul maeştrii lui în artă dar cînd ne găsim azi în faţa lor ni se pare aşa de departe lumea în care au trăit, în care erau gustaţi. Publicul căruia se adresau era ca şi ei, simţia nevoia beţiei de haşiş a patimilor, cerea de la scriitori să fie mişcat cu vorbe răsunătoare, cu scene care atingeau părţile s-labe ale sufletului. Poezia vieţei la scriitorii aceştia era în visuri copilăreşti, în impresii de colori strălucitoare ; chiar tristeţa, melancolia lor, avea ceva uşor, era un joc sau o atitudine de efect, şi se risipia aşa de lesne cînd ochii se desfătau la farandola sentimentală.

Mai mult literatură de poze şi de feerie, literatura aceasta sentimentală şi-a trăit veacul — nu că n-ar mai fi gustata de unii — place mai ales încă sufletelor duioase de femei — ci fiindcă nu se mai potriveşte cu vieaţa de azi, cu chipul de a simţi al celor care scriu cum trebuie să se scrie acum şi care hotărăsc valorile literare. Ca document istoric literatura aceasta poate avea preţ, dar cînd o întîlnim, judecata ei e surîsul — cum surîdem şi la alte lucruri care nu ne mai impresionează, în care mai pot crede numai suflete rămase în urmă pe drumul vremei.

Şi asemenea suflete se mai găsesc încă multe la noi. Tipul sentimentalului e încă viu în lumea noastră. Şi e un tip aparte în felul lui, pentru că în firea lui se amestecă, pe lîngă altele, şi reverii de oriental. Lumea noastră strecoară în suflete ceva vag care aminteşte vieaţa fără griji din alte părţi, din ţările unde se trăieşte fără să ştii pentru ce. Şi mai ales prin colţurile unda s-a mai păstrat încă din această coloare de vieaţă orientală întîlneşti mai des pe sentimentalul nostru, îi vezi preumblîndu-şi untul, tîrîndu-1 după el, fără să-şi dea sama ce tovarăş înşelător duce cu el.

...E fiu! visătorilor care acum vreo sută de ani au dat trîndăviei lor un vernis literar, punînd-o în versuri. Era la modă atunci să Iii sentimental, să suspini mereu şi să faci, în antractul căscaturilor de gură, versuri pentru vreo „cinstită cucoană". Şi din acest sentimentalism — atîta s-a îngropat în cimitirele noastre ! — a mai rămas o moştenire bună, care trece încă des şi în literatură.

E de compătimit sentimentalul de azi. E un rătăcit care nu-şi găseşte loc ; simte că lumea îi este prea streină, că a venit prea tîrziu, cînd decorul pentru roiul lui a dispărut. Şi în izolarea aceasta îşi iace. o lume a lui, se crede păstrătorul tuturor darurilor alese ale simţirei — el singur simte, el singur e lire aleasă, ceilalţi nu mentă să iic luaţi in samă, sînt *nesimţitori.*

Dar tuta sentimentalul ca intre a fi cum este şi a fi adevărat simţitor e o deosibirc.

Confundă şi el, cum se con tundă de obicei, sentimentalismul cu sensibilitatea. Poţi fi ce! mai simţitor fără să fii un sentimental şi poţi părea sentimental fără să fii simţitor. De obicei sentimentalii sînt bolnavii care se pasionează de lucruri de nimic, pe cînd simţitorii sînt cei care nu-şi cheltuiesc sufletul în emoţiuni mărunte, îl cruţă pentru emoţiuni puternice, înălţătoare. în sensibilitate intră sinceritate şi subtilitate de simţire, în sentimentalism mai mult a{cetate, exagerare de rau-gust. Şi tocmai acest sentimentalism l-am luat mai mult din literaturile streine, şi azi cînd

nu mai e la locul lui acolo îl căutăm încă, îl poetizăm, prefăcîndu-l uneori în felul nostru, dîndu-i ceva românesc, dar învechit. Şi cum se mai face sentimentalism în literatură, se face şi în ştiinţă, în politică şi în aproape tot ce numim patriotismul nostru.

Sentimentalismul e haină de teatru — s-o lăsăm actorilor vieţei.

1905

UN ROL CONTESTAT AL CRITICEI

Misiunea criticului ar fi — se zice de unii — să constate numai şi să aprecieze producţiunea literară. în determinarea caracterului acestei producţiuni, în schimbarea curentelor literare, el n-ar avea nici un rol, pentru că scriitori singuri hotărăsc prin opera lor fizionomia literară a unei epoci, ei numai fixează formulele estetice.

E aşa de greşită părerea aceasta încît te miri că se mai repetă azi, cînd critica îşi arată bine influenţa şi cînd putem avea sub ochi atîtea manifestări de vieaţă literară.

Trebuie multe argumente pentru ca să ne convingem că de fapt lucrurile se întîmplă altfel ?

Să ne gîndim numai la atîţi scriitori care au început prin a fi critici, prin a ataca teoriile învechite, şi numai mai tîrziu au dat opera lor, sinteza estetică a şcoalei pe care au inaugurat-o. Şi ce sînt manifestele şcoalelor literare decît tot afirmări în numele criticei ?

Dar chiar criticii de profesiune nu dau îndrumări scriitorilor, nu fixează, cu sfaturile, opiniunile lor, direcţia în care aceştia se îndreaptă ? în atmosfera intelectuală în care o operă îşi ia naştere nu pătrunde şi ecoul teoriilor critice ? Cînd scriitori continuă să urmeze calea pe care au trecut atîţia şi critici vin să **arate** ca trebuie părăsită, că inspiraţia trebuie căutată aiurea, nu este aceasta o orientare, o deşteptare pentru scriitorii care se pregătesc, care vor veni mîne ? Desigur aceşti scriitori vor produce cum îi va călăuzi firea, dar în personalitatea lor nu va intra şi ceva, uneori mult, din curentul criticei ?

Să ne uităm la evoluţiunea literara mai nouă, de un veac încoace, şi ne vom convinge cit de hotărîtor este rolul criticei în producţiunea literară, în trecerile de la o şcoală la alta.

Prefacerile în mişcarea literară •— e lucru ştiut de mult — se întîmplă mai des de vreo sută de ani ; chipul de a înţelege literatura se schimbă în răstimpuri scurte ; de la o generaţie de scriitori la alta se fac paşi însemnaţi de deosibire ; şcoalele vin şi dispar repede. Dar nu este tocmai acesta timpul cînd critica a pătruns mai adînc în vieaţa literară ? Nu sînt vreo sută de ani de cînd nume multe şi însemnate de critici s-au ridicat alături de poeţi, romancieri ?

Şi că influenţa aceasta binefăcătoare a criticei asupra dezvoltărei literare este evidentă ne-o spune — ca probă negativă — o întoarcere spre trecut, în timpurile vechi ale literaturilor moderne. Cît de puţin variaţi apar atîţia secoli de literatură italiană şi franceză în evul mediu, cum scriitorii se mulţumiau să repete aceleaşi subiecte, să întrebuinţeze aceleaşi reţete de stil ; ce epoci de lîncezală literară... Nu era critică literară atunci.

Decadenţele mergeau mai încet altădată ; azi critica grăbeşte sfîrşitul lor. Acesta e unul din efectele ei bune, şi dacă se mai întîlnesc critici să susţie ce nu mai poate trăi — ca doctorii ce caută să prelungească vieaţa muribunzilor — aceştia lucrează împotriva înnoirilor, care trebuie mereu să se facă într-o literatură.

Hotărît, de cuvîntul criticilor atîrnă în mare parte, şi mai ales azi, progresul literar. Unde rolul lor e aşa cum l-am arătat şi unde se găsesc cîţi mai mulţi care să-1 îndeplinească, să fim siguri că literatura va fi ce se cuvine să fie, că scriitorii vor fi ajutaţi în desăvârşirea operei lor.

Să dăm deci criticilor ce este al lor ; să nu le mai coborîm meseria, socotindu-i numai înregistratori şi împărţitori de certificate ; e destul să ne uităm împrejur — şi mai mult în alte părţi decît la noi — pentru ca să ne convingem cît fac cu vorba şi scrisul lor.

1905

PURIŞTII NOŞTRI ÎN ARTA

Cînd văd cum se vorbeşte astăzi despre arta şi literatura noastră, fără voie gîndul mă duce în urmă, la luptele care s-au dat într-o altă parte a vieţei noastre intelectuale, la fanatismul care s-a cheltuit cu atîta pierdere de vreme pentru nişte idei pe care tîrziu de tot le-am înţeles cît erau de false, de primejdioase chiar.

Am avut, se ştie, o şcoală care voia să ne dea o limbă literara plăsmuită din erezii, fără vieaţă, informă, chinuită. Şcoala aceasta, a puriştilor, după ce a încercat să înlăture din limbă tot ce i se părea strein, tot ce nu era latin — naţionalismul mergea atunci sub steagul latinităţei •— a murit de moartea firească a ridicolului, dar după binecuvîntatu-i deces, o altă şcoală a venit, soră cu ea, să-i ia locul de comică amintire.

Avem astăzi o sectă nouă de purişti — puriştii în artă. Ştim ce ne spun ei : nimic strein să nu mai primim în artă, în literatură, şi ce am primit pînă acum să fie înlăturat. Ştim iarăşi cu ce mijloace ne sfătuiesc luminaţii reformatori să luptăm contra streinismului : *autodafe* în biblioteci contra oricărei cărţi streine s-ar găsi ; nu s-a gîndit unul din ei — un fel de vameş la Predealul nostru literar — să propună şi taxe mari pe cărţile care ar îndrăzni să vie din Babilonul eurerpean spre buna, patriarhala noastră ţară ?

Puriştii de azi nu vorbesc desigur în numele latinismului, dar nu e tot aşa ceva românismul lor ? Să crezi că puritatea neamului nostru s-a păstrat numai la ţară, nu este iarăşi o nălucire, una din frumoasele minciuni cu care ne aurim prejudiţiile noastre

naţionale ? Dar cît amestec n-a iost in pătura noastră de jos, cît element strein nu s-a revărsat peste cîmpiile noastre — ca şi la oraş — şi de cîte ori în ţăranul nostru nu vedem chipul ţăranului slav sau ungur ?

Şi literatura noastră populară ? Ce este în ea specific românesc ? Nu cuprinde atîtea trăsături comune tuturor literaturilor, pentru că tocmai literaturile populare sînt cele mai puţin diferenţiate ? Şi nu cuprinde iarăşi trăsături care, dacă par româneşti la prima vedere, cercetarea le arată că se întind mai departe, la vecinii noştri ?

Cum nu există limbi absolut pure, tot aşa nu există literaturi cărora să le putem da acest nume. Era o utopie ce-şi închipuiau filologii bătrîni, e tot o utopie ce ne spun teoreticianii de azi ai unei arte aşa-zise naţionale. Şi e surprinzător că n-am ajuns să ne convingem, în literatură, în artă, de neadevăruri susţinute altădată în limbă şi pe care nici un filolog nu mai îndrăzneşte să le repete. Dar faptul se explică : oameni cu judecată sănătoasă s-au găsit mai curînd să ne lumineze pe cărarea greşită pe care mergeam să ne făurim o limbă artificială, pe cînd în literatură se mai întîlnesc minţi întunecate şi se mai ascultă cuvintele celor nechemaţi. Ce s-ar putea numi „simţul literar" nu este încă dezvoltat la noi. Şi mai e ceva. E o tendinţă astăzi să ne întoarcem la vechituri, în numele unui fel de patriotism, unui fel de naţionalism, cîţiva au început să dezgroape arme cu care au luptat alţii, şi dîndu-le puţin lustru au pornit, viteji, să... bată cîmpii. Sînt cavalerii tristei figuri în literatură. Şi asemenea cavaleri nu se întorc victorioşi. Dacă s-ar întoarce, ar însemna că mîna lor de barbari a pus semnul morţei pe biata noastră literatură abia trezită la vieaţă. Pentru că cum ar mai putea trăi o literatură din care am şterge urmele bune lăsate de cîteva înrîuriri streine ? Cum ar putea trăi iarăşi dacă n-am mai lăsa să pătrundă în ea nimic nou din alte părţi ? N-ar fi acelaşi lucru ca şi cum limba noastră în care, din încăpăţînate, n-am fi voit altădată şi n-am mai voi de acum înainte să primim nici un neologism ? Ne putem închipui limba românească fără aceste elemente nouă, şi ce limbă primitivă am vorbi şi am scrie azi dacă ne-am fi oprit la formele de acum o sută, două sute de ani ?

Să fi rămas şi la literatura noastră veche, să nu fi căutat să mai învăţăm şi de la alţii —• ce departe am fi ajuns... Să fi căutat să ne inspirăm numai din popor — bogată ar mai fi fost literatura noastră azi... De unde am fi putut lua atîtea genuri literare pe care nu le cunoşteam şi care dau tocmai literaturilor moderne caracterul lor ? De unde am fi putut lua literatura dramatică, cum

am fi putut avea şi noi o literatură de nuvele şi de romane ? Cum ? trebuia şi ar trebui încă, cum ne spun mereu atîţia, să ne oprim numai la doinele şi baladele noastre în poezie ? Şi versificaţiunea noastră trebuia s-o lăsăm la formele rudimentare ale versurilor din popor ?

Ce ideal, ce orizonturi largi aspiraţiilor noastre literare !... Şi să nu te cuprindă un sentiment drept de revoltă cînd vezi ca aici vreau să ne ducă, să ne întoarcă, nişte nesocotiţi care n-au nici măcar însuşirea firească a bunului-simţ, dacă le lipseşte cultura literară.

Am mai scris în fruntea acestei reviste un articol în care am spus, mai mult din alt punct de vedere, ce credeam că trebuie spus despre literatura destrăbălată ce se iace de cîtva timp la noi. Au trecut luni de atunci şi cei care susţin această literatură au crezut că e o apărare cînd răspunzi de departe — nici unul n-a venit să arate pe ce se întemeiază şcoala lor, care-s ideile care-i călăuzesc şi dacă aceste idei au ceva preţ în cumpănă. Literatura rea se continuă însă, fireşte, şi la fiecare volum ce apare îmi dă prilej de reflexii şi mă face să văd ce ne poate aduce, şi pentru că zilnic se îngrămădeşte atîta buruiană, nu e bine să trecem numai cu dispreţ pe lîngă ea — trebuie să se mai oprească uneori şi ochi care să arate că veghează.

1905

EROII ÎN ARTĂ

Dacă se spune^ artiştilor : „uitaţi-vă împrejurul vostru şi veţi găsi destul_ ce să vă inspire", un alt sfat ar trebui să întregească aceste cuvinte : „uitaţi-vă şi în urmă şi căutaţi să vedeţi în ce lume şi-au oprit artiştii de altădată sufletul lor şi ce a .rămas mai mult din ce au însemnat în rîndurile unei cărţi, pe faţa unei pînze sau unui bloc de marmoră".

Şi sfatul acesta îţi vine în minte cînd te întorci la vreunul din scriitorii vechi, cînd petreci cîteva ceasuri într-un muzeu... Trăieşti atunci printre suflete care ţi se par cu atît mai îndepărtate, cu atît mai mari, cu cît se pierd în nesfîrşitul vremilor, cu cît întîlneşti mai rar suflete semene cu ele în ce ne dau artiştii de azi.

Pentru un scriitor, un sculptor grec, şi, mai tîrziu, pentru un Dante sau Shakespeare, omul era interesant mai mult prin ceea ce-l ridica_ deasupra celorlalţi decît prin ce-l apropia de ei. în aureola mitologică, în nimbul de misticism al creştinismului, în ecoul pe care-l lasă — în istorie, în legende — vieţile celor puţini, ei ne-au înfăţişat lumea aşa cum ajunge, într-un timp sau altul, cît maj departe pe drumul în care se înalţă steaua călăuzitoare a gîndurilor mari.

^ ^ Şi să nu ne închipuim, cum cred unii, că numai în trecut se mtîlniau suflete de eroi, să nu spunem ca poetul grec :

„Puţine oraşe de eroi se mai văd, şi chiar acelea din care a mai rămas ceva nu se ridică mai sus ca ţărîna cîmpiilor... Te-am văzut, nenorocită Micenă, pustie, şi un păstor bătrîn mi-a spus : «Aici a fost măreaţa cetate a Ciclopilor»."

Dacă ciclopi nu mai sînt astăzi, vieaţa modernă îşi are — şi va trebui să-şi aibă cît timp nu-şi va ^pierde energia de pînă acum — eroii ei. Sînt oamenii care luptă pentru ceva sfînt, sînt toţi oamenii de acţiune care din nimic — şi singuri, uneori împotriva tuturor — fac minuni. Sînt aceia despre care poetul spune :

Nous sommes Ies Puissants — soidat, rhapsode ou mage,
Nous naissons pour Porgueil de voir, dompteurs altiers,
Les siecles asservis se coucher â nos pieds ;
Et c'est nous qui forgeons, surhumains ouvriers,
Tour â tour, la vieille âme humaine â notre image.

Sans faine, au jour marque. nous traversons la terra.
Prophetes et cesars, passants mysterieux,
Le monde s'agenouille aux eciairs de nos yeux ;
Et nous marchons, n'ayant d'autre ami sous Ies cieux
Que l'ombre qui nous suit, â jamais solitaire.[1]

Şi sînt eroi şi în lumea mai de jos, pentru că puterea este pretutindeni astăzi şi, într-un chip sau altul, o vedem manifestîndu-se... într-una din sălile expoziţiei de astă-vară de la Bruxelles vizitatorii se opriau dinaintea monumentului închinat de Constantin Meunier *Muncei (Le travail)* ; în bas-reliefurile de piatră reprezentînd *L'industrie, La mine, La moisson* şi *Le port* se vedea trăind o parte din energia care se desfăşură astăzi, erau întrupate episoade întregi din lupta care se dă pentru cuceririle spre care ne îndeamnă ştiinţa şi arta.

Din vieaţa, din frămîntările noastre, artiştii de azi văd prea puţin. Ei se opresc mai mult la ce este trecător, neînsemnat, ne descriu, cu o stăruinţă care ar fi mai folositoare aiurea, suflete ce n-au nimic deosebit, pe care nu le ridică însuşiri mai alese deasupra obişnuitului. Atîtea piese care se perindează pe scenele teatrelor, atîtea romane care se îngrămădesc în librării — şi ce ne aduc ele ? mai mult colţuri mici din vieaţa de toate zilele, patimi mărunte, intrigi de salon, dialoguri banale... şi cînd se coboară în lumea celor mai mici ne pun dinaintea ochilor tot lucruri vulgare, dacă nu şi trivialităţi.

...E rezultatul naturalismului în artă — se va spune. E mai mult efectul schimbărilor pe care le-a adus spiritul democratic — se poate răspunde. Reacţiunea naturalistă, şi înainte de ea, în parte,

[1] Albert Samain, *La Symphonie heroique.*

cea romantică, a pornit din prefacerile pe care le-a provocat mişcarea democratică. „Să deschidem, s-a zis, graniţele artei şi să lăsăm artistului să-şi aleagă subiectele din orice parte, să ne ducă şi în lumea, dispreţuită altădată, a celor de jos." Şi a mai urmat din mişcarea democratică că mulţi din scriitori, din artişti, s-au recrutat din clasele inferioare şi au adus, în operele lor, prea multă predilecţiune pentru aceste clase, şi adeseori fără să le prezinte şi în părţile mai bune sau fără să ne dea ceva artistic, pentru că adeseori le lipsia cultura, simţul estetic.

Nu se mai poate desigur tăgădui libertatea în artă, şi cum am spus şi altădată orice poate fi tratat de artist cît timp nu-i lipseşte darul de a da vieaţă şi formă aleasă subiectelor pe care le alege ; dar tocmai pentru că se vorbeşte astăzi în numele acelui principiu, pentru că hotarele artei s-au lărgit, de ce totuşi o parte mare din vieaţa noastră rămîne prea în umbră, de ce nu se dă mai mult loc în producţiunea artistică acelora care sînt adevărate torţe, care neînfrînaţi sapă comorile cu care să ne împodobim templul de lumină al sufletelor noastre ?

Şi să nu uităm că în artă pe lîngă principiul libertăţii mai este altul — i-am putea zice al gradaţiunei — pe care trebuie să-1 punem în cumpănă cînd avem să preţuim ce ne aduce ea. între două opere care îndeplinesc, ca formă, ca execuţiune, condiţiunile artistice, dar se deosebesc, ca fond •— una cuprinzînd un fond mai bogat, mai intens, mai larg, alta fiind mai săracă din aceste puncte de vedere — totdeauna preferinţa noastră va trebui să meargă la cea dintîi. Oricît de artist ar fi în execuţiune un pictor de peisaje, de scene mici, va rămînea inferior altuia care ne dă mai mult, o stare sufletească puternică, o întîmplare rară din vieaţă, o concepţiune înaltă, o creaţiune ce ne face să gîndim sau ne zguduie. Şi tot aşa un poet cu versuri bine turnate, cu imagini rari, dar fără un fond sufletesc deosebit, nu poate fi pus alături de altul care are un plus de calităţi, sentimente personale şi adînci, idei care deschid zări nemărginite.

Cînd trăim într-un timp aşa de bogat în manifestaţiuni de tot felul, cînd suflete multe îşi iau avînt pînă unde altădată nimeni nu îndrăznia, e de mirat că arta nu răsfrînge mai mult această înălţare, acest eroism al vieţei de azi.

Şi trecut în artă, luminat de puterea ei, acest eroism ar fi superior celui de odinioară, clasic sau creştin. Cei vechi nu puteau înţelege un erou fără amestecul divinităţei ; omul-erou era închipuit ca un fiu de zeu, pentru că numai aşa se putea concepe firea lui extraordinară. Şi tot aşa eroii creştinismului ne apar în

aureolă divină, ca fii sau trimişi ai lui Dumnezeu. Dar nu e în această interpretare o înjosire a firei omeneşti, o neîncredere în putinţa noastră de a ne ridica prin propriile sforţări, ca *oameni,* nu ca suflete plăsmuite, inspirate de zei ?

Eroilor moderni, care îşi înalţă singuri altarul vieţei, în care concepţiunile noastre nu mai pot vedea divinităţi, ci numai oameni care se deosebesc de ceilalţi prin daruri rari, îmbogăţite zi cu zi în gîndul lor — acestor eroi superiori celor din mitologie şi din cărţile sfinte să li se deschidă mai mult Palatul Artelor, unde nu ne ducem numai ca să admirăm forme fermecătoare, ci ca să ascultăm şi cuvinte scrise cu litere de foc, să desfacem din marmoră un suflet, un grai —• să învăţăm

Come l'uom s'eterna.

1906

SIMPATIILE ŞI ANTIPATIILE NOASTRE

I

„Sînteţi cu ruşii sau cu japonezii", mă întreba anul trecut un strein.

întrebări de acestea sînt naturale ori de cîte ori se întîmplă ceva ^ însemnat în vieaţa politică ; opinia publică, după împrejurări, interese, după firea fiecărui popor, trece de o parte sau alta ; simpatiile sau antipatiile îşi fac ioc în presă, în discuţiile parlamentare, în micile intrigi ale vieţei diplomatice.

Avem şi noi simpatiile şi antipatiile noastre ; le arătăm şi ţinem să le arătăm, uneori mai pe ascuns, alteori mai pe faţă, după cum ne putem stăpîni expansivitatea sau ne facem socotelile, după cum chiar ni se dictează mai de sus sau mai de departe — de cutare guvern sau din cutare oraş de peste graniţă (nu se îndreaptă cintarul vieţei noastre politice, fie la Berlin, fie la Viena ?).

Şi sentimentele noastre binevoitoare sau ostile le împărţlm mai ales ţărilor cu care ne atingem sau cu care avem legături din trecut ; ne interesează mai puţin ce se întîmplă în ţări prea depănate sau cu care n-am avut nimic de a face altădată. Dacă am fi o ţară mai întinsă sau dacă ni s-ar cere cuvîntul în conflictele dintre puterile mari, ar merge fireşte şi interesul nostru mai departe.

De multe ori impresiile trecutului fac ca să fim cu unii şi cu alţii sau împotriva lor. Sînt uri şi simpatii care se moştenesc ; in contra acestora e greu sa se lupte ; citi din vecinii noştri nu sînt şi azi duşmanii noştri de veacuri ? Pe lîngă aceste sentimente, constante, adinei, întărite de sufletul atîtor generaţiuni, sînt altele

uşoare, trecătoare, de care te întrebi de ce vin şi se duc dintr-o zi într-alta. Avem multe şi de acestea.

Punem mult capriciu în sentimentele noastre ; amestecăm j:hiar isterie. Cine ne era simpatic ieri deodată 'trece în rîndul vrăjmaşilor sau invers ; cînd manifestaţiuni zgomotoase, primiri de sărbătoare, cînd geamuri sparte pe la legaţiuni, huidueli. N-am strigat acum cîţiva ani contra bulgarilor ? dar astă-primăvară i-am primit cu muzică şi steaguri (n-a fîlfîit unul şi de pe balconul Academiei ?).

Probă de generozitate — avem inima largă — se zice. Poate mai curînd probă de oarecare copilărie ? Pare că măsura şi în bunăvoinţă şi în vrăjmăşie distinge pe cine-i stăpîn pe sine, arată cultura. Superiori sîntem, fără îndoială, grecilor pentru că n-am aruncat şi noi cu pietre în vapoarele lor, dar unde este duioasa înfrăţire pe care am eîntat-o şi cu ei ?

Politica schimbă mereu legăturile noastre cu unii sau cu alţii şi poate dacă ar învinge totdeauna temperamentul nostru şi n-ar fi mîni cuminţi să-4 mai înfrîneze, s-ar schimba şi mai des şi cu mai multe surprize. Dar politica trebuie lăsată în cercul ei ^ bună, rea cum se face, ea e condusă de cîţiva şi ne este impusă dupa cum hotărăsc zece, douăzeci. Dincolo de politică este însă altceva şi acest altceva ar trebui să intervie mai des şi să fie socotit mai mult decît se întîmplă în arătarea simpatiilor şi antipatiilor noastre. Sînt; interesele de cultură generală care nu merg totdeauna alături cu cele politice. Se uită că unele nu se împacă de atîtea ori cu celelalte. Politica urmăreşte scopurile ei, impune anumite vederi şi se opreşte de multe ori la ce se cere de nevoile momentane ; cultura trebuie să meargă pe drumuri mai largi, să lucreze în direcţii mai variate şi mai puţin influenţate de împrejurări, de impresii.

Dacă n-am confunda prea des aceste două feţe sub care trebuie privite simpatiile şi antipatiile noastre, am fi mai puţin dezorientaţi în legăturile cu streinii — cum sîntem, voi arăta în alt rînd.

1905

II

vistă (p. 409), că în legăturile noastre cu streinii interesele culturale trebuie distinse de cele politice. Şi distincţiunea aceasta

trebuie mai ales făcută cînd judecăm raporturile noastre cu Franţa şt cu Germania.

împrejurările ne-au dus de cîtva timp spre Tripla Alianţă, /* n-u e nevoie să arătăm aici de ce politica noastră exterioară a fost îndrumată în această direcţiune, apropiindu-ne de Germania ; sînt cauze cunoscute care au determinat această orientare politică.

Interese de cultură ne leagă însă mai mult de Franţa si vor trebui să ne lege încă multă vreme. Altădată şi motive politice au alimentat simpatiile noastre pentru această ţară. Şi cînd este să punem tn cumpănă cît datorim politicei noastre fllo-franceze va trebui să_recunoaştem că tot ea ne-a dat mai mult, ceva pozitiv, pe cînd politica filo-germană nu ne-a adus încă roade de acelaşi fel, şi n-avem încă pentru ce să-i fim tot aşa de recunoscători ca sprijinului pe care ni l-au dat într-o vreme francezii.

Cît despre cultura franceză, vedem mai în fiecare zi ce se petrece cu ea la noi. Unii, influenţaţi de legăturile politice cu Germania, au început să creadă că şi cultura noastră trebuie să primească mai mult din cea germană •— şi pentru cîţiva din ei „german" înseamnă „prusian"... Deci o prusianizare a noastră, aceasta ar fi reţeta pe care s-o urmăm.

Curentul acesta îşi are explicaţiunea în mai multe împrejurări. Mai întîi în ideea care s-a înrădăcinat după 1870 că germanii — prusienii — sînt superiori francezilor, că dacă i-au învins se datoreşte culturei lor intense. Cîtva timp singuri francezii au crezut ori s-au silit că creadă în această părere şi au căutat să împrumute de la vecinii lor ce părea că le dăduse acestora superioritatea ; azi credinţa lor în această parte de superioritate a început să se mai clatine, pentru că şi-au adus aminte că unde înving tunurile şi săbiile poate fi un semn de disciplină, de organizare bună a armatei, dar nu şi de o cultură mai înaintată ca a celor învinşi — în înţelesul ei larg.

Pe lîngă aceasta, curentul filo-german — şi de fapt anti-francez — mai e susţinut la noi de două categorii de oameni. în prima linie, de cei care şi-au făcut educaţia în Germania sau au petrecut cîtva timp acolo, la vreo şcoală superioară, fără să poată sau să aibă curiozitatea să se ducă mai departe — să treacă peste Avricourt. Pentru aceştia, vieaţa, cultura germană rămîne idealul, chiar după ce se întorc în ţară. în al doilea rînd vin transilvănenii. Este ştiut că aceştia trăiesc mai mult sub influenţa germană, dacă nu ungurească. în sufletul lor s-a sădit convingerea că francezii sînt o naţiune decăzută, pentru că nu întîlneşti printre ei figuri de rubicondul caracteristic al germanilor şi ungurilor, nu

vezi cavaleri ţanţoşi sunînd din pinteni sau clătinînd o voluminoasă păreche de mîini. Transilvănenii mai au_ antipatie pentru limba şi literatura franceză... pentru că nu lejtiu, şi,Jn naţionalismul lor, vin să se indigneze că şi românii pot să vorbească franţuzeşte, uitînd că în schimb mulţi din ei vorbesc, în Transilvania şi în ţară, nemţeşte ori ungureşte. Se poate chiar spune că cei mai aprigi antifrancezi se recrutează azi_dintre transilvăneni.

E uşor de înţeles cum aceste împrejurări la un loc au făcut ca în unele cercuri cultura franceză să nu mai fie bine privita. Şi e aici o pornire care nu poate fi decît spre paguba noastra.

Dacă ne-am da mai bine samă de ce voim, de ce trebuie să lie cultura noastră, nu s-ar mai găsi oameni care să-şi Iacă un act de mîndrie din înstreinarea de francezi.

Ţinem să punem în fruntea sforţărilor noastre de înaintare culturală, pe lîngă ştiinţă, arta şi literatura ? Dar de unde juitem învăţa mai mult decît de la francezi, de la care am învăţat ƫi mai invaţă şi alţii, chiar mai înaintaţi ca noi ? în pictură, în sculptură, în literatură, francezii merg azi înaintea tuturor. Ei dau în cultura modernă nota pe care altădată au dat-o grecii — nota atică, simţul măsurei, al eleganţei sobre.

Aceasta n-o găsim la germani, dar pentru că nu este vorba să fim exclusivişti, putem lua şi de la ei lucruri care să ne folosească şi care să întregească ce căutăm la francezi. Ştiinţa, literatura, muzica germană pot mări bogăţiile pe care voim să le trecem dinafară în cultura noastră — atîta numai că nu prea vedem totdeauna limpede ce trebuie să luăm din ele şi ce să prefacem după nevoile, firea noastră. Se întîmplă cu împrumuturile din cultura germană ce s-a întîmplat într-o vreme — uneori şi azi — cu cele din cultura franceză. Ne impresionează unele forme, o originalitate pe care o vedem impunătoare şi o primim, o afişăm cu ostentaţie. Cunosc mulţi români care au petrecut la Berlin sau Leipzig şi fac pe „germanii", nu în înţelesul bun.

Cultura noastră nouă trebuie să plece dintr-un sentiment larg de simpatie, din înlăturarea oricărui exclusivism. Cei care caută să ne îndepărteze de Franţa, opunîndu-ne Germania, lucrează în contra spiritului în care am înţeles pînă acum ridicarea noastră, în contra părţilor bune pe care le-am primit din trecut, în contra pornirilor noastre. Avem încă nevoie de multe daruri cu care să ne împodobim gîndul, inima, vieaţa noastră — să le primim de unde le găsim, şi pentru că mai din belşug ni le dă Franţa, să le căutăm mai ales acolo, fără să uităm şi pe acelea care ne pot

veru din alte ţari. Şi sa nu uităm că înainte de toate sîntem latini şi ca trebuie sa mergem mcă la şcoala celor care au dat expresia cea mai malta sufletului pe care l-am primit, sufletului de latini > sa nu ne temem ca ne vom pierde individualitatea. Temeri de acestea preocupa numai sufletele slabe... tocmai pe aceia care n-au mult de pierdut.

1906

GARDELE PRETORIF.NE IN LITERATURA

Cei mici, ambiţioşii care caută să-şi ia roiuri ce întrec puterile lor, au ştiut totdeauna să profite de unele împrejurări. Anarhia e starea care le convine şi, dacă ar putea, dacă li s-ar ierta, ar decreta-o pentru multă vreme ca stare normală. E o psihologie curioasă care se desfăşură în asemenea momente, o psihologie de vieţuitoare viclene, îndrăzneţe ; în sufletul lor se petrece o măiestrită — în perfidia ei — comedie, pînă ce deznodământul vine si — ca în piesele din evul mediu —• duhurile rele sînt aruncate în prăpăstiile ce se cuvin păcatului.

Istoria literaturilor înseamnă de multe ori asemenea dezvăliri ale slăbiciunilor omeneşti... în istoria politică exemplul tipic nil dau domniile numeroase care s-au perindat în timpurile de decădere a stăpînirei romane, cînd legiunile, gardele pretoriene proclamau împăraţii lor.

De o vreme încoace o autoritate dc felul acesta — a gardelor pretoriene — voiesc să ne-o impună cîţiva în literatura. Am auzit şi mai auzim încă glasuri aclamînd împăraţi ai poeziei, ai criticei, ai cugetărei româneşti, şi i-am văzut pe noii aleşi îmbracînd cu mîndrie purpura, aşezîndu-se în tronul lor să primească închinăciunile norodului şi dînd poruncă să se toarne medalii în care să fie înfăţişaţi ca noi Herculi... Sărbătoare de răzvrătiţi înîndri de vitejiile lor, şi poate dacă am fi ascultat mai bine am ii auzit şirurile de legionari intonînd un *miile, miile decollavimus,* cum cîntau altădată soldaţii romano-barbari care aduceau în triumf pe un împărat al lor.

Să nu ne speriem de aceste proclamări, dar să nu uităm totuşi că ele sînt semnul unei stări care nu poate fi trecută cu vederea, pentru *j:a.* vine să turbure mersul firesc al lucrurilor şi este alimentată cu stăruinţă, cu scopuri prea vădite şi de prea mulţi complici. Şi este cu atît mai necesar să nu ne întoarcem privirile de la ce vedem petrecîndu-se cu cît conştiinţa literară nu este încă bine deşteptată la noi.

A fost un timp cînd se scria la noi din dorul firesc de a spune ceva, de a însemna pe cîteva pagini ceva ce putea folosi, de a împărtăşi şi altora o învăţătură căştigată cu oarecare trudă, de a lăsa urmaşilor amintirea despre lucruri care meritau să fie ştiute. Era — am putea zice — epoca patriarhală a literaturei noastre. Nu se vedeau încă ambiţii exagerate de scriitor, nu erau intenţii ascunse în gîndul din care pornia scrisul.

A venit pe urmă — şi schimbarea se face în veacul trecut — curentul mai nou în literatura noastră, cu scriitori mai mulţi, cu scriitorii de profesie, cu discuţii, cu lupte literare. S-a revărsat lumină multă atunci, dar am văzut şi unele pete de umbră : lipsă de înţelegere literară, de gust, rătăciri prea mult lăudate. Dar chiar în aceste păcate se amesteca un sentiment dezinteresat, scuzabil într-un fel pe acele vremi, naţionalismul rău priceput şi rău aplicat în cele mai multe cazuri.

în mişcarea literară de cîţiva ani alte păcate s-au ivit, mai condamnabile : ambiţiile personale, interesele mărunte, comerciale uneori ; chiar naţionalismul cînd este invocat de unii ascunde aceleaşi tendinţe, e numai un mijloc de a cîştiga sufletele slabe, o momeală ; şi păcatul cel mai mare e patima de a căuta o înălţare neîndreptăţită, de a pune cîţiva legionari să aleagă după voia lor Cesari.

Şi această domnie de uzurpatori se explică prin amestecul... barbarilor. Cînd în imperiul, în armata romană, au dat năvală barbaria, cînd drepturi li s-au acordat, ei s-au crezut tari, au ridicat lăncile şi au căutat să-şi impună voinţa, cuvîntul. De cînd în literatura noastră au năvălit barbarii, ambiţiile lor nu se mai potolesc, strigătele lor se aud zilnic şi caută să se prefacă în nesfîrşite proclamări. De unde vin aceşti barbari — e indiferent, dar că sînt prea mulţi, aceasta nu ne poate lăsa reci. Istoricii viitorului vor însemna şi în literatura noastră o epocă a invaziunilor barbare şi vor arăta din ce părţi ne-au venit aceşti fii ai sălbăticiei — noi să ne facem datoria azi, nelăsîndu-i să înainteze prea departe, şi mai ales cînd sînt mai puţin primejdioşi decît vreau să pară, cînd cîteva înfrângeri mici îi pot întoarce pe drumul pe care au venit.

Aşa au ajuns să aibă glas gardele pretoriene în literatura, aşa am ajuns să avem atâţia împăraţi. Şi e o privelişte desfătătoare să te uiţi cum aceşti împăraţi îşi ^dispută locurile, cum se războiesc ; uneori proclamatorii de altădată pretind şi ei să fie proclamaţi şi încearcă în dreapta, încearcă în stînga, trec din rîndurile unei armate în ale alteia, cu nădejdea că-şi vor găsi şi ei credincioşi care să le puie cununa pe frunte. Şi lupta ajunge de un efect tragic-comic neîntrecut cînd din cutare colţ vine vestea că cutare împărat a tăiat capul altuia... Aşa jse omoară între ei ambiţioşii, închipuiţii pe care nu-i încape pământul,^ şi în^faţa unui asemenea spectacol pare că nu e o cruzime, un păcat.^ să te bucuri puţin : nu e un rău să piară nevrednicii tot de mîni nevrednice. Dar nu e nevoie nici de o moarte aşa tragjcă pentru nişte împăraţi bufoni, care ne amintesc pe Ciubăr-Vodă al lui Alecsandri,_ care tot aşa de mîndru ca aceştia înainta în rîsetele celor cuminţi :

Loc, loc, feriţi că trece Ciubăr şi urma sa.

Ridicolul omoară mai bine, şi să ne bucurăm_ cînd veselii împăraţi se grăbesc singuri să-1 ajungă în culmea lui.

1906

CRITICA ESTETICĂ ŞI CRITICA ISTORICĂ

S-a renunţat^ la termenul de „critică ştiinţifică", după ce într-o vreme se făcuse mare zgomot în jurul lui, şi ne-am întors la cuvîntul^ simplu — numai de „critică" — ce ni se pare că spune destul şi fără pretenţii rolul pe care trebuie să-1 aibă ea.

Se întîmplă însă că între două înţelesuri ale ei se face coniuziune.

In accepţiunea ei largă, critica cuprinde două preocupaţiuni, după scopul pe care-l urmăreşte : preocupaţiuni estetice şi preocupaţiuni istorice. în alte părţi aceste două genuri de critică sînt bine hotărîte şi fiecare din ele îşi are specialiştii ei, mai rar întîlnim cîte un scriitor care să întrunească amîndouă însuşirile — să fie ji un om care să nu se înşele în aprecierele estetice şi un cunoscător bun al trecutului literar, al legăturilor dintre opere, al influenţelor de la o literatură la alta.

La noi între un fel de critică şi celălalt hotarul nu e totdeauna bine stabilit. Vedem — sau, mai curînd, am văzut — critici estetici luînd parte la discuţii unde era vorba de consideraţiuni istorice, de cunoaşterea temeinică a evoluţiunei noastre literare, şi tot aşa am văzut critici istorici trecînd — şi cînd însuşirile nu-i ajutau — în domeniul celorlalţi, dînd verdicte, împărţind laude.

Astăzi am făcut, incontestabil, un progres însemnat în critica istorică. Ce nu era cunoscut altădată s-a scos la lumină : scriitori şi epoci literare despre care aveam păreri prea vagi au ajuns să fie bine lămurite. Dar cei care se ocupă în direcţiunea aceasta şi aceia dintre ei care n-au spiritul făcut pentru înţelegerea valorilor literare, estetice, ar trebui să se mărginească la rolul lor de cercetători, de istorici ai dezvoltărei literare. Şi e un rol care nu e întru nimic inferior celuilalt —• cînd e bine, larg înţeles — pentru că cere şi el calităţi de cultură literară multiple şi alese.

E chiar un punct unde criticii istorici trebuie să se întîlnească cu cei estetici. Şi unii şi alţii au nevoie de elemente întinse de comparaţiune, de o stăpînire bună a literaturei universale. Simţul istoric ca şi cel estetic nu este numai o intuiţiune, ci o aptitudine care se perfecţionează în atingere cu producţiunile literare cele mai variate. Şi nu e suficientă chiar nici această familiarizare cu manifestaţiunile literare generale — dincolo de literatură, trebuie să trecem în domeniul altor arte şi să pătrundem cu sufletul în vieaţa întreagă a epocilor, să trăim în lumea trecută, să înţelegem cum se fac schimbările sufleteşti şi ce preţ au ele în efectele lor mai întinse ori mai mărginite.

A duce hotarele criticei pînă aici înseamnă, la noi, să fixăm bine ce trebuie să fie critica azi şi ce trebuie să fie mai ales de acum înainte.

S-a făcut critică estetică relativ multă pînă acum, dar ea n-a ajuns încă să atingă, nici pentru un scriitor, nici pentru o epocă, toată mulţimea de probleme pe care o implică. Lăsînd deoparte alte chestiuni care n-au fost urmărite, nu este o lacună că esteticianii noştri nu s-au ocupat — şi mai mult decît în cîteva observaţiuni întîmplătoare — cu partea formală a literaturei, cu mijloacele de exprimare ? Se poate cita în toată literatura noastră estetică o analiză temeinică asupra stilului unui scriitor, nu mai vorbim de evoluţiunea estetică, în ce priveşte limba, a unei epoci întregi ? Asemenea analize ar fi fixat mai bine valoarea unor scriitori şi ne-ar fi limpezit mai demult asupra unor probleme de scriere în jurul cărora sîntem siliţi să discutăm mereu astăzi. Estetica limbei noastre — aceasta vor trebui să ne-o arate mai mult, printre altele, criticii noi.

Cît despre criticii istorici, cîte nu le rămîn şi lor sa îndrepte şi să ne mai aducă... Va fi un semn de înţelegere mai bună a acestei meserii cînd nu vom mai vedea lucruri inegale îngrămădite în pagini greoaie, cînd se va face mai bine deosebirea între ce merită să fie cunoscut mai mult la un scriitor sau dintr-o epocă şi ce este de valoare secundară.

Va fi atunci un cîştig frumos al mişcărei literare mai nouă şi ne vom bucura că şi în această parte am ajuns să ducem mult înainte ce s-a făcut de vreo patruzeci de ani încoace. Critica nu poate fi lăsată în urma mişcărei generale intelectuale ; şi ea trebuie să răsfrîngă ce se adaugă zi cu zi la bogăţia noastră sufletească,

şi cum ea_ este luminătoarea conştiinţei literare, nu ni se poate ierta s-o ţinem prea mult pe drumuri întîrziate.

Şi într-o _zi cînd se va scrie o istorie dezvoltată a literaturei noastre în spiritul acestei critici, vom avea întîia carte care va pune în lumina adevărată scriitorii şi curentele noastre literare, va ii cartea de cercetare temeinică şi de judecată sigură, va fi şi cartea dătătoare de sfaturi pentru ce vom scrie mai tîrziu. Dar lucrarea aceasta nu va putea fi nici numai a unui critic estetic, nici numai a unui ^critic istoric ; cel care va scrie cel din urmă şir din ^ea va trebui să nu uite că i se cere să fie şi una şi alta — de două ori critic.

1906

CONTRAZICERI ŞI LĂMURIRI ESTETICE

După un concert la care se executase şi bucăţi din Wagner, un prieten francez îmi spunea că într-o vreme nu putea suferi muzica maestrului german.

Confesiunea prietenului meu m-a surprins, pentru ca ştiam că scrisese altădată versuri simboliste, libere. I-am arătat mirarea mea, pe care n-o înţelegea, şi continuând convorbirea — o convorbire dintre acelea care dau prilej să-ţi lămureşti unele idei şi să vezi cît de neconsecvent judecă cei mai mulţi —• i-am spus că, după mine, dacă admiri pe Wagner nu se poate să fii ostil spiritului nou în poezie.

Se poate, în adevăr, să găseşti artă înaltă în acordurile zgomotoase, în notele care răsună ca un glas de furtună ale muzicei lui Wagner şi să conteşti această artă versurilor nouă, versurilor libere, care nu mai sînt turnate după principiul numărului egal de silabe şi nu caută armonia în înşirarea sistematică a rimelor ?

Ceea ce a făcut Wagner pentru muzică au căutat să facă simboliştii pentru poezie. Şi ei şi-au zis că armonie nu e numai acolo unde se credea înainte, că un sentiment, o idee pot fi exprimate într-o formă poetică mai liberă, mai capricioasă poate, dar şi mai variată, mai bine nuanţată, mai bogată.

De ce atunci nimeni nu mai îndrăzneşte să pună la îndoială valoarea superioară artistică a tehnicei lui Wagner, pe cînd versul liber are încă adversari ? De ce ? Pentru că timpul n-a ajuns să dea consacrarea definitivă versului nou, cum a dat-o muzicei lui Wagner. E un caz curios acesta de ce se petrece în diferitele domenii ale esteticei şi un exemplu tipic de chipul cum se formu-

lează judecăţi în artă, cum se primesc păreri cari se contrazic cu altele.

Nu voi face aici un istoric al versului liber. Ţin mai mult să dau cîteva lămuriri asupra lui, pentru că uneori nu este bine înţeles nici chiar de cei care se folosesc de el — poate de aceea **3.** *şi* fost criticat în rău de cei care nu ştiu să aleagă părţile bune dintr-o inovaţie.

S-au scris şi se mai scriu şi azi — în Franţa ori aiurea — multe versuri Jibere, dar puţini au ajuns să le dea o formă deplin artistică. Dacă Henri de Regnier, Verhaeren, uneori Viele-Griffin sînt maeştri în acest gen de versificaţie, cîţi nu rătăcesc dîndu-ne versuri cărora numai pentru că sînt tipărite astfel li se poate da acest nume... Să deschidem un volum al lui Gustave Kahn sau, mai ales, al unui pretenţios supărător ca Rene Ghil şi vom găsi versuri ca :

> **ils passent en marquant le pas, ils passent** en
> **hurlant par toute rotite et en des heurts tintant**
> **vers ailleurs qui s'en aillent pour pouvoir vivrc, nu**
> **pour mourir : et lcurs poings puissants maîtrisenl d'armos**
> **Ia nuit venante aux plis de hauts drapeaux d'alarmes.**

Acestea nu sînt versuri, n-au nimic muzical — nu mai vorbim de fond care, ca la atîţi simbolişti mărunţi, n-are nimic deosebit, îţi ascunde sărăcia sub un noian de cuvinte.

Judecînd după asemenea exemple, desigur că versul liber apare ca o înşirare incoerentă de vorbe, fără nici un ritm, ca o proză despărţită în rînduri.

Versul liber trebuie să aibă ritmul lui, să condenseze în cuvinte bine alese, în imagini puternice, ceea ce se poate numi „ritmul gîndirei, ritmul sufletesc". Pentru că poeţi adevăraţi sînt cei care dau în formă armonică, muzicală, ceea ce s-a armonizat, s-a limpezit în sufletul lor.

Şi de la francezi să trecem la noi. De cîtva timp chiar în reviste care au acuzat revista aceasta de „decadentă", simbolistă, am văzut tiparindu-se versuri libere. Iarăşi o mirare şi o contrazicere. Dacă aceste reviste sînt duşmane ale simboliştilor, de ce, de altă parte, primesc versificaţia introdusă de ei ? Dar să nu ne mai mirăm — ne-am deprins cu asemenea inconsecvenţe, subterfugii şi mistificări — să răsfoim şi să cităm.

în cvasi-revista pe care a început s-o „alcătuiască" d. lorga cetim o traducere din Leopardi :

> **Şi voi pentru vecie cinstite şi glorioase**
> **Strîmtori din Termopile,**
> **Unde nici perşii, nici soarta n-au fost atît de tari**
> **Ca suflete puţine, dar rnîndre, generoase '.**
> **Eu cred că ierburi, pietre şi valuri**
> **Şi munţii voştri spun drumeţului**
> **Cu glas de taină**
> **Precum ţărmul acela...**

Urechea protestează — nu e nici o muzică în aceste versuri, nu e nici un ritm, accentul, oare nu trebuie uitat nici în versurile libere, se preumblă zăpăcit de pe o silabă pe alta (ce urît sună acel *unde* din versul al treilea, şi tot versul al cincilea e o monstruozitate ritmică).

Şi tot aşa cînd cetim mai departe :

> **Scapă de moarte sfînta ceată,**
> **Sc-nalţă Simonide,**
> **Privind cerul şi marea şi ţărmul.**

Nu, versul liber nu trebuie socotit ca o scăpare pentru **cei_** care nu ştiu să versifice, între el şi proză numai cei care n-au simţul artistic nu sînt în stare să iacă deosebirea.

Bine înţeles, bine aplicat, versul liber ajunge să producă efecte muzicale necunoscute mai înainte în poezie. S-a zis, cu toate acestea, că poeţii vor renunţa cu vremea la el, vor^reveni la tehnica veche. Cei care vreau să facă astfel pe profeţii au adus ca argument că chiar unii dintre simbolişti — Flenri de Regnier, de exemplu — nu mai scriu decît rar versuri libere. Ca şi cînd un asemenea argument ar putea proba ceva — mai ales cînd vedem că poeţi care încep să publice acum nu dispreţuiesc versul liber şi ajung să ne dea poezii care odată vor însemna ceva în literatură.

Versul liber va trăi mai mult decît îşi închipuiesc cei care voiesc să-1 îngroape de acum, şi va trăi fireşte alături de cel vechi, care — mai e nevoie s-o spunem ? — îşi va păstra şi el rolul lui, ca un alt mijloc de exprimare artistică.

în artă, sînt formule care nu exclud pe altele şi trebuie să ne bucurăm cînd bogăţii nouă vin să se adauge la bogăţiile pe care ni le-a lăsat trecutul.

1907

INTENSITATE DE VIEAŢĂ

Vorbiam într-un articol din urmă de o fatalitate istorică ce a lăsat urme în sufletul nostru şi pe care numai încetul cu încetul vom ajunge s-o înlăturăm. Era numai una din acele fatalităţi care ne-au robit pînă acum şi de care nu ne dăm samă sau chiar dacă le simţim nu voim să le recunoaştem, să ne desfacem mai repede de ele.

Să ducem mai departe această analiză a firei noastre, şi fără să luăm ostentativ roluri de apostolat pentru mîntuirea neamului •— rolurile acestea au ajuns banale astăzi — să căutăm să desprindem din amestecul ciudat care se vede la noi de vieaţă veche şi vieaţă nouă cîteva lucruri care nu ne pot fi indiferente.

Se laudă adeseori firea blajină a poporului nostru. îmi aduc aminte că cetind de mult ce scrisese d. Hasdeu despre spiritul tolerant al românului, care niciodată n-a cunoscut fanatismul religios, n-a pornit războaie de inchiziţiune, simţiam parcă o mândrie că ne deosebim cu această însuşire bună de alţii, de popoare ce au mers în fruntea culturei. Un istoric strein îşi exprima odată mirarea că cu toate frămîntările prin care am trecut, cu toate asupririle pe care le-am îndurat, nu se văd în trecutul nostru atîtea izbucniri de patimi, atîtea revolte ca în istoria Italiei ori a Franţei — „şi cu toate acestea sînteţi latini", observa el. Cînd mai în urmă am petrecut cîteva săptămîni printre ţăranii din mai multe părţi, am putut vedea încă o dată cît de departe merge, în unele împrejurări, spiritul îngăduitor al românului.

E însă capricioasă această blîndeţă a lui ; o vedem cîteodată unde ne-am aştepta să găsim împotrivire, nemulţumire îndreptăţită, cum altă dată întîlnim rezistenţă, îndărătnicie, răutate chiar, unde ne-am aştepta să vedem duh împăciuitor. Mai e şi făţarnică uneori blîndeţă ţăranului nostru — ca blîndeţă călugărească ; după ce ţi-a vorbit liniştit, umilit, făcînd caracteristicul lui semn de aprobare şi spunînd : „de, aşa o fi cum spui d-ta", trebuie să-1 auzi vorbind cînd nu mai e lîngă tine...

Fireşte, acestea sînt păcate ale sufletelor simple — se întâlnesc şi la ţăranii din alte părţi ; dar la noi au parcă un relief mai pronunţat şi capătă mai multă însemnătate, pentru că fac parte dintr-un şir de însuşiri pe care le explică numai trecutul aşa cum l-am avut şi pentru că ating încă de-aproape vieaţa noastră.

Chiar blîndeţă de care vorbiam, şi cînd este sinceră, la locul ei, nu este mai curînd, dacă o analizăm bine, o urmare a apatiei ţăranului nostru ? Şi în această apatie intră resignarea omului asuprit, conştiinţa că orice ar face, alţii sînt mai puternici şi hotărăsc tot ; poate această apatie a ţăranului mai vine şi din ocupaţlunea lui ; ca muncitor al pămîntului, el se aşteaptă să-i vie darul de la Dumnezeu ; de cîte ori nu face reflexia că oricît ar munci tot e degeaba, dacă Dumnezeu nu vrea ş—1 năpăstuieşte cu ani de sărăcie !

Această resignare, lipsă de energie, se răsfrînge în poezia noastră populară. Nu mai e ceva nou să ,se vorbească de melancolia, nota tînguioasă a doinelor. Numai dintr-un suflet ca al ţăranului nostru putea izvorî atîta poezie de suferinţă — de suferinţă care nu se preface în revoltă. Şi poate nu e o apropiere silită pe care o facem cînd comparăm pe cronicarii noştri cu cîntăreţii din popor ; cîţi din cronicari au accente mai energice cînd ne vorbesc de mizerii de la noi, de stăpînitori lacomi ? doar un Neculce dacă mai izbucneşte într-un strigăt de răzvrătire sufletească. E şi aici tot firea românească.

întîlnim totuşi în poezia populară o notă de revoltă : sînt cîntecele haiduceşti. Dar să nu uităm că haiducia a fost, în parte, la noi un ecou din alte părţi ; haiducii noştri erau fraţi cu haiducii de peste Dunăre care cîntau şi ei prin codri — prin Albania şi aiurea mai cîntă încă — ura lor contra asupritorilor. Şi chiar în aceste cîntece revolta are ceva care o întunecă : nu este revolta făţişe, ca un strigăt de război, ci revolta vicleană, care se ascunde, stă la pîndă.

Dealtfel, cînd este vorba să ne mîndrim cu poezia populară, se lasă la o parte — inconştient, pentru motivul spus, sau pentru

ca nu mai au actualitate ? — cîntecele haiduceşti ; bogăţia noastră poetică mai caracteristică e căutată în doine. Şi pentru cei care cred că literatură românească originală nu se poate face fără ajutorul celei din popor tot doina este cîntecul de frunte, cîntecul inspirator.

Ideal de artă, de înălţare sufletească în versuri care ne îmbată cu tînguiri, care cîntă inerţia !... Se poate să mai credem astăzi în asemenea idolatrie literară, ni se mai poate ierta să ne ducem pe unde au trecut prea mulţi şi s-au întors tot cu sufletele de copii sau de visători sterpi cu care s-au dus ***i***

Nu e numai un contrast de artă — cum am spus altădată — intre literatura populară şi cea cultă, pe care trebuie s-o avem azi, ci şi un contrast de înţelegere a vieţei, de îndrumare sufletească.

Am trăit prea mult în toropeală, în visuri care ne făceau ,â uităm, ca beţia de opium, ceasurile grele — şi ne dam totdeauna sama de ele ? O literatură care ar mai poetiza această stare, care ne-ar îndemna să rămînem cum au fost atîţia înainte sau mai sînt în jurul nostru, ar fi ca o osîndâ pe care ne-am da-o singuri.

Ne trebuie azi desfăşurare largă de energii ; ne trebuie să deşteptăm cît mai mult cultul pentru intensitate de vieaţă, pentru bogăţia sufletească, şi literatura, pe lînga altele, e chemată să aiba această înrîurire mîntuitoare. Desigur, nu este vorba de a tace din literatură o sclavă a acestor preocupări, de a o preiace în predica, ci de a lăsa indirect să lucreze în aceasta direcţiune, prin scrisul celor care simt mai puternic, răslrîng din sufletul lor cc nu s-a simţit încă destul în lumea noastră. Trebuie să se deştepte «i în publicul nostru conştiinţa că sînt şi alte zări ia care trebuie sa-şi îndrepte privirile, nu numai acelea cu care era deprins pîna acum, că şi alţii — nu numai rapsozi de lege veche, cobzari-cărturari — pot fi scriitori.

Ziua de mîne e a celor care vin cu puteri şi daruri, noua, nu a celor care se bocesc şi cred sa mai găsească aur prin rămăşiţe de moştenire.

DE UNDE ARTA E ALTFEL ÎNŢELEASĂ

în serele de la *Place de l'Alma,* unde de obicei vin să se înşire, la sfîrşitul toamnei, mii de crizanteme, parizienii au putut vedea pînă în zilele trecute un „salon" de pictură italiană. Nu era o expoziţiune care atrăgea mulţi vizitatori, nu era nici aşa elegant, nici aşa bogat, dar pînzele adunate acolo erau dintre acelea care spun mult, care arată ce însemnează o îndrumare nouă în arta. Se putea preţui acolo rodul muncei de ani a cîtorva din artiştii care şi-au zis „divizion**işti".** Numele acesta aminteşte pe acela al secesioniştilor germani, dar cîtă deosebire între unii şi alţii, cîtă îndepărtare în felul de a înţelege rostul artei şi de a aplica o iormulă nouă... Ochiul nu era izbit de colori prea crude, de închipuiri extravagante care ating grotescul, de sforţări neputincioase de a găsi ceva nou — cum se întîmplă de atîtea ori la pictorii din şcoala germană ; se simţia adevărata conştiinţă artistică, bine stăpînită, şi acea concentrare luminoasă a inspiraţiunei care se vede mai ales la artiştii popoarelor latine şi numai unde arta are un trecut de veacuri.

într-o sală vreo douăzeci de tablouri ale lui Gaetano Previati — un nume încă puţin cunoscut azi, dar care va fi mîne printre cele de frunte ale Italiei — îşi desfăşurau figurile lor biblice şi eroice într-un colorit de reflexe de foc, de apusuri de soare, în altă sală pictorul neîntrecut al naturei sălbatece, Giovanni Segantini, apărea cu cîteva din peisagiile lui cu munţi stîncoşi şi păstori din Engadin. Pentru cine nu cunoştea mai bine opera maestrului mort acum cîţiva ani, pînzele care figurau la această expo-

ziţiune nu aveau poate un preţ deosebit — nu erau toate din cele mai semnificative. Şi curioşi dispreţuitori vor fi trecut pe lîngă ele cu gîndul că subiecte aşa de simple, aşa de primitive, nu meritau să-i oprească... Dar cine văzuse aiurea ce a însemnat penelul magic al acestui pictor nu se putea să nu găsească în această modestă expoziţie un nou prilej de judecare a operei întregi a lui şi de reflexii asupra artei în general.

Iată un artist care s-a format în Italia şi care se duce din ţara lui să caute aiurea ce întrevedea în sufletu-i doritor de viziuni puternice, de poezie sălbatecă. în rătăcirile lui de visător, paşii i se opresc dinaintea peisagiilor măreţe pe care le descopere in Alpii Elveţiei. Era ce căutase el —- Canaanul lui artistic. Mulţumit, nu se mai gîndeşte să se îndrepte aiurea, şi ani de-a rîndul mîna lui neobosită a prefăcut colorile de pe paletă în minuni de simţire şi de vieaţă. înaintea morţei se gîndise chiar să dea operei lui o încheiere grandioasă — într-un şir de tablouri avea să glorifice farmecul acelor munţi unde lucrase atîta timp şi vieaţa de pace naivă a acelora în mijlocul cărora trăise cu gîndurile cele mai scumpe... Era ca o uimire pentru *engadinesi* cîtă poezie găsise în ţara lor acest strein rătăcit printre ei. Şi nici unul nu i-a contestat dreptul de a fi artistul lumei lor, nici unul nu i-a adus înainte incapacitatea de a simţi, ca strein, farmecul pe care-1 ascundea ţara unde se oprise... Şi azi Segantini e o glorie a Italiei, cu toate că subiectele ne duc peste graniţele ei.

Şi pe cînd gîndiam aşa dinaintea tablourilor maestrului italian, fără voie — ce contrast supărător la Paris ! — îmi veniră în minte criticii de la noi care poartă greaua povară a podoabei lui Midas şi nu voiesc să asculte ce se petrece aiurea.

Continuam cu reflexiile mele cînd cineva — tocmai unul din aceşti iubiţi compatrioţi — mi se păru că se opreşte şi mă mustră : „Se poate să-ţi pierzi vremea dinaintea acestui zugrăvitor de ciobani, oi, boi şi alte lighioane ? Nu vezi că e ca şi Grigorescu al nostru şi, ştii, despre Grigorescu..." Şi mi-a părut rău că interlocutorul meu era numai închipuit ; altfel l-aş fi luat de mînă şi l-aş fi rugat să se oprească ceva mai mult dinaintea pînzelor lui Segantini şi să se uite la acei ciobani, acele oi pe care le punea alături cu ciobanii şi oile lui Grigorescu. L-aş fi făcut să înţeleagă — dacă cumva celula nervoasă românească l-ar fi ajutat — că între pictorul italian şi al nostru e o deosebire, *şi* încă mare. Ne înfăţişează şi Segantini peisagii cu păstori şi oi, dar nu se opreşte numai aici, la redarea directă a acestor motive, ci ca artist superior merge mai departe : din asemenea subiecte caută prilejuri să exprime o emoţiune, un gînd puternic — tablourile pierd în felul

acesta caracterul lor particular, local, capătă o valoare largă semnificativă, devin simboluri. Şi l-aş fi dus pe interlocutorul meu mai ales dinaintea tabloului *Două mame :* o femeie cu un copil în braţe e urmată de o oaie cu un miel. în peisajul trist de munte, în singurătatea din care se desfac, pe cărarea care duce spre o colibă, chipul înduioşat al femeiei ce-şi strînge la sîn copilul şi oaia, care merge nedezlipită de mielul ei şi pare că se teme să nu se rătăcească — tabloul acesta ne spune ceva emoţionant, e simbolul acelui sentiment de duioşie care leagă două fiinţe pe drumuri triste, de întunerec. Aşa înţelegea Segantini arta, şi cu deosebire în operele de frunte ale anilor din urmă — cu caracter absolut simbolist — motivul adînc sufletesc era acela care-1 preocupa. Dar Grigorescu al nostru... de cîte ori tablourile lui ne fac impresia unor „abţibilduri" fără suflet... în sfîrşit, i-aş fi mai amintit interlocutorului meu că Segantini era un pictor cu cultură întinsă, cu cunoştinţe care fac pe adevăratul artist superior, gînditor, că nu dispreţuia să citească şi literatură, pe cînd Grigorescu... ca toţi pictorii noştri — penelul şi atîta tot.

De la sere peste cîteva ceasuri mă găseam la „Salon d'automne".

într-o sală din palatul de la Champs-Elysees, unde se deschide de cîţiva ani acest salon de pictură, avea să se ţină a treia — cea din urmă — conferenţă a „Salonului poeţilor" (vezi despre el nr.-ul precedent, p. 405). Programul mai anunţa cetiri din poeţii tineri. Acestea — nu destul de bine alese — aveau să intereseze mai puţin publicul, dar conferenţă, după numele celui care avea s-o ţină, anunţa ceva ce aduce o nouă şi, la prima impresie, îndrăzneaţă afirmare de artă.

Conferenţiarul, Robert de Souza, venea să apere, după alţi doi conierenţiari, dreptul poeţilor de a arăta singuri, printr-un contact mai direct cu publicul, ce produc din... toamnă în toamnă — altădată în sudul Franţei sărbători ale poeţilor se ţineau primăvara, dar numele de „Salon d'automne" îi sileşte Ia alegerea acestui sezon, care, dealtfel, se potriveşte cu dispoziţiunile sufleteşti ale artiştilor de astăzi. Printre înflorituri uşoare, cuvinte de spirit — cum obişnuiesc, uneori abuzînd, francezii — conferenţiarul a dezvoltat ideea dreaptă că o solidaritate trebuie să existe între arte : muzica, poezia, pictura ş.a., toate trebuie să meargă împreună, toate trebuie să se înrîurească pentru ca să formeze acea atmosferă care dă unei epoci semnul de adevărat cultă şi face publicul sa nu rămînă strein de nici o manifestare a simţului artistic.

în general, poeţn sînt prea dispreţuiţi astăzi, fie de publicul mare,, fie chiar de artiştii din alte ramuri ; trebuie o luptă pentru recîştigarea drepturilor lor la atenţiunea şi stima publicului, o alirmare mai stăruitoare a influenţei lor în vieaţa intelectuală a timpului.

Şi ascultînd îndemnurile bune ale conferenţiarului, regretam că pe băncile salei mici unde vorbia nu mai erau alţi români.

1907

POLEMICA DE ALTĂDATĂ ŞI POLEMICA DE ASTĂZI

Cei care privesc •— mai mult de departe — ce se întîmplă în frământările noastre literare găsesc că uneori se face prea multă polemică, alteori prea puţină. Observaţiunea aceasta se întîmplă s-o auzi adeseori —• mai ales cînd conduci o revistă. Unii mai adaugă : „era mai demnă polemica de altădată — azi tonul discuţiunilor s-a coborît prea mult".

Se abuzează, în general, de aceste comparaţiuni cu trecutul, şi mai cu samă de cei care laudă fanatic tot ce era înainte. Fără să fiu dintre aceştia, primesc în cazul de faţă comparaţiunea cu ce se scria altădată, pentru că e ceva în ea ce ne dă de gândit, şi închipuiţii, cei care vorbesc mereu de îmblânzirea moravurilor literare, de urbanitate în discuţiuni, de cinstea convingerilor, vor putea vedea că avem nevoie şi aici de îndreptare, de pilde bune care se dedeau în alt timp.

De cînd s-a dezvoltat conştiinţa literară şi la noi — de vreo cincizeci de ani — polemica a avut rostul ei, urmările bune pe care le au schimbările de vederi, ciocnirile de păreri. S-a polemizat de întemeietorii şcoalei literare de pe la 1840, de cei care au venit mai tîrziu, de reprezentanţii „Junimei" şi de apărătorii artei cu tendinţe — şcoala de acum vreo cincisprezece ani. Dar lupta între taberele duşmane era mai făţişe, fără prea multe subterfugii, era o luptă dreaptă, în care adversarii susţineau cu tărie, cu înflăcărare, credinţele lor literare. Şi era, de o parte şi de alta, o consecvenţă, o stăruinţă în apărarea ideilor.

Astăzi te găseşti în faţa unor adversari care nu primesc lupta dreaptă, se tem să ia armele, se ascund şi fug cînd sînt strînşi

prea de aproape. îi vezi un moment facînd zgomot, gesticulînd, si cînd e să-şi arate vitejia, nu se simt în stare să susţină atacul, se împrăştie ca potîrnichile.

De cînd am scris cele dintîi rînduri în această revistă, de cînd am arătat cum voim să înţelegem literatura cei care ne-am grupat în jurul ei, n-am avut prilej să întîlnesc adversari care să primească lupta fără şovăiri. La afirmări categorice, la argumente care lămuriau bine ce credeam că trebuie să fie literatura noastră de azi, ni s-a răspuns de departe, cu cuvinte fără şir, fără un grăunte de judecată sănătoasă, fără cea mai mică licărire de convingere luminată. Şi chiar cei care căutase la început să se apere după tabăra lor şubredă, i-am văzut, încetul cu încetul, bătînd în retragere, dezertînd şi alegînd atitudinea mai prudentă a tăcerei. Am văzut atîţia din cei care încercase un simulacru de atac cum au renunţat la el, şi pe căi piezişe, cu reticenţe, fără justificări, au început să susţină lucruri ce se contraziceau cu ce scrisese mai înainte ; i-am văzut chiar alăturîndu-se la ce am apărat aici şi ce atacase ei cu vorbe şi cu insinuări de cea mai grotescă închipuire. Şi te cuprinde mila să vezi cum tabăra după care se ascundeau aceşti curajoşi a rămas numai cu cîţiva nevoiaşi. Au plecat, lăsînd în urma lor ciomegele pe care aceştia nu sînt în stare să le ridice. Vor veni alţii ? Se poate, pentru că de aceştia se găsesc uşor — dar se vor duce şi ei pe cărările ascunse ale celorlalţi.

Şi cînd te găseşti în faţa unor asemenea „duşmani" te întrebi dacă merită să te opreşti, să stai mai mult de vorbă cu dînşii.

Dacă-ţi preţuieşti timpul şi dacă nu renunţi la mîndria care te împiedică să iai în samă pe oricine, nu mai stai la îndoială. Şi iată de ce în această revistă am făcut de trei ani mai puţină polemică decît se aşteptau unii.

La alte reviste s-a făcut un fel de polemică — atacuri personale, cuvinte veninoase strecurate în articolaşe, în cronici — acel fel de polemică după care se judecă de atîtea ori moravurile noastre literare şi care place unora, pentru că se apropie de clevetirile de babe, dar cu aceste reviste n-am voit să întindem discuţii în paginile unui articol. Cînd în cutare revistă din Bucureşti ori din Iaşi cîte un colaborator cornut încerca să vorbească, să ne silească să stăm de vorbă cu el, n-am crezut că i se poate da luarea în samă a unei polemici, i-am dat singurul loc pe care-1 ţinem rezervat pentru asemenea oaspeţi literari... la *Tablele Beoţiei.*

Iată pentru ce nu mai poţi face astăzi polemică cum se făcea de bătrîni, de acei bătrîni care aveau convingeri hotărîte şi mai aveau mulţumirea să întîlnească adversari mai loiali, mai demni de privit în faţă.

Avem totuşi o superioritate asupra bătrînilor. Ştim să dăm astăzi discuţiunilor o formă mai puţin pedantă, mai puţin dogmatică, ne-am deprins cu un stil mai vioi, înţelegem mai bine lineţele de expresiune, avem darul de a prinde mai repede părţile vulnerabile ale duşmanului şi de a-1 nimici cu cîteva săgeţi ale ironiei — dar e lipsă de adversari care dau polemicei adevăratul ei interes pentru publicul cult, adevărata ei menire în luptele literare.

1907

UN GEN LITERAR RĂMAS IN URMĂ

Cei care trăiesc sub impresii literare de care noi ne-am emancipat ne-au reproşat în mai multe rînduri că nu publicăm bucăţi în felul celor din alte reviste, că nu dăm nici o atenţiune nuvelelor, care ar trebui să fie, alături de poezii, partea principală a unei reviste. Şi în acest reproş se ascundea o oarecare răutate, se lăsa a se înţelege că ne lipsesc colaboratorii pentru acest gen.

Dacă ar voi să ne creadă aceşti veşnic nemulţumiţi de ce fac alţii le-am putea spune că în coşul redacţiei noastre au căzut nenumărate manuscrise de nuvele care ar fi fost tipărite la loc de frunte în revistele la care colaborează dînşii.

Şi să afle acum pentru ce am făcut aceste hecatombe de manuscrise pe care dînşii — mai miloşi de ce primesc — nu le-ar fi făcut.

Nuvela a ajuns un gen compromis la noi. Uitaţi-vă la ce se publică sub acest nume de la revistele-gazetă pînă la revistele cu pretenţii de literatură înaltă. Veţi vedea pe pagini întregi înşirări de lucruri care te întrebi ce drept pot avea ca să figureze în literatură. A auzit cineva o conversaţie, i s-a povestit vreo întîmplare sau a cetit-o printre faptele diverse, şi-a adus aminte de vreo aventură sentimentală sau o plănuieşte numai — şi iată-l aşezat la masa de scris şi începînd a povesti, mai grav ori mai glumeţ — după firea fiecăruia — ce crede că poate interesa şi pe alţii. Şi cînd „nuvela" e gata i se pare că o mare operă a ieşit de sub condeiul lui. Pretenţiunea lui se poate însă asemăna cu a unui antreprenor de exibiţiuni cinematografice care şi-ar închipui că dă publicului tablouri de artă. E desigur lume pentru toate, dar noi nu vrem să confundăm cetitorii noştri cu aceîa pe care i au în vedere anumite reviste şi care sînt fraţi cu admiratorii scenelor de cinematograf din Piaţa Teatrului.

Şi e curios că cei care patronează acest fel de literatură nuvelistică se ridică contra pieselor fără pic de artă care se văd mereu pe afişele de la noi ori de aiurea. De fapt nu e nici o deosebire între un gen şi celălalt. Şi de o parte şi de alta ni se dau aceleaşi platitudini ori meschinerii ale vieţei, aceleaşi figuri neînsemnate ori respingătoare.

Acest gen de literatură trebuie lăsat unde-i este locul. Nu poate să dispară, desigur, pentru că e un public care-l alimentează, dar e timpul să se spuie hotărît că cei care cer altceva literaturei, cei care aşteaptă emoţiuni superioare, au dreptul să nu ia în samă ce se dă de un timp încoace cu atîta dărnicie sub numele de nuvele.

Nici un progres însemnat nu se vede în nuvelistica noastră nouă ; scriitorii bătrîni, un Costache Negruzzi, Odobescu, dăduse — în măsura timpului — nuvele care se ţineau la o neîndoioasă înălţime literară, dar azi, faţă cu schimbările care au atins alte părţi ale literaturei, nuvela a rămas cu zeci de ani în urmă.

Aiurea genul acesta literar s-a prefăcut, şi nu numai de ieri ; sînt ani de cînd literatura narativă din streinătate a însemnat opere care lasă mult în urmă ce e încă în cinste la noi. Nu mai vedem acolo locurile comune ale atîtor povestiri, nu ne mai găsim în societatea unor chipuri care n-au nimic interesant — ni se dă viaţă superioară, se descriu suflete pe care nu le întîlneşti la fiecare pas, şi într-o formă care poate sta alături cu a celor mai îngrijite poezii. Cînd închizi asemenea cărţi simţi că ai trăit într-o lume aleasă şi ai adăogat ceva deosebit la sufletul tău.

Să vie şi la noi scriitori care să înţeleagă bine acest chip de povestiri — dealtfel, vreo două bucăţi în genul acesta s-au tipărit în revistă — şi atunci vom zice că jproza noastră a înaintat în această direcţiune. Pînă atunci vom lasa loc mare versurilor, pentru că aici cultura noastră literară s-a arătat mai bine pînă acum şi aici sînt mai multe forţe care să afirme felul nostru de a înţelege literatura.

1908

VERSUL LIBER
ŞI
DEZVOLTAREA ESTETICĂ A LIMBEI LITERARE

Mulţi îşi închipuiesc că a scrie în versuri libere este un capriciu sau un mijloc de a evita greutăţile versului obişnuit, tradiţional, şi deci, şi într-un caz şi într-altul, n-ar trebui luat în samă — totul ar fi o încercare neizbutită de a înlocui un procedeu de versificaţie consacrat de mult şi singurul într-adevăr potrivit exprimărei poetice. Cînd în Franţa cîţiva streini, ca Viele-Griffin, G. Kahn ş.a., au luat, acum vreo douăzeci de ani, apărarea teoriilor simboliste care cuprindeau ca punct de program şi versul liber, li s-a zis : „da, dumneavoastră voiţi să scrieţi versuri libere, pentru că nu sînteţi în stare, ca streini, să stăpîniţi versul clasic francez şi vi se pare mai uşor să recurgeţi la o inovaţie care dă dreptul fiecăruia să scrie cum vrea".

Celor care întâmpinau astfel pe îndrăzneţii inovatori li s-ar fi putut răspunde că e, dimpotrivă, mai greu să lucrezi cu mijloace care n-au fost bine încercate mai înainte, pe care nu le-ai primit de-a gata ; a urma calea pe care au trecut generaţiuni întregi e mai comod decît a-ţi tăia singur drumul şi a-1 înlesni altora.

Aşa e, de fapt, şi cu versul liber. Numai cei care nu-1 înţeleg, care-1 consideră superficial, pot să spuie că e mai uşor să recurgi la el, pentru că, între altele, eşti dispensat de rima obligatorie şi poţi pune într-un şir orice număr de silabe.

Dacă ar fi aşa, ar urma că versul liber nu ne dă nici o armonie, că se reduce la ceva absolut formal, la o iluzionare a cetitorului, căruia i s-ar putea prezenta aceleaşi lucruri în proză. La aceasta protestează însă atîtea versuri libere — într-adevăr,

fără rime şi cu număr inegal de silabe — care, cu toate acestea, prezintă o armonie ce nu este deloc mai pe jos, chiar superioară de multe ori, armoniei versurilor tradiţionale. De unde să vie atunci această armonie ?

Aici este punctul principal al discuţiei şi cel pe care nu l-au înţeles bine adversarii tehnicei simboliste.

Versurile libere — adevăratele versuri de acest fel, pentru că s-au scris şi se scriu multe care nu-şi merită numele[1] — se întemeiază pe principiul armoniei interne, al muzicalităţei strînse între cele mai mici părţi care le alcătuiesc ; ritmul lor, variat sau capricios la prima vedere, este de o unitate, de o condensare pe care numai cineva cu prejudecăţi de şcoală veche nu poate să le recunoască. în versul tradiţional elementul armonic principal este rima ; pe ea o urmăreşte încontinuu poetul ca şi cetitorul ; dar rima este numai o armonie parţială — armonie finală — a versurilor ; cu toate acestea, pe ea s-a pus şi se pune mult preţ în versificaţia obişnuită, şi de aceea cîţi nu s-au crezut poeţi numai pentru că rimau cu oarecare îndemînare ! De aici a urmat că elementului celuilalt al armoniei, şi celui mai important, ritmului, nu i s-a dat totdeauna atenţiunea cuvenită — dacă rima îşi producea la sfîrşit efectul, poetul era mulţumit, nu se îngrijia totdeauna dacă ritmul era corect. Şi mai ales la poeţii noştri s-ar putea găsi, pagină după pagină, asemenea păcate datorite încrederei prea mare în efectul rimei, în puterea ei de a întuneca greşelile de ritm. Cu deosebire la Eminescu, s-ar vedea cît de puţin îşi dă samă de armonia internă a versului — pentru ritm Eminescu avea o ureche detestabilă şi cînd cetim, d.e., începutul *Egipctului,* cu versuri ca acestea :

Nilul mişcă valuri blonde pe cîmpii cuprinşi de Maur,
Peste el cerul d-Egipct desfăcut în foc şi aur,
Pe-a lui maluri galbeni, şese, stuful creşte din adînc ;
Flori, juvaeruri în aer, sclipesc tainice în soare.

unde te izbeşti de monstruozităţi ritmice *(cîmpii, cerul, juvaeruri, sclipesc* etc.), te întrebi dacă ar mai da impresia de versuri dacă le-ar lipsi rima.

Cei care scriu versuri libere, emancipîndu-se de tirania rimei, pun pe primul plan armonia ritmică, muzicalitatea versului, aşa cum rezultă din fiecare cuvînt asociat cu altul. Dacă ne mai gîndim că tot simboliştii au dat o mai mare atenţiune şi altei părţi

[1] V. şi ce spuneam în articolul *Contraziceri şi lămuriri estetice,* tot în această revistă, voi. II, p. 535.

a felului în care sînt asociate cuvintele, anume valoarei sugestive a fiecăruia din ele alături cu celelalte, nu mai încape îndoială că versificaţia simbolistă este un progres faţă de cea de mai .înainte. Şi dacă versificaţia tradiţională — cum am spus altădată, nu susţinem înlăturarea ei — a primit, pe ici, pe colo, cîteva îndreptări, pe lîngă cele aduse de parnasieni, acestea se datoresc influenţei simbolismului.

Comparată cu versificaţia simbolistă, cea veche ne face impresia unei clădiri avînd prin colţuri unele motive de efect — ca şi rima — fără o deosebită preocupare de armonia estetica a fiecărei părţi ; versificaţia simbolistă aminteşte, din contra, o clădire fără înflorituri prin colţuri, dar ale cărei părţi sînt bine armonizate.

Daca versul liber e o perfecţionare a armoniei ritmice şi dă mai multă atenţiune felului cum sînt asociate cuvintele, sub toate raporturile, este sigur că el este chemat să joace un rol însemnat în dezvoltarea limbei literare, în sforţările de înnobilare a ei. în locul strălucirei false, a unei armonii superficiale, cu care ne deprinsese romantismul şi de care nu ne-am desfăcut deplin, simbolismul ne dă şi în partea expresivă, ca şi în cea sufletească, o armonie adevărată, temeinică şi de o bogăţie care nu înşeală. Şi cine poate folosi mai mult din o asemenea îndrumare decît tocmai noi, care aşteptăm încă limba literară bine întemeiată în toate diascţiunile ? în dezvoltarea estetică de azi a limbei române, simbolismul apare ca o necesitate şi cei care vor veni mai tîrziu o vor recunoaşte — cum ne vor da dreptate puţinilor care am. apărat-®.

1908

SUFLETUL NOU ÎN POEZIE

Orice schimbare, orice inovaţiune în literatură, este un semn de dezrobire sufletească, e ca o cucerire a gîndului dincolo de hotarele între care timpul 1-a ţinut încătuşat.

Uneori aceste dezrobiri vin mai curînd, alteori mai tîrziu, uneori ating mai multe suflete, alteori mai puţine, dar cînd ne găsim în faţa lor privirile noastre trebuie să le întîmpine nu numai cu o îndreptăţită bucurie, ci şi cu stăruitoarea curiozitate de a le urmări mai departe, de a cerceta împrejurările care le-au adus şi temeiurile pe care se razimă.

Preocupaţi numai de unele lucruri — cîte din ele prea neînsemnate ! — şi stăpîniţi de mania de a măsura totul cu balanţa ori cu compasul, istoricii literari şi criticii uită prea deseori că ceea ce trebuie pus în primul rînd în evidenţă dintr-o manifestaţiune literară este substratul ei sufletesc. Rostul şi valoarea unei producţiuni literare rămîn neînţelese dacă nu căutăm să ne dăm samă de semnificaţiunea ei psihologică, să cunoaştem sufletele din care a izvorît. Se mai uită iarăşi că o manifestaţiune literară are nenumărate legături cu alte manifestaţiuni intelectuale, că opera unui scriitor ne arată la fiecare pas idei, sentimente, care-1 apropie de artiştii şi chiar de oamenii de ştiinţă din timpul său.

A urmări deci o producţiune literară în legătură cu motivele sufleteşti care au determinat-o şi a arăta punctele ei de atingere cu toate formele de gîndire ale epocei — aceasta trebuie să fie prima preocupare a celui care vrea să ne-o înfăţişeze în geneza şi adevărata ei valoare.

în chipul acesta vom căuta să prezentăm mişcarea poetică din timpul nostru, şi numai urmînd această cale se va putea vedea mai bine temeinicia şi însemnătatea ei. Este cu atît mai necesară această procedare cu cît avem dinaintea noastră o manifestaţiune literară despre care s-a spus că n-ar avea rădăcini adînci în sufletul contemporan, ci ar fi numai o născocire, un capriciu al cîtorva spirite alucinate şi sterpe.

...Era pe la 1882. Prin reviste şi jurnale franceze nume nouă de poeţi şi critici veniau să turbure liniştea celor care continuau să se închine la cîţiva idoli ai literaturei. Nu se vedea încă bine ce voiau aceşti noi-veniţi, nu se începuse luptele cu lovituri îndrăzneţe dintr-o parte şi dintr-alta, nu se publicase manifeste, dar se simţia că în lumea scriitorilor se pregăteşte ceva care va zdruncina multe credinţe.

încetul cu încetul, un ideal literar începe să se desluşească din aceste frămîntări, alţi scriitori noi se ivesc şi o şcoală poetică cu principii deosebite de ale parnasienilor şi naturaliştilor vine să-şi ceară dreptul la vieaţă.

Noua şcoală îşi ia fiinţă pe la 1885 şi sub numele de, simbolism deşteaptă deodată furtuni de atacuri. N-a fost mişcare literară care să întîmpine o mai mare înverşunare şi să aibă să lupte cu mai multe critici nedrepte, degenerînd uneori în glume de rău-gust din partea tuturor nechemaţilor, la care veniau să se alăture cîteodată şi scriitori reputaţi din alte grupări literare. Chiar azi simbolismul e privit cu neîncredere în unele cercuri ori denunţat ca o şcoală de pervertire a simţului literar. Cînd numele de „decadent", înfrăţit cu acela de „deliquescent", a fost aruncat de cîţiva răuvoitori, publicul a găsit un prilej mai mult ca să privească duşmănos ori să ignoreze pe adepţii noului crez literar.

S-a întîmplat chiar de data aceasta ce se întîmplă de multe ori în luptele literare : epitetul de „decadent", aplicat cîtorva rătăciţi care nu aveau nici o legătură cu simboliştii sau unor „poetae minores" care nu înţelesese ori denaturase, exagerînd, teoriile acestora, a ajuns repede să fie identificat cu acela de partizan al simbolismului. Şi cîte calificative nu s-au legat atunci de numele simboliştilor, cîte legende nu s-au pus în circulaţie pe socoteala lor •— nu era diformitate sufletească, nu era extravaganţă oare să nu li se atribuie : cronicarul literar al ziarului *Le Temps* scria despre ei în 1885 că ar fi nişte isterici, nişte nevropaţi, stăpîniţi de o aversiune incurabilă împotriva a tot ce e sănătos şi avînd numai cultul pentru ce e anormal, pervertit, satanic.

Confuziunea aceasta nu se mai face azi în Franţa nici de cei care se arătase la început ostili revoluţionarilor poeţi ; ea mai dăinuieşte însă în alte părţi şi mai ales la noi unde cuvîntul „decadent" se repetă ca o provocare continuă la adresa simboliştilor.

Ce însemnează însă a fi decadent ? Desigur că nu altceva decît a fi lipsit de vigoare, a nu mai avea energia care-ţi dă putinţa să-ţi tai singur drumuri nouă, a trăi din ce ai moştenit de la alţii. Şi dacă este vorba de literatură, unde oare trebuie căutaţi adevăraţii decadenţi dacă nu printre cei care au continuat ori mai continuă să ia apărarea tuturor curentelor compromise, să glorifice toate vechiturile literare ? Decadenţi erau poetastrii francezi de la începutul secolului trecut care versificau în genul lui Delille, decadenţi erau atîţi întîrziaţi de pe la 1860 care repetau locurile comune ale romantismului — şi la noi decadenţi sînt toţi care înşiră versuri în felul doinelor lui Alecsandri ori caută să reproducă tiparul eminescian.

Şi, lucru curios, decadenţi au fost socotiţi tocmai poeţii care nu voiau să recunoască formulele literare de mai înainte, care veniau să introducă o inspiraţie nouă şi să revoluţioneze chiar principiile de versificaţie. Nu e aici o nepotrivire care singură arata cit de falsă şi de tendenţioasă era apropierea între aceste două cuvinte, simbolist şi decadent ?

în ce chip generaţiunea nouă de poeţi căuta să se emancipeze de tirania şcoalelor de mai înainte, cum concepţiunea lor despre artă aducea ceva deosebit, surprinzător şi fecund, aceasta se va vedea din analiza pe care o vom da mai departe.

Era însă o exagerare — obişnuită la toţi novatorii — cînd se spunea că simbolismul nu datoria nimic mişcărei literare care-i precedase şi cu care a venit în conflict de la început. în literatură, ca şi aiurea, orice curent nou are puncte de contact cu curentele anterioare şi apariţiunea lui nu poate fi înţeleasă dacă îl izolăm de producţiunile care l-au precedat.

Deşi a pornit ca o reacţiune împotriva şcoalei parnasiene, simbolismul apare ca o continuare a acesteia şi ceea ce-1 leagă de ea este cultul artei superioare, dispreţul pentru inspiraţiunea uşoară şi sentimentalismul frivol. Parnasienii au venit într-un timp cînd romantismul în descompunere turburase conştiinţa artistică, şi marele lor merit, cu toată rigiditatea formulei în care au stăruit, cu toată mărginirea de hotare pe care au impus-o inspiraţiunei, este de a fi redat poeziei nobleţea uitată şi intransigenţa formei impecabile.

Un Leconte de Lisle este premergătorul sufletelor alese care au îndrumat, sub forma simbolistă, poezia franceză cătră un nou

idealism. Legăturile simboliştilor cu parnasienii se văd, dealtfel, din opera unui Henri de Regnier, care în primele sale versuri aminteşte tehnica parnasiană pe care şi-o însuşise în contact cu Leconte de Lisle şi Heredia.

Oricît s-ar deosebi simboliştii de naturalişti — se poate chiar spune că sînt două scoale diametral opuse — nu este o paradoxă să-i punem un moment alături cînd urmărim evoluţiunea literară a ultimelor decenii. Naturaliştii au adus o observare mai adîncă a lumei înconjurătoare, o înţelegere mai largă a sufletului modern, şi prin aceasta au contribuit la dezvoltarea cîtorva însuşiri care disting pe simbolişti : viziune mai vastă despre lume, curiozitate veşnic vie pentru ce este propriu vieţei de astăzi. Se pot oare înţelege multe din versurile lui Emile Verhaeren fără literatura naturalistă de pe la 1880 ? Mare parte din simbolurile grandioase ale poetului belgian ne apar ca o dezvoltare a temelor de predilecţiune ale naturaliştilor şi de aceea unii l-au asemănat cu Zola prin puterea evocatoare şi darul de a desprinde tainele de vieaţă intensă din mulţimea de aspecte ale lumei de azi.

înrudire mai apropiată au simboliştii cu alţi scriitori, şi pe aceasta au recunoscut-o singuri.

Dintre poeţii de la mijlocul veacului trecut Baudelaire poate fi socotit ca un antemergător al curentului simbolist. Acest izolat, acest „prince des tenebres" care a adus în poezie o sensibilitate nouă, un fior necunoscut, lăsa să se întrevadă în opera lui subtilă, rafinată, de o resemnare solemnă, o parte din ce avea să caracterizeze poezia de mai tîrziu. Ceea ce îl apropie mai ales de simbolişti este analiza adîncă, adeseori chinuitoare, a stărilor sufleteşti, intuiţia unei vieţi misterioase care pluteşte în jurul nostru, descoperirea de legături tainice, de „correspondances" nebănuite între lucrurile cele mai depărtate.

Un alt poet în care simboliştii aveau să se recunoască este Rimbaud — temperament de alucinat, de visător răzvrătit, care, fară să fi lăsat o operă unitară şi mai bogată, a făcut să răsune în poezia franceză accente nouă, de o zguduitoare emoţiune. în muzica stranie a versurilor lui se vede clocotind un suflet îndurerat şi îndrăzneţ, luptând cu himere şi zbătîndu-se printre uraganele vieţei ca acea corabie frămîntată de valuri pe care ne-o descrie într-una din poeziile sale şi care anunţă simbolurile poeţilor de mai tîrziu.

Alături de Rimbaud, figura lui Villiers de TIsle-Adam se înalţă şi ea în lumîna care avea să vestească sfîrşitul naturalismului. Povestirile lui de o aristocratică imaginaţie, înfăţişmdu-ne o lume fantomatică de suflete rari, enigmatice,_ şi înălţîndu-ne într-un maiestos zbor de gînduri pînă la culmile stăpînite^ numai de vulturi ai artei, apropie şi pe acest izolat de elita scriitorilor care s-au ridicat după 1880. ,

Un nume care se aminteşte des cînd se vorbeşte de simbolişti este acela al lui Paul Verlaine ; unîi — necunoscători ai evoluţiunei literare dintre f880 şi 1890 — fac chiar confuziunea să-1 pună printre simbolişti. Paul Verlaine n-a fost însă simbolist; în anii din urmă ai vieţei lui critica chiar aspru pe cei din şcoala nouă, reproşîndu-le înstreinarea de spiritul francez, cultul pentru „allemandisme", şi dezaprobînd inovaţiunile tehnice care i se păreau prea îndrăzneţe, Introducerea versului liber, căruia îi zicea ironic „vers ă miile pattes". Cu toate acestea, mişcarea simbolistă nu poate fi înţeleasă fără autorul *Poemelor saturniene.* Verlaine a fost şi el un precursor al simboliştilor şi cînd aceştia au început să se manifeste, glasurile lor de simpatie s-au îndreptat spre el, proclamîndu-1 ca un maestru, recunoscîndu-1 ca poetul care emancipase poezia franceză de multe convenţiuni. Verlaine a revendicat pentru poeţi libertatea artistică uitată de cîtva timp în Franţa, arătînd prin versurile lui că oricît ar lovi în unele prejudiţii, oricît ar veni în conflict cu felul de a judeca al contemporanilor, un poet nu trebuie să facă nici o concesiune, nu trebuie să ţină samă de formule şi rutină, ci să se arate aşa cum e, cu sufletul lui, întreg, neprefăcut. Verlaine se apropie şi mai mult de simbolişti cînd vine să se ridice împotriva versurilor prea precise, prea puţin evocatoare, şi proclamă superioritatea poeziei ce ne duce într-o lume de vis, vaporoasă, şi redă, în cuvinte muzicale, care par mai mult o şoaptă, nuanţele cele mai subtile, cele mai variate :

Rien de plus cher que la chanson grise
Ou l'lndecis au Precis se joint,

zice dânsul în *Art poetique* — şi mai departe :

Car nous voulons la Nuance encor.
Pas la Couleur, rien que la nuanee !

Să nu uităm că Verlaine a fost mult timp unul din cei neînţeleşi, unul din acei „poetes maudits" cărora li se imputa coruperea gustului literar — şi tot astfel erau consideraţi simboliştii, aşa că era firesc ca o apropiere să se facă între ei. De aceea îl vedem pe Verlaine alături de poeţii tineri, simpatizînd cu ei, deşi nu împărtăşia toate vederile lor.

O afinitate intelectuală şi mai mare leagă pe simbolişti de Mallarme. Mulţi comit însă greşala de a-l alătura şi pe el, fără nici o rezervă, la gruparea simbolistă.

^ E adevărat că Mallarme a susţinut multe idei pe care le regăsim la simbolişti, e adevărat că în contact cu dînsul — la acele întruniri pe care le ţinea în „home"-ul lui artistic din rue de Rome — s-au format cei mai mulţi poeţi din noua generaţiune ; dar activitatea lui poetică, începută în mediul parnasian, număra mai mulţi ani în momentul cînd simboliştii au dat semnalul luptei lor. De altă parte, Mallarme nu şi-a însuşit unele puncte din programiul simbolist ; el a rămas mai fidel tradiţiunei ; astfel, fără să arate versului liber ostilitatea pe care am vazut-o la Verlaine, dînsul era convins că nu e nici un motiv sa se renunţe la versul alexandrin, singurul care poate impune prin maiestatea lui : „Je demeure convaincu — spunea în *Crise du vers*. *T~* 1ue dans Ies occasions amples on obeira toujours ă Ia Eradition solennelle, dont la preponderance releve du genie classique".

S-ar putea găsi deosebire între Mallarme şi simbolişti chiar în subiectele, adeseori prea lipsite de amploare, de varietate,, pe care le-a dezvoltat în poeziile lui şi care contrastează cu poemele în linii mari, bogat conturate, ale unui H. de Regnier sau Verhaeren. Dar să vedem ce-l leagă totuşi pe Mallarme de simbolişti, şi încă mai mult decît toţi soriitorii amintiţi pînă acum.

Priviţi cu dispreţ ori ridiculizaţi, poeţii tineri au găsit în Mallarme, ca şi în Verlaine, un înţelegător, un protector. Figură impunătoare prin intransigenţa părerilor sale, prin închinarea vieţei întregi unui gînd superior, nu se putea ca dînsul să nu fie privit cu admiraţiune de tinerii însetaţi de idealism. Cine ar fi putut înţelege mai bine aspiraţiunile nouă decît un suflet ca al lui Mallarme, devotat artei, ştiind să preţuiască tot ce era un semn de dezrobire intelectuală, de la avînturile îndrăzneţe ale unui E. Poe ori ale prerafaeliştilor, cu creaţiunile lor de o arta subtilă, mistică, şi pînă la ce căutau să realizeze tinerii poeţi ?

Era însă ceva mai mult ce venia să apropie pe Mallarme de simbolişti. Ca teoretician, dînsul împărtăşia vederi ce concordau cu ale acestora ; astfel principiul de la care pleca în materie de literatură ori de artă era că nici un motiv nu trebuie redat prea direct, ci mai mult sugerat, exprimat prlntr-o aluziune ; un poet, un pictor, după părerea lui, este mai artist, ne emoţionează mai puternic cînd numai evocă lucrurile, nu stăruie asupra lor, nu ni le impune prin îngrămădire de detalii, prin descrieri prea precise. Ideea aceasta revine des la Mallarme şi o exprima astfel în

rîndurile pe care le însemna în *Magie* şi în răspunsul pe care4 da în 1891 la ancheta literară întreprinsă de J. Huret :

„Evoquer, dans une ombre expres, l'objet nu, par des mots allusifs, jamais directs, se reduisant ă du silence egal, comporte tentative proche de creer... *Nommer* un objet, c'est supprimer Ies trois quarts de la jouissance du poeme qui est faite du bonheur de deviner peu â peu ; le *suggerer*, voii a le reve."

Vedem aici, exprimat în stilul propriu lui Mallarme, principiul pe care l-au aplicat şi simboliştii, după cum se va vedea mai departe.

în ce priveşte forma, ideile lui Mallarme veniau şi ele să se întîlnească, în unele puncte, cu ale simboliştilor : limba poetică, zicea dînsul, s-a banalizat, şi-a pierdut puterea expresivă şi trebuie regenerată, îmbogăţită cu elemente nouă, în stare să redea toate nuanţele sufletelor moderne. Pentru a înlocui cuvintele demonetizate, Mallarme recomanda scriitorilor să recurgă la forme din trecut sau să le derive din fondul limbei franceze ori chiar al celei latine.

Mallarme mergea chiar mai departe şi susţinea că un scriitor are dreptul să dea şi frazei forma care i se pare mai artistică, mai îndepărtată de felul comun de a scrie. în aplicarea acestei idei Mallarme a mers însă prea departe, căzînd în exagerări care au dat operei lui o înfăţişare stranie. Prin căutarea sistematică de cuvinte rari, prin întrebuinţarea celor curente cu alt înţeles, prin construcţiuni împotriva spiritului sintaxei franceze, chinuite şi obscure, Mallarme ajunsese să scrie într-o limbă artificială, ultra-alarnbicată, care face din multe pagini ale sale, în proză sau în versuri, adevărate enigme al căror înţeles nu poate fi prins nici chiar de cei deprinşi cu genul său.

Mallarme uitase că un cuvînt nu trebuie luat izolat, că valoarea lui atîrnă de la felul în care apare alături de altele, de la asociaţiunile pe care le stabileşte între ele scriitorul, aşa că multe cuvinte din cele mai întrebuinţate, chiar banale, pot avea vaioare poetică dacă sînt prezentate într-un tot artistic, original. Pictorul nu lucrează şi el cu culori obişnuite şi cu toate acestea ce altceva arată originalitatea lui dacă nu chipul în care ştie să le prezinte, să le combine ?

Nu se poate desigur interzice unui scriitor să recurgă şi la cuvinte rari, la expresiuni proprii, dar în întrebuinţarea lor trebuie păstrată o măsură, lucru pe care 1-a uitat Mallarme, şi de aceea simboliştii care au evitat curiozităţile, efectele prea forţate, s-au îndepărtat de el şi au dezaprobat felul lui de a scrie, reeunoscîndu-i însă ce nu-i va putea tăgădui nici un istoric ne-

părtinitor al literaturei franceze din timpurile din urmă : concepţiunea superioară ce şi-o făcuse despre artă, dispreţul pentru toi ce este improvizaţie, efect de moment.

Pentru ca să înţelegem mai bine sufletul de artist al lui Mallarme şi unele din ideile sale literare nu trebuîe să uităm influenţa pe care a avut-o asupra lui muzica. Admirator entuziast al lui Wagner, dînsul căuta să aplice la poezie teorii muzicale şi s-o transforme într-o artă producătoare de aceleaşi emoţiuni ca şi acordurile maestrului german. Pentru Mallarme, poezia nu era decît un fel de muzică — „la poesie est musique par excellence" — şi de aceea căuta să realizeze în versuri, prin anumite asociaţiuni de cuvinte, efecte de orchestraţiune analoge celor dintr-o simfonie.

Ideea aceasta o regăsim şi la simbolişti : unii din ei, ca Rene Ghil, şeful grupărei numite „evolutivă-instrumentistă", au crezut că poezia trebuie considerată ca o ramificaţiune a muzicei, ca o artă chemată să dea şi ea, prin armonii de cuvinte, „echivalentul imaterial şi matematic" al instrumentărilor muzicale ; alţii, evkînd asemenea exagerări şi aducîndu-şi aminte că poezia au trebuie confundată cu alte arte, au înţeles această apropiere între poezie şi muzică în sensul că un poet îşi poate îmbogăţi inspiraţiunea, poate ajunge chiar la efecte ritmice nouă prin cunoaşterea operelor muzicale, prin înţelegerea principiilor care au revoluţionat tehnica muzicei moderne.

Influenţa muzicei se poate, dealtfel, uşor urmări ia toţi simboliştii, atît în unele motive de predilecţiune ale lor, producând emoţiuni analoge celor izvorâte din extazul muzical, cît şi *m* vocabularul lor şi mai ales în versificaţiune — versul liber, cu unităţile lui ritmice inegale, nu este în mare parte decît aplicarea la poezie a concepţiunei wagneriene. Simboliştii — spre deosebire de parnasieni, atraşi mai mult spre artele plastice — au fost o generaţiune de entuziaşti pentru muzică, şi mai ales Wagner, cu operele lui zguduitoare, tumultuoase, de o armonie noua, misterioasa, a avut cea mai mare înrâurire asupra lor. Influenţa aceasta o arată bine Gustave Kahn în prefaţa volumului său de *Poemes:*

„Je suiş persuade et sur, quant â ce qui me regarde, que l'influence de la musique nous amena ă la perception d'une forme poetique â la fois plus fluide et plus precise, et que Ies sensauons musicales de la jeunesse (non seulement Wagner, mais Beethoven et Schumann) influerent sur ma conception du vers."

Gustave Kahn ar fi putut adăuga că şi Cesar Franck a influenţat pe simbolişti cu compoziţiile sale de o severă şi nobila

arhitectură muzicală, iar în timpurile din urmă mişcarea simbolistă se leagă şi mai mult de cea muzicală prin operele lui C. Debussy şi Vincent dTndy.

Pentru a înţelege atmosfera intelectuală în care şi-a luat naştere simbolismul, trebuie să amintim şi ceea ce venise să revoluţioneze un alt domeniu al artei, pictura^

Pe la 1870 impresionismul schimbă cu totul principiile de reprezentare a naturei : plecînd de la ideea stabilită de cercetările ştiinţifice că colorile sînt un complex de vibraţiuni ale undelor luminoase, că ceea ce impresionează ochiul nostru e rezultatul unei sinteze optice a multiplelor elemente din care sînt alcătuite colorile, pictorii din şcoala nouă, cu Monet şi cei care au urmat după dînsul, au căutat să redea în tablourile lor această complexitate de nuanţe, această mobilitate de tonuri care rezultă din juxtapunerea colorilor şi toată lumina vie, vibratoare, care însufleţeşte aspectele naturei. Procedînd astfel, introducînd în arta lor o mai mare putere de analiză şi mai multă spontaneitate, pictorii s-au smuls şi ei de sub tirania formulelor pe care le impunea romantismul degenerat. Era, prin urmare, şi în mişcarea impresionistă o revendicare a libertăţei artistice, o regenerare potrivită aspiraţiunilor sufletului nou. De aceea simboliştii au privit-o cu simpatie, s-au regăsit în ea, şi rîndnrile pe care le scria Jules Laforgue pe la 1885 redau bine acest sentiment de solidaritate intelectuală între literatură şi pictură.

„Oii l'academique ne voit que le dessîn exterieur enfermant le modele, l'impressionniste voit Ies reelles lignes vivantes... il voit et rend la nature telle qu'elle est, c'est-ă-dire uniquement en vibrations colorees... Plus de melodie isolee, le tout est une symphonie qui est la vie vivante et variante, comme «Ies voix de la foret», des theories de Wagner en concur.rence vitale pour la grande voix de la foret, comme ITnconscient, loi du monde, est le grande voix melodique, resultante de la symphonie des consciences de races et d'fndividus. Tel est le principe de l'ecole du plein-air impressionnîste... Ce principe a ete, non systematiquement, mais par genie applique en poesie et dans le roman chez nous."

Ceea ce făcea pe simbolişti să vadă în impresionişti tot un fel de înaintaşi era mai ales împrejurarea că şi aceştia luptase pentru o artă cu motive mai bogate de sugestiune — un tablou impresionist nu ne mai dă linii precise, contururi meticulos desenate, ci o varietate de tonuri, un complex de motive optice, pe care le unifică, le completează, viziunea şi imaginaţiunea noastră.

Pe lîngă muzică şi pictură, sculptura a venit şi ea să schimbe concepţiunile estetice ale generaţiunei de pe la 1880. Rămasă mult

timp în urmă, sculptura şi-a reînnoit principiile, a redevenit şi ea o artă vie. Regenerarea ei se datoreşte lui Rodin, ale cărui opere ne-au făcut să înţelegem care este adevărata lume din care trebuie să se inspire un sculptor de azi şi în ce chip să ne-o redea. Din creaţiunile lui Rodin se desface aceeaşi idee ca şi la impresionist! : ochiul nostru a fost falsificat, deprins cu un fel stereotip de a i se reprezenta lumea înconjurătoare — trebuie să i se dea de aci înainte forme mai expresive, mai bogat nuanţate, mai vibratoare de vieaţă. De aceea cînd privim o operă ieşită de sub dalta lui Rodin descoperim o putere de expresiune pe care n-am mai întâlnit-o în sculptura modernă, şi ce emoţionează mai mult este că vedem în ea trăind vieaţa de azi, sufletul nostru, visător ori energic, sceptic ori îndrăzneţ, blând ori ironic. Sculptura iui Rodin mai are superioritatea de a fi artă intelectualizată, de a ne da figuri sub a căror frunte se agită o lume de gînduri. Rodin este un artist profund gînditor, am putea zice filozof, şi de aceea creaţiunile lui apar ca măreţe sinteze de vieaţă. Ele au şi o semnificaţiune simbolică, făcîndu-ne să ne gîndim la mai mult decît ne reprezintă.

^ Urmărită în chipul acesta, în legăturile cu alte forme de artă, mişcarea simbolistă apare ca o evoluţiune firească, şi nicidecum, ca o manifestare accidentală, cum s-a zis de atîtea ori, ca un capriciu al cîtorva visători — ea are temeiuri adînci în sufletul contemporan. Dacă ar fi fost o mişcare artificială, nu ne^am putea explica împrejurarea că trecînd peste hotarele Franţei a ajuns să regenereze, să fecundeze alte literaturi ; alături de J. Laforgue, E.^ Verhaeren, Henri de Regnier, M. Maeterlinck, Stuart Merrill, Viele-Griffin, Ch. von Lerberghe, G. Kahn ş.a., care reprezintă simbolismul francez, literatura din alte ţări numără şiruri de scriitori formaţi la şcoala simbolistă ; în Anglia întâlnim pe : A. Symons, W. Yeats, F. Thompson ; în Germania (şi Austria) pe : Gerhart Hauptmann, Ştefan George, H. von Hofmannsthal, R.-M. Rilke, O. Bierbaum, A. Holz, R. Dehmel ; în Italia : d'Annunzio, G. Orsini, G. P. Lueini ; în Spania (împreună cu America) : Ruben Dario, F. Villaespesa, R. Perez de Ayala ; în Portugalia : Eugenio de Castro, Manuel da Silva-Gayo ; în Rusia : D. Merejkovski, V. Brusoff, Z. Hippius, A. Block ; în Ungaria : scriitorii grupaţi în jurul revistei *Nyugat* ş.a.

Fireşte, în fiecare din aceste ţări, simbolismul se prezintă cu unde caractere deosebite, după temperamentul scriitorilor, după mediul literar în care a pătruns, uneori îl vedem altoindu-se peste reminiscenţe romantice mai vii ori mai vagi, dar pretutindeni el

a adus o prefacere a sensibllităţei, precum şi forme nouă de exprimare.

Din ce am expus pînă aici s-au putut numai întrevedea unele puncte din concepţiunea simbolistă : rămâne s-o precizăm mai bine, sa arătăm ce este ea de fapt şiântru cât corespunde sufletului de astăzi.

Ceea ce caracterizează pe omul contemporan este, cum s-a spus de atîtea ori, o mai mare complexitate sufletească. **Aceasta** a făcut ca şi lumea exterioară să ne apară în acelaşi chip, să ne-o reprezentăm în forme şi raporturi de o nesfîrşită complexitate. La aceasta a contribuit, desigur, în mare parte ştiinţa, care a venit să ne arate ce complicat este mecanismul naturei, ce haos de forţe, cînd armonizîndu-se, cînd luptînd între ele, ne înconjoară de pretutindeni.

De altă parte, dezvoltarea facultăţilor noastre sufleteşti ne-au făcut sa ne dăm mai bine samă de raporturile strînse care există între noi şi lumea dinafară, de acele fire tainice care leagă_ fiinţa noastră sufletească de restul naturei. La anumite gînduri ori emoţiuni corespund anumite împrejurări dinafară, şi de aceea nu este stare sufletească ce să nu poată fi concretizată în o stare a naturei, sa nu-şi găsească analogii, „corespondenţe", în formele exterioare de vieaţă. Ideea aceasta este punctul de plecare al concepţiunei simboliste şi o găsim exprimată, într-un fel sau altul, la toţi poeţii noi.

Cînd Henri de Regnier spune într-una din poeziile sale :

La l'ontainc qui pleure est une âme qui soufi're,

poetul stabileşte o legătură între tristeţea unui suflet şi picăturile de apă care cad încet, monoton, în bazinul unui parc.

Cînd acelaşi poet vede parcă expresiunea sentimentului de mîndrie în soarele cuceritor de la amiazi şi a deznădejdei în apusurile care sîngerează :

Orgueil : midi sur la t'oret et sur la mer...
Detresse : eouchants qui saignent,

ori cînd sunetul clopotelor de dimineaţă, de la amiazi şi de seară, îi aminteşte speranţele, avînturile noastre de iubire şi regretele :

Vous entendrai-je encore, o eloches, une â une,
Recommencer — Espoir, Amour, Regret — ehacune
Voire bruit tour â tour d'or, de bronze et d'argent ?

dînsul exprimă în acelaşi fel, prin aceleaşi asociaţiuni de motive sufleteşti şi motive exterioare, gîndurile, emoţiunile sale.

întîlnim, fără îndoială, şi la alţi poeţi în afară de simbolişti apropieri între stările sufleteşti şi lumea exterioară, dar procedeu] este cu totul deosebit. Comparaţiile poeţilor clasici ori romantici se întemeiază şi ele pe asemenea asociaţiuni, dar ees doi termeni de comparaţiune sînt direct puşi în legătură prin aiţe cuvinte. La simbolişti acest intermediar lipseşte, e lăsat numai să se subînţeleagă, uneori chiar vedem exprimat numai unul din termeni, lăsîndu-se celălalt să fie dedus, imaginat, aşa că simbolul apare ca o comparaţiune subînţeleasă sau în care a fost suprimat unu] din termeni. în felul acesta, simbolul are avantajul de a ne da impresii mai concentrate, mai puternice — el nu procedează prin serii, prin succesiuni, prin dezvoltări de prisos, ci ne evoca iumea poetică deodată, prin asociaţiuni simultane de stări sufleteşti şi motive exterioare care le concretizează.

Ceea ce mai deosebeşte pe simbolişti de poeţii de mai înaince este împrejurarea că asemenea apropieri de elemente prezentând între ele unele analogii formează însuşi principiul poetic al lor, pe cînd la cei din urmă ele sînt mai mult ceva întâmplător, accesoriu. Deosebirea este şi mai evidentă cînd luăm în samă asociaţiunile nouă, surprinzătoare, larg evocatoare, ale simboliştilor, pe cînd poeţii de altădată se mărginiau la cîteva comparaţiuni, ori prea obişnuite ori limitate la un cerc uniform de idei.

Din introducerea în felul acesta a simbolului a rezultat o reprezentare mai vie a naturei, o însufleţire a lucrurilor care ne înconjoară : tot ce se agită în sufletul nostru este transpus în cadrul lumei exterioare şi cele mai neînsemnate obiecte ne apar sub o înfăţişare nouă, ajung să trăiască alături de noi, din fluidul de vieaţă trecut din sufletul nostru.

A simţi această legătură misterioasă între noi şi restul lumei, a proiecta în afară agitaţiunea continuă a eului nostru este una din trăsăturile caracteristice ale sensibilităţei moderne. Ceva în felul acesta găsim şi la scriitori anteriori simboliştilor ; astfel Gerard de Nerval — în care poeţii de azi au văzut tot un precursor îndepărtat — ne descrie, într-una din paginile acelor confesiuni de vieaţă chinuită şi exaltată pe care ni le-a lăsat în *Le reve et la vie,* viziunea ce i-a fost inspirată de contemplarea unui tablou de seară :

Je me promenai le soir plein de serenite aux rayons de la lune, et en levant Ies yeux vers Ies arbres, il me semblait que Ies feuilles se roulaient capricieusement de maniere â former des images de cavaliers et de dames portes par des ehevaux caparaconnes... Cette pensee me conduisit â celle qu'il y avait une vaste conspiration de

tous Ies etres animes pour retablir le monde dans son harmonio premiere, et que ies Communications avaient lieu par le magnetisme des astres, qu'une chaîne non interrompue liait autour de la tevre Ies intelligences devouees â cette communication generale, et que Ies chants, Ies danses, Ies regards, aimantes de proche en proche, traoluisaient la meme aspiration... Tout dans Ia nature prenait des aspocts nouveaux et des voix secretes sortaient de la plante, de l'arbre, c'es animaux, des plus humbles inseetes, pour m'avertir et m'encourager. Le langage de mes compagnons avait des tours mysterieux dont .Io comprenais le sens, Ies objets sans forme et sans vie se pretaient tux-memes aux calculs de mon esprit ; des combinaisons de cailioux, des figures d'angles, de fentes ou d'ouvertures, des decoupures de feuilles. des couleurs, des odeurs et des sons je voyais ressortir des harmonies jusqu'alors inconnues. Comment, me disais-je, ai-je pu exister si iongtemps hors de la nature et sans m'identifier â elle. Tout vit, tout agit, tout correspond...

Ceea ce era mai mult o intuiţie momentană la Gerard de Nerval, ceea ce licăria numai în sufletul lui, la simbolişti apare ca o stare permanentă, ca un element esenţial de inspiraţiune. De aceea în opera lor găsim la fiecare pas această comunicare de vieaţă naturei întregi prin puterea taumaturgică a sufletului nostru — versurile următoare ale lui H. de Regnier exprimă bine felul de a simţi al tuturor simboliştilor :

ii me semble que l'ombre informe, peu â peu,
Tresaille, tremble, vibre et s'anime et se meut
Et sourdement s'agite en son silence obscur ;
J'entends craquer la poutre et se fendre le mur
Et voici, par sa fente invisible et soudaine,
Que, sournoise d'abord et perceptible â peine,
Une odeur de foret, d'eau vive et d'herbe ehaude
Penetre, se repand, rampe, circule et rode
Et, plus forte, plus ample et plus universelle,
S'accroît, se multiplie et m'apporte avec elle
Les diverses senteurs que la terre sacree,
Forestiere, rustique, aride ou labouree,
Mele au vent de la nuit, du soir ou de l'aurore ;
Et bientot, peu â peu, toute l'ombre est sonore.
Elle bourdonne ainsi qu'une ruche eveillee
Qui murmure au soleîl, â travers la feuillee,
Apres la pluie oblique et l'averse pesante ;
Voici que maintenant toute l'ombre est vivante...

. . . . Je mc sens
Environne partout de souffles fremissants
Qui me chauffent la nuquc et me brulent la joue
L'ombre hennit, l'ombre danse, l'ombre s'ebroue,
Palpite, naît, fleurit, germe, fremit, 6clot.
Je n'ai pas peur. Le vent chante dans Ies roseaux ;
Je sens sourdre ă mes pieds des sources ; je respire
La resine, le fruit, la vendange, la cire
Et je devine au fond de l'ombre et parmi elle
Gomme un cerele incertain de faces fraternelles...
La Vie autour de moi murmure, vibre, bat ;
Je la sens dans cette ombre oii je ne la vois pas ;
Sa rumeur est lointaine ou proche, brusque ou douce ;
Un invisible rire erre de bouche en bouehe,
D'arbre en arbre, de feuille en feuille. Tout frissonne.

Şi cînd Viele-Griffin spune, într-una din poeziile sale, **că** şi tăcerea parcă trăieşte, vorbeşte, oricît s-ar părea de bizară această idee, o putem^ totuşi înţelege : pretutindeni e vieaţă ascunsă, pretutindeni, dacă ascultăm bine, surprindem glasuri tainice :

Si l'on ecoute bien
Le silence est sonore comme un hymne ancien
Que chanteraient des moines pour l'eternite ;
Et si Fon fixe l'ombre longuement,
II y flotte de subites clartes
Confusement :
Entends et vois.

De la această concepţiune **nu** mai e decît **un** pas pînă **la** vi altă idee pe care o găsim **la** baza simbolismului.

Transmiţînd sufletul nostru lumei dinafară, identificîndu-ne mereu **cu** vieaţa universală, ajungem **să** descoperim **în** ea şi ceea ce se sustrage _privirilor superficiale, ceea ce constituie părţile ei misterioase. Dincolo de lumea pe care o vedem, este lumea — numai întrevăzută — a forţelor ascunse ; alături de realitatea cunoscută de^toţi, trăieşte^— cum s**-a** zis — „a doua realitate", vaga, confuză, haotică. Lăsînd gândul **să** meargă mai departe de formele vizibile, o lume nouă ni se destăinuieşte, **un** înţeles adînc ˢ ᶜ. desface din fiecare lucru — simţim ceea ce d'A/nnutnzio exprimă în versurile :

E fu per me ciascuna forma un segno
Che svelava un misterio : quasi un muto
Verbo.

A avea această intuiţie puternică a misterului — iată încă o parte caracteristică a concepţiunei simboliste. Şi nu trebuie *ja.* vedem aici numai consecinţa firească a vederilor estetice împărtăşite de simbolişti, ci şi reflexul în poezie al ideilor care şi-au făcut tot mai mult drum în vieaţa intelectuală de vreo treizeci de ani încoace. Se credea înainte, în vremuri de entuziasm pentru dogmele pozitiviste, că ştiinţa e chemată să răspundă la toate întrebările noastre, să dezlege toate enigmele vieţei. Cu timpul s-a văzut deşertăciunea acestei credinţe, ji cei care s-au_ desfăcut de iluziunile de mai înainte au început să înţeleagă că nici ştiinţa nu poate fi atotputernică, nu poate lămuri tot, că oricît ar duce de departe hotarele cunoscutului, rămîne dincolo de ele cîmpul întins, fără margini, al necunoscutului. Vieaţa noastră se va desfăşura totdeauna între luminile realităţei pe care o putem cunoaşte, înţelege, şi întunericul care se întinde în jurul nostru, misterul care ne urmăreşte cu umbrele lui.

Dacă este, prin urmare, să reprezentăm vieaţa în totalitatea ei, nu se poate să facem abstracţiune de părţile de mister cuprinse în ea, şi de aceea poeţii simbolişti, în concepţiunea lor mai largă despre lume, au dat în operele lor un loc însemnat misterului. Prin aceasta ei au adus poeziei şi un izvor bogat de inspiraţiune, pentru că motiv de emoţiuni puternice este tocmai misterul — el ne zguduie în atîtea împrejurări prin forţa lui obsedantă : să ne gîndim la ceea ce simţim cînd trecem printr-un loc pustiu sau la sentimentul care ne cuprinde cînd aflăm despre dlspariţiunea neaşteptată, neînţeleasă, a unei persoane iubite. Şi s-ar putea oare concepe, fără ideea de mister, geneza, poezia, tuturor religiunilor ?... Fiinţa noastră, oricît am crede că s-a dezrobit de forţele misterioase, rămîne veşnic în stăpânirea lor.

La simbolişti misterul apare sub formele cele mai variate, după natura împrejurărilor care ni-1 sugerează. îl vedem planînd peste un peisaj de amurg ori de toamnă, cînd simţim — în umbrele care se coboară, în valurile de tristeţă care vin, încet, încet, să cuprindă tot, în colorile care se amestecă în cenuşiul şi paloarea amintitoare de moarte — toată puterea nestăpînită, fatală, ce preface neîncetat priveliştile naturei şi distruge ce mai înainte era lumină, vieaţă clocotitoare.

Un amurg, cel mai dureros — amurg al vieţei — este moartea. Ea ne pândeşte la fiecare pas, şi fără voie ne gîndim mereu la chipul ei, care parcă se opreşte să ne privească din drumul pe unde trece triumfătoare — cum ne-o înfăţişează Maeterlinck în *L'intruse,* ori Verhaeren în versurile :

Avec s,s larges corbillards
Ornes de plumes majuscules,
Par Ies ma'iins et Ies brouillards,
La mort circule.

Ample et geante comme l'ombre,
Du haut en bas des maisons sombres,
On l'ecoute glisser muctte et haietante.

Misterul morţei îl simţim şi cînd ne găsim în faţa ruinelor trecutului, prin locuri unde altădată era mişcare, bucurie de vieaţă. La scriitorii noi motivul acesta al trecutului mort, al strălucirilor apuse, este şi el o temă de predilecţlune — n-avem decît să ne gîndim la *Bruges-la-morte* a lui Rodenbach, la versurile lui Henri de Regnier din *Cite des eaux* şi ale lui d'Annunzio din *Laudi,* închinate mai multor „città del silenzio". Poezia necropolelor n-a avut niciodată mai mulţi reprezentanţi ca în timpul de azi.

O forţă a naturei plină de mistere este marea — cîtă vieaţă nu se ascunde în adîncurile ei şi soarta cîtor existenţe nu e legată de valurile-i nestatornice ! De aceea nu trebuie să ne surprindă daca marea apare mereu la poeţii simbolişti, fie ca decor feeric al povestirilor, fie ca motiv de concretizare mai vie a unor stări sufleteşti. La Verhaeren vedem chiar un cult pentru această demonică şi ademenitoare putere :

La mer ! La mer !
La mer tragique et incertaine,
Ou j'ai traine toutes mes peines !

Dcpuis des ans, elle m'est celle
Par qui je vis et je respire,
Si bellement, qu'elle ensorcelle
Toute mon âaie, avec son rire
Et sa colere et ses sanglots de îlots...

La mei- ! La mer !

Elle est le reve et le frisson
Dont j'ai senti vivre mon front.
Elle est l'orgueil qui fit ma tete
Comme de fer, dans la tempete...

Dites, la mer au loin que prolonge la mer,
Et le supreme et merveilleux voyage
Vers on nc sait quel charme ou quel mirage.

Din această varietate de motive, din felul în care se prezintă fondul de emoţiuni poetice, rezultă o concentrare de vieaţă intensă în opera simboliştilor. Sufletul lor apare într-o continuă zbuciumare, stăpînit de nenumărate sentimente, adinei, febrile, însetat de nesfîrşite aspiraţiuni.

Binefăcătoare transformare şi neînchipuit de însemnată în urmări pentru viitorul poeziei...

Concepută astfel, producţiunea poetică apare mai înălţătoare, mai intelectualizată. Nu mai vedem pe poeţi preocupîndu-se de lucruri mărunte, cîntînd idile banale ori extaziindu-se dinaintea unui păianjen care-şi ţese pînza într-un colţ de ruina. Poezia de sentimentalism uşor, de improvizări pretenţioase, de madrigaluri şi romanţe dulcege, şi-a trăit timpul şi să sperăm, spre binele artei şi al sufletului nostru, că nu se va mai întoarce.

Vieaţă frămîntată, gravă, vieaţă de lupte măreţe şi eroice — iată idealul suprem spre care ne duce concepţiunea simbolistă. Şi unde putem găsi mai multă asemenea vieaţă decât în lumea în care trăim, în agitaţiunea înfrigurată a oraşelor de azi ? Să nu credem deci ca e un capriciu de poet, o căutare silită de teme nouă poetice, cînd un scriitor ca Verhaeren vine să ne înfăţişeze oraşele moderne, mulţimile care făuresc, cu braţele crispate ori cu frunţile gînditoare, lumea de mîine :

O Ies siecles et Ies siecles sur cette viile,
Grande de son passe
Sans cesse ardent —• et traverse,
Comme ă cette heure, de fantâmes !
O Ies siecles et ies siecles sur elle !.,.

Son âmc, en ces matins hagarde,
Circule en ehaque atome
De vapeur lourde et de voiles epars ;
Son âme enorme et vague, ainsi que ses grands domes
Qui s'estompent dans le brouillard ;
Son âme, errante, en chacune des ombres
Qui traversent ses quartiers sombres,
Avec une ardeur neuve au bout de leur pensee ;
Son âme formidable et convulsee ;

Son âme. oii le passe ebauche
Avec le present net l'avenir encor gauche.

O ce monde de fievre et d'inlassable essor
Rtie, ă poumons lourds et haletants,
Vers on ne sait quels buts inquietants !

Pe mulţi îi stăpîneşte şi azi o idee greşită care-şi are rădăcinile departe, în teoriile din veacul al XVIII-lea, în scrierile lui Rousseau. Poezie adevărată, după aceştia, ar fi numai aceea *pe* care^ne-o inspiră vieaţa simplă, vieaţa de la ţară ; de aci credinţa că un poet trebuie să fugă de atmosfera oraşelor, pentru ca sufletul îşi pierde în contact cu ea vigoarea, spontaneitatea,, idealismul necesare oricărei creaţiuni artistice.

Ciudată idee şi primejdioasă rătăcire... Nu e oare surprinzător că mai trebuie să se amintească azi că poezia există pretutindeni şi că un suflet pregătit s-o simtă o poate găsi şi în lumea oraşelor } Pentru un poet modern această lume este chiar una din condiţiunile de dezvoltare deplină a facultăţilor sale, pentru că numai ea îi oferă o gamă mai variată de emoţiuni şi prilejuri numeroase de a-şi reînnoi inspiraţiunea. Vieaţa de la ţară poate avea uneori farmecul ei, poate servi ca un fel de derivativ celor care caută cîteva clipe de odihnă, dar pentru un suflet modern ea este prea săracă, de o poezie prea naivă ca să-1 poată satisface. Să renunţăm deci a mai crede, cu apoiogiştii demodatului primitivism, că simplitatea, naivitatea sînt condiţiunea cea mai prielnică pentru poezie. Astăzi poezie superioară nu mai poate fi decît aceea care exprima stări sufleteşti complexe, intense, şi cu atît mai mult se va accentua aceasta notă în viitor, ca urmare firească a evoluţiunei generale.

A iubi vieaţa intensă este a avea suflet înzestrat cu forţe vii, plin de energie. Şi e curios că tocmai simboliştilor li s-a contestat această însuşire, spunîndu-se ca toată poezia lor ar fi o nesfîrşită divagare, o pretenţioasă înşirare de reverii sterpe. E şi aceasta o învinuire nedreaptă ce li s-a adus, pentru că ce poate ti mai energic decît versuri ca acestea, scrise de unul din fruntaşii, simbolismului, de Verhaeren ?

II taut vouloir l'epreuve et non la gloire ;
Casque ferme, mais pennon haut,
Prendre chaque bonheur dassaut,
Far ă travers une victoire.

Partir Ies bras tendus vers n'importe ou.
Jeter son âme aux orages qui passent,
Sous la croix d'or des eclairs fous
Qui balafrent l'espace.

Ceea ce deosebeşte pe simbolişti de alţi poeţi de mai înainte este tocmai o încredere neţărmurită în forţele sufletului nostru, o curajoasă atitudine faţă de vieaţă ; pesimismul descurajator, nesfîrşitele ieremiade, din care îşi făceau o temă obişnuită romanticii, nu mai apar în poezia nouă.

Simboliştii iubesc vieaţa, sînt însetaţi de ea, şi cînd acelaşi poet pe care l-am citat înainte concentrează într-un singur vers acest sentiment :

J'aime Phomme et le monde et j 'adore la force,

mărturisirea lui corespunde felului de a simţi propriu naturilor superioare de astăzi. A cuprinde într-o largă privire, cu o neadormită curiozitate şi simpatie, tot ce se desfăşură în jurul tău, ***a*** admira aspectele măreţe ale naturei, tot ce este izvor de energie şi prilej de înălţare a gîndurilor, a duce această admiraţi tine pînă la un fel de exaltare — aceasta e una din particularităţile^ sensibllităţei moderne, şi acest dinamism sufletesc fecund yine să explice lirismul contemporan, maiestos, profund, fără nimic declamator.

Cum se explică totuşi că simboliştii au fost socotiţi ca nişte visători reci, fără energie ? Prin împrejurarea că în opera lor domină o atmosferă de vag şi cei care i-au judecat n-au înţeles de unde vine această notă aşa de frapantă în poeziile lor. Ea. se explică însă dacă ne aducem aminte de ce spuneam mai înainte, însuşindu-şi principiul de la care plecase Mallarme\ simboliştii au căutat şi dînşii să evite, în redarea motivelor poetice, formele precise, contururile bine definite — totul trebuie mai mult să fie sugerat şi completat de fmaginaţiunea cetitorului. Lăsînd să se subînţeleagă ceea ce vrea să spună poetul, indicînd numai indirect, de departe, fondul inspiraţiunei, producţiunile poetice, după concepţiunea simboliştilor, cîştigă în putere emotivă, pentru că în felul acesta ele deschid orizonturi nemărginite gîndurilor noastre şi stimulează activitatea imaginativă.

De aceea la simbolişti nu găsim poezii cu descrieri amănunţite, cu dezvoltări nesfîrşite, ca la romantici ; nu găsim nici acea stăruinţă de a impune cetitorului anumite sentimente, anumite idei, şi care face din cele mai multe poezii romantice adevărate exerciţii oratorice, adevărate pledoarii. Procedeul simbolist are

prin aceasta superioritatea de a corespunde mai bine spiritului actual, de a fi în acord cu psihologia cetitorului de azi.

Cînd ne găsim în fața unei opere literare, ceea ce-i cerem este să ne dea și nouă prilej sa intervenim cu personalitatea noastră, sa adăugăm sufletul nostru la acela al autorului ; din cauza aceasta avem o legitimă repulsiune pentru operele care stăruie, cu lux de amănunte, să ne expună lucruri pe care singuri ni le putem reprezenta ori caută în mod autoritar să ne câștige pentru anumite vederi ale autorului. Cînd simboliștii evită acest mod învechit de a se prezenta în fața cetitorului, dînșii îi arată, ca să zicem așa, un fel de respect intelectual, parcă i-ar spune : „ma adresez ție, ca unui suflet superior, te cred în stare să înțelegi tot ce am voit să spun și să adaugi chiar de la tine ce n-am exprimat singur... sînt mai mult un inițiator al tău în lumea frumuseților pe care le-am întrezărit".

O altă notă care distinge pe simboliști este discreția. Știm cîte confesiuni din vieața lor intimă ne-au lăsat romanticii, cîte nume de eroine sentimentale circulă prin versurile lor, așa că uneori ne lasă impresiunea unei literaturi anecdotice rimate. Nimic din toate acestea la simboliști — și mai este nevoie să amintim oîtă distanțare sufletească, ce progres de sensibilitate arată această însușire ?

Firi delicate, simboliștii au știut să dea versurilor lor și o eleganță captivantă, naturală, lipsită de afectare. Eleganța e nota caracteristică a sufletelor de elită și oricît ar dispreţui-o unii, arta superioară nu se poate dispensa de ea, mai ales azi, cînd sute de ani au rafinat gustul și nu ți se mai îngăduie să te exprimi în forme neîngrijite, barbare.

O credință foarte răspîndită face din eleganță dușmana energiei — artiștii care țin să dea concepțiunilor lor finețǎ, distincțiune, ar fi, după această credință, suflete efeminate, lipsite de vigoare, atinse de ceea ce se obișnuiește azi să se numească decadentism. Ar urma atunci că atîtea creațiuni ale artiștilor greci ori din timpul Renașterei, care ne farmecă prin eleganța, grația lor, trebuie socotite și ele ca reflexul unor minți degenerate. Numai o necunoaștere a evoluțiunei artistice și o lipsă de înțelegere a sufletului omenesc pot duce la această părere a incompatibilității eleganței cu energia. Dealtfel, să nu ne mirăm dacă o întîlnim des, și mai ales la noi — ea vine de la cei care confundă energia cu impetuozitatea dezordonată, cu brutalitatea chiar, și nu înțeleg că ea poate să se manifeste și sub alte forme.

Dacă acestea sînt însușirile pe care le-au adus simboliștii în poezie, mai poate fi îndoială că opera lor înseamnă un pas

eroic în evoluțiunea literară ? Dar influența lor regeneratoare a mers și mai departe, schimbînd concepțiunile noastre despre versificație.

Pentru simboliști, tehnica veche — așa cum se vede mai ales în versificația franceză, în alexandrinul tradițional — apărea ca insuficientă, prea rigidă, prea lipsită de vieață. împotriva acestui formalism tehnic, patronat mai ales de parnasieni, se ridicase și Verlaine, căutînd să introducă unele libertăți metrice care i se păreau firești ; dar simboliștii au mers mai departe și au căutat să țină samă de faptul că sufletul modern, în veșnică mișcare, de un ritm mai variat, mai capricios, cere forme de exprimare potrivite cu firea lui. Prin aceasta simboliștii au ținut să realizeze armonia desăvârșită între forma și fondul mspirațiunei poetice și, cu toate protestările pe care le^au întîmpinat, au izbutit sa impună principiul versului liber.

Ceea ce caracterizează această reformă metrică este libertatea care se lasă poetului de a întrebuința versuri cu număr inegal de silabe și reducerea importanței pe care o avea în versificația de mai înainte rima ; armonia versului nou nu se mai razimă deci pe repetarea acelorași unități ritmice ori a acelorași sunete la sfîrșitul versului — rima poate chiar să lipsească sau dacă e întrebuințată ea apare mai mult ca un element accesoriu, ca un adaus discret, necăutat, uneori e înlocuită chiar cu asonanta (simboliștii francezi s-au emancipat și de principiul alternanței rimelor feminine cu cele masculine, după cum au renunțat de a respecta regulile de evitare a hiatului impuse în mod arbitrar de metrica veche). Pentru un poet simbolist muzicalitatea frazei poetice trebuie să reiasă din ritmul ei interior, din felul cum sînt asociate cuvintele și versurile, din polifonia tuturor unităților, care se desfășură într-un mers liber, dar supus unei anumite cadențe.

S-a zis de adversarii simbolismului că versul liber ar fi numai o iluziune, pentru că orice poezie scrisă în felul acesta s-ar putea reduce la proză de îndată ce s-ar lua versurile și s-ar înșira în rînduri continue — nu ar fi deci nici o armonie poetică în tot ce scriu simboliștii. E și aceasta una din părerile care trădează spiritul de sistematică negare de care sînt stăpîniți ațâți critici ce nu voiesc să recunoască nimic nou, nimic ce vine în conflict cu credințele lor. Numai cineva prevenit poate să conteste admirabila armonie care însuflețește versurile unui H. de Regnier ori Verhaeren — uneori ele lasă în urmă poeziile cele mai artistice din alte timpuri; cu atît mai mult apar superioare versurilor goale, pretențioase, ale romanticilor.

S-a mai zis despre versurile libere că ar fi inferioare celor tradiţionale, pentru că ar cere mai puţină abilitate, mai puţină artă —• cu alte cuvinte, ar fi mai uşor să compui versuri libere şi deci valoarea lor nu s-ar putea compara cu a celorlalte. E şi aceasta o afirmaţiune neîntemeiată. Versurile libere, cele care merită într-adevăr acest nume, presupun la un poet tot atîtea aptitudini artistice ca şi versurile obişnuite pînă acum, dacă nu chiar mai multe în unele cazuri.

Pentru a produce efecte de armonie fără ajutorul continuu — şi adeseori aşa de ieftin — al repetărei de versuri uniforme şi de rime, trebuie să fii înzestrat cu un simţ muzical deosebit, cu o intuiţie fină a diferitelor posibilităţi de asociaţii între cuvinte, în aşa fel încît din ele să rezulte o totalitate ritmică bine susţinută. Varietatea de forme, de combinaţiuni ritmice, pe care ne-o oferă versul liber face chiar ca un poet să-şi poată pune mai bine în evidenţă personalitatea, originalitatea lui, decît în formele de versificaţie tradiţională.

De aici urmează o parte de superioritate a versificaţiei nouă asupra celei vechi ; întrebuinţarea de mijloace stereotipe pentru a produce unele efecte, introducerea de umpluturi, aşa de obişnuite în producţiunile poeţilor tradiţionali, contrastează cu principiile de versificaţie nouă, şi dacă se întîmplă să le întîlnim în poezii cu această versificaţie ele se observă imediat şi ne izbesc în mod neplăcut. Poezia simbolistă îngăduie mai puţin slăbiciunile de formă tolerate pînă acum.

Versul liber e menit să trăiască şi, faţă de versificaţiunea prea monotonă de mai înainte, are avantajul de a se potrivi mai bine cu varietatea de game sufleteşti şi de situaţii proprie compunerilor dramatice — în teatru, tehnica nouă va ajunge, desigur, sa reînvieze genul compromis al dramelor în versuri.

S-au scris, fără îndoială, de unii adepţi ai simbolismului şi versuri lipsite de avînt, prozaice, dar cîte n-au scris şi rom mucii şi clasicii ? Detractorii simbolismului uită intenţionat să facă deosebirea între cei care reprezintă în adevăr ideile acestui curent, izbutind să le realizeze în opere de frunte, şi cei care au rămas in rîndurile din urmă, alături de toţi poeţii fără darul inspiraţiunei. Şi printre simbolişti, ca în toate mişcările literare, era fatal să fie mulţi comparşi, alături de doi, trei protagonişti. Lipsa de orientare, de înţelegere artistică, a celor dintîi nu trebuie însă aruncată ca o vină asupra tuturor. Şi tot aşa rătăcirile, exagerările cîtorva, nu constituie o condamnare pentru întreaga mişcare simbolistă — rătăciri s-au văzut şi în alte momente însemnate ale istoriei literare.

Dealtfel, singuri simboliştii recunosc că au greşit uneori in aplicarea ideilor nouă ; unii au persistat în asemenea greşeli, alţii au căutat să se desfacă repede de ele, şi in orice caz nu după aceste insuficienţe trecătoare se judecă o întreagă manifestare literară — valoarea ei rezidă în partea pozitivă cu care a îmbogăţit literatura. Prin sinceritatea şi obiectivitatea lor sînt interesante în această privinţă cuvintele pe care le rostia. H. de Regnier într-o conferinţă, *Pnetcs d'au)ourc'Chul et poesie de demain,* ţinută în 1900 :

„Les jeunes poetes... ponercnt ă cette recherche du nouveau une hardiesse et une audace trop hardie et trop audacieuse, un gout d'extreme raffinement. Oui, ie veux mcme reconnaître en eux, tout de suite, l'exces de cette tendance interessantc en elle-menie, qui, plus d'une fois, par manque d'experience, par maladresse, par bravade, les conduisit souvent â la bizarrerie, â l'obscurite, au jargon. Ni Jules Laforgue, ni Jean Moreas, ni Gustave Kahn, ni Edouard Dujardin, ni Viele-Griffin, ni moi-meme n'echappămes ă ce reproche. Affaire de ieunesse â laquelle se joignait une idee peut-etre erronee et abusive des droits de la poesie. Son isolement au milieu de l'inattention contemporaine Iui permettait, nous semble-t-il, toute liberte... Ne vous meprenez pas, et ne pensez pas que je veuille dire que tout soit parfait dans le symbolisme. J'en connais les defauts et je les reconnais... mais il n'en est pas moins vrai oue son action et son oeuvre iurent incontestables."

Cît de intensă a fost influenta simbolismului în cei din urmă douăzeci de ani se poate vedea şi din împrejurarea că chiar adversarii lui au fost înrîuriţi de el, uneori inconştient, alteori prin acele apropieri la care nu vrei să renunţi, dar pe care nu spui cui ie datoreşti.

Să cetească cineva versuri ale parnasienilor întîrziaţi şi va descoperi de nenumărate ori, într-o expresiunc, într-o imagine, urmele influenţei simboliste. S-a întîmplat în mişcarea simbolistă acelaşi lucru ca şi în cea impresionista ; adversari aprigi ai lui Manet au început, încetul cu încetul, să-şi însuşească o parte din procedeele lui, ceea cc a făcut pe Degas să exclame într-o zi : .,On nous fusille, mais on retourne no; poches".

Efectele binefăcătoare ale curentului simbolist vor fi şi mai vizibile cînd o altă concepţiune artistică îi va urma, luîndu-şi naştere din el prin acele transiormări care se petrec în lumea gîndurilor chemate să realizeze mereu idealuri de frumos. Se va vedea atunci cum simbolismul a deschis sufletelor de azi, prea obiş-

mute să trăiască în ţarină, luminişuri de înaltă poezie şi cum el a netezit drumul spre alte cuceriri în împărăţia fără hotare a idealismului.

Judecata nepărtinitoare va arăta atunci şi cîtă nedreptate li s-a făcut poeţilor noi aruncîndu-li-se epitetele de bolnavi suflete veştede, decadente.

De s-ar ivi cît mai mulţi asemenea „bolnavi" să dea vieaţă literaturei şi artei !

1910

IDEAL SI ÎNDEMNURI

Este o putere care leagă sufletele şi pe care nimic nu o poate slăbi, nimic nu o poate învinge — este puterea pe care ne-o dau convingerile şi încrederea că idealul de astăzi va trebui să fie realitatea de mîne.

Sînt, fireşte, convingeri şi convingeri. Unele par mai mult umbra părerilor altora sau rămăşiţe ale unor gînduri care au stăpînit în trecut, pentru că îşi aveau atunci rostul lor; altele sînt manifestarea unui mod nou de a vedea, a unor necesităţi care se impun fără întîrziere, sînt semnul unei prefaceri adînci în felul nostru de a gîndi, şi totodată pregătirea pentru un ideal de la care nu trebuie să ne îndepărtăm nici o clipă.

Lupta între asemenea convingeri dă caracterul unei epoci. Şi la o asemenea luptă asistăm astăzi în literatură. De o parte se văd aceia care ţin cu stăruinţă la ce nu mai poate avea dreptul la vieaţă şi se silesc să apere cu orice preţ formulele literare ale epocilor trecute ; de altă parte sînt aceia care voiosc să dea literaturei o îndrumare noua, să lase să pătrundă în ea acel suflet al timpului de astăzi care a început să vibreze şi la noi, cum vibrează în lumea din alte părţi.

Deoarece printre aceşti din urmă sîntem noi, cei grupaţi în jurul *Vieţei nouă,* şi deoarece am afirmat din capul locului şi hotărît punctul nostru de vedere, arătînd că trebuie să ne îndepărtăm de la ce e socotit de alţii ca singura literatură adevărată, ni s-a spus că ne abatem de la drumul firesc, rupem firul tradiţiei bune, sănătoase.

Pentru că ni s-a adus de la inceput această învinuire, voi căuta s-o înlătur înainte de a trece la punctele care ne deosebesc fundamental de cei mai mulţi care se cred chemaţi să ia parte la mişcarea noastră literară. Şi ne întrebăm atunci ce înţelegem prin tradiţie în materie de literattră.

Cercetînd trecutul unei literaturi, ne găsim în faţa unor opere din care unele se impun prin calităţile lor superioare de trăinicie, iar altele rămîn în umbră, pentru că n-au adus nici un plus de însuşiri care să le facă să învingă uitarea. Tradiţie literară înseamnă, J>rin urmare, transmiterea producţiunilor de valoare netăgăduită ; ea este aceea care continuă un ideal literar superior, este, cu alte cuvinte, îndrumarea mai departe, sfătuitoarea care ne deschide drumuri nouă, sau — făcînd o comparaţie, oricît de îndepărtată s-ar părea, cu fapte din domeniul economiei politice — am putea spune că ea este capitalul, moştenirea, care înlesneşte întreprinderi nouă.

Dacă astfel trebuie să înţelegem tradiţia, atunci pentru noi, P.enţ"u literatura noastră mai nouă, care sînt scriitorii care reprezintă această tradiţie ? Desigur, un Alecsandri, un Eminescu, un Negruzzi, un Odobescu. Dar aş voi să mi se spună cînd vreodată am contestat valoarea acestor scriitori ? Totdeauna şi fiecăruia din ei le-am recunoscut locul de frunte la care au dreptul, totdeauna am ţinut să arătăm că aceştia sînt scriitorii ce reprezintă direcţia literaturei adevărate şi care, potrivit timpului nou, trebuie continuată de acum înainte. Şi, lucru care s-ar părea curios dacă n-am cunoaşte felul în care se acuză şi se judecă la noi, tocmai adversarii noştri s-au făcut vinovaţi de ceea ce ne atribuiau nouă. Astfel îi vedem chiar pe ei neînţelegînd cum se cuvine tradiţia literară şi căutînd să prezinte sub o lumină falsă, să înjosească chiar, pe scriitorii care sînt podoaba literaturei noastre. Acum vreo patru ani, directorul revistei *Sămănătorul* (III, pag. 178) scria despre Alecsandri că nu i se pare deloc „poetul naţional, ci tot mai mult poetul boierimei şi poetul de Curte". Sînt multe înţelesuri în acest epitet tendenţios de „poet al boierimei", care se da lui Alecsandri. Se simte întreagă acea pornire care începuse acum cîţiva ani împotriva a tot ce e superior ca manifestaţiune literară, ca manifestaţiune sufletească.

Dar pentru ca s-o înţelegem mai bine, să ne întoarcem la ceea ce se petrecea în lumea literară în anii din urmă.

Cînd apare, în 1905, revista noastră, publicul, prea încrezător, se deprinsese cu ideea că singura literatură bună era aceea care se da la *Sămănătorul* şi *Luceafărul* din Budapesta — alte reviste, mai vechi, fusese scoase din circulaţia literară ; peste un an, apare

!a Iaşi *Viaţa românească,* cu pretenţiuni de a stăpîni şi ea mişcarea noastră literară ; revista ieşană, ca să pară şi ea de actualitate, îşi însuşeşte, sub numele de „poporanism", cele_ mai multe din părerile *Sămănătorului* — dealtfel, acest poporanism nu era decît o transfigurare a vechiului socialism literar, al cărui faliment ar fi putut arăta cît de zadarnice sînt asemenea încercări literare.

Revistele cu care *Vieaţa nouă* a intrat în luptă susţineau superioritatea literaturii cu subiecte din păturile de jos, de la ţară, şi căutau să convingă pe cetitori că tot ce se face în afară de această direcţie e fals, împotriva spiritului nostru — e literatură „ne-românească". De aceea, cînd la *Sămănătorul* Alecsandri era calificat de „poet al boierimei", se arăta bine felul de înţelegere care trona acolo, ca şi la celelalte reviste ţărăniste. Se spunea, cu alte cuvinte, ca Alecsandri nu poate fi socotit ca poet al nostru naţional, pentru că versurile lui erau inspirate de sentimente ale „clasei boiereşti" şi nu lăsau destul să se vadă acea notă care ar fi convenit mai bine teoreticianilor ţărănismului. Pentru că Alecsandri adică a cîntat unele simţiri mai delicate, pentru că nu a scris mereu poezii în care să apară ţărani, de aceea, după felul de a judeca de la *Sămănătorul,* n-ar trebui să-1 înălţăm prea sus, să-1 considerăm ca poet al neamului românesc.

Astfel de păreri ne-a fost dat să auzim într-un timp cînd credeam că literatura noastră trecuse de vîrsta copilăriei ; şi nu vor avea dreptate să se mire cei care vor veni mai tîrziu că s-au putut decreta conducători ai literaturei cei care scriau în atîta întunecare a minţei ?

Dar părerile acestea pleacă de la altele tot aşa de ciudate şi faţă de care surîsul e o întîmpinare prea blîndă. Adversarii noştri susţineau că dacă este vorba să cunoaştem adevărata fire a românului, trebuie să ne ducem printre ţărani, pentru că numai în ei ar trăi sufletul curat românesc, pe cînd la oraş, în clasele de mijloc şi de sus, n-am întîlni decît amestec de toate naţionalităţile, streini ori înstreinaţi, suflete care nu ar avea nici o legătură cu vieaţa poporului întreg. Şi după credinţa aceloraşi, singur ţăranul ar fi omul înzestrat cu toate însuşirile, numai el ar putea înfăţişa pe adevăratul român, blînd, cinstit şi harnic. Ca o pildă a acestui fel de a judeca să cităm înseşi cuvintele pe care le scria tot directorul *Sămănătorului* (III, pag. 689), cu prilejul unor impresii pe care le culesese dintr-o călătorie prin ţară : „Dacă am întîmpinat neplăceri, aceasta a fost totdeauna la tîrgoveţi, la fruntaşii lor, şi nu la săteni ; între ţărani m-am simţit oricînd ca între oamenii cei mai vrednici, cei mai de omenie şi gata de ajutor".

Deci pacostea acestei ţări ar fi numai tîrgoveţii, nesuferiţii oameni pe care-i întîlnim prin oraşe. Ce se scria în *Sămănătorul* trebuia şi de data aceasta, ca de atîtea ori, să se repete în *Viaţa românească,* unde chiar în fruntea primului număr se spunea cu aceeaşi convingere : „Clasele de sus stau în aer, fără atingere cu poporul de jos, care singur în ţara noastră este o clasa pozitivă şi a păstrat mai curat sufletul românesc".

Dar să vedem ce este acest suflet românesc, ce sînt aceşti ţărani lăudaţi ca români ideali — să vedem cum ne sînt înfăţişaţi chiar de cei care au urmat sfatul să nu se inspire decît din lumea de la ţară.

în acelaşi număr •— şi ca o ironie — în care se publicau în *Sămănătorul* rîndurile citate, d. Sadoveanu tiparia (pag. 695) o schiţă care avea să ne arate sentimentele alese ale acelor români de care noi, barbarii şi veneticii oraşelor, ne-am deosebi atîta. Iată-1 pe d. Sadoveanu prezentîndu-ne pe un bătrîn Simion, părăsit de toţi ai lui, tîrîndu-şi paşii din circiumă în circiumă — ca un român „vrednic", nu-i aşa ? — şi aducîndu-şi aminte de blîndeţea pe care o arătase altădată celor dimprejurul lui :

„Simion... toată săptămîna muncia, umbla ba încolo, ba încoace ; duminica trebuia să cinstească la crîşmă... Nu-i vorbă, se ducea şi Ia biserică, că aşa-i frumos, să se mai închine omul din cînd în cînd, dar de la crîşmă nu putea lipsi... O dezmierda pe Ilinca cînd era cu chef şi o bătea cînd era trăsnit ; ca omul cu nevasta lui."

Voiţi ceva şi din *Viaţa românească* E uşor de găsit — s-au dat şi acolo atîtea icoane din traiul înălţător de la ţară... să deschidem voi. IV, la pag. 437, şi vom ceti :

„Şedeau acum tustrei pe lingă foc ; mai vorbiră de una, de alta, pe urmă flăcăul scoase sticla din buzunarul sumanului şi o cinsti pe lelea Profira., Cinsti ea, dar nu cum trebuie, căci o păli plînsul ; îşi aminti iar de răposatul bărbatu-său, Pavalache al ei, cum îi aducea şi el odată rachiu în ploscă şi pîne stătută sub stog, şi ofta biata Profirica să i se întoarcă inima pe dos de alean şi plîngea ştergîndu-şi din cînd în cînd obrazul şirloit de lacrămi."

Cînd în chipul acesta ne e prezentată vieaţa de la ţară, nu avem dreptul să ne întrebăm ce rămîne din ditirambicele laude care i s-au adus de apărătorii şcoalei în contra căreia ne^am ridicat ? Unde e poezia de care ni se vorbia, unde sînt oamenii înzestraţi cu toate darurile sufleteşti ce ne erau date ca pildă ?

După ce critica a început să arate ce inconsecvenţă era între ce se afirma şi ce ni se punea sub ochi, unii au mai lăsat pe ţărani şi s-au apropiat de oraşe, dar s-au oprit în voiajul lor literar

pe la... bariere, şi au început să ne prezinte sufletele celor de la mahala — mahalaua e zona neutra între oraş şi ţară. Lumea în care eram duşi de data aceasta nu apărea nici ea superioară celeilalte, şi de aceea dacă cineva era deprins sa caute într-o scriere emoţiuni superioare, zadarnic ar fi voit să le găsească într-o astfel de literatură.

La prozatori a fost firesc să se alăture şi poeţii : am văzut atunci şiruri nenumărate de versuri în care tot ce venia de la ţară era arătat într-o lumină ademenitoare de frumuseţe şi sănătate ; în ochii acestor versificatori, noi cei din oraşe eram nişte fiinţe nenorocite, fără vlagă, bolnave şi decrepite — unul din ei scria, tot în *Sămănătorul* (III, pag. 700), aceste versuri din care se poate vedea ce modele de literatură ni se recomandau :

Cînd ciobănită cîntă, stă soarele din mers,
Şi-atîta duioşie-i în viersu-i plin de foc,
Că apele-mpietrite. şi ele, stau pe loc...

Voi, palide *mimose* crescute prin palate ;
Văzut-aţi voi o floare crescută-n sănătate ?
Pe „Mica ciobănită" din plaiurile noastre
N-am da-o noi pe zece, o sută, de-ale voastre !

Prin urmare, ascundeţi-vă, chipuri gingaşe care vă arătaţi prin saloane şi tablouri — ideal de frumuseţe, de adorare pentru poeţi, nu poate fi decît... ciobănită.

Sîntem, poate, prea aproape de timpul cînd s-au scris asemenea lucruri pentru ca sa ne dăm bine samă de toate enormităţile la care a ajuns acest curent tare a fost o pacoste pentru literatura noastră, dar cînd vor mai trece ani se va vedea mai limpede ce rătăciri, ce monstruozităţi de gîndire s-au dat cetitorilor ca hrană sufletească. Căci ne întrebăm cum se poate să afirmi că singur ţăranul este român adevărat, că singur reprezintă neamul nostru, pe cînd clasele de sus sînt numai un amalgam de elemente streine ? Nu se ştie, nu se poate proba cu date certe că şi ţăranii s-au amestecat — cum era firesc, dealtmintrelea — cu popoare streine, ca slavii, ungurii ş.a. ? întru cît, prin urmare, ţăranul este mai latin, mai român, decît populaţiunea de la oraşe ? Şi cum să dai pe ţăran ca model de calităţi superioare, să-1 faci ideal de om, cînd se cunosc atîtea păcate ale firei lui, datorite, printre altele, lipsei de cultură ?

Dealtfel, ideea din care şi-au făcut ceilalţi programul de şcoală literară, ideea că numai întorcîndu-se cineva la ţară poate găsi subiecte de literatură, n-are nici măcar darul de a fi ori-

ginală, pentru că aşa ceva s-a spus de mult, de la 1840, de sc/iitorii grupaţi în jurul revistei *Dacia literară.* în ce s-a scris despre aceşti premergători în revista noastră —• nu s-a pus în evidenţă tot aici rolul însemnat pe care l-au jucat acum cincizeci de ani ? — le-am recunoscut partea ce li se cuvine în regenerarea literaturei noastre, dar am arătat totodată că aceştia nu au ajuns la exagerările pe care le-am văzut în timpul din urmă şi au fost mai puţin exclusivfşti, mai puţin pedanţi.

Nu e nevoie de multă discuţiune pentru ca să se vadă cît de greşită este această concepţie despre straturile noastre sociale aplicată la literatură. Cum adică, dacă trăieşti la oraş, dacă sufletul îţi este atins în fiecare zi de alte impresiuni decît acelea din mediul ţărănesc, n-ai dreptul ,ă le exprimi, să le pui înf-o operă literară, sau dacă ai această îndrăzneală să nu fii îndreptăţit la titlul de scriitor român ?

O asemenea părere vine în conflict cu principiul ce! rnai elementar sufletesc şi literar ; acela anume care spune că nu trebuie să-ţi falsifici niciodată sufletul. Dacă este vorba ca o operă literara să fie manifestarea sinceră a sufletului tău, este firesc că nu o poţi crea decît în mediul în care trăieşti, în împrejurările în care s-a format, s-a limpezit zi cu zi fiinţa ta sufletească. După cum nu te poţi întoarce la copilărie, tot aşa ajuns la oraş nu mai poţi simţi cum simte omul de la ţară.

Şi pentru că la noi, ca şi aiurea, c fatală trecerea din ce în ce mai mult a unei părţi din populaţiunea de la sate la oraşe şi pentru că civilizaţiunea adevărată se concentrează în acestea, numai o rătăcire te poate face sa nu recunoşti că literatura trebuie să corespundă acestei stări de lucruri.

Dar din alt punct de vedere iarăşi ideea ţărănismului în literatură este ceva care nu poate fi pus în aplicare. Nu am negat — cu toate că mi s-a atribuit de mai multe ori contrariul — şi nu voi nega niciodată că cetind cineva unele producţiuni populare va putea găsi pe alocuri motive, expresiuni, care să-i sugereze ceva nou, ca idei, ca imagini. Dar să susţii că numai prin literatura populară şi numai cu descrieri de ţărani se poate alcătui o literatură românească, aceasta e o părere care, ca multe altele, nu rezistă la cea mai indulgenta critică. Orice s-ar zice, producţiunile noastre populare —• chiar doinele, unul din genurile cele mai bogate — nu se disting prin o mare varietate de motive. Orizontul sufletesc din ele este mărginit, incomparabil mai sărac decît cred şi voiesc să ne convingă unii. Dealtfel, şi în alte părţi literatura populară nu se ridică prin bogăţii extraordinare. De ce am căuta atunci să ne mai înşelăm cu cuvinte, cu credinţa

că «i<£menea mijloace poetice reduse pot servi ca temei pentru o producţiune literară de ordine mai înaltă ?

Să luăm un motiv care apare deseori în poezia populară — motivul suferinţei, unul din izvoarele cele mai bogate de inspiraţiune poetică. La ţăran acest sentiment porneşte din dorul de cămin, din iubire — şi ea redusă la forma cea mai simplă — dar de multe ori îl vedem pus în legătură cu împrejurări mărunte din vieaţă, fără o valoare poetică deosebită ; ţăranul se plînge de obicei pentru că n-are ce s.i mănînce sau... că i-a murit vreun cal. Se pot compara asemenea stări sufleteşti cu acelea care stăpînesc o lire superioară, care sînt manifestarea unei sensibilităţi mai complexe, mai subtile ? Şi tonul în care sînt exprimate sentimentele în literatura populară, un ton trăgănat, molatec, nu e oare nepotrivit cu sufletul nostru de azi, dus de avînturi măreţe, vibrînd de energie clocotitoare, aşa cum trebuie să-1 cerem de la poeţii noi ?

Mai intervine încă o altă nepotrivire între literatura din popor şi cea cultă.

Poezia populară — nu numai de la noi, dar şi din alte părţi — nu este o poezie de idei. Dacă admitem că literatura Trebuie să se alimenteze tot mai mult din idei, aceasta vine iarăşi •a vorbească împotriva unei apropieri mai mari — aşa cum au voit-o unii — între poezia cultă şi cea din popor. Astăzi, pretutindeni, atît poeţii cît şi prozatorii simt datoria de a da în operele lor cît mai mult fond superior, fond intelectual. A trecut timpul cînd un poet se putea mulţumi cu un ciripit uşor, cu cîteva sclipiri de sentimentalism ori cu efectul ieftin al unor rime. Astăzi poeţii trebuie să ia şi ei parte la frămîntările sufleteşti ale timpului, trebuie să lase porţile gîndului deschise la toate ideile care stăpînesc lumea. Se uită de multe ori acest lucru la noi — s-a uitat prea mult şi în trecut — şi tocmai de aceea sîntem datori sa dăm literaturei adevăratul ei înţeles. Şi cum putem ajunge mai bme aici decît căutînd să observăm ceea ce se petrece în cultura din alte ţări, în literaturile streine ?

Asupra acestui punct convingerea noastră este iarăşi neşovăitoare. După părerea adversarilor noştri — spusă uneori mai pe faţă, alteori mai ascuns — ar trebui să înlăturăm de acum înainte orice influenţă a literaturilor streine, şi aceasta pentru motivul că în contact cu ele ne-am pierde individualitatea. La o parte deci scrierile franceze şi orice carte streină, la o parte orice ar putea altera fondul nostru curat românesc. Nu se dedea tot în *Sămănătorul* (III, pag. 117) sfatul să se „pună taxe pe cărţile de lite-

ratură streine, taxe pe ziarele streine" ? Poate că în acest sfat se ascundea şi un sistem protecţionist pentru literatura română lăudată de cei care ne vorbiau astfel ; dar cînd fanatismul naţionalist şi exagerările ne-au dat prilej să auzim şi acest strigăt care trăda o uimitoare neînţelegere a dezvoltărei unei literaturi, cuvîntul nostru hotărît a fost : vă alarmaţi zadarnic, pentru că cine vede limpede şi judecă cuminte nu se poate să nu recunoască necesitatea •— şi mai ales astăzi — a unei atingeri cu literaturile înfloritoare din alte părţi ; un scriitor nu se poate izola de ce se petrece aiurea, datoria lui e să urmărească zi cu zi mişcarea literară din streinătate şi să aleagă tot ce poate fi folositor literaturei la înălţarea căreia voieşte să aducă partea lui de muncă.

Dealtfel, atitudinea duşmanilor oricărui contact cu streinătatea avea, privită mai de aproape, un alt înţeles şi ascundea o vădită contrazicere. Ostilitatea era îndreptată mai mult împotriva influenţei franceze, căci cum ne-am explica altfel faptul că cei care condamnau înrîuririle streine arătau o deosebită simpatie pentru scriitorii germani ori maghiari ? Deschideţi revistele de literatură naţionalistă din anii din urmă şi veţi găsi traduceri din Korner, Falke, Bierbaum, Petofi ş.a. Toată pornirea aceasta era de fapt o manifestare contra influenţei franceze, care s^a dat în vileag, cum ştim, şi pe alte căi. Voiţi poate să ştiţi de unde venia această contrazicere ? Explicaţia e foarte simplă. Scriitorii — să ie zicem astfel — care condamnau literatura franceză aveau un motiv foarte binecuvîntat să arate atîta ură împotriva ei : nu o înţelegeau şi nu o puteau preţui, pentru că mai sînt şi azi dintre aceia — mai ales peste munţi — care nu sînt familiarizaţi cu limba franceză sau repetă, după vorbele altora, că literatura din Franţa ar fi în plină decadenţă şi o corupătoare a sufletelor. Iată, prin urmare, la ce se reducea în realitate şi această nesocotită campanie — se dezvăluiau în ea anumite motive mărunte, anumite slăbiciuni, printre care cea mai evidentă : lipsa de cultură. Şi cu toate acestea ni se vorbia de principii, de o acţiune mîntuitoare pentru cultura noastră — se putea închipui o mai mare cutezanţă şi sfidare a bunului-simţ ?

Dar pentru că am ajuns aici, să mai lămurim un alt punct din care ni s-a făcut un cap de acuzaţiune. Ni s-a spus că am stăruit prea mult să ne apropiem de una din manifestările mai nouă literare, de simbolism.

Am avut ocazia să arăt, în prima conferenţă, ce este mişcarea simbolistă, cum a pornit din Franţa şi a ajuns să cucerească literatura altor ţări ; am arătat tot atunci ce este această şcoală atît de mult criticată şi cum corespunde unui fel superior

şi necesar actualmente de a înţelege literatura. Nu mai este deci nevoie să insist. Dar cînd ni s-a spus că în afară de simbolism nu voim să înţelegem alt fel de manifestare literară, ni s-a adus iarăşi o acuzaţiune gratuită.

Am apărat simbolismul pentru că ne-o impunea o datorie de conştiinţă literară. Cînd scriitori care sînt fala literaturei nouă din alte părţi sînt ignoraţi ori trataţi cu dispreţ, cînd o întreagă şcoală de emancipare artistică primeşte de la neiniţiaţi şi răuvoitori epitete nedrepte, acel simţ care uneori se preface în revoltă justificată îţi poate oare îngădui să stai indiferent şi să te alături cei care nu au curajul să se desfacă de prejudecăţi ? Şi cît de dreaptă a fost lupta noastră se poate vedea din ce se petrece azi în literatura noastră : mai curînd chiar decît ne închipuiam am văzut adversari aprigi de altădată ai simbolismului reounoscîndu-î dreptul de a fi luat în samă ; am văzut chiar în urmă cum unii au încercat — ca laudă — să dea titlul de simbolişti chiar unor poeţi care nu-1 justifică prin nimic.

Dacă însă am susţinut cu convingere simbolismul, n-am înlăturat alte manifestări literare. în *Vieața nouă* s-au tipărit versuri care nu au nimic din tehnica simbolistă, versuri după formulele tradiţionale, fără înlănţuirea lor liberă, aşa cum a introdus-o simbolismul ; şi chiar ca fond, unele din poeziile apărute în revista noastră se îndepărtează de motivele caracteristice ale şcoalei nouă. Le-am dat Ioc, cu toate acestea, alături de poeziile simboliste, pentru că şi ele, în alt sens, îndepliniau condiţia pe care o avem în vedere la tot ce publicăm, aceea anume că orice producţiune literară trebuie să fie expresiunea unor stări sufleteşti ce se înalţă deasupra comunului şi ne dau o mărturie neîndoioasă că ne găsim în faţa cuiva care se ridică prin ceva propriu, personal, şi dă probe de temperament artistic.

Formula noastră literară nu este dintre acelea care mărginesc orizonturile şi îngrădesc talentele ; ea cuprinde în ea tot ce vine, pe o cale sau alta, să realizeze frumosul, aşa cum trebuie să-1 înţelegem, aşa cum credem că e nevoie să fie simţit de cît mai mulţi.

înţelesul pe care îl dăm literaturei este urmarea firească a idealului întreg de cultură urmărit de noi. Credinţa noastră este că trebuie să se stăruiască cît mai mult pentru formarea unei elite în mijlocul societăţei noastre, prea dezorientată adeseori, prea puţin pregătită pentru preţuirea dreaptă a aspiraţiunilor înalte de cultură.

Din toate clasele şi deasupra tuturor trebuie să se ridice acele elemente superioare fără de care nu se poate înţelege vieaţa unui

popor chemat şi el să stea alături de altele. A nu cruţa nici un mijloc pentru a spori numărul acestor elemente şi pentru a înlesnit libera lor manifestare e idealul tuturor societăţilor moderne, cătră el trebuie să stea mereu aţintite şi privirile noastre. Dacă trecutul, dacă împrejurări istorice dau titluri de nobleţă unora, deasupra acestora se ridică aristocraţia cîştigată prin daruri ale sufletului, aristocraţia ce se poate mîndri cu comori ale minţei.

Fiecare clasă socială îşi are rostul şi menirea ei, nici uneia nu i se poate tăgăduit djeptul la vieaţă, dar între una şi alta anumite^ împrejurări hotărăsc deosebiri peste care nu se poate trece. Dacă la noi cei mai mici, cei care trăiesc la ţară, au dreptul să ceară ce nu li s-a dat — şi de cîte ori nu le-am luat apărarea în revista noastră^, cu toate că ni s-a spus că-î dispreţuim ? — aceasta nu ne îndreptăţeşte să mergem mai departe şi să rătăcim pe calea utopiilor._ Sentimentele de umanitate ne îndeamnă să nu uităm pe cei asupriţi, judecata dreaptă însă, cînd este vorba de altceva, de întemeierea şi afirmarea unei culturi superioare, ne spune : fiecare cu condiţiunile lui de vieaţă, fiecare cu ce-i este dat — ţăranul să-şi trăiască vieaţa deja sat, dar deasupra lui, deasupra tucuror celor de jos, trebuie să fie alţii, cei meniţi să reprezinte elita, forţele intelectuale ale naţiunei, acelea care hotărăsc în primul ' l n ^ vu"-toru] e i- Cînd partizanii poporanismului, care pe lîngă rătăcirea lor literară vin să aprindă focul urei de clase, să deştepte^ vinovată duşmănie contra celor de sus, susţin că ţăranul trebuie să ne servească de pildă, oricine poate vedea cît de fals, cît de inconsecvent este punctul lor de vedere. Dacă spre ţărani trebuie să ne îndreptăm privirile, dacă după sufletul lor se cuvine să ne modelăm pe al nostru, de ce am mai căuta să asimilăm forme nouă de cultură, de ce n-am rămînea la starea idealizată de poporanişti, de ce am stărui să ridicăm pe cei de jos din ignoranţa lor ?

A judeca în felul cum judecă adversarii noştri e a paraliza orice avânt de îndreptare spre mai bine, orice gînd de progres. Şi cîte ne rămîn încă de făcut, de schimbat în vieaţa noastră ! De aceea nu se putea să nu ne deosebim şi aici de cei care se pretind Ungurii înţelegători ai nevoilor noastre ; de aceea am pus în programul de activitate căreia ne-am devotat realizarea unor idei care nu pot fi decît spre folosul tuturor.

Pentru formarea acelei elite de care vorbim ne-am gîndk că este timpul, între altele, să se ia o iniţiativă în vederea dezvoltărei sentimentului artistic în tinerimea noastră. într-o serie de articole apărute în *Vieaţa noua* am căutat să arătăm că pentru a deştepta şi la noi interesul pentru artă trebuie să ne adresăm» sufletelor tinere, deprinzîndu-le încă din^şcoală să simtă emoţiuniie estetice. Ceea ce a început să se facă aiurea trebuie introdus şi la noi, aşa ca învăţământul să nu mai rămînă unilateral, ci să se dea elementele indispensabile pentru înţelegerea artei — parte care s-a neglijat cu totul pînă acum. Fondarea unei „Societăţi pentru cultura artistică în şcoală" va fi un alt punct realizat de cei grupaţi împrejurul *Vieţei nouă.*

Tot pentru afirmarea noastră culturală de acum înainte mai susţinem că trebuie să căutăm să fim preţuiţi şi de alţii ca un factor însemnat, de valoare reală, în mişcarea intelectuală a lumei întregi. Vrem, cu alte cuvinte, să se dea şi manifestaţiunilor noastre literare sau de altă natură acel caracter de universalitate care se întâlneşte în alte părţi. După cum cineva care se ocupă cu ştiinţa nu poate fi cunoscut şi apreciat în streinătate decît atunci cînd activitatea lui se îndreaptă spre probleme care_interesează şi pe savanţii altor ţări, tot aşa un scriitor care ambiţionează un loc de frunte în literatura universală trebuie să dea opere care să atragă luarea-aminte a cetitorilor din toate părţile.

La noi, acum vreo cincizeci de ani, ştiinţa nu ajunsese să aibă reprezentanţi care să se impună streinătăţei, deoarece starea culnirei noastre şi anumite prejudecăţi împiedicau producerea de opere care să stea alături cu ale savanţilor streini ; de cîtva timp însă activitatea noastră ştiinţifică e în progres, cîteva nume au pătruns în cercurile din streinătate ; cei care au ajuns însă aici sînt dintre savanţii care au contribuit cu munca lor la lămurirea unor probleme de interes general, trecînd peste ceea ce ne preocupă numai pe noi, ca români. Cînd în diferite ramuri ale ştiinţei vom avea mai mulţi specialişti care să-şi îndrepte activitatea în acest sens, se va putea spune că şi o ţară mică cum este a noastră a adus o parte însemnată în dezvoltarea ştiinţei de pretutindeni.

Literatura noastră a rămas, din acest punct de vedere, în urma ştiinţei. S-a tradus şi din scriitorii noştri cu intenţiunea de a arăta că avem şi noi opere de samă, dar totul a rămas o încercare fără mult ecou în lumea din streinătate. Şi să nu ne miram. Ca să cîştigi publicul din alte părţi trebuie să-i dai mai mult decît au dat scriitorii noştri de pînă acum. Cînd cineva s-a deprins cu **opeTe** din care se desface o personalitate superioară, un suflet adevărat de artist, este firesc să nu se mai mulţumească cu orişice. Aşa e publicul din Apus, acela care hotărăşte valorile literare, şi ne întrebăm atunci ce i-am dat noi ca să poată rivaliza cu scrierile de frunte ale altor literaturi ? Mai puţin decît orice ar putea satisface exigenţele acestui public tocmai literatura ţărănistă, poporanistă, din ultimii ani, fără idei, fără stil, plină

chiar de trivialităţi. Am putea chiar spune că niciodată, nici chiar la începuturile noastre literare, nu s-a scris cu atîta neîngrijire, cu atîta lipsă de concepţiuni literare vrednice de luat în samă, ca în aceşti din urmă ani. Dacă cineva s-ar încumeta să traducă bucăţi lăudate ale unor scriitori de azi, cetitorii streini ar surîde şi rtu s-ar j>utea opri desigur să exclame : aceasta este literatura românească, aceştia sînt autorii care pretind să fie cunoscuţi ?

Mulţi din cei care scriu ar trebui să ia ca pildă literatura franceză şi să se convingă că dacă ea a ajuns să cucerească atîtea suflete, aceasta se datoreşte caracterului ei de universalitate — orice om cult poate găsi în ea emoţiuni alese şi calităţi artistice de compoziţiune. Cînd şi la noi vor fi mai mulţi care să înţeleagă astfel rolul de scriitor, numai atunci literatura noastră va putea atrage atenţiunea streinătăţei.

Dar mai este o condiţiune pe care s-o îndeplinească literatura română pînă să ajungă aici. E vremea să înţelegem că literatura trebuie să se emancipeze de orice preocupări streine, ca e spre paguba ei să fie subordonată unor scopuri îndepărtate, şi că dacă nu trăieşte prin ea însăşi încetează de a mai fi literatură.

Fără nici o concesiune, fără ezitare, am arătat de la început că şi aici convingerile noastre nu pot să ne apropie de ceilalţi.

Cînd sub numele de naţionalism, de patriotism — cuvinte atît de compromise la noi — a început să ni se dea literatura pe care am văzut-o, protestarea noastră nu se putea să nu răspundă şi la această falsificare a spiritului literar. Celor care uitase le-am amintit că scriitorul nu trebuie confundat cu cei care au alte îndatoriri, domenii de activitate impuse de necesităţi ale vieţei sociale ; el nu poate lua rolul sociologului, al omului politic etc., prefăcînd literatura în mijloc de propagandă, în armă de luptă.

Problemele sociale, conflictele de clase şi de rase implică în ele anumite soluţiuni, şi numai acela care a ajuns la asemenea soluţiuni poate avea pretenţiunea că contribuie cu ceva la transformările de ordine politică, socială. Un scriitor însă nu poate preface opera lui literară în formulare de soluţii sociale, şi dacă în calitate de cetăţean ia şi el parte la ce preocupă pe alţii, ca artist cercul lui de activitate este cu totul altul, determinat numai de ceea ce e propriu idealului de artă. Dacă organizarea socială de azi a împărţit fiecăruia misiuni anumite, dacă sociologilor, oamenilor politici etc. le este lăsată în samă îndreptarea unor stări de lucruri, de ce ar veni scriitorii să le ia locul şi să transforme literatura într-un gen Hibrid ? Cînd într-o ţară scriitorii ne dau astfel de literatură, să fim siguri că sau ei nu sînt conştienţi de ce trebuie să fie literatura sau cei chemaţi să se ocupe de chestiu-

nile sociale sînt prea puţini ori nu-şi îndeplinesc datoria şi unul ori altul vine să le ia interimatul.

Probleme sociale există totdeauna prin însuşi faptul că un organism social îşi continuă vieaţa : unele ajung să fie rezolvite, altele îşi aşteaptă dezlegarea. Dacă ar fi să admitem părerea celor care confundă literatura cu propaganda pentru anumite idei, ar urma ca totdeauna scriitorii să facă din opera lor o tribună socială. Dar atunci rezultatul fatal ar fi : opere de interes, de valoare trecătoare, cum trecătoare sînt şi ideile pe care vin să le apere. Dealtfel, istoria literaturilor ne arată fără dezminţire că n-a rămas trainică nici o operă în care scriitorul şi-a uitat menirea lui adevărată, singura care-1 face să treacă peste veacuri, şi a intrat în lupte de cuvinte şi declamări pretenţioase, de principii care în chip firesc îşi pierd interesul de îndată ce dispare actualitatea în numele căreia vorbiau.

Cei care susţin amestecul naţionalismului, al patosului patriotic, în literatură, ne amintesc pe fanaticii de la Vatican care acum cîţiva ani publicase o listă de autori „blestemaţi", pe care nici un bun catolic nu trebuia să-i cetească, pentru că nu scrisese pentru întărirea credinţelor creştine — pe lista celor condamnaţi se vedeau numele lui Flaubert, Zola, Bourget ş.a. Dacă ar fi fost consecvenţi, naţionaliştii şi ţărăniştii noştri ar fi trebuit să publice şi ei un catalog al scriitorilor excomunicaţi din biblioteca bunului român. Cînd preoţii pentru consideraţiunile lor particulare vin să ciuntească literatura, tot pentru consideraţiuni ale lor naţionaliştii ar putea găsi cuvînt să reducă literatura la doi, trei scriitori — şi fireşte pentru dînşii cei mai de merit ar fi cei care au scris, indiferent cum din punct de vedere literar, numai în sensul vederilor naţionaliste.

închipuiţi-vă ce ar rămînea dintr-o literatură dacă fiecare ar judeca-o după un anumit punct de vedere, absolut personal, fie acesta religios, fie patriotic, fie de altă natură. Din literatura italiană, de exemplu, ar trebui lăsată toată opera poetică a lui Dante şi a lui Petrarca închinată Beatricei şi Laurei, din cea provansală toate poeziile lirice ale trubadurilor, din cea franceză mai nouă toate versurile lui Musset şi, din literatura română, *Luceafărul* Ini Eminescu ar trebui trecut la index.

Dar ca să vedem cum judecă criticii apărători ai literaturei „cu tendinţe", să privim chestiunea şi sub o altă faţă.

Dacă se cere unui scriitor să exalteze sentimentele noastre patriotice, de ce nu se impune aceasta şi pictorilor şi sculptorilor ? Pe la expoziţiunile noastre de artă s-au văzut picturi şi sculpturi

care nu reprezentau subiecte naţionaliste, ţărăniste, şi cu coate acestea ele au fost lăudate chiar de revistele care susţineau in literatura o singură formulă. Nu este evidentă şi de data aceasta inconsecvenţa, nu se vede cît de greşită este concepţiunea celor care mărginesc literatura numaî la anumite teme ? Pentru cine vede limpede, pentru cine înţelege rostul adevărat al critice!, criteriul de judecată trebuie să fie acelaşi : ce admiţi pentru un iei de manifestare artistică trebuie sa aplici şi aiurea, căci alttel părerile tale rămîn încercări zadarnice de a te înşela şi de a înşela pe alţii.

Şi ne întrebăm acum de unde vine erezia literară pe care am combătut-o şi care sperăm că nu va mai căuta de acum înainte să turbure literatura noastră.

Pe lingă împrejurări speciale de la noi — lipsă de cultură, de vederi mai largi asupra evoluţiunei literaturilor — a intervenit o împrejurare care a falsificat spiritul nostru critic.

Romantismul a coincidat cu o epocă de prefaceri sociale adînci care s-au întâmplat în vieaţa popoarelor. O mare pane din scriitori s-au amestecat atunci în luptele politice şi au aservit literatura preocupărilor de moment — să ne gîndim la atîtea aspecte din activitatea lui Victor Hugo. S-a asociat în felul acesta ideea de literatură de aceea de propagandă socială. Ce :n-timplat însă o dată nu urmează că trebuie să ia dreptul de obicei, de tiranie. A venit momentul să se înţeleagă şi la noi, o dată pen iru totdeauna, că literatura îşi are, ca toate manifestaţiuolle artistice, domeniul ei hotărît, că trebuie să rămînă independentă, in afară de orice tendinţă dăunătoare bunului ei mers.

...Este în sufletul nostru un colţ tăinuit, pînă la care nu pătrunde dorul de a lucra numai pentru un folos de o clipă, numai din îndemnul unei preocupaţiuni trecătoare — e partea cea mai luminoasă, cea mai senină, a sufletului, ca acele locuri ascunse ale palatelor clin basme unde sînt adunate comorile cele mai scumpe si unde se opresc paşii celor veniţi de pe tărîmul celălalt. Acolo trăiesc gândurile care ne ridică deasupra vieţei de fiecare zi, de acolo pornesc avânturile care ne înalţă spre culmile artei. Să căutăm să se reverse lumină şi în această parte a sufletelor noastre, pen tru ca să putem spune, cu fruntea deschisă, cînd ni se va cere samă, că nu ne-am pierdut vremea cu lucruri nevrednice...

Poate că cele arătate pînă aici ar fi de ajuns ca să se vadă limpede cum înţelegem noi menirea literaturei şi a artei. Dar pentru că în polemica pe care am dus-o cu adversarii, am putea chiar zice detractorii noştri, a mai intervenit o altă parte de neînţelegere, e necesar sa ne oprim puţin şi asupra ei. Am spus anume

ca In complexul de producţiuni artistice din trecut sau de astăzi se impune sa facem unele distincţiuni. Sînt artişti şi artişti : unii se mărginesc la anumite motive, alţii reuşesc să meargă mai departe, să dea opere superioare sub toate raporturile. Astfel, unii pictori nu ajung să dea decît subiecte mărunte, peisagii, scene de Hiterior, alţii însă se ridică la creaţiuni care arată o fire de artist mai bogată.

Se poate, d.e., să fie pus un Teniers alături de un Rembrandt sau Tintoreito ? Şi cînd este vorba de alte manifestări artistice, de muzică, de pildă, nu trebuie aplicat acelaşi criteriu — se p.nate compara un menuet ele Boccherini cu o simfonie de Beethoven ?

De asemenea, în literatură, cînd ne găsim în faţa unui scriitor care nu ne dă decît lucruri de toate zilele, personagii care nu sc impun prin nimic deosebit sufleteşte, nu trebuie oare să-i dăm un loc inferior altuia care s-a ridicat la o concepţiune mai înalta despre vieaţă şi ne-a reprezentat figuri în care se vede trăind ceva din sufletele celor mari ? Pentru că se uită de multe ori aceasta, am căutat, fideli principiilor revistei, s-o aplicăm la tot ce priveşte arta noastră. Am susţinut astfel că, după cum în literatură scriitorii care vor însemna mai mult de acum înainte trebuie să se distingă prin cultură, prin fond bogat de idei, tot aşa in "c-'.nră sîntem datori să cerem de la cei care se îndeletnicesc cu ea însuşiri de aceeaşi natură. Şi punctul acesta de vedere l-am aplicat cînd a fost vorba — acum vreo doi ani — de a se da judecata definitivă asupra operei lui Grigorescu. Am spus atunci — cu toate că mi s-au interpretat greşit şi de data aceasta afirmările -— că incontestabil Grigorescu înseamnă mult în istoria începuturilor noastre de pictură, pentru că ne-a dat ce nu putuse alţii înaintea lui ; dar am voit cu această ocaziune să fac să se înţeleagă că formula lui Grigorescu — veşnicele tablouri de la ţară — nu trebuie socotită ca singura demnă de urmat, ca termenul ultim al sforţărilor artiştilor noştri. După cum poezia româna nu s-a oprit la un Alecsandri şi nici chiar la un Eminescu, tot aşa pictura nu poate rămînea la ce ne-a dat Grigorescu, pentru că arta lui corespunde unor părţi învechite din sufletul nostru. De aceea am spus, adresîndu-ne pictorilor : căutaţi să lărgiţi şi orizontul artei pe care o cultivaţi, părăsiţi drumul îngust în care unii vă îndeamnă să rămîneţi, lăsaţi să se desfacă şi din pînzele voastre acele emoţiuni puternice pe care le simţim în faţa unei opere care şi-a luat fiinţă în lumea gîndurilor care singure eternizează o creaţiune artistică.

în chipul acesta am căutat să cuprindem în activitatea revistei tot ce atinge problemele însemnate de literatură şi de artă.

Se poate acum uşor înţelege care a fost spiritul în care am aplicat critica. Daca am admis că literatura trebuie să fie exprimarea unor stări sufleteşti superioare, aceasta a fost şi norma după care am apreciat producţiunile literare, şi critica noastră n-a ţinut samă decît de ce îndeplinea această condiţiune.

Era deci firesc să judecăm şi de data aceasta altfel decît cei mai mulţi — ce era primit cu laude de unele reviste a fost criticat cum se cuvenia în revista noastră, şi timpul a arătat că am avut dreptate.

Să cităm cîteva cazuri.

Acum vreo patru ani a apărut un volum de poezii — de Măria Cunţan — care ne aducea versuri de acestea :

De grindă-atîrnă-un leagăn şi-n el un prunc bălan,
Al mamei cel mai tînăr, ce n-are nici un an.
Ea lîngă leagăn toarce, cu ochii-n ochii lui ;
Prin tindă-şi plimbă cloşca cei doisprezece pui ;
Ceaonul clocoteşte, bunica-i lîngă foc,
Viţelul doarme-alături pe-un petec de cojoc.[1]

Poezia era intitulată... idilă. Cum credeţi că a fost întâmpinat volumul de criticii care-şi ziceau arbitrii gustului literar ? Nu găsiau cuvinte ca să-1 ridice în slavă — la *Sămănătorul* (III, pag. 815) se spunea că „dintr-un singur avînt s-au desprins (în acest volum de versuri) cînturi care pot sta printre cele dintîi ale literaturei noastre..."

Cînd astfel se lăuda „idila"... cu cojoc, ce credeţi că a scris aceeaşi revistă despre versurile parnasianului Heredia cu prilejui morţei lui ? Luaţi voi. IV din *Sămănătorul.* şi veţi citi acolo, la pag. 779 — scris de d. Iorga :

„Heredia îşi declama un biet subiect sărac. Pentru mulţi însă nu era deloc poet. Părerea acestora va fi desigur şi judecata definitivă a istoriei literare."

Heredia... un biet poet — să mulţumim celor care ne dau asemenea prilejuri să rîdem — şi cîţi vor mai rîde încă, peste vreo zece, douăzeci de ani, de luminata critică a revistei cu nume plugăresc.

Un alt caz.

Ştiţi cum era judecată opera d-lui Duiliu Zamfirescu tot de cei de la *Sămănătorul* ? Deschideţi voi. III, la pag. 180, şi veţi ceti, negru pe alb :

[1] Măria Cunţan, *Poezii,* 1905.

„Producţia d-sale literară : largi romane, cu paginile subtile, străbătute de cunoaşterea multor ţări şi multor civilizaţii... ne lasă reci, ne par artificiale."

Deci ar fi un mare păcat pentru cineva să se distingă prin subtilitate, prin cunoaşterea culturei din alte părţi, şi o neiertată greşală a d-lui Duiliu Zamfirescu că n-a împărtăşit formula ţărăniştilor, ci a continuat să scrie în felul cum au înţeles literatura şi Alecsandri şi Odobescu şi alţii care, cum spuneam, reprezintă adevărata noastră tradiţie literară.

Putem aminti, în sfîrşit, că tot acel sistem de critică strimtă, falsă, chiar pătimaşe, a fost aplicată şi altor scriitori ; aşa cînd D. Anghel a publicat volumul *In grădină,* directorul *Sămănătorului* (IV, pag. 239), privindu-1 de sus, ca pe un începător, îî spunea că-şi risipeşte talentul în „rafinerii", în „meşteşugită turnare a unui vers aromitor" şi-şi pierde vremea cu reverii prin „grădini boiereşti".

Care a fost însă atitudinea noastră faţă de aceşti scriitori ? Nicăieri nu se va găsi în *Vieaţa nouă* vreo critică de felul acesta. Nici d-lui Zamfirescu, nici d-lui Anghel nu le-am contestat meritele — cu toate că e obiceiul la noi să nu se laude într-o revistă decît cei care colaborează la ea ; şi chiar d-lui Sadoveanu i-am recunoscut unele însuşiri, cu toate rătăcirile pe care, în calitate de critici conştiincioşi, eram datori să i le punem în vedere şi de care d^sa, în calitate de vechi sămănătorist, n-a voit să se desfacă.

Şi ca să vedeţi cum ni s-a răspuns la această atitudine absolut loială pe care am păstrat-o, răsfoiţi revistele ţărăniste şi veţi vedea ou ce calificative am fost gratificaţi... Dar să trecem peste ele, pentru .că nu ne ating şi vor veni alţii să le judece. Ceea ce voim însă să relevăm este că pe cînd, cum spuneam, noi am recunoscut merite şi celor care colaborau la revistele din tabăra opusă, aceştia n-au voit să ne recunoască nimic — mai mult chiar, au căutat printr-o continuă campanie de denigrare să falsifice părerile noastre, să ne atribuie lucruri pe care nu le-am susţinut niciodată. De altă parte, cînd noi ne susţineam cu argumente părerile, dînşii dezertau de la datoria de a se apăra, evitau orice confruntare cu faptele şi se muJţumiau să arunce cîte un cuvînt la adresa noastră, care nu avea nici măcar darul de a fi urban sau spirituali — urbanitatea e tot o calitate dispreţuită de ţărănişti, pentru că aminteşte „urbs" — oraşul.

Cînd cineva se arată astfel, nu mai este vorba exclusiv de literatură, ci de ceva mai mult — se vede o mentalitate particulară, un fel special de a se manifesta şi în alte împrejurări. Aceasta

înseamnă că nu te găseşti în faţa unor suflete întregi, hotărîte, în stare să ducă o luptă demnă.

De aceea i-am văzut pe mulţi din adversarii noştri părăsind ce susţinuse mai înainte, şovăind şi nemaiştiind cum să iasă din impasul în care intrase. Ne-a fost dat astfel să vedem de la o vreme încoace la *Viaţa romanească* literatură simbolistă alături de poporanism şi pe cei care apărase înainte ţărănismul la *Sămănătorul* trecînd aiurea, renunţînd ia ducerea luptei mai departe. Unii, vînători de actualitate, simţind că direcţiunea literară de mai înainte e compromisă, caută apropieri de curentul care începe să se impună, alţii se îndreaptă într-acolo unde li se pare că literatura aduce mai multe avantaje. De aceea îţi vine uneori să te întrebi dacă au fost sinceri aceşti aprigi contestatori ai noştri, dacă convingerile lor de un moment nu au fost impuse mai mult de unele calcule, de dorul de a-şi cîştiga mai uşor un loc prin favoarea de care se bucurau în ochii publicului anumite tendinţe, anumite prejudecăţi. în luptele literare însă cei care înving sînt cei duşi de convingeri neclintite, cei care merg pînă la sfîrşit cu un singur gînd, cu o singură credinţă, învingînd toate piedicile.

A avea o părere hotărîtă, pe care s-o susţii cu energie, fără să te uiţi la dreapta sau la stînga, dacă unul ori altul te dezaprobă — aceasta trebuie să fie astăzi linia de conduită în literatura, ca şi aiurea. Timiditatea care ne-a stăpînit prea mult, care a stăpînit mai ales generaţiunea de acum douăzeci de ani, trebuie înlăturată din vieaţa noastră intelectuală. Generaţiunea de azi e datoare să nu uîte că alta e calea pe care trebuie să meargă, dacă ţine cu tot sufletul să vadă învingînd idealurile nouă, dacă vrea să se impună ca o generaţiune de energii, de voinţe luminate.

Acestea sînt convingerile noastre, acesta este idealul care ne călăuzeşte. Şi nu este în el destulă vieaţă senină, destulă lumină, ca -să servească de îndrumare, de îndemn, celor care se manifesta astăzi sau se vor manifesta de acum înainte în literatură, în artă ? Dacă avem o mulţumire este aceea de a vedea că o parte din lumea de la noi ne urmăreşte cu simpatie, ne înţelege — şi, terminând, cuvîntul de încheiere nu poate fi decît exprimarea tuturor mulţumirilor noastre direcţiunei institutului care ne-a înlesnit ţinerea acestor conferenţe şi publicului care ne-a ascultat cu atîta luare-aminte, cu atîta bunăvoinţă.

1910

SEMNE DE TRANSFORMARE A ROMANULUI

1

Urmărind evoluţiunile literare, o constatare pe care o poţi face adeseori este că un gen literar apare cu atît^mai accesibil schimbărilor, se poate reînnoi cu atît mai uşor cu cît e mai mult cultivat — producţiunea multiplă înlesneşte_introducerea de elemente nouă, dă prilej temperamentelor variate să se manifeste. Oricît. ar fi de adevărată această constatare în unele cazuri, ea rămîne la aceeaşi valoare relativă ca şi alte constatări din domeniul faptelor literare. Ca pildă ne poate servi ce s-a scris în roman în cei din urmă treizeci de ani. Iată o producţiune de o bogăţie cum nu s-a mai văzut în nici o altă epocă —- opere peste opere îngrămădite an după an, nume lîngă nume disputîndu-şi gloria şi împărţindu-şi, pentru mai mult ori mai puţin timp. sufragiile cetitorilor. Şi cu toată această febrilitate de producţiune, romanul a rămas în multe privinţe staţionar, nu a evoluat în măsura în care ne-am fi aşteptat. Comparat cu ceea^ ce s-a realizat în poezie în urma revoluţiunei simboliste, deosebirea e mare, aşa că sîntem în drept să aşteptăm şi în roman o prefacere adîncă, hotărîtoare.

De unde să vie întârzierea aceasta în evoluţiunea romanului *i* Cauza principală trebuie căutată în împrejurarea că romanul s-a adresat unui cerc de cetitori cu dispoziţiuni sufleteşti anchilozate — publicului mare, care păstrează mult timp un anumit fel de a simţi, de a privi vieaţa. Să ne gîndim de altă parte că cel_mai mare contingent de cetitori ai romanelor se recrutează printre elementul feminin. Psihologia feminină se distinge_însă printr-o timiditate în faţa inovaţiunilor, printr-un cult stăruitor pentru ce

este recunoscut, impus prin tradiţiune. Cetiţi, de exemplu, versurile atîtor poetese franceze de azi — veţi descoperi în ele urmele întîrziate ale formulei parnasiene şi mai ales ale genului propriu lui Sully Prudhomme — sensibilitatea caracteristica poeţilor noi, simbolişti, a trecut departe de ele şi parcă se vede în toata opera lor o neîncredere în eficacitatea transformărilor aduse de concepţiunea simbolistă. Rari sînt sufletele feminine care să înţeleagă deodată ce aduce nou o prefacere literară sau artistică. Educaţiunea feminină tinzînd însă astăzi să devină mai intelectuali, e de aşteptat ca în viitor şi sufletul cetitoarelor să fie mai bine pregătit pentru formele nouă de literatură.

O altă cauză — în legătură, dealtfel, cu cea de mai sus — este felul în care a fost considerat romanul de cei care s-au adresat lui ca să-i ceară cîteva clipe de satisfacţiune literară. Romanul a fost socotit în general ca o lectură uşoară, desfătătoare, necongestionantă, ca un prilej de a stimula unele capricii ale imaginaţiunei — o uşoară beţie de haşiş, atîta au căutat şi caută cei mai mulţi care deschid paginile ispititoare semnate de vreun nume mai mult sau mai puţin cunoscut.

Iată însă că printre mulţimea de romane scrise în acest fel şi cuîtivînd anumite predispoziţiuni ale cetitorilor se ivesc cîteva care vestesc ceva deosebit de genul care a tronat pînă acum. Să nu căutaţi aceste romane printre cele pe care ziarele şi revistele le anunţă că au primit cutare sau cutare premiu, nici printre cele care poartă pe copertă cuvintele de bucurie a editorului : „a 30-a, a 40-a mie" — premergătoarele, mai modeste, ale romanului de mîne le veţi găsi printre cele remarcate izolat de vreun critic conştiincios, desfăcut de prejudiţii, şi care n-au ajuns să însemne alături de titlu decît a 3-a ori a 4-a mie.

Să luăm vreo două din aceste puţine romane ce aduc cîteva elemente nouă şi să vedem ce putem întrezări din ele pentru literatura de mîne.

Ne vom opri întîi la romanul pe care Andre Gide 1-a publicat anul trecut sub un titlu simbolic, *La porte etroite.* Cine ar căuta în acest roman un subiect rar, incidente complicate, ar rămînea desigur decepţionat. Tema e destul de simplă : ni se înfăţişează un colţ de provincie, Fougueusemare, aproape de Havre ; aici trăieşte o familie protestantă, Bucolin, care într-o zi va avea să sufere din cauza uşurinţei mamei : cedînd temperamentului său aventuros de creolă ea pleacă într-o zi în tovărăşia unui adorator ; din cele două copile care rămîn cu tatăl, cea mai mare, Alissa, este de o sensibilitate care o va face să trăiască într-o continuă frămîntare, într-o veşnică nemulţumire şi neîncredere în ea şi ce-i poate aduce vieaţa. Cu asemenea fire, nici iubirea nu-i va da bucuriile la care se gîndeşte uneori : ea iubeşte pe vărul ei, Jerome, şi s-ar părea un moment că totul i-ar face să-şi închine vieaţa unul altuia. Iată însă că într-o zi la gîndul cie a se căsători ea răspunde cu un gest negativ — motivul : dorinţa de a vedea întîi căsătorită pe sora ei mai mică, un temperament de altă natură, înţelegînd vieaţa mai aproape de felul comun. Dar chiar după căsătoria surorei sale, dînsa refuză să se logodească cu Jerome. De ce ? cînd cu toate acestea îl iubia, îi scria cuvinte de cea mai frenetică dragoste. Nici el nu se dumereşte de multe ori, şi cînd, după cîţiva ani de îndepărtare, după o întrevedere în care ceva neînţeles, fatal parcă, îi înstreinează pentru totdeauna, ea moare într-un sanatoriu, dînsul poate desluşi, mai bine din paginile jurnalului rămas de la ea luptele, nehotărîrile chinuitoare prin care a trecut vieaţa ce-i fusese scumpă şi care-1 va obseda mereu cu amintirea-i duioasă şi stranie.

Caracterul Alissei pare desigur ciudat; pentru a-1 înţelege trebuie să ne gîndim la o parte din vieaţa în care ne transportă povestirea lui Jerome — romanul se prezintă ca episoade istorisite de acesta. Ne găsim într-un mediu protestant care a influenţat adînc sufletul Alissei, cum a atins şi pe al lui Jerome. Gîndul la perfecţiunea spre care ne cheamă morala creştină preocupă mereu pe Alissa şi cetirea cărţilor de edificare ori ascultarea vreunei predici în biserică deşteaptă în amîndoi dorul de o vieaţă purificată, de un veşnic îndemn spre înălţare :

„Dans la petite chapelle, il n'y avait, ce matin-lâ, pas grand monde. Le pasteur Yautier, sans doute intentionnellement, avait pris pour texte de sa meditation ces paroles du Christ : «efforcez-vous d'entrer par la porte etroite, car la porte large et le chemin spacieux menent ă la perdition, et nombreux sont ceux qui y passent ; mais etroite est la porte et resserree la voie qui conduisent ă la Vie, et il en est peu qui les trotivent».

Alissa se tenait ă quelques places devant moi. Je voyais de profil son visage ; je la regardais fixement, avec un tel oubli de moi qu'il me semblait que j'entendais â travers elle ces mots que j'ecoutais eperdument...

...«Car etroite est la voie qui conduit ă la Vie», continttait le pasteur Vautier et par delă toute maceration, toute tristesse, j'imaginais, je pressentais une autre joie, pure, mystique, seraphique et dont mon âme deja s'assoiffait. Je l'imaginais, cette joie, comme un ahant de violon â la fois strident et tendre, comme une flamrne aigue oii le coeur d'Alissa et le mien s'epuisaient. Tous deux nous

a .uivions, vetus clc ces vetements blanc- ciont nous parlait l'Apo-caiyp.se, nous tenant par la main et regardant un meme but."

La acest misticism, care ni se pate curios astăzi, dar care mai leagănă unele sulîete, se adaugă o altă notă care pune într-un relief deosebit figura eroinei romanului. Alissa este o fire intelectuala, care se analizează încontinuu şi din această analiză se întoarce adeseori micşorată, nemulţumită, cuprinsă de neliniştea, de teatru ca orice ar face nu va putea atinge niciodată visul de fericire, pentru că nu-i este dat să-1 trăiască aşa cum 1-a întrezărit şi cum catnâ să-1 ţînă departe. Lîngă iubitul ei ea spune într-o zi :

„Mon ami, je me sens plus heureuse aupres de toi que je n'acrais cru qu'on put Petre... mais crois-moi : nous ne sommes pas nes pour le bonheur."

Şi chiar dacă uneori i se pare că fericirea s-ar putea opri şi în calea ei, o altă teamă vine s-o turbure. Poate că această fericire va ti prea obişnuită, prea ieftină, sau va amorţi, printr-o mul turnire prea uşoară, orice avînt mai departe al sufletului :

„O Seigneur ! Gardez-mol d'un bonheur que je pourrais trop site atteindre ! Enseignez-moi â differer, â reculer jusqu'ă Vous mon bonheur... Combien se retrecit dans le bonheur tout ce qui pourrait etre heroique !"

Şi astfel, în această tortură, în această luptă sisifică, se stinge sufletul Alissei — el se grăbeşte parcă, eroic, să apună în tainele morţei.

Emoţiunea pe care o produce opera iui Andre Gide e dintre acelea care se strecoară, încet, încet, în suflet, şi numai după cîtva timp ajungi să-ţi dai bine samă de ea, s-o înţelegi în toate motivele ei. Cît te opreşti la ultima pagină ţi se pare chiar că lumea în care ai fost dus are o parte de nenatural, este înfăţi-şată în colori forţate de autor şi totuşi, lăsînd să se desfăşoare în minte unele momente, reamintindu-ţi atîtea cuvinte rostite de cei doi eroi, nu se poate să nu te simţi adînc impresionat, să nu te regăseşti cu gîndurile şi emoţiunile tale. Ceva din fiecare din noi trăieşte în personajele lui Andre Gide : complexitatea sufletească de azi, acel tumult de simţiri, de pasiuni care te fac să şovăieşti ori să te avânţi spre hotărîri îndrăzneţe şi care îţi dau impresiunea că trăieşti o vieaţă de nenumăraţi *alter ego* — toate acestea răsar viu din urmărirea povestirei scriitorului francez.

Ce distinge mai ales acest roman de altele care s-au scris ? E în primul rînd atmosfera de mister care pluteşte asupra unor situaţiuni ; te-ai aştepta cîteodată să ţi se lămurească mai bine unele motive, unele conflîcte sufleteşti. Andre Gide le indică numai şi lasă gîndului nostru să le desluşească, să le explice. Şi

partea din urmă a romanului, unde sc reproduce iurn;.;u! dt confesiuni scris de Alissa şi în care autorul a căutat, ca prir surprindere, să ducă mai departe firul povestirei — procedeu literar de o fericită originalitate — lasa încă r.iuite puncte ele întrebare în mintea cetitorului.

Nu găseşti în acest roman descrieri detaliate, aşa cum deprinsese şcoala naturalistă — chipurile personajelor ne sînt zugrăvite în două, trei cuvinte, sau ni le reprezentăm mai mult după fizionomia lor sufletească ; peisagiile ne sînt evocate în cîteva hnu fugitive, în cîteva tonuri estompate, ca în tablourile impresioniştilor. Nimic din nesfârşitele şi obositoarele incidente descriptive ale .şcoalei de altădată.

în descrierea stărilor sufleteşti, Andre Gide a înţeles iarăşi că nu este nevoie de multe cuvinte, de multe comentări.

Totul este înfăţişat sobru, fără lux de lirism, fără efuziuni sentimentale care se întâlnesc des şi astăzi la unii romancieri. Pasagiul următor e caracteristic în această privinţă :

— „Alissa t'attend dans le jardin, me dit mon oncle, apres m'avoir embrasse paternellement, lorsque, ă la fin d'avril, j'arîiva' â Fougueusemarc.

Si d'abord je fus decu de ne pas la trouver prompte â m'accueilli.r, tout aussitot apres je lui sus gre de nous epargner ă tous deux l'effusion banale des premiers instants du revoir."

Şi alături de acestea, de relevat nota de discreţie care distinge personajele în convorbirile lor ; de teamă de a nu redeştepta impresii neplăcute, amintiri turburătoare, convorbirile alunecă uşor asupra faptelor. Cînd Alissa vorbind, într-o seară, cu tatăl său despre Jerome, pe care dînsa îl lăuda pentru seriozitatea şi fagadnintele de o carieră strălucită pe care le arăta, bătrînul observa :

„— Mais cela ne suffit pas pour reussir...

îar Alissa îl întreabă :

— Qu'est-ce qu'il faur encore ?

— Mais, mon enfant, que veux-tu que je te dise ? Il ***iau:*** de la confiance, du soutien, de l'amour...

— Qu'appelles-tu soutien ? interrompit Alissa.

— L'affection et l'estime qui m'ont manque, repondit tristement mon oncle.

Puis leur voix definitivement se perdit."

Cîtă discreţie în aceste cuvinte ale bătrînului care lasă numai să se înţeleagă căsnicia lui chinuită, suferinţa pe care a avut s-o îndure cînd un capriciu a dus de la căminul familiei pe aceea în care credea că va avea o tovarăşe de vieaţă. Ce prilej ar fi găsit

aici un alt romancier sa înşire pe cîteva pagini infidelităţile şi uşurinţa soţiei bătrînului Bucolin.

în felul acesta de a înţelege romanul se arată, fără îndoială, o orientare nouă. Şi nu trebuie oare să vedem în cele cîteva trăsături caracteristice pe care le-am constatat la Andre Gide influenţa netăgăduită a simbolismului ? Ceea ce ne este cunoscut de Ia poeţii simbolişti reapare în opera de romancier a acestui scriitor.

Sub înrâurirea simbolismului romanul se îndreaptă deci şi el spre forme nouă — unele din ele reies de acum în evidenţă, altele se vor accentua cu vremea, şi va trebui să fim iarăşi recunoscători poeţilor noi că au netezit calea spre regenerarea romanului, pregătind sufletele sa-1 înţeleagă în chipul cum se vesteşte de pe acum.

II

Romanul lui Andre Gide ne ducea, cum am văzut, într-o parte din vieaţa sentimentală de azi, înfăţişîndu-ne — într-un cadru mic, de mediu provincial — cîteva suflete chinuite de zădărnicia unui vis de iubire. într-o lume cu totul altfel şi de o concepţiune artistică mai largă ne transportă romanul lui Paul Adam, *Le trust*. Vedem aici desfăşurîndu-se unul din aspectele cele mai caracteristice ale vieţei moderne : pasiunea pentru întreprinderile care pun în acţiune forţele industriei şi fac să strălucească dinaintea atîtor suflete miraglul îmbogăţîrei, satisfacţiunea de a domina asupra altora.

Paul Adam nu a voit să aducă în acest roman un imn de preamărire puterei banului ; povestirea iui prezintă această putere şi în ceea ce ea are respingător, neuman, distrugător pentru unii — cîţi nu sînt sacrificaţi, cîte victime nu rămîn în urmă pe drumul unde se înalţă unul singur, şi chiar acel care ajunge eroul, tiranul din împărăţia afacerilor de cîte ori nu-şi simte sufletul tresărind — oricît de nesimţitor s-ar sili să pară — la unele viziuni care-i amintesc nedreptăţi şi chiar crime. Ca observator obiectiv al lumci de azi, Paul Adam ne descrie şi în bine şi în rău forţa banului, a întreprinderilor uriaşe puse la cale de vreun trust, şi povestirea sa este o puternică evocare a tumultului de energii care luptă, se ciocnesc împrejurul unui gînd îndrăzneţ de cuceriri nesfîrşite. Printr-un fel de misticism pitagorician, Paul Adam a voit să arate că lumea agitată în care ne învârtim e stăpînita de puterea misterioasă a numerelor, a cifrelor care se combină, se adună, în nesfîrşite progresiuni — dialogul dintre două personaje ale romanului, Hericourt şi Jim Clamorgan, redă astfel această idee :

„Vous aussi, vous redoutez cette influen.ce mystherieuse dans les Affaires, cette force des Nombres qui se leve entre les faits, et qui nous porte plus loin que notre prudence, en se multipliant toujours, toujours par miile necessites inattendues de faire plus, de rassembler plus de clientele, d'utiliser plus de machines, d'employer plus de gens, de faire reagir les cours d'Europe sur ceux d'Amerique, d'obtenir plus de credit ă Londres, d'associer plus de concurrences allemandes, d'atteindre plus de marches en Asie, d'accaparer plus de causes, afin de rendre plus d'effets, afin de creer plus...

— C'est lă ce que l'on surnomme la divinite du Nombre. A Texemple de quelques mathematiciens, nous croyons, n'est-ce pas, â la vie reelle du Nombre ?"

Acest adaus de misticism matematic nu l-am fi găsit desigur la un romancier naturalist, şi cu toate acestea Paul Adam ne dă în acest roman multe lucruri care ne amintesc de aproape pe scriitorii din şcoala naturalistă. întîi, subiectul — vieaţa industrială, comercială de azi, sentimentele care agită mulţimile oraşelor — ne face să ne gîndim imediat la Zola. Pe urmă, tehnica prezintă unele asemănări cu scriitorii generaţiunei trecute — Paul Adam a păstrat pasiunea pentru unele descrieri minuţioase, inutile adeseori, aşa cum căutau să ne aducă mereu naturaliştii. Despre tehnica sa Paul Adam dedea, e adevărat, lămuririle următoare în cuvintele pe care le publica acum cîteva luni în *Vers et prose* (voi. XIX, pag. 29) asupra felului cum a compus romanul său :

„Autant que le simple, le complexe exige son style propre qui, par des ellipses audacieuses, concentre, en une phrase, la somnie d'impressions autrefois enumerees dans une scene eloquente de tragedie. Le sentiment, l'acte et 1'idee, ou bien la foule, le groupe et l'individu doivent apparaître ensemble et avec les accessoires choisis pour evoquer les causes, les consequences, les repercussions, meme l'evolution du fait."

Să nu interpretăm însă aceste cuvinte decît ca o mărturisire a scriitorului francez de a căuta să scrie într-un stil precis, nervos, eliptic uneori — şi în această privinţă desigur că se deosebeşte de atîţi naturalişti. Opririle numeroase la descrieri, îngrămădirea de prea multe detalii fac însă din Paul Adam un continuator direct al naturaliştilor.

Şi cu toate acestea, ajungînd la ultima pagină din *Le trust,* rămîi cu irnpresiunea că e ceva — chiar mult — ce deosebeşte pe acest scriitor de predecesorii săi.

De unde să vie această impresiune ?

Spuneam că Paul Adam, ca şi naturaliştii, ne reprezintă vieaţa intensă din centrele industriale, pasiunile care clocotesc în sufletele mulţimilor etc. Acest punct de asemănare cuprinde însă în sine şi ceva care deosebeşte deodată pe acest autor de alţi romancieri. Pe cînd un Zola ne-a descris mulţimile izolate ale unei ţări, Paul Adam lasă firul acţiunei să se desfăşure peste un cîmp mai întins, printr-o lume mai variată, mai complexă. în cele două sute de pagini ale romanului, scriitorul francez ne duce cînd la New York, cînd în Cuba, cînd — peste ocean — la Paris, Londra, St. Petersburg şi chiar în vechiul imperiu al faraonilor.

Aceste continue călătorii literare deşteaptă în sufletul nostru sentimente multiple şi — mai ales — ne fac să asistăm la frămîntarea cosmopolită ce caracterizează epoca noastră. în felul acesta ni se dă o imagine mai cuprinzătoare, mai vastă, a lume! în care trăim, sîntem duşi în realitatea vieţei care ne înconjoară de pretutindeni. Cetind opera lui Paul Adam ni se pare că plutim pe oceanul de patimi care se întinde de la un continent la altul şi prin valurile căruia trec triumfători unii privilegiaţi ai soartei, sau vedem scufundîndu-se unii naufragiaţi. Romanul lui Paul Adam ne dă astfel «noţiunea artistică a acestei universalizări a vieţei care cucereşte tot mai mult împrejurul nostru şi ne dezvăluie priveliştea maiestoasă a forţelor care frămîntă timpurile moderne. Sînt şi probleme interesante de interpsihologie etnică pe care le vedem atinse în acest roman ; vedem conflicte de rase, gelozii ascunse, izbucniri provocate de ciocniri între temperamente prea deosebite. Dispreţul de „yankee", de om practic, al lui JIm Clamorgan asupra îmbătrîniţilor romantici, după credinţa lui, din Europa se revarsă în cuvintele pe care acesta le adresează într-o zi „civilizatorului" Hericourt :

„Ah ! quel diable de Francais ! On m'a dit â Berlin comment vous etiez tous... Ils vous appellent «dumme» — les «simpîes». Oui, vous avez la manie de tout simplifier. Cest plus complexe que cela, la finance, monsieur Hericourt... Vous etes un drole de petit peuple etourdi et simpliste. Un peuple de bons petits vieux artistes au milieu de collections sans pareilles, et qui ne voulez pas voir que l'humanite marche, court, galope, voie. Non. Vous ne voulez pas voir. Vos tableaux, vos cocottes, vos oathedrales, voiSâ ce qui vous interesse. Et vous avez raison !... Oui. Laissez-nous mener le monde. Ce n'est pas votre affaire... \ oilâ bien ies Francais ! Du sentiment. De la românce."

Şi acelaşi Clamorgan pune această ura împotriva latinilor chiar în lucrurile cele mai mici — la o partidă de golf mîndria lui de american nu poate ierta că Maggy Fuller, care voia să he logodnica lui, nu reuşeşte în acest sport tot aşa de bine ca doua creole :

„Jim detesta cette victoire des Latines sur une Yankee lorsque Maggy eut compromis Pessor de sa balle. Il ne lui pardonna point d'avoir neglige le soin de se completer physiquement... Elle lui faisait injure."

Asemenea reflexii ale americanului ne fac desigur să surîdem, pentru că ating copilăria, dar nu se desluşeşte din ele o întreagă psihologie ?

O altă notă care se desface din opera lui Paul Adam este pătrunderea mai adîncă a sufletelor, influenţate de condiţiunile vieţei actuale. La naturalişti psihologia personajelor rămâne de milire ori în umbră, prea schematică, sau nu este urmărită mai de aproape în legătură cu mediul exterior — pe naturalişti îi preocupă mai mult acest mediu, descrierea lui în mii de amănunte, fără a ni se arăta cum el modifică mereu, fără a ne da totdeauna samă, felul nostru de a gîndi şi simţi. Paul Adam ne da o sinteză bine închegată a vieţei exterioare şi a celei interne —personajele sale ne apar determinate în toate actele lor de împrejurările în care trăiesc. Un Clamorgan sau Jumillac amestecă pînă şi în legăturile lor sentimentale calculele din lumea afacerilor care-i duc în vârtejul lor.

Din acest fel de a concepe romanul rezulta un fel de fatalism impus de felul în care se desfăşură vieaţa modernă. Individualităţile par elemente inconştiente, mînate de ceva irezistibil, de mulţimea tumultuoasă a forţelor care dictează toate faptele noastre.

Acest fatalism are, fără îndoială, pentru cine-1 adînceşte, o parte de pesimism : ne agităm, chinuim sufletul nostru, fără să ştim pentru ce, fără să înţelegem rostul acestei robii pe care o primim de bunăvoie. Şi cu această notă de pesimism se încheie romanul lui Paul Adam. Cînd, pe valea Nilului, Hericourt se duce cu tovarăşii lui să vadă lucrările făcute pentru un canal, printre săpături li se arată mormântul unui faraon care poruncise şi eî, cu treizeci de veacuri în urmă, să se sape în acelaşi loc un canal — şi în faţa acestei descoperiri, care amintia atîtea puteri îngropate sub ţarina timpului, Hericourt şi Jumillac se gândesc la zădărnicia muncei căreia-şi închinase şi ei viaţa :

— „Ce Thoutmosis et nous... murmura M. Hericourt, ne sommes que deux gestes brefs du meme espoir confus, et qui souffre â travers Ies temps. Ici, Ies verites n'ont plus qu'un vLsage...

— Et qui sourit de toutes Ies Faiblesses momentanees... dit Jumillac... de toutes Ies Forces provisoires, de tous Ies Dieux perimes, de tous Ies Soleils futurs, de tout Cela qui est apparemment inutile."

Oricît ar părea de descurajatoare asemenea cuvinte şi oricît ar surprinde o asemenea încheiere într-un roman care ne descrie minuni ale energiei moderne, o scriere concepută în chipul acesta ne dă emoţiuni pe care nu eram deprinşi să le găsim în atîtea romane apărute în anii din urmă. *Le trust* e o operă de observaţiune pătrunzătoare şi condensată, de gîndire adîncă asupra nenumăratelor aspecte ale vieţei contemporane.

Din analiza pe care am făcut-o atît asupra romanului lui Paul Aclam cît şi asupra celui publicat de Andre Gide, am putut observa o serie de schimbări chemate să dea cu totul altă înfăţişare romanului de mîne. Deşi subiectele dezvoltate de cei doi romancieri se deosebesc atît de mult, deşi drumul pe care ne duce cel dintîi nu este acelaşi ca al celuilalt, totuşi din această diversitate se desprinde ceva comun — un nou mod de a înţelege şi reda sufletele, o explorare mai adîncă a lor şi corespunzînd mai bine realităţei care ne înconjoară. Şi ceea ce cu deosebire reiese din aceste două romane — ceea ce explică însuşirile care le scot în relief deasupra altora — este impresiunea finală ce ne-o lasă de a fi izvorîte din mintea unor scriitori care privesc lucrurile Ia lumina unui intelectualism superior.

Romanul — ca şi poezia — se îndrumează tot spre o mai accentuată inteiectualizare.

1910

ISTORIA LITERARĂ IN ÎNVĂŢAMÎNTUL UNIVERSITAR

(Ce a fost şi ce ar trebui să fie)[1]

I

Pe lîngă probleme speciale de filologie, am căutat totdeauna în cursul meu să urmăresc şi unele probleme de literatură. Acum doi ani, am consacrat — vă aduceţi aminte — o parte din leeţiuni poeziei lirice provansale, arătând evoluţiunea ei şi înrâurirea pe care a avut-o asupra dezvoltărei poetice din celelalte ţări romanice care s-au trezit devreme la o cultură mai înaintată ; în alţi ani m-am ocupat de epoca lui Dante, de literatura spaniolă, cea franceză din evul mediu, cea retoromanică etc, stăruind astfel să fac cunoscute cîteva monumente însemnate din istoria literară a popoarelor cu care ne înrudim. Reiau astăzi seria aceasta de expuneri şi, înainte de a intra în dezvoltarea subiectului pe care l-am anunţat — *Poeţi de azi ai lumei romanice* — voi căuta să arăt care este punctul de vedere care mă călăuzeşte şi cum cred că trebuie înţeleasă istoria literară la Universitate.

Au fost şi mai sînt filologi care-şi mărginesc munca de o vieaţă întreagă numai la cercetări asupra fenomenelor linguistice, închizând ochii în faţa manifestaţiunilor literare sau privindu-îe cu acel dispreţ din care-şi fac o mîndrie toţi care au urmat la şcoala de odihnă a unilateralităţei. Pentru aceşti filologi formele linguistice sînt ceva izolat, numai un obiect de speculaţiune fone-

[1] Lecţiune de deschidere la Facultatea de litere din Bucureşti (*b* noiemvre).

tică ori etimologică, şi gîndul lor nu merge mai departe, nu caută să oâtrundâ mai adine, să urmărească raporturile dintre **asemenea** forme şi altele, în strînsă legătură cu ele. în mintea acestor filologi nu a răsărit încă ieleea că nu poţi despărţi fenomenele linguistice de cele literare, că între felul de a se exprima dintr-o epocă, între materialul linguistic şi producţiunea literară proprie el exista totdeauna un raport determinat : la un anumit curent literar corespunde o anumită direcţie îinguistică, un anumit fel de redare a ideilor prin cuvinte — să ne gîndim la epoca lirică din literatura provansală, la cea epică din literatura franceza şi cea spaniolă, la Renaştere etc, caracterizate fiecare prin anumite particularităţi de iormă şi de fond, imprimate de aceiaşi caracter şi explicabile unele prin altele. A privi fenomenele linguistice independent de cele literare este a avea o concepţiune mărginită despre ele, a nu înţelege o parte din vieaţa lor, împrejurările care ie-au dat un caracter hotărît şi le-au făcut să evolueze într-o anumită direcţiune.

Dacă ne gîndim, de altă parte, că filologul este dator să studieze particularităţile linguistice în legătură cu motivele psihologice şi sociale care le-au determinat, aceasta îl apropie iarăşi ın cercetările lui de istoricul literar, pentru că şi acesta este chemat — dacă nu mai stăruie în metode învechite — să urmărească transformările literare la lumina faptelor de ordine psihologica şi socială. Nu este oare •— ca să luăm un exemplu — limba franceză din secolul al XH-lea sau al XVII-lea produsul aceluiaşi suflet din care au izvorât poemele epice şi tragediile spre care a culminat producţiunea literară a acestor epoci ? Cînd se găseşte in faţa unor asemenea epoci şi caută să fixeze fizionomia lor Îinguistică, filologul care ţine să lucreze cu mijloace nouă şi să pătrundă mai departe cu privirile lui cercetătoare nu se poate să nu se întâlnească cu istoricul literar, să nu se preocupe de unele probleme care ating şi domeniul unuia şi al celuilalt.

Nu este însă destul ca istoria literară să-şi aibă locul cuvenit în preocupaţiunile filologului — se cere încă să avem bine limpezită ideea pe care trebuie să ne-o facem despre ea, să ştim în ce spirit trebuie înţeleasă şi pînă unde pot fi întinse marginile ei. Şi tocmai acesta este punctul asupra căruia voiesc să insist în această lecţiune. După cum anul trecut am căutat să arăt în ce chip trebuie privit un alt domeniu cu care filologia are numeroase puncte de contact — acela al folklorului — tot aşa astăzi cred necesar să expun vederile mele cu privire la studiile de istorie literară la Universitate.

E un obicei, şi la Universităţile noastre şi la cele din streinătate, de a nu se ţinea samă în studiul literaturilor decît de unele epoci, de producţiunile literare din timpuri mai depărtate : trecutul singur este socotit demn să formeze subiectul lecţiunilor universitare. E un obicei consacrat printr-o lungă tradiţiune şi dacă am căuta să-1 explicăm am ajunge poate să descoperim în el rămăşiţe ale acelei concepţiuni care făcea altădată să se creadă că desăvîrşirea, adevăratul ideal de vieaţă trebuia căutat în vremuri străvechi, în nimbul de poezie cu care le plăcea minţilor naive să încunune trecutul. A fost însă altceva ce a întărit acest obicei. Spiritul modern s-a format în mare parte sub înrâurirea cultului pentru civilizaţiunea greacă şi romană. Cînd acum câteva veacuri au început să se pună temeiurile unei vieţi intelectuale superioare, din care să se poată împărtăşi mai mulţi, şi în acest scop s-au înfiinţat aşezămintele de cultură din care aveau să se nască Universităţile de azi, idealul spre care aveau să se îndrepte spiritele doritoare de lumină a fost căutat dincolo de evul mediu, de mtunerecul în care stătuse adîncită această epocă. Grija de a forma educaţiunea literară a tinerimei fu lăsată atunci pe sama profesorilor de limbi clasice, singurii care puteau, după părerea acreditată, să iniţieze sufletele în tainele frumuseţilor literare. Cînd după sute de ani cît a stăpînit această idee ca o dogmă inatacabilă, pe lîngă studiul literaturilor antice s-a alăturat — întîi timid — acela al literaturilor modeme, în predarea acestora s-a văzut furişîndu-se aceeaşi credinţă că numai trecutul merită să fie studiat, pentru că singur ar oferi pilde sigure pentru formarea gustului literar. Astfel s-a întronat şi aici concepţia pe care Carducci — un adorator şi el al trecutului — o rezuma în cuvintele :

Sol ncl passato e il bello.

Nu am fost şi nu aş putea fi nici azi adversar al clasicismului ; am ţinut, dimpotrivă, să arăt în mai multe rânduri urmările păgubitoare pe care le-a avut pentru noi lipsa unei culturi clasice condusă cu stăruinţă şi înţeleasă în spirit larg. Ar fi fost o rătăcire să mă ridic împotriva a ce poate aduce un plus în cultivarea gîndirei româneşti. Şi tot aşa nu am exclus din studiul literaturilor moderne cercetarea trecutului — probă cursurile pe care le-am ţinut şi din care am amintit o parte la începutul lecţiunei. Dar, după cum spuneam şi cu alt prilej, este o greşală să-ţi faci un câmp exclusiv de cercetare din trecut şi să închizi ochii în faţa actualităţei. Şi din păcate aşa înţeleg istoricii literari specialitatea lor. Dacă v-aţi arunca ochii peste programele cursu-

rilor de la Universităţile streine, aţi vedea că şi acolo profesorii se ocupă numai de epocile mai vechi din dezvoltarea unei literaturi — rar dacă se găseşte cineva mai îndrăzneţ să se apropie de timpurile nouă ; o singură dată mi-a fost dat să ascult la Sorbona un curs despre Taine şi Renan, iar producţiunea literară din timpul nostru nu mi s-a întîmplat niciodată s-o văd anunţată ca subiect de lecţiuni universitare nici în Franţa, nici în Germania.

Cred că a venit timpul să se înlăture acest fetişism pentru trecut şi să i se dea actualităţei dreptul pe care trebuie să-1 aibă şi între zidurile Universităţei, unde spiritul de rutină continuă şi azi să stapînească prea mult, sub o formă sau alta. Călăuzit de această convingere, am crezut necesar să las un loc actualităţei şi cînd am studiat literatura spaniolă şi cînd am ţinut acum şase ani cursul asupra simboliştilor francezi — acel curs pentru care unii — chiar dintre colegi — ar fi voit să mă răstignească dacă în locul inchiziţiunei de altădată ar fi fost iertată azi o inchiziţiune literară.

E greu, desigur — şi mai ales la noi — să lupţi cu unele prejudecăţi, dar dacă ai credinţa că supunîndu-te lor te-ai face complice la o faptă rea, ţi se impune datoria să arăţi care sînt motivele ce te silesc să crezi altfel, ce te îndreptăţeşte să nu împărtăşeşti vederi impuse prin obişnuita tiranie a lenei intelectuale. Vom căuta dară să justificăm de ce şi de data aceasta se cuvine să părăsim drumul urmat pînă acum şi să luăm altul, pe unde putem culege roade mai bune pentru preocupaţiunile literare, care cer şi ele o continuă reînnoire.

Să presupunem că am pune unui istoric literar întrebarea : „ce crezi despre producţiunea literară actuală ? găseşti în ea scriitori care să merite să fie luaţi în samă sau poate ţi se pare ca nici unul nu este demn să fie pus alături de scriitorii de mai înainte ? Sînt curios să cunosc părerea dumitale, pentru că, uite, am auzit vorbindu-se şi bine şi rău de cutare scriitor şi nu ştiu ce să aleg din aceste critici ; dumneata trebuie să-ţi fi format vreo părere... ai experienţă, eşti familiarizat cu atîtea opere şi eşti mai în stare să ai o judecată dreaptă." O asemenea întrebare ar pune desigur în încurcătură pe istoricul literar. Dacă dînsul ar fi dintre cei pe care-i întîlnim de obicei, răspunsul lui, îngăimat, ar fi : „părerea mea ? dar nu pot avea nici una, mă întrebi degeaba, pentru că nu mă interesează actualitatea, cred ca nu merită... eu mnam specializat în literatura mai veche". în faţa unui asemenea răspuns ar fi de prisos să mai reînnoieşti întrebările şi să stăruieşti să-ţi spună de ce nu se interesează de actualitate —• aşa s-a deprins să gîndească, aşa a învăţat de la alţii. E istoricul literar „n-aude, n-avede". Dar să presupunem că, excepţional, acest istoric literar ar fi urmărit cu oarecare atenţiune scrierile mai nouă şi ar răspunde ori că aceste scrieri înseamnă ceva, ori că sînt de o valoare neglijabilă. La un asemenea răspuns, fireşte, am avea dreptul să continuăm cu întrebările şi să-i cerem să ne lămurească de ce operele despre care este vorba au sau nu valoare. Şi dacă interlocutorul nostru ar fi profesor, am avea iarăşi dreptul să-1 întrebăm mai departe : „dacă aceasta este părerea dumitale despre mişcarea literară actuală, nu crezi că această părere merită să fie cunoscută şi de alţii, de cît mai mulţi, de aceia mai ales cărora eşti chemat să le dai îndrumări, să le dezvolţi spiritul critic, pentru ca să nu dibuiască prin întunerec ?" Ce ni s-ar răspunde putem prevedea : ni s-ar repeta iarăşi stereotipa scuză că nu e bine să se atingă actualitatea în expuneri de pe catedră, pentru că nu o putem judeca obiectiv, nu putem avea o călăuză sigură în mulţimea de păreri care se ciocnesc — aprecierile noastre pot fi greşite, premature.

Aceasta e, într-adevăr, întîmpinarea care se aduce ori de cîte ori se pune în discuţie actualitatea, şi pentru că mulţi se adăpostesc după ea, vom căuta să vedem cît preţuieşte şi dacă nu se reduce şi ea la o etichetă comodă pentru a-ţi masca fie lipsa de curiozitate pentru manifestaţiunile intelectuale ale timpului în care trăieşti, fie neputinţa de a-ţi forma o convingere.

II

Cînd se susţine că numai anii pot hotărî valorile literare şi că, prin urmare, trebuie să aşteptăm clepsidra timpului să ne spună cine merită să ia locul printre adevăraţii scriitori, se aduce un ciudat blam discernământului nostru, puterei noastre de judecată. A împărtăşi acest mod de a vedea este a contesta cu desăvîrşire unui critic posibilitatea de a alege din producţiunea literară a timpului ceea ce se impune printr-o netăgăduită superioritate. Oare — pentru ca să dăm o pildă — printre scriitorii din timpul mişcărei romantice, personalităţi ca a lui Victor Hugo, Musset ori Lamartine nu au arătat de la început că se ridicau, prin anumite însuşiri, deasupra altora ? Numai critici pătimaşi sau influenţaţi de concepţii literare învechite puteau contesta între 1820—1840 valoarea acestor scriitori, dar alături de asemenea critici erau alţii, mai pătrunzători, mai în stare să înţeleagă că

literatura franceză se îndruma spre o nouă epocă de strălucire prin opera acestor poeţi. Critici de felul acestora erau, fireşte, şi atunci mai rari, dar cuvîntul lor cumpania mai mult şi el avea să hotărască împotriva celorlalţi.

Se va obiecta însă că, admiţînd chiar posibilitatea de a distinge pe unii scriitori contemporani de alţii mai puţin însemnaţi, rămîne totuşi o parte în care aprecierile noastre pot să^ fie greşite, anume cînd este vorba de a fixa pentru fiecare din aceşti scriitori locul care i se cuvine în raport cu ceilalţi. Şi ca argument s-ar putea invoca împrejurarea că chiar autori consacraţi au primit, după vremuri, după felul deosebit al publicului de a-şi împărţi simpatiile, cînd un loc superior, cînd inferior altora în ierarhia literară. La aceasta răspunsul e uşor de dat : nu poate fi totdeauna chestiunea de a hotărî dintre mai mulţi scriitori de samă care este mai însemnat decît altul ; acestea sînt cele mai de multe ori preocupaţiuni de spirite pedante ori elementare ; esenţialul este de a recunoaşte care dintre personalităţile epocei în care trăieşti se impun atenţiunei şi vor rămînea în rîndurile celor aleşi. Ne este indiferent, d.e., dacă pe un poet ca Musset unii din contemporani l-au crezut inferior lui JLarnartine, cum este iarăşi indiferent, în cazul care ne preocupă, dacă publicul de acum vreo douăzeci de ani 1-a gustat mai puţin decît cel de pe la 1850 — aceste variaţiuni de apreciere sînt naturale şi explicabile ; principalul este ca atunci cînd te găseşti dinaintea unei asemenea individualităţi s-o recunoşti fără şovăire şi să-i dai locul alături de alţii.

Iată dar că nu poate fi vorba de o imposibilitate absolută de a judeca actualitatea literară — această_ imposibilitate nu există decît pentru unii, pentru aceia care, orice ar Jace, rămîn refractari la toate formele nouă de gîndire şi caută să-şi ascundă insuficienţa sufletească la umbra unor principii care au păcatul de a fi copleşite de rugină.

Şi tocmai dintre aceştia nu ar trebui să fie profesorii universitari chemaţi să predea istoria literară. Putem chiar spune că lor, mai muk decît oricui altuia, sîntem în drept să le cerem această înţelegere mai largă, mai vie, a literaturei. Ocuparea unei catedre în învăţămîntul superior presupune o pregătire îndelungată, o cultură întinsă, familiarizarea statornică cu toate problemele specialităţei pe care ţi-ai ales-o — şi atunci, de la cine ai aştepta o mai temeinică înţelegere a faptelor literare actuale, de la cine ar trebui să aştepte tinerii o îndrumare sigură dacă nu de la un cunoscător adînc al acestor fapte ? Ar trebui... dar, cum spuneam la început, e obiceiul să se renunţe la aceasta

aşteptare îndreptăţită. Şi ne întrebăm atunci dacă renunţarea aceasta, concesiunea ce se face unei metode consacrate printr-o tradiţie rău înţeleasă, nu este în prejudiciul specialităţei pe care o reprezinţi, nu scade o parte din interesul, din vieaţa pe care trebuie să i-o dai. Unde mai bine decît în cercetarea actualităţei ai putea pune la contribuţiune bogăţia de cunoştinţe, experienţa literară pe care ţi-ai cîştigat-o prin cetirea atîtor opere, şi de ce n-ai căuta să scuturi jugul unui prejudiciu de învăţămînt care odată tot are să dispară ?

Dacă însă crezi altfel, dacă nu eşti convins de utilitatea unei schimbări în vederile tale de istoric literar, să nu te surprindă că vor ajunge pînă la tine cuvinte ca acestea : „Nu este oare păcat ca toată cultura ta ţi-a deşteptat curiozitatea numai pentru lucruri moarte şi te-a făcut să închizi ochii în faţa realităţei care te înconjoară, să fugi de vieaţa care te cheamă ? La ce-ţi foloseşte ştiinţa cu care treci, mîndru, printre umbrele trecutului, cînd ea n-a deşteptat în tine dorul de a cunoaşte lumea în care te găseşti, sufletele cu care te înfrăţeşti ? Crezi oare că din minţile de azi nu răsare tot atîta lumină ca şi altădată, dacă nu mai multă, că atîtea frunţi ^înfrigurate gîndesc zadarnic, că literatura de azi e numai pleavă ?... Sau poate, discret, recules în tine, urmăreşti totuşi ce se scrie în jurul tău, dar ţi se pare că nu e nevoie să împărtăşeşti şi altora ce ai cules din observaţiiinile tale tăinuite ? De ce însă te închizi după ziduri de zgîrcit, de ce nu laşi şi pe alţii să se împărtăşească din ce a adunat gîndirea ta zi cu zi... uite, sînt tineri care aşteaptă să li se spună un cuvînt nou, o părere care să-i lumineze, o judecată care să-i păzească de rătăciri ?"

Cînd cineva rămîne surd la asemenea cuvinte înseamnă că nu-şi înţelege rolul care-i este încredinţat. E într-adevăr datoria unui profesor să ţină samă de ce alţii aşteaptă de la el. Tinerii care suie scările Universitarei sînt doritori să li se deschidă calea spre înţelegerea vieţei intelectuale ce se desfăşură împrejurul lor — sufletul lor cere să ştie ce merită să fie ales, pentru înălţarea lui,^ din vălmăşagul de idei în care trăiesc. Cine a trecut prin Universitate şi nu i s-a dat această mulţumire intelectuală ştie cu ce gol pleacă în suflet după atîţia ani petrecuţi pe băncile ei... Şi cîţi n-au simţit acest gol !

^Spre a învedera şi mai bine că actualitatea nu poate fi exclusă din expunerile literare ale lecţiunilor universitare să privim chestiunea şi sub alte feţe •— vom vedea că argumentele se înşiră convingătoare de partea ideei pe care o apăr.

Este un principiu elementar de psihologie că sufletul nostru poate înţelege mai uşor pe aceia care stau sufleteşte mai aproape

de noi. Aplicînd acest principiu la literatură, concluziunea la care sîntem duşi nu poate ii decît aceasta : e mai greu să jnţelegi pe scriitorii din trecut decît pe cei de astăzi ; transformările sufleteşti petrecute de la o epocă la alta cer, pentru pătrunderea celor dintîi, o sforţare de care nu ai nevoie la cei din urmă.^ Oricine, comrolîndu-şi bine impresiile literare, poate face această constatare. Şi cu deosebire atunci cînd îşi formează cineva^ cultura literara se poate convinge de acest adevăr ; sufletul lui prinde mai uşor pe al scriitorilor noi şi numai după ce şi-a dezvoltat înţelegerea literară în chipul acesta poate pătrunde mai bine frumuseţile operelor din trecut.

De ce am desconsidera atunci acest principiu inerent firei noastre şi am căuta să punem temeliile culturei literare exclusiv pe cunoaşterea literaturei din alte timpuri, şi uneori aşa de îndepărtate ? Scrieri bine alese din producţiunea timpului nou nu sînt oare cel mai bun mijloc de a dezvolta simţul literar al tinerilor tocmai prin faptul că pun sub ochii lor idei şi sentimente mai cunoscute lor, mai potrivite cu mentalitatea lor şi aşa cum au fost răsfrînse prin personalitatea scriitorului, înrudit sufleteşte cu ei ?

Desconsiderarea acestui principiu a fost una din ^greşelile grave ce s-au strecurat în învăţămîntul literar de jaînă acum. Şi de acest neajuns a avut să sufere nu numai învăţămîntul universitar, ci şi cel secundar. Edueaţiunea literară ar trebui să plece de la literaturile moderne şi nu de la cele clasice, care cer o pregătire mai îndelungată ; cu pătrunderea spiritului literaturilor nouă ar trebui familiarizate în primul rînd minţile tinere. Numai cînd cineva a ajuns să înţeleagă frumuseţile dintr-o bucată literară română ori franceză, numai atunci se poate presupune că are un substrat sufletesc îndestulător^ pentru pătrunderea şi asimilarea operelor din antichitatea clasică.

Astăzi — chiar după unele îmbunătăţiri ale programului — se stăruieşte încă pe o cale cu desăvârşire greşită. N-au ajuns încă elevii să-şi dea bine samă de ce cuprinde, ca fond superior, o bucată literară modernă — uneori nici profesorul nu le atrage destul luarea-aminte asupra ei — şi cu toate acestea li se cere să cetească opere clasice greu de însuşit. Şi ne plîngem de decadenţa studiilor clasice... cînd răul este în chiar metoda^care se urmează, în lipsa de pregătire suficientă ce se dă pentru a îndruma sufletele tinere spre înţelegerea unei lumi aşa de deosebite de a noastră.

Tot pe temeiul principiului pe care l-am arătat mai sus, ar trebui să se realizeze alte schimbări în învăţămîntul literar. Dacă

înţelegerea trecutului e înlesnită de cunoaşterea actualităţei, nu ar fi o_ exagerare să se ceară celor însărcinaţi cu predarea literaturilor clasice să nujămînă cantonaţi numai în acest domeniu. E obiceiul, în adevăr, să se creadă cineva dispensat să cunoască o literatură nouă dacă îşi alege ca specialitate literaturile clasice. De ce şi această unilateralitate cînd simţul estetic nu poate decît să cîştige în contact cu literatura mai nouă, asîmilîndu-şi elemente şi criterii folositoare_ pentru judecarea literaturilor vechi ? Ca o garanţie chiar că cineva are toate însuşirile să stăpânească şî să comunice frumuseţile literare ascunse în operele latine şi greceşti ar fi, cred, necesar, să i se ceară o lărgire a orizontului preocupaţiunilor sale literare, o cunoaştere a cîtorva scriitori din epocile moderne şî cea contemporană — pentru că cum poţi avea pretenţiunea să înţelegi trecutul cînd sufletul îţi este refractar la înţelegerea timpului tău ?

III

Necesitatea de a adăuga un mijloc eficace pentru dezvoltarea spiritului critic vine şi ea să pledeze în favoarea studierei actualităţei. Urmărirea producţiunei literare din timpul tău şi obligaţiunea pe care ţi-o iai să-ţi spui părerea ce ţi-ai format-o despre ea te silesc să veghezi mereu asupra aprecierilor tale, să-ţi controlezi fiecare impresie şi să nu laşi să se ridice sau să se coboare, pe nedrept, cumpăna judecatei într-o parte ori într-alta. Cînd activitatea de istoric literar te duce numai spre trecut, această îngrădire de precauţiuni nu va veni niciodată să te îngrijească, pentru că afirmaţiunile tale rămîn în cercul constatărilor obişnuite, al faptelor recunoscute de mult. îţi va fi astfel uşor să te ocupi de un Goethe, un Victor Hugo şi alţi scriitori consacraţi, să arăţi ce cuprinde opera lor şi să te entuziasmezi dinaintea ei —• cuvintele tale vor fi cuvinte care s-au mai spus şi critîca ta va fi ecoul părerilor cărora vremea le-a dat puterea convingerilor de care nu te mai poţi îndoi. Cît mai grea apare însă sarcina ta de judecător literar în faţa actualităţei, în faţa mulţimei de aspecte spre care se opresc privirile tale. Aici e haosul în care te pierzi e nelămuritul care aşteaptă lumină, sînt licăririle de răsărituri ce abia se zăresc prin întunerec... e vieaţa literară proteică, tumultoasă, din care se va închega literatura ce va trăi mîne.

Şi tocmai aici, mai mult ca oriunde, se poate vedea dacă într-adevăr eşti omul al cărui ochi ştie să aleagă, criticul a cărui judecată poate să deosebească ce e nou şi trainic de ce e învechit şi trecător. Dacă sufletul tău a trăit închis între zidurile muzeelor literare, actualitatea te va găsi nepregătit, în faţa ei te vei simţi strein, dezorientat, şi vei fugi de ea ca de un lucru care te turbură ori te umileşte ; dacă însă ai lăsat un loc în mintea ta înţelegerei formelor nouă, actualitatea va fi pentru tine un prilej de bucurie intelectuală şi de punere la încercare a spiritului tău critic. Atingerea cu ea va face şi mai mult încă : va contribui să-ţi întăreşti aptitudinile critice, pentru că te va îndemna să observi încontinuu ce se petrece în lumea literară din jurul tău şi să înţelegi ce trebuie să alegi din ea, ştiind că numai astfel cuvîntul tău va fi ascultat cu încredere de alţii.

Celor care caută să evite actualitatea le-am putea, de altă parte, aminti că, fără să vrea, sînt împrejurări în care nu se poate să nu se ocupe, cîtuşi de puţin, de ea. Să presupunem că cineva ar voi să studieze şcoala naturalistă, în întreaga ei evoluţiune, în legăturile ei cu romantismul, în formele deosebite sub care apare la diferiţi reprezentanţi pînă pe la 1880. O expunere adevărat istorică asupra acestei scoale ar trebui desigur să atingă toate aceste puncte, să arate cum s-a format ea, cum a ajuns la perioada de înflorire şi cum, pe urmă, a decăzut în opere care au adus compromiterea ei. Cel care şi-ar alege un asemenea subiect s-ar vedea însă adus fără voie să vorbească şi de mişcarea literară contemporană. Decadenţa naturalismului nu se poate înţelege într-adevăr dacă nu se pune în legătură cu mişcarea literară care a început după 1880. în acest moment a pornit, cum se ştie, reacţiunea simbolistă care stăpîneşte şi azi literatura europeană. Istoricul literar care s-ar ocupa de naturalism ar trebui, prin urmare, să atingă indirect şi mişcarea simbolistă. Poate, dacă ar fi mai nehotărît, mai timid, ajungînd la acest punct ar găsi o formulă care să-1 scutească de orice apreciere asupra simbolismului. N-ar fi însă surprinzătoare o asemenea eschivare ? Pentru că dacă recunoşti că o şcoală literară a fost învinsă de alta, nu recunoşti prin însăşi această împrejurare că aceea care a fost învingătoare îşi datora ascendentul unor principii temeinice şi demne de luat în samă ? Iată dar că oricît ai căuta ca istoric literar sa înlături actualitatea, nu se poate să nu te atingi de ea — afară numai, bineînţeles, dacă iai prea uşor această sarcină, fără conştiinţa luminată de ceea ce ţi se cere şi responsabilitatea care este legată de misiunea ce-ţi este încredinţată.

Şi — pentru ca să încheiem cu consideraţiunile de care cred ca ar fi bine să se ţină samă în direcţiunea ce trebuie dată învăţământului literar — ne întrebăm de ce s-ar interzice unui profesor de literatură să se ocupe de actualitate cînd în alte domenii nu se impune această atitudine ? Oare în filologie profesorul nu se simte dator azi să ţină samă de părerile, de curentele nouă şi să le facă cunoscute studenţilor ; în filozofie, se poate trece în lecţiimiîe universitare peste teoriile care au revoluţionat psihologia, estetica, neamintindu-se un Wundt, un Bergson sau Lipps ; şi — ca să luăm un exemplu în afară de specialităţile noastre — este oprit unui profesor de economie politică să vorbească de ideile care au schimbat spiritul acestui studiu, de mişcările sociale de azi ş.a. ? Şi într-un caz şi în celelalte, părerile recente sînt discutate, profesorul le judecă şi ştiinţa cîştlgă tocmai prin această alimentare continuă cu ideile nouă ce se frămîntă azi. De ce numai în istoria literară se crede altfel, de ce stăpîneşte încă părerea că nu e bine să ne oprimi la ce e nou, că trebuie să lăsăm pe scriitori sa treacă întîi la cimitir şi numai pe urmă să ne spunem părerea asupra lor ?

De ce ?

Pentru că istoria literară a fost cam soră pînă acum cu teologia. „Nu vă atingeţi — li sna spus istoricilor literari — de canoanele consfinţite... credeţi numai în ce aţi învăţat, fugiţi de ce nu a căpătat binecuvîntarea patriarhatului criticei... iar dacă duhul răzvrătirei vă îndeamnă să nu ţineţi samă de porunca aceasta, să ştiţi, ereticilor, că păcat mare are să apese asupra sufletelor voastre, iar păcatul va fi şi mai mare cînd veţi face şi pe alţii să cadă în erezîe."

Supuşi, istoricii literari au ascultat porunca şi au continuat să se închine la dogmele la care se închinase şi strămoşii lor. Ce bun ar fi fost aici puţin duh de răzvrătire...

Dar pentru aceasta trebuie curaj. Şi tocmai o asemenea însuşire nu se prea vede la cei care vin în atingere cu literatura.

A-ţi spune părerea despre oamenii şi operele din timpul tău înseamnă a nu cunoaşte şovăirile, a nu te teme de nimic — decît doar de prepusul minciunei faţă de tine şi de alţii. Cîţi însă au curajul acesta ?

Şi totuşi ar trebui să fie mai mulţi, pentru că literatura sufere şi ea de pe urma deprinderilor care întreţin frica de a spune adevărul, cu tovarăşa ei obişnuită, făţărnicia. Laşitatea intelectuală este şi azi — mai ales la noi — o boală răspândită ; e boala care te scuteşte de orice surmenaj de convingeri şi-ţi garantează, pînă la adînci bătrîneţe, o beatitudine invidiată de mulţi şi ade-

seori rentabilă. Cei atinşi de această boală în literatură ar fi timpul să mai scadă la număr... Şi cel mai bun mijloc de a combate lipsa de sinceritate şi curaj literar ar fi obligaţiunea ce s-ar cere celor care vorbesc altora de literatură să nu se creadă scutiţi de a avea o părere asupra scriitorilor şi curentelor din timpul lor.

înlăturînd obiceiul tăcerei premeditate, al atitudinai de ezitare, de rezervă faţă de actualitate, s-ar ajunge în felul acesta şi la o educare mai bună a sufletelor, s-ar atinge şi un folos moral pe lîngă cel literar. Pentru că nu trebuie să uităm un lucru : orice studiu nu este menit să dea numai cunoştinţe, să îmbogăţească mintea, ci să înnobileze sufletele în întregimea lor, să lumineze toate părţile întunecoase care sînt în firea neformată a fiecăruia,, să dezvolte însuşirile bune ce stau ascunse şi să facă din cît maî mulţi caractere, oameni adevăraţi. Toate îndemnurile, toate pildele care se dau la anumite prilejuri în forme teoretice pompoase rămîn cuvinte sterpe dacă nu se caută pe altă cale, stăruitor şî temeinic, cu fapte şi îndrumări bune, să se stîrpească din suflete tot ce este duşmanul de fiecare zi al gîndurilor care nu cunosc nici frică, nici compromisuri, nici întîrzieri pe drumul idolatriilor pentru care nu mai putem avea evlavia oarbă de altădată.

IV

Acordîndu-se un loc în învăţămîntul universitar cercetare! actualităţei, literatura ar profita şi în alt sens : curentele literare fără vieaţă, menite să rătăcească pe unii şi pe alţii, să le falsifice judecata, nu s-ar mai putea bucura de încrederea prea îndelungată ce li se dă adeseori din lipsa unui control critic. Cînd şi de pe catedrele universitare s-ar auzi un cuvînt luminat, s-ar arăta ce merită să fie luat în samă din scrierile pe care ni le aduce fiecare an şi ce trebuie respins ca nevrednic, literatura ar cîştiga din această întindere mai departe a criticei, înlăturîndu-se multe din nedumeririle care vin să turbure atmosfera ei. Cînd este vorba de a înlesni pătrunderea cît maî departe a unui gînd bun, de a ajuta triumful adevărului, nici un mijloc nu poate fi de prisos şi datoria fiecăruia este să-şi îndrepte acţiunea alături de alţii spre idealul ce aşteaptă ziua înfăptuirei şi care va fi cu atît maî binefăcător cu cît va putea fi realizat mai curînd. Şi oare se poate ierta unui profesor universitar să dezerteze de la această datorie,

să renunţe la rolul lui de luminător, mai ales într-un cîmp de studii ca acela al literaturei, unde indiferenţa, ori gândurile ascunse lasă de atîtea ori întunerecul să înăbuşe razele aducătoare de vieaţă ?

Sînt şi la noi, ca şi aiurea, două instituţiuni chemate să reprezinte manifestaţiunile cele mai înalte de cultură : Universitatea şi Academia. O fatalitate care nu ştiu dacă va putea fi înlăturată vreodată şî pe care am primit-o în parte, odată cu numele, din Apusul bogat şi el în rămăşiţe de rugină ale trecutului, face ca una din aceste instituţiuni — Academia — să nu răspundă chematei sale. Academia noastră trăieşte în afară de vieaţa intelectuala a timpului. Aşa s-a deprins... şi să avem pietatea să nu-i turburăm mulţumirea acestei deprinderi. Cum nu poţi face dintr-o pivniţă un palat tot aşa nu am putea face din Academie o înţelegătoare a literaturei, şi mai ales a literaturei de azi. Să renunţăm deci a-i cere sforţări peste puterile ei.

Rămîne atunci Universitatea. Aici tirania tiparelor vechi poate fi uşor înlăturată şi revizuirea formulelor la care alţii s-au închinat ca la nişte moaşte nu mai poate fi împiedecată de gesturi autoritare — sau dacă i-ar trece cuiva prin gînd o asemenea dictatură este o putere a cuvintelor care să vie să protesteze. E departe desigur şi Universitatea noastră, ca şi altele din streinătate, să ia în toate împrejurările o atitudine mai îndrăzneaţă faţă de ce ne-a lăsat trecutul ca un balast supărător de prejudecăţi. Reacţitmi într-un sens sau altul s-au produs din timp în timp, ş! roadele lor bune le putem preţui astăzi ; alte reacţiuni încep sau ni le va aduce ziua de mîne, şi ele sînt cu atît mai aşteptate cu cît rutina a ţinut mai mult timp minţile departe de realitate, ascunzîndu-le adevărul pe care trebuiau să-1 recunoască.

A nu lăsa Universitatea în pîcla care a acoperit-o prea deseori pînă acum, a-i deschide porţile largi ca să primească lumină de pretutindeni unde răsare azi, a o face să se împărtăşească din tot ce Irămîntă minţile făuritoare de idealuri nouă — acesta trebuie să fie gîndul nostru de fiecare clipă. Iar în „bric-ă-bracul" vechiturilor să căutăm să lăsăm un loc credinţei că Universitatea c un fel de lăcaş în care cîţiva pustnici intelectuali vin să se închine la aceleaşi icoane afumate, neîndrăznind să arunce privirea spre ferestrele de unde vine vreo solie a timpului nou, vreun surîs de primăvară... Adevărata Universitate nu poate fi decît aceea care nu rămîne streină de actualitate, trăieşte cît mai mult din vieaţa ce clocoteşte împrejurul ei.

Acesta va trebuî să fie de acum înainte învăţămîntul universitar şi în ce priveşte studiul literaturei. Şi se va ajunge, fără

îndoială, aici, cu toată împotrivirea unora. Va fi şi pentru istoria literară ziua dezrobirei de formulele strimte ale tradiţionalismului şi nu ne va mai fi dat atunci să vedem în lumea universitară atîtea pilde de neînţelegere literară cîte se întîmplă să înregistrăm astăzi. Cunoaşteţi pe una din cele mai nouă şi cea mai elocventă. într-un număr din *La revue,* Emile Faguet a publicat un articol despre Baudelaire în care nu-i recunoştea marelui poet decît oarecare virtuozitate de tehnician şi abilitate în redarea unor locuri comune ale poeziei. Protestări multe şi îndreptăţite s-au ridicat împotriva acestui articol în care un profesor de Universitate şi membru al Academiei arăta atîta lipsă de simţ literar. Dar să nu ne mirăm : Faguet e şi el una din victimele sistemului de predare literară ce s-a practicat pînă acum, fără deşteptarea curiozităţei pentru ce e nou sau formarea gustului pentru înţelegerea altei literaturi decît aceea a programelor de licenţă, agregaţie etc. De aceea critica lui Faguet ţine tovărăşie criticei atîtor profesori care fac din ea un exerciţiu şcolăresc şi pedant. Şi cînd ne gîndim că Faguet a scris după cincizeci de ani de cînd un Theophile Gautier, împotriva tuturor, venia să pună în lumină originalitatea lui Baudelaire, nu este oare semnificativă această neînţelegere nici azi a unui scriitor şi nu ne dă dreptul să facem reflexia că decît duzini de critici de felul acesta mai bine un singur critic ca Theophile Gautier... care nu era totuşi profesor universitar ?

Un spirit mai larg, pregătit să cuprindă în el şi să comunice altora aspectele multiple ale literaturei contemporane, iată ce trebuie să cerem de acum înainte celor care se ocupă cu literatura. Şi pentru ca un istoric literar să-şi îndeplinească mai bine aceasta misiune putem chiar să-i cerem să nu rămînă mărginit în domeniul literaturei, ci să-şi îndrepte privirile spre tot ce concretizează cultura timpului său. Producţiunea literară dintr-o epocă nu este un fenomen izolat, fără legătură cu alte manifestaţiuni ale gîndirei : între creaţiunile scriitorilor şi ale altor artişti — pictori, sculptori, compozitori — sînt asemănări numeroase, pe care uşor le putem descoperi şi care se explică prin atmosfera intelectuală comună în care s-a format sufletul lor. Analiza mai adîncă a operelor literare ne poate fi chiar înlesnită prin apropierea lor de creaţiunile artistice de altă natură. Aceasta e metoda pe care am urmat-o cînd am studiat anii trecuţi simbolismul, şi să nu vi se pară curios dacă în anul acesta, ocupîndu-mă de poeţii italieni contemporani, voi stărui asupra artei italiene amintind nume ca ale lui Previati, Bistolfi ş.a., a căror operă ne ajută să cunoaştem concepţiunile artistice superioare spre care tinde Italia de azi şi să vedem legătura dintre ele şi ideile care însufleţesc pe scriitori.

Numai procedînd astfel, literatura unei epoci ne apare în linii mai vii, în cadrul adevărat al vieţei intelectuale, artistice, de care se leagă ca o parte de tot. Desigur, asemenea peregrinări dincolo de graniţele literaturei îngreuiază sarcina istoricului literar, dar poate fi aceasta un motiv ca să ne eschivăm de la un plus de muncă ? Greutăţi din ce în ce mai multe, probleme tot mai numeroase vin să complice azi activitatea tuturor specialităţilor — cine vrea să se devoteze uneia din ele să aibă curajul să le înfrunte, pentru că nicăieri progresul nu se realizează cu cei care-şi aleg căile cele mai lesnicioase ori se leagănă în hamacul leneviei.

între concepţiunea de pînă acum asupra istoriei literare şi aceea pe care am formulat-o timpul va hotărî care este mai întemeiată.

Dacă părerea la care m-am oprit se îndepărtează de cea consacrată, oficială, ea a plecat din îndemnul de a supune criticei fiecare idee pe care venim să înălţăm altele si din care ţinem să facem călăuza sigură a cercetărilor noastre. E un îndemn al sufletului nostru pe care nimeni nu-1 poate opri — şi tot aşa de îndreptăţit ca şi dorinţa pe care o simţim de a ne întoarce din cînd în cînd privirile de la trecutul pe care am izbutit să-1 dezgropăm din intunerec la prezentul care ne cheamă cu luminile lui. Uneori chiar sufletul nostru cere mai mult decît atît : peste trecut si peste actualitate el simte nevoia să se avînte pînă unde i se limpezeşte o parte din ce stă ascuns în tainele viitorului. A nu te opri numai la ce vezi destaşurîndu-se în jurul tău, ci a căuta sa mergţ mai departe şi să desluşeşti cîteva din formele în care se va închega vieaţa intelectuală viitoare — la aceasta eşti dus fără voie cînd mintea nu-ţi este deprinsă să rămînă numai între hotarele peste care nu îndrăznesc să treacă alţii. Şi numai plecînd de la actualitate, căutând s-o cunoşti şi s-o înţelegi, poţi întrezări şi în literatură ce se va înălţa mîne din gîndurile semănate astăzi — numai astfel vei putea adăuga o nouă mulţumire la altele pe care ţi le dă munca de fiecare zi închinată laminarei sufletului şi statornicire! adevărului.

1910—1911

CE NI SE CONTESTA ŞI CE AM REALIZAT

„Credeţi că o revistă poate să se susţie numai cu critică ? — ce iluzie !" Aşa ni se spunea la început cînd primele numere din *Vieața nouă* nu publicase nici un vers şi căutam, prin cîteva articole, să arătăm cum înţelegem literatura, spre deosebire de cei care-şî închipuiau că-i dau sănătate cu miraculoasele pilule ale ţărănismului. După ce paginile revistei au văzut şi versuri, critica adversarilor s-a oprit la altceva ca să ne spuie că nu eram pe calea cea bună. „Daţi poezie simbolistă — repetau toţi în cor — foarte rău, vă pierdeţi timpul." Cînd şi această întîmpinare şi-a mai pierdut din efectul ei — o mai repetă, nu-i vorba, şi azi unii, cei supăraţi că nu le-am dat ascultare, cum nu le-a dat nici vremea ce şi-a rîs de ei — a urmat alt clişeu de contestare a folosului stăruinţelor noastre : „poate să fie nouă literatura pe care o faceţi, dar la ce bun ? e o literatură ce pluteşte în aer, streină de sufletul celor mulţi, fără legături cu ceea ce preocupă o mare parte din publicul nostru, şi dincolo de această literatură nu mai vedeţi nimic, deşi sînt atîtea lucruri ce privesc toată cultura noastră şi ar trebui să vă intereseze, să vă pasioneze". E ultimul clişeu pe care l-au găsit, în sforţări de transsudaţie, adversarii noştri, cînd mai risîpîţi, cînd mai strînşî laolaltă şi întrebîndu-se : „oare mai apare *Vieața nouă V*

Apare — iată —• şi mai departe, pentru că nimic n-a venit să-i arate inutilitatea, ci dimpotrivă, zi cu zi, i s-a recunoscut că poate şi trebuie să trăiască, atîta cît n-au trăit reviste ce-şi vestiau, de la primul număr, o sigură longevitate şi-şî atribuiau, pentru lesne-crezători, chemări mesianice. Recunoaşterea aceasta

nu ne-a venit, desigur, de la cei care trăiesc sufleteşte cu^cincizeci ori o sută de ani în urmă, de la cei cufundaţi în trîndăvîa gîndurilor, de la entuziaştii naivi ce se extaziază dinaintea tuturor platitudinilor şi copilăriilor literare. De aceştia sînt cu miile, la noi — cum sînt şi aiurea —• dar cine ţine samă de ei cînd vrea altceva decît succesul aşa uşor de căpătat dacă te supui tiraniei celor mulţi ? Oare scriitorii streini care au dat acum treizeci de ani lupta eroică pentru afirmarea altui suflet în literatură au ţinut samă de miile lor de compatrioţi, rugîniţi în prejudecăţi ? Şi chiar azi, cînd nu li se mai contestă valoarea, sînt ei scriitorii ce să poată rivaliza în popularitate cu alţii, abili utilizatori ai reclamei şi buni calculatori în exploatarea unor sentimente ? Scriitori ai mulţimei nu sînt, şi aceasta nu micşorează totuşi nici însemnătatea campaniei ce au dus-o, nici valoarea scrierilor lor. Stăruind în ce i-a dus la luptă, adăugind opere nouă la cele de pînă acum, vor ajunge cu timpul să lie cunoscuţi, preţuiţi şi de alţii, pentru că aşa se fac evoluţiile literare, aşa se dau consacrările definitive. Semnalul luptelor în literatură pleacă doară de la doi, trei entuziaşti pe lîngă care vin alţii şi alţii, căutînd toţi, într-o comunitate de sentimente şi solidaritate de acţiune, să arate ce-i desparte de trecut şi să cucerească aprobarea cît mai multora — dar cinstit, cu vorbe limpezi ca şi faptele, nu cu suliman de convingeri.

Să nu ni se mai vorbească, prin urmare, de izolare, de lipsă de popularitate — să vie încrezuţii critici să discute temeiul principiilor de la care am plecat şi singurele după care se poate judeca eficacitatea acţiune! noastre. Dar cînd au discutat cinstit, fără îngăimări, ce noi am spus cu fruntea deschisă ? I-am auzit numai bolborosind ori i-am văzut luînd fuga. Să ne mai dovedească apoi domnii critici că de atîţia ani curentul nostru n-a cîştigat mereu, n-a schimbat judecata literară chiar a acelora care, în nesinceritatea lor, nu voiesc să recunoască ce ne datoresc.

Şi de unde învinuirea că ne-am oprit numai la literatură, rămînînd streini de alte probleme ce ating cultura noastră ? în sutele de pagini ale revistei ne-am ocupat de nenumăratele aspecte ale vieţei noastre şi am arătat care sînt, după noi, bunele îndrumări care vor aduce înălţarea sufletului românesc. Mai mult încă : am ţinut samă şi de manifestaţiunile culturale din streinătate, am stăruit să le facem cunoscute, pentru a găsi în ele sugestiuni, îndemnuri nouă, 'mulţumită cărora vom ajunge să ne desfacem de atîtea păcate, erezii, care otrăvesc sufletele şi ţin în loc gîndurlle.

Alături de literatură, arta a primit din partea noastră o largă ospitalitate. Pornind de la convingeri care ne călăuzesc şi în lite-

ratură, am arătat cum înţelegem manifestaţiunile de artă, cum s-ar putea ridica şi la noi nivelul producţiunilor artistice. „Ne trebuie — spuneam acum cîţiva ani — pictură care să nu fie numai o reproducere prea apropiată a realităţei, ci pictură de idei — artă care să pornească din gînduri adînci de artist, care să ne facă şi pe noi să gîndim, să ne zguduie" (II, 368). Prin articole, prin ecouri din streinătate, am întreţinut interesul pentru producţiunea artistică, cum nu se face la nici o altă revistă de la noi.

Am revendicat un loc artei şi în învăţământ, fiind cei dintîi care am susţinut necesitatea educaţiei artistice, cu desăvârşire neglijată pînă acuma la noi. Şi în legătură cu învăţămîntul, n-am semnalat multe din părţile lui slabe, de la şcoala primară pînă la Universitate, arătînd îndreptările ce ar trebui să i se aducă ? învăţămîntul nostru, dezorientat, schilodit, unilateralizat cere un spirit mai larg, mai modern, alungarea mentalităţei profesorale strimte de pînă acum, închisă între cîteva formule medievale, ori de pedantism nou — şi Liceul şi Universitatea aşteaptă alţi conducători decît majoritatea celor de acum, incapabili să se apropie mai mult de vieaţa intelectuală de azi, s-o comunice tinerilor, să-i pregătească pentru ce trebuie să fie un adevărat om cult al vremei nouă.

N-am uitat să ne îndreptăm privirile nici spre vieaţa celor mulţi, deşi ni s-a spus că am avea dispreţ pentru ei. Nu înseamnă a dispreţui pe ţăran cînd eşti împotriva ţărăniştilor în literatură, împotriva celor care vreau să dea drept de stăpânire inculturei, credinţelor înapoiate şi sectarismului, ori exploatează unele sentimente, curate la alţii — ţărăniştii n-au exploatat oare în literatură o temă pe care unii, tot „suflete mari", au utilizat-o cu beneficii în politică, prin preajma alegerilor ? Noi n-am pus retorism, exagerări şi prefăcătorie cînd am vorbit de ţărani. Cuvintele noastre pentru ei au plecat din sentimentul care nu te poate lăsa impasibil cînd, într-un veac ce vrea să fie al gîndurilor generoase, mai sînt atîţia care nu le-au putut preţui încă destul şi n-au ajuns să li se dea vieaţa pe care o merită, acolo unde trăiesc. Am pus, cred, şi o cunoaştere a realităţei cînd altădată scriam aceste rînduri : „Să nu ne închipuim că cu o singură formula, cu împărţirea de pămînturi, înlesniri în condiţiunile de muncă ş.a. se va îmbunătăţi soarta ţăranilor" (III, 146). Ce credeam atunci cred şi astăzi, cînd se vorbeşte iar de schimbări pline de făgăduinţe pentru cei de jos, dar cu efecte aşa de reduse cînd se vor întîlni cu realitatea.

N-am uitat iarăşi să ne ducem cu gîndul acolo unde sufletul românesc lîncezeşte în umbră, pentru că nu i se dă şi nu caută

putinţa să fie ceea ce ar trebui. Am stat de vorbă şi cu fraţii noştri din Transilvania, dar nu aşa cum obişnuiesc alţii, dîndu-le sfaturi rele, lăudîndu-i cînd greşesc şi lăsîndu-i în rătăcirea unui naţionalism copilăros şi sterp. Rămînem în convingerea pe care am spus-o de mai multe ori, că transilvănenii prea sînt orbiţi de fetişismul trecutului, prea puţin se gândesc să-şi modernizeze cultura, să arunce, cu un gest eroic, toate vechiturile din care-şi fac un cult şi-i ţin într-o înşelătoare mulţumire. N-a fost nici exagerare, nici ponegrire cînd scriam, mai demult, că „o cultură generală le lipseşte încă transilvănenilor... dacă au rămas în urmă e mai mult vina lor ; e păcatul tuturor întîrziaţilor pe căi rătăcite la care ţin cu îndîrjire" (I, 196). Şi era tot un îndemn bun pe care-1 trimeteam de departe celor din Ardeal cînd scriam : „Transilvănenii continuă să trăiască în atmosfera care-i ţine departe de cultura ce ne-a ridicat pe noi (cultura franceză). E trist că la cîţiva paşi de noi sufletul latin al unor fraţi ai noştri e înăbuşit de negura germano-maghiarismului. în loc de a căuta să fie cît mai latini şi de a reprezenta, printre streini, cultura potrivită firei noastre, transilvănenii se lasă cotropiţi de maghiarism şi germanism" (VI, 138). Odată se va vedea cine a avut dreptate şi am voi să nu avem presentimentul că pînă atunci va trece, din păcate, prea multă vreme.

Cînd aceasta e mărturia atâtor ani de cînd apare revista socotită eretică, primejdioasă, de coaliţia celor înapoiaţi şi pătimaşi, să nu ni se mai spună că ne-am pierdut vremea şi ne-am izolat într-un castel de unde nu coboară nici o privire de apropiere a sufletelor, nici un glas de trezire la altă vieaţă.

Am dat literaturei locul ce am crezut că i se cuvine într-o revistă ce a pornit din gîndul să lumineze pe cetitori asupra literaturei false, respingătoare, ce căuta impertinent acum cîţiva ani să-şi impuie drepturi pe care nu le avea. Dar lupta literară a fost numai un episod din lupta mai mare pe care am dus-o şi o vom duce pentru reînnoirea culturei noastre întregi, pentru emanciparea de tot ce ne-a ţinut în loc într-o parte ori alta a vieţei noastre, aşa de dezorientate, aşa de inegale — cu atîtea coborîşuri şi atîtea abisuri peste care nu s-a întins puntea gîndurilor mîntuitoare.

Dacă literatura are puterea ei de înrîurire, nu singură poate schimba mentalitatea unei societăţi — trebuie, pe lîngă ea, să intervie şi alte mijloace de acţiune, trebuie o armonie de sforţări

multiple culminînd spre acelaşi ideal, al unei culturi integrale superioare.

Cu acest gînd mergem mai departe, pentru că vieaţa adevărată aşa cum ni se arată azi, realitatea cum n-o înţeleg alţii, vrem să ne fie şi de acum înainte călăuza şi pentru că nu ne adresăm celor slabi, ci acelora care cunosc puterea cuvântului spus fără ocoliri, cu tot curajul pe care ţi—l dă însufleţirea şi, mai mult, revolta — acea revoltă fără de care nu se face nimic nou, pentru că singură striveşte nepriceperea îndrăzneaţă şi cheamă la adevăr pe îndărătnici.

SPRE LITERATURA PE CARE TREBUIE S-O AVEM

Ca un loc comun se repetă mereu părerea că sufletul latin nu este făcut să se piardă în abstracţiuni, în nebulozităţi, pentru că ceea cc-l stapîneşte e viziunea clară, darul de a-şi reprezenta lucrurile concret, aşa cum se desprind din realitatea privită de-a dreptul într-o repede şi luminoasă înţelegere a ei. Nebulozitatea, vagul, ar fi caracteristica sufletului germanic, predispus spre aceasta prin atavice porniri pe care unii au căutat să le explice prin influenţa mediului fizic.

Această deosebire de alcătuire sufletească a fost invocată de multe ori pentru a se formula teorii şi a se da o aparenţă de adevăr prejudecăţilor. în literatură s-a recurs la ea mai în urmă în polemicele pe care le-a provocat mişcarea nouă poetică. S-a zis că simbolismul e ceva strein de firea latină, pentru ca el se întemeiază pe speculaţiuni estetice, pe abstracţiuni, ce nu corespund felului de a gîndi al francezului, spaniolului, italianului ori... românului. Cu această comodă sentinţă simbolismul a fost repede condamnat ca un curent fără rădăcini, artificial, recunoscîndu-i-se indirect dreptul de a trăi numai acolo unde poate corespunde unor anumite predispoziţiuni sufleteşti — simbolist ar putea fi numai germanul, anglo-saxonul ori norvegianul, pe cînd francezul, italianul ori românul ar trebui să renunţe la noua credinţă literară — să renunţe, da, pentru că aşa decretează criticii adolescenţi ori senili ce vreau să pară şi cuminţi psihologi.

înainte de a se duce la psihologie le-am putea spune însă acestor critici să se oprească ceva mai mult la istoria literaturilor. Oare versurile trubadurilor şi primilor poeţi italieni, paginile

vibrînd de lirism mistic ale lui Dame, Francesco d'Assisi, Jacopone da Tocii, Luis de Leon, ale Sfintei Teresa ş.a. nu vin să dezmintă că sufletul latin a fost cu totul refractar înălţării în lumea celor mai eterate abstracţiuni ? Atîtea subtilităţi pe care le întîlneşti în poeziile trubadurilor — şi unele din ele amintesc ceea ce într-o altă formă, cu un alt suflet, a adus poezia nouă — atîtea gînduri extatice ce au legănat fantazia scriitorilor amintiţi s-ar putea înţelege dacă sufletul latin ar fi înzestrat numai cu ce i se atribuie ?

Oprîndu-ne la noi, se va zice poate că însuşirea de a te cufunda în abstracţiuni, de a lăsa gîndurile să rătăcească în lumea misterului, de a simţi fiorul pe care-1 dă contemplarea infinitului ne-a lipsit şi — mai mult —• ne lipseşte şi astăzi.

E tocmai aceasta şi părerea mea, dar plecînd de la ea să vedem dacă nu trebuie să ajungem la alte concluziuni decît acelea la care se opresc alţii.

Oricine cunoaşte mersul literaturei noastre, întregei culturi care ne-a stăpînit şi ne-a mulţumit prea uşor de atîtea ori, nu poate să conteste că ne-a lipsit darul de a ne îndrepta statornic mintea spre preocupaţiuni abstracte, de a o deprinde cu speculaţiuniile înalte, de a-i deschide perspectivele măreţe ale transcendentalului şi ale unui idealism larg cuprinzător. De aceea noi n-am avut filozofi care să dea cugetărei româneşti profunzimea şi amploarea la care s-a ridicat cugetarea gînditorilor din alte părţi. De aceea noi n-am avut scriitori mistici ca aceia care au ilustrat alte literaturi. Uitaţi-vă la poezia noastră : nicăieri nu veţi găsi în ea inspiraţia mistică religioasă din care au izvorît atîtea creaţiuni minunate ale poeziei occidentale. De ce ? pentru că în credinţa creştină românul a văzut numai ceea ce era mai concret, mai direct legat de vieaţa zilnică, şi nu s-a dus cu gîndul la poezia ce se ascundea în ea, la ceea ce o învăluia într-un nimb de mister şi de avîntate aspiraţiuni. La francezi ori la italieni creştinismul a înrîurit asupra sufletelor făcîndu-le mai subtile, mai vaporoase, mai idealiste, şi aceste însuşiri cînd au fost derivate în literatură i-au imprimat un caracter deosebit şi i-au dat, pe lîngă altele, superioritatea pe care o ştim. La noi credinţa, ca şi alte sentimente, au rămas la forme mai reduse, făcîndu-ne să trăim mai aproape de pămînt — prea aproape, din nenorocire — şi să nu ne înălţăm în empireul gîndurilor mari.

Ca să te înalţi pînă acolo trebuie să ai suflet în care cultura a adunat zi cu zi nestemate, comori. Numai o cultură intensă şi întemeiată pe o lungă tradiţie îţi dă puterea să te ridici în sferele abstracţiunei, să fii un erou al idealismului, să-ţi împodobeşti vieaţa cu acel misticism spre care trebuie să tindă oricine e frămîntat de năzuinţe grandioase — prin misticism nu înţeleg numai pe cel religios, ci exaltarea nobilă ce însufleţeşte sufletele idealiste — mistîc în felul luî e orice adevărat poet, chiar dacă nu cîntă subiecte religioase, cum este şi pictorul, sculptorul şi tot aşa savantul care se pasionează pentru abstracţiuni — mistic, în sfîrşit, e orice gîn di tor în al cărui suflet bat ecourile sufletului universali.

O reînvîere de asemenea misticism — artistic — ne-a adus poezia anilor din urmă, poezia simbolistă. Şi ne întrebăm atunci dacă s-ar putea ca tocmai noi să stăm departe de ea, cînd singură poate da azi literaturei noastre ceea ce nu i-a dat — mai generos — vremea de pînă acum. După ce sufletul românesc a stat atîtea veacuri în întunecimi nestrăbătute de razele unui puternic idealism, după ce aptitudinile lui — pentru că le are, într-adevăr —• de a înţelege abstracţiunile au rămas în umbră, trebuie să recunoaştem că e timpul să-1 smulgem din drumurile pe care a întîrziat şi să-1 aducem acolo unde poate găsi lumina ce să-i învioreze puteri străvechi şi să facă să răsară puteri nouă.

Nebuloasă, prea abstractă, nepotrivită firei noastre —• cum o judecă unii — literatura pe care o apărăm ni se pare, dimpotrivă, tocmai aceea de care avem nevoie, şi pentru că e literatura timpului şi pentru că e singura care poate înălţa sufletul românesc unde nu i-a fost dat să strălucească pînă acum.

1914

DRUMUL PE CARE L-AM STRĂBĂTUT

Pentru a sărbători împlinirea celor zece ani de existenţă a revistei, colaboratorii ei s-au întrunit sîmbăta trecută (14 februar) la o agapă, la Hotel Boulevard. In cuvîntarea ce se tipăreşte aici, d. Ovid Densusianu a arătat ce directivă şi-a impus de la început *Vieaţa nouă* şi cum înţelege să-şi continue activitatea.

Iubiţi colaboratori şi prieteni

Despre cine se naşte într-un ceas bun se zice că Ursitoarele vin la el cu feţele senine şi cîntînd voioase. Daca vor fi avînd Ursitoare şi revistele, *Vieaţa nouă* se poate bucura că cele trei zîne — „Albele", cum li se spune cu un cuvînt poetic în graiul fraţilor noştri de peste Dunăre — nu au fost posomorite cînd i-au hotărît zilele şi nu s-au arătat zgîrcite cu darul anilor pe care i l-au adus.

Cînd revista noastră şi-a început apariţia — cu cele cîteva pagini de înfăţişare modestă, dar nu timidă — mulţi au crezut că va avea soarta atîtor reviste de la noi şi nu-şi ascundeau bucuria anticipată că după cîteva luni, după un an, doi, îşi va da obştescul sfîrşit. Unii se şi grăbiau să-şi ofere serviciile de ciocli şi improvizau epitaful pe care-şi închipuiau că vom plînge nemîngîiaţi. Dacă i-aş fi spus cuiva atunci că *Vieaţa yiouă* va ajunge să însemne în fruntea ei şi anul al zecelea, i-aş fi părut prea optimist, m-ar fi luat drept un visător ce crede în minuni.

Şi totuşi minunea s-a întîmplat, împotriva profeţilor răi, împotriva celor care ne-au privit cu surîsul neîncrederei ori cu încruntarea duşmăniei, care la noi sînt răspunsul obişnuit cînd ai curajul să te îndrepţi pe drumuri care nu sînt ale tuturor. Duşmănii ne-au întîmpinat destule, ne încunjoară şi astăzi — *Vieaţa nouă* se poate chiar mîndri că n-a fost revistă care să fie atacată, defăimată, cu mai multă înverşunare. Cînd vii să aperi convingeri în care ai pus toată puterea, toată căldura sufletului, cînd gîndurile tale trec departe, foarte departe, de ale altora, trebuie să fii pregătit la murmurele, loviturile, ce vor porni din mijlocul eternei coaliţii a celor ce-şi închid şi mintea şi inima în bolţi de întunerec. Duşmăniile, calomniile, nu ne-au descurajat, nu ne-au doborît, şi mărturisesc că am simţit totdeauna un fel de voluptate să mă văd duşmănit. Ce te poate convinge de multe ori mai uşor că ai dreptate decît gesturile şi vorbele neprietenilor ? Cînd ajungi să te cunoşti mai bine, să te revelezi chiar ţie însuţi în unele privinţe, dacă nu în faţa adversarului ? E şi un prilej de interesante, desfătătoare uneori, observaţiuni psihologice să urmăreşti ce se zbate în sufletul celor care-şi adună toate puterile, urzesc din tainiţele unde stau la pîndă lovituri viclene, pentru ca, în închipuirea lor, să te răpună. Duşmăniile măresc cunoaşterea oamenilor, te apropie mai mult de vieaţă, te fac s-o înţelegi mai bine, să ştii pe care drumuri să mergi şi pe care nu.

Dacă noi, avînd alt suflet, am fi mers alături cu cei care ne-au privit de la început cu ochi vrăjmaşi, pentru că au văzut că nu puteam fi după chipul şi asemănarea lor, astăzi nu ne-am găsi la această sărbătoare ; am fi aiurea, am păzi întunerecul, am sta prin ascunzişuri — pentru că uitaţi-vă cum s-au risipit încrezuţii, îndrăzneţii, care spuneau că noi vom fi învinşii.

N-am fost învinşi şi nici n-am murit.

Am trăit, pentru că ne-am dat samă unde e vieaţa şi i-am cerut ce ştiam că ne poate da, ce simţiam că trebuie să fie al nostru. La vremi nouă, gînduri şi fapte nouă — aceasta nc-a fost deviza şi în literatură şi în artă şi în tot ce aşteptăm să aducă o premenire în cultura noastră. Nu ne-am închinat superstiţiilor, nu am bolborosit pe catehisme învechite, nu am rămas robi ai prejudecăţilor. Sclavilor — spuneau vechii greci — nu le este iertat să se apropie de artă : numai cei stăpîni pe ei, cei cu sufletul întreg, liber, pot avea această bucurie. Robii n-au ce căuta în preajma altarelor de unde se înalţă psalmii unei credinţe nouă. Ni s-a spus că am rămas streini de vieaţă, de frămîntările la care trebuie să ia parte şi scriitorii, că ne-am izolat într-un fel de Thebaidă. Ciudată învinuire, cînd tocmai noi am îndemnat pe

scriitori să nu dispreţuiască vieaţa de azi, să-şi deschidă sufletul la tot ce e mişcare, înnoire, în jurul nostru, la tot ce ne dă prilejuri minunate de înviorare a gîndurilor pentru a le înălţa unde stăpâneşte arta. Am stat, într-adevăr, departe de unele frământări, dar acestea erau dintre acelea ce nu meritau să le dăm din timpul şi energia noastră — frământări sterpe, care aduc mulţumiri mărunte ambiţioşilor grăbiţi, celor care nu cunosc decît literatura-industrie ori literatura-terapeutică pentru infirmîtăţi ce-şî au leacul aiurea. Contagiunea acestora nu ne-a atins, şi nu despre noi se poate spune că am stat departe de spiritul vremei — în Thebaide au rămas fetişiştii trecutului, toţi care nu au ajuns să înţeleagă ce literatură trebuie să se afirme şi la noi de acum înainte.

Am trăit, pentru că nu ne-am dat mâna cu cei care poleiesc minciuni, se întrec în meşteşuguri vechi şi nouă de înşelare — i-am privit cu dispreţ, cu „alma sdegnosa". Ei au rămas cu minciuna, noi cu adevărul.

Am trăit, pentru că nu am alergat după succese uşoare, nu am făcut tovărăşie cu vanitoşii, cabotinii, histrionii, ce se amăgesc cu vieaţa artificială pe care le-o dă serul reclamei. în editura *Vieţei nouă* nu s-a tipărit nici un manual de sfaturi pentru transformism miraculos de la paiaţă la geniu.

Aşa am înţeles de la început să dăm revistei noastre o vieaţă demnă, o afirmare hotărâtă, aşa am putut merge maî departe, şi dacă unii, cei slabi, nu ne-au putut urma pînă unde am ajuns — drumurile grele, urcuşurile nu sînt pentru respiraţia tuturor — am rămas destui ca să apărăm credinţele noastre, să continuăm lupta din care ele vor ieşi biruitoare.

O mulţumire pe care o putem avea e că n-au lipsit aceia care să ne înţeleagă, să se apropie cu sufletul de noi — şi au fost chiar mai mulţi decît ne aşteptam — că am izbutit să convertim şi cîţîva barbari, că nu o singură dată timpul ne-a dat dreptate — „le temps est pere de verite", spunea Rabelais.

Cei care nu ne-au înţeles sînt umbrele ce au ieşit din vieaţă, sînt „ieri" — pe cînd noi sîntem „azi", sîntem „mîne".

Şi dacă ne îndreptăm la această sărbătoare cu privirile spre trecut, nu e ca să ne odihnim în încredere, în mulţumirea de ce am realizat, ci pentru ca să ne întărim în convingerea că stăruinţa noastră nu a fost zadarnică şi nu poate fi nici de acum înainte — sîntem chiar datori s-o ducem mai departe, pentru că ziua de mîne ne trimete chemări pe care trebuie să le ascultăm, şi anii nu pot fi potrivnici nimănui cînd glasurile departe răsunătoare ale voinţei nu au amuţit şî feeria gîndurilor nu s-a stins în sufletul lui.

Pentru sprijinul pe care mi l-aţi dat în cei zece anî de muncă, pentru participarea devotată la ce trebuie să ne călăuzească şi de acum înainte — pentru că nu e un vis gol, o himeră — ridic acest pahar ce nu are nimic din banalitatea paharelor pe care alţii le închină, sărbătorind mai puţin decît sărbătorim noi.

1915

CUM TREBUIE SA STUDIEM LITERATURA

I

în formarea sufletelor ce aspiră la o vieaţă superioară s-a recunoscut totdeauna literaturei un rol de frunte, nu numai pentru că ne înalţă gândurile, ne înnobilează sentimentele, ci şi pentru că prin ea ajungem să cunoaştem puterea magică a cuvîntuluî cînd arta îl face să vibreze. Cît timp cuvîntul, fie rostit, fie scris, serveşte numai ca mijloc de exprimare, de comunicare, el are o valoare elementară, răspunde numai la o necesitate imediată, se reduce la ceva prozaic. Cînd însă îl smulgem din acest prozaism, îl facem să răsune duios ori cutremurător, îl lăsăm să se avînte în lumea armoniilor, el capătă alt înţeles, altă valoare, pentru ca a primit binecuvîntarea artei, a devenit poezie.

Literatura s-ar putea numi poezia cuvîntului — ca pictura : poezia colorilor ; muzica : poezia sunetelor. Pentru ca să nu se interpreteze însă greşit această definiţie ar fi de adăugat că prin „poezia Cuvîntului" nu trebuie să se înţeleagă numai o poezie de sonorităţi verbale, ci aceea care aduce şi un conţinut bogat, ne revelează un fond sufletesc deosebit. în literatură forma nu trebuie niciodată izolată de fond. Nu aş maî insista asupra acestui punct, pentru că el cuprinde una din exigenţele cele mai elementare ale literaturei, dar pentru că nu se ţine totdeauna samă de el, îndeosebi la noi, e nevoie să fie amintit. De multe ori ţi se întâmpla sa vezi că sînt luate drept opere literare simple înşirări de impresii, neînsemnate observaţii culese la întîmplare, fără nici o preocupare de a le da o formă îngrijită, înfăţişare literară. Chiar cînd fondul este superior întrucîtva, pleacă de la unele idei interesante, dar sufere de acelaşi păcat de a fi redat în expresiuni

comune, plate, fără nimic artistic, nu poţi spune că te găseşti în iata unei opere adevărat literare. Alteori ţi se **întîmpla** să deschizi vreun volum în care dai peste fraze măiestrite, peste feerii de cuvinte, dar îndată observi că te lasă cu desăvîrşire rece, pentru că aduce tot atîtea idei şi sentimente cîte flori pe banchizele de la poli. Reînnoieşti şi de data aceasta constatarea că literatura adevărată trebuie căutată aiurea, acolo unde şi cuprinsul şi felul în care e redat nu rămîn departe de artă şi se armonizează deplin. Un scriitor nu trebuie să piardă niciodată din vedere că opera literară cere această dublă preocupare şi că mai ales astăzi i se impune să aibă o deosebită grije de chipul în care se exprimă. Prin sforţările atîtor generaţii de scriitori, literatura a ajuns la o aşa perfecţiune de formă încît înlesneşte şi celor mai puţin înzestraţi să dea scrisului lor un aspect mai artistic ; cu atît mai mult cei care ţin să se ridice deasupra altora trebuie să aducă în această privinţă o cît mai pronunţată notă de superioritate. Cînd ceteşti atîtea versuri ale poeţilor contemporani nu se poate să nu admiri muzicalitatea, bogăţia lor de imagini şi să nu recunoşti că poezia a atms tot ce se poate concepe mai înalt în arta scrisului. Şi era natural să se ajungă aici. Cît timp, ca în antichitate şi evul mediu, muzica venia în ajutorul poeziei, versurile fiind cîntate, ea înlesnia obţinerea efectelor armonice. Poeţii nu se gîndiau prea mult să cizeleze compoziţiile lor, pentru că muzica aducea partea ei la producerea emoţiunei estetice şi ascultătorii rămâneau în îneîntarea melodiilor ce întovărăşiau versurile. Cînd poezia s-a despărţit încetul cu încetul de muzică — ceea ce caracterizează evoluţia ei modernă — a urmat în mod firesc că ea a căutat să devie prin ea însăşi cît mai armonioasă, să ne captiveze prin muzicalitatea asocierilor de cuvinte. Astfel s-a ajuns la acele polifonii minunate ce dau poeziei nouă o superioritate asupra celei de altădată.

Oprindu-mă la această comparaţie, m-am îndepărtat un moment de la punctul iniţial al expunerei şi am atins un capitol din evoluţia literaturilor ce reclamă dezvoltări şi asupra căruia voi reveni cînd voi urmări diferitele epoci. Ca să reiau ideea de la care am plecat, rămîn de adăugat cîteva observaţiuni cu privire la însemnătatea ce trebuie acordată studiului literaturei.

într-o vreme, literatura era socotită ca baza învăţământului, dîndu-se **un** privilegiu pe care venia să-1 justifice părerea că operele literare sînt cele mai în stare să lumineze mintea şi inima. Ştiinţa era exclusă sau redusă la cîteva noţiuni elementare. Era o concepţie unilaterală şi în timpurile moderne ea a fost înlăturată, dîndu-se altă îndrumare pregătirei sufleteşti a tinerimei, lărgindu-se cadrele ei. Pe lîngă literatură s-a acordat ştiinţei locul cu-

venit şi la cîtăva vreme şi artei i se arată mai multă atenţiune în învăţămînt. Nu se poate totuşi spune că s-a ajuns, după experienţele făcute, la o armonizare deplină a lor, la o recunoaştere a importanţei pe care trebuie s-o aibă fiecare din ele, fără a aduce prejudiciu celorlalte. Cum se exagera mai înainte în direcţiunea literară, s-a exagerat de cîtva timp în cea ştiinţifică. Şi aceasta din cauză că s-a crezut că ştiinţa trebuie să intre mai mult în preocupaţiunile noastre decît literatura. Spiritul pozitivist care a stapînit în jumătatea a doua a secolului trecut a făcut să se acrediteze şi în învăţămînt părerea că mai mult e de aşteptat de la el decît de la cel literar. De aceea am văzut pedagogi punînd mai mult preţ pe cultura ştiinţifică decît pe cea literară. De aceea oricine a putut auzi deseori pe cei care reprezentau o specialitate ştiinţifică punînd la îndoială utilitatea unui învăţămînt în care studiile literare şi-ar păstra locul lor — pentru ei literatura, poezia erau numai o pierdere de vreme, frivolităţi, copilării. De aceea iarăşi s-au văzut atîţia părăsind şcoala fără să dea dovadă de o însuşire care trebuie să distingă pe orice om cult, aceea de a-ţi exprima gîndurile clar şi cu oarecare eleganţă. Constatarea acestei scăderi a învăţămîntului se poate face uşor la noi, ea s-a făcut de cîţiva ani şi în Franţa — ţara totuşi a bunei tradiţii literare — şi cei care s-au alarmat de ea au găsit că singurul remediu este revenirea la un învăţămînt în care pregătirea literară să nu mai sufere ştirbirile care i s-au adus în timpul din urmă.

între ştiinţă, literatură şi artă nu trebuie puse ţărmuririle pe care le vreau unii, cum nu trebuie prea mult înălţată una din ele în dauna celorlalte. Literatura şi arta nu pot decît sa folosească din contactul cu ştiinţa şi tot aşa ştiinţa poate cîştiga mult apropiindu-se de ele. Un Edgar Poe ori un Villiers de lTsle-Adam îşi îndreptau curiozitatea şi spre unele probleme ştiinţifice ; un Leonardo da Vinci era, cum se ştie, şi un savant de frunte ; interesul pentru ştiinţă îl vedem şi la artişti ca Gavarni ori Constable : cel dintîi s-a ocupat cu matematicile, iar celălalt cu geologia ; ca literaţi, ca artişti, se poate spune că fiecare din aceştia nu datoresc ceva, chiar mult, culturei lor mai întinse ? Un om de ştiinţă ca Charcot nu dispreţuia nici literatura, nici arta ; „cunoştea de aproape pe poeţi" — cum spune Leon Daudet în paginile din *Devant la douleur* în care evocă figura lui — „cunoştea mai ales pe Eschyle, Dante şi Shakespeare, era iniţiat în filozofie, cu deosebire cea greacă, urmăria pictura europeană şi admira pe Beethoven ; de asemenea marele entomolog Fabre avea o cultură literară aleasa, cum poate constata oricine cînd ceteşte lucrările lui. Un savant nu trebuie să credem că e dispensat de cunoştinţe în afara.

de specialitatea lui, că poate rămînea strein de literatură şi artă care, pe lîngă unele idei, unele sugestiuni, îi revelează tainele stilizărei mai limpezi şi mai artistice, îl iniţiază în tehnica scrisului. O operă de ştiinţă nu poate decît să cîştige cînd se distinge şi prin calităţi de stil. Numai savanţii unilaterali, pedanţi, încrezuţi, îşi închipuiesc că pot fi scutiţi de prezentarea ideilor într-o formă aleasă. Unilateralitatea e condamnabilă în toate, cu atît mai mult astăzi cînd fiecăruia îi stau la îndemînă atîtea mijloace de cultivare şi cînd superioritatea intelectuală o hotărăşte bogăţia, varietatea de cunoştinţe, de aptitudini pe care le aduce^cineva.

Importanţa literatureî nu trebuie, deci, redusă cînd e vorba de a da îndrumări spre adevărata cultură. în învăţămînt ea nu poate fi în nici un caz sacrificată în folosul ştiinţei. S-ar putea chiar spune că în general literatura oferă avantajul de a ne pune la dispoziţie mijloacele educative mai multe şi mai directe. Ea e mai accesibila decît ştiinţa minţilor tinere, poate mai uşor pătrunde în cadrul lor de noţiuni, reclamă mai puţine sforţări, mai puţină familiarizare cu abstracţiunile, pentru înţelegerea raporturilor de idei şi de sentimente pe care se întemeiază ea. Prin aceasta nu voiesc să afirm că ştiinţa trebuie să ocupe un loc secundar în învăţămînt faţă de literatură ; din ce am spus mai înainte se înţelege că aceasta ar fi o rătăcire, ar duce la o exagerare în felul celei de care nu-şi dedeau samă educatorii de altădată ; şi ştiinţa **şi** literatura au însemnătatea lor proprie şi esenţialul este ca fiecare din ele să fie utilizate în măsura valorei^ lor educative şi să fie puse în acord astfel ca să facă posibilă asimilarea unei culturi cît mai temeinice, cît mai cuprinzătoare.

Pentru ca să se ajungă aici se impune însă o schimbare chiar în spiritul care a **stapînit** cîtva timp în studiul literaturei, **schimbare** ce, de fapt, e o revenire la idei care nu trebuiau părăsite, pentru că o îndelungată experienţă, o bine înţeleasă tradiţie puteau arăta eficacitatea lor. Literaturile clasice se ştie că nu mai sînt studiate cu aceeaşi rîvnă ca altădată. Era desigur o greşală cînd numai ele erau ţinute în samă, cum s-a întîmplat în cursul atîtor veacuri. Cînd această greşală s-a înlăturat, dîndu-se atenţiunea cuvenită **şi** literaturilor moderne, cîtva timp clasicismul nu s-a văzut diminuat faţă de ele, dar încetul cu încetul s-a format un curent ostil lui, fiind socotit ca nefolositor şi chiar ca o piedică pentru buna îndrumare a educaţiei literare. Astăzi se poate uşor vedea ce a ajuns clasicismul mai ales la noi. Şi aiurea el a fost în scădere în **anii** din urmă şi de aceea s-a căutat să se reacţioneze împotriva urmărilor rele **pe** care le-a avut direcţia imprimată învăţămîntului literar. în special în Franţa se stăruie de o vreme

încoace să se redea studiîlor clasice locul ce li se cuvine, conformîndu-le exigenţelor culturei aşa cum trebuie înţeleasă de oricine nu-şi lasă mintea falsificată de preveniri, de concepţii exclusiviste. Din anchete ce s-au făcut, din numeroase articole ce s-au publicat prin reviste şi ziare, s-a putut constata cît de mult se simte şi în Franţa nevoia unei remedieri la starea de pînă acum. Proie-on, scriitori s-au exprimat categoric în favoarea clasicismului şi nu s-a uitat să se releveze importanţa lui chiar pentru cultivarei sufletului feminin. La o anchetă întreprinsă de *La Revue des Francais (25* august 1911), d-na Catulle Mendes răspundea: „Am învăţat limba latină pe cînd învăţam cum să fac reverenţe şi cred că mi-a folosit mai mult latina ; cred de asemenea că există o diferenţă între scriitorii care cunosc autorii latini şi cei care-i ignorează" ; iar d-ra Helene Miropolsky, doctoră în drept şi înscrisă în baroul din Paris, observa : „Se mai poate întreba dacă o femeie e bine să înveţe latina? pentru mine nu poate fi îndoială , şi adăuga, într-o frază nuanţată de feminism : „E intolerabil ca latina să rămînă privilegiul bărbaţilor". O exagerare, deoarece nu se poate spune despre clasicism că e un privilegiu al bărbaţilor — a fost altădată, pe cînd în timpul din urmă ei nu s-au gîndit prea mult sa ş—1 însuşească. Pentru că am atins problema clasicismului în legătură cu cultura femeiei, nu va fi fără interes si ne oprim un moment la părerile exprimate în această privinţă într-un articol, *L'enseignement du latin pour Ies fcmmes,* apărut nu demult în *Mercure de France* (1911, 1 april, 536—544). Articolul e semnat de un profesor, L. Thevenin, care a avut prilejul, în cursul mai multor ani de predare, să se convingă de ce folos poate fi studiul latinei în şcoatele de fete. După ce constată că în general „Ies jeunes filles aprennent le latin avec plus de zele que Ies jeunes gens, avec plus de conviction et de facilite", autorul articolului arată ce mijloc bun de disciplinare intelectuală este învăţarea latinei :

„Un professeur doit lutter... contre une precipitation impatiente quî bouscule toutes Ies lois de la syntaxe et pietine l'assenİblage delicat des propositions. Chez la jeune fiile surtout ce defaut est plus sensible que chez le jeune homme. Quelle nervoşite fouguese, quelle promptitude d'interpretation, quel agacement presque physique, en presence de la belle, calme et ordonee construction latine ! Ses jeunes dents s'usent sur ce ciment. Elles commencent par attaquer la phrase ă chaque bout, par chercher un mot, une expression, qui leur en revelera le sens. Mais il faut en rabattre. Ii faut bien se soumettre aux exigences de la logique, reprendre la proposition ă son debut, en analyser Ies elements... et faire

entrer cette pensee toute en mousse, toute en ecume legere, dans la iorme grave et precise de Pecrivain romain.

Or, ce n'est pas l'esprit seulement, c'est le caractere qui s'aifermit dans ce travail. Apres deux ou trois ans de cette methode, j'ai vu s'equilibrer, se dompter, se rasseoir Ies intellîgences Ies plus futiles et Ies moins gouvernees. Elles arrivent peu â peu â aimer ce travail. Quelques-unes meme se passionnent pour ce jeu de l'abstrait, pour cette architecture de l'invisîble."

Spiritul de fineţă se poate şi el dezvolta pe această cale :

„J'estime qu'il n'existe pas au monde une etude que l'on pui **se** comparer au latin, dans l'art de developper et d'aiguiser chez un enfant l'esprit de finesse. Tout professeur qui a assiste â î'elfrrt de ces jeunes cerveaux, proposant pour un terme jusqu'â six ou huit acceptions differentes, s'est rendu compte de ce que j'essaie ici de faire comprendre.

Ce travail d'evaluation, cette constante approximation, cet eiiort pour discerner Ies nuances Ies plus legeres de la pensee, c'est cela meme qui forme le gotit. Vous pouvez etre certain qu'une intelligence accoutumee â saisir dans l'abstrait des differences aussi subtiles portera dans la vie, dans ses jugements, comme dans ses sentiments, cette meme mesurc exquise, cette proportion et cette hneşse.

Sufletul feminin nu numai că poate primi înrîuriri bune de la familiarizarea cu o literatură cum este cea latină, dar sigur aduce însuşiri care-i înlesnesc înţelegerea şi preţuirea ei :

„La sensibllite plus fîne de la jeune fiile, sa delicate emotivite, la richesse de sa nature sentimentale se pretent naturellement â recevoir des impressions qui atteindraient difficilement l'epidernie plus rude de nous garţons. Ici le professeur n'a presque rien â faire. Il lui suffit de solliciter l'attention, il est compris."

Am citat mai mult din părerile profesorului francez pentru că mi se par că cuprind constatări de care e bine să se ţină samă, convingeri ce pleacă de la observaţii la care alţii nu se prea gîndesc ori nu vin să ni le împărtăşească. Ele pot fi meditate şi la noi.

II

Desconsiderarea clasicismului îşi găseşte explicarea, în primul rînd, în interpretarea unilaterală ce s-a dat culturei, care, din

motivul de a fi modernizată, a fost redusă, coborîtă, neţinîndu-se samă de ce trebuie să rămînă ca un element permanent al ei. Pentru ca să fie cineva om cult s-a crezut că e destul să stăpânească unele cunoştinţe potrivite exigenţelor vieţei moderne, să aducă o pregătire ce-1 va face util într-o anumită direcţiune. Privit din acest punct de^ vedere, clasicismul s-a zis că nu mai poate fi de nici un folos : părând prea depărtat de sufletul nostru, prea puţin în acord cu spiritul timpului nou, decretarea inoportunităţei lui a fost socotită necesară şi la ea am văzut asociindu-se chiar aceia care ţin să pară că aduc o luminată înţelegere a problemelor culturale. Numai printr-o întunecare a viziunei intelectuale s-a putut ajunge la o asemenea rătăcire. Cultura nu trebuie niciodată aservita unor preocupaţiuni imediate, unor scopuri practice ; ea cere împărtăşire din tot ce poate îmbogăţi sufletul, curiozitate vie, dezinteresată, avînturi idealiste ; forţa, prestigiul ei le hotărăşte înălţimea de idei, de sentimente care o stimulează, o întreţin ; când calcule utilitariste vin să se amestece, ea e diminuată, încetează chiar de a fi cultură, se schimbă într-un fel de barbarie, înşelătoare, mascată. Cultura adevărată cere, în acelaşi timp, să-ţi îndrepţi privirile spre trecut, să te pui în contact cu sufletele care au fost frământate de aspiraţiuni nobile, să cunoşti ce au adus şi alţii în stăruinţa de a cuceri adevărul şi frumosul. Alături de ceea ce-ţi oferă lumea în care trăieşti, alături de impresiile actualităţei, trebuie să laşi un loc şi trecutului, să nu dispreţuieşti luminile lui.

O parte mare de vină la scăderea interesului pentru clasicism o au şi aceia care l-au reprezentat. Persistînd în metode arhaice, stăpâniţi de un spirit prea pedant, dînşii nu au ştiut să dea mai multă vieaţă specialităţei lor, s-o prezinte în aşa fel încît să nu îndepărteze sufletele de ea. Redus la un obiect de speculaţiuni filologice^— şi încă de o filologie învechită — chinuit sub povara interpretărilor gramaticale, clasicismul a ajuns să fie privit cu repulsiune. Deşi se plîng mereu de decăderea clasicismului, profesorii cărora le-a fost încredinţată perpetuarea prestigiului lui sînt ei singuri vinovaţi pînă la punct dacă nu i se mai dă atenţiunea cuvenită şi i se contestă valoarea educativă. ŞI la Universitate şi în liceu ştim ce a fost în general clasicismul ; fiecare din noi mai păstrează amintirea atîtor lecţiuni seci, adormitoare, în care glasul monoton al profesorului venia să înşire frazele unei traduceri searbăde, fără relief, fără simţ literar, şi cînd ajungea Ia interpretare lăsa să vorbească toate paragrafele gramaticei, să defileze paradigme după paradigme şi la sfîrşit textul latin ori grec rămînea ca un conglomerat rece de cuvinte ; dacă ascultai

asemenea lecţiuni şi se întîmplă să fii dintre aceia care aşteaptă de la lectura unui scriitor emoţii literare, o adevărată voluptate intelectuală, nu se putea să nu faci reflexia : „Oare de aceea a scris un Sofocle ori un Yirgil, pentru ca să îndure canonul tuturor pedanteriilor profesorale ?" Sistemul acesta de predare a literaturilor clasice a dăinuit prea mult, beneficiind de privilegiul ce se acordă de atîtea ori, tacit, vetustăţei şi de toleranţa Ja care se fac complici cel care nu-şi înţeleg responsabilitatea cînd sînt chemaţi să lumineze sufletele tinere ; o schimbare se impune, deşi pentru moment — referindu-ne la noi — nu se vede încă vreun semn care s-o vestească : rutina e încă tenace, dar cei care se preocupă de problemele învăţămîntului şi ale cuiturei generale vor trebui să se gîndească stăruitor la înlăturarea ei.

Literatura trebuie predată viu, cu însufleţire, s-ar putea zice cu lirism, dar fără retorismul, patosul la care se recurgea altădatăj numai astfel ea poate cuceri sufletele, făcîndu-le să vibreze, să fie pătrunse de emoţiuni înălţătoare. Literatura e înainte de toate expresiune sufletească şi — mai mult — exteriorizarea a tot ce e mai poetic în noi; pentru ca s-o faci înţeleasă şi altora, să pui în lumină tainele ei de frumuseţe, se cere să fii un suflet adânc înţelegător, de o sensibilitate vie, şi comunicativ, expansiv — sa fii, cu alte cuvinte, singur un temperament poetic. în faţa^ mulţime! de manifestări literare pe care eşti chemat să le urmăreşti, înaintea atîtor scriitori ce aşteaptă să fie înfăţişaţi cu ceea ce^ e caracteristic fiecăruia din ei, trebuie să aduci însuşiri rare, să_ arap că ştii să te multiplici, să te apropii de lumea de gînduri, de simţiri pe care ţi-o revelează fiecare operă, să te identifici cu ea şi s-o comunici altora cu căldură, cu entuziasm. Fără un temperament bogat, mlădios, în stare de a primi impresii cît mai multe, cît mai deosebite, nu vei ajunge niciodată să faci să trăiască dinaintea ochilor tăi şi a altora toată poezia literaturilor, cu nenumăratele ei nuanţări, cu proteicele-i aspecte. Poezia e tot aşa de variata ca şi vieaţa, ca şi natura ce ne luminează ori ne întunecă gîndurile. Ea ne vorbeşte şi prin glasul bucuriilor şi prin al suferinţelor, desfăşură sub privirile noastre şi idile şi tragedii ; în ea se răsfrîng, ca într-o oglindă vrăjită, şi apele blînde, visătoare, ale lacurilor şi talazurilor mînioase ale mărei — şi cîmpiile surîzătoare şi munţii sihastri ; prin ea trec ecouri şi din cîntecul păsărilor şi din glasurile sălbatece ale furtunei. Toată varietatea de motive poetice _şi înfăţişarea lor deosebită, după firea scriitorilor, după condiţiunile de timp şi de loc, va găsi în tine un interpret luminat dacă eşti înzestrat cu aptitudini multiple şi dai dovadă de o largă comprehensiune. Prin literatură vei avea astfel mulţumirea de a participa

la atîtea episoade din frămîntările sufletului omenesc, cum uneori vei avea surpriza să vezi cît de mult poate cuprinde sufletul unui poet, cîte idei, cîte sentimente care la alţii se exclud vin să se întîlnească în el, să se armonizeze.

Superioritatea unei literaturi, ca şi a personalităţei cuiva, rezidă în mulţimea elementelor care intră în alcătuirea ei, în varietatea de stări sufleteşti pe care le exprimă şi în redarea lor în forme cît mai artistice. Cît timp într-o literatură nu vedem exprimate cu strălucirea adevăratei poezii, alături de sentimentele viguroase, cutremurătoare, şi cele mai blînde, mai gingaşe, putem spune că ea e rămasă în urmă, nu dă dovada unei evoluţiuni bogate, impunătoare. Constatarea aceasta e şi un indiciu ca sufletul acelora la care găsim o asemenea literatură are încă unele părţi nelămurite, nu a atins plenitudinea lui de dezvoltare. Cînd sufletul unui popor a primit zi cu zi îmbogăţiri şi a ajuns să se modeleze, să se clarifice, el se va răsfrînge în literatură şi în creaţiuni de poezie delicată, subtilă, şi în altele, puternice, clocotitoare de vieaţă, cum în pictură ni se va arăta reflectat şi în compoziţii uşoare, pline de graţie, şi în altele de concepţii înalte, de viziuni maiestoase, iar în muzică îl vom vedea înălţîndu-se de la melodii legănătoare, suave, ca ale unei simfonii. Dovadă literatura şi arta franceză. Dovadă — în sens invers — şi ce constatăm la noi. Literatura noastră e încă aşa de săracă în unele genuri, stă încă aşa departe de ce ar trebui să găsească ecou în ea — cît despre artă, ea apare şi mai săracă. Explicarea o găsim în ce spuneam mai înainte. Sufletul românesc nu este încă destul de evoluat ; el are încă ceva nebulos, haotic, în luptă cu întunerecul ; dacă din el au răsărit pînă acum cîteva flori de lumină, altele nu s-au arătat încă şi le aşteptăm să ne aducă strălucirea lor. Pentru ca să ajungă la afirmarea lui definitivă trebuie să-i dăm impulsiuni, să-i aducem sugestiuni de pretutindeni. La aceasta ne vine în ajutor şi studiul literaturilor streine, care ne dă atîtea prilejuri de a vedea pînă la ce culmi s-a înălţat sufletul altor popoare.

III

Ce falsifică deseori studiul literaturilor nu sînt numai prejudecăţile, ci şi ideile nouă, cînd cercetătorii vin să le aplice înainte de a le supune controlului criticei, înainte de a se întreba ce

trebuie ales din ele. Orice inovaţie, pe lîngă o parte de adevăr, aduce totdeauna şi motive de interpretări greşite, de unele rătăciri. Ea fiind, la început, ceva neprecis, nebulos, şi deşteptînd un fel de încredere oarbă, duce uşor la generalizări grăbite. Numai după ce a trecut prin mai multe minţi şi a fost confruntată cu realitatea, a fost experimentată — după ce şi-a făcut, ca să zicem aşa, stagiul — o idee nouă ajunge să se clarifice, să ni se arate cu adevărata ei valoare.

Un exemplu caracteristic în această privinţă e acela pe care ni-1 oferă teoria mediului aşa cum a fost înţeleasă în studiile de literatură. Se ştie ce dezvoltare a dat Taine acestei teorii, cîtă stăruinţă a pus ca să dovedească temeinicia ei. Ideea de la care pleca dînsul era în general justă, dar, fascinat, fanatizat de ea, a crezut că o poate aplica pretutindeni, că cu ajutorul ei ajungem să ne explicăm particularităţile oricărei producţiuni literare sau artistice. O operă are, fără îndoială, legături cu mediul în care a trăit autorul, e determinată de unele condiţiuni speciale de timp şi de loc, reprezintă un anumit moment de evoluţie sufletească, socială, dar ea e înainte de toate expresiunea unei individualităţi. Şi dacă ne gîndim că o individualitate cu cît este mai puternică cu atît se emancipează de unele înrâuriri, trece peste contingenţe din care alţii nu se pot smulge, e evident că ceea ce ne va da o asemenea individualitate va fi semnificativ mai mult prin ce ne revelează asupra însuşirilor ei decît prin ce ne lasă să întrezărim cu privire la împrejurările, la mediul în care şi-a luat naştere. A judeca o operă după concepţia lui Taine e a reduce valoarea elementelor personale care au intrat în alcătuirea ei. Nu trebuie uitat iarăşi că scriitorii, artiştii vin de atîtea ori să afirme principii cu totul opuse celor dominante într-un moment ; cum convingerile, sensibilitatea lor deşteaptă în ei nemulţumirea, revolta, ei apar astfel ca antiteza contemporanilor şi anticipează asupra timpului. Pilde de asemenea conflicte între cîţiva aleşi şi mulţime s-ar putea cita multe cu privire la literatură — să amintim una smgură şi nu din timpuri prea depărtate, ci chiar din actualitate, pentru că ne dă prilejul să ne fixăm o impresie asupra prefacerilor intelectuale dintr-o lume pe care nu o cunoaştem decît vag, deşi ar trebui să ne intereseze, mai ales că prezintă unele analogii cu ce se întîmplă la noi. înfăţişînd evoluţia intelectuală, în specia! literară, a Americei latine, F. Garcia-Calderon face această constatare într-o carte apărută acum patru ani, *Les democraties latines de TAmerique,* 248 : „Cine nu cunoaşte America decît după frămîntările ei sociale, după războaiele civile şi barbaria tenace, nu vede decît tumultul exterior : între politica zgomotoasă

şi arta rafinată e o prăpastie. Dacă teoria lui Taine asupra concordanţei fatale între mediu şi artă apare eronată, această se poate vedea în aceste democraţii turburi unde întîlnim scriitori cu stil ales, poeţi rafinaţi şi analişti pătrunzători." Progresul şt în literatură şi în alte manifestaţiuni se realizează mai curînd prin asemenea contraste decît prlntr-im acord, printr-o armon'e deplină între individualităţi şi mediu, aşa cum o admitea Taine. Concepţia gîndîtorului francez trebuie deci redusă la simpla recunoaştere a unui oarecare raport între operă şi mediu, farâ a da acesiui factor precădere, fără a exagera importanţa lui în dauna celuilalt, celui Individual.

O altă idee care duce la interpretări false în literatură e aceea concretizată în termenul de „naţionalism". E şi aceasta o idee relativ nouă. Altădată scriitorii nu erau judecaţi după canoanele naţionalismului, nu li se cercetau operele pentru a se vedea întru cît exprimă ce este caracteristic ţărei lor. Numai de pe la începutul veacului trecut, odată cu transformările întâmplate în vieaţa popoarelor, s-a pus în circulaţie şi în literatură doctrina naţionalista şi astăzi se repetă mereu, se impune de unii ca un principiu care nu iartă discuţii.

Concepţia naţionalistă pleacă de la două imperative categorice. Un scriitor, se zice, trebuie să se inspire numai din subiect? naţionale, pentru că numai astfel poate contribui electiv la îmbogăţirea literaturei ţărei lui, numai astfel poate da ceva original. E nevoie de multe argumentări pentru ca să se înţeleagă ce neîntemeiată e o asemenea părere — pe atît de simplistă pe cît de intransigentă ? Destul să amintim doctrinarilor şi sectarilor naţionalismului că, dacă ar fi să-i urmeze, istoricii literaturei engleze, franceze sau germane ar trebui să pună la index, ca nchind „naţionale", atîtea scrieri ale lui Shakespeare, Racine, Comedie, Hugo, Musset, Leconte de Lisle, Goethe, Schiller ere pentru că sini inspirate din istoria Italiei ori din lumea orientală. Oare inspiraţia trebuie circumscrisă între anumite zone ? Ce s-a întîmplat sau se **întîmpla** în alte ţări decît aceea căreia aparţine un scriitor să fie oare interzis de a fi poetizat de el ? Evocarea epocilor, personalităţilor însemnate din istoria universală, întreg exotismul literar, căruia îi datorim de o sută de ani încoace atâtea opere remarcabile, să fie rătăcite, păcate care ar lua unui autor dreptul de a figura în literatura căreia şi-a închinat vieaţa ?

Nu este destul, mai spun naţionaliştii, să se aleagă subiectele literare din însăşi vieaţa poporului — se cere ceva mai mult : redarea lor în aşa fel încît să recunoaştem calităţile proprii ^sufletului naţional, calităţi care să reiasă din personalitatea scrutorului, căci altfel nu poate ii socotit decît ca un înstreinat, un „sans-patrie" ai literaturei. Şi din această părere se poate vedea ce rămîne dacă-i opunem numai cîteva consideraţiuni. înainte de toate sulietul unui popor nu rămîne neschimbat, ci suferă transformări continue, primeşte mereu elemente nouă or: se manifestă deosebit aupă înfăţişarea particulară pe care o capătă elementele vechi din alcătuirea lui. Francezul de azi se deosebeşte atît. de mult de cel din evul mediu cri clin timpul Renaştere!, după cum şi un român din 1916 se aseamănă aşa de puţin în multe privinţe cu cel de acum cincizeci ori o sută de ani. Persistă desigur ceva în sufletul fiecărui popor, dar pe acest fond cîte adausuri a adus timpul şi cît de mult schimbă unele părţi ale iui, aşa că abia se mai poate recunoaşte uneori substratul care s-a transmis în cursul vremei. Şi pe urină, chiar predispoziţiuni, însuşiri persistente Implică în ele posioihiatea de a se manifesta în chipuri deosebite, după condiţiunile speciale de vieaţă, dupa exigenţele momentului, după mersul firesc pe care îl urmează evoluţia ideilor şi sentimentelor. Cînd este vorba de manifestaţiuni intelectuale trebuie să ţinem samă, de altă parte, că la ele participă, pe lîngă suflete ce se apropie numai de o oarecare superioritate, şi cele care reprezintă *summum* intelectualitate!. în acestea se concentrează nu numai însuşiri comune cu ale celor ce trăiesc pe acelaşi pământ, ci şi altele, universale, în care descoperim tot ce e mai profund omenesc. Un geniu trăieşte două vieţi : a connaţionalilor lui şi a tuturor, fără mărginirile hotarelor şi veacurilor. în creaţiunile unui Dante ori Shakespeare se răsfrânge sufletul întreg omenesc, nu numai cel italian sau englez. Superioritatea rezidă nu în a fi „naţional", ci universal. Caracterele proprii, pînă la un punct, spiritului unui popor şi numai ele se întâlnesc mai curînd la scriitori secundari, chiar mediocri, pe cînd la cei de frunte, adevărat reprezentativi, le vedem nuanţate deosebit şi amplificate prin elemente de universalitate. La aceştia nota naţională apare mai mult în formele de exprimare, în limbă şl prin aceasta, propriu-zis, opera lor are legături mai strânse cu naţionalitatea din care fac parte — altfel, ei aparţin înainte de toate omenirei.

Să nu ne însuşim deci părerile unilaterale, prejudecăţile naţionaliştilor, şi cînd ei mai vin cu formule, cu decretări, să ne aducem aminte că sînt scrise pe nisip.

Dacă vrem să dăm studiului literaturilor ceea ce aşteptăm de la el, sîntem să ţinem samă şi de alte principii.

Astfel, principiul ca realizarea artistică, frumosul, nu sînt ceva imuabil, nu se obţin printr-o singură formulă. Paralel cu prefacerile sufleteşti se schimbă şi concepţiile estetice. Ce altă-

dată părea că nu poate preocupa pe un scriitor, pe un artist, ajunge cu vremea să i se recunoască acest drept, iar motivele permanente de inspiraţie sînt susceptibile de a fi redate în chipurile cele mai diferite, aşa că sîntem datori să le privim pe toate cu o largă simpatie şi să arătăm cum în operele fiecărei epoci s-a realizat, pe o caie sau alta, idealul pe care trebuie să-i atingă orice creaţiune adevărat literară.

Cu această simpatie, cu această înţelegere luminată trebuie să întîmpinăm şi manifestaţiunile literare cele mai nouă, căutînd să desprindem din ele ce este caracteristic şi ne dă convingerea că nu e ceva trecător. De obicei se crede ca actualitatea nu poate fi judecată de noi, pentru că prezintă atîtea aspecte pe care nu le putem deosebi şi preţui într-o viziune clară — singur timpul, se zice, poate fixa valorile. O asemenea părere e, de fapt, o mărturisire de slăbiciune, un fel de abdicare intelectuala. Cînd cineva e înzestrat cu discernămînt critic, are o îndelungată exDerienţă literară, nu se poate să se simtă dezorientat în faţa actualităţei şi de la el aşteptăm indicaţiuni, îndrumări pentru judecarea ei. Şi putem spune că astăzi, cînd privirile noastre pot urmări atîtea veacuri de evoluţie literară, cînd pentru formarea spiritului critic avem un^ cîmp aşa de întins pentru observaţiuni, aprofundări şi confruntări, numai cine nu-şi înţelege rolul de orientator în problemele literare ori se simte incapabil de a le pătrunde recurge la scuza imposibilităţei de a judeca obiectiv actualitatea.

Pentru că transformările care se produc în literatură nu sînt independente de cele din alte domenii, în special din artă, se impune să le studiem în legătură cu acestea. Cu deosebire cînd ne ocupăm de literatura mai nouă se cere să procedăm astfel şi din motivul că scriitorii au început de cîtva timp să se intereseze mai mult de ce se produce în artă, să primească unele sugestiuni de la ea. Nu se poate închipui azi un scriitor superior fără să nu fie în curent cu ce se produce în pictură, sculptură ori muzică. Romanticii se mulţumiau în general cu ceea ce le da cultura literară, pe cînd naturaliştii şi mai ales simboliştii au căutat să se apropie de lumea artiştilor, să cunoască aspiraţiunile lor. De aceea mai uşor poate înţelege cineva spiritul scrierilor naturaliste ori simboliste dacă cunoaşte mişcarea impresionistă şi pe cea wagneriană, cu ramificările lor. Dar chiar pentru studiul literaturilor mai vechi e necesar să ne îndreptăm privirile spre arta epocilor corespunzătoare, pentru că astfel unele lucruri ni se lămuresc mai bine, ajungem să pătrundem mai adînc în sufletul celor pe care avem să-i judecăm. Istoria literară şi critica nu trebuie să rămînă prea izolate în domeniul lor ; celor care se îndeletnicesc cu ele sîntem în drept sa le cerem o cultură întinsă, o curiozitate mereu aţintită spre vieaţa intelectuala generală.

în condiţiunile speciale ale culturei noastre trebuie să maj ţinem seamă şi de alte conslderaţiuni. Ca latini sîntem datori să cunoaştem literatura strămoşilor noştri mai bine de cum se întîmplă azi. Orice moştenire implică obligaţiuni, cere să te îndrepţi mereu cu gîndul spre ea, s-o preţuieşti şi să cauţi în ea îndemneri pentru înălţarea sufletului. Ne facem un titlu de glorie din latinitatea noastră, sîntem măguliţi cînd ni se recunosc însuşiri deosebite, dar nu ne gîndim destul să întărim prin toate mijloacele conştiinţa acestei superiorităţi şi să ne afirmăm prin întreaga cu'tura aşa cum istoria ne-a fixat destinele.

Pe lingă cei din care ne c >borîm se cuvine să cunoaştem mai de aproape şi re cei printre care ni: găsim. Deci literatura popoarelor învecinate nu trebuie să ne rămînă streină. Ce este jaifletul celor care trăiesc lingă noi şi cum c exprimat în literatură nu ne poate fi indiferent. Pînă acum am dat prea puţină atenţie acestei părţi de informare, va trebui însă să nu o mai neglijăm, căci un semn de cultură e şi curiozitatea pe care o arăţi pentru ce se petrece în jurul tău, pentru vieaţa, mai ales intelectuală, a celor cu care vii în atingere.

în expuneri asupra dezvoltărei literaturilor mai e nevoie, în sfîrşit, să se ţină samă şi de aceia la care ele se adresează. Cînd este vorba de cultura femeiei, ele trebuie, desigur, prezentate întrucâtva în alt chip decît de obicei. Astfel, din trecutul literar e bine să se evoce mai des figurile de femei care s-au distins prin calităţile lor sufleteşti, pentru ca să se concretizeze rolul pe care îl poate avea şi femeia în cultura generală. Dar mai ales în ce ^priveşte iniţierea în anumite genuri de literatură se impune să se procedeze într-un mod deosebit. Cum unele însuşiri — gingăşia, sentimentalismul, fantazia zglobie — sînt mai accentuate în sufletul feminin, nu este necesar să se recurgă prea mult la literatura care ar contribui la dezvoltarea lor şi aceea care e aleasă trebuie să aibă ca scop limpezirea, buna îndrumare a acestor însuşiri, pentru a nu le lăsa să degenereze în ceva bolnăvicios. în schimb, trebuie stăruit mai mult asupra acelei literaturi care deschide orizonturi spre viziuni înalte, înseninătoare, dă sufletului mai multă vigoare, îl pregăteşte să privească vieaţa cu deplină stăpînire de sine, curajos, eroic. Cînd d-na de Maintenon spunea : „Dieu preserve les demoiselles de faire les savantes et les heroînes", cerea prea puţin educaţiei femeiei — ca şi cum ea nu ar trebui îndreptată spre eroism. în condiţiunile vieţei de azi, cultura femeiei

trebuie înţeleasă şi ea într-un spirit larg, cautîndu-se să se dezvolte prin ea aptitudini de care altădată se ţinea mai puţin samă. O asemenea cultură nu poate fi privită ca un lux, ci ca o necesitate, şi la afirmarea ei în acest sens ne vine în ajutor şi literatura.

înţelegînd astfel studiul literaturilor, vom putea să ne apropiem sufleteşte cît mai mult de varietatea lor de forme şi desprinde elementele pe care trebuie să se întemeieze cultura noastră, iar expunerile pe care le vom face vor fi ca o călătorie poetică prin minunatele privelişti pe unde au înflorit atîtea gînduri.

1916

POEŢILOR TINERI

Orice gînd, orice simţire înălţătoare sînt un cîntec, un imn. Ascultaţi în fiecare zi fremătările sufletului vostru şi vă veţi minuna auzind glasurile tainice care se ridică din adîncuri, se topesc şi se armonizează într-o simfonie ce pare coborîtă din cer. Cînd toate glasurile vor fi unul singur şi muzica lor vă va fi dat fiorul extazului, atunci, numai atunci, chemaţi cuvintele să cuprindă frumuseţile răsărite în sufletul vostru.

Cuvintele nu sînt toată vieaţa, tot sufletul nostru •— nu uitaţi niciodată aceasta. Oricîte ar fi şi oricît de expresive, ele nu pot reda tot ce cuprind în nemărginirea lor realitatea şi ce trăieşte dincolo de ea. A le sili să ne dea mai mult decît sînt în stare este a nu cunoaşte firea lor adevărată şi — în acelaşi timp — a întuneca puritatea artei căreia vin să le aducă sprijinul lor. Cuvintele nu sînt decît arătări, revelaţiuni, de aceea ce se petrece în noi şi în jurul nostru ; dacă lumea se răsfrînge în ele, aceasta se întîmpla numai în parte, pentru că nu pot exprima tot, absolut tot. Dincolo de fiecare cuvînt, de fiecare frază, rămîne totdeauna ceva neprecis, vag, ce aşteaptă să fie completat de gîndurile, de imaginaţia noastră. Ceea ce adăugăm astfel la ce apare neîndestulător ori prea concret în cuvinte e tocmai ceea ce duce mai departe, întăreşte şi completează emoţiunea estetică. Cine crede că îngrămădind cuvinte peste cuvinte ajunge să înfăţişeze mai bine gîndurile lui şi să mărească efectul poetic al versurilor dă dovadă

că-i lipseşte simţul artistic. Poezia înaltă nu e niciodată potop de cuvinte.

Nu chinuiţi cuvintele, nu le închideţi în tipare care le strivesc, care micşorează puterea şi farmecul lor. Alaturîndu-le pentru a le da mişcarea ritmică, nu trebuie să li se ia nimic din vioiciunea, din mlădierea, din forţa lor expresivă. Versurile trebuie să ne dea impresia unei înlănţuiri în care fiecare parte îşi păstrează nuanţele, relieful ei, şi toate la un ioc sînt legate printr-o armonie naturală, nu silită — armonia care rezultă din revărsarea liberă a emoţiunilor transpuse în sonorităţi. Versificaţia tradiţională a păcătuit prea de multe ori împotriva acestei cerinţe a poeziei, a adevăratei poezii — mai ales din cauza despotismului rimei, marea vinovată care ne-a dat atîtea versuri monotone şi de o enervantă artificialitate. De aceea, căutaţi să nu dispreţuiţi versul liber, care este încă în vîrsta fragedă a noilor-veniţi în literatură şi care este prea puţin luat în samă pentru că nu s-a înţeles ce cuprinde în el ca puteri tainice, ca făgăduinţe de frumuseţe. Voi, cei tineri, sînteţi datori să întîmpinaţi cum se cuvine pe acest sol tînar al muzelor.

De cînd sufletul omenesc a înţeles farmecul vorbirei ritmate, el a căutat să îmbogăţească mereu moştenirea poeziei. Dacă voîţi să adăugaţi ceva nou la această moştenire, daţi-vă osteneala să o cunoaşteţi bine, pentru ca să ştiţi unde s-au oprit alţii şi ce drumuri rămîn larg deschise înaintea voastră ; aţi face o greşală dacă aţi dispreţui-o din păreri preconcepute, din prezumpţiunea că singure creaţiunile vremei nouă merită admiraţia voastră. Tot ce străluceşte în producţiunile veacurilor trecute poate ajuta spiritului vostru, oricît de bine înzestrat şi de modern ar fi, să înţeleagă mai bine ce este veşnic frumos, cum vă poate aduce sugestiuni neaşteptate, preţioase, pentru ca să îmbogăţiţi şi să variaţi arta voastră.

închinîndu-vă literaturei, aţi face rău dacă v-aţi mărgini numai la ea. îndreptaţi-vă curiozitatea şi spre alte preocupaţiuni care urmăresc realizarea frumosului — muzica, pictura, sculptura. O partiţiune, un tablou, o marmură pot deştepta în sufletul sensibil al unui poet o lume întreagă de idei şi de sentimente, ele îi pot

da prilej de creaţlunl nebănuite ori putinţa de a adăuga cîteva elemente nouă la acelea care obsedează de mult imaginaţia lui.

Şi în afară de ce este arta, gîndiţi-vă să lăsaţi un loc în sufletul vostru şi pentru luminile pe care vi le trimite ştiinţa. Oare ştiinţa nu are şi ea poezia ei, adîncă, măreaţă ? Şi vieaţa modernă — aceea în mijlocul căreia trăiţi în fiecare zi, aceea pe care sînteţi datori să o cintaţi — nu este pătrunsă de tot ce ştiinţa ne-a adus sublim şi pentru vecie nedespărţit de existenţa noastră ?

...Aceea pe care sînteţi datori să o cîntaţi — am spus. „Imperativ prea categoric", mi se pare că vă aud ripostîndu-mi. Liniştiţi-va, nu predic în contra libertatea de inspiraţie. Fiecare are dreptul să urmeze drumul lui, să lase imaginaţia să meargă încotro o duc predispoziţiile, temperamentul lui. S-ar putea să te ridici astăzi împotriva libertăţii în artă ? Dar respectând acest principiu, mai este un altul de care trebuie să ţinem samă. E principiul că artistul nu poate să se izoleze de mediul care-1 înconjoară, sa-şi creeze o lume la hotarele căreia se opresc ecourile vieţei universale. Trăim într-o epocă ce este cea mai frumoasă, cea mai bogată din cîte omenirea le-a cunoscut. Ea cuprinde comori de poezie pe care cîţiva artişti superiori au ştiut să le descopere şi să le înfăţişeze în opere nepieritoare. Dacă închideţi ochii la ceea ce lumea de acum vă aduce cu atîta dărnicie, arătaţi prin aceasta că sensibilitatea voastră e obtuză, că gîndurile voastre nu s-au smuls din prejudecăţi, din rutină, că nu aveţi frumoasă îndrăzneală ce dă sufletului aripi să se înalţe nerăbdătoare de cuceriri nouă în împărăţia gîndirei.

Vreţi să vă ziceţi poeţi ai veacului al XX-lea ? Ascultaţi atunci glasurile lui, pătrundeţi-vă de spiritul lui, trăiţi intens vieaţa care se revarsă din izvoarele lui de lumină.

Acolo unde alţii nu au curajul să se avînte, lăsaţi, fără şovăire, sufletul vostru să-şi urmeze pribegiile ce deschid căi nouă. în chipul acesta îi pregătiţi sărbători în care el aduce toată tinereţea, toată exuberanţa lui, şi de la care se întoarce nu obosit, moleşit ci cu puteri împrospătate, gata pentru avîntări mai departe. Gîndiţi-vă că sînteţi aceia cărora nu trebuie să le fie teamă de nemărginiri, de nesfîrşitul zărilor, că nimic nu vă poate împiedeca să treceţi peste culmi pe care alţii nu le pot învinge.

Cîntecele voastre să vibreze de această conştiinţă a puterii voastre ! Poezie plină de vlagă, poezie viguroasă, energică, aceasta e poezia pe care vrem să o auzim mai des de la voi.

Cîntaţi, fără îndoială, şi sentimentele gingaşe, cîntaţi iubirea, pentru că s-ar putea să fie exclus din poezie ce este profund omenesc ? Dar Măria-Sa Iubirea să ne îngăduie să-i amintim că a avut prea mult privilegiul unui cult exagerat din partea poeţilor. A cînta farmecul iubitei, a împărtăşi zbuciumările sufletului stapînit de pasiune, a ritma suspine sau a rosti blesteme împotriva celei necredincioase, la atîta s-a redus de multe ori ana versurilor. Daca poezia iubirei ne-a dat cîteva capodopere, de cîte ori nu a fost ceva plictisitor, ceva de prisos în literatură, o negare chiar a ei — poezie fiziologică şi nu artistică.

Creatoare de vieaţă, iubirea nu e toată vieaţa. Pe lîngă ea, sînt atîtea sentimente care fac să se cutremure sufletul nostru, şi în artă trebuie să le dăm locul care li se cuvine.

Lăsaţi, prin urmare, să vorbească în versurile voastre gama nesfîrşită de sentimente care clocotesc în noi, tot ce deschide perspective feerice vieţei noastre, tot ce e chemare spre vis, şi căutaţi să înnobilaţi, să treceţi prin lumină purificatoare tot ce face sufletul să tresară, pentru ca poezia voastră să nu se coboare la nimicuri sentimentale, să nu degenereze în visări sterpe, să nu fie un fel de sultanism literar.

Dacă cineva vă întreabă pentru cine scrieţi, răspundeţi-i : „pentru toţi şi pentru nimeni". Cînd ai respectul artei, cînd nu urmăreşti scopuri de rînd, practice, cînd nu eşti vanitos, lacom de glorie, nu scrii nici pentru ca să fii lăudat de prieteni, nici ca să beneficiezi de dărnicia vreunui Mecena, nici pentru recompense academice. Scrii pentru că simţi nevoia să dai o formă concretă la ce se adună zi cu zi în suflet — şi ceea ce scrii astfel va ajunge odată şi odată să deştepte admiraţia tuturor.

Cînd anii vor fi brăzdat fruntea voastră şi cînd amintirile vă vor duce spre drumurile care au tremurat sub paşii voştri înfriguraţi, să nu vă lăsaţi chinuiţi de gîndul că sînteţi prea bătrîni pentru ca să mai cîntaţi. Numai sufletele sărace îmbătrînesc. Un poet adevărat îşi păstrează sufletul totdeauna tînăr şi astfel fiind el nu poate înceta să preamărească ce desfăşură sub privirile lui nesfîrşită, măreaţa varietate a vieţei. Nu uitaţi că fiecare vîrstă are poezia ei. De ce toamna şi iarna vieţei noastre nu ar fi tot aşa de poetice ca zilele frunzelor veştede şi ale florilor de zăpadă ?

Şi cînd va fi să vă luaţi rămas bun de la vieaţa, aruncaţi o ultimă şi senină privire în urmă, făcînd să răsară din umbrele trecutului zilele care au fost cele mai luminoase, cele mai rodnice, pentru gîndurile voastre creatoare, şi mulţumiţi-le pentru darurile pc care vi le-au adus.

Lăsaţî atunci mulţumirile voastre sa meargă şi spre aceia care au avut înduioşetoarea şi rara însuşire de a înţelege că nu puteaţi li asemenea lor şi au ştiut să respecte vieaţa voastră, să nu turbure singurătatea visurilor voastre — maiestoasa singurătate care e preludiul celei veşnice, din mormînt.

1918

PROZATORILOR

Dacă sînteţi vanitoşi, puteţi fi mai mulţumiţi decît poeţii, pentru că aveţi privilegiul de a fi mai cetiţi astăzi. Nuvelele, romanele, atrag mai uşor cetitori decît poeziile. De ce ? Ar fi de scris pagini întregi în această privinţă şi ele ar duce la constatări interesante asupra psihologiei cetitorului de azi. Atîta pot aminti aici că proza cere mai puţină sforţare decît versurile — decît versurile nouă mai ales — şi aceasta e hotărîtor pentru publicul din zilele noastre iubitor de ce e uşor, de ce omoară vremea, ca lectura unui jurnal ori urmărirea unui film de cinematograf. O nuvelă, un roman sînt cele mai de multe ori un fapt divers, o idilă diluată, ori o aventură picantă, un „cancan" ca atîtea despre care se vorbeşte la un ceai ori după o digestie copioasă. Mai pune că cei care le scriu se mulţumesc cu un stil de povestiri cum auzim la fiecarepas, un stil care poate fi înţeles fără nici o trudă chiar cînd 1 se dă o coloare poetică, pentru că floricelele de poezie împletite prin^el sînt din neamul celor care încîntau şi pe sentimentalele purtătoare de malacov.

Dacă vi se pare ca exagerez, ca vă nedreptăţesc, cînd vorbesc astfel^ de scrisul vostru, să recapitulăm puţin istoria literară, pentru că e bun ajutor şi cînd vrem să ne dăm mai bine samă de ce sc petrece în literatura dc azi. Recapitularea ne spune că atunci cînd a murit clasicismul şi a început mişcarea romantică, proza » continuat să păstreze cîtva timp caracterele facturei clasice ; cînd după romantism a venit realismul, proza nu a rupt iarăşi aşa

repede cu trecutul şi s-a mai menţinut, pînă tîrziu la unii^scriiton, în spiritul romantic ; cînd ...dar aici să ne oprim o clipă, pentru ca să se poată înţelege mai bine ce spuneam mai sus. Pe la 1880 realismul intră în luptă cu simbolismul — vorbesc de ce s-a întîmplat atunci în literatura franceză, pentru că de la ea trebuie să plecăm cînd e să urmărim manlfestaţiunile literare nouă dîn alte părţi. Simbolismul s-a afirmat întîi în poezie, pentru jcă poeţii deschid totdeauna drumurile nouă, în sufletul lor se pregăteşte viitorul — nu a pornit tot de la ei mişcarea romantică ? Ani ^de-a rîndul cît s-a scris poezie simbolistă proza a rămas în urmă, în robia realismului, şi numai de cîţiva ani se poate spunerea a început să se apropie de premergătoarea ei, să-şi însuşească spiritul nou. Că proza nu a evoluat mai mult, că numai ici şi colo se văd în timpul din urmă semne de o transformare a ei, aceasta nu are, prin urmare, de ce să ne surprindă. E ceva fatal^şi se va repeta totdeauna cînd două curente literare vor veni să se ciocnească. De aici reiese că dacă voiţi să nu mai scrieţi cum s-a scris în proză atîta timp, nu trebuie să rămîneţi streini de poezia nouă, pentru că numai ea vă poate da — şi aşa uşor astăzi, după ceea ce a ajuns să realizeze — indicaţiile, elementele hotărîtoare pentru înnoirea literaturei pe care aţi ales-o.

Nu se poate închipui un prozator artist dacă el nu s-a format printre poeţi, dacă nu a primit sugestiuni de la ei, nu a aprofundat operele lor. Poeţii sînt maeştrii cuvîntului, magicianii armoniilor verbale, şi cine nu s-a apropiat de ei rămîne numai un înşirător de fraze veştede, fără însufleţirea artei, fără strălucire. Cînd cineva singur a cultivat poezia, atunci, fireşte, e şi mai pregătit pentru proza înaltă, dacă se gîndeşte să se îndrepte spre ea. Baudelaire ne-a lăsat admirabile poeme în proză şi, astăzi, proza unui Henri de Regnier se vede că este a autorului atîtor volume de versuri. La noi, Odobescu a scris în tinereţe poezii, iar printre cei din generaţia mai nouă, Anghel nu ne-ar fi dat desigur frumoasele pagini de proză dacă nu ar fi fost şi poet în acelaşi timp.

Veţi obiecta poate că un scriitor cum este Creangă nu datoreşte nimic poeziei şi cu toate acestea e socotit ca un mare prozator. Dînsul nu aducea, într-adevăr, o cultură deosebită, nu se gîndia să pună în scrisul lui arta spre care tind alţii. Creangă ocupă însă un loc aparte în literatura noastră şi am greşi dacă am căuta în opera lui, cu desăvîrşire izolată, norme care să călăuzească pe orice prozator. Creangă se aseamănă în această privinţă cu Rabelais — alăturare care s-a mai făcut, din alte puncte de vedere, de cei care

au caracterizat pe autorul *Amintirilor din copilărie.* în literatura franceză, Rabelais e şi el un izolat ; alţi prozatori în genul lui şi de aceeaşi vigoare nu s-au mai ivit. După el proza franceză s-a îndreptat pe alte căi, şi pentru cine urmăreşte evoluţia prozei moderne, Rabelais nu are însemnătatea pe care o au alţi scriitori, aceia la care găsim o unitate de dezvoltare, o continuitate. Şi la noi, de treizeci de ani încoace, evoluţia prozei nu a fost determinată de opera lui Creangă — aşa va fi desigur şi de acum înainte. Dacă unii au căutat să scrie în acelaşi gen, să ne dea povestiri simple, naive, ei rămîn nişte imitatori palizi. Lăsînd la o parte fondul chiar ca stil, ca expresii, Creangă se îndepărtează de alţi prozatori şi nu vedem cum felul lui de a scrie ar putea servi de model de acum înainte. Frazeie lui cu înfăţişare rustică şi provincialismele aşa de numeroase sună aşa de deosebit de ce sîntem obişnuiţi să socotim ca limbă literară. Dacă Creangă ar fi fost poet şi ar li întrebuinţat limba aşa de puţin literară — cum trebuie înţeles acest cuvînt — şi relativ aşa de săracă ce-1 mulţumia ca prozator, te întrebi ce valoare ar fi avut. Şi ne putem oare închipui pe Eminescu scriind poeziile lui cu vocabularul, cu frazele lui Creangă ? Să-1 lăsăm deci pe povestitorul moldovean acolo unde 1-a fixat originalitatea lui şi să renunţăm de a căuta în opera lui îndrumări pentru ce trebuie să fie proza noastră de azi şi de mîne.

Cînd zic proza de mîne o întrevăd în perspectiva la care trebuie să se gîndească oricine se preocupă de progresul literaturei noastre. S-a scris destul, prea destul, la noi numai pentru a înşira întîmplări mărunte din vieaţă, pentru a da descrieri elementare şi a face exerciţii stilistice ca de compoziţii. Proza noastră a rămas prea mult timp la ceea ce a fost altădată poezia de lirism naiv, de confesiuni sentimentale uşor înduioşetoare, de mici tablouri din natură, pasteluri etc. Cum poezia aceasta nu ne mai mulţumeşte azi, de ce proza de acelaşi fel s-ar bucura de indulgenţele criticei ? Nu, sîntem în drept să cerem şi prozei ceva mai mult, să ne ducă în lumea avînturilor largi ale gîndirei şi simţirei, a viziunilor fără ţărmuriri, maiestos evocatoare — să fie o proză de înţelegere adîncă a vieţei, de priviri dincolo de ce este prea zilnic, prea trecător, o proză, într-un cuvînt, de concepţii înalte şi redate într-un stil în care să se răsfrîngă bogăţia, varietatea emoţiilor ce frămîntă un suflet modern şi a priveliştilor pe care ni le desfăşură vieaţa de azi — un stil în care frazele să fie ca fulgerarea unui expres ori ca zborul măreţ al păsărilor uriaşe

ce cuceresc înălţimile. O asemenea proză se vesteşte şi la noi ; o spun aceasta pentru că mă gîndesc la voi, cîţiva tineri, care **aţi** început să înţelegeţi că drumurile pe care s-au oprit alţii trebuie să le părăsiţi — voi sînteţi prozatorii viitorului.

Ca să ajungeţi însă să impuneţi^literatura spre care merg preferinţele voastre, nu uitaţi o singură clipă că pe lîngă talent, pe lîngă însuşirile înnăscute, se cere şi stăruinţă, o continuă aspiraţie spre înnoire, pentru că numai astfel talentul e putere deplină. Şi dacă multă vreme poate nu veţi fi înţeleşi, apreciaţi, de ce y-ar turbura aceasta ? Ziua consacrărei voastre tot **va** veni odată şi pentru ea gîndiţi-vă că trebuie să aduceţi drepturi cît mai bine întemeiate. Proza suferă repede umbririle timpului şi iată jie poezie ea se găseşte într-un fel de inferioritate prin faptul că e mai puţin luată în samă cînd se relevează momentele hotărîtoare ale evoluţiei unei literaturi. Epocile literare nu sînt oare denumite mai curînd după poeţii decît după prozatorii care au strălucit în ele ? Epoca lui Alecsandri — epoca lui Eminescu, iar nu epoca iui Costache Negruzzi — a lui Odobescu ori Creangă... Vă daţi, prin urmare, samă de cît vi se cere, ce trebuie să fie creaţiunile voastre, pentru ca să înfruntaţi uitarea şi mai ales de acum înainte, pe drumul de prefacere pe care îl aşteaptă literatura noastră.

1918—1919

CRITICILOR

Mulţi jv-ă cred nefolositori şi au dreptate să vă socotească aşa cînd nu vă înţelegeţi chemarea. Vorbiţi adeseori fără să vă aduceţi aminte că cuvântul vostru trebuie trecut prin judecata cea mai largă şi cea mai limjpede, aceea care nu se opreşte la zăgazuri ridicate de gînduri îndărătnice, ruginite, şi aceea care pătrunde dincolo de ce jpoate prinde mintea orişicui. Vorbiţi şi ca nişte pedagogi supărători, ursuji, pedanţi, pe cînd ar trebui să vă arătaţi sfătuitori buni, oameni care spun un cuvînt şi sînt ascultaţi cu luare-aminte, sau dacă se găsesc în faţa unor firi mai dîrze, izbutesc totuşi ***sa*** le convingă, fără să strige, ci vorbind aşezat, senin, şi laşînd să se strecoare un surîs discret — care poate ascunde totuşi Jimltă ironie — pentru ca să sublinieze mai bine ce li se pare rătăcire la cei cu care stau de vorbă.

Să fie numai atît ce ajută pe detractorii voştri să creeze o atmosferă de neîncredere ori de antipatie în jurul numelui pe care îl purtaţi ? Este ceva mai mult, o alunecare şi spre alte greşelî, pe care cu mai multă înţelegere, cu o îndrumare mai pricepută a stăruinţelor voastre, le-aţi putea evita.

Din cît se scrie, voi vă opriţi de multe ori la ce nu se cuvine^ să fie luat în samă ori nu merită prea multă osteneală ca să se vadă ce preţ_ are. Vă înflăcăraţi, puneţi pasiune în rostirea de verdicte, în distrugeri — şi ce uşoare sînt de obicei asemenea distrugeri ! Vă înflăcăraţi însă mai puţin, vă entuziasmaţi nu cît s-ar aştepta, puneţi paranteze şi reticenţe atunci cînd vă găsiţi în faţa

unor opere ce aduc cutremurările noutaţei, revărsări de belşug sufletesc care este poate numai al unuia singur, adevărat ales dintre mii şi mii. Se întîmplă chiar să tăceţi cînd se ivesc asemenea pîrguiri rare ale minţei. Şi ce urîtă e atunci tăcerea, ce mare vină cade asupra voastră că bucuria cu care s-ar cădea să le întîmpinaţi o lăsaţi inedită ! Criticul are, fără îndoială, datoria sa vegheze, să înlăture ce caută să întunece literatura cu înşelătorii, cu minciuni, dar se cere de la el să-şi dea samă cînd şi de unde vine într-adevăr această turburare. Loviturile lui trebuie să fie chibzuite, să dea impresia că sînt bine îndreptate, nu date la întîmplare, nu pornite dintr-un zel uşuratec şi de prisos. Dincolo de această datorie stă însă aceea de care el trebuie să ţie mai mult socoteală, pentru că împlinirea ei pune mai bine în evidenta rolul lui şi măreşte autoritatea cuvintelor cu care el fixează valorile. E datoria care-i spune : „Opreşte-te aici şi priveşte : ceva nou, ceva clocotitor de viaţă a răsărit ; înalţă-i laude şi vesteşte-1 tuturor". Da, întîmpinarea caldă, exuberantă, adusă operelor care sînt semne strălucitoare în drumul spre nesfîrşite înaintări, aceasta se aşteaptă mai mult de la voi, aceasta trebuie să fie dovada înţelegerei luminate a misiunei voastre. Atrăgînd luarea-aminte spre ce se ridică deasupra nimicurilor, arătînd unde e lueratura de realizări înalte, sînteţi mai de folos, înlesniţi mai uşor întemeierea unei judecăţi literare decît dacă vă opriţi prea mult la ce e numai zgură şi pleavă. Cea mai mare putere, cea mai binefăcătoare înrîurire o are critica pozitivă, pe cînd cea negativă, chiar cînd este îndreptăţită, e un ajutor slab pentru formarea gustului literar şi, în orice caz, ea trebuie să ducă la cea dintîi, dîndu-i, prin excluderi, cîteva elemente de apreciere ce pot fi binevenite. E, desigur, o reminiscenţă din trecut cînd se face prea multă critică negativă. Era în firea celor de altădată să stăruie mereu asupra a ce trebuia osîndit, pentru că credeau că în chipul acesta ajung mai uşor la îndreptări. Aşa se proceda şi în morală, cu acele porunci ce repetau întruna : „nu fă cutare ori cutare lucru" ; dealtfel, şi azi se mai continuă — cu ce zădărnicii, ştim bine — această metodă, pentru că morala suferă şi ea încă de tirania concepţiilor din trecut. Nu, spre frumos şi spre bine sufletele sînt călăuzite mai uşor dacă li se arată de-a dreptul ce răspunde acestor cuvinte decît dacă li se dau încontinuu pilde contrare... înţelegeţi aceasta, critici care vreţi să fiţi ascultaţi şi să apăreţi ca buni îndrumători ai literaturei.

Pentru ca să fiţi astfel nu uitaţi iarăşi un lucru cu desăvîrşire elementar, dar pe care totuşi îl pierdeţi din vedere. Ca să fie cineva critic adevărat, trebuie să fie psiholog — cunoscător al

oamenilor, al vieţei. Literatura e proiectare sufletească, proiectare de vieaţă. Cum veţi putea-o înţelege dacă veţi fi prea streini de ce sînt elementele ei fundamentale, dacă nu veţi aduce însuşiri din care sa se vadă că cunoaşteţi bine tainele sufleteşti, mişcările adinei şi măreţe ale vieţei în nemărginitul înfăţişărilor ei ? Cultura, cărţile nu sînt de ajuns ca să dezvolţi aceste însuşiri. Observarea stăruitoare a reaiităţei, pătrunderea în gîndurile, în sentimentele celor printre care vă găsiţi, participarea largă la vieaţă, îmbogăţirea de fiecare zi a impresiilor şi confruntarea, analiza lor — acestea ascut mai mult aptitudinile critice şi pot da cea mai bună pregătire pentru aprofundarea şi judecarea dreaptă a creaţiunilor literare. O comparaţie a spiritului în care au scris cîţiva critici vă poate convinge. Uitaţi-vă la Taine... Minunat scriitor ; puternică inteligenţă, şi totuşi critica lui e cu atîtea lacune, aşa de puţin îpţelegăjoare adeseori, o critică rigidă, imobilizată în formule, silită *să.* remorcheze teorii care dînsului i se păreau că explică tot. Şi cu toate acestea, Taine era psiholog — dar psiholog de meditaţii în odaia de lucru, nu psiholog mai realist, format în atingerii^ dese cu vieaţa şi care dau sugestiuni, precizează, amplifică intuiţii, cum nu se întîmpla cînd eşti prea mult robul cărţilor şi operezi cu abstracţiuni. Aşa a fost şi Brunetiere, căruia-i lipsia însă cultura largă^artistică a lui Taine şi i se părea că critica nu trebuie să se abată de la unele principii fixate de mult şi cîştigă în_ autoritate dacă decretează în numele unor precepte care dau, prin exclusivismul lor, siguranţă şi încredere celui care le aplica ; de aceea opera lui are ceva învechit, didactic şi ne lasă deziluzionaţi. Altfel, cu totul altfel, se înfăţişează Sainte-Beuve ; descoperi la el un suflet mai mlădios, o înţelegere mai largă a individualităţilor literare şi caracterizările lui se vede că sînt scrise de un om care are o cunoştinţă adîncă despre oameni si a privit de aproape vieaţa. Critica lui nu e — să-i zicem — cărturărească, ci de psihologie vie, pătrunzătoare, cîştigată printr-o intuiţie ageră, prin peregrinări continue în lumea sufletelor — o critică, cu alte cuvinte, mai omenească. Şi tot aşa apare Theophile Gautier — cunoaşteţi paginile în care a fixat originalitatea lui Baudelaire şi a avut curajul să ia apărarea contemporanului său, ponegrit de ceata neînţelegătorilor. Atît Sainte-Beuve cît şi Theophile Gautier erau şi ei scriitori cu o cultură întinsă, dar erau ceva mai mult : suflete primitoare de ce rămîne altora necunoscut şi neînţeles, suflete cu o sensibilitate bogată, vibrantă, multiplu nuanţată, de intelectuali formaţi prin observarea pasionată a vieţei, prin^ împărtăşirea statornică din priveliştile ei aducătoare de înviorări, de prerrreniri ale gîndurilor. Şi erau astfel pentru că aveau

fire de poeţi — biografia lor e aşa de deosebită de a unui Taine ori, mai ales, Brunetiere, şi în opera lor poezia are un loc pe care nu-1 găsim la aceştia.

Dacă nu aveţi acest dat al pătrunderei psihologice şi al_ recunoaşterei valorilor vieţei, veţi putea fi „critici" ca să vorbiţi de pe o catedră sau să scrieţi vreun manual de literatură, dar_ critici îndrumători, care să ajute la afirmarea inovaţiilor — niciodată. Aţi urmărit ce s-a petrecut în literatură — şi încă în cea franceză unde spiritul critic e mai dezvoltat — de treizeci de ani încoace? Aceasta poate fi o indicaţie pentru atitudinile pe care trebuie să le luaţi cînd ţineţi să se recunoască însemnătatea rolului vostru. E un caz tipic ceea ce s-a petrecut în curs de trei decenii, o pildă vie, sub ochii noştri, şi de aceea cu atît mai elocventă. Timp de mai mulţi ani cîţiva tineri au venit să proclame crezul lor nou literar prin reviste şi prin scrieri ce nu semănau *cu* ce produceau alţii, cum nu semănau cu tot ce se scrisese altădată. Criticii s-au năpustit asupra lor ori i-au dispreţuit... tăcîncl Cineva, scriitor şi el, dar nu critic de profesiune, a venit într-o zi să semnaleze în cronica literară a unui ziar opera unuia din tinerii oropsiţi, arătînd că ea aduce făgăduinţele unui mare talent şi realizări de o noutate ce nu poate fi tăgăduită. Cel care făcea acest gest era Octave Mirbeau, şi el a vorbit pe cînd un Brunetiere, un Faguet tăceau, pentru că tînărul scriitor era un necunoscut şi critica lor mîndră nu se putea opri la cine avea acest păcat. Necunoscut, tînărul căruia îi adusese laude Mirbeau s-a impus atenţiunei publicului şi mai tîrziu a ajuns celebru, pentru că-î zicea... Maurice Maeterlinck. Şî ca el, mai mulţi au scris ani de-a rîndul, au îngrămădit opere peste opere — şi din cele care vor trăi totdeauna — dar critici de profesiune, consacraţi, nu ş-au ocupat de ele, cum nu se prea ocupă nici azi, deşi cîteva au ajuns să fie cunoscute în cercuri mai largi, admirate de cetitori cu gustul literar mai înaintat decît al domnilor critici. Explicaţia ?_ în cîteva cuvinte : în faţa sufletului nou pe care-1 aduceau tinerii scriitori sta sufletul vechi al criticilor. Da, aşa era sufletul acestor^scriitori, pentru că se formase din acumularea unor impresii nouă, din ce oferia o vieaţă aşa de mult schimbată în cursul cîtorva ani — ce repede se schimbă sub ochii noştri ! — şi pentru că yenia cu aspiraţii, viziuni cum nu putuse fi cunoscute de cei de mai înainte. Altfel era sufletul criticilor, şi chiar azi tot aşa îl păstrează cei mai mulţi. Ei continuau să trăiască în lumea de altădată, nedîndu-şi samă că multe se schimbase sau nepreţuind de ajuns înţelesul pe care-1 aveau unele prefaceri pe care, oricum, le vedeau şi ei, pentru că erau prea izbitoare. Că erau aşa de refractari poate

să ne mire, şi lotuşi nu... Cîţi nu trăiesc în mijlocul nostru cu păreri, cu sentimente de acum cincizeci şi chiar o sută de ani sau numai cu vagi, întîmplăuvare apropieri de cei care sînt într-acte', ăr oameni ai vremilor nouă ! A-ţi însuşi ce e mai mult înfăţişarea exterioară a lurr.ei de azi, vieaţa ci materiala, a avea unele deprinderi care sint ale tuturor, a te manifesta prin vorbă, prin resturi, ca şi alţii — aceasta nu înseamnă că eşti deplin modern. Dacă nu ai prins taina tuturor transformărilor ce se întîmplă în fiecare clipă, dacă sufletului tău nu i-ai dat posibilitatea să urmeze linia ascendentă pe care o urmează vieaţa din jurul tău, dacă nu l-ai modelat după sugestiunile şi cerinţele timpului, eşti, de fapt, un rămas în urmă şi nu vei fi niciodată în stare să pricepi şi să judeci pe alţii, pe cei care sînt suflete evoluate. Astfel au fost criticii care au rămas streini de literatura nouă .şi s-au arătat cu totul nepregătiţi s-o preţuiască, aşa că veţi recunoaşte că aceasta duce la un fel de abdicare intelectuală şi pilda lor nu este aceea care poate fi urmată.

Scriitorii ştiu să dea vieaţă şi neînsufleţitului — se spune şi în cărţile de şcoală. Mare dar, într-adevăr, acesta şi multe pagini ne rămîn întipărite pentru totdeauna în minte, pentru că însufleţesc ce altfel ar părea mort. Dar dacă scriitorii au acest dar, ei v-ar putea spune că sînteţi opuşi lor pentru că de multe ori luaţi vieaţa la ce e însufleţit. Scrieri în care fiecare rînd e gîndire avîntată, simţire puternică, par altfel, îndură o micşorare, cînd trec prin mintea voastră şi veniţi să vorbiţi despre ele. E ceva de vestejire în atingerile voastre, faceţi să pălească ce e tinereţe şi sănătate. Cîte decepţii cînd ai cetit pe vreun scriitor şi pe urmă te îndrepţi la ce spuneţi voi despre el ! Aproape nu-1 mai recunoşti în disecările voastre stîngace, în interpretările care-1 denaturează, îi înăbuşe sufletul, îl strivesc. Fiţi mai îndemînateci cînd vă apropiaţi de ce voiţi să înfăţişaţi şi să lămuriţi altora, nu schilodiţi ce e frumuseţe vie, plăsmuire măiastră, şi puneţi, mai ales, mult suflet, cît mai mult, cînd vă opriţi la aceia pe care vreţi să-i faceţi cunoscuţi şi mai bine înţeleşi.

Pentru că judecaţi pe alţii cum scriu, să îngăduiţi să fiţi judecaţi cu aceeaşi măsură. Dacă autori care nu-şi îngrijesc stilul sînt mustraţi de voi, de ce aţi fi scutiţi de mustrări la fel, cînd vi se pot aduce pe drept ? Credeţi de obicei că un critic nu are decît să-şi arate părerile, indiferent de cum le prezintă, sub ce formă. De aceea vedem atîtea pagini de critică peste care nu a

vegheat grija stilistului, cu fraze ori de gazetărie uşoară, ori mişcîndu-se greu, pahidermic, ca în cărţile unor filozofi şi filologi. Trăiţi în lumea celor care au ştiut să dea exprimărei desăvârşire, aveţi prilejul să vă opriţi în fiecare zi ochii pe podoabe ale stilului şi să vedeţi osteneala pe care şi-au dat-o alţii ca să îmbine cuvintele în minunate armonii, şi nu sîntem oare îndreptăţiţi atunci să vă cerem îngrijire, eleganţă în scrisul vostru ? Critica trebuie să fie şi artistică, nu numai instructivă. Cine e chemat să formeze gustul trebuie să arate că el însuşi preţuieşte frumosul, năzuieşte la el totdeauna, şi în exprimarea gîndurilor. Căutaţi deci să fiţi artişti cînd scrieţi, şi prin aceasta veţi da o dovadă că aţi înţeles şi mai mult pe aceia despre care ne vorbiţi şi pe care ne sfătuiţi să-i urmăm.

Poate că uneori scepticismul, descurajarea vă cuprind ; poate vă ziceţi că cu toate silinţele pe care vi le daţi, îndrumările voastre au un ecou prea slab, nu sînt primite cum s-ar cuveni, nu schimbă cît aţi dori păreri adînc înrădăcinate. Constatarea aceasta sînteţi duşi s-o faceţi pentru că aveţi, într-adevăr, destule prilejuri să vă daţi samă de ce se întîmplă, cu toate stăruinţele voastre, dar trebuie pentru aceasta să vă pierdeţi cumpătul ? Sforţările voastre nu se poate să nu-şi arate roadele ; dacă ele se izbesc cîtva timp de piedeci, încetul cu încetul efectul lor ajunge să se simtă, să pătrundă pe drumuri închise mai înainte — oricît de dîrze ar fi cetăţuile ignoranţei şi prejudecăţilor, în cele din urmă ele tot se risipesc, una cîte una. Nu lăsaţi deci pesimismul să se furişeze în sufletul vostru şi gîndiţi-vă că poate mai mult ca oricînd critica are azi o înaltă menire de îndeplinit.

Se scrie cît nu s-a scris niciodată ; se recurge la procedee de pervertire a simţului literar pe care spiritul inventiv în rău le pune în circulaţie în fiecare zi ; se falsifică cu sfruntarc valorile, se practică, în sfîrşit, tot ce pun în mişcare vanitatea, cabotinajul, îndrăzneala, reaua-credinţă. Pe de altă parte, în împrejurările de azi numărul celor doritori de a se cultiva creşte mereu şi cum cei mai mulţi nu aduc o tradiţie, o pregătire, sînt ispitiţi de ce nu le poate fi de folos, se zbat în nedumeriri, expuşi tuturor rătăcirilor, înţelegeţi ce binefăcătoare poate fi înrîurirea voastră, în această dezorientare, în acest haos, şi cît sîntem în drept să aşteptăm de la cuvântul vostru pentru înălţarea culturei.

1919

VIITORUL ROMANULUI

Se discută mereu, acum după război, asupra viitorului literaturei privită^în totul sau ţinîndu-se samă numai de unele genuri ale ei. Discuţiile nu se văd însă la noi, pentru că cerebralitatea românească^e deprinsă cu multe sieste, ci în Franţa, unde sufletele se agită, se întreabă, au curiozitatea de a anticipa asupra a ceea ce poate să vie mîne.

_ Anchete, articole au adus fel de fel de păreri, nu vălmăşag de impresii, care nu prea spun mult pentru pronosticurile literare. Totuşi, unu, oprindu-se la ele, alegînd ce se împacă cu predileeţiuni ale lor, au crezut că se poate fixa de acum ce va atrage cu deosebire pe cetitorii de mîne. Şi vedem astfel cîte o părere sau alta găsindu-şi apologişti prin reviste şî ziare, pentru a ne lămuri asupra felului de literatură care se va impune, căutînd indirect să orienteze şi pe^cei de azi în lecturile lor, dacă nu vreau să pară râmaşi în urmă. Cu privire la roman unii cred că viitorul este al volumelor cu povestiri fantastice, adresîndu-se imaginaţiei ca să o_ exalteze şî să_ ne smulgă din realitate. Pentru acreditarea anticipată a acestui gen de roman se invocă : psihologia de după război, sufletele căutînd evadări înflorite, încîntătoare, după realitatea tragică pe care au trăit-o ; pe urmă : succesul pe care 1-a avut de vreo^ doi ani cutare roman scris în felul acesta. Chiar la bursa literară se pare că are trecere ce cred unii critici şi de aceea s-a văzut la Paris cîte o casă de editură lansând o colecţie de „romane de aventuri" franceze şi streine.

Opuşi acestora, vin alţii să spună : vom avea un roman realist de vastă şi pătrunzătoare observaţie, de largă umanitate.

Şi de data aceasta raţionamentul de prevestire^ literara pleacă^ de la consideraţii de psihologie actuală : cum războiul ne-a făcut să cunoaştem mai adînc vieaţa şi firea omului, atît în bine, cît şi în rău, nu se poate ca romanul să nu ţie samă de o asemenea experienţă. Cel din urmă care a exprimat părerea aceasta e H. Massis, într-un articol din *La revue universelle,* unde convingerea sa o precizează astfel : „La «realite» qu'on poursuivait jadis en organisant des experiences, en voyageant, en changeant de condition, de ciiel ou de moeurs, nous a entoures soudaln comme une mer de sa plainte indomptable et sauvage... Nous voulons des romans oii 11 se passe quelque chose... Nous avons pris, dans tous Ies ordres, une grande lecon de realisme : mais que serait un realisme intellectuel, comme celui que nous nous efforcons de promouvoir, sans Ies faits vivants, concrets, que Partiste, le romancier a pour but de peindre et de montrer en acte ?"^ Aceeaşi premisă vedem cum duce la concluzii deosebite. în ce să credem mai mult ?

Las altora să argumenteze pentru sau contra acestor păreri. Despre soarta romanului problema mi se pare că se pune altfel. Indiferent de ce ar cuprinde el, am impresia că mai curînd se poate pune în discuţie viabilitatea lui aşa ca pînă acum.

Destinele romanului parcă se întunecă. Sînt semne care ne fac să credem că mîne el nu va mai fi ce a fost în timp de atîtea decenii : literatura predilecţionatâ, cetită cu cea mai mare pasiune.

De ce ? O recapitulare literară şi sociologică ne va da răspunsul. Pînă acum romanul a fost cetit mai mult de femei; de cînd ele au ţinut să nu rămînă numai o unitate anatomica şi o anexă fiziologică şi au căutat să se cultive sau să cunoască vieaţa altfel de cum le-o arătau convenţiunile maternele, ancestrale şi matrimoniale, lectura romanelor a devenit pasiunea lor. Cîţi ochi visători, melancolici ori neastîmpăraţi, mereu întrebători, nu s-au oprit pe pagini de povestiri mai mult sau mai puţin literare, cu evocări de poezie sau cu brutalităţi care aveau repercusiunea lor în nervii electrizaţi ori dezamăgiţi... Romanul a fost pentru atîtea mii şi mii de cetitoare vieaţa netrăită, aşteptată, ori mîngîierea pentru unele decepţii — cîteodată şi o speranţă de refaceri sentimentale.

Azi, sufletul, vieaţa feminină tind să nu mai fie ce au fost cîteva decenii, tocmai cît timp romanul s-a bucurat de „vogă". Feminismul duce spre participarea femeilor din ce în ce mai mult la vieaţa reală, deci mai puţine vor recurge la roman să_ o cunoască ; ceea ce pînă acum ajungea să le fie cunoscut prin lite-

rănira — să zicem, printr-un fel de surogat — de acum înainte le va vorbi sufletului lor direct, le va da viziunea autentică a realitate;. Dar urmările feminismului vor li şi altele : ocupaţiunile spre care se vor îndrepta tot mai stăruitor femeile şi lupta pentru existenţă — care câteodată ne putem închipui ce aprigă va fi, cum va provoca dese conflicte nouă... de sexe, alături de cele de clase, pînă se va ajunge la diferenţieri, stabiliri naturale — nu le vor mai lăsa mult timp pentru cetit, ca pînă acum. Şi, în majoritate, lecturile spre care se vor îndrepta vor fi de utilitate practica, in acord cu specializările de oeupaţaune, nu atîta de fantazie, nu lecturile de romane. Observaţi ce cetesc azi în general bărbaţii care au o profesiune : rar romane, mai mult ce le foloseşte în meseria lor, unii nici atîta. Dar femeile care vor face politică militantă ? — şi nu vor fi puţine, cînd vor avea depline drepturi... Le va mai sta gîndul şi vor mai avea vremea să isprăvească în fiecare zi un roman ? Gîndiţi-vă cît ceteşte, şi mai ales la noi, un bărbat care face politică. Vor fi altfel femeile pasionate pentru alegeri, candidaturi ori chiar locuri în minister — de ce nu ? Pe romane şi alte cărţi nu se vor opri des ochii lor.

Ar urma atunci — se poate răspunde — că nu numai romanul, ci şi întreaga literatură de imaginaţie e condamnată să găsească puţini cetitori.

Să ne înţelegem. Literatura de imaginaţie va trăi — cu tot ce vor aduce prefacerile care se anunţă, ea va găsi cetitori — însă va fi fixată în anumite direcţiuni şi cu un anumit caracter. în locul romanelor de sute de pagini vor fi căutate în primul rînd povestirile scurte, ca să fie parcurse mai iute ori mai pe îndelete de acelea sau aceia care vor găsi ceasuri libere. Vieaţa tot mai modernizată tinde la reducerea a ceea ce înainte putea lua mai mult din timp. Cinematograful de o oră, două, le convine la mulţi •— pe lîngă alte motive — mai bine decît o reprezentaţie de trei, patru ore. Şi autorii dramatici, ca şi directorii de teatru, ar trebui să ţie samă de aceasta, fără însă să cultive în rău o pornire a publicului. Piesele scurte, dar, fireşte, bine scrise, ar trebui să fie adevăratul repertor modern (şi, bineînţeles, fără legendarele antracte de la noi) — cele clasice, în multe acte, ar avea zilele lor, pentru spectatori care ar înţelege că şi acest teatru se cuvine să fie cunoscut.

Dacă putem presupune deci că povestirile scurte, schiţele, nuvelele vor găsi de acum preferinţă, ca lectură întîmplătoare ori cu oarecare continuitate, şi romanul e condamnat să-şi piardă ascendentul pe care 1-a avut, am putea merge cu anticipările mai departe şi să credem că poezia va cîştiga şi ea, în sensul că va fi mai mult cetită. Incontestabil că romanul a pus în umbră poezia — deci, dispărînd cuinii pentru el, indirect ar beneficia Literatura în versuri. Un volum de poezie se ceteşte şi el mai repede, chiar foarte repede de aceia care se mulţumesc cu cîteva impresii. Dar sa nu fim prea optimişti în ce priveşte perspectivele poeziei.

Dacă preocupări unilaterale ar continua şi s-ar accentua, daca şi prin şcoala şi prin atmosfera generală s-ar căuta să se dea celor mulţii o cultură redusă, numai cie specializare, şi dacă asupra poeziei ar mai plana prejudecăţi curente azi — atunci puţini, foarte puţini, vor avea curiozitatea să se oprească şi la ce scriu poeţii.

Lăsînd în vag alte presupuneri, singura care cred că se desprinde mai convingătoare din felul cum se îndrumează spiritul public, vieaţa socială, e discreditarea romanului ca gen literar suveran, cum a fost atîta timp — apogeul lui pare^să fie încheiat.

Şi pentru literatura noastră urmarea va fi că dacă nu s-au scris pînă acum romane care *să rămîie,* nu putem oare aştepta ca ele să vie de acum înainte, măcar cu o cît de puţin apropiată bogăţie de ceea ce au dat scriitorii francezi, englezi ori italieni ?

Mi se pare că aici literatura română va rămînea cu un mare loc gol.

1921

CRITICA ŞI PEDAGOGIA

Numele lui Boileau străbate iarăşi cronicile literare franceze, fie ca un apel la reveniri de bună orientare, fie ca o amintire ce se spune că trebuie alungată împreună cu toate rămăşiţele de didacticism. Neoclasicii găsesc că nu are de ce să fie dispreţuită vecinătatea tacticosului şi pedantului critic, iar alţii văd în el pe marele vinovat de la care pleacă unele rătăciri ale criticei perpetuate pînă azi. Aceştia au devenit cu deosebire elocvenţi în jurul polemicilor pe care le-au provocat articolele lui Vanderem şi cartea lui Lalou, îndreptate împotriva convenţionalismului de ierarhizări literare şi spiritului obtuz pe care l-au arătat atîţia critici. Discuţiile ce se urmează sînt semnificative pentru pasiunea care se pune în Franţa cînd este vorba de a limpezi unele idei, dar ele ne miră totuşi că vin aşa tîrziu, după o prea mult amînată revizuire a părerilor în care istoricii literari, criticii, îşi aşezase foarte confortabil suficienţa lor. Ceea ce apare nou publicului din Franţa şi dă o notă de actualitate multor articole a trecut pentru cîţiva de la noi în şirul convingerilor care nu mai au nevoie de multe argumentări — sînt ani de cînd şi în paginile acestei reviste, şi în conferenţe, şi în cursuri la Universitate am arătat ca istoria literară, critica nu trebuie să rămînă la ceea ce pe drept o făcea să fie numită prea profesorală, să nu se oprească la literatura aşezată în rafturile vechi, ci să urmărească curentele de idei ale vremei, producţiunile literare cele mai nouă, să fie în statornic contact cu actualitatea.

împotriva stăruinţelor arhaiştilor care caută patronări depărtate pînă la Boileau şi chiar dacă nu trebuie sa ne iacem iluzii că se va ajunge repede şi aici la o modernizare deplină, e de netăgăduit că în critică se afirmă tot mai mult tendinţa de a *r.v.* -c confunda spiritul ei cu acela al unei discipline pedagogice, pin ca trebuie să dispară tipicăria, şablonul. Critica nu poate ti o ducere de mînă cu mijloace simpliste, ca impuneri care, chiar moderate, ascund mărginiri, predilecţiuni pentru anumite formule şt reminiscenţe de distanţări în care autoritarismul îşi mai are cuvîntul. Critica nu mai poate fi un fel de pedagogie derivată în literatură. Si facind această apropiere parcă-i aud pe pedagogi prorestînd că-i umilesc, că nu cunosc spiritul nou pe care şi l-au însuşit şi ei, lăsînd în urmă pedagogia de şcoală veche. Să nu se supere totuşi şi să nu-mi atribuie ignorarea inovaţiilor pe care le-au adus : au dat desigur şi ei mult la o parte din rugina scolastică ce ne apăsa, au adus mai multă pătrundere psihologică în educarea sufletelor, dar în drumul lor s-au oprit la aproximaţii şi la unilateralizări, aşa că pedagogia modernă înlăturînd tipicuri vechi a introdus altele nouă, o idolatrie de formule schimbate şi a rămas încă departe de comprehensiunea largă a sulletelor, dc acea psihologie în care să se regăsească deplin aspiraţii ale spiritului modern.

Tocmai aceasta psihologie — rămasă streină şi pedagogilor şi altora — trebuie să orienteze de acum înainte pe critici. Ea spune înainte de toate că vieaţa e mai complexă şi mai variată decît ne-o închipuim de obicei. De aceea ca trebuie privită cu încordări continue ale curiozitate!, cu receptivităţi ale sensibilitate! care nu cunoaşte eclipse, şi cu pasiunea revelaţiilor ce dau mulţumiri superioare. Numai astfel, cînd vieaţa e transpusă în literatură **va** putea fi înţeleasă de critic, numai cînd el este pregătit sufleteşte în felul acesta va fi în stare să-şi dea samă de ce aduce nou o operă şi cu perspective de a avea răsunet din generaţie în generaţie, ca valoare literară desprinsă din valori ale vieţei pe care cine nu ştie să le distingă nu poate fi nici critic literar.

La acest dar de a privi în larg vieaţa, de a se apropia de ea prietenos, fără preveniri, fără obsesiuni de formular! sentenţioase şi ticuri cărturăreşti, criticul trebuie să asocieze însuşirea de a împărtăşi impresiile, ideile lui, ca într-o convorbire senină, captivantă, nu cu provocări la persuasiune, cu insistenţe care jignesc libertatea gîndurilor şi cu solemnitatea gravă a celor care dau drept canoane părerile lor. Critica e o chemare prietenoasă

în lumea ideilor, un îndemn de călătorie spirituală, cu indicaţii discrete că cine ia parte la ea nu-şi va risipi timpul şi va cîştiga ceva pentru îmbogăţirea sufletului său. Ei nu-i stau bine atitudinile care proclamă superiorităţi convenţionale şi vorbesc ca şi cum ar sublinia fraze ce trebuie învăţate.

1923

II
ISTORIE
ŞI
CRITICĂ LITERARĂ

i) Literatură română, *b)* Literaturi romanice şi alte literaturi

1 VOLUME, CURSURI, BROŞURI

BARBU DELAVRANCEA

Discurs rostit la 31 mai 1919 în şedinţă solemnă

1919

Domnilor colegi

Printr-o tradiţie care, în împrejurările de cultură de la noi, nu trece mai departe de cincizeci de ani, Secţiunea literara a Academiei cuprinde şi filologia. E o tradiţie care are temeiuri sa fie păstrată, pentru că, oricît de deosebite s-ar părea aceste două ramuri de activitatea intelectuală — e mai mult o prejudecată «ă fie înfăţişate astfel — ele au totuşi multe puncte de contact. Chiar atunci cînd filologia era la începuturile ei şi se mărginia ia preocupaţiuni gramaticale, ea nu era despărţită de literatură. Aşa a fost în antichitatea clasică, aşa în timpul Renaşterei, şi ca (ţ dovadă se poate aminti că însăşi critica literară, care pare azi că nu are nimic de a face cu filologia, a fost altădată dependentă de aceasta, confundată chiar cu ea — să ne gîndim la opera unui Scaliger care, pe lîngă erudiţie, filologie, cuprinde şi o parte ce o îndreptăţeşte să fie amintită, cînd se urmăreşte dezvoltarea criticei moderne. Dacă studiile de limbă erau socotite mai înainte că au legături cu literatura, pentru ce astăzi le-am privi altfel, mai ales cînd ele au ajuns să fie înţelese într-un spirit larg şi călăuzite de o interpretare a faptelor care deschide perspective necunoscute altădată ? Filologia nouă nu se opreşte numai la „minuzie di parole", cum o definia cineva acum vreo trei sute de ani, ci, pornind de la studiul limbei — pentru că acesta este în primul rînd domeniul ei — caută să stabilească adevăruri în legătură cu evoluţia sufletească, cu întreaga cultură a unui popor ori grup de popoare. Formele lingvistice nu mai sînt studiate după consideraţiuni învechite de gramatică şi în mod abstract, numai

în ele înseşi, ci ca expresiune a sufletului, ca valori ce vin să ne reveleze vieaţa din trecut ori de azi în multiplele ei manifestări. Cînd astfel sînt privite azi cercetările filologice, nu se poate spune că ele stau departe de literatură, care e şi ea expresiune **a** unor anumite stări sufleteşti, icoană **a** dezvoltărei culturale a unui popor. Dar e ceva mai mult ce apropie — sau aş putea zice : ar trebui să apropie — filologia de literatură. Adevărurile ştiinţifice cer şi ele să fie prezentate într-o formă care să le facă mai uşor înţelese, să mărească darul lor comunicativ. Prea de multe ori s-a crezut şi se mai crede că ştiinţa se poate dispensa de ajutorul literaturei, vreau să zic de ce dă înfăţişare literară exprimărei gîndurilor. A te preocupa, ca savant, numai de expunerea ideilor, fără să aduci în redarea lor claritate, stilizare îngrijită, e o dovadă de cultură unilaterală — şi tot ce este unilateral nu poate da mulţumiri intelectuale depline. Dacă ştiinţa, prin înălţările spre care ne duce pentru înţelegerea atîtor neînţelesuri de ieri, are poe**zia** ei, de ce am refuza să-i mai adaogem puţină poezie, să o apropiem de literatură, care ne iniţiază în tainele artei scrisului ? în cultura latină ştiinţa a fost, dealtmintrelea, totdeauna privită astîeî, şi de aici vine superioritatea ei. Cînd spiritul latin adevărat s-a îndrumat, fie spre filologie, fie spre alte cercetări ştiinţifice, pe lîngă adevăruri a ştiut să ne facă să înţelegem **mat** bine şi poezia adevărului, nu numai prin viziunile spre care ea ne îndreaptă, dar şi prin forma aleasă, superioară, care o ajută să se întipărească mai adînc în suflet şi este semnul adevăratei culturi.

Să căutăm deci să se afirme cît mai puternic această tradiţie latină, pe lîngă altele, şi în Academia noastră, şi ca apărător ai ei voi căuta să fiu totdeauna după alegerea care m-a chemat alături de d-stre şi care-mi dă astăzi prilejul să vă exprim mulţumirile mele, iar de acum înainte mă leagă de îndatoriri ce se impun fiecăruia din noi dacă ţinem să contribuim la ducerea mii departe **a** prestigiului culturei romane.

Sufletul unei instituţiuni se arată în ceea ce ea pregăteşte pentru viitor, dar îl recunoaştem şi din ce păstrează ca moştenire intelectuală de la cei care au făcut parte din eo. Spre activitatea acestora se cade să se întoarcă gîndurile noastre, şi iată-mă dus astfel să evoc figura aceluia care m-a precedat în acest loc, a scriitorului pe care judecata literară 1-a consacrat de mult ca prozator de frunte al nostru.

A vorbi despre Delavrancea nu este numai o obligaţie convenţională, ci o datorie în măsura numelui pe care dînsul îl are în literatura română, şi despre opera sa nu se poate aminti numai

în cîteva cuvinte, ci oprindu-ne mai mult, la caracterizări din care să reiasă întreaga şi bogata lui personalitate.

Literatura vine să însemne numele lui Delavrancea pe la 1885. Era pe vremea cînd credinţele literare mai urmau, de o parte, impulsiunile date de romantism, iar, de alta, se îndrumau spre formula realistă. Temperamentul pe care îl aducea Delavrancea îl apropia mai mult de romantici şi era de aşteptat să-1 vedem îndreptîndu-se spre literatura ce avea şi autoritatea mai multor decenii şi buna primire din partea publicului nostru de acum treizeci de ani, care mai păstra •— ca într-un amurg sufletesc — înclinări spre ce încîntase generaţia lui Alecsandri şi Bolintineanu.

Suflet pasionat, vijelios, predispus spre exaltări, privind vieaţa prin fulgerările imaginaţiei, Delavrancea nu se putea să nu apară cînd a început să scrie — şi puţini ştiu că primele lui încercări au fost un volum de versuri, *Poiana lungă,* pe care a ţinut să-1 uite mai tîrziu — ca un urmaş al idolatriei romantice, ca reînnoitorul unor principii care-şi mai cereau dreptul la vieaţă înainte de a se coborî în cavoul literaturei. Romantic se arăta Delavrancea cînd venia să ne povestească vîeaţa, simplă şi chinuită, a *Sultănicăi,* al cărei suflet ne aminteşte ce am cetit în atîtea descrieri cu peripeţii sentimentale, cu epiloguri triste spre care duce fatalitatea pasiunilor. Puterea sufletului nosTu este în pasiuni — spuneau romanticii — să le lăsăm deci în voia lor, să nu le punem zăgazuri, pentru că altfel răpim vieţei farmecul, măreţia ei. Aşa vorbeşte Delavrancea cînd ne înfăţişează pe Sultănica, robită de patima ei, trecînd peste tot, uitînd durerile mamei sale şi ascultând numai ce clocoteşte în sufletu-i cuprins de văpaia tinereţei. Tot spre romantism — şi încă mai mult, pentru că de data asta se adaoge o notă de exotism — ne duc *Scntino* şi *Fanta-Cella,* care sînt ca un diptic din care se desprind chipuri cu priviri de foc, cu neastîmpărul gîndurilor, cu furtuni de doruri. Sentlno e napolitanul care cere vieţei să fie numai cîntec şi iubire, o veşnică sărbătoare a simţurilor, şi, pribeag prin lume, e urmărit mereu de nostalgia ţărei lui, cînd în amiezile dogoritoare lasă să-i cadă ciocanul şi dalta din mînă, strigînd : „Trăiască soarele !" Prin sufletul lui Fanta au trecut aceiaşi fiori, aceleaşi cutremurări şi cînd, în zilele-i din urmă, alături de tovarăşii lui, pescari de pe malurile Adriatîcei, cuprinde cu ochii valurile peste care a lăsat de atîtea ori să alunece barca, o amintire înduioşetoare vine să-i vorbească de clipele cînd se ducea în calea frumoasei păstoriţe

pentru care glasul lui găsea cuvinte ca din *Cintarea Cintărilor :* „cine iubeşte nu mai moare".

E, desigur, ceva de convenţiune literară în aceste povestiri, dar le-am judeca greşit dacă le-am privi numai astfel. Delavrancea punea aici mult din sufletul său, din cultul pe care-1 avea pentru tot ce e vieaţă exuberantă, înflorire a fiinţei noastre sub binecuvântările soarelui ori ale gîndurilor primăvăratice. Ţările de lumină ispitiau mereu fantazia lui şi de aceea nu o singură dată a cîntat splendorile Italiei, spre care se simţia atras şi de admiraţia pe care o avea pentru arta Renaşterei. „Oh, frumoasa Italie — il auzim exclamînd într-un loc — cu cerul ei vioriu şi adînc, cu soarele ei potop de lumină şi de vieaţă, cu pămîntul acoperit cu vii, cu iasomie şi cu portocale. Italia cu nopţile argintii, cu năpraznicele clădiri, cu cîntăreţii şi tragedianii săi zvăpăiaţi şi nemuritori —• fericita Italie, grădina lumii, visul Nordului, basmul popoarelor..." De la Alecsandri cine a închinat un imn mai însufleţit ţărei lui Dante ?

Aceste pribegii prin seninătăţi, aceste priviri de extaz se opresc însă uneori, pentru că din vălmăşagul vieţei se strecoară nelinişti ce alungă gîndurile viorii de mai înainte. Şi atunci vedem pe acelaşi care cîntase pe Sentino şi Fanta-Cella apropiindu-se de alte suflete şi urmărind privelişti cu alte răsunete, dar şi de data asta romantismul îşi urmează drumul lui, făcînd însă popasuri pe unde se arată, gravă şi posacă, filozofia — acea filozofie căreia romanticilor le plăcea să-i facă din cînd în cînd o vizită mai mult de complezenţă intelectuală. Dacă Sentino fredonase mai înainte vreo melodie napolitană, acum vedem apărînd Trubadurul, cu gesturi de alucinat, ritmate de cuvinte triste, fără şir, ciudate. E — s-ar putea altfel ? — un tînăr cu faţa palidă, cu ochii pierduţi în neguri de vis. De copil îi plăceau lucrurile extravagante, poveştile fantastice, şi sta ceasuri întregi dus pe gînduri. Prin şcoală a trecut nemulţumit şi răzvrătit, pentru că nu putea să se împace cu pedagogia tradiţională şi nu-i plăceau latineasca şi greceasca, iar cînd a terminat liceul s-a înscris la medicină, deşi nu era atras spre ea, fiindcă i se părea că nu se potriveşte cu firea lui de poet şi avea dispreţul pentru tot ce e ştiinţă, cum ţinea s-o spună cînd sta de vorbă cu prietenii lui : „Vă făliţi cu_ pozitivismul vostru... Ştiinţa care studiază un creier mort este ştiinţa morţii. Şi nu tăgăduiesc : ştiinţa a înţeles pe deplin de ce moare un om... dar nu a înţeles nici pe sfert vieaţa şi schimbările ei." „Cauza unică şi iniţială este o taină pe care nu cu algebra voastră o veţi înţelege." Dispreţul lui pentru ştiinţă merge alături cu tot ce a adus civilizaţia — în gîndul lui : aşa-zisa civilizaţie.

Oraşele îl înăbuşesc cu „lumina lor îngustă, zgomotoasă şi spălăcită". Cultura a otrăvit sufletele, a întunecat ce era mai bun în fiinţa noastră: „Oamenii sînt fără inimă... cîni... Cultura i-a ucis." în luptă cu tot ce-1 încunjură, simţindu-se strein de ceilalţi, cîteodată i se pare că va găsi o mîngîiere în contemplarea naturei — iluzie, pentru că şi natura îi apare ca şi alcătuirile omeneşti, cu aceleaşi întunecimi: „Natura e rea. M-a dezgustat^ cu făţărnicia ei... Pretutindeni e aceeaşi luptă vicleană, neîndurată, sîngeroasă... Cîte nedreptăţi, cîtă durere... la lumina soarelui, sub ochii tuturor, nu se întîmplă, fără ca vreo fiinţă veşnică şi sfîntă să puie capăt răului care izbuteşte... cît de ipocrit nu-şi ascunde natura, sub velinţe de flori, nemerniciile şi crimele ei !... Mi-e silă de această natură care nu se premeneşte decît prin lupte şi prin crime, „într-un crescendo de ură împotriva naturei el vine chiar să-i arunce într-o zi epitetul de „marea canalie". Hipertrofie de romantism pe care o înregistrăm pe lîngă alte izbucniri care îl fac aşa de elocvent pe Trubadur, cînd ţine să arate de ce e veşnicul nemulţumit. După rechizitoriul împotriva naturei, iată urmînd acela împotriva artei — surprinzător, desigur, la o fire de poet. Ce neputincioasă e şi arta, spune dînsul, ca să ne dea ce ne-ar răsplăti de atîtea amărăciuni ale vieţei. Ea „împuţinează natura. Arta e născocită pentru cei ce aud şi văd pe sfert. Tot ce creează omul e o sărăcie vicleană a realităţii." Pretutindeni încotro îşi îndreaptă privirile şi gîndul Trubadurul nu găseşte, prin urmare, decît pustiu, prilejuri de deznădejde, nimic ce să-i odihnească sufletul. Şi astfel îşi petrece el tinereţea în nesfîrşite întrebări chinuitoare, cu dezgustul pentru tot ce întîlneşte şi i se pare ca o înfăptuire nemernică şi respingătoare, o monstruozitate ieşita din mintea unui Caliban. Cu aceste trăsături sub care ne e înfăţişat, Trubadurul s-ar părea că e o figură ce se pierde în vagul lumei romantice, o umbră întîlnită pretutindeni pe unde ne-a dus literatura lui Byron, Senancour, Alfred de Vigny. Cu tot exotismul numelui, chiar de la început aflăm însă că el nu e din altă ţară, ci de la noi, iar mai departe ni se spune că tocmai de aceea a ajuns să cunoască atîtea decepţii, să simtă atîta gol împrejurul lui. în jurnalul său dînsul îşi însemnează într-o zi astfel impresiile care-1 duc la o lămurire a ceea ce simţia, la explicarea tragediei vieţei lui : „Un ţăran necunoscut, nebăgat în samă, aruncat într-o lume proastă şi vicleană, sosind la banchetul vieţii cu inima deschisă şi fără nici o apărare, trebuie să fie de oţel ca să nu cadă" — şi în altă parte, lăsînd să vorbească iarăşi nemulţumirile, revolta lui, spune că nu e de mirare dacă gîndurile i se întunecă mereu, „cînd în toate părţile vezi un obraz şi o inimă prefăcută...

un hoţ vînturînd banii publici, o secătura înşelînd mulţimea... şi cînd de toate îţi dai seama bine, bine, pînă în fundul lor, îndoiala te cuprinde în braţele ei cu solzi reci". Cuvintele acestea ne aduc aminte de Eminescu, de *Satirele* lui, şi ne întrebăm ce ecou au avut, întru cît au schimbat sufletele. în faţa părerei că rătăcirile unei societăţi ajung să fie înlăturate prin zugrăvirea lor — şi de la această părere trebuie să presupunem că pornia ce au scris şi Delavrancea şi Eminescu şi alţii — vezi ridicîndu-se constatarea că literatura ce vrea să îndrepte moravurile, fie prin descrierji în proză, fie prin satire, e genul care-şi atinge cel mai puţin ţinta şi, prin aceasta, îşi pierde valoarea ei, dependentă de însuşi scopul pe care-1 urmăreşte.

Am stăruit mai mult asupra Trubadurului nu atît pentru a ajunge la această constatare, deşi are însemnătatea ei în aprecierile literare, ci fiindcă, printre figurile închipuite de Delavrancea, aceasta se reliefează cu deosebire şi e caracteristică pentru romantismul său, în alt ipostaz. Un frate sufletesc al Trubadurului e Doctorul din *Linişte,* pentru că e şi el un învrăjbit cu lumea, un alucinat, o fire ce se pierde în filozofie de adynatism, de renunţare, de paralizare a voinţei •— în unele privinţe se poate chiar spune că Doctorul apare mai original ca Trubadurul, amintindu-ne personajele lui Villiers de lTsle-Adam, dar fără viziunea mai torturată încă şi arta mai concentrată a autorului *Povestirilor crude.* Ceea ce apropie şi mai mult paginile din *Linişte* de cele din *Trubadurul* e nota de realism — cu descrierea stărilor de la noi — care vine să se alăture la inspiraţia romantică, notă ce dă acestei părţi din proza lui Delavrancea un caracter mixt şi vesteşte alt gen pe care dînsul 1-a cultivat.

Delavrancea e, într-adevăr, nu numai romantic, ci şi realist. Acest dublu aspect sub care apare îşi găseşte explicaţia şi înrîurirea epocei cînd a trăit — epocă de tranziţie — şi în personalitatea sa, înzestrată cu aptitudini de diversificare. Dacă uneori pornirile romantice îl depărtau de realitate, alteori se simţia puternic atras spre ea şi atunci se transforma într-un observator pasionat, pătrunzător, însemnînd cu minuţiozitatea caracteristică realiştilor ceea ce-1 Impresiona mai mult. Delavrancea ne-a dat un şir de icoane din vieaţa noastră care, dacă ne duc cu treizeci de ani în urmă, şi-au păstrat totuşi un caracter de actualitate, pentru că timpul nu şi-a arătat toate puterile luî de schimbare într-o mare parte a lumii de la noi. Cu *Iancu Moroi* şi mai ales cu *Paraziţii* şi *Hagi-Tudose* sîntem duşi să cunoaştem un întreg mozaic sufletesc, cu alăturări de ce uneori ne întristează, alteori ne face să surîdem — vedem trecînd pe dinaintea ochilor noştri cei pentru care vieaţa e o goană după mulţumiri uşoare, cei în căutarea de nesfîrşite *saturnia otia,* cei care ţin să fie maeştri în arta de a omorî timpul, nelipsiţi de la toate ocaziile de a pune în evidenţă autocraţia instinctelor, adulmecătorîi de tot ce le poate da, fără frămîntări de conştiinţă, satisfacţiile de fiecare zi pentru vanităţile lor, fetişiştii aurului, cinicii dispreţuitori ai vieţei altora, pentru că vieaţa lor li se pare cea mai scumpă, dansatorii mîndri de ei în jocul favorurilor, preocupaţii de a-şi ascunde vulgaritatea ori pustiul sufletului sub cuvinte ticluite şi răsunătoare ori sub nobleţă vestimentară, făţarnicii grăbiţi totdeauna să dea lecţii altora, sclavii prejudecăţilor, ai rutinei, neajutaţii în roluri pe care le-au primit fără ca să fie pregătiţi pentru ele, naivii care nu-şi dau seamă că vorbele, faptele lor sînt un prilej de desfătare pentru alţii, pretenţioşii care aşteaptă să se extazieze toţi dinaintea lor, pedanţii... şi alţii, alţii care se pierd în întunecimile vieţei ori la marginile ei.

Printre aceste suflete sterpe ori mocirloase vedem uneori şi cîte un suflet mai curat, dar parcă şi asupra lui se răsfrînge ceva din umbrele celorlalte, nu sînt înălţate în măreţia protestare! împotriva a ceea ce văd în preajma lor. Iată, de pildă, pe Cosmin din *Paraziţii:* el se revoltă cîteodată văzînd atîtea nemernicii în jurul lui, dar alteori le priveşte îngăduitor şi e ispitit de ele, gata să urmeze pe cei care erau aspru judecaţi de el cu o clipă mai înainte. Găsim în această înşirare realistă şi alte suflete, cu sentimente alese, cu porniri din veşnicia bunătăţei omeneşti — cum sînt *Bunicul* şi *Bunica,* minunate pagini de psihologie simplă şi înduioşetoare — dar nu sînt ele totuşi prea rare faţă de celelalte, nu ne fac oare să simţim un fel de nelinişte, de nemulţumire că din vieaţă, din frumuseţile ei, ni se pune prea puţin sub ochi ? Fără să-şi însuşească formulele şcoalei realiste cu toate exagerările ei — pentru *Zobie* şi *Milogul,* rătăciri de un moment, poate beneficia de iertarea noastră — şi fără să ne ducă mereu la ceea ce altora le-a atras învinuirea de a fi prea brutali în prezentarea situaţiilor şi în expresii, Delavrancea nu a putut totuşi evita ce ne izbeşte de atîtea ori neplăcut în literatura realiştilor : stăruinţa prea mare asupra părţilor mohorîte ale vieţei, predilecţiunea de a ne înfăţişa pe aceia care aduc moşteniri triste, pe aceia în chipul cărora se vede întipărirea primirivităţei ori degenerărei. Realitatea — şi prin aceasta cît nu zicem din vieaţă !— cuprinde şi binele şi răul, şi frumosul şi urîtul, dar de ce privirile s-ar opri mai mult la ce e antiteza aspiraţiilor noastre ? în procesul care li s-a făcut realiştilor francezi era incontestabil ceva deplin îndreptăţit şi cu atît mai mult cu cît literatura lor a avut partea ei de

vină la formarea legendei despre Franţa decadentă. Cînd în romane, în piese de teatru, se descria mereu ce este patologic, era uşor ca în judecata celor mai mulţi să se înrădăcineze părerea că literatura era icoana unei decăderi ce-şi urma fatalitatea. împotriva acestei literaturi, care-şi zicea expresiune a realităţei, a venit să vorbească tocmai realitatea cu toată puterea ei şi cu dovezi de sănătate sufletească ce au alungat o credinţă care nu se putea opri decît în minţi slabe, deprinse să nu vadă mai departe de unele aparenţe. Peste formulele literare unilaterale vedem totdeauna trecînd vieaţa, cu dezminţirile ei, cu ce aduce din tainele închise în nesfîrşitul bogăţiilor pe care ea le cuprinde.

Literatura realistă, cu concepţiile ei reduse, a arătat, dealtfel, şi o inconsecvenţă care, mi se pare, nu a fost remarcată. Prin paginile ei descoperim ceva ce ne surprinde : exaltarea în faţa aspectelor grandioase ale naturei. Descrieri care pornesc din admiraţia pentru frumuseţile naturei întîlnim des la scriitorii realişti şi prin aceasta ei s-au abătut de la spiritul de care au fost in general călăuziţi. Dacă din vieaţa noastră dînşii alegeau mai mult ce este prea neînsemnat, prea zilnic şi ce ne supără prin revărsări de brutalitate, pentru ce totuşi în faţa naturei sufletul lor se lumina şi găsea accente să cînte eterna, minunata ei poezie ? E aici un semnificativ proces de psihologie, care arăta că oricît ai căuta, după idei preconcepute, să reduci viziunea ta ca scriitor, ce este adînc înrădăcinat în firea noastră, dorul gîndurilor de a tinde spre lumină reapare fără să-ţi dai samă, îşi găseşte drum prin sufletul tău. Constatarea aceasta o putem face şi în proza realistă a lui Delavrancea. Descriindu-ne pe acel Zobie, pe guşatul, pe nerodul care are izbucniri de fiară, povestirea vieţei acestei făpturi hidoase se opreşte o clipă ca să ne aducă aminte de încîr.tătoarele privelişti din jurul nostru, de „podoabele răsărite din pămînt", cu alte cuvinte de ce înviorează ochii noştri şi—i face să uite ce e urît, monstruos. Cînd într-altă parte ni se evocă toată poezia cîmpiilor noastre : „cîntau pasările de te slăviau. Lăcustele zbîrnîiau şi tot a bine şt a duios spuneau şi ele. Florile îţi luau ochii şi te adormiau cu mirosul" — regăsim acelaşi sentiment de admiraţie pentru natura ce-şi trăieşte sărbătorile de lumină. Şi asemenea descrieri întîlnim des la Delavrancea, ca o dovadă a cultului pe care-1 avea, instinctiv, pentru ce este seninătate, armonie, cu toate preocupările literare care uneori îl depărtau de această înclinare.

în descrierile sale, în felul cum redă ceea ce ţine să ne împărtăşească, în tehnica pe care o urmează, Delavrancea pune, cum e de aşteptat, meticulozitatea, preciziunea realiştilor. Pilde nu

mai e nevoie să le amintim pentru a arăta calităţile sale de observator, ţinînd să însemne mereu cele mai mici amănunte. Putem totuşi să ne oprim un moment la o lăture a talentului său de descriitor, aceea anume în care vedem afirmîndu-se imaginaţia sa vizuală, pentru că aceasta era într-adevăr una din însuşirile sale. Cînd schiţează un tablou de iarnă, ne spune că zăpada „cade ca iăina la cernut" şi pădurile i se par „cercelate cu flori de zarzări şi de corcoduşi" ; aseultînd izvoarele ce şerpuiesc prin munţi, zvonul lor îl compară cu „zurgălăi auziţi de departe" ; cînd vîntul îşi urmează goana lui nebună între cer şi pămînt, i se pare că „aruncă clăi de hori" ; cînd fulgerul despică văzduhul, îşi aduce aminte de „un balaur" ce se zvîrcoleşte în norii „negri ca zgura" ; în faţa mării frămîntate de furtună valurile i se arată ca „nişte dealuri de marmură neagră" —• şi tot aşa cînd ne descrie personajele sale ; pe Sultănica ne-o prezintă astfel : „Chipul ei parcă ar fi zugrăvit : alb şi cu două răsuri pe obraji. Ochii negri ca mura... Sprîncenele trase ca din condei... buze rumene ca bobocul de trandafir." Asemenea comparaţii se văd bine că pleacă dintr-o viziune picturală — „peinturiere", cum zicea Brunetto Latini •— sau sculpturală, fixată în linii şi culori. Ceva iarăşi caracteristic pentru felul în care Delavrancea îşi reprezintă realitatea, cum şi pentru stilul său, e că regăsim procedeul întrebuinţat în poezia populară : elementele comparaţiei sînt luate din fapte concrete şi obişnuite, nu sînt căutate în asociaţiuni, în corespondenţe ce fac sa zboare departe imaginaţia şi ne duc spre abstracţiuni — sînt, cu alte cuvinte, comparaţii simple, prinse din impresii imediate, din apropieri care vin de la sine în minte.

Şi ca realist, şi ca romantic, Delavrancea a fost mult influenţat de literatura populară — putem adaoge chiar că nu numai prin literatură s-a apropiat de sufletul poporului, ci şi prin curiozitatea, dragostea pe care o avea pentru cei de la ţară să-i cunoască de aproape. Dovadă sînt *Sultănica, Zobie, Răzmiriţa, Moş Crăciun, D'ntă lacrimi,* care ne duc în lumea satelor noastre. Şl urmele înrîuririi populare le constatăm la Delavrancea nu numai în subiectele povestirilor, ci şi în limba, în stilul său : multe cuvinte, ca şi multe imagini — cum am văzut — ne amintesc felul de a se exprima al poporului şi uneori ele nu se armonizează cu frazele prea literare, cum se întîmplă şi la alţi scriitori ai noştri, pentru că introducerea de forme populare în limba literară trebuie făcută cu alegere, cu multă discreţie, cu un simţ desăvîrşit al nuanţelor. I s-a adus lui Delavrancea învinuirea că, pe lîngă expresiuni de la ţară, a lăsat să se strecoare în proza lui şi ce se se aude în vorbirea de pe la marginea oraşelor, dar aceasta a

fost_ o urmare a formulei literare pe care a adoptat-o, pentru ca realismul, coborîndu-se, prin subiectele pentru care a avut predilecţiune, în păturile de jos, şi-a însuşit ce caracterizează vorbirea acestora, cum s-a întîmplat şi în literatura franceză pe vremea luî Zola. Se poate, dealtmintrelea, ca Delavrancea să fi fost îndemnat la aceasta şi de gîndul de a da prozei lui o coloratură locală,^ muntenească. Cum Creangă scrisese păstrând atîtea particularităţi ale graiului moldovenesc, Delavrancea şi-a zis poate ca provincialismele munteşti au dreptul şi ele să fie introduse în literatură. Aceasta însă — e locul să amintim — nu ajută la. fixarea limbii literare, pentru că, făcîndu-se prea multe concesiuni iormelor dialectale,^ se întîrzie unificarea limbii literare, care trebuie să meargă alături cu unitatea sufletească. Ce ar fi limba noastră scrisă, dacă necontenit s-ar introduce în ea provincialisme ':: Ar rămânea mereu într-o stare haotică.

Am apropiat numele lui Delavrancea de acela al lui Creangă, făcînd loc unei presupuneri. Apropierea aceasta poate fi dusă mai departe – Ş^cuma i *mult* temei — prîn aceea că Delavrancea, ca şi Creangă, s-a oprit de multe ori la poveştile din popor. Transpunîndu-le însă în literatură, ele au pierdut din farmecul,. din_ spontaneitateji lor — singur *Palatul de cleştar* a suferit mai puţin din această adaptare literară. Basmele sînt un gen delicat, cînd cineva caută să şi le însuşească. Ori trebuie să li se păstreze simplitatea lor în total — cum a făcut Creangă — ori să fie luate numai ca motive depărtate, ca o sugestiune pentru realizări în care imaginaţia scriitorului adaoge ceva nou, o viziune personală limpezită în preocupările artei înalte. Poveştile pe care le dă — sau mai curînd : le redă — Delavrancea ne fac să ne gîndim la ceva intermediar, la un gen ne^otărît, pentru că, de o parte, ele_ trădează stăruinţa de a li se păstra mult din spiritul popular, iar, de alta, au trecut printr-o elaborare prea literară, prea artificială, aşa că ne fac impresia de ceva lipsit de unitate, incoerent, cu elemente care se exclud.

Cînd Delavrancea s-a oprit la basme, ca să îmbogăţească subiectele sale, pe lîngă preţuirea literaturii noastre populare a fost, desigur, şi altceva ce 1-a îndemnat la aceasta. Oricît îl obseda realismul, oricît era atras de ce se desfăşura sub privirile sale, din cînd în cînd simţia nevoia să se întoarcă în lumea închipuirilor, în lumea fără ţărmuriri, şi astfel se lăsa dus de chemările visului. Sufletul nu poate trăi prea mult sub bolţile înălţate din pietrele prozaismului —• el cere să se smulgă de sub apăsarea lor şi să se avânte în slava cu nemărginiri de lumină, cu veşnicii de măreţie. Pentru fantazia noastră — vine să ne spună Delavrancea.

— „o punte de argint" se întinde de la vieaţă la vis şi de la vis la vieaţă ; „în fiece seară sîntem la un cap al ei, şi în fiece dimineaţă ne deşteptăm la celălalt... De gîndurile omului obosit se prind uşurel aripile visului. Oamenii ţi se par ca nişte umbre... O vieaţă nouă apare din vieaţa comună tuturora... între vis şi vieaţă este o stare de cumpănire feerică... între vis şi vieaţa, o lume de minuni..." Realistul a dispărut aici, lăsând loc visătorului, şi aceasta arată încă o dată că Delavrancea era un suflet în care se armonizau înclinări variate, un suflet mlădios şi mai complex decît pare uneori.

Pornind de la romantism, dînsul i-a dat expresiune sub amîndouă aspectele care îl caracterizează, pentru că romantismul poate fi numit lirismul — dacă nu mai bine — nevroza şi a exaltării şi a descurajării. Sub cel dintîi aspect romantismul apare în literatura noastră la Alecsandri şi Bolintineanu ; sub cel de al doilea, la Eminescu. Amîndouă se întâlnesc în opera lui Delavrancea, ca unul din cei din urmă reprezentanţi ai şcoalei literare inaugurate acum o sută de ani. îndreptîndu-se mai tîrziu spre realism, Delavrancea participă la o nouă prefacere a literaturii noastre, premergătoare şi ea alteia, aceleia care avea să plece de la concepţii cu totul deosebite de cele de acum treizeci de ani. După poezia lui Eminescu şi pe vremea realismului, Coşbuc a adus o viziune senină, de o seninătate simplă însă, bucolică, cu răsfrângeri din lumina care învăluie peisajele noastre. După această seninătate a venit aceea de idealism nou a literaturii anilor din urmă, a celei simboliste, ca să-i zicem cu cuvîntul care a ajuns să tangenteze ultimele preveniri împotriva ei, literatură în care, pe lîngă lirism, cs în vremea romanticilor — dar deosebit de al acestora — s-au alăturat, într-o sinteză necunoscută mai înainte, viziunea realista modernă şi cultul pentru arta desăvîrşită, ceea ce o îndreptăţeşte să fie numită ideo-realistă, pentru că, împotriva spiritului unilateral al scriitorilor de pe la 1880, ea a venit^să arate că nu trebuie să se excludă vieaţa contemplativă, visul, fără care nu există poezie, înălţare sufletească.

Dacă, după cum am amintit, şi opera lui Delavrancea — chiar în faza ei realistă — ne îndeamnă cîteodată jpre visări, să nu ne închipuim totuşi că ea anunţă literatura nouă. La dînsul nu e o pornire sufletească pasionată, statornică, şi o cufundare în cele mai eterate abstracţiuni, în misticism, ca la scriitorii noi — chiar stilul său precis, de evocări concrete, imediate, nu are nimic mistic, pentru că există, într-adevăr, un misticism al stilului corespunzător celui al concepţiilor. Dacă visul apare în opera lui

Delavrancea, el este o expansivitate de romantic şi seamănă cu ce întîlnim la scriitorii de care se apropie atît de mult.

Romantic a rămas totdeauna Delavrancea pentru că aşa era mai mult alcătuirea lui sufletească. Şi cînd îi zicem astfel, să nu se creadă că acest cuvînt ascunde intenţii de umbre. Au avut, de bună seama, scăderile lor romanticii, dar erau suflete care au revărsat multă lumină în jurul nostru. Erau firi entuziaste, idealiste, energii care, vrăjite de o idee, de un cuvint, nu se uitau la zăgazurile ridicate în calea lor de moşteniri întunecoase, de indîrjirea prejudecăţilor, şi cu priviri de iluminaţi treceau mai departe, netezind drumurile înăsprite de stînci. Nu datorim oare romanticilor acea Românie de acum cincizeci de ani şi mai bine care a fost vestirea României de azi ? E o pietate a amintirilor ce trebuie să rămînă veşnic vie, ca o puternică legătură sutletească, mai ales la un popor tînăr, care se îndreaptă spre drumuri de înaintări cum de mult le aştepta şi pe care le-a pregătit vrednicia celor de altădată.

Romantismul care-1 caracterizează pe Delavrancea îl vom regăsi şi cînd dînsul, depărtîndu-se cîtva timp de literatură, a luat parte la vieaţa politică, şi aici temperamentul său părea că se simte mai liber, pentru că vorbirea dă posibilităţi de expansivitate pe care scrisul o îngrădeşte uneori. Cine a auzit pe Delavrancea vorbind îşi aduce aminte de pasiunea pe care o punea, de puterea comunicativă a artei sale oratorice — cuvintele creşteau în glasul lui ca izbucniri furtunoase, ori se împlîntau cu ascuţişul ironiei, iar alteori se mlădiau blînde, înduioşetoare, şi totdeauna frazele se desfăşurau într-un ritm bogat şi cu imagini care le dau o strălucire literară — oratorul se vedea că era şi scriitor.

închinînd vieţei politice mult din energia sa, Delavrancea nu s-a înstrăinat totuşi cu desăvîrşire de literatură. După o lungă tăcere şi cînd activitatea sa de scriitor părea că se oprise, l-am văzut revenind la literatură, şi de data aceasta ca autor dramatic. Trilogia sa istorică venia să reamintească însuşirile sale de a zugrăvi personajele în linii viguroase şi de a îmbina realul cu fantasticul, făcînd mai mult concesii acestuia, cum îl îndemnau şi aici predispoziţiile sale romantice. *Apus de soare, Viforul* şi *Luceafărul* sînt totuşi mai puţin o operă dramatică decît o evocare narativă şi lirică prin care trece statornic gîndul de a preamări sufletul străbunilor — acelor străbuni care „cînd păşiau, se cutremurau oţelele pe ei" şi cînd mergeau la luptă, credeau în biruinţă, pentru că aşteptau să vadă la dreapta lor pe Arhanghelul Mihail. Puterea neamului nostru era şi pentru Delavrancea o credinţă pe care o aducea din ce-i spunea trecutul cu luminile lui şi din mărturiile nouă de ce împodobeşte fiinţa noastră.

Cînd ziua înălţarei ce ni se cuvenia am văzut-o răsărind, cînd vitejii noştri au pornit să pună semnul săbiei pe hotare ale dreptăţei împotriva celor care nu ne îngăduiau sa trăim, pentru ca aveam o ţară frumoasă şi suflet care nu seamănă cu al lor, acela care se dusese cu gîndul spre vremile lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş a putut avea bucuria să trăiască aievea o altă epopee, cea mai zguduitoare şi cea mai măreaţă. Dacă după suferinţe ale noastre, care l-au dus în pribegia unde şi alţii au căutat un liman al convingerilor lor, Delavrancea nu a putut vedea înseninarea de care noi ne bucurăm astăzi, presimţirile lui o întrezăriau aşa cum trebuia să vie, pentru că în nici un colţ al sufletului său nu se întinsese painjenişul îndoielei, descurajărei. Pînă la sfîrşit, pînă în ceasul cînd va fi înţeles că şirul zilelor sale e dat să se oprească înainte de aceea pe care o daria atîta, dînsul a crezut statornic în împlinirea apropiată a gîndului mai presus de toate gîndurile noastre. Ce rămîne neclintit în suflet, credinţa clipelor din urma, sfinţeşte vieaţa orişicui.

LITERATURA ROMÂNA MODERNA

I

1920

.Şcoala latinistă. începuturile literaturei poetice. Cei din urmă cronicari. — îndrumări nouă in Muntenia si Moldova.

LA EDIŢIA A DOUA

Mai curînd decît mă aşteptam prima ediţie a acestui volum s-a epuizat şi, la insistenţele librăriei-editoare, se tipăreşte această nouă ediţie, neschimbata. Aş fi voit să aduc unele schimbări, dar ele rămîn să fie făcute la o nouă ediţie a întregei lucrări, după tipărirea ultimului volum.

LA PRIMA EDIȚIE

Aceasta expunere asupra dezvoltării literaturei noastre în epoca mai nouă se tipărește după douăzeci de ani de cînd îi fixasem planul în însemnări ce așteptau o redacțiune definitivă. Ea cuprinde cursul pe care l-am făcut la Facultatea de litere din București în 1899—1901, cînd am predat Istoria literaturei române, înainte de a mi se încredința catedra de Filologie romanică. Am lăsat-o nepublicată atunci pentru că țineam să introduc unele schimbări, să completez unele capitole, și după atîția ani mă gîndiam și mai puțin la tipărirea ei. Notele luate la curs de d. Stahl și care mi-au fost de mult ajutor acum erau folosite atît de studenți, de profesori, cît și de cei care urmăriau cercetări asupra literaturei noastre și de multe ori mi se spunea că tipărirea lor era așteptată. Parcurgîndu-le și fiind îndemnat mai în urmă de cererile stăruitoare pentru o carte socotită că ar fi binevenită, mi s-a părut că, revăzînd forma, pot prezenta cetitorilor această parte din istoria literaturei noastre. Fondul și planul au rămas aceleași și dacă în unele amănunte — pentru că numai ele puteau fi schimbate — nu au fost ținute în samă studiile care au apărut în urmă, aceasta se va înțelege din intenția pe care am avut-o de a lăsa expunerea așa cum se prezenta de la început. Chiar ce am publicat ulterior cu privire la literatura noastră a rămas neîncorporat în text și i-am dat locul în *Apendice,* ca o completare a unor capitole.

La o viitoare ediție, dacă se va simți nevoia ei și-mi va îngădui timpul, voi căuta să aduc modificările pe care le voî crede necesare, deși gruparea faptelor, prezentarea curentelor și a personalităților literare, așa cum se înfățișează acum, mi se pare că nu pot da loc la remanieri fundamentale.

SCOALĂ LATINISTĂ

Odată cu anul 178C — cînd apare cea dintîi carte de afirmare de principii a lui Mlcu și Șincai — literatura română putem spune că trece peste perioada veche și intră în o fază nouă.

O epocă de regenerare începe pentru întreaga noastră vieață intelectuală cînd învățații transilvăneni vin să propage, prin scrierile lor, convingerile pe care se întemeiază renașterea noastră de la începutul secolului trecut. Ideile pentru care a luptat școala Transilvăneană au schimbat cu desăvîrșire modul nostru de a gîndi și lor le datorim multe din binefacerile de care ne bucurăm și cu care ne răsfățăm azi. Pentru un istoric care urmărește progresele pe care le-am realizat de o sută de ani încoace, epoca în care au trăit scriitorii de peste munți apare ca una dintre cele mai fecunde din mișcarea noastră culturală. Și ceea ce dă un caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit o singură țintă, au avut în vedere triumful aceleiași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală, în istoria noastră, unde munca solidară nu a fost totdeauna înțeleasă și apreciată precum trebuia, școala latinistă ocupă una din paginile cele mai frumoase, și orice scriitor care nu a uitat sau nu disprețuiește trecutul trebuie să se oprească dinaintea ei și să vadă ce poate învăța din activitatea acelora care l-au precedat.

Școala latinistă ne dă o pildă, nu izolată, de modul cum românii au știtit să întoarcă spre folosul lor tendințele de deznaționalizare ale streinilor. în secolul al XVI-lea luteranii se încercase sa atragă în partea lor pe români și începuse să traducă în românește mai multe texte religioase, pentru ca să răspîndească în

poporul nostru doctrinele reformate, dar toate sforţările lor au avut cu totul alt efect, pentru că românii au profitat de avantajele care li s-au oferit şi au început a tipări cărţi în limba lor, pentru ca să pună astfel bazele unei literaturi naţionale. în secolul al XVIII-lea, acelaşi fenomen s-a repetat sub altă formă, şi urmările propagandei streine au fost tot atît de binefăcătoare pentru dezvoltarea culturei noastre. Cînd Transilvania a intrat la 1688 în stăpînirea Austriei, catolicii s-au gîndit să cîştige noi închinători printre români şi să-şi asigure astfel preponderanţa în afacerile ţărei anexate. Propaganda catolică a început atunci să se întindă printre români şi iezuiţii s-au pus fără întîrziere pe munca pentru ca să arate preoţilor cît de folositoare ar fi pentru naţiunea română trecerea la catolicism. în unele părţi propaganda nu a întîmpinat piedici chiar de la început, pentru că deja în 1692 vedem mai mulţi preoţi românî primind unirea cu catolicii. Iezuiţii au continuat atunci cu mai multă energie să cîştige partizani noi pentru cauza lor şi tendinţele lor nu au întârziat să se realizeze. în 1697 adepţîi unirei sînt atît de numeroşi încît mitropolitul Teofil se hotărăşte să convoace la Alba-Iulia un sinod al preoţilor români, în care să se fixeze mai de aproape condiţiunile în care să se facă unirea. Preoţii care au luat parte la acest sinod au hotărît să primească unirea şi să recunoască, între altele, autoritatea papei, în schimbul unor privilegii acordate lor de catolici, în 1698, urmaşul lui Teofil, Atanasie Anghel, convoacă un nou sinod la Alba-Iulia, în care se aprobă punctele admise în hotărîrile adunărei din anul trecut. Dar toate aceste deciziuni nu sînt definitiv aprobate decît în 1700 cînd se iscăleşte actul de unire. Numai în acest an unirea devine astfel un fapt împlinit.

Originea şcoalei latiniste trebuie căutată în acest eveniment. Pentru ca să atragă pe români de partea lor, catolicii le promisese încă de la început că li se va da dreptul să urmeze în şcolile iezuiţilor sau că se vor înfiinţa pentru ei şcoli româno-catolice. Promisiunile acestea nu au rămas zadarnice, pentru că atît împăratul Leopold, cît şi cardinalul Kolonitsch şi-au dat toate silinţele pentru ca să facă pe români să profite de foloasele unei instrucţiunî mai înalte. Şcolile catolice au fost atunci deschise românilor uniţi, şi în unele părţi, precum la Braşov, Făgăraş şi Haţeg, s-au întemeiat şcoli româno-catolice. Cîţiva tineri au fost chiar trimişi la Viena şi la Roma pentru completarea studiilor. Dar toate aceste avantaje date românilor nu ar fi contribuit poate atîta la ridicarea^nivelului nostru cultural dacă nu s-ar fi găsit un român care să priceapă importanţa acestui moment şi să se gîndească la crearea unei instituţiuni care să devină centrul intelectual al românilor de

peste munţi. Acela în mintea căruia a răsărit această idee a fost episcopul Inocenţiu Micu. El primeşte în 1738 de la Carol VI autorizarea să fondeze în Blaj o mănăstire şi un seminar. în acelaşi an, îl vedem convocînd un sinod al preoţilor români cărora le arată importanţa acestei iniţiative şi-i roagă să sprijinească prin contribuţiuni zidirea mănăstirei. Mulţumită fondului acordat de Carol VI şi subscrierilor făcute de preoţi, se putu începe îndată clădirea mănăstirei şi a seminarului. Peste cîţiva ani totul era gata şi nu mai rămînea decît să se deschidă şcoala alipită pe lîngă mănăstire, dar aceasta nu se putu face pînă în 1754. Astfel s-a înfiinţat, datorită lui Micu, şcoala din Blaj, care a jucat un rol aşa de hotărîtor în renaşterea noastră culturală. Dar tot lui Micu trebuie să-i fim recunoscători pentru o altă iniţiativă culturală. Din fondurile seminarului din Blaj el a cerut să se trimită în fiecare an trei teologi români la Roma pentru ca să-şi continue studiile la iezuiţi. Cererea a fost aprobată de papă care a rămas încântat de ea, şi în 1743 fu trimis cel dintâi român în colegiul *De propaganda fide* din Roma. în 1774 o nouă şcoală se deschide pentru români, cînd Măria Tereza înfiinţează la Viena colegiul Sf. Barbara pentru cîţiva bursieri la teologie. Românii puteau acum să se bucure de roadele unei instrucţiuni mai îngrijite şi să răspîndească lumina pe care catolicii o aprinsese cu alte întentii.

Din chipul cum românii puteau acum să-şi cultive spiritul era fatal să se deştepte în mintea lor ideile de care a fost călăuzită mai tîrziu şcoala latinistă. în şcolile în care urmau, românii învăţau tot aşa de bine limba latină ca şi pe cea maternă, pentru că în aceasta vedeau catolicii un mijloc de a propaga mai uşor credinţa lor printre noii convertiţi. în jurământul depus de Atanasie Anghel la 1701, mitropolitul român promitea că nu va aproba numirea nici unui profesor care să nu cunoască bine atît limba română, cît şi pe cea latină. Astfel credeau iezuiţii că vor putea aduce mai curînd Ia îndeplinire planul lor de a înstreina pe „uniţi" de restul populaţiunei române. Dar tinerii români învăţând în aceste şcoli limba română nu puteau decît să se convingă mai bine de originea romană a limbei noastre şi să înceapă a răspândi această credinţă printre compatrioţii lor şi printre streinii care stăruiau să ascundă adevărul. Şi dacă unii din ei părăsiau ţara pentru ca să-şi urmeze studiile la Roma, ideea despre originea noastră latină se întăria şi mai mult cînd ei vedeau asemănările dintre poporul nostru şi cel italian. în fiecare din aceşti viitori îndrumători ai culturei noastre creştea atunci dorinţa de a

împărtăşi altora convingerile la care ajunsese şi de a-şi consacra toată vieaţa triumfului ideilor de care era însufleţit.

Astfel şi-au luat naştere şi s-au înrădăcinat în mintea învăţaţilor transilvăneni principiile pe care se întemeiază şcoala latinista. Activitatea fiecărui scriitor trebuia să se concentreze în jurul aceluiaşi punct şi să fie călăuzită de o singură preocupare, aceea de a proba cu orice preţ originea noastră romană. Studiul istoriei şi al filologiei devenia astfel ocupaţiunea de predilecţiune a tuturor învăţaţilor din această epocă, pentru că numai în el se putea găsi o confirmare a acestor idei.

Credinţa că românii sînt urmaşii coloniştilor romani aduşi la Dunăre o întîlnim şi mai înainte la istoricii noştri. Cronicarii moldoveni şi munteni vorbesc în nenumărate rînduri de origînea noastră romană. Dar învăţaţii de peste munţi au fost aceia care au luat această idee ca punct de plecare al întregei lor activităţi istorice şi au căutat să o pună în lumină mai stăruitor şi cu argumente nouă. Ei nu s-au mulţumit să arate că noi ne coborîm din legionarii aduşi de Traian în Dacia, ci au mers mai departe şi s-au silit să probeze că sîntem romani curaţi, neamestecaţi cu nici un popor strein. După Petru Maior, dacii au fost cu desăvîrşire nimiciţi de armatele romane ; popoarele barbare care au trecut prin Dacia sau au trăit cîtva timp printre noi nu au avut nici o influenţă asupra noastră ; românii de astăzi sînt deci singurul popor care a păstrat mai bine calităţile vechilor romani. Nimic nu poate, prin urmare, să ne clatine în credinţa că noi ne coborîm de la Traian şi că niciodată nu am părăsit pămîntul cucerit de la daci.

Acestea sînt ideile care circulă în toate operele istorice ale scriitorilor transilvăneni şi astfel căutau ei să combată pe Suizer şi Engel, care puneau la îndoială originea atît de „nobilă" a românilor şi se siliau să arate că noi am venit de la sudul Dunărei.

Dar istoricii noştri nu s-au oprit aci, pentru că ei nu cereau de la ştiinţă numai probe, ci şi învăţături. Deoarece românii sînt urmaşii direcţi ai romanilor şi deoarece ei au arătat totdeauna că nu au pierdut calităţile moştenite de la strămoşi, trecutul trebuie să le servească de pildă şi de încurajare pentru prezent. Orice român, după ei, trebuie să-şi amintească de originea lui, să nu uite niciodată că ar fi nedemn de aceia din care s-a născut dacă s-ar lăsa să fie umilit de streini. „Mult este a fi născut român", exclamă Samuil Micu în prefaţa *Istoriei* sale (Cipariu, *Acte şi fragmente,* 140), şi cuvintele acestea sînt rostite ca un îndemn pentru oricine din noi, pentru că, după cum zice Petru Maior, „văzînd românii din ce viţă strălucită sînt prăsiţi, toţi să se în-

demne strămoşilor lor întru omenie şi în bună-cuviinţă a le urma" (prefaţa *Istoriei pentru începutul românilor).*

Astfel au deşteptat scriitorii transilvăneni conştiinţa noastră naţională prin studiul istoriei. Influenţa lor, din acest punct de vedere, a fost nemărginită. Ideile lor după ce au paralizat în mare parte tendinţele prea îndrăzneţe ale streinilor de a contesta drepturile noastre, au trecut dincoace de Carpaţi şi şi-au arătat roadele binefăcătoare în mişcarea din care ne-am trezit la o vieaţa noua şi graţie căreia am ajuns ceea ce sîntem. Astăzi originea noastră latină nu mai este contestată de nimeni, şi trebuie să fim recunoscători pentru aceasta şcoalei latiniste.

Pentru a proba latinitatea noastră, învăţaţii transilvăneni nu s-au mulţumit numai cu dovezile istoriei, ci au căutat temeiuri şi în fapte lingvistice. Filologia a venit să completeze astfel cercetările istorice. Cel dintîi lucru la care trebuia să se gîndească un Micu sau Şincai pentru ca să dovedească de la prima vedere latinitatea limbei noastre era înlocuirea alfabetului cirilic cu cel latin. Caracterele slavone erau o haină care ascundea nobleţea atît de veche a limbei noastre ; trebuiau deci alungate fără întîrziere. Şi cei dintîi filologi ai noştri au început atunci să scrie româneşte cu litere latine pentru ca să arate că aceasta nu era aşa de greu precum îşi închipuiau unii. Nespus de mare a fost desigur bucuria învăţaţilor transilvăneni cînd au văzut unele cărţi ale lor tipărite cu caractere latine ; nimeni nu mai putea să se îndoiască acum că limba scrisă astfel nu era romanică. „De cîte ori mi s-a întîmplat mie, zice Petru Maior în *Dialogul pentru începutul limbei române* din fruntea *Dicţionarului* de Buda (72—73), de îndoindu-mă de vreun cuvînt oare latinesc este, cît l-am scris cu slove sau litere latine îndată cu strălucire i se văzu latina lui faţă şi părea că rîde asupra mea de bucurie că l-am scăpat de sclavie şi de caliceele cirilicești petece." Cuvintele lui Maior exprimă convingerea tuturor filologilor latinişti ; scrierea cu litere latine trebuia să spună înainte de toate ochiului că limba noastră este de origine romană. Odată introdus alfabetul latin, teza scriitorilor transilvăneni cîştiga un punct de razim şi fantoma slavonismului care-i urmăria nu mai putea nelinişti minţile lor. Cu toate încercările filologilor streini, ca ale lui Kopitar, de exemplu, de a proba imposibilitatea aplicărei literelor latine la sunetele limbei române, tendinţele de inovaţiune ale lui Micu, Şincai şi Maior au învins şi au găsit mai tîrziu aprobarea tuturor. Scrisul românesc se limpezia astfel, revenia la fiinţa lui, alungîndu-se slavonismul care îl întunecase atîtea veacuri.

Mai rămînea acum să se introducă alte reforme în limbă pentru ca să dispară orice urmă de alterarea latinităţei ei. Cuvinte prea multe streine pătrunsese în vorbirea noastră în cursul secolelor şi „neghina" care o cuprinsese era prea deasă pentru ca sa se mai poată distinge formele latine pe care le moştenisem. Cu deosebire elementele slavone „pîngărise" prea mult limba noastră şi—i schimbase faţa. Trebuia deci să se înceapă opera de reformare a limbei în alcătuirea ei şi să se alunge tot ce era sau părea strein în ea. Atunci s-au gândit învăţaţii transilvăneni să purifice toate formele, pentru ca să dea o limbă nouă, mai curată şi mai demnă de urmaşii vechilor romani. Nici un cuvînt strein şi mai ales slavon nu mai trebuia tolerat în vorbirea noastră. Ar fi fost prea înjositor pentru noi ca să mai păstrăm expresiuni care ne amintiau un trecut atît de trist, cînd trăisem cufundaţi în întunerecul^slavonismului. După scriitorii latinişti, nu a fost epocă mai dăunătoare pentru limba română ca aceea din timpul culturei slavone. O asemenea epocă trebuia dată cu desăvîrşire uitărei şi orice român era dator s-o dispreţuiască, pentru că ea păta trecutul nostru. „Să nu mă demit, zicea într-o şedinţă a Academiei române Timotei Cipariu, în descrierea acestor secoli plini de întunerec şi de barbarie ; ...să lăsăm... la o parte aceşti secoli de tristă reminiscenţă pentru limba română, care o au ţinut sub jugul barbariei celei mai ântunecătoare" {*Analele Academiei Române,* seria întîi, I, 23). Ura aceasta în contra epocei slavone din istoria noastră a avut consecinţe care multă vreme s-au simţit în studiile asupra limbei române, pentru că ea a paralizat curiozitatea învăţaţilor de a cunoaşte mai de aproape numeroasele urme pe care le-a lăsat slavismul la noi şi fără de care nu se poate înţelege unul din capitolele cele mai însemnate din trecutul limbei române. Exclusivismul şcoaiei latiniste a fost de astă dată prea exagerat şi din cauza lui filologia română a fost prea mult dominată de idei greşite.

Dar în orice rău este şi un bine. Dacă filologii latinişti au căutat să alunge elementele streine din limba noastră, era natural ca ei să se gîndească prin ce mijloace ar putea umplea golul rămas în urma eliminărei acestor forme. Remediul a fost găsit uşor şi ideea cea mai nimerită era ca să se reînvieze formele vechi de origine latină dispărute mai tîrziu din grai. Cipariu este acela care cu deosebire a urmărit acest plan de îmbogăţire a limbei. Pentru a ajunge însă aici trebuia să se dezmormânteze vechea noastră literatură şi să se studieze textele bisericeşti din trecut. Astfel s-a deşteptat interesul pentru literatura noastră veche, şi meritul cel mai mare în această privinţă este al şcoaiei latiniste.

O ultimă operaţiune mai rămînea de făcut pentru ca scriitorii latinişti să poată spune că şi-au îndeplinit programul în ceea ce priveşte reformarea limbei noastre. După ce elementele streine iusese alungate şi lacunele umplute cu formele luate din textele vechi, materialul acesta omogen de cuvinte latine din care trebuia să se alcătuiască adevărata limbă română nu putea să fie lăsat neuniformizat şi neredus la un sistem în acord cu tendinţele care determinase această revoluţiune lingvistică. Nu era de ajuns ca toate cuvintele rămase după această prefacere a limbei să fie de origine latină şi scrise cu caractere latine : se mai cerea ca şi ortografia să fie modificată în aşa fel încît forma primitivă a cuvintelor să se poată recunoaşte mai uşor. Fiecare cuvînt trebuia să se apropie cît mai mult de originalul său pentru ca să-şi arate si mai bine firea lui latină. Erudiţii transilvăneni nu au mai stat mult la îndoială şi au început să preconizeze binefacerile unei ortografii bazate pe sistemul etimologic. Cuvintele româneşti au fost scrise atunci aproape la fel cu cele latine din care erau derivate, aşa că se făcea abstracţie de toate schimbările fonetice întâmpinate în limbă de atîtea sute de ani. Un singur lucru trebuia observat cu stricteţă : cuvântul român să fie cît mai latinesc. De aceea dintre diferitele sisteme de ortografie etimologică cel mai de preferat era acela după care cuvântul românesc era astfel scris încît se îndepărta cît mai puţin de prototipul său latin. Dar chestiunea, deşi simplă în aparenţă, se complica de îndată ce era vorba să se fixeze punctul de plecare în ceea ce priveşte chiar limba latină. Pentru Micu sau Şincai nu era nici o îndoială că cuvintele româneşti trebuie să reproducă toate cît mai exact formele corespunzătoare din latina clasică. Maior este cel dintâi j:are vine să arate că limba română nu este ieşită din latina clasică, ci din cea vulgară. Ar fi rezultat deci ca şi din punct de vedere ortografic principiul acesta să fie observat totdeauna şi pentru fiecare formă românească să se ia ca normă cuvântul corespunzător din iatina populară : dar cum s-ar fi putut urma acest principiu pe timpul lui Maior cînd graiul latin vulgar era atît de puţin cunoscut ? De aceea şi Maior, cu toată deosebirea de vederi între el şi Micu sau Şincai în privinţa latinităţei limbei române, nu a fixat un sistem ortografic mai consecvent din punct de vedere al etimologiei latine. Şi la el, ca la predecesorii săi, cuvintele româneşti reproduc forma corespunzătoare din latina clasică. Daca un asemenea sistem putea satisface pe cîţiva filologi, el nu avea din punct de vedere ştiinţific nici o bază solidă. Aceasta nu 1-a împiedicat totuşi să se impună cîtva timp şi să fie considerat ca deplin îndreptăţit.

Credinţa oarbă în superioritatea ortografiei etimologice a făcut că acest sistem a căzut în exagerările cele mai curioase. *Tentamen criticum* al lui Laurian este exemplul cel mai elocvent de rătăcirile la care poate ajunge cineva cînd se lasă ademenit de asemenea teorii în care se încrede orbeşte şi pe care caută să-şi întemeieze combinaţiunile cele mai fantastice.

^Cu toate acestea să nu învinuim prea mult pe învăţaţii transilvăneni pentru greşelile în care au căzut cînd au voit să reformeze unul şi să ne dea o nouă ortografie. Era pe atunci convingerea că un filolog poate să schimbe limba şi că iniţiativa individuală are dreptul să intervină cînd cineva nu este mulţumit cu ce a rezultat din activitatea lentă şi inconştientă a unui popor. Aceasta_ era ideea timpului şi tot de asemenea convingere era călăuzit şi Korais cînd se încerca să dea o nouă limbă grecilor. Tot astfel au crezut şi alţi scriitori ai noştri, ca Pumnul şi Heliade, cînd au voit să-şi impună sistemul lor, deosebit întrucîtva de al scoale! latiniste, dar tot atît de fals şi de puţin practicabil.

încercările şcoalei latiniste de a schimba atît fondul cît şi forma limbei noastre nu au putut să se realizeze aşa precum îşi închipuiau filologii transilvăneni. Cînd exagerările au mers prea departe şi cînd fantazia a trecut marginile impuse de bunul-simţ, o reacţiune a trebuit să se producă în contra acestui curent. Limba fusese prea mult torturată şi sub noua haină care i se croise nimeni nu mai putea recunoaşte formele graiului nostru aşa cum s-au transmis din generaţie în generaţie. Nu mai era un corp viu pe care-1 aveam dinaintea ochilor, ci o păpuşă ieşită din mîinile unor fabricanţi pretenţioşi. Dacă latiniştii ar fi reuşit să-şi impună sistemul lor, o prăpastie mare s-ar fi săpat între limba literară şi cea întrebuinţată de popor. Un asemenea lucru nu putea să fie iertat,^ chiar dacă latiniştii se siliau să ne convingă că numai pe această cale limba română se va apropia mai mult de celelalte limbi romanice şi va fi recunoscută ca adevărat latină. Din lupta care a fost pornită cu deosebire dincoace de Carpaţi contra acestor_ tendinţe, etimologismul a trebuit să iasă învins. Şi nu atît discuţiunlle filologilor de profesie sau improvizaţi au împiedicat răspândirea şi aprobarea generală a ideilor latiniste, ci o altă cauza, care, după noi, a avut influenţa cea mai binefăcătoare în această privinţă, cu toate că nimeni nu a atras încă atenţiunea asupra importanţei ei, ori de cîte ori s-a vorbit despre discreditarea sistemului etimologic. Ceea ce cu deosebire a făcut ca teoriile latiniste să nu prindă rădăcini a fost avîntul pe care 1-a luat poezia noastră la^ începutul secolului trecut. Pe cînd filologii transilvăneni se frământau cu ideile lor de reformă, poezia iscepea să se

dezvolte încetul cu încetul în Principate şi să dea _un impuls nou activităţei noastre literare. Dar în poezie principiile latiniste rămîneau neaplicabile, pentru că ea trebuia să stea mai aproape de popor şi pentru că limba ei nu putea fi împestriţată cu formele bizare inventate de filologi. Orice poet care înţelegea arta lui nu putea să scrie într-o limbă sarbădă şi chinuită, care nu spune nimic sufletului. Exprimarea sentimentelor într-o asemenea limbă devenia ridicolă şi poezia ajungea o ciripeală păsărească.^ o invenţiune copilărească cu care s-ar fi putut amuza un iubitor de curiozităţi literare. Ce ar fi ajuns tot talentul lui Alecsandri dacă în Ioc de a scrie versuri ca acestea :

în poiana tăinuită unde zbor luciri de lună
Floarea oaspeţilor luncei cu grăbire se adună,

ar fi ascultat pe reformatorii limbei române şi ar fi urmat preceptele ior, dîndu-ne o poezie cu „tendinţe latiniste" ? Cuvintele populare cele mai poetice ar fi trebuit să fie excluse de Alecsandri, toată opera lui ar fi devenit astfel o monstruoasă caricatură.^ Dacă în loc de *poiană,* Alecsandri ar fi pus *prat* sau *selbe,* după cum ne sfătuiau Laurian şi Maxim, dacă *tăinuită* ar fi fost înlocuit prin *ascunsă, luncă* prin *agru* şi *grăbire* prin *celeritate,* am fi avut atunci nişte versuri de efect comic în felul acesta :

în pratul ascuns unde zbor luciri de lună
Floarea oaspeţilor agrului cu celeritate se adună.

Dar Alecsandri a fost mai cuminte decît toţi filologii şi spre fericirea limbei şi literaturei române a scris aşa cum a crezut^ mai bine şi cum vorbia poporul nostru. Cînd Heliade a venit să reformeze şi limba poeziei şi să introducă ceva analog cu ce urmăriau latiniştii, oricine a putut vedea cît de barocă ar fi devenit literatura noastră dacă s-ar fi întins asemenea tendinţe pedante şi porniri bolnave.

Astfel, progresele poeziei române au grăbit agonia curentului latinist şi au arătat indirect cît de primejdios ar fi fost el pentru limba noastră dacă s-ar fi generalizat. în asemenea condiţiuni sistemul etimologic trebuia să moară fatalmente şi desigur că ne-am fi putut bucura mai demult pe mormîntul lui^ dacă mi s-ar fi încercat unii să-i prelungească vieaţa şi să-1 adăpostească în mijlocul lor.

Există, ştim, în toate ţările instituţiuni care consideră ca o datorie a lor de a oferi un refugiu curentelor ieşite din moda şi teoriilor pedante pe care lumea lena osîndlt de mult. La noi o asemenea instituţie nu a lipsit şi cine cunoaşte Academia poate pri-

cepe cum curentul latinist nu şi-a greşit adresa cînd s-a dus să ceară un azil în sînul ei. La înfiinţarea Academiei noastre, în 1867, membrii ei s-au hotărât să se pună pe lucru şi să înceapă marile reforme pe care naţiunea era în drept să le aştepte de la ei. Cel dintîi lucru cu care trebuia să fim înzestraţi era o ortografie raţională, aşa cum priceperea şi autoritatea învăţaţilor ce compuneau noua societate putea s-o impună. Şi atunci s-au început nesfîrşitele discuţiuni asupra fixărei ortografiei, în care fiecare literă şi-a avut oratorul ei. Sistemul etimologic care îşi arătase deiectele de care suferia a găsit aprobarea celor mai mulţi membri ai Academiei şi el trebuia să fie recunoscut ca cel mai logic şi mai demn de o instituţiune savantă. Dar cum se putea fixa o ortografie etimologică cît timp un dicţionar etimologic al limbei române nu există încă ? Trebuia deci să se înceapă redactarea, sau mai bine zis „confecţionarea" unui dicţionar al limbei române care să fie un tezaur de cuvinte pentru oricine ar voi să scrie adevărat româneşte şi care să rămînă pentru totdeauna un monument de muncă şi de ştiinţă trainică. Dezbaterile asupra principiului după care avea să fie compus noul dicţionar au urmat în mai multe şedinţe ale Academiei şi s-a hotărât ân cele din urmă să nu se primească în dicţionar decît cuvintele latine din limba româna, pentru ca, după cum zicea Maxim, „într-un dicţionar român nu poate intra decît materia limbei curat română, curăţită de tot streinismul cu care a deformat-o asprimea timpurilor" *(Analele Academiei Române,* seria întîi, I, 125). Cît despre elementele slavone şi toate celelalte de provenienţă streină, ele trebuiau sa-şi găsească loc într-un glosar tipărit separat, din care să se poată vedea ce forme din limba noastră nu sînt demne de a sta alături cu nobilele cuvinte latine. Condusă de asemenea idei, mai exagerate încă decît ale autorilor *Dicţionarului* de la Buda, Academia română a hotărât să se înceapă lucrările pentru noul dicţionar. Din toate părţile s-au adunat atunci cuvintele române ce erau destinate să figureze în glosar şi în dicţionar. După strîngerea materialului, mai rămînea de făcut operaţiunea cea mai grea, aceea de „a alege, curaţi şi ciopli materia brută" astfel adunată. Şi academicianii au început să cioplească şi au cioplit mereu, dar din toată munca aceasta de mai mulţi ani nu a ieşit decît un monument de aberaţiune mintală. Când s-a dat la lumină dicţionarul limbei române astfel „elaborat", lumea s-a găsit în faţa unui monstru cu două capete, care trebuia să moară de la naştere. Calea era greşită şi academicianii au recunoscut-o singuri mai tîrziu ; dar dicţionarul a rămas şi ortografia etimologică a continuat încă mult timp să fie întrebuinţată sub aceeaşi formă ca şi mai înainte în publicaţiunile Academiei. Numai mai tîrziu chestiunea ortografiei a fost reluată şi soluţiuni nouă s-au propus pentru îndreptarea ei. în 1880 şi 1881, precum şi în cîteva şedinţe din 1895, s-a fixat un nou sistem de ortografie, căruia i s-a dat chiar aprobarea oficială, im.punîndu-se din partea Ministerului Cultelor în toate şcolile. De astă dată nu a mai fost vorba de principiul etimologic latin, ci de un „fonetism temperat" prin necesităţi etimologice, sau, mai bine zis, de un „etimologism în marginile limbei române".

Nu voiesc să fac nici o critică mai amănunţită a sistemului ortografic urmat mult timp de Academie ; voiesc numai sa arat că principiul pe care se baza el era greşit şi nu totdeauna practicabil, în unele cazuri chiar noua ortografie ascundea tot vechiul sistem etimologic, la care academicienii au ţinut prea mult pentru ca să-1 poată înlătura definitiv. Şi ca să ne convingem de aceasta nu avem decît să amintim doua din regulele ortografice fixate după 1880 şi din care se poate vedea cît de inconsecvent şi de fals era principiul pe care se bazau ele. Grupul consonantic *şt* trebuie să se scrie, zicea ortografia academica, cu *sc* cînd „vreo formă flecţionară sau derivaţiunea română arată că provine din *se cunosci, cunoasce* etc". Dar aci se admitea imediat o excepţiune, cînd se spunea că „şi verbul a *sci* cu derivatele lui *seanţă, consciinţa* etc." se va scrie cu .«'. Pentru ce ? Unde este aici „etimologismul în marginile limbei române" ? Nimeni nu ar putea să răspundă la această obiecţiune, dar oricine poate vedea că în cazul acesta apărea iarăşi sistemul etimologic al şcoaiei latiniste. Academia nu a voit să admită aici pe *şt* poate pentru ca să se vada că noi am primit „sciinţa" ca şi „nesciinţa" de la romani. într-un alt punct ortografia academică se arăta tot atît de defectuoasă. Pentru scrierea lui *î* s-a fixat regula că acest sunet se va transcrie cu *â, e, i,* „după cum din formele flecţionare ale cuvîntului se vede că provine din una din aceste vocale. Aşa *lăudând, făcend, vînd, sfînt, mormint".* O asemenea regulă nu are însă nici un temei, pentru că e în dezacord cu fonetica limbilor romanice. Cum adică, *tăcend* trebuie scris cu *e* pentru că este derivat din *tăcere ?* Dar cine nu ştie că terminaţiunea *And* a participiului prezent al verbelor în *-ere* este rezultată din *-andus,* care s-a propagat de la conjugaţiunea întîi la celelalte conjugaţiuni, aşa că nu are nimic de^a face cu un mai vechi *-end,* după cum ar urma din regula fixată de Academie ? Cum se poate deci aplica aci principiul „etimologismuIui de natură românească" ? în acelaşi caz este şi *vînd, sţînt* etc. în aceste cuvinte trebuia să scriem pe *î* cu *i,* pentru că avem *vinzi, sfinţi ;* dar *vini* şi *sfînt* nu au nimic de a face cu aceste din urmă forme în ceea ce priveşte pe *i,* pentru că / nu

este derivat din *i,* ci reproduce pe *e,* din *vendo, svetîi.* Iată dar că o asemenea ortografie este absurdă, pentru că principiul de la care pleca era condamnabil prin el însuşi.

Pentru a se fixa o ortografie nu rămîne de ales decît între sistemul etimologic sau cel fonetic ; sistemele mixte sînt de reprobat.^ Deoarece însă sistemul etimologic nu se poate aplica la o limbă în care pentru multe cuvinte nu s-a găsit încă adevărata origine, ar fi o încercare zadarnică de a se mai apăra şi reînnoi un asemenea sistem. Singurul principiu la care trebuie să recurgem în acest caz este cel fonetic. Nu înţelegem însă fonetismul exagerat care a fost opus, ca un contrast, etimologismului dus la extrem, ci un *fonetism literar,* care să corespundă limbei întrebuinţate de pătura cultă şi în scris. Nu poate fi vorba de a introduce în limba cultă unele forme dialectale ca *iei, videre* etc, care împiedică unificarea scrisului, ci de a reproduce cît mai simplu şi mai clar formele limbei literare, aşa cum aceasta începe mai mult sau mai puţin să se generalizeze.

Astfel înfăţişîndu-se tendinţele şi influenţa şcoalei latiniste, rămîne să ne oprim un moment asupra unor consideraţiuni care ating, în legătură cu ea, orientarea noastră literară.

Şcoala latinistă ar fi putut avea într-o privinţa o influenţa binefăcătoare asupra dezvoltărei literaturei noastre, dacă uni; din cei care au criticat-o nu ar fi condamnat-o în totul şi nu ar fi fost prea mult stăpîniţi de pornire împotriva ei, pentru ca sa poată distinge unele părţi bune din ea şi unele tendinţe care ar fi meritat să fie încurajate. Odată cu şcoala latinistă a început sa se dezvolte în Transilvania gustul pentru literatura veche clasică. Bibliotecile din Transilvania sînt pline de traduceri şi imitaţiuni dupa autorii latini şi greci la care au lucrat o vieaţă întreagă unii scriitori mai puţin cunoscuţi, dar tot atît de doritori de a aduce un bine literaturei noastre ca şi învăţaţii din timpul lor. Asemenea încercări au rămas izolate şi prea puţin apreciate, pentru că influenţa din xApus, în special cea franceză, a venit să copleşească întreaga noastră literatură şi să ne arunce în vîrtejul mişcărei romantice. Ca un contrapond la această influenţă am fi trebuit să cultivăm şi antichitatea pentru ca literatura noastră să nu iasă prea enervată din contactul ei exclusiv cu operele romanticilor. Mai mult calm, mai puţină paradă de sentimente şi o mai mică cheltuiala de fraze declamatoare nu ar fi stricat literaturei române, abia emancipată de spiritul oriental în care trăise pînă la începutul secolului al XlX-lea. Numai cunoaşterea aprofundată a literaturilor antice ne-ar fi putut da mai bune îndrumări, de a căror lipsă am suferit şi suferim şi astăzi. Cultul exagerat pentru tot

ce vine din Apus a făcut ca noi să stăm în continuă aşteptare după o idee nouă, şi numai după ce în alte părţi s-a dat semnalul unei mişcări, ne trezim şi noi hotărîndu-ne să vorbim sau să scriem. De aceea românul de astăzi este cam leneş intelectualiceşte, pentru că aşteaptă mereu să afle ce se spune în streinătate, şi numai după ce a auzit că alţii au aprobat o idee simte curajul s-o susţină. Cine ar fi îndrăznit, de pildă, la noi, să vorbească de bancruta sau pretinsul faliment al ştiinţei pînă cînd nu a venit un membru al Academiei Franceze şi a aruncat în public o idee care a început a fi trîmbiţată de unii, cu toate că aceia care-şi luase această sarcină nu-şi dedeau bine samă de ce era vorba ? Şi asemenea exemple de şovăirile noastre intelectuale, pe care curînd le schimbăm în îndrăzneală şi pedantism, s-ar putea cita multe. Literatura cu deosebire suferă de aceste deprinderi rele, pentru ca să nu vorbim de alte ramuri ale activităţei noastre. Prea multă instabilitate şi prea puţin spirit critic domină astăzi în ea, pentru că ne-am deprins prea de mult să ţinem la etichete înşelătoare. Dacă influenţele din Apus ar fi fost contrabalansate de la început de cultura clasică, spre care voia să ne îndrumeze şcoala latinistă, sîntem îndreptăţiţi să credem că scriitorii noştri ar fi scăpat de multe din greşelile de care s-au lăsat să fie seduşi.

Dar să nu cerem şcoalei latiniste decît ceea ce ne-a putut da sau cît am înţeles din ea. Să o considerăm în întregimea activităţei pe care a urmărit-o şi să-i acordăm partea de merit care i se cuvine. Nimeni nu va putea contesta influenţa binefăcătoare pe care a avu t-o în mai multe puncte asupra culturei noastre. Graţie scriitorilor care s-au grupat în jurul acestei şcoli, noi am ajuns să fim mai bine cunoscuţi de streini şi să ne înţelegem mai uşor pe noi. Prin studiul istoriei şi al filologiei s-a deşteptat conştiinţa de ceea ce sîntem şi de ceea ce ne rămîne de făcut. Prin munca statornică şi cinstită a învăţaţilor transilvăneni ni s-a dat o pilda irumoasă de ceea ce înseamnă o vieaţă consacrată unui singur ideal. De aceea multe sînt învăţăturile pe care le putem trage din activitatea acestor apostoli cărora le datorim atît de mult. Ţin cu deosebire să arăt ce învăţătură rezultă pentru unii din noi şi cît de greşită este o credinţă pe care o întîlnim la mulţi.

Există o prejudecată foarte răspîndită la noi şi care serveşte de multe ori drept scuză acelora care nu voiesc sau nu sînt în stare să facă nimic. Mi s-a întîmplat adeseori să aud sau să cetesc fraza banală că un popor asuprit nu poate să cultive literatura sau să se dedea speculaţiunilor ştiinţifice, pentru că timpul îi lipseşte şi pentru că energia de care dispune trebuie întrebuinţată în lupta contra streinului. O asemenea consideraţiune se invocă ori de cîte

ori este vorba de a se explica în timpul din urmă lipsa de o mișcare intslectuală mai vie la românii transilvăneni. Se spune că persecuțiunile din partea streinilor fiind prea apăsătoare, asuprirea prea grea, românii de peste munți nu s-au putut gîndi la literatură, la știință. Părere cu desăvârșire greșită, și cele ce le-am spus asupra școaiei latiniste vin să o dezmintă. Activitatea celor trei mari învățați transilvăneni cade într-un timp cînd românii aveau să lupte cu greutăți tot așa de mari, în multe privințe, ca și mai tîrziu. Transilvania nu era nici atunci un rai pentru români sau un pămînt promis al dreptatea Persecuțiunile din partea streinilor nu mai conteniau nici atunci și scriitorii transilvăneni au avut să sufere mult chiar din cauza persecuțiunilor unor români. Cu toate acestea un Micu, Șincai, Maior au muncit mereu, pentru că focul sacru nu le lipsia și poate că era alimentat chiar de asupririle pe care aveau să le îndure. Astăzi însă o apatie generală domnește în pătura cultă de peste munți. Și istoria și filologia sînt neglijate, trecutul nu mai este studiat așa cum ar trebui, și cu toate acestea cîte bogății nu zac ascunse în bibliotecile din Transilvania. Nu voiesc să examinez aici toate cauzele acestei apatii ; țin numai să constat un lucru și să atrag atenția asupra lui, pentru ca să cunoaștem, dacă nu sîntem în stare să îndreptăm, rutele păcate ale noastre. Prea s-a încuibat și peste munți spiritul de jurnalism ușor de care suferim atît aici, prea înrădăcinată este credința, mai mult sau mai puțin conștientă, că aceia care ne-au precedat au muncit de ajuns pentru ca noi să ne putem mulțumi de-acum cu frazele pe care le-am moștenit și pe care le plimbăm din carte în carte și din întruniri în întruniri. N-ar trebui să se uite cu toate acestea că dacă nu am fost și nu sîntem încă în stare să ne croim sisteme mari filozofice, care să ne călăuzească pașii timp de mai multe generații, ne rămîne să ne ocupăm cu istoria și filologia, pentru ca să nu lăsăm toată cultura noastră să plutească în aer. Nu este de ajuns să țină cineva la originea lui și să-și păstreze limba, ci trebuie încă, și mai ales, să-și dea samă în mod mai conștient de ce a fost altădată vieața poporului său și limba pe care o vorbește. Nu prin fraze, articole de jurnale și discursuri rostite la întruniri ajunge cineva să se impună în fața streinului și poate rezista în lupta contra lui. Numai cine muncește fără preget este ținut în samă de alții, și nimeni nu îndrăznește să te șteargă dintre cei vii cît timp mai dai semne de vieața.

Scriitorii din școala latinista și-au dat bine samă de aceasta și cei care le-au urmat nu ar fi trebuit să o piardă din vedere, însușirile mari pe care ei le-au arătat ar li putut să fie mai bine înțelese de cei de astăzi și exemplul activitățeі lor ar fi trebuit sa servească de încurajare și de îndemn nou la muncă. Dar și de data asta _sa_ întîmplat ceea ce se întîmplă adeseori în asemenea împrejurări. în loc de calitățile școaiei latiniste unii au urmat și cultivă încă defectele ei, pentru că învățații transilvăneni au avut și ei — cum am văzut — părțile lor slabe. Prea multe exagerări,, prea mult^ fanatism pentru unele idei rătăcite întîlnim în operele lor, dar să nu-i învinuim atît pe ei dacă au alunecat pe această cale^ ci să osîndim mai mult pe aceia care au continuat să urmeze și să j>ropage asemenea greșeli — pentru că nu trebuie să condamnăm atît o greșală în sine, cît tenacitatea cu care se ține la ea.

FILOLOGII SI ISTORICII ŞCOALEI LATINISTE

SAJVIuIL MICI·

Vieaţa lui Samuil Micu — sau Klein (Clain), cum şi-a mai zis cu numele germanizat — este o vieaţa rară_la noi, de adevărat benedictin, închinată tot timpul cercetărilor, şi vom vedea cît de variată a fost activitatea lui. ^

Născut la 1745, în Sad, Samuil Micu — dupa numele de botez Maniu Micu — şi-a făcut studiile la Blaj pînă la 1762. Părăsind şcoala, se călugăreşte schimbîndu-şi numele de Maniu în acela de Samuil şi intrînd în mănăstirea Bunavestire din Blaj, unde rămîne pînă în anul 1766, cînd trece în mănăstirea Sf. Treime. Acolo nu petrece însă mult timp, pentru că în acelaşi an pleacă la Viena să-şi continue studiile în Colegiul Pazmanyan (o fondaţiune creată la 1623 de Pazmany pentru teologi şi unde se înfiinţase două burse pentru români). La Viena dînsul rămîne pînă la 1772, cînd se întoarce la Blaj şi e numit profesor de etică şi de matematică. Funcţiunea aceasta nu o ocupă însă decît un an, pentru că la 1773 îl vedem întovărăşind la Viena pe episcopul Grigore Maior, trimis acolo într-o misiune. Nu cunoaştem tocmai bine vieaţa lui Micu între 1773 şi 1779 şi nu putem şti dacă dînsul a rămas în tot timpul acesta la Viena. în orice caz, după cum rezultă din informaţiile culese de d-1 I. Bianu înmonografia pe care i-a consacrat-o *(Anal. Acad. Rom.,* seria întîi, t. IX,^ 79 urm.), la 1779 el se afla la Viena ca „prefect" — cum se zicea pe atunci — sau director de studii la Colegiul Sf. Barbara, şi acolo îl găseşte G. Şincai la întoarcerea sa din Roma. Dar nîci funcţiunea de director de studii la Colegiul Sf. Barbara nu a

ocupat-o mult timp — nu ştim din ce motive — şi după vreo trei ani părăseşte Viena.

întorcîndu-se în Transilvania la 1783, Micu petrece mai mulţi ani la Blaj, cu întreruperi de călătorii făcute la Alba-Iulia, Sibiu şi Oradea-Mare. Partea aceasta a vieţei lui Samuil Micu este cea mai tristă, pentru că dînsul a avut să lupte cu intrigile pe care le urzia în contra lui chiar un român, un episcop căruîa i se datoresc unele înfăptuiri bune, dar care a lăsat şi amintiri urîte, pentru că era un suflet îngust şi pătimaş. Acesta, episcopul Ion Bob, nu privia cu ochi buni pe Samuil Micu din unele motive personale, dar mai ales pentru că se deosebiau în vederile lor. Episcopul Bob ţinea ca unirea celor de dincolo să-i apropie cît mai mult de catolicism. Samuil Micu, unit moderat, nu voia să exagereze urmările actului unirei. Aceasta nu convenia lui Bob si de aceea a căutat mereu prilejuri de persecuţiuni. Printr-o scrisoare trimisă guvernului din Viena, Bob veni să acuze într-o zi pe Samuil Micu că vrea să părăsească unirea şi să se aleagă episcop greco-oriental. Se amestecau aici şi alte sentimente — printre altele acela *că* Samuil Micu era prieten bun cu Darabant, episcopul Oradei-Mari, cu care Bob avusese ceva de împărţit : la 1782, pentru alegerea de episcop unit la Blaj, Bob se prezentase alături de Darabant şi acesta întrunise mai multe glasuri, ceea ce, pe lîngă^ motivele amintite, îl făcuse să păstreze o atitudine duşmănoasă fostului său rival şi prietenilor lui. Cum toate acuzările, toate actele trimise la Viena, au rămas fără efect, episcopul Bob a recurs la alt mijloc ; a dat în judecată pe Micu dinaintea co.nsistoriuiui mănăstirei din Blaj. înfăţişîndu-se, la 24 mai 1798, dinaintea celor care aveau să-1 judece, Micu ceti apărarea sa, care avu ca urmare că i se recunoscu nevinovăţia. Bob nu a vrut să se dea învins şi a continuat uneltirile lui. Atunci Micu s-a văzut silit să părăsească Blajul şi să caute alt adăpost. Tradiţiunea spune că, hotărîndu-se să plece din Blaj, a rostit cîteva cuvinte în biserica de acolo, spunînd : „N-am crezut niciodată că am sa pot scoate din piatră apă", şi întorcîndu-se spre părete şi-a ascuns lacrimile, ceea ce a impresionat adînc pe cei de faţă.

Plecînd din Transilvania, Micu s-a dus la Buda, azilul pe atunci al celor persecutaţi de episcopul Bob, cum au fost şi Şincai, şi Petru Maior. Acolo, dînsul fu numit la cenzura cărţilor româneşti, însărcinare pe care o păstră pînă la sfîrşitul vieţei. Moare la 1 mai 1806.

Opera lui Sarnuil Micu e relativ puţin cunoscută, ea zace mai mult in manuscrise ce se păstrează în biblioteca episcopiei din Oradea-Mare (cîteva indicaţiuni asupra acestor manuscrise le-a dat N. Densusianu în raportul pe care 1-a publicat în *Anal. Acad. Rom.,* seria II, t. III, 103 urm.). în mai multe rînduri a fost vorba de a se tipări manuscrisele lăsate de el, dar toate încercările au fost zădărnicite. La 1861 Ministerul Instrucţiunei Publice s-a adresat episcopiei din Oradea-Mare ca să se trimită manuscrisele şi să se publice la Bucureşti. Cererea a rămas fără nici o urmare, cei din Oradea-Mare neconsimţind să înstreineze manuscrisele. La 1864 cererea a fost reînnoită tot de Ministerul Instrucţiunei şi episcopul de atunci, Sllaghi, a răspuns că va numi o comisiune care să cerceteze manuscrisele. Comisiunea a fost numită, dar rezultatul a fost că tipărirea a fost refuzată pentru motive ce ne fac să surîdem ; în procesul-verbal al comisiunei se spunea că nu este momentul să se tipărească ce rămăsese de la Micu, pentru că ar putea să aibă... consecinţe grave politice, ideile lui nepotrivindu-se cu ale vremei, putînd provoca discuţii dăunătoare românilor. Astfel a rămas netipărită o mare parte din scrierile sale.

Vom încerca totuşi să arătăm activitatea acestui învăţat — pe terenul teologic, istoric, filologic — cu mijloacele pe care le avem.

Pe terenul teologic, Micu a început să scrie foarte devreme, şi operele sale teologice sînt cele dintîi, au precedat pe cele istorice şi filologice. încă pe vremea cînd era la Viena a tipărit, la 1779, *Carte de rogaciuni pentru evlavia hornului chrestin* şi după doi ani, la 1781, *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae,* iar la 1782, *Dissertatio de jeiuniis graecae orientalis ecclesiae.* Aceste două dizertaţii, spune Şincai, l-au făcut pe Sarnuil Micu cunoscut printre teologii streini. La 1784 publică la Blaj *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi* ; la 1796, tot la Blaj, *Teologhia moralicească ;* la 1801, *Teologhie dogmatică şi moralicească* (Blaj) ; la care se pot adăuga şi traducerile după Lucianus, *De veris narrationibus,* Segnerus, *Instructio poenitentis,* şi Thomas de Kempis, *Imitatio Christi* ; aceasta din urmă tipărită numai după moartea lui, la 1812. Pe lîngă acestea sînt de amintit numeroase traduceri din Sfinţii Părinţi (Sf. Vasile, Sf. Ciril, Sf. Dorotei, Sf. Pahomie, Sf. Ioan Crisostomul ş.a.) şi o adunare a *Canoanelor* conciliilor Bisericei creştine — toate rămase inedite.

în activitatea religioasă a lui Micu, opera cea mai de seamă este *Biblia,* pe care a tipărit^o la 1795 la Blaj şi e cunoscută mai mult sub numele de *Biblia de la Blaj* (textul ei s-a reprodus în

ediţiile din 1817 şi 1819 ale *Bibliei* din Petersburg). La 1792 episcopul Ion Bob scria la Viena ou rugămintea să se aprobe planul tipăririi *Bibliei* româneşti într-o altă ediţie decît aceea a lui Şerban Cantacuzino. în scrisoarea trimisă, Bob spunea că *Biblia* de la 1688 devenise cu totul rară şi prezenta dificultăţi din punctul de vedere al limbei, aşa că era necesară o altă ediţie. Cererea lui Bob a fost aprobată şi, după primirea răspunsului de la Viena, dînsul a comunicat aceasta lui Micu, care avea desigur aproape gata traducerea *Bibliei,* pentru că răspunsul de la Viena sosise la 1792 şi *Biblia* apăru la 1795, aşa că nu se putea ca numai în trei ani cartea să fie şi tradusă şi tipărită. în prefaţă Sarnuil Micu spune că textul a fost tradus după versiunea greacă, cu deosebire *Vechiul Testament* ; pentru *Noul Testament* s-a folosit tot de textul grec, dar a urmat în mare parte redacţiunea de la 1688, controlînd-o şi introducînd mici schimbări în ce priveşte limba.

Alături de *Biblie,* ca lucrare mai însemnată a lui este de amintit *Acathistul,* tipărit la Sibiu la 1801 şi a cărui prefaţă este interesantă, după cum vom vedea mai departe, pentru că în ea se ating chestiuni privitoare la reforma limbei.

Din întreaga activitate teologică a lui Micu reiese un lucru pe care el a voit să-1 probeze cu orice preţ şi la a cărui afirmare voia să contribuie cu toate puterile lui. Dînsul, ca şi alţi români transilvăneni din această epocă, nu vedea cu ochi buni neînţelegeri-ie care rezultase în urma unirei, nu-i părea bine că românii ajunsese să fie greco-catolici şi greco-orientali după actul semnat de mitropolitul Atanasie. în aceasta el vedea un izvor de discordie între români, de slăbire a solidarităţei naţionale, şi de aceea s-a silit să arate necesitatea introducerei unei singure confesiuni la toţi romanii. Micu nu voia însă ca aceia care trecuse la unire să redevie greco-orientali, ci se gîndia, dimpotrivă, ca toţi românii să se apropie de biserica romană, să fie uniţi. Deci, cu toate că, după cuni am văzut, Ion Bob îl învinuise că ar voi să se facă neunit şi să fie ales episcop ca atare, cu toate acestea Micu avea alte convingeri. Singur ne-o spune în apărarea pe care a cetit-o în 1798, la consistoriul din Blaj, unde aminteşte că în diferitele călătorii pe care le-a făcut la Oradea-Mare, Alba-Iulia, Sibiu, a căutat să se oprească prin mai multe sate şi să propage printre ţărani ideea unirei. Propaganda lui nu a avut însă urmările pe care le aştepta, dar pune în evidenţă stăruinţa lui Micu de a schimba stările bisericeşti de peste Carpaţi, un apostolat pentru care dînsul se credea chemat.

marca cuvintelor daco-române din cele latine, precum şi un *Vocavullar romanesc şi latenesc* şi cîteva dialoguri *(Forme de vorbit despre lucrurile celle ce mai adeseori ven in cuventare).* Tendinţele latiniste se manifestă în tot cursul gramaticei, dar ele nu au ajuns încă la exagerările în care au căzut alţii. Nu găsim, d.e., forme ca *sum* ş.a., în loc de *sînt,* pe care le-au introdus latinizatorii de mai tîrziu ai limbei noastre (Micu scrie *sent).* Oricît de moderat ar fi în unele privinţe, dînsul ţine totuşi la anumite forme latinizate : astfel imperfectele caută să le apropie de latină, scriind *laudauam,* şi mai ales în ortografie ţine să înlăture ce i se părea că ar schimba prea mult înfăţişarea latină a cuvintelor. Sunetele *ă* şi *î* le înlătură din scris, dînd totdeauna vocalele corespunzătoare din latină : scrie, astfel, *camp, pane, bărbat, fen,* în loc de *cîmp, pîne, bărbat, fîn.* Cu privire la consoane urmează acelaşi sistem, căutînd să redea felul de scriere din latină ; de aceea îl vedem introducînd forme ca *glagie, cauall, claue, rogacione, eli* etc, în loc de *gheaţă, cal, cheie, rugăciune, ei,* pentru ca, fireşte, originea latină a lor sa pară mai evidentă. Reforma ortografică era deci preocuparea lui de frunte şi ea pleacă de la credinţa că limba noastră trebuie să-.şi reia aspectul latin prin felul cum e scrisă, revenind la caracterul ei originar. Şi pentru aceasta trebuia să se înlăture caracterele cirilice şi să se înlocuiască cu cele latine. Aceasta era ţinta lui principală cînd a scris gramatica sa, cum arătase şi în *Istoria românilor* şi în prefaţa la *Acathist,* unde îndemna să ne desfacem de tot ce amintîa înrîurirea slavă. îndemnurilor lui, continuate de alţii, le datorirn înlăturarea alfabetului cirilic şi întoarcerea la ceea ce era în acord cu firea limbei noastre.

GHEORGHE ŞINCAI

Parcurgînd paginile istoriei noastre culturale, deseori ne oprim la constatarea că oamenii de samă au avut să îndure persecuţiuni chiar din partea acelora care, dîndu-se drept români, nu erau totuşi cu sufletul aproape de poporul nostru. Cu amărăciunea pe care i-o lăsase atîtea amintiri, constatarea aceasta o făcea acela care avea să ne dea o carte a redeşteptării noastre şi rodul vîeţei sale chinuite. „Românii, spunea Şincai (mă iartă neamul meu căci scriu adevărul), după ce apucă la ceva (zic despre aceia a căror viţă n-au fost numărată între famllîile celea ce au fost stâlpii românilor) mai toţi îşi uită de sine, îşi uită de sângele din care sînt prăsiţi şi numai pe ceî mişei înalţă, pre aceia îi ridică din gunoiu, iară pre cei vrednici îi urgisesc... Pilde vii ţi-aş putea

adnce aici, dară acelea se vor tipări după reposarea mea, ca nu cumva să mă gonească iarăşi taurii cei graşi din cucuruz şi să mă străpungă iarăşi ţapii cu coarnele sale cele ascuţite" *(Cronica,* II, 129).

Vom vedea care sînt aceia care au prigonit pe neobositul cercetător al trecutului nostru.

Şincai s-a născut la Şamşud. Data naşterei lui e controversată. In *Cronica* sa ne spune într-un loc (I, 511) că la 28 februar 18C9 era de 56 de ani ; ar urma deci că s-a născut la 1753 ; tot în *i.ronică* însă, in altă parte (II, 213), dînsul spune că la 1774 împlinise 19 ani, ceea ce ne duce, ca an al naşterei, la 1755. La aceste date se adaugă o a treia ; în elegia pe care Şincai a scris-o pentru ca să fie publicată de L. Nagy în *Orodias* la 1804 — elegie care cuprinde autobiografia lui pînă la 1803 — ca dată a naşterei găsim 28 februar 1754 („natus sum stilo vetere die 28 februarii, anno 1754" : *Archivu pentru filologia şi istoria,* 251). Nu putem şti care din aceste date e cea adevărată, totuşi ţinând samă de faptul că în *Orodias* dînsul indică precis ziua şi anul naşterei sale, putem pune mai mult temei pe ceea ce spune acolo şi să admitem, prin urmare, data de 28 februar 1754.

Învăţătura şi-a făcut-o întîi la Sabed („Nutriit in studiis pnmum me Mtisa Szabedi") şî pe urmă la Şamşud. La 1766 a fost trimis la Mureş-Oşorhei, unde a stat pînă în 1768, cînd trece la Cluj şi pe urmă la Bistriţa, în gimnaziul Piariştilor. După terminarea studiilor, la vârsta de douăzeci de ani, se duce la Blaj, ca profesor de retorică şi poetică. Aici nu a stat decît vreo cîteva luni, pentru că gîndurile lui îl îndreptau spre Roma, spre cetatea care-i vorbia de slava strămoşilor şi unde aştepta să-şi desăvârşească cultura. Dorul i se împlini, fiind ales printre cei care aveau să fie trimişi la Colegiul *De propaganda fide.* Ajuns la Roma, îşi continuă studiile de teologie şi filozofie, dar în acelaşi timp urmă înclinărei sale spre cercetările istorice. Despre timpul cît a petrecut la Roma, Şincai a vorbit mai tîrziu cu entuziasm şi recunoştinţă, arătând cît îi datoria pentru luminarea minţei lui. Acolo a avut şi norocul să întâlnească pe cardinalul Ştefan Borgia, care 1-a ajurat să-i fie cît mai de folos şederea la Roma, înlesnindu-i accesul în bibliotecile de unde avea să culeagă materialul pentru *(ironică.*

Părăsind Roma, la 1779, şi înainte de a se întoarce în Transilvania, Şincai se opreşte la Viena unde, cum spune singur, făcu timp de un an studii de „metod", canoane şi drept („Hic Methoduin didici, Canones et Jura per annum" ; ce se înţelegea prin „metod" ne spune într-o notă la *Orodia*** „Methodum scholas

în ceea ce priveşte activitatea istorică, nu putem să ne facem o idee mai clară despre meritele lui în comparaţiune cu ceilalţi scriitori transilvăneni. Ar fi interesant să se vadă cît datoreşte poate Şincai lui Micu, care 1-a precedat în această direcţiune. Şincai citează la fiecare pas izvoarele de care s-a folosit şi în special aminteşte foarte des lucrările istorice ale lui Micu. Cu toate acestea nu putem şti întru cît există asemănări între cei doi istorici ardeleni, opera lui Micu fiind în mare parte inedită. Printre scrierile istorice ale lui avem de amintit întîi *Brevis notitia historiae Valahorum ab origine gentis nsque saeculum XVIII*; cum arată titlul e o lucrare fără multe dezvoltări ; textul latin a fost redat şi în româneşte, şi astfel începuse să fie tipărit ca adaus la *Calendarul* de Buda, în 1806—1807 ; prefaţa s-a publicat de Cipariu, *Acte şi fragmente,* 139, şi în ea cetim aceste cuvinte de îndemn pentru cunoaşterea trecutului nostru :

„Tu, o, cuvîntătoriule române, primeşte această puţintică, dară cu multă osteneală şi priveghiare adunată istorie a neamului tău, carea cuprinde începutul şi statul romanilor celor dintîiu, apoi descălecarea lor în Dachia şi întîmplările şi starea lor pînă în vremile noastre. Şi de poţi, au tu te nevoiaşte, au de nu poţi încai îndeamnă şi ajută pre alţii carii pot ca şi mai pre lung şi mai pre larg lucrurile şi întîmplările neamului românesc să le scrie şi la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude şi să se urmeze, iară cei răi şi nevrednici să se ruşineze."

Opera istorică principală a lui Micu — o dezvoltare a celei de mai înainte — este *Istoria, lucrurile şi întîmplările românilor,*. pe care o găsim citată de Engel, Şincai, şi în care Micu a pus cea mai mare parte din munca sa ca istoric. Şi scrierea aceasta ne e cunoscută numai după mici extracte care s-au publicat. Cuprinde patru volume. Primul volum vorbeşte de colonizarea Daciei şi vieaţa românilor în evul mediu ; volumul al II-lea cuprinde istoria Munteniei pînă la 1724 ; volumul al III-lea ne dă istoria Moldovei de la întemeierea Principatului pînă la 1795 ; volumul al IV-lea cuprinde o istorie a episcopiei româneşti din Ardeal, cu un prim capitol despre *Începutul creştinătăţei românilor* (cf. Cipariu, *Le,* 139) ; cum acest volum nu se leagă decît foarte puţin de celelalte trei, probabil că Micu avea intenţiunea să-1 tipărească separat. Obişnuind să scrie lucrările sale de istorie în latineşte şi în româneşte, dînsul a procedat astfel şi cu această istorie generală a românilor. Redacţiunea latinească, păstrată într-un manuscris defectuos, a fost în posesiunea lui Cipariu şi pe urmă a trecut în aceea a lui Laurian care a publicat din ea cîteva fragmente în *Instrucţiunea publică,* 1861, 67 urm. Numai cînd s-ar tipări în

întregime scrierile istorice ale lui Micu am putea să ne dăm mai bine samă de valoarea lor.

De amintit că G. Şincai ne spune în prefaţa *Gramaticei* de la 1780, de care ne vom ocupa mai departe, că Micu scrisese şi o monografie *Despre originea daco-românilor (De origine Daco-Romanorum) ;* manuscrisul ei nu ni s-a păstrat însă. Alături de scrierile istorice originale se poate menţiona traducerea pe care Micu a făcut-o după CI. Fleury, *Histoire ecclesiastique.*

La variata activitate a lui vine să se adauge, pe lîngă o traducere a romanului lui Marrnontel, *Belisaire,* un şir de cărţi de şcoala şi mai ales lucrările sale cu caracter filologic. Ca literatura didactică a dat mai multe traduceri : *Loghica,* Buda, 1799 ; *(.' £.'.< firei: itica şi politica sau filosofia cea lucrătoare,* Sibiu, 180C (amândouă după Baumeister) ; o *Aritmetică* s-a păstrat în manuscris.

Ca filolog, Micu s-a gîndit să dea un dicţionar al limbei romane, care a rămas netipărit, dar a înlesnit redactarea, mai tîrziu, a *Dicţionarului* de Buda. în volumul al III-lea al *Istoriei românilor* (versiunea latină), vorbind despre lucrările sale de pînă atunci, spune că avea gata un dicţionar român-latin-unguresc şi un altul latin-român-unguresc (cu un adaus al părţei germane, redactat de altcineva) ; din aceste dicţionare singur cel dintîi s-a păstrat, purtînd data de 1801, printre manuscrisele de Ia Oradea-Mare, dar într-o redacţiune deosebită de aceea de care vorbeşte Micu.

Opera filologică principală a lui Micu este *Elementa linguae claco-romanae sive valahicae,* apărută la Viena, la 1780. Tipărind aceste *Elemente,* Micu credea că dă cea dintîi gramatică a limbei noastre. Dînsul nu avea cunoştinţă de o altă gramatică, ce, dealtfel, a rămas pînă astăzi în manuscris. înaintea lui, la 1757, scrisese o gramatică Dimitrie Eustatevici din Braşov şi a fost semnalată de C. Erbiceanu, aşa că ea trebuie socotită ca prima lucrare în acest gen. La tipărirea gramaticei Micu a fost ajutat de Şincai, după cum se spune chiar în titlu, unde se arată partea de colaborare a fiecăruia : „composita ab Samuele Klein de Szad... locupletata et in hune ordinem redacta a G. G. Sinkai". Textul redactat de Micu, pe cînd se găsia la Colegiul Sf. Barbara, a fost, prin urmare, revăzut de Şincai, care a adăugat şi prefaţa. în aceasta prefaţă Şincai voieşte să probeze un lucru pe cftre, dealtmintrelea, zice dînsul, a căutat să-1 probeze împreună cu Micu şi în alte scrieri : anume, că românii sînt de origine curat romană, ceea ce se poate dovedi şi prin cercetările filologice şi prin cele istorice. Gramatica lui Micu şi Şincai cuprinde trei părţi : *Ortografia ; Etimologia ; Sintaxa,* la care e adăugat un apendice despre *For-*

vernaculas nationales docendi et regendi"). în Viena, la Colegiul Sf. Barbara, întîlni pe Micu şi începură colaborarea care avea să le înlesnească, după cum am amintit, tipărirea Gramaticei. în acelaşi timp făcu cunoştinţa lui Benkd şi Corniades, de care îl apropiau cercetările istorice pe care nu le-a întrerupt nici în vremea cît a stat la Viena.

La 1780 trece la Blaj, unde desfăşură activitate didactică, şi peste doi ani e numit director al şcolilor române din Ardeal, funcţiune pe care a ocupat-o — după ce în 1784 a părăsit călugăria — timp de doisprezece ani, ceea ce i-a dat prilej să tipărească mai multe cărţi de şcoală.

în vremea aceasta, Şincai luă parte la lupta românilor împotriva asupritorilor de veacuri, care avusese să însemne încă un episod sîngeros, revoluţia de la 1784. Ca o nouă protestare a sufletului românesc ce nu mai putea să îndure tirania maghiară, apăru la 1791 *Supplex Ubcllus Valachorum Transylvaniae,* un memoriu în care românii cereau drepturi care sa-i pună alături de celelalte naţiuni din Ungaria. Acest *Supplex,* pe care îl redactase Iosif Meheş, consilier al Curţei imperiale, a deşteptat polemici vii, şi cînd Eder a publicat o broşură : *Notae historko-criticae ad Supplicem libellum Valachorum,* în care căuta să arate că erau îndrăzneţe şi fără temei cererile românilor, Şincai a redactat un răspuns cu argumente pentru restabilirea adevărului istoric, pentru a dovedi că românii nu erau venetici, cum susţinea Eder, ci iirrnaşii romanilor rămaşi statornici pe pământul unde nu li se îngăduia o vieaţă mai bună.

Amestecul lui Şincai în chestiuni unde se ciocneau pasiunile politice a fost un prilej pentru cei care îi erau răuvoitori sa-1 sape şi în 1794 i s-a luat directoratul şcolilor. Dînsul spune, tot în *Orodias,* că această nedreptate i s-a făcut fiind învinuit că ar împărtăşi anumite principii primejdioase de germanism : „perrticiosorum quorundam effictorum germanicorum principiorum falso actum reum..." Sînt însă dovezi că şi episcopul Bob, care persecutase pe Micu, a luat parte la urzelile care au avut ca urmare înlăturarea lui Şincai din postul pe careul ocupase. Pînă la 1796 pare să fi stat tot la Blaj şi atunci îl vedem îndreptîndu-se spre Viena cu gândul să se apere de învinuirile care i se adusese şi să ceară reintegrarea în funcţia ce i se luase. încercare zadarnică, pentru că nimeni din cei puternici nu privia cu ochi buni pe acela care trecea drept un răzvrătit şi fusese ponegrit de duşmani. Grija zilei de mîne îl sili atunci să-şi caute un adăpost, oricît de modest, şi primî să fie preceptorul copiilor unui strein, cornişele Vass de Czega din Sinea, căruia-i păstră totdeauna recunoştinţă pentru

ca a putut să se bucure în casa lui de puţină linişte, în_ vreme cînd alţii, chiar dintre români, se arătase aşa de fără inimă cu el : „De nu mi-ar fi stat familia aceasta întru ajutoriu" — spune în *Cronică,* II, 201 ; cf. I, 526 — „eu cu ajutoriul românilor mei în veci n-aş fi scris *Cronica* aceasta, ba doară o aş fi şi pârjolit de mult, atît m-au năcăjit românii, de la carii am aşteptat ajutoriu". în cursul celor şase ani cît a stat în familia luîJVass de Czega, dînsul a putut redacta cu spor *Cronica,* începută de pe cînd era la Roma şi Viena, şi s-o ducă aproape de sfîrşit. în 1803 se îndrumă spre Oradea-Mare, unde avea să regăsească pe cîţiva care-i mai păstrau prietenia. Nu stătu însă aici mai mult de cîteva luni, pentru că preocuparea de a o da la tipar îl hotări să ia drumul spre Budu. Acolo întîlni pe Micu şi poate prin stăruinţa acestuia i se dădu funcţia de corector la Tipografia „Crăiască". Visul lui de a da la lumină *Cronica* la care lucrase atâţia ani i se păru atunci că se împlineşte şi începu tipărirea ei în *Calendarul* de Buda pe 1808, 1809. Era însă numai un început ; tipărirea avea să se oprească aici, pentru că în 1809 trebui să părăsească Buda, luîndu-i-se locul pe care îl ocupase în conducerea tipografiei. Urmărindu-şi pribegia, porni atunci spre Oradea-Mare, unde avea să găsească, pentru cîtva timp, un adăpost în casa episcopului Samuil Vulcan, unul dintre puţinii prieteni pe care-i mai avea. Părăsind şi Oradea-Mare, în 1811, urmele vieţei lui zbuciumate aproape se pierd din clipa aceea. Cînd Papiu Ilarian, în monografia pe care i-o consacră, *Vieaţa, operele şi ideile lui G. Şincai* (în *Anal. Acad. Rom.,* seria I-îi, t. II), voi să reconstituiască vieaţa lui în anii din urmă, numai din amintiri, din tradiţia păstrată de la contemporanii lui a putut afla cîteva ştiri. La 1812 se spune că Şincai a fost văzut la Blaj, unde ar fi încercat să se împace cu episcopul Bob, dar acesta s-ar fi arătat tot aşa de dîrz. ca şi mai înainte în duşmănia lui faţă de acela care acum îşi tîra bătrîneţele din loc în loc. Făcînd în acelaşi timp demersuri pentru tipărirea *Cronicei* şi râspîndirea ei în Transilvania, cenzura se împotrivi la cererea lui. Părăsit, prigonit, Şincai îşi duce atunci suferinţele cînd Ia Oradea-Mare, cînd la Blaj, iarăşi, şi poate numai gînduj de a da :la lumina opera sa îl oprea să dorească apropierea clipei care să pună sfîrşit zilelor lui chinuite. Multă vreme nu s-a ştiut cînd si unde a murit. în 1866 ziarul *Concordia* (pag. 226) publică o notiţă din care se putea vedea că el a încetat din viaţă la 2 noembre 1816, la Sinea, unde se dusese să găsească un ultim refugiu, lîngă acel strein, Vass de Czega, care-1 ajutase şi mai îna'nte în ceasurile grele pe care i-a fost dat să le trăiască. Astfel

se încheie mucenicia lui, dar ea ne lasă un dar de lumină, acea carte ^care^ avea să fie ca o Evanghelie a neamului şi să înlesnească alcătuirea altora pentru cunoaşterea trecutului nostru.

înainte de a ne opri la această carte şi de a arăta însemnătateaei, să amintim celelalte scrieri ale lui Şincai.

în ordinea apariţiunei lor sînt de menţionat întîi următoarele cărţi de şcoală pe care le-a tipărit pe cînd era profesor la Bîaj : două abecedare cu litere latine *(Alphavit* şi *Bucoavnă),* Blaj si Sibiu, 1783, 1788 ; *Catehismul cel mare,* Blaj, 1783 ; *Prima fy.ncipia latinae grammatices,* Blaj, 1783 ; *Îndreptare către arittr.'nică,* Blaj, 1785. Tot pentru şcoală a scris, dar fără să ie tipărească (v. *Anal. Acad. Rom.,* II, 208), o *Istorie a naturei,* cum ;>i un vocabular latin-unguresc-nemţesc şi un altul latin-ungurese-rsemţesc despre numirile de plante, minerale şi animale. Ca lucrări istorice,^afară de *Cronică,* Şincai redactase alte două, din care una a rămas netipărită, iar cealaltă s-a pierdut. Răspunsul la critica jlui Eder de care am vorbit mai sus şi care poartă titlul : *Responsum ad crisirn^ J. C. Eder in Supplicem libellum V alachorum 1 ransylvaniae* s-a păstrat printre manuscrisele din biblioteca episcopiei române din Oradea. Manuscrisul care s-a pierdut era' un *Dialog* în care se vorbia de istoria noastră mai veche ; Şincai aminteşte despre el în prefaţa *Gramaticei* din 1805 şi în *Cronică* (I, 243) : „...am fost scris în *Dialogul* pre carele voiam a-1 tipări cu Gramatica cea românească, ci nu m-au îngăduit ţensura Curţei cei împărăteşti de la Viena".

în legătură cu activitatea sa filologică trebuie să punem scrisoarea pe care a adresat-o lui Lipszky, tipărind-o la Buda, la 1804, sub titlul : *Epistola ad Spec. et Clar. virum Joanem de Lipszky.* Scrisoarea aceasta are oarecare importanţă, pentru că în ea Şincai expune cîteva păreri ale lui. Căpitanul Lipszky avînd de g.înd să dea o hartă a Transilvaniei, întrebase pe Şincai cum credea că ar ri mai bine să se scrie numele de localităţi româneşti. Şincai îi răspunse că trebuie redate cu litere latine şi cu acest prilej ară;a vederile lui cu privire la întrebuinţarea alfabetului latin la noi, susţinând că trebuie introdus pretutindeni, cu excepţia cărţilor bisericeşti, în care se pot păstra slovele cirilice.

Ediţia a doua a *Gramaticei* pe care o publicase cu Micu, aparu-tă la 1S05, la Buda, cuprinde unele schimbări care pun în evidenţă mai bine părerile personale ale lui Şincai. Păstrând titlul, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* dînsul arată în adausul pe care-1 face că a fost „emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta". O prefaţă nouă a înlocuit pe cea din ediţia de la 1780 (din ea aflăm că Şincai scrisese şi o gramatică cu litere cirilice, „illyrico-valachice"). Pe când mai înainte Şincai spunea că scopul *Gramaticei* nu era să perfecţioneze limba noastră, ci să înveţe regulele de bună scriere a ei, de data aceasta se remarcă în unele privinţe o tendinţă accentuată spre latinizare în sensul cum o înţelegea dînsul. Căutînd să apropie cît mai mult formele româneşti de cele latine, el voieşte să arate că graiul nostru s-a îndepărtat puţin de al strămoşilor şi cine cunoaşte limba latină poate uşor să-1 înţeleagă.

Trecem la opera capitală a lui Şincai, la *Cronica* sa. Ea merge de la anul 86 până la 1739, dar Şincai avea intenţia să o ducă pînă la începutul secoluluijal XlX-lea. Nu a putut ^continua mai departe din pricina greutăţilor cu care a avut să lupte ; partea din urmă a scris-o pe cînd se găsia la Oradea-Mare, în casa lui Sarnuil Vulcan ; dacă s-a oprit la acea dată e şi pentru că ţinea mai mult ca opera lui să apară în altă limbă decît cea românească. într-adevăr, după ce redactase *Cronica* în româneşte, începuse să o traducă în latineşte şi manuscrisele care au păstrat traducerea ne dau textul pînă la anul 1448. Cît de mult ţinea dînsul la traducerea latină şi cum credea că-i va fi mai uşor să o tipărească, se vede din ce spune într-un loc : „... pentru ca sa nu-mi lungesc munca, ci să o isprăvesc mai repede... şi să o întorc pe lătinie, de .unde şi nume şi folos mai mare voi avea, nici^ voi avea op să-mi cerceteze munca românii mei, pentru că tipărindu-se odată munca aceasta pe lătinie slobod îmi va fi a o tipări şi pe românie, fără de ţensura acelora carii nu ştiu de acestea" (II, 404—405). Cum am amintit, Şincai începuse să tipărească *Cronica* în *Calendarul* de Buda, pe 1808, 1809, sub titlul : *Hronica romanilor şi a mai multor neamuri.* întrerupîndu-se publicarea în *Calendar,* la întoarcerea lui din Buda stărui să obţie de la cenzură tipărirea ei în latineşte. Aprobarea i se dădu în 1812, dar numai pentru Ungaria. El ţinea însă, cum era firesc, să fie răspîndită mai ales în Transilvania. Interveni în acest sens în 1814 şi trimise manuscrisul la Cluj, dar directorul cenzurei de acolo, Iosif Martonfi, îi respinse cererea, cum am amintit mai înainte, încheind raportul lui cu cuvintele „carcere dignus". După moartea lui Şincai, arhimandritul Gherman Vida din Iaşi a încercat, la 1843, să tipărească *Cronica* după un manuscris pe care îl cumpărase la o licitaţie din Viena ; tipărirea s-a oprit, dîndu-se numai partea ce mergea pînă la a. 999. O altă încercare a făcut-o, în 1844, profesorul A. Gavra din Arad, folosindu-se de manuscrisul de la Oradea-Mare (un alt manuscris se găseşte în biblioteca muzeului dm

Cluj), dar şi ediţia aceasta a rămas neterminată, cuprinzând numai partea din *Cronică* pînă la a. 1383. Prima ediţie completă a apărut la Iaşi, în 1853, după manuscrisul care-i servise arhimandritului Gherman Vida şi sub îngrijirea lui A. Laurian ; o nouă ediţie s-a tipărit la 1886, reproducîndu-se textul celei din 1853, dar cu indicarea la sfîrşit a variantelor manuscrisului din Cluj. O ediţie critică, definitivă, a *Cronicei* lui Şincai lipseşte deci pînă acum şi s-ar cuveni să se dea.

Avînd să judecăm valoarea *Cronicei* lui Şincai, va trebui, în primul rînd, să relevăm bogăţia de informaţii pe care o aduce şi care o ridică deasupra a tot ce se dăduse mai înainte în literatura noastră istorică. Scrisese şi Cantemir *Hronicul* său, cu multă erudiţie, cîtă şi-o putuse însuşi pe vremea lui de la scriitori latini ori greci, dar Şincai duse mai departe cercetarea, săpă mai adînc în stăruinţa lui de a lumina trecutul. Materialul pe care îl adunase în biblioteci, chiar dacă nu e totdeauna mai bine înfăţişat, chiar dacă e îngrămădit fără alegerea, fără coordonarea care înlesnesc urmărirea limpede a faptelor, ne lasă să vedem cu cîtă trudă a fost adunat, cîtă pasiune de documentare e la temelia lui. Şi materialul acesta e supus criticei ; o critică ce are cele mai de multe ori ceva aspru, întunecat, de suflet prea închis, prea mult fixat în anumite idei, dar pornind din convingeri ce impun respectul prin hotărârea, prin probitatea lor. Era mai ales o convingere pe care Şincai ţinea s-o pună în lumină, aceea că sîntem latini curaţi şi nu am părăsit niciodată pămîntul Daciei. Dacă originea noastră romană o putea uşor proba, în chestiunea continuităţei dovezile erau mai greu de găsit, în stadiul în care se aflau atunci cunoştinţele noastre istorice. Mai puţin ajutat de data aceasta de istorie, Şincai găsi însă un sprijin în bunul-simţ şi în apropieri pe care le da logica, mulţumind astfel părerile sale care ţineau să dea neamului nostru o încredere pe care trebuia s-o aibă.

Deşi titlul cărţei lui Şincai ne aduce aminte de istoriografia veche, totuşi el e numai o modestă învăluire a ceea ce găsim dincolo de el. I-a zis operei lui *Hronică* pentru că dă povestirea faptelor după ani, dar ea se îndepărtează totuşi de cronicele de mai înainte pentru că nu rămîne între ţărmuririle acestora, nu ne face să cunoaştem numai întîmplările dintr-o anumită parte a pământului românesc. Şincai are meritul de a fi cuprins în expunerea sa istoria neamului nostru întreg — vorbeşte şi de „Cuţovlahi" — aşa că viziunea, preocupările lui se întind maî departe decît la aceia care-1 precedase.

Mai aduce Şincai ceva ce prea puţin sau deloc nu găsim la premergătorii lui. Istoria poporului nostru o priveşte în legăturile

ei cu istoria popoarelor încunjurătoare. Urmărind evenimentele de la noi, Şincai îşi dă samă că nu pot fi înţelese izolat, ci în dependenţa lor de ceea ce se petrecea dincolo de hotarele noastre. Acolo unde a arătat mai bine felul acesta al său de a privi lucrurile e într-un pasaj unde vorbeşte de cauzele multor nenorociri care s-au abătut asupra ţărilor române. Sub anul 1412 stările de la noi sînt înfăţişate astfel şi explicate prin ceea ce am avut să îndurăm în partea neamurilor streine, precum şi prin unele rătăciri, păcate ale noastre :

„Pre neamul românesc mai mult 1-a stricat întîiu neînţelegerea între dînşii şi pizma dinlăuntru carea şî pre strămoşii noştri, romanii cei vechi, singură i-au mîncat, apoi pizma şi fala creştinilor din vecini şi mai vîrtos a leşilor decît neamurile cele păgîne, tătarii şi turcii, căci de acestea lesne şi prea uşor s-ar fi apărat românii, mai ales de nu s-ar fi despărţit moldovenii şi muntenii în doao domnii, ci ar fi fost toţi supt un cap ţinând laolaltă. Dară despărţindu-se românii între sine, pre moldoveni îi asuprea leşii sau polonii, pre munteni ungurii şi cînd şi cînd pe moldoveni şi polonii şi ungurii" (I, 599 ; cf. II, 127).

Constatări care nu se poate spune că nu cuprind mult adevăr, şi ele vedem că-1 duc pe Şincai la o convingere care avea să însufleţească generaţia de mai tîrziu, al cărei crez pleca de la aceeaşi înţelegere a urmărilor triste pe care le-au avut dezbinările dintre noi şi care trebuiau înlăturate prin ceea ce s-a înfăptuit la 1859. Şincai poate fi deci amintit printre premergătorii ideii de Unire a ţărilor române : gîndul lui, întristat de ce arăta trecutul, simţia că mântuirea noastră nu poate veni decît de la apropierea frăţească a celor care trăise despărţiţi atîtea veacuri.

Pe lîngă aceste însuşiri care o fac să fie expresiunea unor sentimente scumpe nouă, opera lui Şincai mai are pe aceea de a fi sinceră, de a spune adevărul chiar atunci cînd poate fi neplăcut unora. O singură dată îl vedem exprimîndu-se cu oarecari rezerve, evitînd să vorbească răspicat, anume cînd se ocupă de familiile nobile ungureşti şi încunjură să stăruie asupra originei române a multora din ele, pentru ca să nu atingă unele susceptibilităţi, să nu indispună pe cei care îl priviau rău şi altfel :

„Ţi-aş putea aci spune toate familiile, şi cele din Ungaria, şi cele din Ardeal, care nu sînt, ci numai se numesc pre sine unguri, dară încunjiur peirea care mi s-ar putea întîmpla din spunerea adevărului" (II, 3 ; cf. II, 214).

Aceasta era o abatere trecătoare de la atitudinea lui, cum se poate vedea din părerile pe care şi le exprimă în alte prilejuri. Cînd vorbeşte despre preoţime, fie cea ortodoxă, fie cea catolică,

dînsul, care cunoscuse „năravurile popeşti" (II, 213), nu o cruţă deloc, o învinuieşte de multe scăderi care întunecă prestigiul ei : „Vezi, socoteşte şi giudecă ce vreau arhiereii acestea : să te înveţe să-ţi prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceriuri ? Nu crede, o române, pentru că numai punga ta o voiesc, ca să-şi împle pungile lor şi tu să rămîi rob acelora pre carii mai marii tăi i-au stapînit oarecînd. Deşteapiă-te drept aceea, o iubite neamul meu, şi ai minte" (II, 338).

în altă parte (II, 208) vorbeşte de „oile cele cuvîntătoare" care se lasă să fie tunse de capii bisericei şi cînd povesteşte (III, 310) trecerea prin Transilvania a patriarhului Ierusalimului Dositei, de la care tatăl său, Ion Şincai, cumpărase o indulgenţă de iertarea păcatelor „ca să i se pună pe piept cînd se va astruca", aminteşte că s-a împotrivit la aceasta „bine ştiind că darul lui Dumnezeu nu se poate vinde pe bani".

Pe preoţii catolici, pe iezuiţi, pe care îi cunoscuse la Roma, îi judecă la fel, cînd căutînd să explice puterea lor, spunea :

„...în care cin nu să priimea alţii fără numai aceia carii era au foarte de mare talant, au de mare viţă şi bogat neam, au prea formaşi, cu care trei lucruri avea între sine pre cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbătea toate, cei de neam mare plinea toate prin rudeniile sale, cei formoşi erau văzuţi la toţi şi mai ales la femei... Nici e minciună aceasta, căci o am cetit aceasta în regulele lor cele ascunse şi numai cu mina scrise, care eu însumi le-am dat din porunca cardinalului Ştefan Borgia să le lege în cordovan roşu întraurit cînd eram bibliotecariu în Collegiul de propaganda fide din Roma" (II, 482).

Sentimentele sale faţă de catolici le arată Şincai şi cînd atinge chestiunea unirei cu biserica din Roma. Ei nu împărtăşea vederile episcopului Bob şi altora care tindeau la o catolicizare a românilor transilvăneni. Pentru Şincai, unirea trebuia să rămînă la acceptarea celor patru puncte ale actului din 1700. Primirea de mai mult o socotia ca o înstreinare desăvîrşită a bisericei noastre şi propaganda pe care unii, fie dintre ai noştri, fie dintre streini, o făceau ca să apropie cît mai mult pe credincioşii Ardealului de biserica romană o privia ca primejdioasă. Părerea lui despre unire o găsim hotărît exprimată în cuvîntele :

„Se află nebuni ca aceia carii gîndesc că greco-catolicii pentru că se numesc uniţi trebuie să fie supuşi romano-catolicilor ; ci înţelepciunea arată că a fi unit cuiva atîta însemnează cît a fi lui asemenea, şi nu supus" (III, 319).

Independenţa lui de gîndire se întîlnia cu sentimente nobile, aşa că îl vedem luând totdeauna apărarea celor asupriţi. Suferinţele ţăranului nu-l lăsau nepăsător şi amintindu-le mustra pe aceia care, chiar ca români, nu se arătau mai omenoşi faţă de cei de jos :

„Proştii la atîtea ajunsese pe vremea mea de se vindea ca dobitoacele fără de loc... Şi altele mai multe făcea domnii cei pământeşti cu beţii români, mai vîrtos domnii aceia carii se lăpădase de neamul, legea şi credinţa românilor, din carii erau prăsiţi, numai ca să-şi poată tăgădui neamul şi să se arete a fi de neamul unguresc" (II, 214).

Asupra tuturor problemelor în legătură cu vieaţa poporului nostru Şincai ţinea, prin urmare, să-şi spună părerile şi în ele punea toată puterea convingerilor lui, cum şi o înţelegere luminată. Cercetarea trecutului îl făcuse să-şi dea samă de împrejurările care ne fusese vrăjmaşe, se împotrivise să fim ceea ce am fi putut cu toate acestea, dar în sufletul lui trăia credinţa că viitorul ne va fi mai darnic, va aduce înseninări în jurul nostru, şi spre această credinţă îndemna şi pe alţii. Cerea însă un lucru : să ne dăm mai bine samă de ce ne fusese neprielnic, de ce ne întunecase vieaţa, pentru că numai aşa vom putea vedea zile mai bune.

Istoria pentru Şincai era dătătoare de învăţături, ca şi pentru Micu, care o numea „dascălul tuturor lucrurilor". Şi istoria noastră, după Şincai, ne învaţă mai ales că tot ce am avut să suferim a plecat — cum spunea, am văzut, şi în altă parte — din greşeli ale noastre şi din multe neajunsuri din partea streinilor :

„Vai neamului românesc, şi iarăşi vai ! carele uitîndu-şi viţa şi sămînţa geme supt jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru neînvăţătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa şi vicleşugul neamurilor celor streine care cu frumoase pretesturi... înşală pre beţii români de-i stăpînesc şi în zioa de acum... Se înşală şi astăzi mulţi din neamul românesc de mai mult cred celor ce nici le fuge, nici le muge de dînşii decît celor ce sînt de neamul lor şi mai se sfarmă pentru binele lor. Căci sîngele nu se face apă, precum este zicala" (II, 337—338).

Printre cei care ne-au asuprit mai mult şi a căror perfidie nu am înţeles-o de multe ori, Şincai pune în primul rînd pe unguri. Dacă însă ei ne-au prigonit fără preget, la ce le-a folosit, spune Şincai, această îndîrjire ? Trăind în mai bună înţelegere cu noi, ar fi fost şi spre folosul lor. în ce fel ? Şincai exprimă cu acest prilej o părere care merită să fie relevată, părerea că :

„Ungurii cei vestiţi mai înainte în toată lumea de atunci au început a merge înapoi ca racii de cînd s-au despărţit românii şi s-au însoţit cu alte neamuri" (II, 3).

Nobilime! ungureşti, hrănita cu sînge românesc, Şincai îi cerea, prin urmare, semne de recunoştinţa, cum tuturor ungurilor le lăsa a înţelege că învrăjbirea cu românii a fost spre paguba lor. Cuviinţe pierdute în pustiu, cum desigur că Şincai îşi dedea singur sama din ceea ce-i arătase istoria, tot trecutul nostru, aşa cum munca lui, de o vieaţă întreagă, căutase să-1 desluşească pentru ca sa ajute altora ducerea mai departe a cercetărilor care-1 pasionase şi pentru ca să-şi împlinească o datorie faţă de neamul lui.

PETRU MAIOR

Al treilea dintre învăţaţii transilvăneni care au pus bazele şcoalei latiniste este Petru Maior. Activitatea lui întregeşte pe aceea a lui Micu şi Şincai. în multe puncte vom vedea că ideile lui reproduc, aproape în aceeaşi formă, pe cele susţinute de cei doi contemporani ai lui, dar alături de acestea vom găsi la Petru Maior o dezvoltare a principiilor care-i călăuzise pe ceilalţi, cum şi păreri personale, duse la exagerări de multe ori, dar avînd valoarea lor pentru vremea de atunci.

Asupra vieţei lui Maior avem mai puţine informaţii şi ele au fost culese în biografia pe care a dat-o At. Marienescu, în discursul său de recepţie la Academie *(Anal. Acad. Rom.,* seria a Il-a, t. V, 31 urm.). La datele adunate de Marienescu vin să se adauge acelea pe care le găsim într-o broşură a lui Petru Maior, *Răspuns la cîrtire,* care, necunoscută mai înainte, s-a retipărit în *Revista critică-literară,* II, 68, 123.

Petru Maior era de loc din Căpuşul-de-Cîmpie. Data naşterei sale nu ne e cunoscută ; ţinînd totuşi samă că la 1774 a plecat la Roma împreună cu Şincai şi că trebuia să aibă cam aceeaşi vîrstă cu acesta, putem presupune că s-a născut pe la 1753, 1754. Cele dintîi studii le-a făcut la Oşorhei, Cluj şi Blaj. Ducîndu-se la Roma în 1774, a petrecut acolo pînă în 1779, studiind filozofia şi teologia. La întoarcere s-a oprit la Viena, unde a stat un an ca să înveţe dreptul canonic *(Rev. crit.-lit.,* II, 126). La 1780 e numit profesor la Blaj pentru logică, metafizică şi dreptul natural „întru care deregătorie patru ani cu atîta nevoinţă au petrecut cît din şcoala lui ieşiţi bărbaţi se feceră floarea românilor şi în clir şi în politie" *(ibid.).* Primind în timpul acesta hirotonirea, în 1784, cînd trebui să părăsească Blajul din cauza intrigilor episcopului Bob, i se încredinţa parohia Reghinului şi protopopiatul Gurghiului, în eparhia Făgăraşului.

Cei cincisprezece ani pe care i-a petrecut în parohie au fost pentru el un prilej să ajute ridicarea celor de jos, să fie sfătuitorul luminat al celor rămaşi în urmă de care nici preoţii nu se prea îngrîjiau, pentru că, după cum spune Maior, ei singuri erau înapoiaţi, „cu aşa puţină învăţătură cît se aflau unii carii mai nu-şi ştiau numele iscăli" *(ibid.).* Cît bine a făcut în parohia lui „spre creşterea cuceriei, spre cultura şi folosul neamului românesc", se vede din *Răspunsul* pe care 1-a dat — nu sub numele său — celor care lăsau să se audă cîrtiri împotriva lui : „Prin toate satele au rînduit şi au înteţit feciorii şi fetele, mici şi mari, să meargă la diacul bisericei a învăţa lucrurile cele creştineşti ; şi părinţilor le-au poruncit ca să facă pre fiii săi cele ce au învăţat să le procetească acasă în toate zilele... Cu această mijlocire învăţară şi părinţii de la fiii săi auzind adeseori... Mergea Petru Maior prin sate unde, adunînd pruncii, făcea examen... Vara umbla pe cîmpuri, prin păduri, unde ştia că sînt adunaţi pruncii a paşte vitele şi văzîndu-i îi striga la dînsul, carii cunoscîndu-1 îndată alergau cu toţii acolo şi el îi întreba cele ce au învăţat şi de nou îi mai învăţa şi-i lumina... Aşa s-a purtat Petru Maior cu învăţătura pe locurile acele" *(ibid.,* 128). Pildă frumoasă de luminător al sufletelor, de cărturar care se crede dator să împărtăşească cît mai multora darurile minţei lui.

La 1800 Petru Maior părăseşte Transilvania, ducîndu-se la Buda unde avea să i se încredinţeze funcţia de „crăiesc revizor" al cărţilor pe care o avusese şi Micu. Aceasta dădu îndată prilej răuvoitorilor lui să spună că a părăsit îndatoririle bisericeşti. în răspunsul pe care 1-a publicat şi pe care l-am mai amintit, Petru Maior venia să înlăture această insinuare, arătînd că, de fapt, nu lăsase parohia şi protopopiatul lui, că aparţînea încă diecesei Făgăraşului şi primise dezlegare de la episcopul din Blaj să se ducă la Buda ca să fie spre folosul alor săi şi acolo : „nu ca să iasă din eparhia Făgăraşului s-au dus Petru Maior la Buda, ci ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc" *(Rev. crit.-lit.,* II, 124). Ce-1 îndemnase să părăsească Reghinul, ori cu cîtă rîvnă ar fi ţinut să mai lucreze acolo aşa cum am văzut, era, fără îndoială, dorul lui să ia parte cît mai activă la mişcarea culturală şi să poată avea înlesniri pentru tipărirea scrierilor de mult începute. Probabil că şi alt motiv îl determinase să ia această hotărîre, anume neînţelegerile cu episcopul Bob, ale cărui porniri le cunoaştem şi despre care dînsul nu se sfia să-şi spună părerile ; îl judeca aspru, printre altele pentru că era dat „la adunarea de bani" şi nu avea „vrere spre oamenii cei învăţaţi" *(Ist. pentru începutul românilor,* ed. 1834, 258). De la 1800 pînă la 1821,

cînd a murit (la 14 februar), Petru Maior pare 5a fi stat fără întrerupere la Buda — amănunte asupra vieţei lui în acest timp ne lipsesc. în tot timpul cît a petrecut acolo, activitatea lui a fost din cele mai rodnice, atunci a tipărit dînsul cea mai mare parte din scrierile sale.

în ordinea lor cronologică — le amintim întîi astfel, rămînînd să analizăm mai departe pe cele mai însemnate — scrierile lui Petru Maior sînt acestea : *Procanon,* redactat la 1783 ; rămas mult timp necunoscut, s-a tipărit de C. Erbiceanu, la 1894, după un manuscris lacunar la sfîrşit ; *Protopapadichia* (1795) ; din el s-au publicat numai cîteva fragmente în *Sionulu rornanescu* al lui Gr. Silaşi, Viena, 1865, 1866 ; *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi,* Buda, 1809 ; *Didahii, adică învăţături pentru creşterea fiilor, la îngropăciunea fiilor morţi,* Buda, 1809 (scopul lor e arătat astfel în prefaţă : „Pentru ajutoriul preoţilor, carii deobştejmai mulţi îngroapă prunci în popoarăle sale decît de cei în vîrstă, am întocmit întru acest chip aceste cincisprezece didahii pentru creşterea fiilor. Carea titulă nu pentru aceia o poartă în frunte aceste didahii, că doară osebit încuviinţate ar fi jalnicii vremi a îngropăciunii pruncilor, ci pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învăţătura cea pentru creşterea fiilor, cu atîta mai vîrtos e de lipsă la astrucarea pruncilor a cavînta pentru creşterea fiilor ; că fiind umiliţi cu inima întru acest timp părinţii, mai cu deadins, auzind datoria care o au ei spre creşterea fiilor săi, se căesc pentru greşelele cele întru creşterea fiilor sau cu ştiinţa sau cu neştiinţa pînă aci făcute, şi cu aceia se deşteaptă şi se îmbărbăta spre datornica creştere a fiilor celor rămaşi în viiaţă") ; *Prediche sau învăţături la toate duminecile şi sărbătorile anului,* Buda, partea întîi, 1810 ; partea a II-a şi a III-a, 1811 (în precuvântare arată astfel ce 1-a îndemnat să tipărească aceste predici : „nu e îndoială că preoţii, carii sînt păstori sufleteşti... în toate zilele, dar mai vîrtos în sărbători strînsă detorie au a face învăţătură poporenilor săi. însă, precum mulţi cu laudă împlinesc detona aceasta, aşa unii nu o dată sînt siliţi a ţinea buzele închise, nu că doară nu ar avea învăpăiată rîvnă spre propoveduirea cuvîntului lui Dumnezeu, ci lipsa cărţilor, de unde se poate^ scoate mîntuitoarele învăţături, neîndrăzneţi îi face pre ei. Că acele Cazanii, care se află prin bisericile noastre, măcar că multe frumoase cuvinte cuprind în sînul său, totuşi nu sînt aşa întocmite ca sau preotul să poată culege dintr-însele dese învăţături, care să le zică de rost înaintea poporului, sau înse dovedeie că ţesătura lor să poată îndupleca cerbicea multor creştini de acum, întru carii nu numai s-au răcit dragostea, ci cu totul e îngheţată şi inima lor, ca stîlpul întru carele se prefăcu muierea lui Lot pentru neascultare, se află învârtoşată şi împietrită") ;*Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* Buda, 1812, cu două adausuri ; *Disertaţie pentru începutul limbei româneşti ; Disertaţie pentru literatura cea vechie a românilor* s-a retipărit la 1834 de I. Mâlinescu şi la 1883 de „Societatea Petru Maior" ; *Istoria Besericei românilor,* Buda, 1813 (tipărită numai în parte de Maior ; ce rămăsese inedit s-a publicat de Cipariu în *Acte şi fragmente,* 129—137, 145 urm.) ; *Animadversiones in recensionem historiae „De origine Valachorum",* Buda, 1814 ; *Reflexiones in responsum Domini recensentis viennensis ad „Animadversiones"...* Buda, 1815 ; *Conttmplatio recensionis...,* Buda, 1816 ; *întîmplările lui Telemah,* Buda, 1818 (trad. nu direct din franţuzeşte, ci din italieneşte) ; *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi* şi *Dialoga pentru începutul limbei române,* Buda, 1819 (acestea sînt cunoscute numaî din *Dicţionarul de Buda,* unde sînt tipărite la început, dar despre apariţiunea lor în 1819 se vorbeşte în ediţia *Ist. p. 'începutul Rom.* a lui I. Mălinescu unde, la pag. 262, reproducîndu-se *Dialogul,* se spune : *„Dialogu* carele se află în *Ortografia* cu litere stremoşeşti... tipărită întîiu 1819") ; *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemţesc,* Buda, 1825, cunoscutul *Dicţionar* de Buda la care Petru Maior a dat colaborarea sa. Pe lîngă acestea se pot aminti cîteva fragmente cu privire la gramatica limbei romane pe care Maior le-a scris în româneşte şi latineşte ; ele s-au publicat de Cipariu în *Archivu,* 27, 297, 338, 355, 380 şi urm.

Să vedem care sînt ideile exprimate de Petru Maior în aceste scrieri, punînd în evidenţă pe cele mai însemnate.

Cea dintîi din aceste scrieri aparţine literaturei bisericeşti. *Procanonul* atinge chestiunea unirei românilor cu Biserica din Roma şi cuprinde o critică foarte aspră de multe ori a organizaţiei eclesiastice a catolicilor. Ideea principală care se desprinde din *Procanon* e aceeaşi pe care am întîlnit-o la Şincai, anume că unirea nu trebuie înţeleasă ca un pas spre catolicizarea românilor. Idolatria catolicismului nu trebuie să pătrundă la noi, spune Petru Maior, pentru că multe rătăciri s-au strecurat în alcătuirea Bisericei din Apus. Chiar autoritatea, infailibilitatea („nesmîntnicia") papei e arătată de Maior ca neavînd temeiurile care i se atribuie. Cu multă vervă sînt criticaţi şi preoţii şi călugării catolici că duc o vieaţă care nu se potriveşte cu rolul lor, ţinînd prea

mult la aparenţe strălucitoare şi trăind cum nu poate fi iertat propovăduitorilor credinţei :

„Surle la prînzurile lor ca la praznicul lui Navucodonzor„ bucatele dese, **sârbii** înaintea lor cu frică şi cu cutremur, în vîrful degetelor pipăind, nu călcînd, necurmaţi, şi nenumăraţi. Ba unii carii tocmai ar trăbui să se arate cu pilda mai mici, la atîta i-au tras gîndul cel pămîntesc cît, neştiind cum s-ar putea arăta mai mari şi mai cu vîlfă, poroncesc cu cîte doisprezece oameni împodobiţi pre umere cu tronul să-i poarte în beserică" (7).

O parte din ideile expuse în *Procanon* aveau să fie reluate„ mai discret şi sub forma expunerei istorice, în cartea ce avea să apară cu treizeci de ani mai tîrziu, în *Istoria Besericei românilor.* Aceasta e o lucrare unică în literatura noastră prin faptul că înaintea lui Maior nimeni nu se gîndise să înfăţişeze dezvoltarea bisericei noastre de la începuturile ei. în ea Petru Maior a adunat multe documente şi mărturii orale şi, deşi a scris-o în foarte scurt timp — „cu ajutorul nopţilor celor lungi a unsprezece săptămâni" — se vede că a pregătit-o multă vreme, cum spune în prefaţă : „dorul cel nestîmpărat, carele pururea l-am avut a cunoaşte întîmplările Besericei românilor, din tinereţele mele m-au îndemnat a culege oriunde aflam vro hîrtiuţă în care era scrise lucruri de ale Besericei românilor... Din pruncie am auzit bucuros pe bătrîni cînd grăia despre lucruri vechi ale besericei şi ale vlădicilor, în tmereţele sale văzute şi de la părinţii lor auzite. După aceea înadins cercam să aflu de acest feliu de bărbaţi vechi de zile şi însumi le dam ocazie a vorbi despre lucruri de demult". Cu această bogată, informaţie *Istoria Besericei* e o lucrare care şi astăzi trebuie consultată de istorici. Ea cuprinde două părţi ; cea dintîi urmăreşte *Istoria cuceriei sau a credinţei românilor ;* cea de a doua, *De<pre ierarhie,* e consacrată în special episcopatelor din Transilvania :. expunerea trebuia să meargă pînă la începutul secolului al XlX-lea şi să cuprindă un capitol despre biserica românilor de peste Dunăre, dar partea aceasta nu s-a tipărit de Maior şi se pare că hpsia în manuscrisul după care Cipariu a dat continuarea în *Acte şi fragmente.* Tendinţa principală a *Istoriei Besericei* este aducerea de dovezi pentru a se arăta că creştinismul este foarte vechi ia noi, şi de aceea Petru Maior caută să probeze că odată cu colonizarea Daciei s-a răspândit şi legea lui Cristos la noi, mulţi din coloniştii aduşi aici fiind părtaşi ai credinţei nouă. Faptul acesta nu-1 poate dovedi, fireşte, cu bune temeiuri Petru Maior, dar părerea lui se întîlneşte cu adevărul cînd susţine că elementele fundamentale ale creştinismului nostru sînt latine, că nu le-am primit de la slavi, cum voiau cu orice preţ să dovedească istoricii streini

ca Engel şi Sulzer. Stabilirea acestui fapt era pentru Maior preocuparea de căpetenie şi istoria cea mai veche a bisericei noastre i se înfăţişa în chipul acesta deplin limpezită, aşa că asupra altor chestiuni a trecut repede pentru a ajunge la unire, care e privită de dînsul cu rezervele la care ne aşteptăm după ceea ce cunoaştem din *Procanon.* Partea din urmă are însemnătatea că aduce un material preţios pentru istoria bisericii din Transilvania.

Pentru cunoaşterea părerilor filologice ale lui Petru Maior trebuie să ne adresăm la cele două *Disertaţii* publicate la sfîrşitul *Istoriei pentru începutul românilor* (cîteva observaţii asupra limbei se întîlnesc, dealtfel, şi în paginile acesteia), la *Dicţionarul* de Buda şi la fragmentele de gramatică publicate de Cipariu. Cu privire la latinitatea limbei române, Petru Maior aduce un punct de vedere nou, care îl desparte de ceilalţi doi învăţaţi ai şcoalei latiniste. Pe cînd Micu şi Şincai credeau că limba română a rezultat din coruperea latinei clasice, Petru Maior vine să exprime o părere care se întîlneşte cu aceea pe care aveau s-o ia ca punct de plecare filologii de mai tîrziu, cei care au pus bazele ştiinţifice ale romanisticei — părerea anume că limba română derivă din latina populară, nu cea literară, clasică. Petru Maior înţelesese că alături de latina scrisă „gramaticească", aşa cum ni s-a păstrat în operele lui Cicero, Tit Liviu ş.a., a existat latina vorbită, latina întrebuinţată de popor, şi aceasta trebuia pusă la baza limbei române :

„Cum că alta au fost limba latinească cea îndreptată sau corectă şi alta ceia ce resuna în gura poporului latinesc şi cum ca ceia fu născută din ceasta şi dirept aceia limba latinească cea proastă sau a poporului cu dreptul se zice mamă limbei latineşti cei corecte însăşi natura seau firea corecţiei destul de chiar arata...

Limba românească e acea limbă latinească comună carea pre la începutul sutei a doua era în gura romanilor şi a tuturor italianilor."

Ist. p. încep, rom., ed. 1834, 233, 236 ; cf. *Dicţ.* de Buda, 63 ; *Archivul* lui Cipariu, 27.

Privind astfel originile limbei române, Petru Maior apare superior pe terenul filologic lui Micu şi Şincai. El a arătat intuiţie mai ageră, şi pentru a dovedi legăturile limbei noastre cu latina vulgară dînsul recurge la un material de informaţie care nu se găseşte la ceilalţi doi învăţaţi : îl vedem citind Inscripţii pentru a descoperi forme latine vulgare ; ceva mai mult : studiind formele româneşti, le compară cu cele din alte limbi romanice, în special din italiană, întrebuinţînd — fireşte, cu stîngăcii uşor de

înţeles pe vremea lui — o metodă care avea să ajungă mai tîrziu la adevărata ei îndrumare ştiinţifică.

Dar dacă Petru Maior a plecat de la o idee care se întemeia pe adevăr, concluziunile la care a ajuns l-au îndepărtat de la calea bună pe care pornise. Urmărind mai departe dezvoltarea limbei române, părerea la care se opreşte este că ea s-a efectuat fără amestec de elemente streine, autohtone. Că dacii ar fi influenţat graiul nostru, aceasta nu voia s-o creadă Petru Maior. Un fapt însă pe care nu-1 putea contesta era prezenţa în limba romării a unor forme pentru care nu găsia echivalente nici în latină, nici în alte limbi. Dar asemenea forme, venia să spună dînsul, pot fi uşor explicate admiţînd că sînt de origine latină. Şi teoria pe care o formulează cu acest prilej este următoarea : limba latină, aceea care era vorbită în Latium şi cu vremea s-a întins peste tot teritoriul Italiei, venind în atingere cu diferitele graiuri locale, cu dialectele italice, a primit de la acestea unele elemente care, deşi necunoscute nouă, au putut totuşi să existe şi să fie transmise limbei române prin vorbirea coloniştilor aşezaţi în Dacia : „au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părţi ale Italiei care la italieni de mult acum au pierit, iar la români să mai ţin ?" *(Ist. pentru inc. rom.,* 237 ; cf. *Dicţ.* de Buda, 73). în chipul acesta explică Petru Maior particularităţile caracteristice ale limbei române, cum sînt sunetul *î* şi postpunerea articolului ; asemenea particularităţi sînt socotite de el ca transmise din graiul coloniştilor veniţi în Dacia şi nicidecum ca urme de înrîurire streină *(ibid.,* 133, 243).

Asemenea credinţe filologice era firesc să-1 ducă pe Maior la convingerea că limba română şi-a păstrat mai bine caracterul primitiv, e mai curată decît toate celelalte limbi derivate din latină. Hotărîtoare pentru această convingere a sa era compararea între română şi italiană, care, după dînsul, punea în evidenţă alterările numeroase pe care aceasta din urmă le-a suferit prin amestecul cu alte limbi :

„Resbâtînd în Italia şi lungă vreme domnind acolo goţii, longobardii şi alte ghinte nemţeşti, cu mult mai vîrtos se schimonosi linba cea de obşte latinească seau italienească...

De oară ce dară... linba latinească cea comună după vremea eşirei din Italia la Dachia cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că linba românească e mai curată linbă latinească a poporului roman celui vechiu decît linba italienească cea de acum şi mai cu cădere este a judeca din linba cea românească cum au

fost linba romanilor celor vechi decît din linba italienească cea de acum".

Ibid., 236 ; cf. şi *Dicţ.* de Buda, VI, 64.

Apărînd teoria purităţei limbei noastre, Petru Maior nu *a* putut totuşi contesta influenţa pe care au avut-o slavii la noi. Aceasta îi apărea evidentă cînd lua în seamă unele cuvinte româneşti asemănătoare cu cele slave. Dacă despre cîteva din ele credea că au fost luate de slavi de la români *(Dicţ.* de Buda, 84), pentru altele nu se putea să nu admită că sînt împrumuturi slave la noi. Această „pîngărire" a limbei române prin amestecul de elemente s!a-e i se părea însă că nu lăsase urme prea adînci, nu alterase latinitatea graiului nostru. De altă parte, pentru ca să redea limbei române deplină puritate, Petru Maior găsise soluţia în eliminarea tuturor slavismelor, cerînd pentru aceasta ca românii să se înţeleagă să nu le mai întrebuinţeze :

„Nu putem tăgădui că în limba românească sînt vîrîte cu\ inie de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună... însă slovenii de ţesetura limbei româneşti cea din lontru nice cum nu s-au atins, ci aceea^ au rămas întreagă, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoşii românilor, în Dachia. Ci şi cuvintele care sînt de la sloveni vîrîte în limba românească prea lesne se cunosc şi uşor ar fi de s-ar .învoi români a spre aceea a le scoate şi a face curată limba românească."

Ibid., 236 ; cf. 14.

De la cercetarea limbei, Maior ajungea astfel la reforma ei. Preocupat de înnoirile care ar trebui aduse, îl vedem exprimând şi în această privinţă unele păreri drepte, astfel cînd propune să se introducă termeni din latină şi din limbile înrudite cu a noastră, pentru că numai astfel vom putea îmbogăţi mijloacele de exprimare :

„Unde întru ştiinţele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le este slobod în lipsele sale a se împrumuta de ia limba eîinească şi sârbilor şi ruşilor de la limba slavonească cea din cărţi, aşa şi noi toată cădinţa avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba şi cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frînceasca şi cu cea spaniolească."

Ist. Besericei, 183.

Alte schimbări cu privire la limba literară, la felul ei de scriere în special, îl duceau la aceleaşi păreri cu ale lui Micu ji Şincai — erau doar hotărîte în programul şcoaiei latiniste. Arătînd că noi multă vreme a trebuit să scriem cu litere latine *(Ist. pentru inc. rom.,* 250) şi numai tîrziu slavii „cu viclenie" au venit să ne înveţe să scriem cu slovele lor, Petru Maior a îndemnat sta-

tornic_ sa ne întoarcem la alfabetul latin, şi aceasta în scrierile „politiceşti", pentru că în cărţile bisericeşti admitea, la fel cu Şincai, că se pot păstra caracterele slavone :

„Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărţile bisericeşti... Se cade noi românii, fiind de sînge romani şi aceleaşi slove avîndu-le mai demult, afară de biserică iarăşi să scriem cu slove lateneşti, ca să ne curăţăm odată limba de varvarie. Toţi ereticii a tuturor limbilor din Europa, cari tocma sînt tăiaţi de cătră Biserica Romei, întrebuinţează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă cele latineşti, apoi fiii împărăţiei, românii, din bună voia lor „să remînă lipsiţi de vestieriul lor cel strămoşesc ?!"

Ist. pentru inc. rom., 257 ; cf. *Dicț.* de Buda, 72.

Părerile asupra scrierei cu litere latine sînt arătate de Petru Maior în *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi.* Ideea de la care pleca scriind acest tratat era că ortografia noastră trebuie apropiată de cea italiană (deci să scriem *ce,* ţc, *chi, ghi).* Pentru redarea sunetului special românesc *ă* propunea pe *a, e* cu un apostrof deasupra, după cum *ă* e rezultat din *a* ori din *e* latini ; aceleaşi semne, în plus *i,* tot cu apostrof, le admitea pentru *î* ; diftongii *ea, oa* recomanda să fie scrişl cu *e, 6,* iar pentru consoana z, cînd derivă din *d* latin, propunea *d.* Cu unele modificări, ortografia aceasta a fost urmată maî tîrziu, şi dacă mai amintim că Petru Maior a fixat semnele *ş, ţ,* putem spune că lui îi datorim unele îndrumări bune pentru ortografia noastră.

Dar activitatea lui filologică nu s-a oprit aici. Ei îi datorim în parte şi *Dicţionarul* de Buda, care e cel dintîi dicţionar etimologic al limbei române. Elaborarea şi tipărirea lui are un întreg istoric. Din prefaţă şi din manuscrisele păstrate la Oradea-Mare se vede că dicţionarul acesta a fost început de Samuil Micu. După moartea acestuia lucrarea intră în mâinile lui V. Coloşi (Colossi) care începuse de asemenea un dicţionar, cum se vede dintr-un manuscris de la Oradea-Mare purtând data de 1805 *(Paucula quaedam excerpta e dictionario valachico-latino-ungarico-germanico; v. Anal. Acad. Rom.,* seria a Il-a, t. II, 212). Sub forma revăzută[1] şi adausă de Coloşi, dicţionarul începe să se tipărească şi o foaie din această primă ediţie s-a păstrat în biblioteca Universităţei din Iaşi, alăturată la manuscrisul unui alt dicţionar, din 1803, acela al lui Crişan, cu totul deosebit de cel de Buda şi interesant în felul lui pentru că dă multe forme dialectale (v. Ar. Densusianu, *Din istoria Lexiconului de Buda,* în *Rev. critică-lil.,*

[1] **In ediţia de bază :** ***rezultată*** **(n. ed.).**

IV, 193 urm. ; cf. 33). Tipărirea s-a oprit însă din cauză *ca.* manuscrisul nu ajunsese la o redacţiune satisfăcătoare şi, întîmplîndu-se să moară Coloşi, dicţionarul fu încredinţat, în urma recornandaţiunei episcopului Samuil Vulcan, lui I. Corneli. Nici acesta nu putu să-i dea redacţiunea aşteptată, aşa că în 1820 fu însărcinat Petru Maior cu revizuirea întregei lucrări. Dînsul modifică părţile ce nu-1 mulţumiau şi adăugă etimologiile cuvintelor lăsate neexplicate de predecesorii săi, cum şi formele corespunzătoare din italiană, franceză, spaniolă, dar nu putu da din^ munca lui mai mult, pentru că după cîteva luni jnoartea veni să-1 despartă de această operă în care ar fi vrut să pună toată ştiinţa lui filologică. Maior ajunse să revadă dicţionarul pînă la litera *H* şi Ia moartea lui partea rămasă neterminată fu redactată de I. Teodcr<"rlci şi A. Teodori şi dicţionarul putu astfel să apară la 1825. *Abu* cum se înfăţişează, *Dicţionarul* de Buda e o operă remarcabilă prin munca de peste treizeci de ani depusă în ea de cei care s-au perindat ca să o desăvârşească şi prin noutatea ei în literatura noastră filologică. Sînt, desigur, multe lipsuri în el, mai ales în ce priveşte etimologia cuvintelor. Cînd, de pildă, *abur* (scris *abore) t* derivat de *vapor* „per aphoeresim et antithesim", *blană* din *planca,* „mutato *p* in *b", brînză* din *prandium,* „id enim est pauperorum prandium cum polenta", *cofă* din *cupa* ş.a., asemenea derivaţiuni ne fac să surîdem astăzi, pe cînd lui Maior şi celorlalţi colaboratori li se păreau absolut sigure. De relevat totuşi că în cursul redacţiunei dicţionarului păreri eronate au fost rectificate, lăsîndu-se să intervie uneori o critică mai bine călăuzită. Astfel — pentru ca să cităm un exemplu — pe cînd Maior în tratatul latin asupra *Ortografiei,* retipărit la începutul dicţionarului, dedea, ca etimologie pentru *tîlhar,* pe latinul *telifer,* „quia latrones tela ferunt" (pag. 20), etimologia aceasta a fost părăsită în corpul dicţionarului — probabil de Teodorovici şi Teodori — dîndu-se, unde e înşirat la rîndul lui cuvîntul *tîlhar,* derivarea din *un%.Jolvaj.* în starea cercetărilor filologice de acum o sută de ani rătăciri în felul celor amintite erau fireşti şi ar fi o greşală, un zel_ pedant să judecăm *Dicţionarul* de Buda după cunoştinţele filologice de azi, sprijinite de metodele care, încetul cu încetul, au ajuns să fie fixate. Să nu ne mirăm iarăşi dacă această lucrare lexicografică nu ne mulţumeşte şi în alte privinţe, astfel cînd constatăm o contrazicere între ce ne aduce dicţionarul şi principiile formulate de Petru Maior. Am văzut că dînsul admitea, cu o ageră intuiţie, că limba română derivă din latina vulgară, dar în dicţionar cuvintele sînt derivate totdeauna din formele clasice. Principiile au rămas, prin urmare, neaplicate în practică. Dar se putea altfel *t*

Pe vremea lui Petru Maior, deşi se putea vorbi de latina vulgară, totuşi particularităţile ei nu erau cunoscute, deoarece studiile despre ea nu erau încă fixate pe bazele ştiinţifice care au dat rezultatele de care ne folosim astăzi. De unde putea şti, de pildă, Petru Maior că o formă ca *măr* derivă din latinul vulgar *melum,* nu din clasicul *malum,* cînd nu se ajunsese să se stabilească nici prin compararea limbilor romanice, nici prin atestări directe din latină existenţa lui *melum ?* De aceea dînsul scria *7n5.ru,* apropiind lornia românească de clasicul *malum,* pe cînd dacă ar fi cunoscut forma adevărată care e la baza ei şi urmînd principiul etimologic cum era de părere, ar fi trebuit să scrie *meru.* Insuficienţele, inconsecvenţele *Dicţionarului* de Buda îşi au, prin urmare, explicaţiunea lor şi nu trebuie să ne lăsăm prea mult influenţaţi de ele cînd e să judecăm valoarea acestei opere care în împrejurările în care a apărut e una din cele mai de samă pe care le înregistrează istoria filologiei noastre.

Rămîne să ne ocupăm de altă scriere a lui Petru Maior, aceea care 1-a pus în rîndul istoricilor noştri de frunte.

Istoria pentru începutul românilor in Dzcia a fost scrisă, cum se vede din titlu, pentru a arăta originea noastră. în gîndul lui Maior, deosebindu-se într-aceasta de Şincai, nu a fost să dea o istorie a poporului nostru pînă în timpurile mai nouă. Pe ei îl preocupau mai mult începuturile vieţei noastre naţionale, pentru că din lămurirea lor mai ales ştia că are să răsară conştiinţa pe care trebuie să o avem de noi înşine. Scopul lui îl arăta limpede în cuvintele din prefaţă :

„Cugetul meu este nu întreagă istoria românilor a o ţese, fără cele ce mai vîrtos se ţin de începutul lor în Dachia, din vechi scriptori, pentru aceia a le însămna ca văzînd românii din ce viţă strelucită sînt prăsiţi toţi să se îndemne stremoşilor săi întru omenie şi în bună cuviinţă a le urma".

Voia în acelaşi timp să răspundă celor care ne ponegriau, celor deprinşi „a vomi cu condeiul" asupra noastră şi care nu mai trebuiau cruţaţi, pentru că :

„cu cît românii mai adînc tac, nemica respunzînd nedrepţilor defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă spre români a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori".

începînd povestirea sa de la colonizarea Daciei şi ducînd-o, cu priviri, şi asupra istoriei românilor de la sudul Dunărei, pînă la domnia Asăneştilor (cu un scurt adaus despre „împăraţii românilor preste Dunăre pînă la venirea turcilor"), Petru Maior ţinea, întocmai ca Şincai, să dovedească întîi originea noastră latină şi

pentru aceasta, ca istoric, aducea argumente care se întîlneau cu acelea pe care se razimă în teoriile sale filologice.

începuturile poporului nostru i se arătau foarte limpezi lui Petru Maior. Cucerirea Daciei se întîmplase, după părerea lui, în împrejurări nici că se putea mai prielnice pentru ca elementul latin să se păstreze fără nici un amestec cu cel strein. Războaiele cu dacii le socotim aşa de hotarîtoare în urmările lor că cea mai mare parte din ei au trebuit sa piară şi cei care mai rămăsese au fost desigur siliţi să părăsească pămîntul lor. Amestecul cu autohtonii nu s-a putut întîmplă, îşi zicea Petru Maior, nici prin căsătorii între colonîştii romani şi femeile dace, pentru că mîndna de rasă era una din însuşirile strămoşilor noştri :

„Cine... fără prejudecare va socoti lipseşte să creadă cum că dachii, îmbulziţi de cunoştinţa răutăţilor sale celor dăceşti, carii au avut timp nu au aşteptat să dea faţă cu romanii, nice nu au mai rămas nici unii în Dachia, ci precum mulţi, neputînd scăpa dinaintea romanilor, ci înde ei se omorîră, aşa aceştii cu mueri şi cu prunci cu tot au iugit, precum se şi văd în Columna lui Traian...

însăşi strălucirea sîngelui roman încă destul era a împedeca pre romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum era muerile dache... La romani era ocară a se căsători cu mueri de alt neam... E>e aceea este că şi astăzi oamenii poporului românesc atîta se feresc de a se căsători cu mueri care nu sint române" (7, 14).

După ce, cu asemenea argumente, îşi liniştea gîndul că s-ar fi putut să se întunece nobleţea noastră în atingeri cu „barbarii", Petru Maior se îndrepta spre altă problemă, tot aşa de neliniştitoare, din istoria noastră. Era aceea a continuităţei elementului românesc în Dacia. Găslndu-se în faţa unor adversari ca Sulzer, Eder şi Engel, care lăsase să se răspândească „fabula" despre părăsirea Daciei în veacul al III-lea, Petru Maior nu se putea să nu se gîndească la spulberarea acestei născociri, şi în căutarea de dovezî îl vedem oprindu-se cam la ce ne e cunoscut din altă parte, din *Cronica* lui Şincai. Şi dînsul se adresa numai la judecata firească pentru ca să apere convingerea că pe pământul Daciei nici o clipă nu s-a întrerupt vieaţa romană şi cea românească. Dacă împăratul Adrian se gândise într-un moment să lase în voia soartei provincia de curînd cucerită, în cele din urmă a trebuit să părăsească acest gând. Şi dacă aceasta nu se putuse întîmplă pe vremea lui Adrian, era oare cu putinţă să se hotărască aşa ceva mai tîrziu, sub Aurelian, cînd populaţia romană era legată mai mult de ţara nouă prin puterea vremei, a deprinderilor, a sentimentului de aşezare statornică pe locuri unde se perindase mai multe generaţii ?

„Dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecase romanii în Dachia, cu neputinţă fu a-i mişca pre romani... cu cît mai cu neputinţă era pre romanii casaşi a-i scoate din Dachia şi a-i aşeza aiurea în zilele lui Aurelian...

Mai la două sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimişi, era aşezaţi în Dachia, ţeară desfătată... Cine e atîta nesimţitoriu carele să nu ştie că tuturor oamenilor atîta le este dulce şi vrută patria întru carea sînt născuţi şi crescuţi şi unde oasele părinţilor şi a moşilor lor celor răposaţi se odihnesc cît tocmai de ar fi şi slabă ţeară şi cu multe necazuri ar avea a se lupta într-însa, puţini se află carii să se plece a-şi lăsa patria ?" (29—30).

Istoriceşte, continuitatea noastră în Dacia nu era dovedita de Petru Maior, cum am văzut că nu izbutise nici Şincai. Invocînd bunul-simţ, recurgînd la raţionamente logice şi căutînd să impresioneze prin fraze patetice, dînsul credea că nu i se poate cere mai mult pentru ca să dea răspunsul într-o chestiune exploatată cu anumite intenţii de duşmanii noştri.

Rămînea încă un punct din istoria noastră asupra căruia Petru Maior trebuia să-şi aducă părerea lui. Era convieţuirea noastră cu slavii şi urmările ei. Această convieţuire nu se putea să nu o recunoască, dar efectele ei căuta să le reducă la cît mai puţin. Şi tratînd chestiunea din punct de vedere istoric — fără totuşi să stăruiască asupra ei în măsura în care ne-am aştepta — dînsul vine să introducă şi consideraţiuni filologice, pentru a ajunge la concluzia pe care am văzut-o cînd am cercetat teoriile sale asupra limbei, anume că amestecul cu slavii, deşi a existat, totuşi nu a alterat caracterul nostru de popor latin. înrîurirea slavă îl turbura însă din alt punct de vedere, acela al culturei noastre, găsind că din cauza ei am rămas multă vreme în întunerec (cf. *ibid.,* 253). Şi totuşi, dacă Petru Maior ar fi fost mai obiectiv, dacă ar fi privit faptele cu mai mult spirit critic, ar fi trebuit să recunoască — cum cred că trebuie recunoscut astăzi — că atingerile cu slavii nu au fost numai în paguba noastră. Dacă aşezarea slavilor printre noi a avut ca urmare că ne-a despărţit de restul lumei latine, tocmai această despărţire putem zice că a înlesnit dezvoltarea noastră într-un anumit sens, cum şi păstrarea individualităţei etnice cu caracterele care o disting. Soarta noastră ar fi fost desigur cu totul alta dacă nu s-ar fi întîmplat să se interpună între noi şi celelalte popoare latine elementul slav. Rămînînd în contact direct cu Italia, am fi fost atraşi spre ea şi foarte probabil că am fi ajuns să fim un singur neam cu italienii, cu atît mai mult cu cît şi biserica ne-ar fi apropiat de ei, aşezîndu-ne în rîndurile catolicilor. în orice rău este şi un bine. Slavii ne-au izolat de fraţii noştri şi ne-au împiedicat multe veacuri să ne împărtăşim dintr-o cultură mai înaintată, dar lor le datorim — cred, fără să susţin un paradox — că nu ne-am confundat cu elementul latin din Italia şi am rămas ca o unitate deosebită în lumea romanică.

Teoriile istorice, ca şi cele filologice, ale lui Petru Maior au avut răsunet în lumea învăţaţilor streini, duşmani nouă, şi ei se grăbiră să le combată. Curînd după tipărirea *Istoriei pentru, 'începutul românilor* apăru o recenzie asupra ei (în *Wiener allgemeine Litteraturzeitung, 7* decembrie, 1813), recenzie semnata cu iniţiala K, sub care se ascundea numele lui Kopitar (ea a fost retipărită de Miklosich în ediţia scrierilor lui Kopitar, *Kleinere Schriften,* 230—243). învăţatul slav era o autoritate în chestiuni istorice şi filologice, aşa că părerile lui nu puteau trece nebăgate în samă. Polemizînd cu Maior, Kopitar spunea că e o nebunie să se creadă că elementul dac a dispărut fără să se amestece cu cel latin. O urmă a acestui amestec o găsea Kopitar într-una din particularităţile cele mai caracteristice ale limbei române, în postpunerea articolului, care, după părerea lui, nu putea fi decît o transmisiune din graiul dacilor. Cu privire la scrierea limbei române Kopitar susţinea că e o încercare zadarnică de a introduce alfabetul latin, pentru că nu ar putea fi adaptat la redarea sunetelor româneşti. Fireşte, părerile lui Kopitar nu puteau fi lăsate fără răspuns şi Maior publică atunci *Animadversiones,* unde lua punct cu punct afirmaţiile adversarului pentru ca să apere din nou vederile sale. Kopitar trimise atunci o scrisoare lui Petru Maior, rămasă nepublicată, ceea ce-i dădu prilej acestuia să continue polemica şi să tipărească un nou răspuns, *Reflexiones.* Răspunsul acesta supără foarte mult pe Kopitar şi el publică atunci un nou articol în acelaşi ziar din Viena (7 februar 1816 ; reprodus în *Kleinere Schriften,* 369—371), reproşînd lui Maior că se folosise de o scrisoare particulară pentru ca să readucă discuţia în public. Tonul vehement pe care îl întrebuinţa Kopitar provocă un răspuns al lui Maior, vehement şi el — pînă atunci amîndoi învăţaţii polemizase pe un ton moderat — şi cum Kopitar păstră pe urmă tăcerea, polemica se opri aici, dînd cîştig de cauză în unele puncte lui Petru Maior, deşi Kopitar avea incontestabil dreptate în cîteva păreri ale sale, cele care nu porniau din prea multă patimă, pe care şi dînsul şi-o însuşise prin sugestiuni de la cei care erau vrăjmaşii aspiraţiilor noastre.

Dacă lupta între Maior şi Kopitar se încheie astfel, chestiunile împrejurul cărora ea se dase au continuat să pasioneze pe alţii. La 1823 apăru la Halle o broşură, de un anonim, *Erweis dass die Walachen nicht romischer Abkunft sind,* şi cum ea reedita teorii tendenţioase împotriva noastră, un român, Damaschin Bojinca, veni să-i răspundă, apărînd vederile lui Maior, într-o cărticică, *Animadversio in dissertationem Hallensem,* 1827 (tradusă şi în româneşte : *Resţundere dcsgurzîtoare la cîrtirea cea in Halle făcută,* 1828). Un alt ecou al acestei lupte istorice şi naţionale îl găsim în broşura lui Teodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior,* Buda, 1828, în care autorul căuta să arate cu cîteva argumente adause la cele ale lui Petru Maior originea noastră latină. Pe lîngă aceste polemici provocate de streini, *Istoria pentru începutul românilor* deşteptă animozităţi şi printre ai noştri. Am amintit că episcopul Bob îşi îndreptase ura lui şi asupra lui Petru Maior. Ea avea să izbucnească mai ales cînd Petru Maior, tipărind *Istoria* sa, venia să vorbească într-un loc (pag. 258) de traducerea făcută de Bob — cu colaborarea rău inspirată, spunea Maior, a lui Samuil Micu — după o carte învechită de teologie a lui Turneli ; despre valoarea acestei traduceri Petru Maior se exprima reproducînd cuvintele unui profesor „popistăşesc" din Alba-Iulia care spusese că decît ar fi „întors loan Bob pre Turneli în românie mai bine ar fi făcut nişte roate". Asemenea cuvinte nu puteau fi iertate de „Vlădică" şi, pentru ca să se răzbune, de îndată ce apăru cartea lui Maior interveni să se oprească vînzarea ei. De cererea lui pătimaşe nu se ţinu samă, pentru că printr-o rezoluţie a Palatinului Ungariei din 13 octobre 1813 i se dădu satisfacţie lui Petru Maior : cartea lui putu circula mai departe. învins aici, episcopul Bob recurse la altă cale pentru ca să se răzbune pe cel care-i spunea adevăruri neplăcute, scriind „cu prea ascuţit condei". Puse atunci pe unul din linguşitorii lui, pe canonicul Dimitrie Vaida, să publice în 1813 o carte de laude pentru el şi de ponegrire a lui Petru Maior. Cartea purta titlul : *Cuvîntări în cinstea Excelenţei-sale Ion Bob,* şi prefaţa ei, semnata de Dimitrie Vaida, cuprindea atacuri împotriva lui Petru Maior (v. *Revista crit.-lit.,* II, 158). însă înainte de punerea în vânzare a acestei cărţi, Maior află despre tipărirea ei şi, căzîndu-i în mină prima coală — cu prefaţa — se hotărî să răspundă la acuzaţiunile care i se aduceau. Apărarea lui apăru în 1814, ca şi cînd ar fi venit din partea altcuiva şi e broşura pe care am amintit-o cînd am dat biografia lui : *Răspuns la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior* (prefaţa lui Vaida la care se referă Maior aici nu corespunde cu aceea care s-a păstrat în *Cuvîntări,* ceea ce arată ca

Vaida a înlocuit-o, deşi tipărită, cu alta după ce a luat cunoştinţă de răspunsul lui Petru Maior).

Asemenea lupte a trebuit să ducă Petru Maior în anii din urmă ai vieţei lui. Dar pe cînd polemicile cu Kopitar îl puneau în faţa unui om „cu multă învăţătură întrarmat" — cum ţinea s-o spună — atacurile din partea lui Bob şi a celorlalţi aşa de mici la suflet dîn jurul lui porniau din patimi meschine, numai din „ocară asupra persoanei autoruluî". Atacurile acestea îl înălţată pe Petru Maior şi răspunsurile pe care el le-a dat, oricît de personală ar fi nota lor, pun în evidenţă însuşirile lui superioare şi maî ales preocuparea statornică de a ajuta, fie ca ora al bisericei, fie ca învăţat, la împărtăşirea sufletului românesc din ce nu-i fusese îngăduit mai înainte.

îşi împlinise astfel şi Petru Maior, alături de Micu şi Şincai, datoria lui către neam. Treimea lor dăduse, timp de o jumătate de veac, ce avea să ne ducă — împreună cu adausul de gînduri, de stăruinţă al altora — spre înţelegerea fiinţei noastre închegate din tradiţii depărtate şi nobile, spre afirmarea numelui de român cu mîndria ce nu vrea să jignească pe alţîi, ci să arate o conştiinţă de care trebuie să dea dovadă orice popor care ţine să aibă un loc în istoria civilizaţiei. Prin cercetarea trecutului — dacă nu totdeauna călăuzită de mai multă îndemînare ştiinţifică, dar pornind totdeauna din convingeri simţite cu puterea care le face să cucerească sufletele — ceî trei învăţaţi transilvăneni au înţeles că trebuie să pregătească viitorul care ni se cuvenia, şi cînd el a ajuns pentru noi, cei de azi, realitate, amintirea lor are sfinţenia recunoştinţei ce se cade tuturor celor care deschid drumuri de lumină.

RADU TEMPEA, PAUL IORGOVICI, C. DIACONOVICI LOGA

Dacă activitatea celor trei corifei ai şcoalei latiniste se îndrumase şi spre istorie şi spre filologie, aceia care i-au urmat, schimbînd uneori vederile lor, s-au îndreptat cu deosebire spre filologie, lăsînd la o parte istoria. Predilecţiunea aceasta pentru filologie, care atunci se reducea la preocupări gramaticale, se explică prin faptul că reforma limbei, fixarea ei în scris după norme noi, trebuia realizată în primul rînd, pentru ca să se înlăture ce părea moştenire apăsătoare a trecutului, o piedecă în afirmarea categorică a latinităţei noastre.

Alături de Micu, Şincaî şi Maior — de Budai-Deleanu vom vorbi în altă parte — întîlnim astfel cîţiva autori de gramatici

asupra cărora se cuvine sa ne oprim, pentru ca să cunoaştem sub toate manifestările lor tendinţele care căutau să-şi facă drum, acum un veac, pentru a se da limbii române înfăţişarea ce se credea potrivită cu firea ei.

Lăsînd la o parte gramatica lui Ioan Molnar, doctor „oculist cesaro-crăiesc" (după numele lui adevărat Morar), „isvoditor" şi al unei *Retorici* (Buda, 1798) pentru „învăţătura graiului frumos şi a vorbirei împodobite", gramatică întocmită după planul celei a lui Micu şi Şincai (cu inovaţii de scriere ca *ae* pentru *î, dsch* pentru g (e), *tsch* pentru *c* (e) etc.) şi avînd mai mult un scop practic, să înlesnească streinilor învăţarea limbei române, după cum arată titlul *(Deutsch-walachische Sprachlehre,* Viena, 1788 ; alte ediţii la Sibiu, în 1810, 1823), prima carte care are oarecare însemnătate, după *Elementele* lui Micu-Şincai, e *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, „directorul şcoaiei neunite naţionaliceşti prin marele Prinţipat al Ardealului" (Sibiu, 1797). în prefaţă, Radu Tempea arată că împărtăşeşte în mare parte părerile celorlalţi învăţaţi transilvăneni, „carii au adus şi aduc acum roade şi mlădiţe limbii româneşti, curăţind prin multe cărţi care le-au dat şi le dau la lumină toată neghina ce cuprinsese limba noastră" ; vorbeşte de „dezrădăcinarea" limbei române, care din pricina înrîurirei streine „înţelenindu-se, au pierdut măestria grăirii", iar cînd aminteşte cărţile bisericeşti traduse din slavoneşte, vine să-i mustre pe traducători că au lăsat să se strecoare unele streinisme ca *vreme, slugă, pricină* în loc de *timp, serv, cauză.* Cu privire la streinisme, dînsul se ridica iarăşi împotriva lor cînd constata că ardelenii întrebuinţează ungurisme şi nemţisme, ca *tistaş, şlofmiţă,* cei din Banat sîrbisme *(istina* ş.a.), iar cei din Ţara Românească grecisme şi turcisme *(piraxi, pliroforisi* ş.a.). Tendinţele de latinizare ale lui Tempea, cu toate că gramatica sa nu e tipărită cu litere latine, se văd din stăruinţa pe care o pune de a nu se scrie *soare, oameni,* ci *sore, omeni,* urmînd cum se vede pe Micu, Şincai şi Maior. Dacă pînă aici Tempea merge alături de ceilalţi teoreticiani ai şcoaiei latiniste, el se îndepărtează de ei într-un punct, anume cînd vine să-şi exprime părerea cu privire la unele restricţiuni de care trebuie să se ţie samă în modificările ce pot fi aduse limbei noastre. Aceste modificări, spune dînsul, nu trebuie exagerate, pentru că altfel am ajunge să nu mai înţelegem limba cărţilor bisericeşti şi graiul de toate zilele :

„Cu greu este şi va fi... a aduce limba aceasta în cureţenia şi orighinalul ei, adecă în limba veche romanească sau rîmlenască,

căci de ar aduce-o cineva în curăţenie ar fi tocma latinească şi italienească, şi cel ce ar învăţa româneşte aşa limpede, care nu este român, cărţile bisericeşti nu le-ar putea înţelege, nici vorba obştească de acum obicinuită ; românul neînvăţat încă socotesc că ar zice că-i schimonoseşti limba părintească."

Constatarea aceasta se vede bine că Tempea o făcea cu părerea de rău că schimbările nu pot fi duse mai departe, aşa cum ar fi voit şi el, dar ea arată oarecare bun-simţ care a lipsit altora, porniţi pe calea exagerărilor. într-un alt punct Radu Tempea se deosebeşte de ceilalţi gramatici ardeleni. Pe cînd aceştia adoptase terminologia gramaticală latină, Tempea a căutat să se îndepărteze de ea căutînd în însăşi limba noastră termenii corespunzători, procedeu la care au recurs şi alţii în preocuparea lor de a introduce expresiuni care li se păreau mai potrivite cînd era vorba de a se da o gramatică românească. Găsim astfel la dînsul ciudate adaptări, combinaţiuni, pentru a româniza termenii gramaticali : vocalele sînt numite „glasnice" ; consoanele : „neglasnice" ; cazuiile : „căderi" ; singularul : „singuratec" ; pluralul : „multuratec" ; declinarea : „aplecare" ; substantivele : „starnice" ; adjectivele : „mutarnice" ; gradul pozitiv : „temeielnic" ; comparativul : „alăturător" ; superlativul : „covîrşitor" ; pronumele sînt împărţite în : „făţeşti, stăpînitoare, arătătoare, întrebătoare, răducătoare, neînsuşite" ; modul condiţional e numit „chipul poftirei", şi alte curiozităţi care s-au întîlnit cu cîteva de acelaşi fel la care s-au oprit gramaticii noştri vechi, fără să fi izbutit să le impună.

Printre cei care au cercetat limba noastră şi au adus păreri cu privire la prefacerea ei, vine rîndul să amintim pe Paul Iorgovici. Acesta era din Bănat, unde Ia sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui al XlXdea exista o mişcsre culturală care de obicei e trecută cu vederea, deşi are însemnătatea ei, alături de aceea din alte ţinuturi româneşti de peste munţi. Paul Iorgovici — născut la 1764 şi mort la 1808 — era un om cu multă învăţătură şi vieaţa lui aventuroasă, zbuciumată, ne e cunoscută dupa informaţiile publicate de Aron Pumnul în *Lepturariu,* IV[11], 3, şi Iosif Vulcan în studiul său asupra lui Ţichindeal *(Anal. Ac. Rom.,* XIV, 268). Cultura şi-o însuşise în cursul călătoriilor la Roma şi chiar mai departe, la Paris, la Londra, unde nu vedem pînă la dînsul îndreptîndu-se alţi români de peste Carpaţi, şi găsim la el aspiraţiuni de modernizare care l-au călăuzit şi cînd a venit să exprime ideile care i se păreau că pot ajuta la înaintarea limbei noastre. în *Observaţii de limba rumânească,* Buda, 1799 — scrisese

şi un dicţionar român-latin-francez-german, care nu ni s-a păstrat, dar a fost utilizat, se pare, de Vasile Coloşi la redactarea *Dicţionarului* de Buda — Paul Iorgovici nu a ţinut să dea o gramatică, după cum s-ar părea dacă ne gîndim la titlul asemănător cu acela al gramaticei lui lenăchiţă Văcărescu, de care ne vom ocupa în altă parte şi pe care probabil că o cunoscuse : intenţia lui era mai mult să scrie o carte de îndemn cultural, cum se vede şi din partea din urmă a ei, care poartă titlul : *Reflecţii despre starea românilor.* în prefaţă dînsul arată clar scopul său, acela de a găsi mijloacele prin care limba noastră ar lua înfăţişarea de limbă adevărat cultă, îmbogăţită prin expresii nouă, cum nu-i fusese cu putinţă mai înainte din cauza împrejurărilor potrivnice înaintatei eî : „starea noastre a rumânilor de acuma ne arate chîar că aşa departe am căzut din floarea şciinţelor şi a limbii cît acuma cuvintele de şciinţe, care s-au întrebuinţat în redecina limbii care noi o vorbim, se par nouă în starea aceasta a fi streine". Ideea de la care pleca Iorgovici e limpede exprimată în cuvintele din urmă ; e aceea anume că noi am avut altădată, înainte de a fi copleşiţi de streinism, o limbă mai bogată şi curat latină, dar oricît s-ar fi întunecat această bogăţie a ei putem să o reînviem folosindu-ne de ce s-a mai păstrat în ea, de ce este puterea ei moştenită. Şi teoria pe care vine s-o formuleze este că din rădăcinile limbei române, din cuvintele-tip, putem uşor deriva pe acelea care ne sînt necesare pentru redarea noţiunilor care nu au termeni în vorbirea noastră : „tu cititoriule binevoitor, dache vei deschide ochii minţii tale şi vei strebate la redecina cuvintelor a limbii nostre adeche de vei judeca de limba nostre nu dope părere, ci dope fiinţa limbii, te vei încredinţa că cuvintele cele de lipse în limba nostre pentru sciinţe se cuprind înveluite în redecina cuvintelor a limbii nostre, şi pentru aceea s-au zeuitat din limba nostre pentru că sciinţele, ca pricina a cuvintelor acelora, s-au vescezit în limba nostre una cu starea naţii". Aplicînd această teorie, Iorgovici dă un şir de cuvinte care pot fi introduse — sau uneori, după părerea lui, reintroduse — în limba noastră, ca derivate din cele existente, din anumite „rădăcini". Astfel din *ainte* —• un arhaism, dealtfel, înlocuit cu *înainte* — dînsul propunea să se derive *ainţare, ainţement;* din *vedea* —• *vezaţie,* cu înţelesul de „figură" ; din venire — *advenire, evenire ;* din *cădea* —• *oceaz* etc. (aici derivarea o ducea dincolo de limba română, îndreptîndu-se spre formele latine). Iorgovici mergea însă şi mai departe în stăruinţa lui de a introduce unele inovaţii : recomanda să împrumutăm şi de la francezi anumiţi tremeni, ca *a avanţirui, avanţemînt,* aşa că el apare printre cei dintîi care au susţinut că limba noastră trebuie îmbogăţita prin neologisme.

Cu chestiuni de limbă vedem ocupîndu-se un alt bănăţean, C. Diaconovici Loga, care tipăreşte la 1822, la Buda, o *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor.* Părerile lui se întâlnesc cu ale lui Tempea şi Iorgovici, pe care se vede că i-a urmat de aproape. Se încearcă şi dînsul să fixeze terminologia gramaticală, dar termenii pe care îi alege sînt şi mai bizari decît aceia la care se oprise Tempea, deşi adoptă o parte din cei pe care-i întrebuinţa acesta : printre vocale, pe care le numeşte „sunătoare", distinge pe cele „năsoase" *(ă, a) ;* consoanele („nesunătoare", cum le zice) sînt împărţite în „buzoase" (labiale), „dinţoase" şi „limboa-se" (dentale), „gîtoase" (guturale) — o originalitate care ne face să surîdem astăzi. Ca şi Iorgovici, pentru că limba noastră este „proastă şi scurtă", propune formaţiuni nouă, plecînd de la teme latine ; astfel alături de *stare* şi recurgînd la latină crede c« se pot introduce forme ca : *adstare, distare, estare, instare, obstarc, prostare.* încercări îndrăzneţe şi prea artificiale, care au rămas fără răsunet, pentru că în altă direcţiune avea să se îndrepte curentul neologic.

SCRIITORII AROMÂNI INFLUENŢAŢI DE CEI DIN TRANSILVANIA

Ducînd spre asemenea preocupări, uneori, cum am văzut, prea mărunte ori căzînd în extravaganţe, şcoala latinistă, în prima ei fază, arătase totuşi în curs de trei, patru decenii cîtă putere de prefacere a gîndurilor cuprindea în ea, ce îndemnuri trezia în sufletul românesc prin stăruinţa acelora care înţelesese unde trebuia să căutăm îndrumările pentru o cultură naţională nouă. Dar inrîurirea ei — şi încă devreme — a mers mai departe decît am putut constata pînă aici. O vedem avînd răsunet într-o parte a românismului de care mulţi abia îşi aduceau aminte ori nu o cunoşteau deloc. Dincolo de Dunăre împrejurările lăsase despărţiţi de noi şi copleşiţi de mai mult întunerec încă, timp de aritea veacuri, pe fraţii noştri, macedo-românîi. Aşteptau şi ei un semn de reînviere şi el veni — în ecouri, adevărat, prea îndepărtate —• cînd învăţaţii transilvăneni făcură să se audă chemările lor de trezire a conştiinţei naţionale. Dintre macedo-români, cîţiva aşezaţi în Ardeal ori la Pesta şî Viena, ca negustori sau ca „dascăli", şi stînd cu sufletul aproape de aceîa care pregătiau regenerarea noastră, au căutat să răspîndească ideile celor trei corifei ai românismului, să ajute la afirmarea sentimentului naţional şi printre fraţii no,ştri de peste Dunăre. Gîndul lor a venit să se întîlnească cu al altor aromâni, care, rămaşi în patria lor, stăruiau să lupte împotriva tendinţelor de deznaţionalizare, întreţinute de fanaticii elenismului. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, o mişcare culturală destul de însemnată exista la Moscopole şi printre aromânii de acolo întîlnim mai mulţi cărturari aducînd contribuţia lor, care» oricît de modestă, venia ca vestirea unor vremi mai bune. Unul dintre aceşti moscopolitani a fost Teodor Cavalioti, care tipări la 1770, la Veneţia, npotorceipia, o culegere de cuvinte aromâne cu echivalentele lor greceşti şi albaneze, culegere ce e prima încercare de a da un glosar al dialectului aromân şî, ca atare, interesează mai mult pe filologi (a fost retipărit de Thunmann, *Untersuchungen iiber die Gesch. der ostl. europ. Volker,* Leipzig, 1744, şi mai pe urmă de Miklosich, *Rumunische Untersuchungen,* şi G. Meyer, *Albanesische Studieri,* IV). Tot un moseopolitan era Danii] (cu numele întreg : Daniil Mihali Adami Hagi) care a tipărit o EioaycoyiKri 6x§aaKa^ia(retipărită — după prima ediţie, cu locul şi data necunoscute — de W. Martin-Leake, *Researches in Greece,* Londra, 1914, şi — după a doua ediţie, din 1812 — de Miklosich, *Rumunische Untersuch.) ;* cartea aceasta, ca şi aceea a lui Cavalioti, are numai însemnătate lexicografică, cuprinzînd o înşirare de cuvinte, fraze aromâne, albaneze, greceşti şi bulgare {^.e^iKov TeTpay^roaaov). Ca să găsim urmele înrîuririi directe a teoriilor latiniste la cărturarii aromâni va trebui să ne adresăm la aceia care învăţase în şcoalele din Pesta şi Viena, puţind veni astfel în contact cu învăţaţii transilvăneni şi să cunoască scrierile lor. Printre aceştia avem de amintit întîi pe Gheorghe Roja, „doftor în spitalul Universităţii ungureşti din Pesta", care publică la 1808, la Buda, E^exacrsic, 7tspi xcov 'Po&uaicov rj tâv âvouacousvwv 8A,&x©v OCTOI KatotKOuaiv aviucspav TOO AouvaPerac, tradusă în româneşte de Sergiu Hagiade, Craiova, 1867), o lucrare de compilaţie în care sînt totuşi exprimate categoric unele idei, cum este aceea despre originea latină a aromânilor, în legătură cu care Roja susţine că literele greceşti nu pot fi întrebuinţate în transcrierea aromânei, ci numai cele latine, şi că elementele streine care s-au strecurat în graiul aromân trebuie înlăturate. Mai importantă e o alta carte a lui Roja, apărută un an mai tîrziu, în româneşte şi greceşte : *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti care sunt Uterele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta romanească ceii din coace şi ceii de dincolo de Dunăre* (Tsxvn, Tf^cpffluavtKfjcâvaYvrooecog...). Aici scriitorul aromân dezvoltă ideile pe care le atinsese în treacăt în publicaţia de mai înainte, arătînd cum trebuie redat limbei române de pretutindeni caracterul ei originar prin alungarea a tot ce venise să o deformeze. Asupra ortografiei, Roja exprimă păreri personale, deşi în unele puncte admite normele fixate de Micu şi Şincai.

Idei asemănătoare găsim la Mihail Boiagi, autorul unei gramatici aromâne apărute la Viena, în 1813, în limba greacă şi germană : rpauuaxtKrj pcouavixfi fjxoi uaKeSo. pXaxiKn, — *Romanische oder macedonowlachische Sprachlehre* (retipărită la 1863 de Bolintineanu ; *cf.* G. Weigand, *Jahresber. des rum. Inst., II, I urm.)*. Prefaţa care-i da prilej să polemizeze cu Neofit Duca, duşman al aspiraţiilor româneşti, aduce cuvinte de încredere în însuşirile noastre şi arată cît am putea face ca să fim alături de popoare de acelaşi sînge :

„Limba noastră maternă care e vorbită de vreo patru milioane de suflete, împărţite pînă acum politiceşte în aşa fel încît sa nu alcătuiască un tot care să se impună (cît de mult se impun în schimb ungurii care nu sînt decît două, trei milioane !)... poate găsi dovezi la limbile surori, italiana, franceza, spaniola, de ce ar putea deveni dacă întreaga naţiune, şi cei de sus şi cei de jos, s-ar gîndi să o cultive".

Pentru a înlesni cunoaşterea aromânei — care, spune dînsul, ar ajuta şi la studiile comparative cu celelalte graiuri româneşti — Boiagi arată utilitatea gramaticei sale şi justifică metoda pe care a urmat-o în prezentarea formelor aromâne, transcriindu4e cu litere latine care nu pot fi socotite „mai nepotrivite" decît cele greceşti, cînd ele sînt întrebuinţate şi în unele limbi streine. Ortografia pe care o urmează Boiagi pleacă de la ideea că nu trebuie să fie prea complicată ; numai pentru sunetele proprii limbei româneşti admite semne speciale şi cît se poate de simple ; pe *f (e)> h ţ î'1* scrie *cs, sh, g,* iar pentru vocala *ă* întrebuinţează pe *â,* pe care totuşi îl înseamnă în general numai la sfîrşitul cuvintelor *(casa) ;* pentru sunetul *î* nu întrebuinţează un semn deosebit, scriind de obicei *lâna, s'inguru.* Tendinţa de latinizare e deci vădită şi la Boiagi ; ea urmăria o uniformizare a scrisului românesc, pornită din gîndul de a se afirma unitatea neamului — gînd frumos care făcea din aceşti modeşti muncitori, din aceşti alcătuitori de gramatici, apostoli ai culturei noastre.

MANIFESTĂRI SUB ALTĂ FORMĂ ALE IDEILOR ŞCOALEI LATINISTE

DIMITRIE ŢICHINDEAL

Mişcarea inaugurată de învăţaţii transilvăneni am cunoaşte-o numai într-o parte a manifestărilor ei dacă ne-am mărgini la ceea ce s-a scris pe terenul istoric şi filologic. Dînd o îndrumare Votanta spiritelor, ideilor şcoaiei latiniste, oricît şi-ar fi găsit aplicarea mai mult în cercetarea trecutului şi a problemelor de limbă, puteau să deştepte şi alte preocupări, să fie răspîndite şi sub altă formă. O derivare în alt sens a acestor idei şi o popularizare a lor prin ceva nou le-a încercat un cărturar din Bănat, care dacă nu aducea însuşiri deosebite, nu avea personalitate de scriitor, era totuşi dintre aceia care pun însufleţire în ceea ce cred că poate fi spus şi de ei pentru a folosi altora, chiar dacă gîndurile.^cuvintele lor sînt numai răsfrîngeri fără originalitate din ce au găsit la alţii.

Cărturarul acesta era Dimitrie Ţichindeal şi numele lui nu trebuie despărţit de acela al lui Paul Iorgovici şi Diaconovici Loga, peniîu că reprezintă la un loc curentul de redeşteptare naţionala la românii din Bănat, în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Asupra vieţei lui avem puţine ştiri; anul şi locul naşterei ne sînt necunoscute şi nu au putut fi stabilite nici de cercetările pe care le-a făcut Iosif Vulcan cînd a publicat un studiu asupra vieţei şi activităţei lui *(Anal. Acad. Rom.,* XIV, 263 urm.). Probabil că s-a născut între 1760—1765, la Becicherecul-Mic, unde îl întîlnim la 1805 ca paroh, după ce îşi făcuse studiile teologice la Timişoara. La 1812 îl găsim ca profesor la şcoala pedagogică, de „preparandie", ce se înfiinţase atunci pentru a da pregătire tinerilor care absolvise alte şcoli şi voiau să fie profesori ori preoţi. Ca profesor „de învăţătura legei" — „catecheta" — Ţichindeal nu a

stat la Arad decît doi ani, pînă la 1814, cînd intrigile, persecuţiunile îl siliră să se întoarcă la Becicherec. De data aceasta prigonirile porniau din partea sîrbilor, care nu priviau nici ei cu ochi buni pe aceia care căutau să deştepte simţul naţional printre români : „nu vor sîrbii să se lumineze românii", scria Ţichindeal lui Samuil Vulcan, „şi ei socotesc că de nu voi fi eu aici în scoale mai Jesne au o vor sîrbi au strica". înverşunarea sîrbilor se dădu în vileag cînd Ţichindeal tipări, la 1814, *Fabulele* care erau totuşi chiar o traducere din sîrbeşte, după cum vom vedea. Fiind socotite ca o_ carte „primejdioasă", *Fabulele* fură confiscate în urma intervenţiilor pornite din cercurile sîrbeşti, unde se puse la cale şi înlăturarea lui^ Ţichindeal de la şcoala din Arad. Văzîndu-se nedreptăţit, luă drumul Vienei, unde credea că se va da ascultare jalbei lui îndreptate chiar împăratului şi în care spunea în cuvinte demne: „Dreptul sfînt al apărărei şi dreptul de a nu fi pedepsit fără a fi ascultat *nu se* refuză nici celui mai mare făcător de rele ; pentru acest drept mă apropii de tronul maiestăţei-voastre, şi nu pentru^ca să mi se dea iar funcţiunea pe care am avait-o, ci Pentrua rugas^ dispuneţi ca punctele pentru care sînt acuzat să nu se facă^cunoscute în scris, pentru ca, ştiindu-mă nevinovat, să mă pot apăra, arătînd că nu am nici o vină *cum,* fără nici un temei, mi-au adus acuzatorii mei, şi astfel voi putea părăsi cu cinste locul pe care l-am ţinut timp de trei ani". Cererea lui nu a fost însă luată în samă şi, deznădăjduit, se întoarse la Becicherec, unde nu avea să stea multă vreme, pentru că, îmbolnăvindu-se, se duse în 1818 la Timişoara să-şi îngrijească sănătatea şi la 19 ianuar 1818 muri într-un spital acolo.

Din^sîrguinţa lui Ţichindeal ca preot şi ca dascăl ne-au rămas cîteva cărţi care arată intenţiile lui de a contribui la luminarea „neamului romanesc", dar care sînt numai traduceri ori prelucrări cu caracter didactic şi moralizator. Singur spunea că şi osteneala traducătorilor „prefăcătorilor", cum îi numea — de cărţi poate fi preţuită, pentru că prin ea, ca şi prin scrieri originale, se poate^ „turna şi înrădăcina" adevărul în inimile oamenilor. Mulţumit că munca lui poate fi de folos şi astfel, Ţichindeal a tipărit ^ *Sfaturile a înţelejerii cei sănătoase* (cu scopul, spune în' prefaţă, de a îndemna la „înfrumuseţarea năravurilor" ; „în limba daco-romanească aşezate" după Dositei Obradovici), Buda, 1802 ; *Adunare de^ lucruri moraliceşti* (tradusă tot din sîrbeşte, după D. Obradovici), Buda, 1808 ; *Epitomul sau scurte arătări pentru Sînta Beserică, pentru vestmintele ei şi pentru Domnezeiasca Liturgic... De folos preoţilor şi diaconilor* (trad. tot din sîrbeşte, dar fără arătarea autorului), Buda, 1808. Nu ne vom opri la aceste cărţi ale lui, cum vom aminti numai în treacăt broşura pe care a tipărit-o la 1813, la Buda, *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticeşti instituturi ale naţiei româneşti, sîrbeşti şi greceşti,* care cuprinde totuşi informaţii interesante asupra şcoaiei din Arad, cum şi a vieţei culturale din Bănat, şi unde Ţichindeal a strecurat cîteva „versuri" — nu aceasta au făcut bunul nume al lui şi l-au pus printre aceia al căror cuvînt a avut înrîurirea lui în renaşterea noastră acum o sută de ani. Popularitatea lui Ţichindeal se datoreşte *Fabulelor,* care, cum am amintit, au apărut la Buda în 1814, sub titlul *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moraltiice învăţături.* Cartea aceasta a fost socotită multă vreme ca originală în felul ei, deşi Ţichindeal spunea în titlu că fabulele fusese „culese" de el şi „pre limba românească întocmite". Aceasta a făcut ca meritele literare ale lui Ţichindeal să fie exagerate, şi cînd Heliade Rădulescu a publicat o nouă ediţie a *Fabulelor,* la 1838, entuziasmul lui l-a făcut să le numească „tablele legei aduse în pustie". Cum s-a dovedit pe urmă (v. I. Russu, *Fabulele lui Demetnu Cichindeal în traducere nouă din originalul sîrbesc al lui Dositei Obradovici,* Arad, 1885). Ţichindeal s-a folosit de un izvor strein, de fabulele lui Dositei Obradovici, care ocupă un loc de frunte în literatura sîrbească de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Mai mult chiar : Ţichindeal a recurs la scriitorul sîrb nu pentru a găsi la el unele îndrumări, a primi unele sugestiuni, ci pentru a-l urma de aproape, a reda în româneşte culegerea lui de fabule alcătuită de Esop şi alţi fabulişti. Cartea lui Ţichindeal este astfel o simplă traducere după Obradovici, cu unele mici schimbări, şi pentru că în ea nu se mărturiseşte izvorul ar putea fi socotită ca un plagiat. Deplină originalitate am văzut totuşi că nu-şi atribuia nici Ţichindeal şi cum pe vremea lui nu se prea^ţfnea samă de proprietatea literară — buna intenţie de a pune în mîna altora o carte folositoare, orideunde era luată, fiind socotită suficientă — aceasta vine ca o circumstanţă atenuantă pentru procedeuljui la tipărirea *Fabulelor.* Se poate totuşi ca Ţichindeal să nu fi tăinuit tuturor originalul de care se servise. într-o scrisoare de la 1 ianuar 1815, reprodusă de Iosif Vulcan în monografia amintită, episcopul din Oradea-Mare, Samuil Vulcan, întreba pe Ţichindeal cu prilejul confiscare! *Fabulelor,* cum ajunsese să le scrie, dacă erau o traducere şi după cine. La scrisoarea aceasta Samuil Vulcan trebuie sa fi primit răspunsul lui Ţichindeal şi putem presupune că dînsul spunea acolo adevărul, că se folosise de Dositei Obradovici, al cărui nume îl amintise în celelalte traduceri şi pentru care ţinuse

să-şi arate admiraţia, cum vedem în prefaţa la *Adunare de lucruri moraliceşti :* „Eu mă bucur, iubite cetitoriu, că ştiu serbeşte, mai tare pentru că pociu înţelege cărţile domnului Dositei Obradovicl şi mulţumesc lui Dumnezeu că sum născut în timpurile cărţilor iui", în orice caz, aşa cum Ţichindeal a tipărit *Fabulele,* nu se putea bănui că urmase foarte de aproape un original strein, că cele mai de multe ori nu făcuse decît să-1 traducă ; de aceea a putut induce în eroare multă vreme pe cei care l-au cetit, făcîndu-i să creadă că dăduse o operă ce-l îndreptăţia să fie pus printre scriitorii noştri de samă. Traducînd — însăşi prefaţa reproduce pe aceea a Iui Obradovici — Ţichindeal s-a văzut totuşi silit să introducă unele schimbări, pentru că culegerea de fabule a autorului sîrb cuprindea amănunte, referinţe la vieaţa sa şi a stărilor din ţara lui pe care Ţichindeal nu putea, fireşte, să le păstreze cînd intenţia lui era să dea o carte pentru români şi să lege povestirile din fabule de împrejurările de la noi. Cum a procedat Ţichindeal se vede bine dacă, punînd fabulele lui alături de ale lui Obradovici, constatam, de pildă, că printre ele a rămas netradusă aceea care este a 146-a în culegerea acestui din urmă ; Ţichindeal a suprimat-o, pentru că Obradovici povestia acolo întîmplări din călătoriile sale (petrecuse într-adevăr mai mulţi ani în Italia, Germania, Turcia şi chiar la noi, în Moldova) ; amintirile pe care Obradovici le da din vieaţa lui se înţelege că nu puteau fi reproduse de Ţichindeal cît timp dînsul nu arătase că se mărginise la o traducere a scriitorului sîrb. Alteori nu era nevoie de suprimări, ci numai de uşoare schimbări, pentru ca fabulele lui Obradovici cu învăţăturile lor să fie puse sub ochi cetitorilor de la noi. Dacă undeva Obradovici vorbia de naţiunea sîrbească, Ţichindeal nu avea decît să schimbe cîteva cuvinte, să puie în loc „naţia daco-romanească", să adapteze textul la împrejurările de la noi, pentru ca fabulele pe care Ic tipăria să pară scrise pentru români. O pildă găsim în învăţătura la fabula 111, în acel pasaj care a fost citat de atîtea ori fiindcă părea că aduce cuvinte de îndemn înflăcărat la înălţarea gîndurilor noastre :

„Mintea ! Mărită naţie daco-romanească în Banat, în Ţara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Ţara ungurească, mintea ! cînd te vei lumina cu învăţătura [şi] cu luminatele fapte bone te vei uni, mai aleasă naţie nu va fi pre pămînt înaintea ta de cum TU vei fi oculiruit în trupina din care ai căzut. Că faptele bune sînt ţie firească omenie, mărirea, însufleţirea cea mare, bărbăţia, acestea sînt faptele cele bune ale strămoşilor tăi, adecă ale romanilor celor bătrîni, acestea sînt diamanturile cele scumpe, însă e

de lipsă ca mîna înţelepciunii să le spele, curăţască şi să le netezască şi strălucitoare să le facă" (274—275).

Ce răsunet au avut asemenea cuvinte acum o sută de ani ne putem închipui, şi dacă ele erau împrumutate, aceasta nu le-a împiedecat să aibă înrîurîrea lor alături de altele care erau solia redeşteptăm noastre. De unde erau luate era indiferent pentru cei care le cetiau, cît timp ele mişcau sufletele, se potrivîau cu anumite aspiraţii ale noastre.

Cînd Ţichindeal, pe lîngă amintirea originei noastre şi a îndatoririlor care ne leagă de ea, venia să vorbească de puterea neamului nostru în ziua cînd s-ar îndeplini unirea tuturor :

„...cine ştie cît număr mare şi de omenie popor prin Ardeal şi Ţara ungurească, Bucovina şi în Banat putînd fi una, ba şi cei din Moldova şi Ţara Românească toţi împreună supt schiptrui Austriei întră sine se urăsc, neştiind pentru ce se gîlcevesc" (260 ; cf. 479)

se putea oare să nu fie ascultat ca un vestitor de zile bune pentru noi, chiar dacă prin glasul lui vorbia şi de data aceasta ce găsise la scriitorul sîrb ?

Traducînd şî uneori adaptînd, localizînd, Ţichindeal ar fi totuşi nedreptăţit dacă l-am judeca numai după ce şi-a însuşit de la Obradovici, dacă l-am socoti numai ca o umbră a acestuia. Cultura lui nu mai prejos de a altora pe care i-am văzut în fruntea românilor din Bănat, precum şi tot ce venia să vorbiasca sufletului său în împrejurările de vieaţă de peste munţi acum o sută de ani, deşteptase în mintea lui preocupări care s-au manifestat şî în alte prilejuri, nu numai atunci cînd s-a oprit la fabulele lui Obradovici şi s-a gîndit să le redea în româneşte. în precuvântările la celelalte cărţi pe care le-a tipărit îl vedem stăruind mereu pentru ce credea că trebuie să schimbe vieaţa noastră, să ne ridice din întunericul în care rămăsesem atîta vreme — dovadă printre altele se spunea în prefaţa la *Adunare de lucruri moraliceşti :* „cu poteri comune se se aducă poporul cest neglect în calea culturii mai departe, se fie de o lăture celorlalte naţii, care lui încă sînt datoare mulţemire pentru lumina cu carea ele lucesc". Din frămîntările de gînduri ale epoceî în care a trăit, din ce, mai ales, învăţase de la cei trei fruntaşi ai şcoalei latiniste, Ţichindeal desprinsese şi pentru el un rost de muncă, oricît de ţărmurită, şi cînd a ajuns să cunoască fabulele lui Obradovici i s-a părut că recurgînd la ele va putea să împărtăşiască unele păreri folositoare tuturor. A ţinut şi el, alături de Micu, Şincai şi Maior, să răspîndească credinţa că sîntem „mlădiţele vechilor romani" *(Fabule,* 374 ; cf. 482), sa contribuie la întărirea conştiinţei despre latinitatea noastră, ceea

cc l-a făcut şi pe dînsul să adopte în scris unele din tendinţele de latinizare, deşi mărturîsia că tipăriturile lui vrea să fie înfăţişate în aşa fel încît „să poată desăvîrşit înţeleje aceia care nu sin: desăvîrşit procopsiţi". Munca lui a fost astfel şi ea de folos în mişcarea ce a adus o premenire a culturei noastre, şi cînd dînsul a îndreptat-o spre traducerea de fabule nu-şi închipuia desigur ca cetirea lor va avea ecoul pe care l-a avut şi-i va da, pentru cîtva timp, faima de scriitor original. Dacă originalitatea s-a văzut pe urmă că nu era însuşîrea lui, altceva i-a lăsat îndreptăţirea să fie amintit în istoria lîteraturei noastre, popularitatea pe care a avut-o multă vreme, popularitate care presupune, fireşte, o înrâurire asupra sufletului celor din generaţia bătrînă.

ÎNCEPUTURILE LITERATUREI POETICE

1ENACHE VĂCĂRESCU

Pe cînd dincolo de Carpaţi mîşcarea literară, culturală, era îndreptată mai mult spre erudiţie şi manifestări avînd ca scop trezirea conştiinţei naţionale, dincoace, în Principate, răsăriau vestiri de o literatură ce avea să dea expresiune sufletului românesc sub alta înfăţişare, aceea care era mărturia însuşirilor poetice, pe care pînă atunci numai creaţiunile populare le pusese în lumină.

Acela care avea să fie cel dintîi poet liric al nostru, Ienachiţă Văcarescu, se naşte pe la jumătatea veacului al XVUI-lea. Data precisă nu o ştim şi nu o putem deduce din ce ne spune singur în *Istoria otom.,* cînd, vorbind de domnia sultanului Mahmud I—i (1730—1754), aminteşte că „în zilele acestui fericit împărat... am văzut şi eu lumina lumii aceştii pline de amar" (Papiu Ilarian, *Tezauru de monumente,* II, 276) — în studiul său despre poeţii Văcăreşti, Odobescu *(Scrieri,* I, 260) admite ca dată aproximativă anul 1740. Educaţia pe care o primise pare să fi fost dintre cele mai îngrijite pe vremea aceea pentru că îl vedem cunoscător al mai multor limbi : latina, greaca, italiana, franceza şi turceasca. Pe la 1763—1764 a petrecut la Constantinopol şi după cîtva timp de la întoarcerea în ţară îl găsim ca mare vistier, însărcinare pe care o îndeplineşte pînă la 1769, cînd, ruşii ocupînd Muntenia, e silit să pornească şi el în pribegie la Braşov, împreună cu alţi boieri care nu împărtăşiau politica rusească. încetînd războiul, la 1774, prin încheierea păcei de la Kuciuk-Kainardji, Ienache Văcarescu, după o nouă călătorie la Constantinopol, se întoarse în ţară, unde noul domn, Alexandru Ipsilante, avea să-l preţuiască pentru însuşirile alese şi să-l facă om de încredere al

lui, numindu-1 iarăşi vistier şi mai tîrziu spătar. încrederea aceasta i-o arată cu prilejul unei misiuni pe care i-o dădu în urma unei întâmplări care turburase liniştea de la curte. într-o zi Ipsilante afla că doi fii ai lui plecase de acasă, trecînd granița spre Braşov — despre fuga lor Ienache Văcărescu spune : „Nu am putut să dau la alt fuga acestor doao îndestulate odrasle decît că, deosebi de dascălii elineşti şi deosebi de hogii turceşti, avea şi dascăli evropei, şi de limba franțozească şi de limba talienească... şi poate din istoriile gheograficeşti luînd sevda să vază şi țările Evropei în simțire, şi mijlocul cu care se otcîrmuesc, şi nefiind cu putință ca să meargă sau cu voie împărătească sau cu voia părintească, au cugetat, siliți fiind de rîvna vederii şi de căldura vîrstei, să meargă cu acest mijloc" *(Ist. otom,* 287). Pentru ca să fie readuşi, Ipsilante trimise pe urma lor pe Ienache Văcărescu împreună cu mitropolitul Grigore, episcopul de Rîmnic, banul Dumitrache Ghica, şi în urma demersurilor neizbutite făcute la Braşov, pentru întoarcerea în țară a zvăpăiaților pribegi, Ienache Văcărescu trebui să facă drumul pînă la Viena pentru ca să se dea ascultare stăruinței lui. Amănuntele călătoriei sale la Viena, unde fu primit în cercurile de sus şi stătu de vorbă cu însuşi împăratul Iosif, sînt povestite chiar de Ienache Văcărescu (*l.* c, 288—291) şi ele ne dau dovadă că dînsul era un om priceput, fin, ştiind cum să se poarte printre streini. în timpul cînd se găsia la Viena, Ipsilante se văzu silit să părăsească domnia (1782), aşa că întorcîndu-se din misiunea sa Ienache Văcărescu avea să găsească alt domn, pe Nicolae Caragea. Sub acesta continuă să fie spătar şi vistier, dar cînd, în 1783, ajunge domn Mihail Şuţu şi pe urmă, în 1786, Nicolae Mavrogheni, situația lui la curte nu mai putu fi aceeaşi, şi mai ales sub domnia acestui din urmă — om incult şi pătimaş — se simți de tot înstreinat, aşa că trebui să părăsească țara şi să se retragă la Nicopole. Acolo îi veni, după cîtva timp, poruncă din partea domnului să plece la Rodos, unde era surghiunit. La moartea lui Mavrogheni (1790) exilul lui se sfîrşia şi putu să se întoarcă la Bucureşti, în timpul domniei lui Alexandru Moruzi îl vedem iarăşi ca spătar şi vistier, dar restul vieței îl petrece mai mult retras. Nu cunoaştem data exactă a morții lui. Odobescu o fixează în preajma anului 1800.

Din ce a scris Ienache Văcărescu faima lui i-au făcut-o mai mult cîteva poezii care, dacă nu sînt ecoul unei inspirații mai deosebite, au însemnătatea de a anunța o întreagă mişcare literară, fixînd astfel o dată în istoria literaturei noastre.

Pentru ca să înțelegem spiritul în care sînt scrise poeziile lui Ienache Văcărescu va trebui să ne transportăm un moment în mediul în care a trăit, în vieața acelei boierimi din care face parte dînsul. în contrast cu traiul celor de jos, care ştim cum era, se desfăşura vieața aristocrațimei, mai mult streină ori înstreinată, cu deprinderi în care Orientul aşezase, din depărtările vremei şi din contagiuni mereu reînnoite, tot ce putea da sufletelor anumite mulțumiri şi o strălucire mai mult bolnavă. Cei veniți de aiurea ca să ajungă protipendada țărei adusese vieața uşoară, a îmbogățirei repezi, a risipei, a petrecerilor care nu se mai sfîrşiau, şi aceste deprinderi pătrunsese şi în vieața boierimei vechi româneşti, atîta cîtă mai rămăsese. Descrierile care ni s-au păstrat din vremea de atunci arată cît de frivolă era pătura de sus, ce existență de farniente ducea, cum preocuparea celor mai mulți era amețirea în belşug, ațîțarea simțurilor, lăsarea, ca o pedeapsă pentru alții, a tot ce frămîntă gîndurile. Că uneori trecea şi vreo emoțiune mai puternică prin asemenea suflete, ne putem închipui, dar ea era înlocuită repede de altele, ori era copleşită de ce poruncia mai mult firea, de ce era simțirea zilnică, şi a fi sentimental pe atunci însemna a lăsa inima să vorbiască în suspine uşoare ori trăgănate. Printre suspine venia de obicei să se strecoare şi cîte un cîntec — şi pentru asemenea cîntece erau unii meşteri, erau aceia fără care nu se putea înțelege petrecerea, lăutarii. Ce cîntau aceştia s-ar fi putut oare să nu fie socotit ca adevărată poezie sentimentală de aceia care ascultau extaziați cînd cuvintele întovărăşite de oftaturi se potriviau aşa de bine cu gustul lor şi-i ajuta de atîtea ori să împărtăşiască patima, capriciile lor cui vorbia prea de departe inimei sau nu bănuia tainele ei ? Cîntecele lăutăreşti puteau chiar să deştepte vocațiuni poetice şi să dea pilde de cum se pot compune poezii sentimentale, aşa că nu trebuie să ne mirăm dacă ce s-a scris la început în poezia noastră lirică aminteşte de aproape genul lăutăresc.

Dovada ne-o dă chiar Ienache Văcărescu cu poeziile lui, atîtea cîte le-a tipărit la sfîrşitul gramaticei (v. mai departe) şi altele cîteva care ni s-au păstrat în manuscrise, printre ale celorlalți Văcăreşti (v. *Revista universitară,* I, 178, 239, şi A. Odobescu, *Colecțiune de poezii vechi,* 1878, 70). Cu toate că-1 cunoaştem şi sub altă înfățişare, boierul muntean trăind în mediul pe care l-am văzut a fost în mod firesc înrîurit de el şi cînd a început să scrie versuri nu se putea ca prin ele să nu se furişeze ce auzise din gura lăutarilor, ce alcătuia repertoriul obişnuit al cîntecelor de dragoste. Urmele acestui gen de literatură, care avea să se întîlniască cu

altul, cel datorit influenţei greceşti (v. mai jos), sînt uşor de recunoscut cînd poetul venia să-şi destăinuiască astfel patima care-î neliniştia, chinurile „inimioarei" lui :

Spune, inimioară, spune
Ce durere te răpune ;
Arată ce te munceşte,
Ce boală te chinueşte !

Fu-o cunoscută mie,
Ca sâ-ţi caut dohtorie ;
Te rog fă-mă a pricepe
Boala din ce ţi să-ncepc !

Şi tot aşa cînd iubitei lui, pe care o asemăna cu un canar, îi spunea :

Tu eşti puişor canar.
Nu te hrăneşti cu zahăr,
Nici măcar cu cînepioară,
Ci hrăpeşti o inimioară,
Ce-ai l'ăcut-o jertfă ţie,
Ce-ai cu ea de gînd, nu ştie.

Chiar cînd sub o formă ce vrea să fie mai literara, cu oarecare podoabă de figuri poetice, lăsa să vorbească inima lui săgetată de cine ştie ce priviri galeşe :

într-un copaciu zarit'ior
Un şoim prins în lâţişor
Strigă, amar ciripind,
Norocul său blestemînd :
„Multe păsări am vînat
Şi-mi ziceau şoim minunat.
Iar aici laţ fiind întins
Cum am dat pe loc m-am prins,
De inimă, nu de cap,
N-am nădejde să mai scap",

tot cu o reminiscenţă de acelaşi fel se pare că avem de a face, pentru că ne aminteşte aceste versuri din colecţia lui G. Dem. Teodorescu (pag. 280), care cu toată nota lor apropiată de cea autentic populară trădează totuşi amestecul cobzarilor :

Verde foaie şi-o lalea,
Cînd eram în vremea mea

Umblam ca o păsărea,
Nu ştiam ce-i dragostea.

Numa un hoţ de vînător
Puse laţul la izvor
Şi mă prinse de picior
Şi mă puse-n colivie,
Numai inima mea ştie,
Mai mult moartă decît vie.

Acolo unde se vede cu deosebire molipsirea lăutărească e în repetarea continuă de diminutive, care dă ceva copilăresc versurilor citate ori ne face să ne gîndim la culegerile *Dorului* — se ştie predilecţia lăutarilor pentru diminutive, care li se par mai dezmierdatoare, mai poetice. „Inimioară, cînepioară, zarifior, lăţişor", de al căror efect era desigur încîntat Văcarescu, amintesc vocabularul lăutarilor, şi ar fi destul prezenţa lor pentru ca să nu ne îndoim de la cine s-a inspirat de multe ori boierul poet.

O singură dată Văcarescu a avut o alegere mai bună în ce ajungea pînă Ia el din poezia populară, cînd, jelind moartea soţiilor sale — ia vîrsta trecută de patruzeci de ani se căsătorise a treia oară — i s-a părut că întristarea lui poate găsi glas în înduioşetoarea poezie populară *Amantă turturea,* pe care probabil tot de la lăutari o ştia, şi nu direct din popor, pentru că în felul în care o redă, deşi regăsim spiritul adevărat al poeziei populare, în unele locuri se trădează prefacerile cîntăreţilor din scripcă. Luînd această poezie, Văcarescu a schimbat-o în unele părţi, dar stîngăcia lui se dă la iveală şi cu acest prilej, pentru că strofele pe care le-a înşirat sînt o parafrazare săracă şi ceva cu totul hibrid (v. *Apendicele').*

Şi^ totuşi, dintre poeziile lui Ienache Văcarescu răsare una singură care are darul spontaneităţei şi gingăşiei, ceva primăvăratic. Epoezia care a ajuns populară şi s-a auzit mult timp cîntată de unii :

Intr-o grădină
L.îng-o tulpină
Zării o floare
Ca o lumină.

S-o tai, să strică,
S-o las, mi-e frică
Că vine altul
Şi mi-o ridică.

în vremea entuziasmului romantic, a criticei hiperbolice, aceste doua strofe, pentru care se găsise asemănare cu o poezie a lui Goethe, erau privite ca putînd sta alături, dacă nu mai presus chiar de cele de mai de samă inspiraţii lirice din literaturile streine (vezi ce spunea V. A. Urechiă în *Adunarea naţionala,* 8 iunie, 1869), dar ele rămîn tot numai o întîmplătoare sclipire, o vaga mărturie de însuşiri poetice la acela care are doar meritul de a fi deschis şirul celor care aveau să arate că simţirea româneasca îşi poate găsi şi ea exprimare în lorme literare superioare.

Dar la acest merit se adaugă pentru Ienache Văcărescu un altul, acela că dînsul e printre cei dintîi care au înţeles că e o datorie să contribui la cultivarea limbei naţionale şi prin alte mijloace decît transplantarea ei în opere literare, prin cercetarea iirei ei, prin unele îndrumări pentru cei care vin să o scrie. Cel care da urmaşilor săi îndemnul la „creşterea limbei româneşti", pe care nu o despărţia de a „patriei cinstire", s-a crezut dator sa arate dragostea lui pentru limba ţărei alcătuind un şir de observaţii care, oricît de elementare erau de multe ori, aduceau ceva nou pe vremea aceea. Cartea pe care a scris-o cu acest scop a apărut la 1787 în două ediţii, la Rîmnic şi Viena, sub titlul : *Observaţii sau băgări de seamă asupra regalelor şi orînduelelor gramaticii româneşti.* E ceva şi mai puţin şi mai mult decît o gramatică, pentru că din ea lipsesc multe observaţii ce şi-ar fi putut găsi locul cu privire la ţesătura limbei noastre, iar, de altă parte, e urmată de un mic tratat de poetică în care Văcărescu a introdus cîteva din poeziile sale prin care ţinea să arate că limba română, înrudită cu italiana, franceza şi spaniola şi rămasă atîta vreme prea puţin cultivată, poate urma „meşteşugului şi obiceiului acestor limbi ce-l au la poezie, fiindu poezia acestora şi dulce şi frumoasă". Deşi tipărită cu şapte ani mai tîrziu decît gramatica lui Micu şi Şincai, ea rămîne în urma acesteia, care, dealtfel, nici nu-i putea servi ca orientare, pentru că Ienache Văcărescu avea de mai mult redactate observaţiunile sale, cum rezultă dintr-o menţiune a lui Sulzer *(Gesch. des transalp. Daciens,* 1781, II, 151). Chiar dacă Văcărescu ar fi scris gramatica lui după ce ar fi cunoscut pe aceea a lui Micu-Şincai, aptitudinile lui nu-l ajutau în aşa măsură încît să dea ceva asemănător şi, pe urmă, el sta departe, ca şi alţii, de preocupările învăţaţilor ardeleni. Scriind pentru alcătuirea „unui meşteşug al cuvîntului gramaticesc prin care să se poată dobîndi şi ştiinţa cuvîntului firesc", Văcărescu ţinea înainte de toate să dea dovada patriotismului său — cum mărturiseşte singur în prefaţă, invocînd „iubirea patriei, a vecinătăţii şi a rumânilor ce vorbescu cu această limbă" ca iertare dacă cumva s-a încumetat,

peste puterile lui, să scrie o asemenea carte, şi adăugind ca acelaşi sentiment îl îndemna sa dea un dicţionar al limbei române : „Iara>; mă aflu în osîrdie ca să aducu, dă voiu avea viaţă, şi un dicţionar la vedere, iar dă nu mă voi învrednici, lasu clironomi şi pă fii miei cei trupeşti şi pă fii miei cei gramaticeşti ca să clironomisească dragostea, rîvna şi silinţa mea cea pântru binele, cinstea şi folosul simpatrioţilor şi a patriei". Nu putem spune dacă începuse să scrie şî dicţionarul pe care îl plănuise — despre el nu ştim nimic mai mult decît ce se spune aici.

în schimb, de la Ienache Văcărescu ne-a mai rămas o scriere — aceasta de altă natură : *Istoria otomanească a prea puternicilor şi marilor împăraţi* (publ. de A. Papiu Ilarian, în *Tezauru de monumente istorice,* II, 245 urm.). Scrisă pe cînd dînsul se găsia la Nicopole, lucrarea aceasta numai prin intenţia de a arăta soarta împărăţiei turceşti, în clipele ei de înălţare şi decădere care a urmat, poate fi pusă alături de aceea a lui Dimitrie Cantemir, pentru că altfel rămîne mult mai prejos, lui Ienache Văcărescu lipsindu-i calităţile istoricului moldovean. Pentru redactarea ei, cu povestirea faptelor de la Mahomed pînă la anul 1791, se vede că Ienache Văcărescu s-a folosit de multe izvoare şi turceşti şi altele, punînd la contribuţie cunoştinţele pe care le avea de mai multe limbi, dar cu toate acestea inferioritatea lui — în special în expunerea părţei întîi — faţă de Cantemir izbeşte imediat. Singură partea din urmă deşteaptă mai mult interes prin referinţele la întîmplările contemporane şi mai ales prin cîteva amănunte din vieaţa autorului, aşa că unele pasaje au valoare autobiografică. Peste tot se vede însă neîndemînare în prezentarea lucrurilor, lipsa de colorit literar : povestirile se mişcă greu, frazele cad plumboase şi nici poeziile intercalate — pentru că, într-adevăr, a ţinut să închine cîte o poezie unora din sultani — nu se disting măcar prin însuşiri de stil. Cu toate acestea şi *Istoria otomanească* şi *Observaţiile* sînt acelea care am putea spune că pun mai bine în lumină personalitatea lui, de om cult, ridicîndu-se mult deasupra altora în timpul în care a trăit. Dacă Odobescu {*Scrieri,* I, 350) îl compara cu... Cicerone, asemenea comparaţii vorbesc de la sine prin exagerările lor şi ne aduc aminte de vremea cînd laudele erau prea darnice, pentru ca să arătăm că am ajuns şi noi la o cultură mai înaltă. Nu e nevoie să comparăm pe scriitorii noştri cu cei streini ; e destul să-i privim în cadrul vieţei noastre, în împrejurările în care au trăit, pentru ca să punem în lumină însemnătatea lor — pentru noi. Să judecăm deci şi pe Ienache Văcărescu sub impresiile dezvoltărei noastre culturale şi să recunoaştem că are locul lui de cinste în şirul celor care au ajutat la înaintarea noastră in-

telectuală. Valoarea lui nu e atît ca poet, ca istoric, ca îndrumător în problemele de limbă literară, ci mai mult ca figură reprezentativă în felul ei pentru epoca de acum mai bine de o sută de ani din cultura noastră. Şi ca poet, cum am spus, preţuirea dreaptă îl aşează mai curînd printre premergători decît printre cei deosebit înzestraţi — am putea adăuga că versurile lui sînt mai mult un document social decît o realizare artistică, pentru că în ele vedem ecoul vechei vieţi orientale de la noi, ce era aproape de sfîrşit şi care, înainte de a apune, avea să mai lase urmele ei în poezia celorlalţi Văcăreşti şi a lui Conachi.

ALECU VĂCARESCU

Fiul mai mare al lui Ienache Văcarescu, a cărui vieaţă ne e puţin cunoscută — a murit, tînăr, pe la 1800 — a încercat şi el să pună în stihuri ce i se părea că e simţirea lui cea mai adîncă, dar ce nouă ne pare mai mult capricii sentimentale şi căutarea unei note care începuse să fie privită ca o noutate ispititoare şi dînd prilejul cuiva să arate că se deosebeşte de alţii. De la Alecu Văcarescu ne-au rămas vreo douăzeci de poezii, dar ştim că scrisese mai multe, cum aflăm din manuscrisele care ni le-au păstrat (Bibl. Acad., nr.-ele 28'f, 421) şi unde dînsul ne dă unele lămuriri care ne iniţiază în felul cum scriau cei dintîi poeţi ai noştri. După ce aminteşte că poeziile cuprinse acolo sînt numai cele compuse din primăvara anului 1795 pînă în decembrie 1796, pentru ca pe cele de mai înainte le adunase într-o „condicuţă" ce i se furase, Alecu Văcarescu previne pe cetitor să ţie samă de împrejurările în care a scris şi să înţeleagă ce l-a îndemnat să facă versuri : „Rog... pă tot cetitorul ca de va întîmpina vreo noimă ori neplăcută sau nepotrivită atît la ideea sa, cît şi la a obştii, să nu mă criticarisească îndată, ci să socotească că ori vreun interes ori vreo idee dă ale mele care nu sînt dator să i le tălmăcescu mă vor fi silit a scrie într-acestaş chip şi, judecîndu că eu n-am fost stihurgos pentru gustul lumii, decît pentru trebuinţele mele, nădăjduiescu că din suflet mă va ierta". Mărturisire care oricît s-ar părea că pleacă din modestie trădează totuşi un fel de mîndrie, şi ce e mai ales de relevat în ea e precizarea că numai motive personale l-au îndemnat să scrie — motivele le bănuim — aşa că ştim de la început că avem de a face cu un fel de jurnal intim versificat. Din aceleaşi cuvinte care întovărăşesc poeziile mai aflăm că Alecu Văcarescu compunea şi în greceşte („întru această condicuţă să trecură vreo cîteva stihuri greceşti şi rumâneşti făcute de însumi"), ceea ce ne dezvăluie o altă lăture a îndeletnicirei primilor noştri poeţi. Vedem aîcî înrîurirea grecească, ce a contribuit şi ea la fixarea predilecţiunilor lor literare. Şi Văcăreştii şi alţii au cunoscut poezia greacă ce se potrivia cu gusturile de acum o sută de ani — o poezie uşoară şi ea, senzuală, de romanţe şi improvizaţii anacreontice, cum arată bine ce a scris maestrul în acest gen, Atanase Christopulos, bine cunoscut şi la noi — aşa că nu se putea >ă nu fie influenţaţi de ea. Cum această poezie se asemăna mult tu cîntecele lăutarilor, ea a venit să accentueze ce avea să fie multă vreme atmosfera poetică a păturei noastre de sus. întâlnirea acestor curente explică spirîtul în care s-a scris poezia noastră la început. Dacă urmele influenţei greceşti se văd întrucîtva şi la Ienache Văcarescu, ele apar cu deosebire vizibile în versurile urmaşului său, rămas de altă parte şi el credincios genului lăutăresc.

Ca poet sentimental, Alecu Văcarescu vine să ne spuie oarecum profesiunea lui de credinţă într-o înşirare unde arată ce-i place mai mult pe lume : frumuseţea... verdeaţa şi apa. Alăturare ciudata, poate zice cineva, dar ea e explicată imediat şi atunci aflăm ca daca acestea trei îl încîntă mai mult este pentru că

Pot să-ndulcească
O privire omenească.

Si cum i se părea că nu era destul atîta, pentru a părea mai lămurit adăuga :

Zic c-o apă ş-o verdeaţă
Şi un chip frumos la faţă
Au fireasca lor putere
Să mîngîie o vedere.

După această desluşire nu se putea să nu se spună care era adevărata frumuseţe, după părerea sa. Aceea care farmecă numai ochii era departe de a-l mulţumi :

Vedem chipuri milioane,
Dar sînt cadre şi icoane,
Care-mpodobesc păreţii
Cu năpastea frumuseţii.

Pentru ca să-l încînte un chip frumos cerea să descopere în el şi suflet, însuşiri alese :

Cînd voi zice frumuseţe
Voi şi suflet cu blîndeţe.

Cu simţiri, cu isteciune,
Depărtat de-nşelăciune.

Şi aceea pe care o visase astfel aflăm că a putut-o cunoaşte aievea şi-i zicea Ruxandra sau Luxandra — nume care se vede că avea daruri de poezie pe care azi nu le mai cunoaştem. Fiindu-i dată această fericire, putea spune că primeşte să fie rob toată vieaţa :

Aceşti ochi plini de putere
Căutînd cu mîngiiere.
N-au zăbovit să găsească
Lesnire să mă robească ;
Dar şi eu fără sfială
Le didei lăgăduială
Rob să le fiu în vecie
Cu mare statornicie,
Acest dulce de rob nume
Să-1 port şi în ceia lume.

Mărturisire pe care o repetă, în versuri de data aceasta cu o împletire mai puţin stîngace de cuvinte :

Am hotărît cu jurămînt supt prea slăvita-ţi mînă
Pîn-oi muri să fiu supus şi tu să-mi fii stăpînă.
Nu mai mă poate dezlipi în vieaţa mea de tine
Nici moarte, nici năcaz, nici chin. nici frică, nici ruşine.

Afară de însuşirea prozaică din ultimul vers, iată, în sfîrşit, o strofă care ne mai aduce amînte de poezie şi care împreună cu alta — aşa de stingheră şi ea printre atîtea altele :

Oglinda cînd ţi-ar arăta
întreagă frumuseţea ta,
Atunci şi tu ca mine
Te-ai închina la tine —

sînt singurele care dau îndreptăţiri lui Alecu Văcarescu să fie menţionat printre poeţi. Zadarnic mai căutăm ceva la fel în stihurile lui : chiar cînd vine să arate focul patimei lui, expresiile plate şi vulgare se ţin lanţ :

De lacrămi vărs păraie
Cu groaznică văpaie,
Şi sufletul îmi iese
De ohtâturi adese.

Un ceas nu văz odihnă,
Nu dorm vrodată-n ticnă,
Durerile-mi sînt hrană
Şi mînglieri la rană.

Mă arz peste măsură,
Slăbesc fără căldură,
Sînt bolnav în picere
Şi mor făcînd tăcere.

Cînd nu te văz am chinuri,
Şi cînd te văz, leşinuri,
Şi-un ceas nu-mi prisoseşte
Să-ţi spui ce mă trudeşte.

Aici se vede bine molipsirea de la cei care cîntau în taraf. Parcă ai auzi pe un zdrăngănitor din cobză care dregîndu-şi glasul ar începe :

Amorul de la tine
M-a ofticat, vai de mine,
M-a făcut din om neom
Şi m-a uscat ca pe-un pom,
De noaptea nu pot să dorm ;
M-a uscat, m-a făcut pom,
Ca pomii neroditori,
Care nu fac vara flori.

Col. G. Deni. Teodorescu, 303—304.

Apropierea am făcut-o pentru ca să avem încă o dovadă ca înrudirea între vechii noştri poeţi şi lăutari nu poate fi pusă la îndoială. Şi urmînd pe acelaşi ton, Alecu Văcarescu reda toată filozofia lui — dacă i se poate zice aşa — de sentimental în strofa :

Rabdă inimă cît poţi,
Nu-ţi da taina pe la toţi ;
Patimile vrînd să le spui
Nu te-ncrede fiecui.

încheiere care nu se poate zice că nu se leagă bine de ce am găsit mai înainte — profunzimea gîndirei rămîne într-o negativă consecventă ce vedem că nu se dezminte nicăieri, cum nu se dezminte nici aceea a formei.

Tot ce ştim despre acest alt fiu al lui Ienăchiţă Văcărescu se reduce la cîteva informaţii răzleţe din care se vede că vieaţa lui nu a fost însemnată prin nimic mai deosebit. Se pare că trăia încă de pe la 1828 (Odobescu, *Col. de poezii vechi,* 89).

Numai tîrziu Nicolae Văcărescu a simţit şi el că poate continua tradiţia familiei şi da dovezi de aptitudini poetice. Manuscrisele din Biblioteca Academiei pe care le-am amintit mai sus cuprind un adaus al lui în care spune că „neavînd duh născocitor" şi vrînd să închine şi dînsul un dar poetic aceleia care era un „vrednic obraz", a recurs la poeziile fratelui său, Alecu, dîndu-le o nouă destinaţie, care, în sinceritatea cu care e mărturisită, se vede că nu i se părea deloc o profanare a ceea ce rămăsese de la fratele său cînd inima i se aprindea „cu văpăi iuţi".

Procedeul acesta se pare că nu l-a mai repetat, pentru că într-o zi s-a revelat lui însuşi ca poet. Şi atunci a început să cînte în aceeaşi notă de erotism ca şi ceilalţi (despre încercările sale în alt gen, imitînd doinele populare, v. *Apendicele)* :

A trăi făr-a iubi
Mă mir ce trai o mai fi ;
A iubi făr-a simţi
Mă mir ce dragoste-o fi ;
A simţi făr-a dori
Mă mir ce simţire-o fi ;
A dori făr-a jertfi
Mă mir ce dor o mai fi.

Şi altă dată, părăsind tonul sentenţios :

Un pic de nădejde d-aş şti e-o să-mi vie
Şi traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea şi vieaţa mi-ar fi doar mai scumpă
Şi slaba ei aţă n-aş vrea să se rumpă.

Dar cînd de nădejde de leac nu se simte
Şi nici cum să-mi vie nu-mi trece prin minte —
De trai... nu e vorbă, precum nici de vieaţă —
S-au săvîrşit toate... ah, rumpe-te, aţă !

Şi poate atuncea, d-o fi nesimţire,
Să fiu în odihnă, să am fericire.

Versuri ceva mai sprintene parcă şi învăluite într-o uşoară, discretă melancolie, pe care nu am întîlnit-o la ceilalţi, sentimentali mai mulţumiţi, mai încrezuţi — dar încolo, acelaşi tipic poeticesc al vremei.

I. BUDAI-DELEANU

Pe cînd în mediul înecat de orientalism răsunau asemenea îngînări stîngace şi suspine monotone prin care vorbia mai mult senzualismul decît simţirea înnobilată, cu strecurări din cînd în cînd de accente făcîndu-ne să ne gîndim la poezia autentică, în altă parte un scriitor puţin cunoscut de contemporanii săi şi cu predispoziţii care-i îndreptau munca şi în alte direcţiuni purta în mintea lui planul unei alcătuiri poetice cum nimănui dintre ai noştri nu-i trecuse prin gînd. Scriitorului acestuia, trăind retras, dar împărtăşindu-se în singurătatea lui din comorile literaturilor clasice, de care ştia că nu trebuie să rămînă strein pentru cultivarea talentului său — era, într-adevăr, dintre cei bine înzestraţi — numai tîrziu, foarte tîrziu, după moartea lui, i s-a făcut dreptatea de a i se recunoaşte locul care i se cuvenia în literatura noastră şi atunci s-a aflat că-i zicea Ioan Budai-Deleanu.

Biografia lui se rezumă în aceste ştiri : s-a născut în Ardeal, la Cigmău, probabil pe la 1760. A învăţat teologia la Blaj şi Viena, dar nu a vrut să se facă preot, deoarece ştia că nu se va putea înţelege cu episcopul Bob şi cei din jurul lui, despre care spunea mai tîrziu că i-a cunoscut bine cînd a fugit să nu fie „în sîmbra" cu ei, cu „nevrednicii de numele romănesc ce s-au încuibat la Blaj... şi prodesc binele de obşte a poporului, făcîndu-se organ vrăjmaşilor spre avilirea lui" *(Archivul* lui Cipariu, 707—708). Renunţînd să fie hirotonisit, a primit o funcţie în administraţie şi mai tîrziu, pe la 1790, a trecut la Lemberg ca „sfetnic chesaro-crăiesc" pe lîngă tribunalul de acolo. Prin mijlocirea Mitropolitului Veniamin (v. *Uricarul,* VII, 69) a fost vorba un moment să fie chemat la Iaşi, ca profesor, dar nu ştim pentru ce a rămas tot la Lemberg pînă la sfîrşitul vieţei lui. Pare să fi murit pe la 1830 — în orice caz la 1837 nu mai era în vieaţă, pentru că ginerele său, Ludovic Lewandowski, scria lui Asachi ce s-ar putea face cu manuscrisele rămase de la dînsul, şi era vorba să fie trimise la Iaşi, dar numai tîrziu de tot, la 1868, au trecut în mîinile lui Asachi şi pe urmă în biblioteca Muzeului din Bucureşti *(Uricarul,* XIX, 311, 490 ; cf. VII, 71).

Chiar aceia — puţini — care au cunoscut activitatea lui Budai-Deleanu, pe cinci trăia, precum şi mai în urmă, au preţuit în el pe cercetătorul limbei noastre, pe filologul, şi nu ştiau că dînsul ne lăsase o operă poetică ce e unică în felul ei în literatura noastră de acum un secol, o creaţiune viguroasă, care consacră pe cineva deodată ca scriitor. Numaî pe la 1870, mulţumită lui Papiu Ilanan, s-a ajuns să se ştie că Budai-Deleanu scrisese, pentru a ..iorma şi a introduce un gust nou de poezie românească", un poem, *Ţiganiada,* a cărui valoare, dealtfel, nici cel care îl amintia nu pare să o fi înţeles, pentru că în înşirarea manuscriselor ramase de la scriitorul ardelean numai la sfîrşit vorbia de acest poem, cbservînd că era aproape să uite menţionarea lui *(Archivul,* 708 ; cf. *Anal. Acad. Rom.,* seria I-îi, III, 114). După această primă semnalare au trecut mulţi ani pînă ce *Ţiganiada* a fost tipărită de Teodor Codrescu *(Buciumul român,* 1875, 541 ; 1877, 17 urm.), dar nici atunci nu a fost luată în seamă cum s-ar fi cuvenit. Critica noastră a ignorat-o cu desăvîrşire pînă ce un studiu publicare de Aron Densusianu *(Cercetări literare,* 299 urm.) a venit să arate cît de nedreptăţit fusese autorul acestui poem.

Dacă *1 iganiada* a ajuns astfel să fie cunoscută şi apreciată, o altă compunere a lui Budai-Deleanu aşteaptă încă să vadă lumina zilei. Printre manuscrisele lui s-a păstrat un poem, *Trei viteji,* rămas neterminat, care e scris în acelaşî spirit ca *Ţiganiada* şi nu pare să fie mai prejos de aceasta, aşa că publicarea lui ar fi bine venită şi ar ajuta la fixarea definitivă a talentului poetic cu care era înzestrat acest scriitor al Ardealului (un scurt fragment din *Trei viteji* s-a tipărit în *Rev. crit.-lit.,* IV, 23).

Cunoscător al operelor din literaturile streine reprezentînd genul spre care îl duceau predispoziţiunile sale, cetînd pe Homer, Virgil, Tasso, Ariosto, Cervantes şi chiar pe Tassoni şi Voltaire, nu dintr-o curiozitate uşoară, îndreptată la întîmplare, ci pentru a pătrunde spiritul lor, a trăi printre ei cu tot sufletul şi a căuta orientări pentru o operă proprie, Budai-Deleanu a scris *Ţiganiada* cu gîndul de a înzestra literatura noastră cu ceva nou şi de a fixa unele aspecte ale vieţei de la noi care i se păreau caracteristice. La 1800 pare să fi avut aproape gata — la 1812 îi da, după unele revizuiri, altă formă (v. *Rev. crit.-lit.,* IV, 21—24) — acest „poemation iroi-comico-satiric", pe care însă nu şi-a însemnat numele lui adevărat, ci pe acela — închipuit — al „maestrului cîntăreţ" Leonachi Dianeu, pribeag prin Egipt, în ţara Faraonilor, la Piramide, cum şi pe acela — tot închipuit — al lui Mitru Perea, căruia îi atribuia adausul de „însemnări şi băgări de seamă critice, filosofice, istorice, filologhice şi teologhice". în versuri

care anunţă tonul întregului poem şi tăiate după modelele clasice, „Leonachi Dianeu" începea să cînte astfel :

Musă, lui Omir care-odinioară
Cîntaşi a broaştelor bătălie,
Cîntă şi mie, fii bunişoară,
Ce se tîmpîa în mîndra Muntenie
Cînd înarma Vlad-Vodă cu silă
Viteaza lui Faraon prăsilă.

Zi cum vrură ţiganii să aşeze
Craiu... şi ţară de moşie,
Cum încinseră armele viteze,
Ba in ce chip şi cu ce bărbăţie
Indrăsniră ei şi la bătaie,
Oblicind că turcii vor să-i taie.

Dar apoi prin o gîlceavă-amară —
Căci nu se nărăvia depreună —
Toţi cari încotro sc-mprăştiară,
l.ăsîndu-şi craiu, ţară şi corună.

Ţesătura întregei povestiri se întrevede din acest preambul. Sîntem duşi în vremea lui Vlad Ţepeş şi a luptelor lui cu turcii. Cînd aceştia năvăliră în ţară, domnul, care de mulţi ani se gîndise „să facă orînduială" cu cei de viţă ţigănească,_ dar se tejnuse că ar putea avea „cîrteală" din partea boierilor şi a ^călugărilor care-i ocrotiau, se gîndi că nu era bine să-i lase împrăştiaţi prin ţară, ceea ce ar fi dat prilej duşmanului să se folosească de ei, ca spioni. Vlad Ţepeş dete atunci poruncă să se strîngă toţi ţiganii la un loc şi de acolo să fie porniţi unde nu ar fi nici o teamă că ar putea da veşti turcilor. Ţigănimea se adună astfel nu departe de Cetatea Neagră, între Alba şi Flămînda — în frunte erau ciurarii :

Inlîi dară de toţi purcească
Ceata lui Guliman vestită :
Toţi ciurari şi feciori de-acasă :
Vai de acela carc-i întărită !

în a doua ceată, zlătarii :

După aceşti veniră înainte,
Armaţi şi în rînduri tocmite bine,
Zlătarii de inele şi ţinte,
Făcătorii doao sute ; iar cine

îi duce şi le este povaţă ?
Tînăr Parpangel şi mîndru în faţă.

După zlătari, căldărarii :

A treia, cu paşuri mărunte,
Căldărarii nalţi de stat se iviră,
Toţi căciulaţf, cu barbe-afuniate,
De tăria lor lumea se miră,
Taie arama ca nişte şindile
Şi rabdă foamea cîte trei zile.

Şi mulţi alţii :

în pielcuţa goală, golişoarâ
Şi sclipind de neagră ca şi-o cioară.

Urmau astfel toate cetele care aveau să treacă pe sub ochii lui Vlad Ţepeş, venit să vadă împestriţata gloată din „murga lui Faraon seminţie" şi să le spună că le-a dat loc de aşezare la Spăteni, între Bărbăteşti şi Inimoasa. Cum în drumul pînă acolo s-ar putea să sară turcii asupra lor, domnul îi îndeamnă să nu se dea bătuţi, dar la plecare unul din lâieţi roagă să nu fie lăsaţi fără pază, că cine ştie de unde poate veni primejdia ; rugămintea lor e ascultată şi astfel pleacă, cu merinde din belşug, „legumi, oară, două mii de slănini afumate", escortaţi de călăreţi şi „cu cîntări de drîmbe şi alăută".

Cîntul al doilea e împletit aproape în întregime pe un episod care e, de fapt, o simplă umplutură dînd prilej lui Budai-Deleanu să adauge ceva în genul lui *Don Qitijote* şi să satirizeze pe nemeşii din Ardeal... Becicherec Iştoc, nemeş din Uram Haza, dar de neam ţigănesc, porni într-o zi prin lume, ca un cavaler rătăcitor, pentru ca să găsească pe iubita lui Anghelina, pe care o răpise zmeii. Ca la Cervantes, „cavalerul" are un scutier, pe frătuţul Bucur, şi merge călare pe o mîrţoaga ce-i pare Ducipal. Aşa avea să rătăcească nemeşul din Uram Haza, şi pînă ce vom afla întîmplările din pribegia lui povestirea se întoarce la ţigănimea care mergea spre Spăteni, greoaie la drum pentru că cei flămânzi spuneau că nu se pot mişca de foame şi cei sătui trebuiau să se odihnească. Numai după ce se puseră carele cu mîncare înainte ca să se ţie toţi de ele, paşii lui Guliman, Corcodel, Tandaler ş! tovarăşilor se mai înteţiră.

Urmînd tradiţia epică, poetul introduce supranaturalul, povestind cum ziua rea Urgia, pentru ca să aducă turburare în oastea ţigănească, se duse la Satana să-i spună cum de lasă pe ţigani în linişte, cînd s-ar putea ca şi ei să sară asupra turcilor care trebuie să aibă sprijinul lui :

încă şi ţiganii misei caută
A se apuca de vreo rînduială,
Părăsindu-şi ciocane şi lăută
Şi înarmaţi pe Mahomed se scoală.

Satana înţelege sfatul şi pleacă spre tabăra „Faraonilor" care ajunsese aproape de Spăteni. Schimbat în corb, se strecoară prin ţigănime şi fură pe Romica, iubita lui Parpangel, dueînd-o într-un codru. La aflarea acestei întâmplări se porni zarvă mare în tabără, unii zicînd că trebuie să meargă toţi în căutarea Romicăi, alţii stăruind să rămînă pe loc, şi începură atunci să se încaiere între ei. Lăsîndu-i pe ceilalţi, Parpangel porni să dea de urma Romicăi, odorul după care suspina întruna :

„O. mie ea sufletul, Romică,
Dragă, neasemănată copilă,
Dă mursa proaspătă mai duleică,
Dăcît turtureaua mai cu milă,
Dăeît o mieluşică mai blinda,
Mai netedă dăcît oglindă.

Mai oftată dăeît umbră dă vară,
Mai dragă dăcît vremea senină,
Mai lueedă dăcît steaua dă sară,
Deh ! vină-mi, o drag suflete, vină !
Dulce Romică, fii bunişoară
Nu lăsa pe Parpangel să moară."

De jale, era mai să se omoare, dar nu găsi „nice un spine" prin prejur şi pe cînd se tînguia aşa, obosit, îl fură somnul. A doua zi, marea lui bucurie fu să vadă în faţa lui pe Romica. Satana îl dusese, pe cînd dormia, în „poiata" din codrul fermecat unde fusese ascunsă iubita lui (cîntul III).

Văzînd amestecul Satanei, sfinţii se gîndesc să nu-l lase în voia lui şi, pentru apărarea a ce e creştinesc, porniră din cer să ia parte şi ei la ce se întîmplă. Sfîntul Spiridon se arătă lui Vlad Ţepeş şi boierilor să-i îmbărbăteze în lupta cu păgânii şi, ştiind ce făptuise Satana în tabăra ţigănească şi cum Parpangel împreună cu Romica petreceau necununaţi în palatul vrăjit, se îndreptă într-acolo să spargă cuibul drăcesc. La semnul crucei pe care sfîntul îl făcu deasupra palatului, acesta se risipi în fum şi Parpangel se trezi într-o baltă plină de broaşte, iar Romica într-o mănăstire...

în vremea aceasta Becicherec Iştoc se deda şi el la unele isprăvi. Ajuns într-un loc sălbatic prin munţi i se păru ca a dat de un balaur cu care sa lupte ca să-şi arate vitejia. Printre nişte stînci zărise, răsturnat, un copac pe care îl luă drept balaur, şi iată-1 repezîndu-se spre el cu suliţa — chipul lui Don Quijote ne vine aici în minte — dar păşind peste nişte lemne putrede se împiedecă şi căzu. Cînd se ridică nu mai văzu balaur dinaintea lui, dar întorcîndu-şî ochii zări o păcurăriţă ce sta într-un vîrf de stîncă şi i se păru o zînă. Apropiindu-se de ea, începu să-i laude frumuseţea şi după ce-i spuse cine era, ce-1 aducea pe acolo, o întrebă dacă cumva auzise de Anghelina. Păcurăriţă, isteaţă, înţelese cu cine are de a face şi-i spuse că-i poate da veşti despre Anghelina, că se găseşte într-o mănăstire nu departe, si-1 aşteaptă (cînturîle IV—V).

Acolo unde am lăsat pe ţigani, la Inimoasa, certîndu-se între ei, sfatul lor hotărăşte să rămînă nemişcaţi, pentru că pot păzi şi astfel „porunca domnească" — numai de-i „va urni o silă" se vor gîndi să meargă mai departe. La nevoie se vor lupta şi cu turcii. într-o zi cînd tocmai se chibzuiau ce ar face dacă aceştia ar năvăli asupra lor, deodată se făcu zvon în tabără că vin turcii. Nu erau însă ei, ci Vlad Ţepeş cu oşteniî lui, care se îmbrăcaseră turceşte ca să iscodească tabăra duşmană şi se abătuse pe acolo. Ţiganii îî luară drept turci şi, tremurînd, se sfătuiră să trimită pe unul mai isteţ întru întîmpinarea oastei care li se părea că vine cu moarte asupra lor. Acesta se înfăţişă şi grăi astfel :

,,Domnilor turci, rîeh ! fie-vă milă
Dă ţigănia noastră săracă...
Iertaţi dară, luna să v-ajuto,
Mahomed mulţi ani să vă trăiască '.
Hie uitate hele trecuta,
Că, zău, Dumnezeu să ne trăsnească
Dă sîntem noi vină într-ahastă,
Ci iacă au fost pă noi o năpastă.

Tot Vlad-Vodă e ahăstor clă vină,
Nuina Dumnezeu lui să plătească,
Căci el ne-au băgat în hastă tină :
Dară viţa noastră ţigănească
Cu toată lumea vrea să fie in pace
Şi, zău, că bătălia nu-i place."

Vlad Ţepeş, mînios la început, dădu poruncă „să bucine de bătaie", dar, ascultînd cum se tînguia mereu trimisul ţigăniei, se

îmblînzi şi rîse de această întâmplare. Tabăra se linişti, iar domnul, văzînd încă o dată ce e voinicia ţigănească,^ porni mai departe... Lui Parpangel în vremea aceasta îi e dat să afle de soarta iubitei lui. După ce ieşise dîn băltoaca unde-1 aruncase Sf. Spiridon şi avusese norocul să se înarmeze cu ce, prin vraje, îi fusese luat unui voinic din neamul lui Arghin (Arghîr), care luptase cu turcii, într-o zi, pe cînd rătăcia prin codru, rupse o ramură şi mirat văzu că curge sînge din ea, iar un glas îi spuse să se oprească, pentru că acolo zace chiar aceea pe care o căuta : răpită de Boroşmîndru şi chinuită de turci, Romica murise acolo. Aflînd aceasta, Parpangel îşi iese dîn minţi, aleargă în toate părţile şi luptă cu năluciri, ca un alt „Orlando furioso" (cîntul VI).

Umblînd buimăcit încoace şi încolo, Parpangel ajunse în preajma taberei de la Inimoasa, pe unde rătăcia şi Becicherec, cu care trebui să lupte, iar altă dată fu de mare folos ţigănimei pentru că, năvălind asupra ei o ceată de turci, aceştia zăriră pe Parpangel îmbrăcat ca viteazul Arghinean, care pe mulţi dintre ai lor omorîse, şi crezînd că este chiar el o luară la fugă, lăsînd pe ţigani în pace. închipuindu-şi şi de data aceasta că cei veniţi acolo fusese tot Ţepeş-Vodă cu oştenii lui îmbrăcaţi turceşte, ţiganii începură să murmure că prea sînt hărţuiţi, că domnul îşi rîde de ei şi poate are gînduri ascunse să-i lase pe mîna turcilor. Ţinură atunci sfat şi iată că se ridică Tandaler să le spună că nu mai trebuie să stea aşa în voia întîmplărilor, că cine ştie cum se pot schimba lucrurile, aşa încît să nu mai fie ei oropsiţi, ci fruntea ţărei :

Să spunem că pe Vlad-Vodă or bate
Turcii, fiind ţara la robie :
Cine, grăind după direptate,
Ar domni hastă ţară, pustie ?...

Au n-ar fi cu mult mai direpţ şi bine
S-alegem pe unul care să fie
Peste voivozi capul cel mai mare,
Apoi să căutăm locul de moşie
Care de acum să se numească
Chiar şi curat Ţara ţigănească ?

Luptele între munteni şi turci urmau înverşunate în vremea aceasta : Satana ajuta pe păgîni, iar Sf. Spiridon şi^ alţi sfinţi întăriau înima creştinilor. Turcii sînt biruiţi şi, pe cînd se da bătălia, în tabăra ţigănească se întîmpla iarăşi mare turburare. Zgo-

moţul ajungînd pînă acolo, toţi se pregătesc să se apere împotriva turcilor şi Tandaler le spune să lupte cu ochii închişi, deoarece aşa

.....e bine a se bato,
Că nu cauţi vrăjmaşului in faţă.

Pregătiţi de luptă şi pe cînd noaptea îi surprinsese într-o pădure deasă, auziră zgomote de aproape, şi închizînd ochii, năvăliră într-acolo şi începură să dea la dreapta şi la stingă, dar numai pe urmă înţeleseră că luptase cu o cireada de boi, rătăcită pe acolo, şi nu cu turci (cînturile VII—IX).

Cum cei din iad nu puteau să ierte înfrîngerea păgînilor, Asmodeu porni *sa* amestece cu vicleşug lucrurile, să se strecoare în tabăra faraonilor şi să le spuie că nu era adevărat că biruise Vlad Ţepeş, ci, dimpotrivă, că ţara rămăsese fără stăpîn, care de acum nu putea fi ^ decît^ dintre ei, aşa că trebuiau să se gîndească la alegerea unui vodă. Ca să amăgească şi pe boieri, Asmodeu porneşte spre Bucureşti, travestit în sol, şi ajungînd acolo găseşte pe boieri petrecînd :

Şedea prejur de aşternută ma^â
Coconite, coconi şi cocoane,
Toţi fiind cu minţile voioase
La glas de cetere şi canoane ;
încoace, încolea zbura închinate
Pahare pline cu sănătate.

Iar Hriza cîntăreţul măiestru...
Cu stihuri nalte cînta şi alese...

Tot el desfăta şi această dată
Cu cîntece line, simţitoare,
Boierimea la masă adunată,
Dragostele cîntînd zburătoare.

„Solul" spune boierilor că, deşi Ţepeş bătuse pe turci, aceştia se pregătiau să-şi strîngă puterile şi să pornească la luptă mai dîrză. De altă parte, îi aţîţă împotriva domnului, smulgînd de la ei „o scrisoare vicleană" s-o ducă turcilor. Dar înfrîngerea turcilor nu se mai putea îndrepta şi Satana, amărît, ruşinat de „nebuna sa falâ", se gîndi să se ducă într-o mănăstire, schimbat în chip de fată, ceea ce dă prilej poetului să descrie vieaţa de acolo şi să vorbească de călugării care-şi pierdură minţile cînd văzură

pe tînăra fată că vine să le ceară adăpost, îngăduit de egumen care găseşte că „pravila" nu se împotriveşte la aşa ceva :

. . . . monacii
Privind la dînsa, acum îşi uitase
Mătăniile, ceasuri şi condacfi.

Şi de data aceasta Sf. Spiridon prinde urma Satanei şi cu semnul crucei îl alungă de unde se încuibase.

Pe cînd despre Becicherec aflăm că poposind într-o zi la umbra unui fag un glas veni să-i spună că Anghelina e moarta, că degeaba mai umblă s-o găsească şi nu-i rămînea decît să se întoarcă la Uram Haza, în tabăra ţigănească se punea la cale întocmirea împărăţiei, alegerea domnului şi a boierilor pentru care înţeleptul Guliman spunea că nu trebuie cine ştie ce isteţime :

„. . . . a scobire o covată
Este o meşterie mult mai rară
Şi mult mai grea decît în poiată
Pe divan şezînd a porunci : «Eu,
Cutare din mila lui Dumnezeu

Poruncesc aceasta cu tărie».
Şi cum ştiţi voi inşi celelalte...
Iară încît e pentru boierime
Grijile acestor tocma nu-s nalte."

Cînd fu vorba de împărţirea locurilor de cinste, ţiganii se luară la ceartă. Cu măciuci, cu ciocane săriră unii asupra altora şi mulţi pieriră în încăierare, printre care şi Tandaler, căpetenia „celei mai alesă cete". Cei rămaşi se risipiră atunci, pornind fiecare pe unde îl duceau ochii (cînturile X—XII).

Aşa se încheie poemul eroic-comic al lui Budai-Deleanu şi am stăruit asupra cuprinsului pentru ca să reiasă bogăţia de motive tratate şi planul în stil mare pe care 1-a urmat autorul. Dacă unitatea sufere uneori din cauza multor adausuri, a trecerilor repezi de la o temă la alta, urzeala lui reiese destul de limpede şi desluşim în ea nu numai tendinţa de a satiriza pe ţigani si pe nemeşi, ci de a face să treacă pe dinaintea ochilor noştri^ şi alte chipuri, cum şi anumite aspecte ale vieţei noastre, pentru că, dupa cum spune singur Budai-Deleanu în cuvintele pe care le-a pus în fruntea poemului, povestirea lui, „de şagă, însă... semănata cu oareşicare gînduri serioase", este o alegorie „şi prin ţigani se înţeleg şi alţii carii tocmai aşa au făcut şi fac ca şi ţiganii de atuncea". Aşezînd acţiunea în vremea lui Vlad Ţepeş, scopul lui Budai-

Deleanu a fost să preamărească faptele strămoşilor, să ne înfăţişeze — cum spune aşa de plastic — „cărunta vechime cinstită" şi, prin antiteză, să arate coborîrea vîeţei noastre, rătăcirea sufletelor în timpurile mai nouă, şi cu deosebire pe cînd trăia dînsul. Ceva, prin urmare, ce vesteşte satirele lui Eminescu. Apropierea între ce au scris şi unul şi celălalt ne vine de la sine în minte cînd cetim :

Alta era junia română
Pe vremea lui Vlad-Vodă ee frînsă
Tabăra lui Mahomed pagină
Cu virtutea şi în bătaia adinsă,
Dar au pierit acea voinicie :
Şi tu gemi, supusă Muntenie !...

Hei, ticăloasă Ţară munteanâ,
Unde-ţi e vitejia mărită,
A sloboziei tale sprijoană ?
Cum ai rămas aşa de ovilită,
Cînd te vei ridica din ţărînâ,
Cine-ţi va da scutitoare mînă ?

Pînă cînd vînzătorii de ostrige
Şi mitarnicii, pentru dobîndă,
Nevrednice rane ţi-or înfige ?
Pînă cînd te-or pune sub orîndă
Agarenii ? — şi atîta nedreaptă
Năcăjire încă nu te deşteaptă ?

Venetici flămînzi de prin ostroave ;
Greculeţi din Anadol, din Pera,
Ţi-au răpit venituri cu hrisoave :
Tu le zici „Arhonda, calimera '."
Şi te închini, cu multă plecăciune,
Crezîndu-le toate ce vor spune...

Ah, cine acu din aceste toate,
Oame ticăloase, te va scoate ?

Au doară cea moale de acu junie
Ce nu au învăţat alta nimica
Făr' a vîna după libovie,
A măiestri gîlceavă şi intrică,
A trîndăvi pe divan cu lene
Şi a căsca gurile prin dughene ?

Săgeţile lui trec agere, atingînd pe unii şi pe alţii — fie ei chiar cei mai de sus, pe care-i înfăţişează astfel :

Spuneţi mie rogu-vă ce greutate
Are un vodă ? Eu voi dezvolbi-o.
Intîi doarme ca şi noi pe spate
Sau cum vrea, pîn' ce se face zio,
Apoi, sculîndu-se, bea şi mîncă
Sau îşi razimă capul în brîncă,

fie boierii care

Toată ziua cu ciubucu-n gură
Pe divan stîrvesc...

fie feţele bisericeşti, despre care spune :

Popa vinde darurile sfinte
Pentru gălbănaşi, iar patriarhul
Din Vizanţ le cumpără nainte
Din episcop pînă la eclisiarhul...

Papistaşi . . . .
Ca nişte mascuri bine îmbuibaţi.

Caracterizările bine prinse, redate în linii vii, arată spirit remarcabil de observaţie şi pricepere în alegerea expresiilor care fixează figurile şi situaţiile. în tot poemul său, Budai-Deleanu dă dovada că era un adînc cunoscător al oamenilor şi impresiile pe care le culegea din stările de la noi ştia să le transforme în valori literare. Pe lîngă însuşiri fireşti se vede şi cultura de scriitor cîştigată prin adîncirea operelor clasice, aşa că avem o pildă concretă de ce ar fi putut îmbogăţi literatura noastră dacă mişcarea inaugurată de latinişti ar fi fost lăsată — cum spuneam în altă parte — să se dezvolte în toată amplitudinea ei şi ar fi fost condusă de înalte preocupări literare.

La Budai-Deleanu găsim însă şi altceva ce-i dă o notă de superioritate faţă de alţi scriitori din vremea lui. Dînsul nu a rămas strein de ce era al nostru exprimat în literatura populară — adevărata literatură de acest fel, nu prelungirile ei sarbede ori parodiile. De mai multe ori îl vedem amintind „cîntecele, basmele ţărăneşti" din care spune că a luat unele elemente. Inspiraţia clasică întîlnindu-se cu ce era al nostru, ieşind din sufletul poporului şi contopindu-se într-un tot fără să facă impresia de ceva artificial — iată o noutate la care nici un alt scriitor de ai noştri nu se gîndise pînă la Budai-Deleanu.

Şi — calitate tot aşa de remarcabilă a acestui poet multa vreme nesocotit — limba în care şi-a scris poemul e plină de vigoare, expresivă, bogată, turnată, se vede, din grija de a nu rămînea la ce e prea obişnuit, prea fără relief. Chiar în întocmirea versurilor, pe care spune că le-a alcătuit „după gustul italienesc Budai-Deleanu arată de obicei o îndemânare ce surprinde în lipsa„ acum o sută de ani, a unei tradiţii literare în această direcţiune. Sînt desigur stîngăcii, întîlnim fraze colţuroase, expresii aspre, dar acestea se pierd, oricum, în faţa celor care răsar bine alese, plastice şi chiar armonios alăturate. Limba în care e scrisă *Ţiganiada* arată şi ea varietatea de izvoare care i-au servit lui Budai-Deleanu Ia închegarea poemului său. Dîndu-şi samă de sărăcia, de „neajungerea" limbei noastre în unele privinţe, a introdus multe cuvinte, latine, italiene şi chiar franceze —- Budai-Deleanu e printre rarii ardeleni care au cunoscut limba şi literatura franceză ; punînd într-un loc cuvîntul *sincer,* după ce spune că e „latinesc" explică pentru ce a recurs la el : „fiindcă limba românească nu are nici un cuvînt asemenea, care să aibă aceeaşi noimă" ; în altă parte„ întrebuinţînd neologismul *intrigă* îl justifică observînd că e „cuvînt obicinuit mai la toate limbele politicite evropieneşti". Din graiul poporului, şi în special acela care-i era bine cunoscut din locul lui de naştere, ţinutul Huniedoarei, a introdus de asemenea multe expresii pe care dînsul le numeşte „umilite", dispreţuite de alţii, dar care lui i se păreau demne de ţinut în samă şi de adoptat în limba literară. Pe lîngă acestea întîlnim cîteva formaţiuni proprii, bine nuanţate uneori, aşa că vedem la Budai-Deleanu preocuparea de a scrie într-o limbă cît mai bogată.

Poetul a fost ajutat aici de filolog, pentru că, într-adevăr, Budai-Deleanu s-a ocupat şi cu studiile asupra limbei, dar partea aceasta din activitatea sa ne este puţin cunoscută, deoarece manuscrisele lui filologice, afară de cîteva fragmente, au rămas netipărite. Scriind *Temeiurile gramaticei româneşti* şi *Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticei româneşti,* pe care avea să le prefacă în latineşte, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812), şi proiectînd o vastă operă lexicografică din care ne-a rămas însă numai o parte (v. Cipariu, *Archivu,* 706 ; *Principia,* 332 ; *Anal. Ac. Rom.,* s. I-îi, t. III, 106 ; Şincai, pref. la *Elemcnta,* ed. 1805), Budai-Deleanu a căutat şi el să pună în evidenţă latinitatea limbei noastre şi să aducă părerile lui în problemele care preocupau pe ceilalţi învăţaţi transilvăneni. Apropiindu-se în unele puncte mai mult de Petru Maior — cînd susţine, de pildă, că în derivarea limbei române trebuie să se ia ca punct de plecare latina vulgară — şi urmînd curentul de latinizare care l-a dus şi pe dînsul la exagerări ce nu puteau fi adoptate, Budai-Deleanu aduce totuşi în această parte a activităţei lui o notă personală în care recunoaştem un spirit de cercetare ce căuta să adîncească tot mai mult faptele. Investigaţiunile lui cu privire la alcătuirea limbei române au mers mai departe decît ale celorlalţi filologi ai şcoaiei latiniste, aşa că îl vedem căutînd cel dintîi să deosebească diferitele elemente care au pătruns în limba noastră, şi acestea nu erau, cum îşi dedea bine samă, numai slave, ci şi de altă provenienţă : albaneză, greacă, ungurească — într-un loc sînt amintite şî elementele gotice pe care dînsul credea că le descoperise. Eruditul se arată astfel că nu era mai prejos decît poetul : şi sub o formă de manifestare şi sub alta Budai-Deleanu aducea însuşiri superioare.

Dacă vom aminti că Budai-Deleanu ne-a lăsat şi mai multe lucrări istorice şi etnografice : *De originibus populorum Transylvaniae ; De unione trium nationum Transylvaniae ; Scurte observaţiuni asupra Bucovinei* ş.a. (aceasta din urmă în limba germană, cu informaţii interesante asupra stărilor din Bucovina, s-a tipărit în traducere românească de d. G. Bogdan-Duică în *Gazeta Bucovinei,* 1894, nr.-ele 8 urm.), aceasta vine să arate încă o dată varietatea de aptitudini ale acestui scriitor — poet însă înainte de toate şi cel dintîi care nu s-a mulţumit cu simple improvizaţii, ci a căutat să ne dea o operă de inspiraţie bine călăuzită şi de stăruinţă în care pusese gîndul de „a obicinui şi întru limba românească aceeaşi poezie, mai rădicată şi subţire, cum se află la alte neamuri".

VASILE AARON ŞI IOAN BARAC

Numai prin forma în care au înfăţişat scrisul lor Aaron şi Barac pot să fie amintiţi aici. Poeţi nu erau, ci simpli versificatori care luau la întîmplare subiecte de la noi ori streine pentru a le pune în stihuri de o stîngăcie datorită nu atît vremei în care au scris, ci lipsei lor de talent literar. Dacă pot beneficia să fie menţionaţi, e pentru că au fost populari — chiar azi cîte o carte de a lor mai găseşte cetitori în Ardeal — şi pentru că ce i-a îndemnat să scrie pornia din intenţia de a contribui la cultivarea poporului, de a da ceva pe înţelesul celor mulţi.

Vasile Aaron — născut la Glogovăţ, pe la 1770, şi făcîndu-şi studiile de teologie la Blaj, iar mai tîrziu pe cele de drept la Cluj, pentru a ajunge „jurat procurator" la Sibiu, unde muri la

1822 — a scris un şir de cărţi foarte răspîndite pe vremuri şi cea dintîi a apărut la 1805, la Braşov, sub titlul *Patimile şi moartea a Domnului şi Mîntuitorului nostru Isus Hristos* (ed. a 2-a, Sibiu ; a treia, 1829). După aceasta urmară : *Perirea a doi iubiţi, adecă jalnica întîmplare a lui Piram şi Tisbe, cărora s-au adeogat mai pe urmă nepotrivita iubire a lui Echo cu Narţis,* Sibiu, 1807 (altă ediţie, 1830) ; *Vorbire în versuri de glume între Leonat beţivul, om din Longobardia, şi între Dorofata muerea sa,* Sibiu, 1815 ; *Anul cel mănos,* 1830 ; *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef, mai marelui din Milet,* Sibiu, 1821. în manuscris s-au păstrat o traducere a *Eneidei* lui Virgil (primele opt cărţi ; v. Cipariu, *Archivu,* 234, 784 ; *Transilvania,* X, 227 ; XI,, 7 urm), şi o povestire cu cuprins fantastic — probabil imitată — *Răpoartă din vis* (o analiză a ei a fost dată de G. Sîon în ziarul *Informaţiunile bucureştene,* 1870, nr.-ele dîn 17 şi 27 septembrie).

în aceste alcătuiri Vasile Aaron a recurs la diferite modele pe care le-a prelucrat după priceperea sa.

Perirea a doi iubiţi, legenda despre Piram şi Thîsbe, e împrumutată din *Metamorfosele* lui Ovid şi dîluată, adaptată în versuri cu acelaşi efect soporific ca toate cîte le-a scris Aaron cu convingerea că era şi el poet.

Patimile lui Hristos, în zece cînturi, vncepînd cu povestirea siatului ţinut în iad pentru răpunerea luî fsus şî continuînd cu trădarea lui Iuda şi toate peripeţiile vieţei Mîntuitorului pînă la răstignire, ne arată că Vasîle Aaron a cunoscut *Messiada* luî Kîopstock, dar nu şi-a însuşit dîn ea factura clasică, ci s-a mulţumit cu o înşirare prolixă, prozaică, de versuri — în feluî acestora :

.....Marele Isus,
Ochii ridicînd în sus,
Aşa zice : „aşa, Sfinte,
Mă laşi cu totul, Părinte !"
Moartea se apropiase,
Durerea îl cuprinsese :
„Daţi-mi să beau, că m-e sete"
Zice foarte îndelete.
Mai pe urmă gălbineşte,
Trupul tot i se răceşte...
„Oh, oh, zice, ia aminte
In mîna ta dau, Părinte,
Dau trudit sufletul mieu
Şi mîncat de necaz greu"v

Şi cînd acestea grăieşte
Sufletul îl părăseşte,
îşi lasă capul în jos :
Moare Stăpînul Hristos,

care reproduc foarte de aproape versurile din Kîopstock, dar cu schimbări cum le înţelegea adaptatorul nostru popular :

Mein Gott. mein Gott, warum hast du mich verlassen ?
Und die Himmel bedeckten ihr Angesicht vor dem Geheimniss
Schnell ergriff ihn, allein zum letztenmale, der Menscheit
Ganzes Gefiihl. Er rufte mit lechzender Zunge : „Mich clurstet !••
Ruft's, trank, diirstete, bebte, ward bleicher, blutete, rufte :
„Vater, in deinc Hände befehl' ich meine Seelc".
Dann : (Gott Mittler, erbarme dich unser !) Est ist vollendct ;
Und er neigte sein Haupt und starb.

Că s-a folosit de Kîopstock nicăieri nu vine să ne spună Aaron —• erau în obiceiul vremei aceste ascunderi ; în prefaţă dînsul caută chiar să convingă pe cetitori că a avut partea lui originală în această alcătuîre ; după ce spune că luînd în samă „materia cărţii aceştia, ca aceasta încă n-au ieşit afară pînă acum in limba românească din fabrica măestriei poeticeşti", pentru a da autoritate tipăriturei sale vine să adauge : „Nu vei gasi într-insa... ceva din poveşti prostatice adăugat : toate cîte s-au scris sînt culesă din Sfînta Scriptură şi dîn istorii sfinte". Era, deci, într-un fel mîndru de ce tipăria şi aceeaşi mîndrie o arata cînd, tot acolo, lăsa să se înţeleagă că era „bine procopsît în măiestria poeticească".

în această „măiestrie" îl ajutase nu numai ce găsise la unii scriitori streini, dar şi cunoaşterea literaturei noastre populare, din care însă nu a ştiut să-şî însuşască ce ar fi dat versurilor lui o întipărire mai deosebită. Din cît am citat s-a putut vedea ca forma se apropie mult de cea populară şi aceasta reiese şi mai bine cînd ne oprim la un alt pasaj din *Patimile lui Hristos,* care e dat ca tînguirea Măriei :

Oh, ch, fiule iubite,
Oh, fiul mieu, mult dorite,
Oh, dulce lumina mea,
Cum laşi mort a te vedea ?
Oh, nădejdea mea cea vie,
Vecinica mea veselie,
Dcschide-ţi ochii odată
Şi-ţi vezi maica întristată

Cum plînge şi cum suspină
De trudă, de necaz plină
Deschide-ţi rostul cel sfint
Şi eu dulcele cuvînt
Mîngîie pre maica ta
Şi scîrbită n-o lăsa...
Rostul cel dumnezeiesc
Ce varsă glas îngeresc
Şi dulce învăţătură
Fără de prejetătură
Acuma îl văz tăcut,
Acum stă închis şi mut...
Plîngeţi cu mine, fecioare.
Că nădejdea voastră moare,
Plîngeţi, voinici, glăsuiţi,
Şi eu amar tînguiţi
Că frumuseţea voastră piere
Oh, vai, oh, vai şi durere !

Tonul popular e uşor de recunoscut aici, dar prea neajutat şi de data aceasta, Vasile Aaron nu a ştiut să redea puterea de simţire, expresiunea caracteristică bocetelor de la noi (cf. *Apendicele).*

Vorbirea între Leonat şi Dorofata e o versificare săraca şi fără grăunte de spirit, deşi ni se spune că vrea să fie glumeaţă. Probabil că şi de rîndul acesta Vasile Aaron a recurs la un izvor strein — poate vreo cărticică italiană populară, pentru că Leonat e numit „om din Longobardia". Cuprinsul reiese din titlu : povestea unui pătimaş în băutură care, sfătuit de nevasta lui să se lase de urîta-i nărăvire, îi răspunde că nu-i trece prin gînd aşa ceva, pentru că... rostul vieţei e să-ţi spui :

Mîncă, bea, te veseleşte,
Cîntă, joacă şi trăieşte.

Pentru aşa filozofie, Vasile Aaron a găsit că trebuia să recurgă tot la versuri.

În *Istoria lui Sofronim şi a Haritei* e parafrazată o povestire din literatura neogreacă pe care Iordache Slătineanu o tradusese la 1797 şi o tipărise, la Sibiu, ca adaus la *Ahilefs la Sbiro* (acesta tradus, în versuri, după Metastasio, dar nu din originalul italian, ci dintr-o versiune grecească). Povestirea e în genul pseudoclasic gustat în secolul al XVIII-lea, şi mai mult întîmplarea putem presupune că l-a hotărît pe Vasile Aaron să o versifice, pentru ca altfel, după cuprins — se vorbeşte de Praxitele şi sîntem duşi în lumea din Milet — ea nu se potriveşte cu genul pe care căuta să-l popularizeze la noi.

Despre *Anul mănos* nu putem spune decît că e şi mai elementar decît elementarele alcătuiri de pînă aici. E o palidă înşirare didactică cu sfaturi pentru plugari, pe care Aaron a scris-o gîndindu-se desigur la *Georgicele* lui Virgil, dar cum îi lipsea darul poetizărei altor lucruri cu atît mai mult avea să se arate de tot prozaic într-un subiect de felul acesta.

Departe de a fi şi el adevărat poet, deşi uneori arată o mai bună pregătire literară, Ioan Barac se întîlneşte cu Vasile Aaron în genul pe care l-a cultivat. Despre vieaţa acestui al doilea reprezentant al curentului popular în literatura din Ardeal ştim atît că s-a născut în satul Alămor la 1776 (nu la 1779 ori pe la 1772—3, cum se înseamnă în biografia dată de Ar. Densuşianu, *Ist. lit. rom.,* 307, şi în *Anal. Ac. Rom.,* II, 223 ; data 1776 o găsim într-o notiţă publicată în *Foaia pentru minte,* 1848, 272, şi ea e confirmată de ce ne spune singur Barac în prefaţa la *Constantina,* ms. 165 din Bibl. Academiei, unde aminteşte că la 1842 împlinise 63 de ani). După ce a învăţat la Aiud şi la Cluj, la 1801 îl găsim ca „dascăl normalicesc neunit" la Avrig şi mai tîrziu ca „procurator" şi translator pe lîngă „maghistratul" din Braşov, funcţie pe care a ocupat-o pînă la moartea sa (10 iulie 1848).

Cartea care a făcut cunoscut numele lui Barac şi care se mai ceteşte şi azi în popor e *Istoria despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă,* apărută întîi la Sibiu, 1801, şi în a doua ediţie la Braşov, 1809. Scrisă în versuri scurte, amintind pe cele populare, povestirea aceasta înţelegem că a putut să placă, deşi nu captivează prin mai multă poezie — vorbind despre ea (într-o notă la cîntul X al *Ţiganiadei)* Budai-Deleanu găsia că e „în stihuri proaste alcătuită". Subiectul versificat de Barac, deşi ne duce spre literatura populară (v. L. Şăineanu, *Basmele române,* 266), nu a fost totuşi luat direct din basmele noastre, ci dintr-un izvor strein. Acest izvor îl aminteşte chiar Barac cînd în prefaţa vorbeşte de „Istoria lui Arghir cea în limba ungurească scrisă", dar dacă dînsul nu precizează de cine era scrisă povestirea ungurească pe care a urmat-o, aceasta o aflăm pe altă cale (v. *Rev. crit.-literară,* III, 33 ; IV, 161). J. Benkb aminteşte în cartea sa *Transilvania* (1778) o compunere în versuri a lui Albert Gergei scrisă în ungureşte şi cunoscută în popor sub numele de *Istoria*

lui Arghir („vulgo Argirus Historiaja"). Izvorul lui Barac e tocmai aceasta compunere a lui Gergej, care s-a tipărit Ia Buda în mai multe ediţii (cea mai veche pare să fie din 1763). Folosindu-se de povestirea lui Gergej, Barac spune că a ţinut să-i dea „mas adîncă înţălegere", să o pună în legătură cu istoria noastră şi anume cu cucerirea Daciei, şi pentru aceasta, adaugă dînsul, prin Arghir a voit să înţeleagă pe Traian, iar prin Elena „cea cu pârul de aur" — Ardealul, „pentru băile lui cele de aur care de mult au fost vestite". Original nu este nici aici Barac, pentru că interpretarea aceasta a povestei despre Arghir o găsim înaintea lui, chiar laBenkb, care vorbind de versurile lui Gergej spune că ele nu cuprind altceva _decît istorisirea cucerirei Daciei („subjugatae a / ^orn(ani Daciae historia") ji cînd vine să explice cum „fecioara Leany" reprezintă Dacia, găsim aproape aceleaşi cuvinte ca la Barac („cnnes aurei virgini adfinguntur, quibus eximius auri proyentus Dacîae adumbratur"). Că Benkd ar fi dat cel dintîi această interpretare a basmului despre Arghir, nu putem şti ; altcineva maintea lui se poate să fi stabilit ciudata apropiere ; în orice caz Barac nu are nimic personal în prezentarea sub această formă a poveste^ lui Arghir, deşi tocmai aceasta nu puţin a contribuit la popularitatea ei, cu atît mai mult cu cît chiar titlul spunea că e „o închipuire sub care se înţelege luarea ţărei Ardealului prin Traian, chesarul României".

La 1821 Barac tipăreşte *Risipirea cea de pre urmă a Ierusalimului^* (Bucureşti ; altă ediţie, Sibiu, 1843), pe care spune că a alcătuit-o după Josephus Flavius. Dacă versurile se înşiră şi aici uşor, prea uşor chiar, ele sînt numai umbră de poezie, cum ne putem convînge, cetind, de pildă, descrierea foametei cu care Dumnezeu pedepsi pe cei din Ierusalim :

Pentr-a sîngelui vărsare,
Porunci să se ridice
O foamete şi să-i strice.
Multe mii de feţe grasă
Să îngălbenesc în casă,
Seca izvoarăle toate,
N-au apă de a mai scoate ;
Nu-i apă la nici o moară,
Toţi de foame vor să moară.
Calcă legea cu osîndă
Mîna cu rînza flămîndă.
Părintelui nu-i e milă
Văzîndu-şi pruncul în silă.

Cum era neobosit în această muncă de vulgarizator al scrierilor la care se oprise lecturile lui, Barac a tipărit, prelucrînd ori traducînd mai ales din limba germană, un şir de alte cărţi : *O mie şi una de nopţi,* Braşov, 1836—1840 ; *Tilu Buh-Oglinda,* 1840 (după *Tyl Eulenspiegel) ; Naşterea şi toată viaţa minunatului Piticot de un cot,* Braşov, 1842 ; *Cei trei fraţi gheboşi,* Braşov,. 1844 (un episod din *O mie şi una de nopţi) ; Traghedia lui Samson,* 1846 (după o piesă „care odinioară s-a producăluit" la Viena).

Literatura veche îl atrăsese şi pe el, îndemnîndu-1 să dea nu tocmai o traducere, ci o prelucrare în versurile-i care nu aveau nimic clasic, din *Odiseea* (cîteva fragmente s-au publicat în *Albina^ Carpaţilor,* 1877, 102, 117) şi din *Metamorfosele* lui Ovid (numai o parte din acestea s-a păstrat).

Ms. 165 din Bibi. Academiei, pe care l-am mai amjntit,_ cuprinde ori menţionează alte cîteva prelucrări, dar nu după scriitori greci ori latini, ci în genul celor de mai înainte, fără ca să ştim totdeauna ce modele a urmat Barac : *Vrednica de iubirejvropeană Constantina* („interesantă istorie de dragoste... închinată lumii cei galante şi băgătoare de seamă spre desfăjarea minţii" ; prelucrare după o povestire care ni se spune că a apărut la Leipzig, în 1704) ; *Lucreţia ; Loreti; Pipele ; Corăbierul cel nou* (cf. *Foaia p. minte,* 1848, 284).

în Biblioteca Academiei se mai găsesc două manuscrise ^cu lucrări ale lui Barac pe care le recomanda cetitorilor „ca să-şi reînnoiască ideile, îndulcindu-se de povaţa cea bună... cătra înţelepciune" ; în ms. 208 se păstrează : *Adelaida, arîndăşiţa ceajnică de lîngă cetatea Hateau Tini* (1847) ; *Vicleşugul fetesc ; Bunătatea şi înalta milostivire a craiului Chiru al Perşilor* (1838) ; *Vicleşugul femeiesc ; Atala,* „tragedie în trei perdele" ; în ms. 209 : *Patimile cele rari şi minunate ale unei madamoaizelle cu numele Cartigam* (1845) ; *...Regelui de la Portugalia,* dramă „în trei secsii" ; *Mirele cel umblat şi procopsit,* „faptă veselă într-o perdea" (1842) ; *Vînătoml de la Matra; Amlet,* „după Şakeşpeer" ; în aceleaşi manuscrise se găsesc versuri scrise în diferite împrejurări (ca *Jalnice moraliteturi pentru boala cea înfricoşată, holera :* 1831). Tot cu scopul de a da celor de jos o lectură ce i se părea folositoare, Barac a editat *Foaia Dumineci]* (Braşoy, 1837), aşa că activitatea sa, bogată în felul ei, nu a fost fără preţ în mişcarea noastră culturală din prima jumătate a veacului trecut, chiar dacă nu a adus în ea personalitate de scriitor, de adevărat poet.

CEI DIN URMĂ CRONICARI

Dacă Ja sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor literatura noastră primia impulsiuni nouă, fie prin ideile puse în circulaţie de latinişti, fie prin sugestiunile venite pe alte căi în prefacerile vieţei noastre intelectuale, anumite manifestaţiuni din aceeaşi epocă se înfăţişează cu totul altfel, ne arată păstrarea spmtului vechi, care nu putea să dispară aşa uşor, fiind sprijinit d, tradiţie, de ce continua să fie predilecţia unora dintre cărturari.

Acolo unde yedem^ cu deosebire prelungindu-se acest spirit esteîn literatura istorică din Principate. Pe cînd învăţaţii Ardealului reînviau cercetările istorice şi lăsau să se exprime prin ele gândurile în care aveam să găsim puterea redeşteptăm, dincoace de munţi istoriografia mai păstra aspectul ei cu desăvârşire medieval,^ şi încă cel mai palid, cel cu semnele deplinei decăderi. Această decădere^ arătase mai demult, de cînd însemnarea întâmplărilor de la noi rămăsese îndeletnicirea altora decît a celor din generaţia viguroasă de cronicari din veacul al XYII-lea şi prima jumătate a celui al XVIII-lea. Aceia care continuată să scrie cronici nu mai ^aduceau cultura pe care şi-o însuşiseră bătrînii de Ia bunii dascăli din _ ţară ori în şcoli streine. Schimbările întîmplate în vieaţa politică avusese, de altă sparte, şi ele urmări în aşa fel încît cei_ care ţineau să povestească faptele din vremea lor se găsiau în inferioritate faţă de cei de altădată din cauză că de multe ori nu erau în măsură să le redea cu cunoştinţele şl cu imparţialitatea celor care-i precedase. Cronicarii de mai înainte, un Grigore Ureche, un Miron Costin ori un Neculce, avusese posibilitatea să cunoască

bine ceea ce veniau să povestească, pentru că erau iniţiaţi în mersul trebilor ţărei, trăiau în apropierea domnului, îndepliniau însărcinări înalte, pe cînd odată cu aşezarea domniilor fanariote cei din ţară erau de obicei ţinuţi la o parte şi cînd dintre ei se găsia vreunul care să însemne faptele contemporane, de multe ori nu avea putinţa să le cunoască în amănuntele, în^ tainele lor, să aducă, cu alte cuvinte, acea informaţie mai bună pe care o întîlnim la înaintaşii lor. întîmplător numai se găseşte în vremea aceasta cîte un povestitor ca Ienache Văcărescu, care, bucurîndu-se de încrederea de la Curte, a putut cunoaşte mai de aproape tutele întîmplări şî să le istorisească. De altă parte.^chiar cînd cineva devenia cronicarul vremilor lui, fie prin legăturile pe care le avea, fie prin tendinţele pe care le urmăria ori i se impuneau — năraviri multe ştim cum otrăvise sufletele — nu mai era în stare să aducă în ce scria obiectivitatea, cinstea convingerilor şi limpezimea de suflet adevărat românesc, aşa cum le găsim la cronicarii tradiţiei vechi.

La acestea venia să se adauge înrîurirea genului istoric decăzut la aceia care dedeau pilde celor de la noi. Cum in literatura neogrecească se cultiva mult cronica versificată, ai noştri şi-au fixat predilecţiunea la aceste compuneri prolixe, monotone, şi de aceea vedem scriindu-se, pînă pe Ia 1820, atîtea^cronici rimate. Uneori s-ar părea că ele au o legătură mai strînsă cu literatura noastră, că se apropie cu versurile lor de poezia populara, dar asemenea apropiere e de obicei întîmplătoare şi o vagă reminiscenţă din ce trecea prin mintea povestitorului, mai mult înstreinat, pentru că şi în limba lui plină de grecisme şi în alegerea felului istorisirei se vede nota exotică şi de imitaţie săracă.

• Printre cronicele care ne-au rămas din această epocă avem de amintit întîi pe aceea a stolnicului Dumitrache. Ea cuprinde naraţiunea evenimentelor dintre 1768—1774, în timpul războiului ruso-turc, care avea să se încheie cu pacea de la Kuciuk-Kainardji, şi a fost publicată de V. A. Urechiă în *Anal. Ac. Rom.,* X, 360 urm. în povestirea despre cele petrecute la noi sînt împletite întîmplările din alte părţi pe care stolnicul le amintia „pentru trecerea de vreme". Am căuta zadarnic forma literară la acest întîrziat cronicar care scria cum vorbia, într-o limbă împestriţată cu grecisme şi turcisme, dar amănuntele pe care ni le împărtăşeşte şi unele descrieri au interesul lor, cum e, de pildă, aceasta.^redată cu expresiuni care amintesc vorbirea familiară muntenească şi de azi : „Noiemvre 3 zile, vineri, fiind cam despre ziuă, în Bucureşti

ne pomenim cu un ramat de «stupai !» amestecat cu «vai !» şi un chiloman împărtăşit cu «aman» ; ci turci prea puţini perind, ceilalţi s-au dus la Giurgiu. După ce se lumină de ziuă, ce să vezij acea adunătură, mulţi însărcinaţi, chip de armaţi, cu strumurări de boi, cu lănci de pe la oi («aideţi noi, lipsiţi voi»), împreunaţi cu tîlharii de arnăuţi şi altă multă străinătate, cu bucureşteni amestecată, prădară tot norodul, prin hanuri şi mahalale, şi la urmă mai toată ţara" (371).

în versuri e scrisă cronica Pitarului Hristache pe care Cezar Boîliac a publicat-o în *Buciumul* (1863, 27, 35, 39) sub titlul *Istoria faptelor lui Mavrogheni-Vodă şi a răzmiriţei din timpul lui, pe la^1790.* Cine era acest Pitar Hristache despre care Bolliac afirma că scria povestirea lui la 1817 —- precizarea aceasta nu aflăm de unde e luată — nu am putea spune, pentru că după documentele vremei nu poate fi identificat cu nimeni. Versurile care^le înşîra_ acest contemporan al lui Nicolae Mavrogheni au toată platitudinea genului la modă pe atunci, dar ne înfăţişează destul de bine unele figuri şi situaţii. Caricatura de domn care a fost Mavrogheni e bîne prinsă în descrierea aceasta aşa de simplă :

Unii zicea că e om bun,
Cei mai mulţi că e nebun ;
Alţii-1 ţinea de prost
Şi nimeni nu-şi da în rost.
Cînd şedeai cu el la sfat,
Chiar nebun adevărat,
Cînd începea numa a-ţi spune
Nişte basne de minune,
Cum şi ce fel s-au puriat
Şi noaptea ce a visat.
Unele-1 întrebai,
Alte răspunsuri luai,
Iar la zile-mpărăteşti,
Cînd mergeai să-1 heretise>ti,
în loc de logos să facă
Spunea după marea albă.

înarmarea gloatelor o descrie astfel :

...pe românii de ţară
Ce-i strînsese dup-afară,
După ce le făcu leafă
Ii mai puse la o treabă,
Ca să-nveţe şi mustra,
Să ştie să dea cu puşca.

Apoi să stai să priveşti
Şi cu drag să pomeneşti
De rumânaşii voinici
încălţaţi tot cu opinci...
Cît erau de drăgălaşi
Şi născuţi a fi puşcaşi.
Se mira cine-i vedea
Şi gura la ei căsca,
Căci păreau c-au fost cătane
De cînd au ieşit clin foaie...
Grecii, nişte măgari,
Se mira de opincari
Care dc cînd s-au născut
Puşca în ochi n-au văzut.

Are farmecul ei această descriere, pentru că yedem vorbind în ea mîndria de român pe care alţîi nu o prea arătau în vremea de atunci.

Nu în versuri, ci în proză şi-a scris cronica lui Dionisie Eclesiarhul, pe care, tipărind-o *(Tesauru de mon.,* II, 159), Papiu Iîarian a intitulat-o *Chronograful Ţărei Româneşti.^* Călugăr pe lîngă episcopia Râmnicului — vieaţa lui ne e puţin cunoscută, cum nu ştim nici numele lui de familie — Dionisie aduce ceva dîn spiritul vechi cronicăresc, povesteşte simplu, naiv, dar se vede că-i lipsia cultura care l-ar fi ajutat să ne dea o operă mai_ de samă. Singur spune că „neavînd practica lăudaţilor istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoriceşti", cei care-i^vor ceti să primească cu indulgenţă oele povestite de dînsul după „aplotita" lui. Cronica sa, pe care începuse să o scrie la 1814, merge de la 1764—1815 şi pe lîngă întîmplările din ţară vorbeşte cîteodată de ce se petrecea şi în alte părţi, dar după informaţii vagi, adeseori, sau chiar curioase, fanteziste, cum se întîmpla cînd aminteşte de Napoleon, care apare ca un personaj de legendă. Unele descrieri şi unele ştiri cu privire la starea ţărilor noastre, la vieaţa din Oltenia acum o sută de ani, dau totuşi acestei cronici o valoare pe care istoricîi i-au recunoscut-o.

Mai mult ne vom putea opri la scrierile istorice ale aceluia care-şi zicea Zilot Românul. Sub epitetul grecesc de „Zilot" (adică „Zelosul") nu putem şti cine se ascunde, pentru că identificările

cu Ştefan Moru şi Ştefan Fănuţă, pe care le-a propus Gr. Toeilescu *(Rev. p. istorie,* V, 64 urm. ; *Anal. Ac. Rom.,* XII, 103, 116), nu au adus destule dovezi ca sa le admitem (numai dintr-un acrostih se vede că-i zicea într-adevăr Ştefan, dar numele de familie rămîne necunoscut). Dacă pe altă cale nu putem, prin urmare, afla cine era acest cronicar, din ce ne spune singur în cursul povestirilor putem întrucîtva reconstitui vieaţa lui. în prefaţa cronicei dînsul ne spune că se cobora dintr-o familie în care unii fusese „parte bisericească, preoţi, duhovnici vestiţi, clirici la scaunul Mitropoliei ţărei aleşi, alţii dascăli slovani şi rumâni, şi mai toţi adăpaţi oareşice şi de latinească şi de grecească". Despre tatăl său aflăm că fusese „în slujbe politiceşti, îmbrăcînd şi patru caftane", iar despre dînsul ne spune că la cincisprezece ani plecă din casa părintească pentru a fi primit pe lîngă un „mare om" — acesta era clucerul Ştefan Conduratu — căruia avea să-i păstreze recunoştinţă, pentru că putuse găsi linişte în casa lui şi să se instruiască. Cetirea istoricilor „atît bisericeşti cît şi politiceşti" îl îndemnă, cînd era cam de douăzeci de ani, să înceapă să scrie şi el, simţind în inima lui „o aprindere de dragoste către patrie". Despre partea de la început a cronicei sale (domnia lui Hangerliu) ne spune singur că a scris-o la 1800, „în copilărească vîrstă", de unde putem deduce că se născuse pe la 1780. Petrecînd în casa protectorului său treisprezece ani, cum aflăm chiar de la el — deci pînă pe la 1808 — vieaţa lui de mai tîrziu ne e şi mai puţin cunoscută. în timpul turburărilor de la 1821 a urmat şi el pribegia, cum rezultă din propriile-i mărturisiri. La 1848 trăia încă, pentru că ne-a lăsat o povestire a revoluţiei de atunci. De la acest an îi pierdem cu desăvîrşire urma, dar putem presupune că a murit pe la 1850.

De la Zilot Românul ni s-a păstrat : o cronică a Ţărei Româneşti de la domnia lui Constantin Hangerliu pînă la Eterie (partea I-îi, de la Hangerliu pînă la Ion Caragea, s-a tipărit de Hasdeu în *Columna lui Traian,* 1882, 1883, şi separat sub titlul : *Ultima cronică română din epoca fanarioţilor,* 1884 ; partea a doua, care istoriseşte a treia domnie a lui Alexandru Şuţu, s-a tipărit în *Rev. p. istorie, arh. şi fii.,* V, 65 urm., iar partea din urmă, scrisă la 1823 şi cuprinzînd istoria revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, în aceeaşi revistă, VI, 89 urm.) ; *Leatul* 1848, scurtă povestire a întîmplărilor din Muntenia la 1848 (publicat tot în *Rev. p. ist.,* V, 347) ; mai multe versuri în cinstea domnilor munteni şi a altor persoane, precum şi în diferite împrejurări *(ibid.,* 331). Din prefaţă şi din ce spune într-un loc (ed. Hasdeu, 107)

aflăm că dînsul mai scrisese „în chip de tragodie" o *Descoperire* cu „cinci hiare închipuind obrazele neamurilor ce vorbesc ele între ele" şi o istorie mai pe larg a domniei lui Ion Caragea în formă de „vis sau vedenie ce se numeşte a lui Poliopt". Acestea nu s-au păstrat.

Amestecînd proza („proasta scrisoare") cu versurile, Zilot Românul se crede totuşi dator să arate că numai întîmplător a recurs la cea dintîi, pentru că a simţit totdeauna mai multă înclinare spre poezie — cum mărturiseşte nu fără oarecare mîndrie : „Poezia foarte mi-au fost lesne şi mi-au fost dragă din firească pricină sau pornire, şi cu toate că la romănie, precum se află acum limba patriei, prea cu greu cade a poezi, dar pă mine această greotate nu m-au putut depărta de dînsa". Că i-a fost foarte lesne „a poezi" se vede cînd înşiră, mai scurte ori mai lungi, versuri aşa cum îi veniau sub condei, şi dacă uneori — foarte rar — se nimeresc să fie mai bine, numai întâmplarea le face să se rătăcească prin vădita mediocritate literară. E totuşi ceva ce-l deosebeşte în bine pe Zilot de contemporani ai lui care ne-au lăsat cronici : limba în care scrie e mai puţin schilodită de năvala grecismelor şi turcismelor. De altă parte, descoperim la el un suflet care vibrează, simte revolta în faţa celor ce-i este dat să vadă ori se bucură întrezărind ce i se pare că va putea fi altfel. Sentimente luminate e adevărat că nu-l însufleţesc totdeauna, înţelegător larg al oamenilor şi situaţiunilor nu se arată cu desăvîrşită consecvenţă, prejudecăţi, porniri reacţionare îl rătăcesc uneori, ca atunci cînd, vorbind de revoluţia de la 1848, o socoteşte ca o nouă năpaste căzută asupra ţărei şi persiflează pe cei care, sub pretext de „tocmire nouă", i se părea că nu au făcut decît „pe ticălosul norod să-mbete", dar cu toate acestea alte atitudini îl fac simpatic, îl ridică deasupra atîtor altora din vremea lui, suflete fără vlagă, veştede. Cînd stările de la noi îl făceau să le privească cu amărăciune, îl vedem în luptă cu el, gîndindu-se că poate ar fi mai bine să nu vorbească de ce vedea petrecîndu-se în ţara lui, pentru ca să nu i se spună că defăimează, dar în cele din urmă îşi dedea samă că ar greşi dacă nu ar vorbi răspicat, deoarece ca „istoric" nu putea să ascundă adevărul :

Dator aş fi s-acoper,
Iar nu să defăimez
Pe cel d-un neam cu mine,
Dar greu, frate, oftez,
Căci n-am altfel cum face,
Silit sînt d-adevăr...

Rea este defăimarea,
Mai rău e a minţi...
Istoric sînt, n-am frate,
N-am rudă, n-am vecin ;
Stăpîn am p-adevărul,
Lui cată să mă-nchin.

Ed. Hasdeu, 87—88

Atîtea nedreptăţi făptuite sub ochii lui în fiecare zi simţia bine că nu trebuie lăsate sub tăcere şi îl vedem atunci exclamînd în accente care ne amintesc glasul alcătuitorilor bătrîni de letopiseţe :

„Ah, amar mie, cum m-am născut în această Ţară românească, în care pînă la vîrsta care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama cu amănuntul nu numai că dreptate sau semn al dreptăţii n-am văzut, ci încă mai vîrtos potopul nedreptăţii acoperind-o şi aproape a îneca pe ticăloşii lăcuitorii ei. Jinduit am fost... a cunoaşte pe vreun stăpînitor al ei cîtuşi de cît următor al dreptăţii, ca să iau şi eu pricină a lăuda după a mea putere, dar iarăşi amar mie ! că pricină de laudă n-am putut afla măcar una, iar împotrivă pricini de defăimare m-au împresurat milioane... O, ce nenorocire ! Pustiu sînt de pricină a lauda şi coprins de nenumărate pricini a defăima... Amar ţie, ţară săracă ! turmă ca în mijloc de cîmp, pustie, fără nici o strejuire !" *(ibid.,* 15—16).

Şi pentru că suferinţele ţărei veniau de la venetici, de la atîţia care se pripăşise ca să o stoarcă fără milă, pe aceştia îi urmăreşte Zilot cu blestemele lui. Ca şi Neculce el priveşte încruntat pe asupritorii ţărei noastre, pe greci, îi săgetează mereu cu ura lui, plîngînd soarta poporului căzut pradă lor :

Am ajuns negustorie
Grecilor din Ţarigrad :
Cine dă mai mult să fie
Domn ţării neapărat !
Ş-apoi dup-acestea toate
Cu piciorul toţi ne dau...
Ah, Doamne, ne miluieşte,
Tinde mila ta spre noi ;
Precum ştii ne sprijineşte.
Că ne-necăm, vai de noi !

Ibid., 49

Pentru izbăvirea celor asupriţi şi pedepsirea celor răi chema iarăşi judecata de sus în aceste cuvinte mai puţin tânguitoare, mai bărbăteşti :

Cerescule Părinte,
Te ştiu cu bunătate,
Şi prea mult răbdător,
Dar iarăşi ştiu, Stăpîne,
Că faptelor păgîne,
Eşti şi răsplătitor.
Trimite dar răsplată
Ca dreaptă judecată...

Ibid., 8

Vorbeşte, netăgăduit, aici un suflet care vibra şi vedem de data aceasta, că versurile de obicei greoaie, încîlcite, se limrjezesc şi ajung să ne mişte, cum nu se întîmpla la alţii care au cultivat acelaşi gen pe vremea lui Zilot — ca Alecu Beldiman, de pildă, pe care-1 vom cunoaşte mai departe, pentru că activitatea lui nu-1 leagă numai de cronicari şi versificatori, ci şi de alţi scriitori de pe la 1820, iar de altă parte a scris sub înrîuriri necunoscute lui Zilot.

Ca expresiune sufletească, ce ne-a rămas de la Zilot Românul are deci o însemnătate ce nu poate fi pierdută din vedere.

Găsim în scrierile lui, rudimentare, în spirit vechi, unele licăriri care sînt mărturia acelor prefaceri care nu aveau sa întîrzie şi, ajutate de impulsiuni venite din multe părţi, aveau să dea altă înfăţişare întregei vieţi de la noi, deci şi literaturei. Era ceva nou ce aducea Zilot Românul : o atitudine de răzvrătit împotriva stărilor nenorocite, sentimente în care vorbia conştiinţa naţională, aşa că el poate fi socotit ca un premergător al mişcărei de redeşteptare pe care Gheorghe Lazăr şi alţii aveau s-o ducă spre biruinţa aşteptată.

ÎNDRUMĂRI NOUA ÎN MUNTENIA ŞI MOLDOVA

GHEORGHE LAZĂR

Între Ardealul de unde pornise idei regeneratoare şi ţările surori unde sufletele lînceziau au trecut cîteva decenii pînă să se statornicească legături de gînduri, acea împărtăşire largă de aspiraţii care schimbă repede vieaţa unui popor. Dacă din cînd în cînd pătrundeau dîntr-o parte într-alta răsunete care amintiau că sîntem aceeaşi fiinţă, acelaşi neam — pentru că în izolare desăvîrşită, în barbaria depărtărilor, nu am trăit niciodată — acestea nu aveau puterea să ^apropie mai mult sufletele, să le ducă la înţelegerea dîn care răsare vîziunea unui ideal comun. Trebuia să treacă oarecare vreme pînă ce apropierile hotărîtoare să se îndeplinească, pînă ce cît mai mulţi să fie cuceriţi de ideile nouă, mai ales într-o epocă în care prejudecăţile aveau ascendentul lor tiranic şi împotriviri se rîdicau la fiecare pas din partea acelora care ţineau să nu se schimbe nimic din ce era supremaţia lor. Trebuia însă înainte de toate să se ivească aceia care cu energia lor înlătură piedecile, oricîte ar fi, netezesc drumurile cele mai aspre şi dau celor mulţi încrederea în triumful înnoirilor.

Unul dintre aceia care avea să aducă această energie fu un sol al culturei din Ardeal, căruia istoria literaturei îi dă un loc nu atît pentru activitatea lui de scriitor, care se reduce la prea puţin, cît pentru rolul pe care l-a avut în opera de redeşteptare a românismului.

Gheorghe Lazăr cobora dintr-o familie de ţărani din Transilvania, de la Avrig, şî vieaţa lui — aşa cum ne-au povestit-o Helîade Rădulescu *(Curierul rumanesc,* 1839, 255) şi P. Poenaru *(Anal. Acad.,* s. I-îi, IV, 111 urm.) — se aseamănă, pînă la trecerea în Muntenia, cu aceea a altor cărturari ai Ardealului. Născut la 1779, învăţătura şi-o făcu ajutat de baronul Bruckenthal, la Sibiu, Cluj şi maî tîrziu la Viena, unde pe lîngă teologie învăţă ştiinţele matematice. După luarea doctoratului, în 1814, veni la Sibiu, unde prîmi hirotonisirea ca arhidiacon şi fu numit profesor la seminarul de pe lîngă Mitropolie. Cu prilejul unei alegeri de episcop în Bănat, se gîndi să candideze, dar fu înlăturat pentru că i se atribuiau idei prea înaintate. întîmplîndu-se pe urmă să fie dojenit de episcopul Moga, pentru o cuvîntare pe care o ţinuse în biserică şi care păruse îndrăzneaţă, aceste nemulţumiri şi neînţelegeri îl hotărîră să părăsească Sîbiul, în 1816, şi să vie în Ţara Românească. După o scurtă petrecere la Braşov, unde dădu lecţii într-o familie, se îndreptă spre Bucureşti, căci aici i se părea lui că poate avea o misiune. Gîndul lui putem presupune că a fost limpede de la început, pentru că îl vedem căutînd să-1 realizeze repede. Voia anume să îndrumeze sufletele tinere spre dezrobirea de ce era strein, spre afirmarea culturei în spirit naţional şi să arate celor îndărătnici ori sceptici că mintea şi vorbirea românească sînt capabile să redea ce numai de la alţii se părea că putem primi. El, dascălul venit de peste munţi, oricît de neîncrezător ori îronîc ar fî fost privit de unii, simţia că este în stare să schimbe credinţe ruginite şi să aducă ceva nou, o înviorare în vieaţa noastră culturală. Se înfăţişe atunci dinaintea acelora pe care ştia că trebuie să şi-i cîştige în primul rînd pentru opera pe care o plănuia. Aceştia erau din clasa de sus şi dacă unii se înstreinaseră, alţii păstrau sentimente româneşti şi puteau înţelege intenţii de prefacere a întocmirilor de la noi. Printre boierii cu care venî în atingere, Gheorghe Lazăr avu norocul să întîlnească pe Constantin Bălăceanu, suflet ales în care avea să găsească un sprijinitor al ideilor lui. Cum Gheorghe Lazăr se prezentase, se pare, la început mai mult ca inginer hotarnic — învăţase, am amintit, matematicile la Viena — şi cum această calitate putea să-i înlesnească o mai bună primire din partea boierilor care aveau nevoie de ingineri hotărnici pentru moşiile lor — poate că, pentru a li se arăta folositor, îşî exprimase mai întîi intenţia să înfiinţeze o şcoală de ingineri — legenda spune că Bălăceanu căpătă încredere în fiul de ţăran de la Avrig după ce ajunse să preţuiască aptitudinile lui de inginer. Dîndu-i să facă măsurătoarea unei moşîi pe care o măsurase un inginer neamţ, boierul muntean avu satisfacţia să constate că inginerul dascăl de peste munţi găsise tot atîtea pogoane ca şi cel care făcuse măsurătoarea mai înainte •— o dovadă elocventă pentru dînsul că şi un român se putea pricepe la ce numai un strein se credea că e în stare să facă. Legendă ori

adevăr, ceea ce ştim e că Bălăceanu înţelese şi altfel că Gheorghe Lazăr trebuia ajutat în planurile lui. Şi acest sprijin i-l dădu cînd Lazăr ceru să aibă învoirea de a deschide o „şcoala academicească" pentru „ştiinţele filosoficeşti şi matematiceşti". învoirea trebuia să vie de la eforia şcolară. Din ea făcea parte chiar Bălăceanu şi alături de el se găsiau vornicul Iordache Golescu şi banul Grigore Ghica — ajuns mai pe urmă domn — toţi trei cu sufletul primitor şi cu dragoste de ţară. Dînşii dădură ascultare cererei lui Lazăr şi şcoala pe care dînsul ţinea să o întemeieze putu să ia fiinţă.

Ce însemna această şcoală ? Izgonirea grecismului dintr-una din cetăţuile lui, pentru ca mai pe urmă să se dea marea luptă pentru triumful ideei naţionale. Ca să-şi zică cineva om, cult se crezuse pînă atunci că trebuia să treacă prin şcoala grecească, între zidurile unde se perindau şcolarii — la Măgureanu — streinismul era atotstăpînitor, susţinut de xenomania la modă. De la profesorii greci oploşiţi acolo veniau să înveţe carte tinerii români — cei din familiile boiereşti mai ales — şi învăţătura pe care o căpătau, pe lîngă că era streină, mai avea păcatul să fie seacă, pedantă, după tipicuri învechite. Dacă printre aceşti profesori se găsiau unii — ca Vardalah, Lambru Fotiadi, Comită — care aduceau mai multă cultură, nici de la ei nu puteau folosi mai bine cei care veniau să-i asculte, cît timp toată învăţătura nu mişca sufletele şi avea întipărirea didactismului închis în şabloane medievale. Pe lîngă şcoala grecească — pentru privilegiaţi, pentru cei din aristocraţime — mai erau şcoli alipite pe lîngă biserici şi acolo cîte un preot, cîte un ţîrcovnic, aduna în jurul lui pe cei din păturile mai de jos. Dacă în aceste şcoli — cît se pot numi aşa — se mai auzia limba ţărei şi-şi găsea un adăpost, umil, cartea românească, ele erau prea elementare, prea înapoiate, pentru ca să ajute dezvoltarea unei culturi naţionale — se învăţa acolo „az, buche" şi puţină aritmetică, atîta cît se credea de ajuns şi cît le pricepeau cei care făceau pe dascălii. Aşa se învăţa la Bucureşti acum o sută de ani şi o icoană vie a şcoaiei noastre de atunci ştim că a dat-o Ion Ghica într-una din scrisorile către Vasile Alecsandri.

Gheorghe Lazăr deschise şcoala la 1818, în cîteva încăperi de la Sf. Sava, care i se dăduse cu învoirea eforilor. El răspîndi atunci un manifest (s-a publicat în *Conv. Ut.,* XXX, 1139) în care arăta ce-l îndemnase să deschidă şcoala, cum înţelegea învăţămîntul în limba strămoşească şi îndemna pe tineri să se împărtăşească din darul sufletesc pe care l-l aducea :

„Cu ruşine vine unui popor şi neam ce este aşa vechi, aşa vestit, proslăvit şi înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum

şi cu toate darurile duhovniceşti, cu un cuvînt neam împărătesc... să nu aibă şi el o şcoală mai de treabă, o Academie cu ştiinţă chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut şi mai batjocorit decît toate celelalte limbi şi popoară ale feţii pămîntului...

Iată o epohie nouă, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc supt pavăza schiptrului domnesc după care de mult oftară inimile d-stră vă chiamă, vă strigă, părinteşte vă îmbrăţişează, veniţi toţi din toate părţile şi de toată starea, veniţi la Izvorul tămăduirei."

Dacă apelul nu a fost poate întîmpinat cu entuziasm de cîţi se aştepta, Gheorghe Lazăr avu mulţumirea — cum spunea mai tîrziu — să găsească cîteva „suflete puternice şi nespăimate" care pricepură gîndurile lui şi să vadă strîngîndu-se în jurul său ucenici din care unii aveau să ducă mai departe opera sa. Un program sistematic nu putu fi, desigur, urmat de la început în ce se învăţa la această şcoală. Limba română, cîteva cunoştinţe de istorie, geografie, filozofie şi matematică se întîlniau în predare, după împrejurări şi in măsura în care Lazăr putea birui munca lui de apostolat. Era destul că răsuna acolo un glas cald şi se auzia' vorbindu-se în româneşte despre lucruri care nu mai fusese spuse ori ajunsese să fie ştiute din gura celor care izbutise să furişeze în minţi credinţa că numai ei erau în stare să dea lumină, numai în elineşte se putea instrui cineva. La ce aducea şcoala lui Lazăr ca suflet cu vremea se putu adăuga o organizare mai bună, cînd dintre foştii ascultători unii, ca Heliade, veniră să ajute pe întemeietorul ei şi alţii, ca Erdeli, chemat din Ardeal să predea latina şi franceza, sporiră numărul profesorilor. Abia ajunsă să fie pusă pe baze mai trainice, şcoala se dezorganiza, pentru că izbucni revoluţia de la 1821. Cînd ea se închise, Lazăr văzu munca lui oprită şi părăsi atunci Bucureştii. La întoarcere, în 1822, încercă să-şi reia activitatea, dar întîmpină piedici şi se pare că şi sănătatea nu-i mai îngăduia să desfăşoare aceeaşi energie ca mai înainte. Avea totuşi o bucurie, aceea de a vedea ţara mîntuită de robia fanariotă, şi acestei bucurii i-a dat glas într-un discurs pe care l-a scris la 30 iulie 1822 pentru ca să fie cetit — de un elev al lui — dinaintea noului domn, Grigore Ghica. în formă alegorică, Lazăr înfăţişa aici starea ţărilor române înainte de 1821, găsind uneori accente care ne fac să ne gîndim la ce avea să dea mai tîrziu Alecu Russo în *Cîntarea României :*

„Iată pînă şi ierburile cîmpului, florile, podoaba şesurilor şi brazii, fala munţilor, cum îşi schimbă feţele cele verzi şi desfătătoare...

Cerul se înroşaşte, marea spumegă, vosforul urletul şi-l înduplecă, corăbiile pricepînd turburarea viforului aleargă la liman*j* corăbieriî uşurîndu-şi catarturile toţi strigă spăimîntaţi : «vai nouă, că aproape este perirea noastră» ; plîngeţi şi strigaţi cu toţi, milă să se facă Celui prea înalt de făpturile mînilor sale."

Rev. p. ist. arh. şi fii., **I, 365.**

După această viziune întunecată urmează aceea a înseninarei pămîntului românesc, a viitorului luminos pe care îl preslmţîa pentru neamul lui :

„Cei ce lăcuiesc acum întru întunerec vor vedea lumină... şi să vor învăţa muritori a să îndestula cu purpura fieşicare cu a patrii sale".

Găsim aici sufletul avîntat al lui Gheorghe Lazăr şi dovada că se putea înălţa pînă la poezie, deşi pe vremuri, încercmd nişte *Versury de laude* pentru ca să le închine împăratului Francisc I (versurile s-au tipărit la Viena, 1808), se arătase puţin îndemânatic în arta scrisului. Că nu-i lipsia darul exprimărei ce emoţionează, al prezentărei gîndurilor plastic, viu, se vede şi cînd cetim cuvintele pe care le punea într-un discurs la^ înscăunarea mitropolitului Dionisie, în 1819, pentru ca să înfăţişeze soarta poporului nostru, asuprit şi aşteptînd ziua răzbunărilor drepte :

„Când s-ar ridica duhul din ţărîna acelora şi ar privi preste strănepoţii marelui Chesar, slăvitului Aurelie şi înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaşte-i-ar ? Negreşit i-ar căuta în palaturile cele mari împărăteşti şi i-ar afla în vizuinile*j'i* bordeiele cele proaste şi încenuşate ; i-ar căuta în scaunul stăpînirii şi i-ar afla amărîţi supt jugul robiei ; i-ar căuta proslăviţi şi luminaţi, şi cum i-ar afla ? Rupţi, goli, amărîţi şi asemănaţi dobitoacelor, de tot căzuţi în prăpastia orbirei."

Foaia pentru minte, **1840, 50.**

Cel care se exprima aşa nu a avut totuşi ambiţii de scriitor, deşi însuşirile l-ar fi ajutat, dacă activitatea lui nu l-ar fi îndreptat în altă direcţie. Această activitate nu i-a îngăduit să ne lase decît vreo două discursuri şi cărţi de şcoală, printre care una nu e decît un abecedar scris la 1820 şi tipărit la Buda, 1826 (*Povăţuitorul tinerimei ;* cf. *Revista p. ist., arh.,* I, 461 urm.), dar acest abecedar cuprinde o prefaţă care are însemnătatea ei, pentru că găsim în ea cuvinte ca acestea, ce spuneau mult pe vremea de atunci : „Au doară nu putem avea şi noi doctori români... au nu putem avea şi noi filosofi care să ne înveţe filosofia în limba română ?" Şi pentru răspândirea cunoştinţelor filozofice singur scrisese — cum aflăm dintr-un apel al lui din 1822 (*Anal. Acad.,* IV, 123) — o carte, cum redactase şi manuale de istorie universală, geografie, matematică (o aritmetică şi o trigonometrie), toate rămase netipărite.

Acestea erau roadele muncei lui Lazăr cînd la 1822 trebui să părăsească Bucureştii — de data aceasta pentru totdeauna — silit să-şi îngrijească sănătatea, dar, de altă parte, şi amărît pentru unele decepţii pe care le încercase şi pe care nu le cunoaştem mai de aproape. Totuşi putem bănui ce erau aceste decepţii,, pentru că în prefaţa la *Povăţuitor* cetim această mărturisire : „Am hotărît a veni într-acest ales şi de Dumnezeu binecuvîntat pămînt românesc ca să sămăn griul cel curat şi fără neghină ; apoi, deşi am aflat într-acest pămînt o mulţime de mărăcini, totuşi nu mi-a trebuit prea multă osteneală de a-i putea curaţi, căci toţi patrioţii cei adevăraţi dîndu-mi ajutoriu am putut foarte lesne sămăna grăunţele cele adevărate ; fără tocmai cînd dintru sămănatele grăunţe nenumărate mîi de flori străluciau pe holdele române, iată atuncî şi mulţime de lăcuste au venit, căutînd ca sămănăturile încă pînă a nu aduce doritele fructe să le strice".

Plecînd din Bucureşti, Lazăr se întoarse în satul unde se născuse şi acolo îşi sfîrşi zilele, se pare după scurt timp, deşi nu cunoaştem exact data morţii lui (anul 1823 care se dă de obicei poate fi admis cu multă probabilitate).

Oricît de amărît ar fi fost uneori şi oricît de nemulţumit s-ar fi simţit pentru ce nu ajunsese să desăvîrşească acest fiu al Ardealului, revenit printre ai săi, putea să-şi mîngîie gândurile, înainte de a închide ochii, cu conştiinţa că vieaţa, munca lui le închinase celor care-i erau fraţi, şi din sufletul lui lăsase să vorbiască îndemnuri spre mal bine.

GHEORGHE ASACHI

O activitate mai întinsă şi mai apropiată de literatură, dar umbrită adeseori de rătăciri, de scăderi care ne fac să punem unele rezerve în judecarea ei, a desfăşurat acela care e socotit ca promotorul Ideilor nouă în Moldova — cum Gheorghe Lazăr a fost în Muntenia — şi a avut norocul să fie mai bine ajutat de împrejurări şi să trăiască mai mult decît acesta, pentru ca să vadă opera lui dusă la bune împliniri.

Din neam strein aşezat în Moldova, Gheorghe Asachi s-a născut la 1 martie 1788 (aceasta e data ce trebuie admisă, pentru

că e indicată de el însuşi în autobiografia tipărită în fruntea *Nuvelelor istorice,* Iaşi, 1867 ; într-un certificat care i se da de Mitropolia din Iaşi în 1826 şi care s-a publicat de d. N. Iorga în *Doc. Hurmuzachi,* X, 598, se spune că s-ar fi născut la 1787, însă data aceasta nu poate _ fi ţinută în samă, pentru că certificatul încunjură^şi in alte privinţe adevărul, aşa cînd spune că Asachi era necăsătorit, pe cînd ştim că luase în căsătorie, pe cînd era la Viena, pe o pianistă, Helene Teuber ; v. şi I. Negre, *G. Asachi: viața, lucrările, scrierile sale,* Piatra, 1882). Tatăl său, venit din Galiţia — îi zicea Lazăr Asachievici, dar după ce trecu în Moldova și se călugări îşi schimbă numele în Leon Asachi — era om învăţat şi cu toate că trăise în mediu strein aducea sentimente care îl apropiau de cei mai buni patrioţi de la noi ; în traducerea *Bordeiului indienesc* pe care a tipărit-o la 1821, îl vedem influenţat de principiile nouă, cunoscînd ce se scrisese în Transilvania, căutînd să propage şi el ideea despre latinitatea noastră (în prefaţă spune că „limba carea o vorbim s-au urzit din acea latină întru o epohi cu acea italiană, franţeză, spaniolă şi portogheză" ; iar în altă parte, în altă traducere, *Jucăreia norocului,* 1816, ne îndemna să fim „următori" strămoşilor noştri romani). Pentru ca să dea fiului său o educaţie mai îngrijită îl duse la vîrsta de 9 ani, în 1797, la Lemberg, unde stătu pentru studii pînă la 18C4. în acest an trecu doctoratul în filozofie şi examenul de inginer — titluri care pe vremea aceea erau pentru un tînăr din Moldova ceva neobişnuit şi o mîndrie. întorcîndu-se în ţară, nu rămase mai mult de un an şi plecă din nou în streinătate, la Viena, pentru a-şi completa cultura ştiinţifică şi pentru a se ocupa şi cu arta, cu pictura, în 1809 părăseşte Viena, îndreptîndu-se spre Italia, unde petrece pînă la 1812. în acest an, găsindu-se la Roma, auzi de la comandantul garnizoanei franceze, Mfollis, că Napoleon, întorcîndu-se din expediţia în Rusia, ar avea de gînd să restabilească vechea Dacie a lui Traian, şi aceasta aprinse entuziasmul lui, hotărîndu-1 să vie în ţară unde-şi închipuia că-i va fi dat să asiste la evenimentul pe care-1 aştepta — ceea ce nu se întîmplă, fireşte, în urma dezastrului armatelor lui Napoleon. Revenind în Moldova, putu să vadă că în lipsa lui unele lucruri se schimbase, o mişcare culturală nouă era în curs de a se afirma. Şi aceasta mulţumită mai ales lui Veniamin Costache.

Istoria culturală în Moldova la începutul secolului trecut nu am cunoaşte-o mai bine dacă nu am aminti aici activitatea acestui prelat de frunte. Născut la 1768 dintr-o veche familie

boierească, ales episcop de Huşi la 1792 şi episcop de Roman la 1796, Veniamin Costache ajunse mitropolit la 1803 şi în această funcţiune căută să fie cît mai de folos, atk bisericei, cît şi şcoaiei şi să încurajeze iniţiativele bune, fiind sprijinit de domnul, bine intenţionat de atunci, Alexandru Moruzi. La 1804 întemeie la Iaşi acel seminar care avea să-i poarte numele şi unde aveau să se adăpostească mai mulţi profesori care au contribuit şi ei la deşteptarea sentimentelor naţionale. în 1806, cînd izbucni războiul ruso-turc şi Moldova fu ocupată, din cauza intrigilor ţesute împotriva lui, chiar de unii din ţară în înţelegere cu streinii, trebui să părăsească scaunul mitropolitan. La 1812 fu reintegrat şi-şi continuă activitatea rodnică pînă la revoluţia din J 821, cînd se refugie în Basarabia. După ce lucrurile se liniştiră, se întoarse la Iaşi, unde cu aceeaşi rîvnă păstori pînă la 1842, cînd, din cauza neînţelegerilor cu domnul Mihail Sturza, se văzu silit să se retragă la mănăstirea Slatina, unde muri la 1846. în afară de cărţile pe care le-a tradus ori alcătuit singur — *Tîlcuirea celor fapte sfințite taine,* 1807 ; *Adoleshia filotheos, adecă îndeletnicire iubitoare de D-zeu,* 1815—1819; *Istoria Scripturci Vechiului Testament; Istoria Noului Testament,* 1824; *Funie sau frînghie întreită,* 1831 ; *Dumnezeieștele leturghii,* 1818 şi 1834 — Veniamin Costache a îndemnat pe alţii să lucreze în aceeaşi direcţiune, aşa că pe vremea lui apărură o sumă de tipărituri. Cu tot cuprinsul lor numai religios și cu toate că sînt mal mult traduceri, cărţile pe care le-a tipărit acest fruntaş al bisericei noastre au însemnătatea lor, pentru că în precuvântările adause de el găsim exprimate înaltele lui preocupări patriotice, sentimentele generoase de care era animat şi — mai ales — unele păreri inspirate din scrierile celor de peste munţi, aşa că vedem pregătmdu-se şi în Moldova acel curent care avea să ducă spre regenerare.

La întoarcerea sa din Italia, Asachi găsi, prin urmare, pe acest luminat îndrumător şi activitatea lor avea să se întîlneasca în acelaşi gînd de a inaugura o epocă nouă în cultura din^Moldova. După ce în 1813 fu numit profesor de matematică „cu aplicaţie practică de gheodesie și arhitectură" la şcoala de la Trei Ierarhi, ceea ce avea să facă mult sînge rău acelora care reprezentau grecismul acolo, și după ce cu învăţăturile lui reuşi să pregătească un şir de ucenici, viitori ingineri hotărnici — ca şi Lazăr, dînsul fu preţuit la început pentru cunoştinţele sale ca matematician, ca inginer, pentru că măsurarea moşiilor cerea oameni din ţară, putînd să desluşească, printre altele, documentele vechi de proprietate — Asachi se impuse prin aptitudinile sale, aşa că atunci cînd fu vorba de a se reorganiza seminarul de la Socola,

lui i se dădu această însărcinare. în 1820, in urma misiunei care i se dase de Veniamin Costache şi de cei care se îngrijiau de bunul mers al şcolilor, dînsul plecă în Transilvania pentru ca să aducă de acolo cîteva elemente nouă pentru seminar. La întoarcerea sajdin Ardeal, seminarul putu astfel să se reorganizeze, să-şi sporească numărul profesorilor cu cei veniţi de dincolo, printre care \'asile Fabian Bob, Vasile Pop, Ion Costea, care aduceau cu ei ideile scumpe latiniştilor şi aveau să contribuie la răspîndirea lor dincoace de munţi.

Turburările de la 1821 siliră şi pe Asachi să se refugieze în Basarabia. La întoarcere, noul domn, Ioan Alexandru Sturza, ii dădu însărcinarea să reprezinte Moldova pe lîngă guvernul austriac. Plecă astfel în 1823 la Viena şi rămase acolo pînă la 1827. Pe cînd se afla în streinătate se zice că ar fi dat de urma unor documente, printre care unul de la Vasile Lupu, în care se vorbia de trei moşii dăruite şcoalei de la Trei Ierarhi, moşii care pe urmă intrase în mîna grecilor. La întoarcerea în ţară se zice iarăşi că Asachi s-ar fi folosit de această dovadă pentru ca să înlăture pe uzurpatorii de la Şcoala Domnească. în orice caz, premenirea se făcu fa Trei Ierarhi, învăţămîntul fu naţionalizat, o şcoală românească („Şcoala Vasiliană") se deschise acolo la 1828, prin hotărîrea domnului şi a epitropiei şcolare, dîndu-se direcţia ei lui Asachi — care de acum avea să-şi zică, pe lîngă „Agă", „Referendar al învăţăturilor publice" — iar alături de el funcţionau G. Săulescu, Fabian Bob şi alţi profesori. La început şcoala nouă avu un caracter elementar şi cuprindea numai două clase, dar întemeierea ei era un eveniment şi cînd se ţinu primul examen, el fu o sărbătoare pentru toţi care vedeau reînviind cultura românească. Curînd însă, în 1829, şcoala trebui să fie închisă din cauza epidemiei de ciumă. De altă parte, Asachi în vremea aceasta hpsi din Iaşi fiind chemat la Bucureşti ca secretar al comisiunei moldovene pentru elaborarea Regulamentului organic. în 1830 şcoala putu funcţiona din nou — cu o scurtă întrerupere iarăşi în 1831, din cauza epidemiei de holeră — şi fu reorganizată, adăugîndu-i-se două clase, pentru a deveni un fel de gimnaziu, şi un curs „pentru informarea de profesori şi repetitori". în acelaşi timp Asachi se întoarse din Bucureşti şi reluă supravegherea asupra bunului mers al învăţămîntului. Cu toate îmbunătăţirile care se adusese, şi Asachi şi alţii nu erau mulţumiţi cu ce se realizase şi se gîndiră peste cîtva timp să dea o mai mare dezvoltare învăţămîntului, caunul ce trebuia să fie preocuparea principală a celor clin fruntea iniţiativelor culturale. Cînd ajunse domn Mihai Sturza şi dădu dovadă de unele intenţii bune, Asachi se bucură să găsească în el un înţelegător al altor reforme ce trebuiau aduse. Şcoala de la Trei Ierarhi părînd neîndestulătoare,_ se hotărî atunci să se înfiinţeze o şcoală superioară, lăsîndu-se celeilalte organizarea de mai înainte. Pentru şcoala nouă se alese un alt local, în^ centrul laşilor, şi ea fu deschisă la 16 iunie 1835. Ea avea să cuprindă trei secţiuni: de filozofie şi „umaniora", drept şi -teologie — „ preda şi „desenul Istoric şi zugrâvitura" — aşa că trecea peste cadrele de liceu pentru a lua o înfăţişare ^de_ organizare universitară cu o anexă pentru arte •— era şcoala căreia avea sa _i se zică Academia Mihâileană şi din care avea să-şi ia naştere Universitatea din Iaşi.

Pe Asachi îl întîlnim şi la întemeierea unei mişcări artistice în Moldova. în novembre 1836, ajutat de vornicul Ştefan Catargul şi de spătarul Vasile Alecsandri, dînsul puse bazele unei şcoli cu scopul de a da pregătire actorilor şi muzicanţilor. Şcoala aceasta, numită „Conservator filarmonic dramatic", venia după alte încercări pe care le făcuse Asachi pentru ca să aibă şi cei din Moldova un teatru. Cu douăzeci de ani mai înainte, în 1816, se gîndise să organizeze reprezentaţii teatrale şi pentru aceasta se adresă cîtorva tineri din aristocraţimea ieşană, care se improvizară în actori. Reprezentaţiile se dădură în saloanele hatmanului Ginea şi cea dintîi piesă jucată în româneşte — la 27 decembre 1816 — iu o lucrare după Gessner şi Florian, făcută de Asachi, *Mirtil şi Hloe,* pastorală în genul naiv şi convenţional care plăcea pe atunci. Această „societate teatrală" nu avu însă vieaţă lungă şi ieşenii rămaseră mult timp fără teatru, afară doar de ce le aduceau unele trupe streine, ca aceea a fraţilor Foureaux, care-şi făcu apariţiunea la Iaşi în 1832 şi dădu în curs de cîţiva ani reprezentaţii de vodeviluri şi operete, dacă nu, cele mai deseori, de simplu teatru de varietăţi. După întemeierea „Conservatorului" putu să se înjghebeze o trupă de actori români, şi repede de tot, pentru că la 26 februar 1837 — după patru luni, prin urmare — se dădu prima reprezentaţie cu două piese prelucrate de Asachi, dar de data aceasta după Kotzebue : piesele erau *Lapeims (La Pcrouse)* şi *Văduva vicleană,* la care Asachi adause un prolog de circumstanţă în versuri, aşa cum vom vedea că se pricepea să le compună. Deşi îndrumarea era mai bună de data aceasta, deşi publicul o primise cu entuziasm, totuşi la 1839, din cauza amestecului unor răuvoitori şi a greutăţilor materiale, reprezentaţiile trebuiră să se oprească. în 1840, intîmplîndu-se să vie o nouă trupă streină la Iaşi, Asachi se gîndi să reconstituie trupa românească şi, împreună cu cea streină, să dea cîteva reprezentaţii, cînd în româneşte, cînd în franţuzeşte. Reprezentaţiile avură loc,

dar acest teatru — franco-român — se arătă ca o încercare hibridă şi Asachi renunţă atunci la ce-l pasionase mai înainte. Dealtfel, o schimbare se pregătia : conducerea teatrului avea să fie dată altora. La 15 mai 1840, Mihai Kogălniceanu, Vasile Alecsandri şi Costache Negruzzi fura însărcinaţi să organizeze în alt spirit teatrul — şi Asachi rămînea astfel în umbră, ceea ce fu pentru el un prilej de nemulţumiri şi de atitudini pe care vom vedea că nu-l pun într-o lumină tocmai simpatică.

Asupra felului cum a fost condus teatrul de Asachi găsim la contemporanii lui aprecieri care nu-i sînt favorabile, iau chiar nota ironiei. Astfel Alecsandri, în precuvântarea la scrierile sale de teatru — precuvântare în formă de scrisori adresate unui prieten — se exprima în termeni care nu sînt deloc de laudă pentru felul cum se jucau piesele înainte de 1840. Nepregătirea, improvizarea uşoară, lipsa de simţ scenic şi literar izbiau la fiecare pas, ne spune Alecsandri, cînd se da cîte o reprezentaţie. Se vedeau alergări de cai... pe canalurile Veneţiei ; se auziau împuşcături de pistoale în piese a căror acţiune se petrecea pe vremea cînd nu se inventase praful de puşcă ; femei din secolul al XVI-lea erau îmbrăcate ca pe la 1830. Cît despre actori, dacă aveau roluri din lumea de sus, erau nici că se poate mai stîngaci şi trivializau vorbele, gesturile : reuşiau mai bine numai cînd înfăţişau pe argaţi, precupeţi, jupînese, mahalagioaice şi cînd apăsau glasul ca să rostească vreun : „vai, mînca-te-ar moliile... cherapleşule" ; dacă jucau roluri tragice, îşi zburliau părul, scrîşniau din dinţi, ţipau, gemeau, se trîntiau la pămînt. Piesele erau traduse ca vai de ele, într-o limbă care nu era decît „o macaronadă ridicolă" — expresii franţuzeşti cum sînt „quelle blague... ce que tu me chantes lâ n'est qu'un canard" erau redate prin : „ce chisea... ce-mi cînţi nu e decît o raţă" ; lipsia, pe urmă, şi nuanţarea în vorbire, după roluri, toate personajele se exprimau în acelaşi „jargon bursuflat : marchizul ca ciobotarul, princesa ca spălatoriţa, cardinalul ca vizitiul, împăratul ca bucătarul". Când Alecsandri judeca astfel teatrul din vremea lui Asachi, s-ar putea zice că era prea exigent, că pretindea prea mult de la ce era numai un început, cu mijloacele pe care le îngăduiau împrejurările. Totuşi în parte trebuie să-i dăm dreptate lui Alecsandri, pentru că într-adevăr Asachi, cu tot meritul de a fi fost un iniţiator, un entuziast, s-a arătat în alte privinţe foarte neajutat, lipsit de însuşirile care dau cuiva o nota î î e superioritate oriunde vine să se manifeste. Ca să ne convingem, şi tocmai cu privire la felul cum dînsul a înţeles teatrul, nu avem decît să deschidem una din piesele lui, şi dintre acelea pe care le-a dat mai tîrziu, cînd experienţa literară l-ar fi putut îndruma mai bine — să deschidem deci o piesă care a fost jucată la 1856, idila *Ţiganii,* şi vom găsi acolo ciudăţenii în felul celor care-l făceau pe Alecsandri să surîdă — versuri cum sînt acestea, spuse de o ţigăncuşe, Anghelina, lata lăieşului Tufoi :

Aud buciumul cum sună
Un vers dulce de păstor
Care-n inimă-mi detună
O săgeată de amor.

Şi aceeaşi ţigăncuşe vorbeşte în altă parte ca o sentimentală de salon :

Ah, şi eu caut scăpare
In braţele lui Amor.

Simţul nuanţelor, condiţie esenţială pentru cine scrie teatru, şi îndemînarea literară lipsiau, hotărît, lui Asachi, şi de aceea înţelegem pentru ce chiar contemporanii lui nu-i puteau aduce aici laude, oricît de indulgentă era critica pe atunci.

Pentru ca să cunoaştem în întregimea ei activitatea culturală aşa de variată a lui Asachi rămîne să amintim ce a făcut dînsul pentru ziaristica din Moldova. La 1 iunie 1829 apare sub direcţia lui primul număr din *Albina romanească,* gazetă ce avea să fie timp de douăzeci de ani (încetează la 1849) repertoriul de informaţie pentru publicul din Moldova. Cu puţin înainte, la 8 aprilie, apăruse *Curierul rumanesc* al lui Heliade şi poate aceasta hotărîse pe Asachi să înfiinţeze ziarul său — îl vedem şi alteori urmînd pilda care pornise din Muntenia. înaintea lui Asachi şi Heliade se făcuse cîteva încercări de a se tipări gazete româneşti, dar ele nu se putură realiza ori fură de tot trecătoare. La 1817 se pomeneşte de prospectul unui ziar pe care îl plănuise Budai-Deleanu şi Racocea la Lemberg *(Anal. Acad.,* seria I ; III, 115 ; *Dacia literară,* 1). în acelaşi an Zaharia Carcalechi se gîndia să tipărească *Gazeta românească* şi începuse să primească abonamente pentru ea *(Rev. crit.-lit.,* III, 98) ; la 1828 I. M. Rosetti făcuse să apară, la Leipzig, cîteva numere din *Fama Lipseai* (v. *Curierul rum.,* 1840, 20 martie), iar cu un an înainte însuşi Heliade voi să înfiinţeze un ziar, dar întîmpină împotriviri si trebui să aştepte doi ani pînă să-şi realizeze planul. Pe lîngă informaţii din vieaţa politică şi socială, *Albina românească* a publicat articole culturale, literare, scrise de Asachi şi colaboratorii săi. Cînd ea încetă, Asachi dădu drept continuare *Gazeta de Moldavia* (1850—1861), care apăru în limba română şi franceză (cum, dealtfel, se întîmplase şi cu *Albina,* cu începutul anului 1833). în afară de acestea mai apă-

rută sub conducerea lui : *Alăuta românească* (1837—1838) ; *Spicuitorul moldo-român* (1841) ; *Patria* (1838—1859), acestea două din urmă şi în franţuzeşte ; *Icoana lumei* (1865—1866) ; *Foaie sătească a Prinţipatului Moldovei* (1839—1840 şi 1846—1851) ; *Săteanul* (1853 ; adaus lunar la *Buletinul oficial a Moldovii).*

Deşi îl vedem desfăşurînd energie, Asachi începuse a pierde din ascendentul său după 1840. Manifestaţiile lui erau privite cu neîncredere, dacă nu cu ironie chiar, mai ales după ce un nou curent de idei veni să se afirme prin Kogălniceanu, Alecsandri şi alţii. La aceasta contribuiră şi atitudinile lui, ori provocatoare cîteodată, ori şovăitoare în alte împrejurări, iar cînd în 1848 se arătă neînţelegător al aspîraţiilor celor tineri, ostil chiar lor, privirile se întoarseră tot mai mult dinspre el şi rămase un izolat, un înstreinat cu sufletul printre contemporanii săi. Dacă mai scria din cînd în cînd, nu mai era luat în samă, era privit ca un întîrziat, şi astfel îşî petrecu cei din urmă ani, pînă la moarte (13 novembrie 1869).

Scrierile lui Asachi se înşiră în curs de patru decenii şi le vom aminti în ordinea lor cronologică. Cea dintîi tipăritură literară sub numele lui — după un sonet răzleţ pe care l-a adaus la sfîrşitul traducerei date de tatăl său după Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc,* 1821, sonet reprodus în culegerea de poezii de la 1863 şi dat ca şi cînd ar fi fost compus *La introducerea limbei naţionale în publica învăţătură în Moldavia, la 1828* — este o odă publicată la 1822, *Către neamul Moldaviei,* odă închinată domnului Ioan Alexandru Sturza. După aceasta urmară : *Poesii,* 1836 (alte ediţii: 1854, 1863) ; *Fabule alese,* 1836 (şi 1844, 1862) ; *Privigherea ostaşului moldovan, la prilejul serbării date Preainălţatului Domn Mihail Sturza de corposul ofiţerilor,* meditaţie, 1837 ; *Lapeirus,* dramă se-ie cu cîntece, după Kotzebue, 1837; *Norma,* trad. în versuri 1838 (alte ediţii: 1851, 1873); *Pedagogul,* comedie-vodevil, după Kotzebue, 1839 ; *Fiul perdut,* dramă, după Kotzebue, 1839 ; *Mirtil şi Illoe,* pastorală după Gessner şi Florian, 1850 ; *Petru Rareş,* dramă istorică, partea I : 1853, partea I şî a II-a : 1863 ; *Ţiganii,* „idil cu cîntece", 1S56 ; *Anul nou în Moldavia, Auguştilor suverani... dedicazzie,* 1857 (cu traducerea franceză, italiană, germană) : *Nouvclles historique de la Moldo-Roumanie,* 1859, trad. *Nuv. istorice* (în fruntea volumului Asachi a pus o traducere a Izvodului lui Clănău, ajutînd astfel la răspîndirea acestei îndrăzneţe falsificări a Sioneştilor : altă ediţie: 1868); *Voichiţa de Românie,* melodramă istorică, 1863: *Elena Dragoş de Moldavia,* dramă istorică, 1863 ; *Turnul Butului,* dramă originală după tradiţii poporane, 1863 ; *Le dernier jour du municipium lassiorum,* 1866 (e dată ca voi. al II-lea la *Nouv. hist.* şi cuprinde o traducere a nuvelei *Ziua din urmă a Municipiului Ieşenilor,* publicat în *Almanahul* adaus la *Calendarul pent-u români,* 1858 — nuvelă cu ciudăţenii, fantezii istorice despre cucerirea Daciei şi părăsirea ei, sub Aurelian, de legiunea Iassilor ; sînt adause şi cîteva versuri tot aşa de ciudate : *Chitul legionarilor lassieni la părăsirea Daciei) ; Nuvele istorice,* 1867 (cu o autobiografie). Unele poezii le-a tipărit Asachi pe foi volante, iscăiindu-le pe la 1860 : Asaky ; astfel sînt *Poetul : D-sale d. V. Alecsandri,* 1861 ; *Pentru prosperitatea patriei române, odă dedicată înaltei Adunări elective a Principatelor Unite,* 1862 (şi în limba germana) ; un imn în limba germană închinat prinţului Carol, 1867 ; *Vasile Lupu, domn al Moldovei, fundatorul Academiei din Iaşi şi restauratorul literaturei române, 1864 ; Cînt secular pentru universala 30 ian. 1868 ;* tot pe foi volante tipăria şî poezii închinate celor din familie, cum sînt versurile pe care le adresa, ia 1865, nepotului său ..Gheorghe" — literatură ce ne face o curioasă impresie şi arată manii de poezie copilărească. Alte cărţi tipărite de el merită menţiune numai întrucît îl vedem traducînd uneori şî din ruseşte (asemenea traduceri sînt : *Istoria imperiei rosiene,* 1832—1833, după I. Kajdanov ; *învăţătură hristiană,* 1836; altă ediţie: 1841) şi căutînd să îmbogăţească literatura cu cîteva manuale *(Elemente de matematică ;* partea I : *Aritmetică,* 1S36, altă ediţie: 1843; partea a II-a : *Algebra,* 1837; partea a III-a : *Geometria elementară,* 1838). Tot lui i se pot atribui cîteva traduceri de librete (pentru opere de Verdi, Donizetti) din italieneşte, deşi nu poartă numele iui : *Cei doi Foscari,* 1851 ; *Sţene din Nabuhodunasor şi Belizario,* 1851 ; *Elecsirul lui Amor,* 1851 ; *Un ballo in maschera,* 1864; *Attila* (fără dată). Cîteva scrieri ale lui Asachi s-au pierdut cu prilejul unui foc la Trei Ierarhi (1827) ; erau două drame traduse, *Alzira, Saul,* şi una originală, *Mihai, domnul şi iroul românilor ; O istorie a împărăţiei Romei;* diferite versuri ş.a. (v. *Albina românească,* 1829, nr.-ul din 13 iunie).

Cum se^ înfăţişează Asachi ca scriitor ? De la început trebuie să spunem că meritele lui au fost exagerate. Laudele care i se aduc se potrivesc cu ce cuprinde opera lui şi în ele s-a confundat ce a iost Asachi pentru dezvoltarea culturei noastre şi ce a dat în calîtate de scriitor. Ca îndrumător al învăţămîntului, al mişcărei teatrale şi, pînă la un punct, al celei artistice, cum şi ca întemeie-

tor al ziaristicei în Moldova, meritele lui ramîn în afară de contestări. Cultura pe care şi-o însuşise şi energia cu care era înzestrat i-au dat posibilitatea să joace un rol însemnat în epoca regenerărei noastre, şi această cultură a lui se înfăţişează sub aspecte foarte variate, trecînd de la literatură la ştiinţă şi la artă — am amintit că dînsul învăţase şi pictura, căpătând astfel o pregătire pentru a putea vorbi de artă în însemnările răspîndite prin ziarele şi revistele conduse de dînsul şi pentru a întreprinde, împreună cu alţii, executarea unor tablouri cu „iconirea faptelor istorice a patriei", încercare ce a avut ecoul ei patriotic, dacă nu atît artistic. Privit astfel, Asachi apare în lumina adevăratei sale valori. Cînd este însă vorba de activitatea lui ca literat, aprecierea se schimbă şi meritele lui rămîn în urmă, mult în urma celorlalte. Anticipînd asupra judecărei operei sale literare, când am făcut cîteva observaţiuni asupra pieselor de teatru, am lăsat să se întrevadă ce 1-a împiedecat pe Asachi să fie un scriitor dintre cei care se impun. Din tot cît a scris se vede că-i lipsia sensibilitatea artistului, darul de a preface impresiile în lumina unei viziuni deosebite şi de a le împărtăşi aşa încît să mişte, să cucerească. Poezia lui are ceva neplăcut arhaic, e o înşirare de versuri greoaie, împiedecate, cleioase — nu găseşti în ea armonia pe care ai aştepta-o de la cel care căutase să se formeze la şcoala clasicilor vechi şi italîeni. Fondul lipsit de o emotivitate mai personală şi confuz, nelimpezit de ce era al său ori ce primise de la alţii — reminiscenţe incoerente — se întîlneşte cu forma la fel : imagini care nu aduc nimic mai deosebit, elementare, naive, dacă nu chiar groteşti uneori, şi expresii care izbesc prin alăturările cel mai strigătoare de arhaisme ori provincialisme şi de neologisme luate din italiană şi franceză. Chiar şi în ortografie, pe care a inovat-o numai tîrziu, arătîndu-se mult timp conservativ — deşi Edgard Quinet îl lăuda că a fost acela care a introdus scrierea latină la noi — îl vedem păstrînd unele manii, unele procedee pedante — de italienizare mai ales (tAieori şi de franţuzire). Dar să zicem că aici împărtăşia păcatul cu alţii, aceşti alţii însă erau, cu toate rătăcirile lor, poeţi, cum Asachi nu s-a arătat. Şi cu toate că a scris în curs de atîţia ani, putem spune că a rămas acelaşi ca şi la început. Nu era o fire de scriitor care să evolueze. Pentru aceasta trebuie să ai şi mlădiere sufletească şi spirit de autocritică. Amîndouă i-au lipsit lui Asachi. Devreme îl vedem închizîndu-se în ideile lui, mulţumit, foarte mulţumit de el, neprimind sfaturi de la alţii, cu toate că ar fi putut să ţie de multe ori samă de ele, pentru că erau bine intenţionate. La această oprire a spiritului său, care 1-a adus la o bolnăvicioasă încredere, nu puţin au contribuit laudele care i s-au adus şi la care era foarte simţitor, pe care chiar el le provoca uneori. De aceea cînd aceste laude s-au mai rărit, cînd unele critici ale celor din generaţia care se ridica au venit să arate că nu tot ce făcuse dînsul era fără umbră şi, într-o idolatrie prea mult prelungită, putea fi luat ca pildă, îl vedem pe Asachi neliniştit, hărţăgos, atacînd, dar mai ales aţîţînd pe alţii să atace pe aceia care-şi spuneau verde părerile despre ce producea singur sau patrona, într-un spirit şi cu deprinderi care erau întîrziate. E un episod urît din activitatea lui Asachi — mai sînt şi altele —• polemica pe care a avut-o cu *Dacia literară.* în revista sa, Kogălniceanu ţinea să introducă o critică obiectivă şi în spirit nou, aşa că atunci cînd fu vorba de teatrul din Iaşi nu se arătă cruţător şi publică (pag. 115) o notiţă în care se criticau piesele şi jocurile actorilor. Asachi se simţi atins, pentru ca el fusese pînă atunci conducătorul teatrului şi vanitatea lui nu putea ierta să nu se închine toţi la ce făcuse dînsul. Rămînînd însă la o pttrte — strategia aceasta a practicat-o de multe ori — puse pe unul din colaboratorii *Albinei,* T. Stamati, să răspundă mocnit *Daciei* în nr.-ul de la 4 april 1840. Urmă răspunsul lui Kogălniceanu în revista sa (pag. 207), şi cu acest prilej se putu vedea superioritatea sufletească a acestuia ; despre Asachi şi gazeta lui spunea vorbe bune Kogălniceanu, îi recunoştea pe drept meritele, dar în acelaşi timp îi atrăgea atenţia că se lasă dus de porniri care îl scad în stimă şi primeşte să se publice în gazeta lui lucruri care o vor compromite : „Acea foaie zece ani a fost o albină folositoare... în al unsprezecelea an să nu se facă bondar". Polemica între *Albina* şi *Dacia* fu provocată şi de unul din tablourile istorice — înfăţişînd pe Alexandru cel Bun — pe care Asachi le popularizase. Asachi fu iarăşi nemulţumit, nu numai pentru că tipărirea acestor tablouri fusese patronată de el, ci şi pentru că ele aduceau, ca un adaus, şi contribuţia lui literară — explicaţii istorice scrise de el cu privire la ce reprezentau şi uneori chiar cîte o baladă a lui. în polemică nu se amestecă iarăşi direct, ci recurse la acela care litografiase tablourile, Hoffmann, şi acesta răspunse în *Albina* (nr.-ul din 21 martie 1840) pe un ton care nu putea decît să jignească pe Kogălniceanu. Cînd Kogălniceanu reveni *(ibid.,* 279) asupra criticei pe care o făcuse şi se ocupă de un alt tablou — *Dochia şi Traian* — tot aşa de puţin artistic, polemica îi dădu prilej să arate lui Asachi cum pornise pe o cale greşită, cum se îndîrjia să nu recunoască ce trebuia condus în alt spirit şi îi reproşa că şi în scrisul lui rămăsese în urmă, departe de curentul care aducea o orientare nouă. Toate acestea nu schimbară pe Asachi, vanitatea îl ţinea în loc, acea vanitate pe care avea să o

arate într-un nou conflict cu Kogălniceanu, cînd trimise un protest la Cameră, în 1861, pentru ca să amintească, pe un ton de hiperirofie a eului, tot ce făcuse pentru ţară. Dacă ne-am oprit la aceste momente din vieaţa lui, e pentru ca ele pun în lumina spiritul care-1 caracteriza şi ne explică pînă la un punct de ce şi in Jiteratură a rămas, cu toată îndelungata-i activitate, sub apăsarea unor idei învechite.

Să-1 cunoaştem acum mai de aproape ca scriitor.

Pentru că singur se credea înainte de toate poet, să vedem cum se înfăţişează sub acest aspect. Cele mai multe din poeziile sale şi după care îl putem judeca se găsesc în culegerea pe care a dat-o în ultima ediţie, la 1863. Volumul cuprinde sonete, ode, elegii, anacreontice, imnuri, satire etc, şi printre poeziile originale întîlnim multe traduceri şi imitaţii după Anacreon, Horaţiu, Marţial, Petrarca, Tasso, Boileau, Victor Hugo, Lamarrine, Schiller, care sînt departe de a ne mulţumi şi arată numai stăruinţa pe care o punea şi Asachi pentru ca să facă cunoscută la noi poezia streină. Printre cele originale vedem înşirîndu-se cîteva: improvizaţii, versuri de circumstanţă la care nu avem de ce să ne oprim pentru că rămîn în mediocritatea curentă a acestui gen ; urmînd obiceiul vremei, Asachi ţinea să pună în versuri unele momente, să arate anumite evenimente sau ce i se părea că poate ii socotit astfel, de aceea ne-a lăsat o serie de poezii în care cînta : restaurarea domniilor pămîntene, deschiderea şcoaiei româneşti de la Trei Ierarhi, a Academiei Mihăilene, întemeierea teatrului în Moldova ; una e dedicată lui Liszt, cu prilejul venireî lui la Iaşi (1847), iar alta a fost scrisă cînd Asachi a putut asista la Roma, în 1811, la... ridicarea unui balon de d-na Blanchatd. Poezie uşoară, convenţională, puerilă chiar, de care nu se poate ţinea samă.

Cele care rămîn, după această eliminare, aduc o notă care cu deosebire a impresionat pe contemporanii lui Asachi şi i-au făcut faima de poet — nota patriotică. Slăvirea originei noastre, aşa cum se arătase în proza erudită a celor din Ardeal, a fost printre cele dintîi sentimente care l-au îndemnat să cînte, şi în ziua cînd putu vedea ţara de unde venise străbunii noştri, entuziasmul şi pietatea îl făceau să aducă prinosul său de latin în versurile cunoscute din poezia *La Italia :*

> l"n român a Daciei vine la străbuni ca să sărute
> Ţărna de pe-a lor mormmturi şi să-nveţe-a lor virtute.

Amintirea gloriei strămoşeşti îi sugera accente la fel *cînd* în *Prolog la Patrie* venia să exclame :

> O, români, români, ai Daciei, ce purtaţi un mîndru semn
> De origine, istoria acum fie-ne îndemn,
> în vechime maica Roma, ce-a fost doamnă-n toată lume,
> Ne-a lăsat legi şi pământuri, vorba sa şi naltul nume.
> Oare harul ce de timpuri şi de barbari s-a păstrat,
> Cînd senină soarta luce, fi-va astăzi defăimat ?

Dacă acestea au oarecare armonie, nu se poate spune acelaşi lucru despre ce găsim în fruntea pastoralei *Mirtil şi Hloe,* unde vorbeşte tot patriotismul, dar în altă notă, de osîndire a streinisjxnilui încuibat în noi :

> în un timp de ovelire, pe cînd limba cea română
> Din palaturi înterită se vorbia numai la stînă,
> Nobili, voi, de neam şi cuget, sfărîmînd a sale fiere,
> Vorbit-aţi întîi c-acei ce ne dau pîne şi miere
> Şi-aţi vădit în astă piesă c-a lor inimi nu sînt mute
> I.a respect, la cunoştinţă, la amor şi la virtute ;
> Pirga sţenei naţionale cu drept vouă se cuvine ;
> Suvenir ea să vă fie a juneţelor senine.
> Picătură, deşi mică, ce pe-o stîncă picurează.
> Face rîului o cale care după ea urmează.

Cînd patriotismul se întîlneşte cu sentimente umanitare îl vedem pe Asachi scriind elegia *Pe ţintirimul unui sat,* unde mustră pc aceia care rămîn stăpîniţi de prejudecăţi, şi se arată fără suflet, aruncă dispreţul lor asupra celor care aşteaptă să fie priviţi (u bunătate :

> O, voi, care n-aveţi stimă pentru omul umilit,
> Nobili plini de fantasie, mîndri-n titlul ruginit,
> De ce-n ur' aveţi săteanul, cînd a frunţei lui sudoare
> A produs mărirea voastră şi-avuţiilor odoare ?

întîmplător, Asachi găseşte şi aici nota mai nimerită şi da vei suri care supără mai puţin prin neîndemînarea, asprimea lor. E tot ce putem culege din poeziile lui pentru ca să adăugăm o impresie ceva mai bună la aceea care se desprinde din parcurgerea celorlalte versuri.

Cît de mult îi lîpsia lui Asachi simţul poetic ar putea arăta multe citate, dar ar fi o insistenţă de prisos. Va fi de ajuns să ne oprim la vreo două poezii care ne miră că şi-au putut găsi Soc într-un volum. Cunoscînd ori din popor ori de la lenăchiţă Văcărescu poezia *Amantă turturea,* Asachi a luat motivul duios din ea şi, în *Păsăruica stinghere,* 1-a versificat astfel :

Păsăreul care pierde
Pe duioasa lui soţie,
Zboar', o cată prin cîmpie
Şi tot cîntă al său dor,

Se întoarnă în pădure
Obosit acum s-o cheme,
Noapte, zi, d-asprimea geme
Unui ager vînător.

Riuri şi cîmpii Horite
Nu mai cearcă, ci s-ascunde
Singurel în cuibul unde
A trăit cu-al său odor.

Ceva mai plat nu ne putem închipui, şi acel „păsăreu", care i s-a ^părut, *se* vede, [ui Asachi o fericită inovaţie — ce ar fi dacăîn poezia populară s-ar vorbi de un „turturoî" ? — e dovada lipsei^ desăvîrşite de simţ artistic.

încă o pildă — din balada *Ştefan cel Mare înaintea Cetăţei I\eamţu* — unde, după legenda de care s-a folosit şi Bolintineanu, se povesteşte cum Ştefan vine la Cetatea Neamţu şi mama lui îl îndeamnă să se întoarcă iar la luptă — vorbindu-i astfel :

..Fiule, întîia oară te văd fără vîntă,
Totdeauna tu învins-ai cu dreptate si'întă.
F.u nu pot astăzi deschide a cetăţei poarte ;
Pe eroi în cîmp aşteaptă glorie sau moarte."

Dacă Ştefan ar fi auzit un asemenea logos rostit de mama lui, mai curînd ar fi adormit decît s-ar fi îmbărbătat să bată pe turci.

Pentru că am ajuns la baladele lui Asachi, să ne oprim un moment la aceea care e intitulată *Dochia şi Traian,* deoarece, pe lîngă ce ne aduce ca să facem aceeaşi constatare cu privire la valoarea versurilor — într-un loc cetim :

Traian vede astă zînă,
Deşi e învingător
Frumuseţei ei se-nchină,
Se subjugă de amor

— ne dă prilejul să vedem cum trata Asachi — Ia fel, dealtmintrelea, cu alţii influenţaţi de romantism — unele teme şi cum a ajuns să popularizeze ciudăţenii ieşite din fantazia lui. Balada

amintită se razîmă pe o legendă localizată la Ceahlău şi pe care o cunoştea şi Cantemir — legenda despre o babă care e împietrită în munţi cu oile ei, temă de folklor cunoscută şi aiurea la noi, cum şi la alte popoare. La această legendă Asachi a adăugat combinaţii artificiale ale lui, introducînd pe Traian şi prezentînd pe Dochia ca pe fata luî Decebal (la aceasta 1-a dus apropierea între Dochia şi Dachia, Dacia). Balada aceasta, la care unii şi mai tîrziu s-au oprit ca să împletească năzdrăvănii istorice (v. *Arhiva Soc. ştiinţ.* din Iaşi, 1890—1891, 470), ajungînd să fie foarte răspîndită în Moldova, a avut ca urmare că a pus în circulaţie^ o altă curiozitate imaginată de Asachi ; pentru că în ea Ceahlăul era numit Pionul (în titlul ei se adaugă într-adevăr : *Sub muntele Pion),* numele acesta a rămas, aşa că astăzi cetim în cărţile de geografie : „Ceahlăul sau Pionul", schimbare de nume pe care Asachi a făcut-o gîndindu-se probabil la muntele din Grecia ni io (un colaborator la *Icoana lumei,* 1846, 373, influenţat de Asachi, apropia „Pionul" de San-Pione = Sempione, Simplonul).

Ce ar fi putut salva reputaţia de poet a lui Asachi sînt fabulele, pentru că printre ele găsim bucăţi care reliefează bine o idee, caracterizează în cuvinte bine prinse unele situaţii de la noi şi sînt scrise într-un ritm mai vioi — ca, de pildă (în Jabula *Momiţa) :*

Pontr-un spirit ce nu doarme
Nu-i nimic mai uşor
Decît planuri de reforme
Ca săi deie la popor.

Ori în încheierea fabulei cu asinul furat de unul mai isteţ decît alţii doi care se certau pe socoteala lui :

liste asin cîteodată
() moşie-n judecată *
Pentru care doi mazili
Se sfădesc pe la movili ;
Cmd acela ce-i împacă,
Mincînd pe-a lor cheltuială,
Ia moşia-n socoteală
Şi le lasă punga seacă.

Ori cînd se spune în morala fabulei *Minciunile :*

Cînd prin chipuri felurite
Unu-ncarcă, altu-nghite.

Deodată
Se arată
Coborindu-se din cer
Luminosul adevăr.

Dar asemenea versuri pe care le putem desprinde de ici, de colo, sînt întunecate de atîtea altele necioplite, colţuroase — şi, de altă parte, la fiecare pas te izbesc adausurile, insistenţele cie prisos, prolixitatea, tocmai ce nu se potriveşte cu fabula, care cere formă concisă, lapidară.

Despre teatrul lui Asachi am putut avea o impresie din ce am spus mai înainte, cînd am amintit şi părerile contemporanilor săi asupra felului cum dînsul a condus mişcarea teatrală în Moldova. Convingerea lui pare să fi fost că lucrase destul şi în această direcţie cît timp reuşise să introducă limba română pe scenă. El s-a mulţumit cu atît şi nu s-a gîndit mai departe. Era desigur un mare cîştig pentru cultura noastră că se putuse organiza reprezentaţii româneşti şi înţelegem entuziasmul lui Asachi cînd în prefaţa la *Mirtil si Hloe* spunea :

„în epohă de străinomanie, la 1816, am fost înfiinţat un teatru de societate în casele reposatului hatman Constantin Ghica, boier generos şi iubitoriu de cultură. Actorii erau fii şi fiice a celor întîi familii, carii reprezentau piese franţeze. Acestora am încredinţat întreprinderea, pe atunci sumeaţă, a face o breşa în acea străinomanie, adresind limba patriei către inimi patriotice. Şi fiindcă prea mult ar fi fost a vorbi deodată româneşte despre evenimente eroice au despre intrigi de saloane, care atunce numai în limbi streine se urzeau, Muza modestă s-au fost învăscut în vesminte cîmpene şi cu agiutoriul acestui prestigiu şi a costiumului naţional, cel mai pitoresc pentru păstori, inimile s-au încîntat şi auzul au început a se dumesnici cu limba ce pe atunce o numeau dialect."

Trebuia însă ceva mai mult : înţelegerea luminată a menirei teatrului, stăruinţa pentru a face din el o adevărată şcoala a sufletelor. Aceasta a rămas departe de preocupările lui Asachi. De aceea teatrul de sub direcţia lui a fost ceva elementar şi nebulos : reprezentaţiile erau organizate fără nici un plan, piesele se dedeau fără nici o alegere. Chiar ce a tradus şi adaptat singur arată puţina orientare pe care o avea în alcătuirea unui ;
aşa cum s-ar fi putut şi pe vremea lui. Autorul său de predilecţie —• ca şi al altora, pe atunci — era Kotzebue, dar din piesele acestuia nu a făcut o alegere mai bună, potrivită cu ce trebuia să se dea publicului nostru. Cît despre piesele originale ale lui Asachi — *Petru Rareş, Voichiţa* ş.a. — piese care s-au dat rar ori prea tîrziu, cînd făcea impresia de apariţiuni anacronice, nu pinem spune că aduceau ceva de samă în literatura noastră dramatică — sînt copleşite şi ele de defectele obişnuite ale autorului : lipsa de talent în compunere, neînţelegerea felului în care trebuie prezentate situaţiile şi artificialitatea pretenţioasă.

Ca prozator Asachi nu ne-a lăsat iarăşi ceva ce ne-ar autoriza să-! punem printre scriitorii noştri mai de samă. *Nuvelele istorice* — de care dînsul era mîndru — sînt ceva hibrid, fără vieaţă. Cetindu-le, nu avem deloc impresia unei opere adevărat literare. Stilul e cît se poate de neîngrijit şi povestirile se pierd în amănunte obositoare. Voind să prezinte unele figuri din istoria noastră, Asachi a cules cît a putut găsi la cronicarii noştri şi la istoricii streini, a mai adăugit ce a trecut prin imaginaţia lui — destul de săracă — şi în felul acesta a ajuns să scrie cîteva povestiri cărora le-a zis nuvele, dar în realitate nu pot fi numite astfel, pentru ca se reduc la o înşirare de fapte, la o îngrămădire sarbădă d; amănunte — sînt mai mult o compilaţie ce vrea să fie literara, un fel de istorie diluată.

Ca scriitor, valoarea lui Asachi este deci redusă, foarte redusă. Merite pe care i le-au atribuit unii nu i Ie putem recunoaşte. Că a scris mult, întrecînd pe alţii din epoca lui, aceasta nu i se poate tăgădui ; că şi-a îndreptat activitatea în multe direcţii, aducînd astfel o varietate pe care nu o întîlnim la mulţi, aceasta e iarăşi incontestabil ; scriind însă mult, a scris şi rău, iar varietatea operei lui e uşoară — ca de un potpuri literar, şi stîngaci akâtuit.

II

1921

Poezia în spirit vechi şi cea de tranziţie. — Cel dintîi poet modern : V. Cîrlova. — Curentul larg de afirmare a literaturei nouă : I. Heliade Rădulescu.

POEZIA ÎN SPIRIT VECHI ŞI CEA DE TRANZIŢIE

Oricît de departe, în timp, ne-ar fi dus urmărirea activităţei lui Asachi — în legătură cu ea a trebuit să anticipăm asupra dezvoltărei literaturei şi culturei noastre pînă la 184C — această trecere peste vreo două, trei decenii nu ne-a abătut prea mult de la firul expunerei, pentru că am văzut că, de fapt, Asachi reprezintă pînă tîrziu spiritul literar rămas mai în urmă.

De acest spirit, mai ales în poezie, e stăpînită, dealtfel, nu numai activitatea lui Asachi, dar şi a altora, aşa că a trecut relativ mult timp pînă ce s-au arătat semnele de înnoire, pînă ce un curent de prefacere largă, o orientare mai modernă au început să se afirme în poezia noastră.

Cine urmăreşte literatura română chiar mai nouă are mereu prilejul să constate că scriitorii au rămas prea multă vreme credincioşi aceloraşi idei, s-au arătat prea uşor mulţumiţi de ce au găsit, într-un moment, ca directivă literară. Lamartine spunea că o generaţie spirituală nu durează mai mult de cincisprezece ani. Aceasta poate să fie adevărat pentru Franţa, dar la noi constatarea e că o generaţie intelectuală ţine cam cincizeci de ani, dacă nu şi mai mult. Pentru literatură o dovadă am avut-o cînd am studiat şcoala latinistă (ce vom spune mai departe cu privire la ea, la evoluţia ei de mai tîrziu, va arăta şi mai bine aceasta). O nouă dovadă ne-o dă literatura poetică aşa cum a continuat să fie cultivată după începuturile ei, care am arătat cum se înfăţişează.

Dacă ne întrebăm care să fie cauza acestei lipse de varietate, acestei opriri la aceleaşi formule — să zicem tipicuri — literare

în anume răstimpuri, explicaţia ar fi ispitit cineva s-o caute în părerea că am fi dominaţi de un spirit prea conservativ, am fi misoneişti. Nu se poate spune că românul se arată ostil înnoirilor — dimpotrivă, de multe ori a arătat că le primeşte uşor, chiar prea uşor cîteodată, cînd ele nu sînt dintre acelea care vin sa schimbe în bine, să îmbogăţească sufletul.

Alta trebuie să fie, prin urmare, explicarea şi ea ne e dată de ce ne arată totdeauna istoria evoluţiilor literare : numai atunci cînd cultura se revarsă bogata, din plin, asupra sufletelor, cînd ideile se premenesc mai repede, mai uşor, numai atunci se pot ivi mai multe individualităţi puternice care sa dea semnalul mişcărilor nouă ; cît timp puţini, foarte puţini, sînt cei care se împărtăşesc dintr-o vieaţă spirituală, cît timp chiar cultura acestora, ca scriitori, e încă redusă, nu poate fi vorba de o ciocnire vie, intensă, de idei, de ce aduce schimbările repezi şi rodnice, înlăturarea tiparelor vechi.

Aşa trebuie să înţelegem pentru ce poezia noastră a fost prea uniformă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă la 184C, pentru ce genul la care îşi oprise predilecţia poeţii Văcăreşti a avut multă vreme precădere, a atras mereu pe aceia care credeau că au darul poeziei, şi printre aceştia, ţinîncl samă de ordinea cronologică şi urmărind literatura din Moldova, vom avea să ne ocupăm în primul rînd de :

MATEI MILO

Necunoscut istoricilor noştri literari pînă la un studiu despre el pe care 1-a publicat I. Tanoviceanu în *Anal. Acad. Rom., Meni. secţ. Ut.,* XX, 1 urm., Matei Milo nu are altă însemnătate decît că e primul poet al Moldovei, luîndu-şi astfel locul alături de ai lui Ienache Văcarescu — pentru Muntenia.

Coborîtor dintr-o familie de origine streină — franceză, după părerea unora — s-a născut pe la 1750. Cîtva timp a petrecut în Rusia, unde îl găsim făcîndu-şi studiile, pînă la 1775, la Petersburg. întors în ţară, a ocupat mai multe funcţiuni — ca vătav de aprozi, sulger, stolnic, ban, spătar, şi pe la 1801—1802 nu mai era în vieaţă.

De la dînsul a rămas un caiet de poezii, acela după care I. Tanoviceanu a putut fixa activitatea lui literară. Poeziile care ni s-au păstrat sînt puţine la număr laţă de cele care s-au pierdut — din caietul cercetat de Tanoviceanu se vede că s-au rătăcit mai

multe foi, ceea ce nu ne împiedică totuşi să ne facem o idee de ce a trebuit să cuprindă restul. Erau desigur versuri la fel cu cele care s-au păstrat şi scrise în aceeaşi notă de erotism care ne e cunoscută de la Ienache Văcarescu şi fiii lui, deoarece Matei Milo nu s-a îndepărtat de la ce era în spiritul timpului şi desfăta, sub o formă guasi- literară, pe boierii noştri în nesfîrşitele ceasuri de petrecere, de legănător farniente oriental. Pe lîngă poezii româneşti, Matei Milo compunea — sau poate transcria, uneori —• şi poezii greceşti (una din ele se găseşte în caietul rămas), aşa că avem şi aici o dovadă a amestecului de grecism în poezîa noastră de tot tînără (cf. voi. I, 100).

Ca să-1 cunoaştem pe Matei Milo în înrudirea lui literară, în ce îl pune aşa de aproape de contemporanii lui, e destul să citām din cele şaptesprezece poezii pe care le avem de la el — dintre care una tradusă din Voltaire — aceste versuri :

Ah, cer. ce ţi-am greşit ?
Aşa cumplit m-ai osindit
Şi-ai hotărit zilelor mele
A petrece în dureri grele.
In dureri nesuferite,
Straşnice, prea cumplite,
Pînă cînd a suspina
Cu ah 1 şi vah ! a ohta ?

Aceeaşi poezie de suspinuri, aceeaşi monotonie interjecţionala versificată ca la Văcăreşti — semn al identităţei de simţire şî de „meşteşug literaricesc" dincolo şi dincoace de Milcov.

Dar am fi nedrepţi dacă nu i-am recunoaşte lui Matei Milo ceva mai personal, predispoziţii pentru un gen de literatură care numai cu vremea avea să se afirme mai bine în literatura noastră. Printre versurile lui se găsesc şi cîteva în notă satirică, nu lipsite de oarecare duh, cum sînt acelea pe care le-a scris ca să fixeze figura paharnicului Lazu, boier scăpătat, dar fălos, despre care spunea:

...antereu şi caftan
Are din zilele lui Cehan,
Dar conteş din zilele cui
La letopiseţi nu-i.

Caracterizarea nu se poate zice să nu e bine prinsă, dar atîta numai putem spicui şi în poezia satirică a lui Milo. O întîmplătoare apropiere de ce poate fi socotit ca poezie, o licărire numai

care merita totuşi să ne oprească, pentru ca să _ nu rămînă la o prea săracă menţiune numele aceluia care deschide şirul poeţilor din Moldova.

COSTACHE CONACHI

Spre deosebire de mulţi poeţi ai noştri, chiar mai noi, asupra lui Conachi avem informaţii destul de bogate, aşa că vieaţa lui ajunge să ne fie bine cunoscută. Ştirile despre biografia lui le găsim în prefaţa lui Vogoride-Konaki la ediţia a doua (1887) a poeziilor boierului-poet, în ceea ce a publicat Al. Papadopol-Calimah în *Convorbiri literare,* XX, 923 urm., şi *Documentele Hurmuzaki,* X.

Costache Conachi s-a născut la 14 octombrie 1777 dintr-o veche familie boierească. Tatăl său, Manolache, deşi pornit spre o vieaţă uşuratecă, iubind petrecerile, luxul^a avut, se vede, buna grije de educaţia aceluia care era singurul său fiu : de k profesori streini, printre care era Fleury, refugiatul francez căruia i se zicea „le regicide" pentru că fusese amestecat în condamnarea Jk moarte a lui Ludovic al XVI-lea, Costache Conachi a primit o învăţătură aleasă, aşa că cunoştea, pe lîngă limba franceză şi greceasca, turceasca şi germana. Pînă la 1802 tînărul crescut astfel a dus o vieaţă fără griji la moşia părintească, în locuit lui^ de _ naştere Ţigăneşti (în Tutova). în acest an murind^ tatăl său şi lăsînd averea încurcată, Costache Conachi trebui să^ se ocupe^ de _ce^ rămăsese în sarcina lui şi în cîţiva ani ajunse să pună orînduială în moştenirea care-i fusese lăsată. La adăpostul ^preocupărilor mărunte, rămînîndu-i răgaz, de pe la 1805 putu să se îndeletnicească cu altele, să ia parte la vieaţa publică, să primească însărcinări, în acel an îl vedem în funcţiunea de comis, peste un an apare ca ispravnic de Tecuci, funcţiune pe care o ocupă pînă la 1812. Sub Scarlat Calimah, de la 1814—1819, îl întîlnim ca vornic de poliţie şi sub Mihai Sturza ca vornic de aprozi.

în timpul Eteriei se refugie în Basarabia şi la întoarcere fu numit după cîtva timp, în 1824, prezident al departamentului afacerilor streine, unde îl găsim şi în 1827, în 1824 era şi logofăt, cinste în care îl întîlnim şi mai tîrziu, pînă la 1833. Cînd ruşii ocupară Moldova, la 1828, politica pe care o făcea dînsul ^împreună cu alţii din boierime fiind cea rusofilă, se bucură de încrederea ocîrmuirei şi fu numit în comisiunea de redactare a Regulamentului organic. Funcţiunile pe care le ocupase şi cunoştinţele sale îl făceau să fie privit ca un om priceput în chestiuni de organizare.

în întocmirea de legi, aşa că fusese ales şi printre aceia care avea i să traducă Codicele Calimah. Cînd fu vorba, în 1834, de alegerea unui nou domn, o clipă i se păru că această alegere s-ar putea opri la dînsul, dar noul domn se întîmplă să fie Mihail Sturza, şi amintirea rivalităţei cu acesta, alături de alte motive, îl sili pe poetul acum bătrîn să stea la o parte, să se retragă la moşia lui Ţigăneşti, unde muri la 4 februar 1849.

Aşa cum se înfăţişează prin ceea ce a scris, Conachi apare ca o personalitate curioasă întrucîtva, cu manifestări ce s-ar părea că nu pot sta alături, ce ne surprind. Am putea zice că este o dublă personalitate. Poeziile pe care ni le-a lăsat îl arată uşuratec, frivol,_ lăsîndu-se dus de fantazii, de capricii, privind vieaţa ca o nesfîrşită idilă, cîntînd iubiri ce-l înlănţuiau repede şi se desfăceau tot aşa, cu ^episoade mai mult prozaice şi cu senzualism de oriental. De altă parte, îl vedem ca pe un om cu multă judecată, cu mintea^ aşezată, cumpănită, ocupîndu-se cu lucruri serioase, exprimînd în anumite prilejuri păreri care arătau preocupări înalte şi aduceau o notă nouă pe vremea cînd vieaţa, cultura noastră aşteptau alte îndrumări. Ca să înţelegem acest dublu aspect sub care se prezintă scriitorul moldovean, trebuie să ţinem samă de epoca în care a trăit dînsul. Era o epocă de tranziţie : orientalismul care ne învăluise atîta vreme pierduse din puterea lui, se apropia să apună, cel puţin în ceea ce era mai vădit în el, mai izbitor ; peste ce cădea în umbră şi era lăsat să se piardă în depărtările trecutului o lume nouă se ridica prin ceea ce se limpezea din propria noastră vieaţă ori ne venea ca îndemnuri din alte părţi : idei, sentimente nouă îşi^ făceau drum şi aduceau puteri care nu se putea şă nu cucerească sufletele. Trăind într-un asemenea moment al istoriei noastre, Conachi e expresiunea lui, e reprezentantul diversităţei de aspecte care se întîlniau în vieaţa de la noj şi din care avea să se desprindă ce trebuia să fie al nostru. Prin educaţia pe care o primise, prin felul de vieaţă pe care îl dusese în tinereţe, dînsul păstrase anumite predispoziţii care nu-l deosebiau de alţii, un fond în care se menţinea cu oarecare tenacitate tradiţia, o parte a sufletului care îl lega de trecut, îl apropia de ce am întâlnit la poeţii Văcăreşti şi era întipărirea sufletească a tuturor din pătura boierească. Trăind însă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, cîntăreţul iubirilor puse în acrostihuri şi zburînd ᵘJ°5 de la un „obraz" la altul a putut vedea că o vieaţă nouă răsărea în jurul lui, că altceva decît desfătările de altădată puteau mulţumi zilele cuiva, că sufletele celor care simţiau ceva deosebit

în eî se îndreptau spre o înţelegere superioara a rostului lor printre cei mulţi, căutau, în nelinişti frumoase, înălţătoare, ce putea face şl din noi oameni cu alte gînduri, cu alte moravuri decît acelea peste care veacuri aşezase rugină deasă. Din întîlnirea acestor curente în vieaţa, în activitatea lui Conachi se explică dubla lui personalitate — amîndouă se răsfrîng în ce ne-a lăsat scris şi-i dă un loc în istoria literaturei şi culturei noastre. Ca poet e omul generaţiei în care se prelungeşte încă orientalismul nostru, ca împărtăşitor al cîtorva păreri în care punea seriozitatea unor gînduri ale lui trebuie privit ca interpretul tendinţelor nouă care începeau să se afirme la noi, ca înţelegătorul prefacerilor sufleteşti la care trebuia să ajungem.

Versurile rămase de la Conachi au fost tipărite întîi la 1856, de fiica sa, sub titlul *Poezii : Alcătuiri şi tălmăciri.* într-o a doua ediţie au apărut la 1887, prin îngrijirea lui Miron Pompiliu, adaugîndu-se scrierile în proză care se reduc la două scrisori (către Ioan Sturza, domnul Moldovei, şi mitropolitul Veniamin) şi nişte însemnări *(Sfaturi către tinerii căsătoriţi* şi cîteva explicaţiuni cu privire la hotărniciile de moşii) ; aceeaşi ediţie cuprinde şi o prefaţă a lui Vogoride Konaki cu informaţii biografice asupra poetului. Alături de acestea e de amintit traducerea pe care a făcut-o Conachi (împreună cu I. Fătu) după romanul *Mathilde* al d-nei Cottin, traducere care ne e cunoscută numai după catalogul bibliografic al lui D. Iarcu, unde e dată că a apărut la 1844, şi o menţiune a lui A. Papadopol-Calimah, *ic,* 958.

La traducerile în versuri — după Pope *(Cercare de voroavă asupra omului)* şi Colardeau *(Eloiza către Abeliard ;* pentru celelalte : *Iulia către Ovidie ; Către Leandru ce nu venia ; Cruzii Elini cu jertfa,* nu cunoaştem izvorul) — nu ne vom opri, pentru că nu găsim în ele ce ar arăta mai multă îndemînare literară ; sînt făcute cu oarecare pricepere, într-o limbă ce impresionează bine cîteodată prin unele expresiuni şi prin oarecare coloratură arhaică, dar muzicalitatea, îngrijită aşezare a versurilor, ritmul nu sînt însuşirea lor.

Poeziile proprii ale lui Conachi sînt destul de numeroase, aşa că pentru vremea de atunci poate fi privit ca un poet fecund. Scria în clipele lui de tihnă, care nu au fost rare, şi scria mai mult pentru ca să pună în rime şi acrostihuri laude pentru ochi care-1 săgetau „ca luceferii cu raze", pentru ca să facă destăinuiri sentimentale sau — mai curînd — pentru ca să derive spre literatură neastîmpărul simţurilor lui ; scria alteori şi sub impresia unor întîmplări din vieaţa lui ori a altora care i se păreau însemnate pentru un motiv ori altul, dar care nouă nu ne vorbesc totdeauna astfel. în intenţia lui Conachi nu pare să fi fost să dea la lumină ce scrisese ; cît a trăit nu şi-a tipărit versurile şi ne vine să credem că dacă s-ar fi gîndit la aceasta ar fi ales din ele numai ce i s-ar fi părut că merită să fie cunoscut de alţii. Cînd după moartea lui s-au publicat poeziile sale putem spune, prin urmare, că s-a trecut peste intenţia lui şi unele bucăţi trebuiau lăsate din volumul care avea să-i fixeze fizionomia literară, pentru că sînt dintre acelea care aruncă numai umbră asupra *Alcătuirilor.* Că ambiţii de scriitor nu-1 stăpîniau pe Conachi, că dînsul nu ţinea mult să treacă drept poet, se vede mai bine din cuvintele pe care le pune în fruntea caietului său de poezii, cuvinte care lipsesc din ediţiile de la 1856 şi 1887, dar ne sînt cunoscute din ms. 137, Bibi. Academiei Române. Acolo, sub formă de scrisoare către o „precinstită cucoană", Conachi vorbeşte astfel despre compunerile lui : „Nu mă bucură stihurile ce am făcut în curgere de atîta vreme, cît pentru că au dobîndit plăcere şi iscălitura dumitali cu care pot să fie plăcute la ochii tuturora" — şi mai departe : „îmi scrii că ai dori să afli meşteşugul cu care se însufleţează stihurile : te sfătuiesc să-1 iai de la ochii dumitali, pentru că de la dînşii l-am furat". Aceea care, printre altele, avusese privilegiul să primească această închinare fusese desigur cîntată mai des şi mai cu patimă de logofătul-poet, deşi mai tîrziu dînsul adăuga tot acolo, pentru aceea pe care o slăvise, două versuri de deziluzionat, pe care le regăsim în poezia *Slăriicul,* 1847 :

Gîndeam c-am iubit un înger din cer supt chip femeiesc,
Dar n-au fost decît fimeie din iad supt chip îngeresc.

Făcînd asemenea mărturisiri, Conachi ne dă prilejul să cunoaştem cum „alcătuia" stihurile sale, şi de aici se vede că ceea ce scria era mai mult un jurnal intim versificat. Aşa se explică şi scăderile poeziilor lui, printre care ne izbeşte în primul rînd lipsa de variaţie. Versurile se înşiră cu monotonia aceloraşi confesiuni sentimentale, de erotism în nota convenţională pe care o cunoaştem din poeziile Văcăreştilor. întîmplător dacă întîlnim alte subiecte, şi ele nu adaugă nimic ca poezie — unele sînt de tot prozaice ; versuri scrise la moartea soţiei sale, Smaranda ; altele cu prilejul morţei tatălui său ori a unui bun prieten (Vasile Balş) ; pe urmă cîteva închinate domnului Alexandru Moruzi (aceasta e cea mai veche poezie păstrată de la dînsul, poartă data de 1802), ori povestind călătorii la Slănic şi Borsec... ca să laude binefacerile apelor de acolo (într-un loc se vorbeşte şi de un păr doborit de furtună într-o grădină de la Ţigăneşti, ceea ce îl îndeamnă

pe poet la reflecţii filozofice asupra vieţei) — atîta e tot ce găsim pe lîngă stereotipele poezii de iubire.

Cum cîntă Conachi pasiunea lui nu va fi — e de aşteptat — o revelaţie, mărturia unei sensibilităţi deosebite. Iubirea e numită de el „balaurul cu limbi de pară", şi de aici putem înţelege ce ne va spune dînsul cînd, cu inevitabile reminiscenţe de mitologie — s-ar putea să lipsească Afrodita şi Cupidon ? — ne va face părtaşi la ce mişca sufletul lui. Repertoriul poetic pe care sîntem duşi să-l ascultăm sînt nesfîrşite game tînguitoare, nesfîrşite suspine pentru ceea ce-i e dat să îndure, cînd săgeţile i-au străpuns inima, cînd cuvintele pe care le aşteaptă de la iubită întîrzie, cînd ea se arată prea „nemilostivă". A vorbi despre „iubită" nu e totuşi potrivit cînd ai sub ochi stihurile lui Conachi : el nu a cîntat o singură femeie, ci un şir întreg, şi cu aceleaşi cuvinte, pentru că multiplicarea sentimentală nu-i cerea daruri deosebite de invenţiune poetică. Ce uşor îşi împărţia inima şi cîte erau acelea pe care le cînta putem vedea din poezia *Nume,* unde versurile sînt aşezate aşa ca să ştim şi noi cum le zicea iubitelor lui ; un adevărat mozaic de nume se înşiră în această poezie şi unele se repetă, fie pentru că erau mai multe din cele cîntate care-şi ziceau la fel, fie pentru că poetului i se părea că aceeaşi merita să fie slăvită de mai multe ori ; alături de Casandra şi Marioara, cărora sînt dedicate cîte cinci şi trei strofe, vedem înşirîndu-se Luxandra, Elenca... Anica, şi toate sînt lăudate pentru „nurii, blîndeţea şi dulceaţa lor", toate i se par o „îngerească zidire', aşa că fiecăreia din ele vine să i se închine, „ca la Dumnezeu". Erau cam mulţi „Dumnezeii" la care se închina, dar pentru el era poate o mîndrie acest politeism.

La ce se reduce iubirea şi în versurile lui Conachi putem înţelege mai bine dintr-o poezie pe care o scria la 1846, amintind plimbările idilice pe lună, „stăpîna nopţilor" (chiar titlul ei e *Luna plina).* Materialismul, senzualismul ei îşi găsesc expresiile potrivite cînd ne vorbeşte mereu de îmbrăţişări „cu aprindere Je foc", de

Nesfîrşită sărutare
De mii de ori pe un loc

şi de sărutări care se abat de la această constanţă a locului ale, — sărutări

...pe-un piept ca crinul,
pe un sin cu flori sădit,
pc-o guriţă ca rubinul.

Pasiunea mărginită numai la atît — i-am putea zice epidermică — îi dictează şi alte versuri, la fel, cînd în lipsa iubitei se gîndeşte mereu la ea, aşteptînd s-o vadă iară, să-i admire „guriţa" şi s-o strîngă în braţe :

Guriţa deschizi, cerul se deschide ;
De mînă mă iei, foc simt că m-aprinde...
în braţe mă ţii, fulgeră văzduhul...
La sînu-ţi mă siringi, cad şi îmi dau duhul.

Jertfa poetului pare totuşi prea mare cînd spune că îşi dă „duhul", pentru că iubitele lui tocmai cu „duh" nu par înzestrate. Sufletul lor nu îl vedem — despre ele ni se vorbeşte ca de nişte păpuşi frumoase care sînt destul pentru ca să încînte pe poet. Iubirea lui e ca un joc copilăresc şi numai de exaltare a simţurilor, cum nu ne poate surprinde la o fire cu multe contagiuni de orientalism. Şi uneori acest orientalism se coboară jos de tot, ajunge la trivialităţi, ca în poeziile *Aleargă, suflete, aleargă* şi *Cine-i amorul,* care se vede totuşi că erau în gustul timpului şi păreau un fel de literatură.

Sînt totuşi în ce ne-a rămas de la Conachi cîteva poezii care trec peste frivolitatea pe care am văzut-o şi apar în lumina unui sentiment mai înălţat, unei inspiraţii mai nobile. Poeziile acestea sînt închinate Zulniei şi ele ne fac să mai uităm pe cele care ne vorbesc de Casandre, Marioare, Cătinel ş.a. Zulnia era Smaranda Donici, soţia lui Petrache Negre, prieten al lui Conachi. Rămînînd văduvă la 1824, după patru ani fu luată în căsătorie de Conachi, dar vieaţa lor împreună nu ţinu mult, pentru că dînsa muri în 1831.

Iubirea pentru Zulnîa a inspirat lui Conachi versuri care dau dovadă de reculegere sufletească, de simţire mai adîncă. Diletantismul sentimental, nestatornicia pe care o asemuia, după comparaţia obişnuită, cu „zburătorul flutur dintr-o floare în altă floare", o condamna el singur cînd, începînd să scrie poezia *Amorul din prieteşug,* cu motto

Vrei să ştii cu-ncredinţare
Dragostea cît cuprins are.
Fă, omule muritor,
Din prieteşug amor.

venia să spună că ce înfrumuseţează vieaţa e „prieteşugul cu credinţă şi iubire". Aici găsia de data asta şi temelia iubirei, îndemnând şi pe alţii să o înţeleagă astfel, pentru că numai cine dă

sufletului această podoabă poate ajunge „lingă îngeri şi dumnezeire".

Cum prietenia cu Zulnia s-a schimbat în iubire înflăcărată ne spune aceeaşi poezie cu amănunte cam prozaice, care amintesc întîlnirea cu dinsa „într-un loc pustiu şi tainic", care era Slănicul. Cînd poetul — travestit sub anagrama „Icanoc" — descrie întîlnirea şi pasiunea pe care şi-au împărtăşit-o ne-am aştepta să regăsim accentele mai înălţate cu care slăvia prieteşugul şi iubirea, dar — spre decepţia noastră — îl vedem revenind la genul de mai înainte şi făcîndu-ne să asistăm iarăşi la

Leşine necontenite şi de viaţă curmătoare,
Cuprinderi, îmbrăţişare supt prietenească faţă,
Căutături cu răpire şi căderi braţă la braţă.

E celălalt Conachi care reapare : reminiscenţele de cînd scria versuri numai cu suspinuri şi leşinuri erau prea puternice pentru ca să se poată emancipa de ele.

O fulgerare de poezie purificată, înnobilată, străbate totuşi încă o dată sufletul sau, atunci cînd moartea îl despărţi de aceea care-i fusese prietena, iubită şi soţie. în durerea vieţei pustiite îl vedem atunci plîngînd „dulcea lumină" care s-a stins din zarea ochilor săi şi aşteptînd ca mila din ceruri unită cu dorul lui şi despărţindu-1 de ţărînă să-1 unească cu „duhul" ei.

în cuvintele cu care învăluia umbra soţiei sale, Conachi punea tot ce răsărise mai senin din sufletul lui şi ele vestiau amurgul unei vieţi de pasionat. Peste cîţiva ani dînsul venia să-şi ia rămas bun de la cel ce-l vrăjise altădată şi-1 făcuse să cînte în risipiri uşoare ori — mai rar — sub îndemnul unei simţiri concentrate şi îmbogăţite. în două poezii : *1847, iunie şi Amor, Ia a ta putere*... (aceasta încheie şirul *Alcătuirilor),* melancolia amintirilor prin care trecea totuşi seninătatea unei resignări impuse de fatalităţile vieţei îl făcea să spună :

Amor, la al tău jărtfelnie iarăşi viu să mă închin.
Dar nu cu cîntări de slavă, ci cu lacrimi şi suspin
Să-mi ieu de-acum ziua bună de la înalt schiptrul tău.
Ca o slugă cu credinţă ce şi-au plinit hacul său...
Amor, ia a ta putere de-acum nu mă mai închin :
Na-ţi şi arc. na-ţi şi săgeată, na-ţi şi ghimpul cu venin.
Căci la invalizi ca mine ele nu se mai cuvin...
Mergi si du-te de la mine, frumuşelelor să spui
Că acela ce prin versuri le-au slăvit în viaţa lui.
Acum este un scheletru răzemat de cîrja lui.

Aşa îşi lua adio Conachi de la ce fusese mare parte din vîeaţa lui, aşa punea sfîrşit cîntecelor pe care şi zvînturat, copilăros, şi grav uneori le lăsase să se înşire timp de o jumătate de veac. Deşi, după cum spuneam, dînsul nu pare să fi fost stăpînit de ambiţia faimei literare, deşi a scris mai mult pentru el şi pentru acelea cărora voia să le împărtăşească ce-i înflăcăra inima, totuşi versurile lui au ajuns să fie cunoscute, să devie populare, chiar pe cînd dînsul trăia şi nu se gîndise să le dea la tipar. Răspîndirea lor a urmat calea pe care o putem uşor înţelege cînd ne gîndim la mediul în care a trăit şi Conachi — aşa cum îl cunoaştem din ce am spus în altă parte (voi. I, 91) —• şi la genul de poezie pe care dînsul 1-a cultivat. Stihuind şi el aşa cum se potrivia cu gustul boierimei de atunci şi fiind îndemnat uneori, la petreceri cu prietenii lui, să spună, să cînte ce-i adusese inspiraţia, ce împroviza poate atunci, versurile lui au ajuns să fie auzite şi de alţii, să se popularizeze. Ele au trecut chiar în repertoriul lăutarilor şi despre aceasta avem cîteva mărturii (v. *Apendicele),* aşa că încă o dată constatăm legături între poezia celor de sus şi a lăutarilor, cu treceri cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta.

Despre poezia lui Conachi s-a spus de unii — prin acele convenţiuni de istorie literară şi de critică ce se întîlnesc des la noi — că s-ar asemăna cu lirismul lui Anacreon. Desigur ca Conachi cunoştea literatura greacă şi putem presupune că cetise pe Anacreon, dar nicăieri nu se vede că ar fi fost direct influenţat de poetul grec. Asemănare între ei ar fi numai în aceea că amîndoi au cîntat iubirea, dar deosebirea se poate vedea bine din felul cum se înfăţişează lirismul lor ; la Anacreon nu găsim suspinele, oftările care se repetă monoton şi supărător la poetul nostru ; dînsul scria într-o vreme cînd literatura greacă nu pierduse limpezimea, seninătatea şi simţul măsurei caracteristice clasicismului. Dacă poate fi vorba de influenţă greacă asupra lui Conachi, aceasta trebuie căutată aiurea, în prelungirile tîrzii şi degenerate ale lirismului grec, în poezia mai nouă, orientalizată, care a pătruns şi la noi, deşteptînd emulaţii poetice, găsind imitatori în vremea cînd tot ce era grecesc — de provenienţă mai nouă şi hibridă — se bucura de prestigiu şi robia sufletele. Alt Anacreon, nu cel din vechime, a fost unul din inspiratorii lui Conachi : Anacreonul modern, cum i s-a zis, acel Atanase Christopulos, pe care l-am mai amintit în altă parte şi la care poeţii noştri de acum o sută de ani s-au dus să găsească tipare de poezii, cum tot spre el se îndreptau aceia care fără să fie poeţi căutau uşoare derivative intelectuale pentru vieaţa lor de sibariţi. Şi aici, prin

urmare, Conachi se arată omul timpului său, nu s-a dus mai departe decît atîţia din contemporanii lui. Nu era în firea lui să fie un îndrăzneţ, un căutător de drumuri nouă în poezie.

Dacă aşa era ca poet, să-1 vedem sub altă înfăţişare, sui) aceea la care făceam aluzie în caracterizarea de la început, cînd spuneam că personalitatea lui nu este aşa de uniformă cum s-ar părea la prima vedere.

Din cîteva idei pe care le-a exprimat mai mult întîmplător, fără pretenţii, fără stăruinţa celui care se crede chemat să schimbe sufletele, avem prilejul să cunoaştem o altă lăture a spiritului lui Conachi, şi aceasta putem spune că-1 ridică în judecata noastră. Cîteva din aceste idei le cunoaştem indirect dintr-o convorbire pe care boierul moldovean a avut-o cu Saint-Marc Girardin, care a călătorit prin Moldova în 1836 şi a publicat irm tîrziu impresiile lui din această călătorie. Convorbirea e redată de scriitorul francez în *Souvenirs de voyages,* Paris, 1852, I, 284, şi ea ne arată pe Conachi judecind foarte aspru moravurile de la noi : „Am luat de la ruşi desfrîul — spunea dînsul lui Saint-Marc Girardin — de la greci lipsa de cinste... de la turci indolenţa ; de la polonezi divorţul". Ca stigmatizator al deprinderilor noastre, ca apărător al virtuţilor — dealtfel şi în prefaţa traducerei romanului *Matilda* spunea : „încă din tinereţe am cinstit şi iubit daunele şi faptele virtuoase" *(Conv. Ut.,* XIX, 958) — aşa ne apare Conachi aici şi, în vederile lui întunecate, adăuga tot acolo ca se îndoia dacă prin noi înşine vom ajunge să ne ridicăm : numai cu ajutorul streinilor, spunea dînsul, vom putea să schimbăm vieaţa noastră. Care erau anume aceşti „streini" nu arăta mai de aproape, şi părerea pe care o exprima astfel ne miră întrucîtva cînd singur recunoştea că multe păcate s-au furişat la noi prin atingerile cu streinii. Probabil că se gîndia că moralizarea societăţei noastre să vie din pilde luate de la germani, pentru ca, într-adevăr, cum vom vedea mai departe, Conachi lăuda virtuţile societăţei germane.

Mai bine putem cunoaşte din altă parte părerile pe care le avea Conachi cu privire la stările de la noi. în scrisorile pe care le-am amintit, una către Ioan Sturza, alta către Mitropolitul Veniamin, dînsul a ţinut să-şi spună mai de-aproape gîndurile, şi cînd le cetim avem mulţumirea să vedem vorbind o minte luminată, un suflet care cuprindea mai mult decît din vremea lui şf-şi dedea samă cu bună chibzuinţă ce cale trebuie să urmăm în mijlocul multor rătăciri, din care unele dăinuiesc şi astăzi.

Din ce era vieaţa noastră în vremea lui Conachi ajunsese sa înţeleagă că o premenite a ei trebuia să se întîmple şi gîndurîîe

ceivr mai buni erau aşteptate să se schimbe în fapte. După ce se piuase bucura că din luptsa cu „balaurii Fanarului" ieşisem biruitori, pentru ridicarea neamului nostru dînsul da îndemnuri care arată idei înaintate, sentimente frumoase. De cei de jos spunea că trebuie să avem mai multă milă, să căutăm să-i privim ca oameni, nu din înălţimi dispreţuitoare. Nu-1 vedem, e adevărat, vorbind ca un revoltat cînd aminteşte suferinţele celor mulţi, nedreptăţile împotriva lor, nu găsim la el cuvintele care se ridică furtunos şi trec în fulgerări ca să trezească pe cei copleşiţi de înninerec, de prejudecăţi ; dînsul se exprimă aşezat, potolit, da numai sfaturi, dar sentimentele lui reies bine în lumină cînd vorbeşte de „puternicul mîndru" şi de „bogatul neduios", cînd îndeamnă pe cei de sus să-şi dea osteneală pentru „înflorirea dreptaţei" şi „înfrînarea răutăţei" şi cînd, gîndindu-se la cei oropsiţi, spune că „săracul este Dumnezeu în haine zdrenţuroase". Asemenea cuvinte nu se auziau des la noi acum o sută de ani şi ele tac cinste celui care le rostia.

Cercetînd mai departe ideile lui Conachi, descoperim o altă însuşire care 1-a ajutat să vadă limpede de multe ori. Părerile !a care se oprise dînsul ne spune singur că porniau din fapte, din realitate, nu din închipuiri, din abstracţiuni ; începînd scrisoarea căîră mitropolitul Veniamin şi mărturisind, în modestia sa, că de la „un moldovan" ca el, care trăise mai mult la Iaşi, ceea ce i se cerea — unele sfaturi de îndrumare a culturei noastre — era mai presus de priceperea lui, despre „luările-aminte" pe care le aducea dînsul, amintia că le-a însemnat „nu din idei ce nu se vad, ci din lucruri care cad supt simţiri" — măsura ce socotia ca „ar trebui a fi luată în toate cîte se ating de adevărata stare a omului şi a luminărei lui". Mărturisire a unui spirit. realist, preţuind ce pleacă de la constatări concrete, nu de la combinaţinni artificiale, de la iluzii, utopii. Vrăjmaş al ideologiei sterpe Conachi ţinea să se arate cu hotărîre şi de aceea îl vedem repetînd de mai multe ori convingerea lui — într-un loc stăruie asupra marei rătăciri a acelora care s-au lăsat duşi „de ideile nepipăite a metafizicei, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte".

De aci urma că el osîndia tot ce este formă goală. Cînd printre părerile pe care le înşira veni rîndul aceleia pe care o avea cu privire la orientarea vieţei noastre pentru ca să nu mai semene cu ce fusese înainte, observaţiunile lui luau tonul de critică aspră a unor rătăciri de la noi, arătînd cum ne place să ne înşelăm cu^ aparenţe, cum ne lăsăm ispitiţi de ce mulţumeşte uşor, uitînd că altceva, mai temeinic, mai de folos, ar trebui să mire în preocupările noastre. Cît începusem să împrumutăm din

civilizaţia Apusului îi apărea lui Conachi mai mult spoială şi parodie, nu alegere chibzuită, nu potrivire la nevoile noastre — civilizaţia spre care alergam, care ne fascina, dînsul o compara cu „un zburător ce au femeile smirnele". Părere în care e desigur o parte de adevăr, dar discernămîntul, care am văzut că nu-i lipsia, trebuia să-1 ducă pe Conachi la recunoaşterea deplină a părţilor bune din atingerea noastră cu cultura occidentală pentru că procesul de prefacere adîncă a vieţei noastre la începutul veacului trecut trebuia în mod fatal să fie o întîlnire de lumină şi de umbre.

Cu aplecările sale spre realism, spre ce are valoare practică, Conachi urma consecvenţa lui de idei cînd susţinea că civilizaţia cere înainte de toate să se dea celor de jos, „norodului", conştiinţa datoriilor elementare, să-i înveţe cum să trăiască alături de alţii („Ce trebuie să fie la noi civilizaţia moralul, moralul şi iar moralul, căci ce ar folosi să ştim cîte sînt în văzduh, în cer, pe pămînt şi în mări, cînd am înstrîmbătăţi, am jefui, am prigoni, am învrăjbi, adică ne-am face mai răi decît am fost") şi în acelaşi timp să se dezvolte în ei aptitudinile pentru îndeletniciri folositoare („cum să lucreze pămîntul... cum să se ajute pe sine şi gospodăria sa") ; adevăratul început de civilizaţie îl vedea dînsul şi numai acolo unde cei de sus se arată pricepuţi „să judece şi să cîrmuiască pe norod povăţuindu-1 prin pilda purtărilor sale la cale de adevărat folos" — păreri, cum sc vede, sănătoase şi ar fi fost spre binele nostru dacă mai mulţi s-ar li gîndit la fel şi ar fi ajutat la împliniri pe care le aşteptam încă.

Din asemenea convingeri vom înţelege pentru ce Conachi venia să exprime anumite idei cînd dedea răspunsul său mitropolitului Veniamin cu privire la „sporirea învăţăturilor". Ditpa dînsul, şcoala trebuia înainte de toate să dea îndrumări morale şi practice. Privind astfel scopul şcoalei şi dîndu-şî samă că' din învăţămîntul nostru nu putea lipsi ce venia mai de departe, din alte ţări, şi ce trebuia să ne însuşim, de la convingerea de mai înainte îl vedem ajungînd la alta, îndrăzneaţă în lelul ei şi mirindu-ne că i-a putut trece prin minte în vremea lui. Să-1 lăsăm să v orbească singur :

„Ceea ce priveşte la propunerea : în care din limbile streine să se înveţe literatura ? — zic în limba acei naţii la care civilizaţia se vede în moral şi în fapte, iar nu în spulberul ideilor : zic a unui neam pacinic şi netulburător, care mi se pare a fi limba nemţască şi carea ca o megieşită şi împreunată ar înlesni toate împărtăşirile neguţitoreşti şi moraliceşti...

Iar pentru limba franţuzească, a mea socotinţă ar fi să se înveţe numai prin instituturi particularnice, unde adică voinţa şi înlesnirea stărilor mînă pe tinerime, iar nu unde guvernul deschide loc şi chiamă pe tinerime la învăţămînt."

Iată-1 deci pe Conachi făcîndu-se apologistul culturei germane, îndemnîndu-ne să ne apropîem de ea. Şi o spunea acesta cînd înrîurirea franceză — cum vom vedea mai departe — începuse să prindă rădăcini adînci la noi : o spunea, pe urmă, tocmai el care fusese atras spre cultura francezilor, cunoştea limba lor şi tradusese din cărţile care ajungeau pe atunci la noi de la Paris. De unde venia această părere a lui ? Cuvintele „împărtăşiri neguţitoreşti şi moraliceşti" ne-o lămuresc : Germania îi părea o ţară unde vîeaţa practică şi morală erau bine întemeiate şi ca atare corespundea preferinţelor lui. Cînd vorbia astfel nu-şi dedea totuşi samă că preconîza o îndrumare prea unilaterală în cultura noastră, că ne îndemna să ne uităm mai mult într-o parte, pe cînd vieaţa noastră culturală cerea cuprinderi mai largi şî împărtăşiri din ce era mai apropiat de firea noastră.

Dacă aici intuiţia, bunul său simţ se întunecă un moment, ele reapar cînd Conachi trece la alte chestîuni în legătură cu acelea asupra cărora era întrebat. în aceleaşi foi pe care le trimitea mitropolitului Veniamin, în aceeaşi scrisoare aşa de cuprinzătoare ca idei, dînsul venia să arate punctul său de vedere cu privire la probleme care preocupau spiritele de la noi. Astfel — de data asta lăsînd ce era crîtică a stărilor sociale şi stăruind asupra literaturei — cîteva observaţiuni pe care le aduce ne dau prilejul să cunoaştem convingerile pe care le avea asupra îndrumărilor ce trebuiau date de scriitorii noştri pentru ca să nu cădem în rătăciri. Ce-1 preocupa în primul rînd şi pe dînsul era problema limbei literare şi ce spunea cu privire la ea arată aceeaşi înţelegere dreaptă, judecată cumpănită, pe care le-am întîlnit şi în altă parte. Neînsuşindu-şi exagerările latiniştilor, Conachî era partizan al formulei tradiţionaliste, în sensul că ţinea să se păstreze limbei noastre caracterul fixat de veacuri, să nu se altereze aspectul ei prin înlăturarea acelor elemente care, deşi streine, sînt legate de fiinţa ei, nu pot fi socotite ca adausuri artificiale. Respectînd ce era tradiţie, Conachi îşi dedea totuşî samă că aceasta nu era de ajuns, că nu ne puteam opri la ce se transmisese din generaţie în generaţie, şi de aceea îl vedem făcîndu-se părtaş al înnoirilor, arătând cum trebuie modernizată limba română, pentru că „cu cît gîndirea minţei îşi întinde crugul ideilor şi le lămureşte, cu atît şi limba merge sporind". Pentru aceasta el recomanda, cum era firesc, să împrumutăm din avuţia altor limbi,

să introducem neologismele necesare, adaptîndu-le la ce e al nostru, „făcîndu-le pe teapa limbei noastre". Exprimîndu-se astfel, dînsul nu înțelegea sa recurgem la adaptări iară rost, bizare ori pedante, ci să ne asimilăm neologismele după anumite „măsuri şi canoane". Mania de care au fost stâpîniți unii de a preface pe româneşte neologismele o condamna cînd observa că ar fi o aberație să zicem în loc de „filosofie" — „iubire de înțelepciune", în loc de „geometrie" — „pămînto-măsură" şi în loc de „geografie" — „pămînto-scriere". Cum tendințe multe se ciocniau pe vremea lui şi cum simția că trebuiau hotărîte unele norme pentru ca să se ajungă la o stabilitate, convingerea lui mai era că „îndreptarea limbei" nu se putea face decît de o comisie „de bărbați buni scriitori în limba moldovenească", în care toate chestiunile privitoare la fixarea limbei literare ar fi primit roluțiunea potrivită. Alături de această comisie pe care o credea necesară pentru Moldova, cerea înființarea alteia în Muntenia, pentru ca amîndouă credea că vor aduce „sporire şi întocmire limbei pe o măsură şi pe o înțelegere cu care ar strîngc însuşirile amînduror noroadelor, din care apoi ar izvorî potrivirea şi înființarea a uneia şi deopotrivă pravilă a Principatelor". Cuvinte frumoase, pornite din sentimente luminate, şi ele ne arată pe Conachi ca un premergător al ideei Unirei, cum îl vedem şi în altă parte, unde vorbeşte de datoria de „a ne strînge şi a ne apropia în grai şi pravili".

Minte pătrunzătoare şi suflet străbătut de gînduri bune, aşa ne apare, prin urmare, Conachi din ce ne-a lăsat ca să-1 judecam în întregimea activităței lui. Omul la fel cu alții din timpul lui, împărtăşindu-se din aceleaşi rămăşițe de vieață scăzută, întunecată, urmînd ce era stereotip, convențional, vedem că dispare uneori în fața aceluia care-şi dedea samă că nu putea rămînea strein de ce ținea în nelinişte sufletul altora şi aştepta limpeziri, înfăptuiri, prin preocupările înălțate ale cît mai multora. Lingă cîntece uşoare, lîngă nimicuri sentimentale, cu cîte un rar intermezzo ca ecou de simțire mai adîncă, dînsul a aşezat cîteva păreri de meditație serioasă, cîteva gîndiri pornite din dorul de a ajuta la îndreptarea vieței noastre, la buna orientare a sufletelor. Contrastând cu el însuşi, apărînd sub două aspecte deosebite, Conachi se înfățişează astfel cu o notă proprie şi de aceasta trebuie sa ținem samă înainte de toate cînd venim să caracterizăm personalitatea lui — cu atît mai mult cu cît ea este expresiunea diversitate! de curente ce se încrucişau în vieața noastră intelectuala şi socială de la începutul secolului trecut.

Deşi deosebit de Conachi prin genul de poezie în care a scris, Alecu Beldiman îşi poate găsi locul imediat după poetul contemporan cu el în Moldova, pentru că sub altă formă, vedem prelungindu-se şi în scrisul său spiritul vechi, iar de altă parte avem de a face tot cu un reprezentant tipic în felul lui al unei literaturi ce-şi trăia zilele din urmă.

Alecu Beldiman — după informații biografice publicate de I. Tanoviceanu în *Arhiva* din Iaşi, IX, 170 — s-a născut la 1760, în Huşi sau în Iaşi. De la vîrsta de douăzeci de ani îl vedem ocupînd diferite funcțiuni, începînd cu aceea de ceauş pentru ca să ajungă mai tîrziu serdar, paharnic, agă, postelnic şi vornic. în timpul revoluției de la 1821 se refugie peste Prut şi la întoarcere mai luă parte cîtva timp la vieața publică, dar pe urmă trăi mai mult retras, pînă la sfârşitul vieței (1826).

Cunoscând limba franceză, Alecu Beldiman a dat mai multe traduceri pentru a ajuta la „împodobirea limbei româneşti" sau — cum spunea editorul său, Zaharia Carcalechi — pentru „a lumina şi a zăbăvi" (a distra) neamul românesc. Cîteva din aceste traduceri au fost tipărite : *Moartea lui Avei,* după Gessner, Buda, 1818 ; *Tragodia lui Orest,* după Voltaire, în versuri ; *Istoria lui Numa Pompilic,* după Florian, amîndouă tipărite în 1820, tot la Buda ; altele s-au păstrat numai în manuscris : *Alexii sau căsuța din codru ; Istoria Cavalerului de Grie și a iubitei sale Manon Lesco ; Istoria lui Târlo și a prietenilor lui; Călătoriile lui Cox în Roșia ; Tragodia lui Sapor ; Menegmii sau frații cei de g'mine,* după Regnard (aceasta s-a publicat de Tanoviceanu în *Arhiva* din Iaşi, III, 664 urm. şi pentru atribuirea ei lui Alecu Beldiman, şi nu lui Budai-Deleanu, v. *ibid,* IX, 169 ; cf. *Rev. crit.-lit.,* I, 349 ; despre alte manuscrise ale lui, v. tot *Arhiva,* IX, 173 ; Z. Carcalechi, *Bib. rom.,* 166 ; *Rev. crit.-lit.,* IV, 160). Traducerile lui Beldiman, ca şi ale altora din vremea lui, ne duc spre literatura de povestiri, spre roman şi spre teatru — erau genurile cele mai potrivite cu gustul publicului de atunci. Piesele de teatru nu au fost însă traduse de Beldiman cu gîndul de a fi reprezentate — lui nu-i trecuse prin minte, ca lui Asachi, aşa ceva, pentru că dînsul se apucase sa traducă într-o vreme cînd abia începuse să se vorbească la noi de teatru şi cînd literatura dramatică streină, cită ajungeam să o cunoaştem întîmplător, era confundată cu tot ce putea oferi o lectură plăcută înainte de a ti derivată spre scenă sau de a îndemna pe unii să încerce compuneri originale, cum a făcut Asachi. Genul dramatic era firesc

să se dezvolte la noi mai încet decît altele din cauza condiţiunilor speciale în care s-au găsit literatura şi cultura noastră. După încercări elementare cu un vag caracter dramatic despre care aveam mărturii la sfîrşitul secolului al XVIII-lea — ele sînt : un fel de tragedie asupra morţei lui Grigore Ghica, scrisă pe la 1777—1780 şi păstrată într-un manuscris de la Oradea Mare *(Analele Acad. Rom.,* seria 2-a, t. II, 212) ; o pastorală grosolană scrisă de un oarecare Miclescu (Sulzer, *Gesch. des transalp. Daciens,* III, 20) ; un dialog între doî ciobani care plîng moartea Măriei Terezei, dialog compus de un strein, sasul Samuel Knall din Reisdbrfel, şi purtînd titlul : *Jalea păcurarilor din Ardeal lingă sicriul Măriei Terezia (ibid.,* 26) — după asemenea încercări care nu au avut nici un ecou şi numai în treacăt pot să fie amintite, a venit in istoria teatrului nostru perioada traducerilor, şi asemenea traduceri s-au dat relativ multe, deşteptînd interesul pentru un gen necultivat la noi şi pregătind o literatură originală care numai tîrziu avea să se afirme. în această perioadă intermediară din istoria teatrului nostru, activitatea lui Alecu Beldiman are deci oarecare merite, alături de aceea a altor traducători care ne-au făcut cunoscută literatura dramatică streină.

Cînd îndeletnicirea de traducător i s-a părut prea puţin şi s-a gîndit să fie scriitor original, Beldiman ne-a dat acea povestire în versuri *Tragodia sau mai bine a zice jalnica Moldovei întimpiare după răzvrătirea grecilor,* tipărită de Alecu Balica, la 186R şi de Kogălniceanu în *Letopiseţe,* III, 337 urm., care e destul să fie amintită ca să se ştie de ce e vorba, pentru că e trecută de mult printre curiozităţile literaturei noastre. Dacă răbdarea ar ii totdeauna de admirat, compunerea aceasta ar putea fi întîmpinată astfel pentru cît cuprinde în ea ca sîrguinţă cu cele patru mii şi mai bine de versuri pe care ni le aduce ca să istorisească întîmplările de la 1821. Dar răbdarea autorului reclamă de la cetitor tot aşa ceva şi încă mai mult, fără să-1 răsplătească pentru osteneala lui. Versurile lungi şi monotone pe care le-a înşirat Beldiman fac din *Tragodie* o alcătuire greoaie, care nu se mai poate ceti pînă la sfîrşit decît de cine se ocupă cu istoria literară. Poet nu era Beldiman, ci numai versificator, deci din şirul scriitorilor mediocri. Se oprise şî la un gen ingrat, acela de cronîcă rimată, aşa cum am văzut că fusese cultivat şi de Zilot Românul ca unul din ultimii reprezentanţi ai acestei literaturi la noi. Beldiman e totuşi superior întrucîtva luî Zilot prin aceea că se arată mai cult, mai iniţiat în literatură, ştiind să se exprime în fraze^ mai îngrijite şi mai curgătoare, apărînd pînă la un punct mai modern (neologismele se întîlnesc des la el), cu tot arhaismul genului în

care scria — se vede că lecturile din literatura franceză îl ajutase să-şi limpezească stilul.

Oricît de lipsit de valoare literară ar fi — să-i zicem — acest poem istoric al lui Beldiman, ici şi colo el ne dă totuşi pasaje care opresc mai mult atenţiunea prin ceea ce ne evocă din trecutul nostru, prin felul în care ne înfăţişează unele situaţiuni. Chipul în care Beldiman descrie armata grecească (348—349, 355), carantina prin care a trecut şi el (366—367), „tabia" de la Sculeni (372) şi luptele de la Prut (380—381), nu este lipsit de interes chiar pentru cine nu urmăreşte, ca istoric, povestirea, şi chiar dacă aceste descrieri nu sînt scutite de mania de a îngrămădi prea multe amănunte, de a se pierde în insistenţe de prisos, ele au oarecare vieaţă şi arată, mai ales, spirit de observaţie care i-a permis lui Beldiman să prindă destul de bîne unele momente din întîmplările pe care ni le împărtăşeşte. Unele figuri care apar pe scenă sînt iarăşi zugrăvite cu oarecare îndemînare, cum este aceea a caimacanului Vogoridi (despre alţi, cei mai mulţi, nu se poate spune acelaşi lucru, pentru că sînt caracterizaţi numai cu cîte un epitet, şi adeseori trivial), dar, fireşte, toate aceste rare abateri de la tonul general în care versifică Beldiman nu ajută mult *Tragodiei* să fie o operă adevărat literară.

Mai mult se poate ţinea samă de unele sentimente care sînt exprimate în ^ ea. Aici Beldiman se întîlneşte cu Zilot Românul, vorbeşte şi dînsul de suferinţele noastre, de asupririle pe care le îndurăm din partea veneticilor, despre care spune :

Toţi din marginile lumei. in Moldova adunaţi,
Veniţi goli in stare proastă, in abale îmbrăcaţi.
După ce-au făcut stare şi toţi s-au îmbogăţit
în sinul patriei noastre ei întîi au pus cuţit.

împotriva acestora chema şi el răzbunarea, avînd nădejde în dreptatea de sus, care nu poate uita pe cei obidiţi :

Cerescule împărate, vezi de sus al nostru chin,
Priveşte osînda ţărei ş-a norodului suspin.

Tună peste ei, Doamne, mîndria lor s-o zdrobeşti,
Apărătorul dreptăţei să cunoască că tu eşti.
Duşmănească lor voinţă nu-i lăsa a împlini
Şi-un norod asuprit foarte să-1 vezi a se poticni.

Cînd răzbunarea a venit, cînd ce doria ţărei lui i-a fost dat să vadă împlinindu-se, dînsul dedea glas astfel bucuriei pe care o simţia alături de toţi :

Tată veacul cel de am-, vai mie, au înflorit :
Mult ai suferit, Moldove, dar de-acum te-ai răcorit ;
Cea mai multă fericire să văd un fiu ai tău domn.
Plin de rîvnă să te-ajute...

Ceva slăbeşte totuşi aceste accente — ele pornesc din preocupările mărginite, din spirit particuiarist, pentru că Beldiman vorbeşte astfel numai ca „moldovean", nu merge cu gîndul mai departe, nu cuprinde în sufletul lui şi pe cei care erau fraţii lui mai depărtaţi, asupriţi şi ei multa vreme, dar dezrobiţi în urmă prin ce era putere a întregului suflet românesc. înţelegerea aceasta mai largă a aspiraţiunilor noastre i-a lipsit, dealtfel, lui Beldiman si în alte împrejurări, cum arată felul în care a judecat mişcarea lui Tudor Vladimirescu. Pe eroul muntean nu 1-a priceput deloc, 1-a privit aproape cu aceeaşi antipatie ca pe aceia din Eteria grecească, pe care îi socotia ca nişte aventurieri, şi cînd vorbeşte numai în treacăt despre el îi alătură epitete care ne uimesc, acelea dc „om viclean, înşelător, învrăjbitor de noroade". Robie a prejudecăţilor, zgură de gînduri pe care boierul moldovean nu a fost în stare să le alunge.

Cu toate acestea, alteori, şi cînd ne-am aştepta mai puţin, dindu-se ideile dominante atunci, cel care aparţinea clasei boiereşti a arătat sentimentele care-1 deosebiau în bine de ce simţiau alţii. Ca şi Conachi, Beldiman a luat apărarea celor de jos, osîndind pe aceia care, fără să fie streini, nu arătau nici o milă pentru cei nevoiaşi, nu se gîndiau decît cum aceştia să le cadă „ca v.n vînat" în gurile lor „nesăţioase". Priveliştea aceasta îl îndurera chiar după ce avusese bucuria să vadă o îndreptare a stărilor de la noi prin înlăturarea tiraniei greceşti. Dacă otrava streină îsi pierduse puterea, rămăsese otrava pe care o aduceau ai noştri cu năraviri rele, cu tot ce ne împiedeca să ne întemeiem mai repede o altă vieaţă. Aceasta îl făcea pe Beldiman să vorbească cu amărăciune despre ţara lui şi în *Stihurile făcute în Tav.lău* în timpul închiderei lui acolo (Kogălniceanu, *Letopiseţe,* III, **463),** stihuri în care se furişează unele resentimente personale, dar unde vedem exprimîndu-se — cu oarecare vigoare, avînt liric — întristarea lui pentru ce se întîmplă în Moldova, despre care spunea că nimeni :

Strigarea ei n-ascultu, oricît este de multă :
Suspină în zadar.

Sînt cuvintele unui bun patriot şi alăturі de altele, arătîndu-1 tot astfel, ele răscumpără lipsa de talent poetic a lui Beldiman, de care singur, dealtfel, se pare că şi-a dat samă cînd, ajungînd

la sfîrşitul *Tragodiei,* vorbia de intenţia de a o duce mai departe pentru a povesti domnia lui Ion Sturza, dar această continuare — pe care nu ştim să o li dat-o — se gîndia să o scrie în proză, pentru că in stihuri, spunea dînsul, nu-i venia aşa la îndemină, era prea „zăbavnic şi greu".

CiTIVA ALCĂTUITORI MĂRUNŢI DE VERSURI : NAUM RÎMNICEANU, V. FAB1AN BOB, DANUL SCAV1NSC1II

Prin oarecare înrudire literară, după Beldiman, un nume căruia îi vine rîndul să fie amintit e acela al lui Naum Rîmniceanu. Născut la 1764, în judeţul Muscel, dintr-o familie de origine ardeleană stabilită acolo, acest modest cărturar şi-a cî.ştigat învăţătura prin silinţele lui şi în mediul călugăresc unde îl găsim de tînăr, pe lîngă episcopul de Rîmnic, Filaret. După ce petrecu acolo cîţiva ani, turburările din ţară îl siliră să treacă peste munţi, unde duse o vieaţă pribeagă, dînd lecţii în familii. întoreîndu-se mai tîrziu în ţară, se duse iarăşi la Rîmnic, pe lîngă episcopii Dositei şi Nectarie, dar nestatornicia lui îl mînă peste cîtva timp mai departe, la Buzău, unde cu sprijinul episcopului Costandie ajunse protosinghel. La Buzău stătu mai mulţi ani şi pe urmă îl găsim iarăşi pribegind, ca dascăl, pe la Bucureşti, Ploieşti, pînă ce se hotărăşte să se întoarcă la vieaţa monahală. La 1833 se făcu călugăr la Cernica şi muri acolo la 1838 ori 1839.

Ce a scris Naum Rîmniceanu (activitatea lui ne e cunoscută după informaţiile date de C. Erbiceanu în *Cronicarii greci,* XL, şi discursul sau de recepţie la Academie, 1900), ni-1 arată ca un om învăţat pe vremea lui. Mai mult a scris în greceşte, trecînd de la cărţi bisericeşti Ia altele de istorie ori de şcoală, prin care strecura **şi** puţină filologie, iar cîteocîată a compus şi versuri pentru care însă nu-1 putem socoti ca poet. Versurile lui sînt impro\izaţii rudimentare pe care uneori le făcea ca să fie rostite la anumite ocaziuni de elevi ai lui şi atunci lega astfel cîteva rime ca să spuie ce putea fi spus şi altfel :

Pămîntul s-au luminat
Şi cerul s-au minunat,
Capiştele s-au surpat.
Biserici s-au ridicat,
Adevărul s-a ivit
.Şi idolii s-au zdrobit.

Odată s-a gîndit să versifice întîmplările de la 1821, şi aceasta ne face să-1 apropiem de Alecu Beldiman, deşi „poemul" lui se deosebeşte mult de al acestuia, înainte de toate prin aceea că e numai o povestire scurtă, o însemnare de cîteva fapte din timpul zaverei, pentru care-i putem fi recunoscători, fiind scutiţi de cetirea prea multor înşirări sarbede. în „poemul" acesta istoric — a fost publicat de C. Erbiceanu, *Poeziile Protosinghelului Naum Rîmniceanu asupra zaverei,* Bucureşti, 1890 •— ce ne putem aştepta să_ găsim, în lipsa de calităţî literare, sînt anumite sentimente, *şi* ele se întîlnesc într-adevăr, pentru că Naum Rîmniceanu ţinea să-şi exprime şi el credinţele de bun român. începînd cu o tînguîre pentru „dărăpănarea" la care ajunsese ţara din pricina „streinilor tîlhari" — tînguîre în care şi-a însuşit strofe întregi de la Paris Mumuleanu (v. mai departe), schimbînd ici şi colo cîte ceva — jdînsul îşi arată toată ura împotriva grecilor, îi blestemă şi cheamă asupra lor urgia cerească :

Braţul tăi vie să-i arză
Cu locuri ilectriceşti...
Dă-le spaimă de-i uimeşte,
Să umble din ioc in loc,
Pururea călătoreşte
In drumuri l'ăr' de noroc...
Groapa lor hiarele fie,
Pa răspîntini şi prin munţi.

Ceva la fel cu ce cunoaştem de la Zilot Românul, dar în altă parte Naum Rîmniceanu aduce o notă mai deosebită, trecînd de la imprecaţiuni la satiră. E cînd descrie răscoala eterîştilor, cînd spune, „se-nhăitară grecii cu calicii toţi", şi descrierea aceasta arată oarecare spirit satiric, cum ne dă ce a scris mai sprinten, mai vioi, acest întîrziat şi el în literatura noastră :

Din Ploieşti pînă-n Piteşti.
Ca prin nişte ţări turceşti,
Se primbla cu alai mare
Şi striga în gura mare :
„Veniţi, turci, clacă drăzniţi,
Că noi sîntem îndîrjiţi..."
După ce dar au simţit
Cum că turcii au sosit
In loc s-o ia spre Husciuc
Au sucit spre Cîmpulung
Ş-aşa degrab izbindiră
Şi grozav se folosiră

Că în loc de Ţarigrad
S-aleseră cu Bezdead.
La Cozia şi Ciineni
S-ascunseră sub buşteni...
Vai, zavera voastră.
Stă la Bran pă coastă,
Şi c ţi v-aţi pitit
De v-aţi mistuit
în loc de ..Zavero"
Strigaţi : „Bemti vero".

După ce a trecut prin dispreţul lui mişcarea eteriştilor, care i se părea numai o parodie de revoluţie, gîndul lui Naum Rîmniceanu se întoarce iar la compatrioţii lui pentru ca să le spună că dacă multă vreme au avut să îndure apăsări, înjosiri, aceasta nu va putea dăinui, pentru că în neamul nostru e o putere, o nobleţe care nu se poate să nu biruiască :

Noi nu sîntem neamuri proaste,
Că s-acuma se cunoaşte
Că sîntem d-ăi vechi romani,
Vrednicii avem din fire,
Pînă cinci dar în peire
Şi robi să fim la duşmani ?

Vedem puse aici în versuri ideile şcoalei latiniste şi^ e interesantă în felul ei această prelungire a lor în rimele cărturarului muntean. Pe învăţaţii ardeleni Naum Rîmniceanu îi cetise cu pasiune — aminteşte în mai multe rînduri pe Petru Maior — aşa că, lăsînd la o parte stîngăcia lui literară, îi putem recunoaşte o calitate, aceea de a fi fost alături de cei care au simţit însemnătatea gîndurilor nouă ce începuse să străbată vieaţa noastră.

Pentru cîteva versuri pe care le-a scris tot sub impresia întimplârilor de la 1821 un alt stihuitor pe care trebuie să-1 amintim aici e Vasile Fabian Bob. Cum îl cunoaştem din altă parte (v. voi. I, 160), dînsul era de origine din Ardeal, înrudit cu episcopul Ioan Bob, şi la numele vechi de familie îşi adăugase de la o vreme pe acela, latinizat, de Fabian. Născut la 1795, învăţă la Blaj şi Cluj, dar cu toate titlurile pe care ajunsese să le aibă întîmpină greutăţi să-şi facă o situaţie în Ardeal şi de aceea nu ezită să treacă în Moldova cînd Asachi îl chemă să vie la Iaşi

ca profesor. Predînd limba latină, geografia şi matematica, dînsul a fost nu numai „dascăl", ci la fel cu alţi ardeleni trecuţi dincoace, a căutat să propage ideile latiniştilor, de a căror răspîndlre a putut desigur să se bucure cît timp i-a fost dat să stea în. Moldova — moare la 1836 (v. *Lepturariul* lui Pumnul, III, 507).

Versurile pe care le-a scris Fabian Bob le cunoaştem din ce s-a publicat în *Foaia pentru minte,* 1839, 97, 105, 113,, Cele care se referă la *Eterie (Moldova în anul 1821)* încep a5£ tel ca să descrie starea ţărilor române sub asuprirea grecească :

> S-au întors maşina lumii, s-au întors cu capu-n gios
> Şi merg toate dimpotrivă, anapoda şi pe dos.
> Soarele d-acum răsare dimineaţa la apus
> Şi apune despre sară cătră răsărit în sus.

După înşirări de felul acesta, pentru care recurgea la ajutorul lui Ovid ca să le dea un lustru poetic, Fabian Bob continua astfel ca să cînte sfîrşitul stăpînirei fanariote :

> Iată că d-acum răsare soarele la răsărit
> Şi apune cu zîmbire despre sară la sfinţit :
> Luna, stelele şi cîte planite umblă pe ceri
> Au intrat ca din vecie iar în scrisele lor sferi.

Celelalte versuri *(Gheografia ţintirimului)* vreau să fie un fel de elegie, dar cînd le scria se vede că se gîndia prea mult ia ce predase ca profesor de geografie.

Dintr-o scrisoare a lui Costache Negruzzi [*Scrieri,* I, 205j cunoaştem figura aceluia care-şi zicea Daniil Scavinschi, cu un nume ce sună ruteneşte (Negruzzi ne spune că întîi s-ar fi *i'vt* nat Scavin, dar nici aşa nu e un nume românesc). Despre el seim atîta, că s-a născut în Bucovina şi rămînînd orfan s-a du, la Lemberg ca ucenic la o rudă a sa, spiţer. Acolo îl cunoscu un boier moldovean care călătorise prin Galiţia şi acesta îl lua 3uh protecţia lui, aducîndu-1 în Moldova, unde însă nu-1 aştept/* o vieaţă tihnită, din vina mai mult a temperamentului său de b^em şi de maniac. Cînd a murit pe la 1830, dînsul încredinţa lui Negruzzi un pachet de scrieri ale sale ca să fie date lui /Viecu Sturza Miclăuşanul — ce erau toate aceste scrieri nu ştim, ,<uta doar ne spune Negruzzi că printre ele se găsiau „imne asupra fericirei patriei, sonete pentru răsărita stea a Moldovei" ş.a. Ceea ce s-a pierdut din munca lui nu ne poate lăsa, dealtfel, părere de rău, pentru că ne putem face o idee de „poezia" lui din cît ne-a

rămas. O descriere a unei călătorii pe care a făcut-o cu cîţiva prieteni la Borsec e compunerea lui cea mai întinsă, şi cînd se sîlia să scrie versuri mai bune ele se înşirau în felul acesta :

> După o noapte ticnită Ceahlău-mbrăcat cu ceaţă
> Spre schit aruneîndu-şi fruntea ne-au dat bună dimineaţă.
> De aici iar împreună după sînta liturghie
> În drumul care-1 lăsasem ne-am întors cu bucurie...
> Acolo nevinovata a oiţelor zbierare
> Şi prostatica în bucium a păstorilor cîntare
> Fac a veacului de aur plăcută închipuire.
>
> După *Lepturariul* lui Pumnul, III, 401, 397

Cînd tot acolo venia să strecoare cîteva versuri patriotice, ele sunau astfel :

> Cum că sînt eroi rumânii nimic nu tăgăduieşte,
> Dar vrun Tit sau vrun Mecenna din ei tot nu se iveşte.

Cît de puţin poet era Daniil Scavinschi nu mai e nevoie să arătăm citînd şi din *Oda* pe care a scris-o la 1829 (v. *Analele Acad,, Rom.,* X, 320) cu prilejul căsătoriei fiicei lui loan Sturza, domniţa Elena, cu Grigore Ghica, odă care e închipuită ca venind din partea „daco-romanei opştimi" ca să cînte acest eveniment care făcea voioşi şi pe „cei melanhonicoşi".

Ceva mai bine se poate vorbi de traducerea piesei *Democrit* a lui Regnard (tipărită la 1840 ; v. şi *Lepturariul* lui Pumnul, III, 402 ; a tradus şi pe *Brut PIS* al lui Voltaire). Nu e o traducere făcută cu mult simţ literar, dar ea are meritul că e redată într-o românească destul de curată — ca traducător Scavinschi e superior lui Beldiman şi altora.

COSTACHE STAMATI

Este unul din scriitorii noştri vitregiţi, pentru că asupra vieţei lui nu am ajuns să avem informaţiuni mai precise şi ce a scris dînsul a fost prea des trecut sub tăcere. Data naştereî lui nu. ne este cunoscută şi nu a putut-o fixa nici Hasdeu cînd, într-un articol din *Columna lui Traian,* 1870, nr.-ele 57, 60, 61 (cf. *Revista noua,* I, 210), a căutat să reînvieze figura aceluia care a ţinut să hărăzească literaturei noastre „un umilit rod" din în- [illegible]
său, în continuarea tradiţiei româneşti dincolo de Prut, a trebuit să se nască pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ceea ce con-

corda_ cu activitatea lui de mai tîrziu. Despre locul naşterei nu ştim iarăşi mai mult decît ce ne spune el singur în precuvântarea scrierilor sale : „...eu fiind din copilărie înstreinat din vechia mea patrie, Moldova, unde m-am născut... am fost şi eu odinioară fiul Moldovei", de unde se vede că s-a născut în Moldova şi acolo şi-a^ petrecut o parte din copilărie. Cînd era încă tînăr, foarte tinăr chiar, se pare, familia lui a trecut în Basarabia şi acolo se gasia ea în 1812, [...] — despre trecerea lui în Basarabia ne vorbeşte singur în versurile din *Vn român înstreinat :*

Eu tinăr fiind,
Acolo lăsînd
Strămoşeşti mormînturi, fraţi cc mă iubia
Şi. plină ele graţii, pe Moldova mea
Dornic părăsind...

Cum a trăit Stamati în Basarabia în curs de mai mulţi ani nu avem nici o ştire. Numai tîrziu, la 1830, aflăm ceva despre ocupaţiile lui acolo, îl vedem anume avînd o funcţie sub stăpînirea rusească, aceea de *tituljarnij sovetnik (Curierul rum.,* 1830, 7 ianuar). între 1830 şi 1840 ne spune singur *(Musa românească,* 40, 491) că a făcut, în răstimpuri, călătorii în Moldova şi Bucovina, unde, cu tot patriotismul lui, mărturisia că nu se simţia cum s-ar fi aşteptat, pentru că vedea datinele schimbate, vedea atîtea preiaceri care nu i se păreau sănătoase. Fără să cunoaştem de aproape vîeaţa lui de mai tîrziu, putem presupune că a trăit retras la moşia pe care o avea în Basarabia. Cînd a murit precis nu ştim iarăşi. Probabil că în 1869, pentru că în 1867 trăia încă (v. *Foaia Soţ. pentru Ut. şi cultura rom. în Bucovina,* 1867 ; 200), iar în 1870 nu mai era în vieaţă, cum vorbea despre el V. A. Urechiă într-o şedinţă a Academiei (v. *Analele,* seria I, III, 69).

Scrierile rămase de la Stamati apar destul de variate — sînt nu numai în versuri, ci şi în proză — şi ele s-au tipărit tîrzîu de tot (la 1868) prin îngrijirea lui Theodor Codrescu, sub titlul *Musa românească* (culegerea nu cuprinde tot ce a scris dînsul). Pînă la această tipărire numele lui Stamati ajunsese totuşi să fie cunoscut prin ce publicase dînsul prin reviste şi ziare şi prin legăturile lui cu scriitorii generaţiei dintre 1820—1840. Deşi a trăit tîrzîu, Stamati aparţine într-adevăr acestei generaţiî : spiritul compunerilor lui ne duce în general spre literatura cultivată pînă pe la 1840, şi, dealtfel, cam pînă pe atunci scrisese dînsul ce ne-a lăsat mai de samă (v. *Dacia Ut.,* 198 ; *Curierul rum.,* 1830, 7 ianuar) — ceea ce e scris mai pe urmă e o continuare slabă sau ne arată

încercări silite de a urma curentul timpului, cu care nu se mai putea adapta.

Aceasta ne face să înţelegem pentru ce şi opera lui ne ^da în general impresia de arhaism, deşi ici şi colo vedem pătrunzînd ce vestia înnoirea literaturei noastre.

Ca poet nu-1 putem pune în şirul liricilor, deşi a căutat sa se apropie de ei prin cîteva compuneri, cum sînt acelea *m* care a cîntat moartea soţiei sale şi iubirea (uneori, ca în poezia *Somnoroasa,* îl vedem alunecînd spre genul frivol, care ne aduce aminte de Conachi). Pentru poezia lirică îi lipsia^ darul emotivitate! comunicative şi simţul artistic potrivit redărei sentimentelor^ Cea mai mare parte din versurile lui sînt aspre, greoaie, prozaice şi ne fac să ne gîndim la acelea ale lui Asachi, de care a fost, dealtfel, influenţat în unele curiozităţi, cum e apropierea pe care o face şi dînsul între Dochia şi Dacia în poezia *Dragoş.* Trebuie totuşi să-i recunoaştem o superioritate faţă de Asachi : avea mai mult suflet de poet, mai multă imaginaţie şi o viziune care-1 ridica uneori la avîntări îndrăzneţe, cum nu le prea găsim la pnmu noştri poeţi. Ce scade — şi mult, cele mai deseori — valoarea poeziilor lui e lipsa de alcătuire armonioasă, incoerenţa şi prolixitatea, îngrămădirea de versuri aşa cum treceau prin_ mintea lui, turburi, învălmăşite — scria grăbit, cu o impetuozitate pe care nu o putea stăpîni, de unde contrastul de înălţare a inspiraţiei şi de coborîre a ei, jos de tot chiar, care ne izbeşte la fiecare pas.

Şi ne pare rău că temperamentul său, cu unele reale însuşiri, a fost întunecat de aceste scăderi, cu atît mai mult cit cîtla ce-i era firesc adăugase prin cultură ce l-ar fi ajutat să se impună mai luminos în literatura noastră. Cultura sa literară era într-adevăr bine orientată şi destul de bogată, cum se vede din prefaţa scrierilor sale, unde pe lîngă Homer şi Virgil arată că cetise pe Tasso, Ariosto, Racine, Shakespeare, Milton, Yoltaire, Goethe, Lord Byron, Walter Scott, Bulwer (pe scriitorii ruşi nu-i aminteşte acolo, dar ştim că-i cunoştea bine — a şi tradus din Puşkin, Lermontov ş.a.) ; de altă parte, dînsul a cunoscut şi pe romanticii francezi, aşa că lecturile lui îl dusese pînă la literatura cea mai nouă din vremea lui. îndreptîndu-se spre scriitorii streini cei mai de samă, neoprindu-se, ca alţii, la autori minusculi francezi ori neogreci, Stamati ne apare deci cu o notă de superioritate, şi în această privinţă ne aduce aminte de Budai-Deleanu, fără să li ajuns însă să ne dea o operă poetică pe care să o putem pune alături de a acestuia. Cu Budai-Deleanu se mai aseamănă Stamati şi prin stăruinţa pe care a arătat-o să dea scrisului său o notă

specific românească, introducînd în ce compunea unele elemente populare : basmele, tradiţiile şi baladele din popor i-au dat de multe ori motive pe care le-a împletit în poeziile sale, căutînd cîteodată să dea chiar versurilor o înfăţişare populară, cum se vede aceasta mai ales în *Eroul Ciubăr-Vodă...* sau *Rolando furios moldovenesc,* unde reminiscenţe din cronici şî din lectura scriitorilor streini sînt amestecate cu închipuiri de basme pentru a ni se istorisi vitejiile lui Bogdan, fiul lui Ciubăr-Vodă, care *t* prezentat ca un fel de Făt-Frumos.

în acest gen, cel narativ — nu cel liric, cum spune.ua — putem judeca mai bine pe Stamati ca poet. Şi aici dînsul a reuşit 0 dată să ne dea ceva care trece mult deasupra altora alcătuiri ale lui — ne suprinde chiar să-1 vedem de data aceasta desîăşurind limpede subiectul, închegînd bine părţile lui şi dîndu-i contur artistic, prezentîndu-le într-o formă netezită cum nu o înulium în tot ce a scris dînsul altă dată. Poezia care se deosebeşte astfel de celelalte poartă titlul *Păgînul cu fiicele sale,* şi e o baladă în stil romantic, cu episoade căutate să aibă cît mai mult efect, să zguduie cu descrieri întunecate, cu apariţiuni fantastice — ceva din romantism, cum îl găsim la Lord Byron, de care putem admite că Stamati a fost influenţat (am văzut că-1 cunoştea) — dar influenţa aceasta nu e totuşi prea directă, apare mai mult ca un ecou îndepărtat. Subiectul baladei e acesta : un păgîn trecut la creştinism se simte nedreptăţit într-o zî că duce „trai osîndsc", deşi se închină crucei, pe cînd alţii trăiesc fără griji, din belşug, duc numai vieaţă de desfătări. Deznădăjduit, se gîndeşte să-şi facă samă, să se arunce în Nistru, şi pe cînd era să ia această hotărîre 1 se arată Asmodeu, care-1 îndeamnă să renunţe la gîndul lui şi-i spune că ar putea duce altă vieaţă, dar pentru aceasta trebuie să-şi vîndă sufletul, să-1 închine Satanei. Păgînul stă cîtva timp pe gînduri, dar în cele din urmă se lasă ademenit de ispită şi-i dă Satanei „zapisul" prin care-şi vindea sufletul pentru ce *i* s-a făgăduit că va avea în schimb, bogăţîi, trai numai de plăceri în timp de zece ani, cît i-a spus Satana că-i va fi îngăduit să se împărtăşească din bucuriile de pe pămînt. Zile cum nu-şi închipuia urmează atunci pentru păgîn şi trăind în „răsfăţ domnesc'* dînsul nu se mai gîndia că la vieaţa aceasta va trebui să renunţe într-o zi. Cînd sorocul se împlineşte, cînd cei zece ani de trai desfătat au trecut şi Satana vine să-1 vestească că trebuie să-1 urmeze, păgînul se gîndeşte cu groază că nu-i rămîne decît să pornească spre iad şi atunci, pentru ca să prelungească petrecerea lui pe pămînt, consimte la ce-i propune din nou Satana : să vîndă sufletul celor douăsprezece fiice ale lui, ceea ce-i va îngăduî să trăiască încă doisprezece ani ca mai înainte. Trecînd vremea cit *Ti* fusese dată, păgînul se vede iarăşi în faţa Satanei şi de data aceasta nu mai găsi scăpare, trebui să se coboare în iad. Fetele lui *mi* fură însă luate în stăpînirea Satanei, pentru că un înger se f oborî din cer şi le luă apărarea ca trimis al lui Dumnezeu, care ştia nevinovăţia lor. Pe locul unde trăise păgînul se înălţă un zid de cremene neagră şi un codru care aduceau aminte că acolo petrecuse un suflet încărcat de păcate.

Romantismul apare, cum se vede, în plin aici, şi numai cetirea îmregeî balade poate arăta cum Stamati, aşa de credincios alteori spiritului tradiţional, aşa de vechi în românismul lui, se lăsase atras spre curentul timpului. Despre ce aduce poezia aceasta în plus faţă de altele, despre ce, excepţional, Stamati a reuşit să ne înfăţişeze sub o formă mai literară pot da o idee versurile următoare, unde e descrisă neliniştea păgînului după ce a dat Satanei sufletele fiicelor sale :

Păgînului toate, pînă şi a sa casă
îi pare mormânt,
Şi cu oţerire el şede la masă.
La zefeuri pe gînd.

Nici că se atinge de cupi spumegate
Din care beu toţi,
Căci lui se năzare, şi zioa şi noaptea,
Tot umbre de morţi.
Nencetat aude urlete, suspinuri,
Iar cînd toţi dormea
El fugea cu groază d-al seu pat de chinuri
Şi somn nu-1 prindea.

Se teme de umbra codrilor nămornici.
Ca de arătări,
Sau de sună clopot, de preoţi cucernici
Şi d-a lor cîntări,
Il umple de groază şuierul furtunei,
Nourii trecînd,
Frunzele de pică, vuietul pădurei,
Şipotul curgînd.

Sub această impresie mai bună am putea încheia caracterizarea activităţei de scriitor a lui Stamati, dar am lăsa atunci ir. umbră ceva ce se cuvine să fie relevat. Spuneam că dînsul a scris în mai multe direcţiuni, aşa că rămîne să amîntim ce mai cuprinde

opera lui în afară de poeziile lirice şi epice. Nu ne vom opri la fabule — destul de numeroase şi în cea mai mare parte luate din fabuliştii streini — deoarece nu ne dau nimic ce să fie luat în samă ca valoare literară ; nu vom stărui iarăşi asupra cîtorva poezii satirice, pentru că ce găsim în ele e mai bine redat, cum \ om vedea, sub altă formă. Jlămîne atunci să spunem cîteva cuvinte despre scrierile în proză. Acestea — pe lîngă traduceri din ruseşte _— cuprind scurte însemnări pe care le-a făcut Stamati cu prilejul călătoriilor sale şi observaţiuni asupra stărilor de la noi. Din toate se desprinde cam acelaşi spirit ca acela pe care l-am văzin la Conachi : nemulţumirea faţă de anumite manifestaţiuni ale vieţei noastre, anumite credinţe, unele deprinderi care se păreau lui Stamati rătăciri de care trebuia să ne desfacem. în *Geniul vechiu al românilor şi românii de astăzi* îl vedem slăvind vieaţa^ simplă şi sănătoasă a strămoşilor şi mustrînd pe contemporanii lui pentru cum îşi petreceau zilele, în trîndăvie, în risipa, în căutarea numai de plăceri uşoare : „Luxul sau răsfăţul... s-au furişat de la începutul veacului nostru în ţerile noastre ; el au născut între noi mîndrie, pisma şi desfrînarea, el ne-au ademenit •1n5"au buimăcit de ne-am uitat credinţa către Dumnezeu şi către legi" *(Musa românească,* 486). în altă parte, adresîndu-se direct_ compatrioţilor lui, le spunea pe un ton care de la blîndeţea sfaturilor trece la vehemenţa moralizatorului aprig : „La voi astăzj nu se deosebeşte răul de bine, căci voi onoraţi mai mult petrecerile decît îndeletnicirea cu trebile ce aduc folos, voi preţuiţi mai mult osteneala dascălului ce vă învaţă a juca sau a cînta decît al meşterilor ce vă lucrează uneltele industriei şi ale plugărici. Deprindeţi-vă cu osteneala şi fugiţi de muiereştile alintături ce vă_ moaie trupul şi vă slăbeşte mintea... O, dragilor mei romani, voi sînteţi vrednici de plîns, căci greu vă este să vă dizbinaţi de cele ce aţi deprins şi vouă v-ar trebui un Caton sau un Fabricius al romanilor care cu varga de fier să vă îndrepte pe calea cuviinţei" (487, 490—491). La acest rechizitor împotriva moravurilor noastre Stamati adăuga altă dată cugetări — „supărătoare şi întristătoare poate, dar foarte adevărate" — cu privire la felul în care credea că trebuie îndrumată educaţia tinerime! noastre, în aceste cugetări dînsul arată că nu era bine să se trimită tinerii în streinătate, pentru că de acolo se întorceau cu sufletul îndepărtat de ţară, cu necunoaşterea lucrurilor de la noi şi chiar cu dispreţ pentru ce este al nostru, unii uitîndu-şi aproape şi limba. Creşterea care se da fetelor i se părea iarăşi falsă şi mai ales superficială, redusă numai la aparenţe, la iluzia de a „le civiliza (ă la mode)". Aveau partea lor de adevăr aceste păreri ale lui

Stamati şi ele se potrivesc cîteodată şi pentru vremea de azi, dar în general se vede la el un spirit prea conservativ, prea jpornit spre ponegrirea a tot ce venia să înnoiască vieaţa noastră. ^Dealtfel, singur a recunoscut mai tîrziu că exagerase : într-o nota la *Geniul -vechiu al românilor* (491 ; cf. 53), după ce spunea că însemnase impresiile de acolo după o călătorie pe care o făcuse în Moldova la 1830, adăuga că a putut constata mai în urmă^ unele schimbări în bine : „De atuncea şi pînă acuma prea multă deosebire găsesc în moralul junimei de astăzi, căci buna educaţie şi civilizaţia le-au insuflat principii demne de laudă".

Părăsind tonul moralizator şi aspru, Stamati a pus în proza lui uneori o notă de fantezie şi humor care ne face să ne gîndim la ce găsim cam în aceeaşi vreme ori mai tîrziu la Costache Negruzzi şi Vasile Alecsandri. Nota aceasta o întîlnim în acele pagini care au farmecul lor să fie cetite şi astăzi şi în care dînsul po\estia, după amintirile din copilărie şi cu înfloriri de la el, *Cum era educaţia nobililor români în secolul trecut cînd domnia^ fanarioţii în ţară.* Desprindem din această povestire dialogul dintre Dascăl şi Cucoană, unde se evocă în caracterizări bine prinse unele aspecte ale spiritului care domnia la noi acum o sută de ani :

„COCOANA : Pentru Dumnezeu, dumneata vrei să-1 înveţi raterica (retorica) ; nu, dascăle, nu vreu ; decît să fie vorbăreţ, să nu-i tacă gura nici un minut — să ştie pe de rost numele comedienţilor şi al pelivenilor celor mai vestiţi ce gioacă pe frînghii şl fac ghiduşii de carii domnul şi boierii fac mare haz.

DASCĂLUL : Alta ce mai poronceşti ?...

COCOANA : Te rog să-1 deprinzi mai cu dinadinsul de a-şi ţine grandeţile sau fineţile pe vîrful nasului, ca un boier mare şi cît se va putea mai sus, aşa cum fac limongii fanarioţi după ce vin de la Ţarigrad...

DASCĂLUL : Dumneata, chera mu, ai uitat trei lucruri mai trebuitoase decît aceste fleacuri, adică măcar să-1 înveţi moldovineşte, religia şi fapta bună.

CUCOANA : Adevărat am uitat, dar nu-i de modă.

CUCONAŞUL *(către maică-sa)* : Auzi ! auzi ! să mai învăţ moldovineşte, dacă eu sînt moldovan.

CUCOANA : Are dreptate copilul..."

într-o notă pe care o da la această povestire ce e un fel de schiţă de comedie, Stamati ţinea să spuie că a căutat să păstreze coloarea timpului scriind „după idiomul limbei româno-slavone

ce se vorbia în secolii trecuţi". Lămurirea aceasta arată la Stamati o preocupare de literat de a nuanţa scrisul său, dar de alta pane ea nu era necesară şi nu ne spune ceva nou, pentru că şi alteori dînsul a scris mai mult într-o formă arhaică — vorbind iarăşi în altă parte despre felul lui de a scrie, spunea că ţine la „idioma şi ortografia veche", voind prin aceasta să arate că urmează tradiţia, nu şi-a însuşit inovaţiile unora şi altora. în această mărturisire la care adăuga pe aceea că e numai „un autor popular rustic", Stamati făcea indirect o critică a celor care căutau sa ne reformeze limba, să o latinizeze. Părerile lui în această pnv inţă venia, dealtmintrelea, să le spună fără încunjur în cîteva cuvinte din prefaţa la scrierile lui — să-1 ascultăm :

„Eu scriu în Basarabîa, patria mea cea nouă, unde lăcuiesc de la 1812 şi unde nu s-au putut introduce studiul şi înţelegerea dialectului neolatin de acum al României. Acest dialect reformat, ce înfloreşte în învecinatele cu Basarabia, ţări române, noi basarabienii nici îl ştim, nici îl pre înţelegem, fiind mai cu totul latinizat, ba nici putem ceti (afară de un mic număr, şi acela cu greu) cărţile scrise cu stilul şi ortografia aceasta nouă. Şi îndrăznesc a zice că nici ţăranii români din Moldo-Valahia nu le pre înţeleg."

Vorbia aici, cum se vede, şi părerea de rău a scriitorului care sc vedea înstreinat de fraţii lui, dar şi — mai mult chiar — bunul-simţ, stăruinţa în ce credea el maî cuminte. Spiritul tradiţional învinsese şi de data aceasta la Stamati, acum însă cu ce avea bun în el, cu ce 1-a ţinut departe de rătăcirile pe care nu le-au putut evita alţii. Cu toate acestea, de la un timp, tîrziu de tot, şi dînsul s-a lăsat atras de curentul artificializării, latinizărei fără rost a limbei, cum se poate vedea din schimbările pe care le-a introdus în scrierile lui când le pregătia să le tipărească la un loc (nu ştim însă cît de departe mergeau aceste schimbări împărtăşite de el, pentru că unele din ele au putut fi introduse de Th. Codrescu în cursul publicărei *Musei româneşti).* Ce 1-a influenţat mai tîrziu era numai o concesiune trecătoare făcută curentului pe care totuşi îl dezaprobase mai înainte, şi ea nu schimbă fizionomia lui Stamati, aşa cum se desprinde în literatura noastră. Credincios mai mult tradiţiei, urmînd drumuri pe unde trecuseră şi alţii, cu toate că în cîteva rînduri a încercat apropîeri de unele înnoiri, dînsul ne-a lăsat o operă care, deşi nu arată un talent literar deosebit şi o originalitate care să întreacă mult ce şi-a însuşit de la alţii, aduce totuşi destul ca să fie luată în samă, anume un fond sufletesc care se desprinde luminos în felul lui şi mărturii ale unei culturi care nu era aşa de obişnuită la noi în prima jumătate a veacului trecut. Pe lîngă aceasta să nu uităm că Stamati reprezintă vitalitatea sufletului şi culturei noastre în acel colţ al pămîntului românesc [...].

IANCU VĂCARESCU ŞI CELE DINTÎI SEMNE DE INRÎURIRE FRANCEZA HOTARITOARE

Cînd Ienăchiţă Văcarescu îndemna pe urmaşii lui să ajute la „creşterea limbei româneşti", gîndul lui era să întemeieze oarecum o tradîţie literară de familie, şi ce dorise el ajunse să se înfăptuiască, pentru că un alt urmaş în afară de cei doi fii ai săi veni să adauge numele lui în literatură. Acesta era fiul lui Alecu Văcarescu pe care avea să-1 întreacă mult cu talentul său, cum în acelaşi timp avea să se ridice, ca poet, în fruntea tuturor celor care purtase acelaşi nume.

Asupra datei naşterei lui Iancu Văcarescu şi anilor pe care i-a petrecut la Viena trebuie să se ţie samă de ce spunea el singur într-o scrisoare pe care i-o adresa lui Heliade Rădulescu, la 7 iunie 1829, şi care s-a publicat în *Curierul rum.,* 14 iunie 1829 : „orice cercare a limbii noastre am rîvnit să fac a fost după întoarcerea mea de la Viena 1810 pînă la 1819, cînd eram atunci de 27 ani".

Iancu Văcarescu s-a născut, ne spune Ion Ghica *(Scrisori,* 483), pe la 1791 (neavînd posibilitatea să controlăm această dată, nu rămîne decît să o admitem ca probabilă şi mai admisibilă decît cea fixată de Odobescu, 1786, în *Colecţiune de poezii vechi,* 92). Pierzînd devreme pe tatăl său, cînd era în vîrstă de vreo zece ani, fu crescut de mama lui, care căută să-i dea o educaţie aleasă. Pentru desăvîrşîrea studiilor fu trimis la Viena — întovărăşit, ne spune Ion Ghica, de profesorul francez Colson — şi mai pe urmă la Pisa, unde petrecu pînă pe la 1814. întors în ţară, i se încredinţară mai multe funcţiuni, printre care aceea de mare logofăt pe care o păstră pînă tîrziu (cf. *Doc. Hurmuzachi,* X, 399) ; în acelaşi timp, luă parte la mişcările de prefacere a vieţei noastre şi îl găsim astfel alături de aceia care au înţeles apostolatul lui Gheorghe Lazăr şi l-au sprîjinit la deschiderea şcoalei de la Sf. Sava. Despre sentimentele sale patriotice şi dem-

nitatea cu care a apărat aspiraţiunile noastre ne dă o dovadă atitudinea pe care a avut-o în timpul ocupaţiunei ruseşti. La 1831, avînd să ia parte şi dînsul la şedinţele comisiei pentru cercetarea Regulamentului organic, la prima şedinţă a venit să protesteze, în faţa lui Kiselev, că nu se recunoşteau celor de la noi drepturile cuvenite. Protestarea părînd îndrăzneaţă, Iancu Văcărescu avu sa sufere urmările ei ; ocîrmuirea streină îl îndepărtă din Bucureşti, trimiţîndu-1 în surghiun la ţară, la Moţăieni, unde stătu pînă ce pornirea împotriva lui se mai potoli. După 1831 activitatea lui se îndreptă cu deosebire spre Hteratură, deşi îl vedem participînd uneori la vieaţa publică şi cînd muri la 1863, pe lîngă reputaţia de scriitor, lăsa amintirea de a fi fost printre aceia care au contribuit la afirmarea conştiinţei noastre naţionale.

Ca mulţi din contemporanii lui, Iancu Văcărescu şi-a împărţit activitatea de literat între scrieri originale şi traduceri. Cum vom vedea, el ne-a lăsat multe traduceri şi mai ales din literatura franceză pe care o cunoştea bine, cum arată şi opera lui originală. Iancu Văcărescu este chiar cel dintîi din şirul scriitorilor analizaţi pînă aici care se arată mai adînc influenţat de literatura franceză, mai conştient de ce i se părea că poate fi derivat din ea Ia noi şi mai bine orientat în înţelegerea ei. Apropieri de literatura franceză am găsit şi la Conachi şi la Stamati, dar ele apar mai mult întîmplătoare şi cu urme care nu sînt vizibile, nu au imprimat ceva deosebit scrisului lor. La Iancu Văcărescu influenţa franceză se vede în creştere şi mai bine canalizată, cum şi hotarîtoare, chiar în ce priveşte forma, pentru ce a dat dînsul în poezie. Opera lui ne oferă, prin urmare, prilejul să cercetăm împrejurările prin care cultura franceză a ajuns să pătrunrJă şi să se propage la noi. Nu vom putea, fireşte, să stăruim cu multe amănunte asupra acestui capitol din istoria literaturei şi culturei noastre ; ne vom mulţumi să relevăm înlănţuirea de fapte mai caracteristice, care a dus la transformarea vieţei de la noi sul) influenţa civilizaţiei franceze şi ce ne va ajuta să înţelegem, în primul rînd, procesul de înnoire a literaturei noastre sub impulsul ideilor venite din Apus — pentru cunoaşterea mai de aproape a acestei epoci din evoluţia noastră intelectuală informaţii mai multe se pot găsi în cartea lui Pompiliu Eliade, *De Vinfluence francaise sur l'esprit public en Roumanie,* Paris, 1898.

Curentul apropierei noastre de Franţa a fost pregătit de împrejurări care ne duc mai departe decît începutul secolului al XlX-lea, cînd el se manifestă sub diferite forme şi vesteşte înrîurirea puternică pe care va ajunge să o aibă cu vremea. Cele dintîi îndrumări spre el trebuie căutate în condiţiunile speciale ale

vieţei politice de la noi, în ce ne-a adus dominaţiunea streină. Stăpînirea fanariotă a fost, într-adevăr, aceea care a deschis calea pentru raspîndirea limbei franceze în ţările noastre. Şi aceasta s-a întîmplat datorită faptului că cei trimişi din Constantinopol să ajungă domni la noi au început să fie recrutaţi de la un timp din grecii din Fanar care cunoşteau limbi streine, care, ca dragomani, erau întrebuinţaţi în afacerile diplomatice, şi cum limba franceză ajunsese în secolul al XVIII-lea cea obişnuită în^relaţiile internaţionale era firesc să se ceară acestor dragomanî să o stăpînească cît mai bine. Venind la noi, domnii fanarioţi, aduceau cu ei pe secretarii lor, care pentru corespondenţa oficială trebuiau iarăşi să cunoască limba franceză, dacă nu erau chiar francezi, cum se întîmplă cîteodată. în chipul acesta la Curţile domneşti influenţa franceză găsi la noi pe cei dintîi reprezentanţi ai ei, pentru ca, încetul cu încetul, să se întindă mai departe, să cucerească, ajutată de alte împrejurări, cercurile de sus ale societăţei noastre.

Cînd ruşii se amestecară în vieaţa noastră politică şi ocupară, în răstimpuri, ţările române, ei contribuiră de asemenea, indirect, la propagarea printre noi a limbei şi culturei franceze. Se ştie ce intinsă a fost influenţa pe care a exercitat-o Franţa asupra Rusiei în veacul al XVIII-lea : la Curtea imperială, în aristocraţime, tot ce venia din Franţa ajunsese să se bucure de un prestigiu deosebit, aşa că mulţi din ruşii care au trecut pe la noi la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor aduceau ce-şi însuşise de la francezi, deşteptînd printre ai noştri îndemnul să-i imite, să întrebuinţeze în conversaţii limba franceză, să arate maniere apusene, tot ce trecea drept un semn de distincţie.

Ceea ce a pătruns la noi astfel dinspre Franţa pe căi indirecte, în sugestiuni mai mult vagi, nu ar fi de ajuns să aibă urmările pe care le constatăm mai tîrziu, dacă nu ar fi intervenit altceva pentru ca să dea impulsiunea hotarîtoare în prefacerea stărilor culturale de la noi. Aceasta s-a întîmplat după Revoluţia din 1789, cînd emigranţii din Franţa, în pribegirile lor, se opriră la noi, unde în calitate de secretari, profesori, primiţi bine în cercurile de sus, deveniră propagatorii direcţi şi cei mai cu influenţă ai culturei franceze la noi. în acelaşi timp marea Revoluţie ridică Franţa la faima ţărei de unde porniau ideile largi, lumina deşteptătoare de aspiraţii nouă, şi într-acolo se îndreptară privirile celor care nu se mai mulţumiau cu trecutul, simţiau nevoia de a fi altfel ca părinţii şi strămoşii lor. Tinerilor de la noi Franţa le apăru atunci ca pămîntul făgăduit pentru o altă vieaţă şi ei porniră exodul spre ce le arăta această viziune, exod din care

dacă unii s-au întors cu prea puţin, numai cu împrumuturi subţiri, cu aparenţe sclipitoare care dau mulţumiri copilăreşti, alţii au adus un suflet îmbogăţit, schimbat prin atingeri binefăcătoare şi pe care aveau să-1 închine ţărei pentru înălţarea ei.

Acesta este mersul iniluenţei franceze la noi pînă în epoca în care ne găsim, şi felul în care ea s-a produs, printr-o concurenţă de împrejurări din care unele s-ar părea prea îndepărtate pentru ca să o fi putut favoriza, precum şi repeziciunea cu care s-a efectuat de la un anumit moment, au o semnificaţie sufletească de care trebuie să ţinem samă potrivit cu importanţa ei.

Pentru anumite consideraţiuni, prefacerea care s-a întîmpiat acum un veac am putea spune că are ceva surprinzător. Să ne gin duri că pe vremea aceea scriitorii de peste munţi, cu tot latinismul lor, erau sub înrîurirea germană — numai la Iorgovici şi la Budai-Deleanu găsim urme de atingere cu literatura franceză — şi ca atare ar fi putut să-i ducă spre ea şi pe cei din Principate prin răspindirea pe care au a>;u!-o operele lor. Să ne gîndim iarăşi că unii tineri chiar clin Muntenia şi Moldova se îndreptau pentru completarea studiilor spre Viena ori Lipsea — şi Asachi şi Iancu Văcarescu am văzut că au petrecut cîtva timp în capitala Austriei — că cultura germană avea prestigiul ei — cum o lăuda Conachi am amintit în alt loc — că, de altă parte, situaţia noastră geografică ne făcea vecini cu germanismul, şi, cu toate acestea, nu spre el ne-am dos ca să reînnoim cultura noastră, nu de la el ne-a venit ce avea să schimbe aşa de adînc şi literatura şi alte manifestaţiuni sufleteşti de la noi. îndrumările nouă le-am căutat în altă parte, în depărtata Franţă, în ţara de care mai înainte nu ne legase de-a dreptul nimic, pe care ai noştri nu o cunoscuse decît vag, ca un nume geografic. De unde venia această alegere a noastră, preferinţa pe care am dat-o culturei franceze ? Desigur din înrudirea sufletească, din ce, mai mult inconştient la început, ne arăta că prin originea, prin firea noastră, ne apropiam de aceea care ajunsese să dea civilizaţiunei latine o strălucire nouă. Latinitatea reînvia astfel sub o altă formă în sufletul nostru. Prin erudiţie istorică şi filologică scriitorii transilvăneni deşteptase în noi conştiinţa puterei minunate ascunse în numele de „latin" — acum pe altă cale, prin apropieri sufleteşti de Franţa, aceeaşi conştiinţă căpăta o întărire, îşi întindea orizonturile. Şi cum influenţa franceză a început şi ajnflorit în Principate, aceasta a fost contribuţia pe care ele au adăugat-o la cea venită din Transilvania, pentru ca să ajungem la afirmarea deplină a latinităţei noastre. încă o mărturie că, cu toată împotrivirea vremilor, cu tot ce a căutat să-1 slăbească şi să-1 risipească, sufletul românesc de pretutindeni a

fost în stare să dea cîte o parte la întregiri pe care să întemeiem regenerarea culturei noastre.

Revenind la Iancu Văcarescu, rămîne să vedem cum se manifestă înrîurirea franceză la el. întîi, ca traducător, dînsul s-a îndreptat spre teatrul francez, cel clasic chiar, şi ne-a dat în româneşte pe *Britannicus* al lui Racine (s-a tipărit numai la 1861, deşi a fost tradus la 1827) şi, în colaborare cu Erdeli, *Avarul* lui Moliere (acesta nu s-a publicat ; cf. D. **C.** Ollănescu, *Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. Ut.,* XX, 38). Traducerile acestea, ca şi altele pe care le vom aminti, nu au rămas necunoscute spectatorilor, cum s-a întîmpiat cu ale lui Beldiman, ci au fost puse pe scenă, aşa că ele au oarecare însemnătate în teatrul nostru. Şi centru ca să ştim ce a fost teatrul în Muntenia la începutul lui e momentul să ne ocupăm aici de el, pentru ca să întregim astfel acest capitol din istoria literaturei noastre după cele ce le-am spus mai sus şi în voi. I, 162, cu privire la teatrul din Moldova._

Despre reprezentaţii teatrale în Muntenia — date de streini — >e pomeneşte întîia oară la sfirşitul secolului al XVIII-lea, şj anume pe timpul domniei lui Hangerliu, la 1798, cînd o trupa franceză de teatru de varietăţi căpătă învoirea să joace în mai multe oraşe. Venirea de trupe streine — putem presupune ca au mai trecut şi altele prin Muntenia —- dădu ideea să se înfiinţeze chiar la noi un teatru, şl o asemenea iniţiativă porni, într-adevăr, de la Curtea domnească. Din îndemnul fiicei lui Ion Caragea, pasionată pentru literatură şi artă, se organiză în anul 1817 o scrie de reprezentaţii, în limba grecească, într-una din sălile Palatului, cu sprijinul cîtorva diletanţi, printre care unii erau elevi ai Şcoalei domneşti ; piesele alese ca să fie jucate erau traduceri din franţuzeşte şi italieneşte *(Brutus* al lui Voltaire, *Oreste* al lui Alfieri ş.a.). Iniţiativa fiind bine primită, domniţa Ralu — cum ',: zicea fiicei lui Caragea — se gîndi că acest teatru improvizat merita să fie schimbat în ceva mai temeinic şi de aceea o sală anume pentru spectacole fu întocmită într-o casă din piaţa „Cişmeaua roşie". Teatrul acesta — cel dintîi la noi — se deschise ht 1818, atrăgînd prin noutatea lui lumea care se îngrămădia într-o sală cu loji, care ne putem închipui de ce înfăţişare puteau fi postavul lor roşu şi cu draperiile de chembrică dintre care răsăria cîte o luminare de seu în sfeşnec de tinichea ; cîteodată, spectatorii trebuiau să fie prevăzători şi să-şi aducă de acasă -caunul pe care să şază în timpul reprezentaţiilor, care desigur că erau prelungite cît mai mult pentru ca sărbătoarea sa fie mai bine preţuită. Acolo se dădură mai multe reprezentaţii, aproape cu acelaşi repertoriu de traduceri în greceşte ca la primele încercări

de la Palatul domnesc. Pe lîngă „actorii" care interpretau în greceşte —- ji printre^ ei cel mai aplaudat era C. Aristia — pe aceeaşi scenă se^ arătă o trupă din Viena, sub conducerea lui Gergjr, care jucă tragedii, drame şi opere, printre care figurau chiar *Faust* al lui Goethe, *Briganzii* lui Schiller şi compoziţii ale lui Rossini. în acest teatru cu caracter strein pătrunse totuşi şi ceva românesc ; pilda dată de alţii stimula zelul cîtorva dintre ai noştri şi k 1819 pe scena de la „Cişmeaua roşie" se putu auzi şi limba română ; o traducere a *Hecubei,* făcută de A. Mănescu, fu reprezentată atunci şi pentru a sărbători acest eveniment Iancu Văcărescu compuse o poezie, un fel de prolog, în care punea pe Saturn să spună, în versuri superioare celor pe care Asachi le scria într-o împrejurare analogă :

V-am dat teatru, vi-l păziţi
Ca un lăcaş de Muze ;
Cu el curînd veţi fi vestiţi
Prin veşti departe duse.

In el năravuri îndreptaţi,
Daţi ascuţiri la minte :
Podoabe limbei voastre daţi
Cu româneşti cuvinte.

Ce se putu face astfel pentru teatrul românesc nu avu însă trăinicie, fu numai ceva trecător, pentru că manifestarea aceasta fu rău privită de cei de sus şi uneltirile greceşti se amestecară să paralizeze entuziasta iniţiativă. Chiar domnul, Alexandru Şuţu, pare să se fi făcut părtaş la ele, pentru că în 1819 înfiinţa o Eforie a teatrelor sub conducerea lui IacovacRe Rizo, care căpăta prin aceasta plină putere să hotărască asupra reprezentaţiilor şi, ca grec, numai binevoitor nu putea fi ideei de a se întemeia un teatru naţional — numai tîrziu, la 1828, în fruntea acestei eforii găsim pe un român, pe aga Constantin Cantacuzino. Dealtfel, tot ce se înjghebase la „Cişmeaua roşie", şi ca reprezentaţii în limba greacă, avea să se desfacă în curînd şi cînd veni Eteria nu mai putu fi vorba de teatru. După 1821 se pomeneşte de cîteva reprezentaţii, în greceşte, care s-au dat în saloanele lui Scarlat Ghica şi la 1828 o trupă germană, sub conducerea lui Eduard Kreiwig, veni să joace la Bucureşti cîteva drame şi opere. în acelaşi timp ideea întemeierei unui teatru naţional începu iarăşi să preocupe pe cei care se îngrijiau de cultura noastră. în 1828 îşi luase fiinţă Societatea literară, care era o continuare la ce puseseră

la cale cîţiva din scriitorii şi boierii noştri — ca Nicolae Văcărescu, Dinu Golescu, Constantin Cîmpineanu, Grigore Băleanu ş.a. — pe vremea cînd din cauza zaverei se găsiau la Braşov. Printre alte puncte de program, Societatea literară îşi fixase şi pe acela de a aşeza pe baze temeinice teatrul românesc. în întrunirile care se ţineau la Dinu Golescu, planul acesta, ca şi altele, pasiona pe cei care veniau acolo, dar el avea să întîmpine piedeci, pentru că pregătirea pentru aşa ceva, cu tot entuziasmul, nu era tocmai uşoară şi, pe urmă, la 1828, ocupaţiunea rusească veni să nelinişească pe cei care căutau realizarea aspiraţiunilor noastre naţionale. Totuşi ceva se putu face. Cu ajutorul elevilor de la Sf. Sava se organizară cîteva reprezentaţii teatrale sub conducerea lui C. Aristia (chiar în afară de Bucureşti, la ţară, pe moşia lui Golescu, ni se spune că s-au dat asemenea reprezentaţii, cu prilejul examenelor — la una din ele s-au jucat scene din *Regulu,* tradus de Iancu Văcărescu ; cf. Ollănescu, *l.c,* 43). Pentru noul teatru se închirie o sală anume şi acolo se dădură în 1830 traduceri ale lui Iancu Văcărescu şi altora *(Ceasul de seara, Amfitrion, Avarul),* în care rolurile de frunte erau încredinţate tină-ului C. A. Rosetti, care ştia să pună mult temperament în interpretare. Reprezentarea *Ceasului de seară,* tradus de Iancu Văcărescu, vestia însă sfîrşitul şi acestei întreprinderi ; piesa fu fluierată şi cei care-i făcură această primire se pare să fusese aţîţaţi de sus, din cercurile ruseşti, unde Iancu Văcărescu am văzut că nu era bine privit. Scandalul întîmplat la această reprezentaţie şi amestecul răuvoitorilor, pe lîngă alte motive, făcură să se zădărnicească şi această întreprindere aşa de bine intenţionată. Ca să ne întîlnim iarăşi cu teatrul românesc, după ce publicul nostru se îndreptă din nou spre cel st;ein, care în 1833 îşi găsi un adăpost în sala „Momolo" deschisă atunci, va trebui să ajungem la Societatea Filarmonică, dar despre cît a făcut ea în această direcţiune vom vorbi în altă parte, cînd va veni rîndul să arătăm activitatea lui Heliade Rădulescu, care a fost sufletul acestei Societăţi.

Dacă din acest scurt istoric al teatrului în Muntenia s-a putut vedea partea pe care a avut-o Iancu Văcărescu în sprijinirea unor iniţiative din noua mişcare de îndrumare a culturei noastre, rămîne să arătăm mai de aproape contribuţia lui literară în această direcţiune. Ca traducător dînsul s-a îndreptat nu numai spre literatura franceză, ci şi spre cea germană : *Ceasul de seară* şi *Regulu,* pe care le-am amintit, sînt traduse, cea dintîi, după Kotzebue (s-a reprezentat şi în 1850, v. Ollănescu, *l.c.,* 172), iar a doua după Heinrich von Collin (traducerea acesteia era gata încă din 1818, v. Heliade Rădulescu, *Equilibru între antithesi,* 81, dar

s-a tipărit numai la 1832, 1834) ; după Kotzebue a mai tradus Văcarescu *Gredinaru orb sau Aloiul înflorit,* comedie cu cîntece, 1836 (pentru reprezentarea eî, în 1850, v. Ollănescu, *l.c, l"2)* şi după un autor puţin cunoscut, Ziegler, a dat *Ermiona, mireasa lumei ceilalte,* tragedie patetică (tipărită la 1831, 1834, deşi fusese tradusă mai demult, în 1818 ; cf. Helîade Rădulescu, *l.c.)* ; poate tot ca traduceri trebuie socotite *Napoleon la Şoen-Brun* şi *Sinta Elena,* două drame istorice, 1847, deşi Văcarescu le dă ca originale (în cea dintîi e pusă pe scenă încercarea studentului german Friedrich Stapss de a omorî pe Napoleon cînd se afla la Schonbrunn, în 1809). Predilecţia lui Văcarescu pentru Kotzebue, pe care uneori se poate zice că mai mult 1-a localizat decît 1-a tradus, se explică prin faima de care se bucura scriitorul german pe s remea aceea, şi desigur că multe piese ale lui le văzuse Văcarescu pe timpul cînd fusese la Viena. în ce a dat pentru teatru găsim, prin urmare, la Iancu Văcarescu de o parte înrîurirea franceză, de altă parte înrîurirea germană — şi aceasta precumpănind chiar — ceea ce e uşor de înţeles dacă ne gîndim la cultura pe care o primise dînsul în tinereţe, cum s-a putut vedea cînd am schiţat biografia lui. Ca să cunoaştem mai bine ce datoreşte Lmcu Văcarescu influenţei literaturei franceze, va trebui să ne îndreptăm spre altă parte a activităţei lui, aceea în care dînsul a pus adevărata luî personalitate şi care i-a dat dreptul să fie socotit printre poeţii noştri de samă din prima jumătate a secolului trecut.

Ca poet original, Iancu Văcarescu ne-a lăsat o operă care, fară sa aducă multă noutate, fără să arate deplină emancipare de literatura care obseda pe alţii, ne dezvăluie totuşi un suflet mai bogat, mai evoluat. Poeziile lui s-au tipărit întîi, la 1830, intr-o broşură de vreo cincizeci de pagini şi mai tîrziu, la 1848, într-un volum, *Colecţie din poeziile d-lui marelui Logofăt I. Văcarescu,* sub îngrijirea lui I. Voinescu II, care a adăugat şi poezii ale celorlalţi Văcăreşti (nu toate însă, cum greşit spunea dînsul în prelată), aşa că din acest volum trebuie ales ce se poate atribui lui Iancu \ ăcărescu. Cum arată parcurgerea numai a „registrului" de la siîrşitul acestor culegeri, poeziile lui Iancu Văcarescu se disting printr-o varietate care nu prea era obişnuită la poeţii din epoca lui ; pe lîngă „poeme lirice", sonete, elegii, ode, canţonete, găsim şi epistole, epigrame, balade, „imne, proverburi", alegorii, idile şi chiar... şarade. Varietatea aceasta duce însă după ea multa inegalitate, pentru că stihuiri neînsemnate, nimicuri, improvizaţii („imprompte") stau alături de poezii cu motive înălţate, cu desfăşurări largi, de oarecare amploare, singurele pe care ne-am fi aşteptat să le vedem tipărite. O altă inegalitate care ne izbeşte

e aceea a formei : versuri bine închegate ori sprintene, vioaie, se ciocnesc de multe, foarte multe, stîngace, fără ritm ori greoaie, abia mişeîndu-se sub povara de cuvinte puse unul lîngă altul la întimplare ; de altă parte, limba în care scrie Văcarescu e de multe ori un mozaic foarte ciudat de arhaisme, provincialisme, forme din vorbirea familiară — îi plăceau şi iui diminutive ca *apşoară, vh.t/ sor, zefiraş, trandafiraş, luntrişoară, buzişoare, suspinaş* — şi neologisme franţuzeşti, italieneşti (unele schimbate după predilecţii ale iui — ca diminutivul *Graţioare* — sau căutate anume de ei, pe lîngă cele care începuseră să circule) ori chiar inovaţii îndrăzneţe care i se păreau că ar putea trece în sintaxa noastră (influenţat de construcţiile franceze, dînsul scria : *se văzînd, s-întoreînd, sc miscînd, te prăznuind, te slăvind).* Trecînd însă peste aceste scăderi şi ciudăţenii, nu se poate să nu recunoaştem lui Iancu \ ăiavescu, faţă de poeţii pe care i-am văzut pînă aici, superioritatea de a fi cuprins mai mult în inspiraţîa lui şi de a fi întrucâtva mai artist uneori, cu vagi intuiţii de modernizare a poeziei noasire. Această superioritate o datoreşte în bună parte, fără îndoială, înrîurirei franceze asimilată mai bine, contactului cu scriitorii Franţei, pe care căutase să-i cunoască nu numai dintr-o frunză: cală, din superficiale lecturi. Cînd Iancu Văcarescu, în clipele ce ic mai bune de apropiere de poezie, redă vreun sentiment, vreo idee, din ce aduc sufleteşte versurile lui cum şi, mai ales, din înfăţişarea lor mai îngrijită, chiar armonioasă uneori, se vede că dînsul era ajutat pe lingă talentul său şi de ce îşî asimîlase de la scriitorii francezi. Cetise dintre aceştia şi pe reprezentanţi ai clasicismului şi pe poetaştrii pseudo-clasici din secolul al XVIII-lea, si d;că s-a lăsat cîtcodată influenţat de aceştia din urmă se înţelege uşor cînd ne gîndim la spiritul vremei lui şi la condiţiuniîe în tare ajunsese să pătrundă la noi literatura franceză, fără o alegere bine călăuzită, într-un amestec confuz care putea totuşi captiva pe ai noştri pentru că avea atracţia noutăţei.

Cînd Iancu Văcarescu începea să scrie un poem cu versuri de felul acestora :

> La Carpăţi mi-am adus jalea.
> Lor am vrut s-o hărăzesc ;
> Rcsunctu, frunza, valea,
> Apele mi-o înmulţesc,

cu loate că nu reuşia să le dea deplină muzicalitate — versul întîi păcătuieşte prin ritmul necorect — poezia lui se vestia totuşi superioară celei pe care o cunoaştem de la alţii : se desfăşură în cadenţe mai limpezi şi arată un suflet mai puţin elementar.

Poemul în care punea aceasta strofă şi pe care îl intitula cu prea multe cuvinte, O *zi şi o noapte de primăvară la Văcăreşti sau Primăvara amorului,* îl putem ceti şi astăzi mai mult decît din curiozitatea de a vedea cum scriau cei mai vechi poeţi ai noştri. Din el se desprinde exuberanţa tinerească şi o seninătate care se menţine pînă la sfîrşit, cu toate că versurile se pierd prea des în diluări — sînt peste o sută de strofe — cu toate că alunecă in prozaism cînd ne aşteptăm să răsune me-eu ecoul însufleţirei lirice. Ca într-o poveste a inimei lui, Văcărescu a împletit în *Primăvara amorului* amintiri, câteodată precise, alteori vagi, şi iantazii de sentimental care-1 încîntau ca pe un răsfăţat al vieţei.

...După cîteva destăinuiri din care aflăm cum gînduri întunecate, lupte cu el însuşi, dezamăgiri după ispite care-1 vrăjiseră, l-au îndemnat să caute singurătatea, la ţară, poetul încearcă o trecere de la nota posomorită de la început la aceea, senină, primăvăratică, pe care va căuta să o dea mai departe, şi pentru aceasta face o lungă digresiune care ne duce în mitologie. Poezie cie iubire în care să nu fi fost vorba de copilul pribeag cu arc şi săgeţi se putea oare înţelege acum o sută de ani ? Iată-1 deci pe Cupidon făcîndu-şi apariţia şi odată cu el nu părea fireşte de prisos să se vorbească şi de alţi zei — nu lipsesc, într-adevăr, nici Apolo, nici, cu nume românizate, Vineri, Marţ şi Joi. Cupidon vine deci acolo unde poetul îşi strămutase visurile lui, în peisajul rustic a cărui descriere începe astfel, cu amestec de amintiri istorice şi accente de extaz patriotic, care apar pe neaşteptate, sînt cam silite, în mijlocul confesiunilor intime :

Se întinde o ciuipie
De subt poale de Carpaţi.
C:mp deschis de vitejie
La românii lăudaţi.

Din lunga descriere care urmează — şi pentru ea îi fusese uşor lui Iancu Văcărescu să transpuie, să localizeze ce găsise la poeţii francezi din secolul al XVIII-lea, care se întreceau să descrie farmecul naturei pentru ochii obosiţi de priveliştile din oraşe — aflăm cum petrecea poetul la ţară, cum 1-a găsit Cupidon acolo ca să-i spuie taina care-1 aducea. Venit de departe, după multe cutreierări, „copilaşul" găsi buna primire a poetului — cam încruntat la început că-i turburase somnul — numai după ce-i spuse cine era :

..Amor...
Ce-rnblinzeşte tigrii, leii
Şi nalţă pe om, sînt eu".

După ce află cine era oaspele care se rătăcise la el, poetul ascultă ce acesta-i povesti despre călătoria lui. îi aducea neliniştea de a fi întâlnit o inimă răzvrătită, inima unei tinere copile numai de „şaisprezece anişori" care nu voia să se închine puterei lui şi, dezarmat, venia sa se tînguie pentru această împotrivire :

..Acum voi să se arate
D-am putere eu sau nu,
Ori sînt legile schimbate".

Cînd isprăvi povestirea lui, o undă de vieaţa întinerită învălui toate, un fior misterios străbătu pretutindeni : „lilomela" începu să cînte şi cu ea se însoţiră mii de păsărele „concertînd" ; luna şi stelele îşi schimbară faţa, părînd mai albe, şi cînd zorile se arătară, câmpul era o minunata sărbătoare de flori, zefirul se juca peste ierburi mai sprinten ca oricînd, trimiţînd „dulci suflări", iluturii alergau în roiuri sprintene şi nu era nimeni să nu simtă tresărire de vieaţă sub vraja iubirei. Cînd Amor avu şi această dovadă a puterei lui, cînd izbuti să cucerească pe cel care venise şi cînd putu bănui de departe că şi „copila" răzvrătită va înţelege că trebuie să asculte de el, nu-i rămase decît să plece mai departe, mulţumit de călătoria lui şi spunînd poetului :

„Ce-al mai scump, mai sfînt, mai mare.
I.egăminte omeneşti :
Clind, păreri, încredinţare
Toate să mi]e jertfeşti".

Daca ar li ştiut să păstreze măsura, dacă ar 11 lăsat la o parte multe clin versurile care i-au trecut prin minte si dacă ar ii netezit mai stăruitor forma, Iancu Văcărescu ar fi iăcut din această poezie ecoul limpede al simţirei lui, netăgăduit mai bogată, mai subtilă decît a altora care puneau în versuri zbuciumul inimei lor. Cum alteori, cîntînd iarăşi iubirea, fără de care nu înţelegea o fire sensibilă :

Nu e artist tură amor.
Duh fără el nu zboară,

talentul lui găsia uşor imagini evocative, cuvinte armonioase, avem o pilda în aceste versuri :

Fără zăbavă
Du-te pristavă.

Inima mea,
La toţi cunune
Să facă spune
Şi să le dea,

Zînei aceia
Ce are cheia
Gîndului meu
Şi-mparte viaţa
Lumei, ca faţa
Lui Dumnezeu.

Versuri nemeşteşugite, ca o adiere, ca o solie uşoară şi mai vibratoare, mai mult străbătute de poezie decît atîtea din *Primăvara amorului,* şi poate în asemenea scînteieri răzleţe trebuie să căutăm mai curînd însuşirile de poet liric ale lui Iancu Văcărescu şi ce-l deosebia de un Conachi. Dar rutina literară, puterea contagiunei se trădează şî la dînsul, pentru că iată cum vine altă dată — în poezia *Călătoria* — după două versuri frumoase, totuşi :

Departe de ce mi-e dor
Mii de morţi pe ceas eu mor

sa ne împărtăşească focul patimei lui :

Plîngeţi, plîngeţi, ochişori ;
Suspinuri fiţi mai uşori.
Pînă n-o fi să mă-nlorc
Pltngînd ochii mi se storc
Şi oftînd eu mă topesc.
Dar n-ajung unde poftesc.

Şi în altă parte *(Vederea ei),* făcînd un joc copilare.c de cuvinte :

Ochii-i văd că de a ! mor
Să-mi dea crezămînt nu vor ;
Milă să cer sînt fricos,
Răul mi-a ajuns la os.

Aşa ceva ne duce îndărăt, la stihurile celorlalţi Văcăreşti şi ale lui Conachi, pe urmele cărora a mers şi altă dată poetul nostru (v. *Apendicele).*

Dar să uităm aceste coborîri şi să vedem ce mai poate fi ţinut în samă din opera lui Iancu Văcărescu. Fiind nu numai un

paşii nat, ci şi un temperament predispus spre meditaţii, dînsul nu s-a <prit la cîntece de iubire, ci a însemnat în versuri cîteva gînduri. in care găsia o călăuză pentru vieaţa lui şi i se păreau că por ii însuşite şi de alţii. îl vedem atunci ritmând astfel cîteva cugetări în poezii din care unele chiar prin titlul lor arată preocupatiuni morale *(Cele patru virtuţi) :*

înfrînarea calea vieţei strălucit împodobeşte...
Singură dreptatea ţese adevărul fericirei.

şi — :ntr-o „alegorie" *(Floarea la închisoare) :*

La faptă bună
Puţini s-adună :
Mult pot puţinii
Puni împreună.

Chiar în prolixa, confuza poezie — tipărita şi separat, Ia 1843 — *Adevărul* (poezie totuşi dacă abia i se poate zice, pentru că mersurile sînt mai mult fraze fără ritm), putem culege ici şi colc cîte o gîndire poetizată :

Oglinda adevărul
L, Doamne, a fiinţe-li.

Şi omul are
In plămada Fui
Plămada luminei...

întru lucrarea faptei
Secunda drămuieşte
Mai grea decît un veac.

Cu toată nota ei cam prozaică, filozofia aceasta dă o nuanţă de intelectualizare poeziei lui Iancu Văcărescu şi cînd cetim *Ceasornicul îndreptat* în care dintr-un zbor uşor al imaginaţiei cîteva gîriduri se desprind ca să ne spuie ce am dori de multe ori să fie vieaţa :

Cînd vezi primejdia în putere.
Atunci fă anul d-un sfert să fie !...

Cînd a oricăruia cuget spune
Mulţumiri scumpe de fapte bune,
Cind chiar vrăjmaşului meu fac bine.
Cît ziua sfertul atuncea ţine.

găsim o lărgire a orizontului poetic, ceva ce nu am întîlnit pînă acum în versurile altora şi anunţă poezia meditativă, de lirism filozofic, care cu vremea avea să fie mai mult cultivată şi la noi.

În cuprinderile acestea mai largi cu gîndul inspiraţia lui Iancu Văcarescu lua o înfăţişare mai gravă pe care vom regăsi-o în poeziile unde dînsul lăsa să vorbească aspiraţiunile noastre spre o vieaţă înnoită. El, care spusese odată aşa de frumos şi aşa de adevărat:

. . . . orice neam incepe
întîi prin poezie
Fiinţa de-şi pricepe.

simţia desigur că, fiind poet, era printre cei chemaţi să înţeleagă „fiinţa" noastră, să arate strălucirea obîrşiei ei şi să dea îndemnuri spre ce trebuia să o înalţe în revărsări nouă de lumină.

Amintirea slavei strămoşeşti nu putea astfel să rămîie fără răsunet în versurile lui şi-1 vedem atunci, după impresii care se întipărise în sufletul lui pe cînd fusese în Italia şi după ceea ce învăţase din cărţile apostolilor din Ardeal, cîntînd faima Cetăţei de la care ne trăgeam numele, reînviind umbrele făuritorilor mărirei romane în faţa cărora :

Simţirea omului de pilde mari s-aprinde.

Lîngă aceste umbre nu se putea să nu aşeze pe cele care erau mai aproape, pe pămîntul nostru, şi dintre ele vedea răsărind umbra lui Mihaî Viteazul pe care îl numia „fiul lui Romul", dar pentru care puterea de evocare nu 1-a ajutat destul ca să-1 înfăţişeze cum ne-am aştepta — numai Cîrlova ori Alexandrescu vor ajunge să smulgă din trecutul nostru tainele mari de poezie.

Cuvinte mai calde şi mai poetice găsia patriotismul lui Iancu Văcarescu sub impresiile prezentului, cînd venia să cînte ce era o solie ori un semn împlinit al redeşteptărei noastre. Gîndul poetului se înd.*epta şi atunci spre trecut, dar se opria mai mult la ce-i da bucuria unei înfăptuiri nouă ori presimţirea renaştere! noastre de mîne — aşa cînd scria, la 1818, pentru *Pravila* lui Caragea aceste versuri la sterna ţărei pe care şi-o închipuia vorbind altfel sufletului românesc odată cu ce o soartă mai bună trebuia să-i aducă :

Ah. cl-ar puua-ne dobindi
Si eite-avem pierdute.
Alunei ce duhuri n-ar gindi,
Ce guri ar mai li mute ! ?

Atunci ş-acest corb sărman
iar acvilă s-ar i'ace
Ş-oriee roman ar fi roman,
Mare-n război şi-n pace.

Şi cită încredere avea în puterea neamului său o spunea în *Bunavestire,* pe care o scria, după revoluţia de la 1821 :

iebiti mărirea de romnni. cinstiţi acest si'int nume
A a-i circii ir 'aurar- prin fapte mari pre lume...
Voi duh aveţi curbv.i să fiţi orice, puind silinţă.

iar la 1829, amintind vitejia străbunilo", in *Marşul românesc,* unde sărbătoria reînfiinţarea miliţiei noastre, celor tineri le spunea în cos mie înflăcărate :

Slava si. äiuoşiior vc tio
in cale vă aşteaptă ;
La rind, românilor, ieşiţi.
Mergeţi pe calea dreaptă !

Mai mult încă venia să cuprindă patriotismul lui cînd, altă data, in *La Milcof,* plîngînd despărţirea între fraţi, se întreba pînă cînd va mai dăinui şi blestema părăul care punea hotar într-o ţară ce trebuia să fie una :

Þ> und.'-ţi vine numele, perău fără putere.
Ce despărţirea neamului tu îndrăzneşti a cere ?
Milă-neeputu-ţi. Milcof sec. de va să-ţi cloh'nidească,
Siirşitu-ţi va lumea oftînd in veci să te urască.

Dacă poezia aceasta e cea mai slabă dintre cele patriotice ale lui Iancu Văcarescu — ne mirăm că s-a putut gîndi la jocul silit de cuvinte cu „milă" şi „of" (aşa ceva găsia în „Mîlcof") — sentimentele din care ea pornia ne fac să-i uităm acest păcat. Era ia 1830 cînd poetul muntean vorbia astfel, şi cîţi simţiau atunci ca el ?

Prin aceste cîntece patriotice poezia lui Iancu Văcarescu căpăta o notă românească pe care în primul rînd aveau să o preţuiască cei din vremea lui, şi aceeaşi notă a căutat dînsul să o întărească prin altceva, prin ce ne aduce aminte de Costache Stamati ori de Budai-Deleanu. Un început de apropiere de literatura populară şi de credinţele, datinele celor de la ţară, constatăm, într-adevăr, şi la dînsul. Din strecurarea ici şi colo în versurile lui a unei expresii ca „drăguţă" ori a unui refren cu „tot floare

şi **boboc",** vedem că Iancu Văcărescu îşi însuşise cîte ceva ce auzise deja UH-ani, dar pe lîngă aceste vagi împrumuturi s-a gîndit sa pună c hiat în versuri unele subiecte populare şi atunci a scris *Peaza rea, Peaza buna* şi *Ielele.* Povestind călătorii prin ţară, punînd să vorbească pe Baba Neacşa, Moş Crăciun ori pe vreun mocan, smintind unele superstiţii, poeziile acestea ne duc întrucîtva cu gîndul la lumea ţăranilor noştri şi, în plus, au calitatea de a fi scrise în versuri pline de mişcare, urmărind chiar efecte onomatopeice, ca în prima bucată din *Ielele :*

Umbre se plimbă,
Vmturi se schimbă,
Neguri s-adună,
Maluri resună —
Chiote,
Ţipete,
Chicote,
Urlete,

dar ele au ceva hibrid şi sînt prea artificiale, pentru că sînt copleşite de expresii literare care nu se potrivesc cu motivul popular şl aduc dialoguri, discursuri chiar, cu confesiuni ori reflexii filozofice ale poetului care sună de tot fals, Iancu Văcărescu nu ajunsese nici el să înţeleagă cum trebuie utilizate de un scriitor temele populare, pentru ca să-şi păstreze farmecul lor, mărit prin înclemînatice prefaceri de artist.

Deşi analiza de pînă aici a putut arata ce variată în felul lui e opera poetică a lui Iancu Văcărescu, nu putem să nu amintim **c,i** dînsul a cultivat şi genul satiric, scriind epigrame ori zugrăvind unele figuri şi situaţii de la noi în cîteva poezii mai lungi *(Epistole, Potpuri* şi o parte din *Ielele* — cum era influenţat şi aci de ce-i da literatura franceză se vede din *Răspuns la plîngerea unui însetat de o femeie,* care aminteşte de aproape o poezie a lui Parny, *A un ami trahi par sa maitresse ;* v. P. Poitevin, *Petits poetes francais,* Paris, **1880, II, 449).** Din fuga fantaziei lui ne-a lăsat alteori cîte o strofa în care împărtăşia impresii ale lui cu o expansivitate tinerească şi un surîs ştrengăresc, ca în acest „epigraf' pe **care-1** scria privind „fizionomia unei fetiţe" :

C£utătura-ţi va război,
Zimbirea-ţi cere pace,
Şi să mă-mpac cu tine voi,
Da? să mă bat îmi place.

De unde vedem că Iancu Văcărescu reuşia să scrie şi versuri deplin armonioase, ca un virtuoz al formei. Nu ne-a dat el şi această strofă căreia ca muzicalitate nu avem nimic să~i reproşăm ?

Trist, filomelo, şi frumos
Tu cînţi cu daruri multe
Pe cel mai rău îl faci milos,
Silindu-l să te-asculte.

Aşa e poezia acestui cel mai înzestrat dintre Văcăreşti. Frumoase scînteieri alături de mult, foarte mult, care apasă ca o pîciă asupra operei lui. în ce găsim mai de samă în^ea trebuie sa vedem desigur şi urmele înrîuririei franceze, pentru că ea i-a venit **în** ajutor să limpezească întrucîtva talentul său, de la ea a primit unele sugestiuni, unele îndrumări. Cu toate că cunoştea şi literatura italiană — a tradus pe Metastasio — cu toate că în limba lui adoptase unele italienisme, totuşi nu aici trebuie să căutăm ce-1 influenţase mai mult. Cît despre literatura germană, spre care am văzut cum îl îndreptase cîteva traduceri — volumul de poezii ne dă şi el o, răzleaţă numai, traducere din Goethe — nu ea 1-a ajutat cînd a scris cele mai bune compuneri poetice ale jui. Dacă educaţia, cultura lui îl dusese şi spre literatura germană, aceasta **nu** a fost hotărîtor pentru afirmarea talentului său poetic. Germanismul a rămas departe de dînsul ca poet — cum s-a întîmplat, dealtfel, şi cu Conachi, care, totuşi, am văzut că avea o deosebită admiraţie pentru cultura germană. Deci numai ţinînd samă^ de ceea ce primise din atingerile cu literatura franceză şi-şi apropiase mai bine putem înţelege, în mare parte, caracterul poeziei lui Iancu Văcărescu şi ce a ajutat-o să se ridice deasupra compunerilor altora dinaintea lui.

A. HRISOVERGHI

Influenţă pronunţată franceză, dar foarte turbure, pierdută în dibuiri, găsim la acest poet care, deşi într-o privinţă ne duce mai departe decît cei pe care i-am cercetat pînă acum, pentru că aduce **o** notă romantică cu influenţe de la Cîrlova, despre care vom vorbi mai departe, totuşi trebuie amintit aici, pentru că şi ia el întîlnim multe stîngăcii de şcoală veche.

Dintr-o familie streină aşezată de mult în Moldova, Alexandru Hrisoverghi s-a născut la Iaşi, la 1811, cum ne spune Mihai Kogălniceanu în însemnările biografice pe care le-a dat despre el. O parte din copilărie a **petrer».it-o** în Basarabia, la Chişinău, unde

trecuse familia lui la izbucnirea revoluţiei greceşti. întorcîndu-se la Iaşi, în 1824, îşi continuă acolo învăţătura, urmînd moda ce se introdusese de a petrece cîţiva ani într-un pension francez. La 1830 intră ca ofiţer în oştirea naţională, în „straja pământeană", unde rămase însă numai doi ani. După o scurtă călătorie pe care o făcu la Adrianopol, revenind în ţară intră iar în armată, la 1834, şi ajunse aghiotant domnesc. Căzînd bolnav, se duse să-şi îngrijească sănătatea la Ischl, clar fără să se poată îndrepta se întoarse în ţară şi muri după scurt timp, la 1837.

Poezîile lui Hrîsoverghî au fost publicate de Kogălniceanu la 1843. Cîteva sînt inspirate de iubire, iar altele sînt ode şi improvizări, în care dînsul însemna în fugă vreo impresie, vreo părere, cărora ţinea să le dea înfăţişare de meditaţii asupra vieţei, de un fel de filozofie. Deşi, cum ni-1 arată Kogălniceanu, era o fire de pasionat, Hrisoverghi nu ne-a lăsat versuri de lirism cald, avîntat. Cîntînd iubîrea — uneori în genul lui Conachi — dînsul nu a găsit mai mult decît palide şi greoaie alăturări de cuvinte în felul acestora :

Te iubesc, s-au sfîrşit toate, dragostea margini nu are,
„Te iubesc" îi rugăciunea ce înalţ cătră altare...

De cinci ori soarele-acuma duse şi jar vine
Fără plînşii-mi ochi pe tine să poată a te zări,
Fără niacar să cetească vreun cuvînt mîngîitor,
Sau s-audă vreo vorbă, vreun glas încîntător,

Cînd a trecut la alte motive şi a scris un şir de distihuri şi catrene poezia lui a rămas aceeaşi, destul de săracă — dovadă :

Sufletul meu în durere
Ti eu totul adîncit.
Pătimiri şi nu părere
P-a me inim-au rănit.

D-ai fi. Doamne, preaputernic, d-ai fi drept răsplăţilor
N-ai lăsa să se-ndoiasoâ de tine un muritor.

Ori :

Lasă-te acum de iubit :
Nu vezi ? capul li-au nălbit.

Ceva în felul biletelor de plăcintă.

Poate că în epigramă ar fi reuşit totuşi Llrisoverghl să ne dea ceva mai de samă, daca ar fi cultivat genul acesta, pentru

că odată îl vedem adresînd cuiva aceste versuri cărora nu le lipseşte oarecare duh satiric :

Toţi îţi par că-s nătărăi, dar nu-i lucru de mirare,
Căci galbene îi par toate celui ce-are gălbănare.

Numai pentru că se aseamănă cu alte poezii scrise în vremea lui şi de care Hrisoverghi a fost influenţat, amintim *Ruinele Cetăţei Neamţu,* o prozaică alcătuire, cu cîteva apostrofe la adresa celor care lăsau în uitare monumentele noastre istorice.

Fără relief, fără conturare artistică, părînd mai mult nişte îngăimări, poeziile lui Hrisoverghi au totuşi calitatea de a ne dezvălui un suflet în care licăria o sensibilitate nouă, ceva de melancolia romantică ce cu timpul va ajunge să străbată aproape toată poezia noastră. De altă parte, traducerile pe care le-a dat din Chenier, Lamartine, Victor Hugo, cum şi din Dumas (piesa *Antoni,* tipărită la 1837) — uneori mai puţin şcolăreşte decît alţii — pun pe Hrisoverghi în şirul celor care au accentuat curentul de înnoire a literaturei noastre sub înrîurirea celei franceze.

B. P. MI'MI'LEANU

Vieaţa aceluia pe care Eminescu îl numia „glas de durere" ne e cunoscută, şi foarte puţin, numai după o notiţă biografică a lui Heliade Rădulescu din *Curier de ambe sexe,* I, 88, reprodusă în volumul în care acesta a publicat, la 1837, cea din urmă culegere de versuri a poetului muntean. De acolo aflăm că Barbu Paris Mumuleanu (sau Mămuleanu, cum îi scria numele Heliade) s-a născut în 1794, la Slatina. Venind Ia Bucureşti, pe cînd era copil încă, se bucură de protecţia lui Constantin Filipescu, care-) primi în casa lui şi-1 ajută să se instruiască. Cînd protectorul său fu surghiunit de Caragea la moşia sa, Bucov, tînărul poet îl urmă acolo, căutînd să arate devotamentul său. După moartea (1817) aceluia pe lîngă care trăise fără griji, nu ştim mai de aproape cum şi-a petrecut dînsul vieaţa ; atîta doar aflăm de la Heliade Rădulescu că a avut să lupte cu greutăţi, a dus zile de chinuire pînă la moartea lui, în 1837.

Primele lui versuri Mumuleanu le-a tipărit, fără să-şi dea numele, într-o cărticică cu titlul *Rost de poezii, adecă stihuri* (Heliade Rădulescu spunea că a apărut la 1817, dar ediţia care ne e cunoscută e din 1822). După aceasta urmară : *Plîngerea şi tîn-*

gwira; *Valahiei asupra nemulţumirii streinilor ce au dărăpănai -),* S 8 23 (şi aceasta a apărut fără numele lui Mumuleanu, dar că el era autorul ne asigură tot Heliade Rădulescu) : *Caracteruri,* 1825, *Poezii,* 1837. Pe cînd el singur spunea că a scris numai nişte „bagateluri", Heliade Rădulescu îi aducea lauda ca versurile iui sînt „vrednice de cei mai clasici poeţi" şi vorbia despre „geniul' lui poetic. Fără să fi pus în versuri numai „bagateluri", vom vedea că ce spunea dînsul despre poeziile lui se apropie mai mult de părerea pe care ne-o putem face despre ele decît aprecierile exagerate ale biografului său.

Dacă am ţinea samă numai de mărturisirea pe care Mumuleanu o face în prefaţa la *Rost de poezii,* s-ar părea că dînsul puţin a cunoscut din literaturile streine şi a scris mai mult aşa cum 1-a ajutat priceperea lui — în acea prefaţă el se exprimă astfel : „Nimic alt ajutoriu din streine limbi nu am de a împuternici condeiul decît o *Lirică* a lui Atanasie Hristopui ; acestuia la unele din bucăţi am fost următoriu". Tot de acolo însă aflăm că cunoştinţele lui literare mergeau ceva mai departe, pentru că aminteşte pe Raoine şi Boileau, iar, de altă parte, în fruntea cărticelei de versuri din 1822 găsim traduse de dînsul, ca motto, cîteva cuvinte ale puţin cunoscutului autor de epigrame Claude Mermet (1550—1607), aşa că literatura, franceză se vede că nu i-a fost cu totul streină. Dar să ascultăm şi ce ne spune Heliade Rădulescu despre lecturile cu care se îndeletnicia Mumuleanu : „*Nopţile* lui lung, *Meditaţiile* poetice şi *Armoniile* poetice şi religioase ale lui Delamartin aţîţară în poetul nostru dorinţa de a se lua după aceşti mari poeţi". Deci şi pe romanticii francezi i-a cunoscut Mumuleanu şi din Lamartine în special putem presupune că s-a inspirat uneori. Dacă mărturisirea lui nu se potriveşte cu ce găsim la Heliade Rădulescu, putem totuşi să explicăm această nepotrivire ; Mumuleanu a scris prefaţa la *Rost de poezii* cînd compusese cîteva poezii în care se inspirase din Atanase Christopulos ; atunci dînsul nu cunoştea pe romanticii francezi şi numai mai tîrziu a ajuns să-i cetească, cum spune, dealtmintrelea, chiar Heliade Rădulescu, aşa că în chipul acesta se lămureşte ce părea o contrazicere.

Dealtfel, chiar poeziile lui Mumuleanu ne arată cum dînsul, după ce a scris sub înrîurirea literaturei neogreceşti, s-a îndreptat spre cea romantică, franceză. în *Rost de poezii* cea mai mare parte din versuri au ca temă iubirea şi felul cum e cîntată ne aminteşte ce am găsit de atîtea ori la poeţii noştri rău călăuzit! de Atanase Christopulos. Mumuleanu îi întrece chiar în platitudini

şi hi monotonia tînguirilor. Ca să arate ce fire simţitoare era. ia privirile^ galeşe şi ce-i putea da fericirea dînsul găsia repede cîte\ a cuvinte în felul acestora :

Voi să trăiesc răsfăţat
Ş. s. naoriu amure/at.

Cînd întîlnia pe aceea care-1 făcea să sufere tot cu atîta poezie spunea :

.... mdatăş eum *o* văr.
Leşin, mor in joc re şuz,
•S.Vi vorbesc nu simţ, nu ştiu.

Şi cînd mîndria, neîndurarea ei, îl făceau prea mult să se chinuiască, glasul lui scanda amărît :

!).• mm! dor dureri m-au prins,
.-'."piu! i.-.ieii, euptoriu nestins.
Arde, arde neneetat.
Fiâeări scoale necurmat...

'.ac amar dor, moriu in silă
-.i n-am milă cui să ceiu,
A ΛLO sînt fără de milă,
oi -/adar ajutoriu ceiu.

1 ot stihuri din repertoriul pe care îl ştim şi cele patru din urmă sînt aproape la fel cu o strofă a lui Conachi (v. *Apendicele),* aşa că Mumuleanu îşi însuşia, se vede, uneori ce ajunsese să circule din alcătuirile poetului moldovean.

_Mult nu a continuat Mumuleanu să scrie astfel şi se vede că singur nu a mai pus preţ mai tîrziu pe asemenea stihuri, pentru că în *Caracteruri* (pag. 156) îl vedem ironizînd pe aceia care scriau poezii de iubire — la fel, dealtminteri, cu el, aşa că ironia cădea şi asupra lui :

Scriu, coboară din condei
Frumuseţi mari de idei :
..la vezi cum le iubesc eu,
Tu eşti chiar soarele mieu.
Pentru tine mă topesc.
Dacă te văz te iubesc".

Renunţînd astfel de la o vreme să mai versifice destăinuiri de erotism _ comic, ne-a lăsat posibilitatea să vorbim şi altfel de el. în poeziile sale de mai tîrziu, cele publicate de Heliade Rădu-

iescu la 1837, dînsul nu mai aminteşte de „furiile tinereşti", de „pricini de amor" ; tonul e schimbat şi înălţat oarecum, pentru că de data aceasta poezia sa ne dă cîteva reflexii asupra vieţei, învăluite într-o filozofie pe care o cunoaştem de la Rousseau şi poeţii romantici francezi — mai ales în *Meditaţiile* lui Lamartine dînsul găsise ceva ce se potrivla cu sufletul său. Au şi aceste versuri un păcat, acela de a fi prea didactice, de a ne pune sub ochi multe înşirări prozaice, dar ele merită să ne oprească un moment, pentru că din prea marea uniformitate a poeziei noastre de pe la 1820^—1840 ele se desprind cu ceva aparte. Puţină filozofie strecurase Mumuleanu şi în *Rost de poezii* cînd vorbia despre „mărirea", „neputinţa" şi „nemulţumirea" omului, dar cu deosebire în ce a scris mai tîrziu îl vedem stăruind să ne împărtăşească unele gînduri ale lui, luînd atitudini de poet „adîncit în cugetări". Culegerea de la 1837 se deschide cu o poezie, *începutul omului,* care ţine să arate zădărnicia atîtor sforţări ale noastre, minciuna care se ascunde sub numele de civilizaţie — vieaţa adevărată fiind cea simplă, cum voise să ne înveţe Rousseau, ale cărui idei încîntase, se vede, pe Mumuleanu, pentru că aşa încheia dînsul această poezie :

Astfel să făcu pre sine
Omul prea nenorocit.
Iar cît trăi-n simplitate
Fuse foarte fericit.

în cadenţări mai grave altă dată (în *Omul),* exprima astfel ce culesese din meditaţiile lui :

O, ce măreaţă fiinţă e sărmanul muritor,
Ce taină nepricepută, ce lucru spăimîntător,
Ce chip fraget, slab şi tare, ce gingaş şi delicat,
După Dumnezeu el este lucrul cel mai minunat...

La această laudă adusă fiinţei omeneşti reflexiîle lui veniau să adauge un sfat pentru fiecare din noi :

Fiinţa ta şi schimbarea nu ţi-e dat ţie să ştii.
Al tău arhitecton ştie unde-i să te muţi, să fii,
Datoria ta dar este p-al tău stăpîn să-1 măreşti,
Joacă rola ce-ţi e dată aici cît vremelnicc.şti.

După care sfat tot acolo urma altul, pentru ce trebuie să-i spunem sufletului nostru cînd e chinuit de unele întrebări :

Ce te temi atît de moarte ? Ce te turburi în zadar ?
Tu eşti duh fără de moarte, nu te teme de mormânt :
Nu să stinge-a ta fiinţă căci te muţi de pre pămînt.

Deosebit de adînci nu sînt aceste cugetări — sînt simple locuri comune ale unui fel de filozofie, ca şi cînd cetim :

Toate ce lucrează omul
Sînt deşărt, sînt în zadar.

Numai o singură dată Mumuleanu a reuşit să dea o notă mai personală unei idei şi să o învăluie în mai multă poezie — e cînd (în *Vremea — alt chip),* gîndindu-se la nestatornicia lucrurilor pămînteşti, la prefacerile pe care le aduc anii, găsia aceste versuri care, de departe, ne fac să ne gîndim la Eminescu :

Vremea naltă şi ridică.
Vremea face, vremea strică.
Vremea suie şi coboară,
Vremea surpă şi doboară.
Vremea schimbă şi preface
Şi războaiele şi pace.

fel şi colo mai putem spicui iarăşi cîte ceva redat mai poetic :

Tinereţe, tinereţe,
Spuneţi-mi ce v-aţi făcut ?
In ce peşteri, sub ce stîncă
In ce locuri aţi trecut?

N-a gustat din fericire
Lacrămi cine n-a vărsat.

Prieteşug. . . .
Tu floare neveştejită,
Al virtuţii bun izvor.

Nădejde, cerească hrană,
Ce pre muritori hrăneşti.

Şi Iancu Văcărescu am văzut că fusese ispitit să pună filozofie în versurile lui, dar Mumuleanu, oricît ar rămînea în urma contemporanului său ca talent literar, arată mai pronunţate predispoziţii pentru aşa ceva şi accentuează această notă în poezia noastră, aşa că poate fi privit, întrucîtva, ca un precursor al lui Alexandrescu şi Eminescu, care, din felul cum vorbeşte în *tpi-*

tonii despre acest modest înaintaş, se vede că nud privia cu *du* preţul cu care alţii l-au încunjurat.

Pornit spre un vag pesimism, atenuat cele mai de mul **fi >•** :ntr-o „dulce meianhoUe", Mumuleanu căuta mîngîieri în *xi* dinţa, şi aceasta 1-a făcut să scrie cîteva poezii religioase *(N •/;>-teu, Pocăinţa, Cinturea către Dumnezeu, Amor către Dumn* Pentru ce se poate spune despre ele e destul să cităm :

Hăvarsă duh. o, cintare,
Sfmtuiu; celui prea mare
: ..prca-naltule-moărar•.
Xditorule a toate.
Siavă şi mărire; Ţie
UZ v-.–arul *Vn*\ fie \-

Vi \ asile Aaron nu-1 întrecea Mumuleanu cînd stihuia x.t-:el, şi numai pentru că poeziile religioase sînt de tot rare în U ce-rat ura noastră asemenea versuri puteau fi amintite în treacă:.

Ca să mai întîlnim puţină poezie în ceea ce Mumuleanu a îngrămădit aşa dc stîngaci va trebui să trecem la ce a scris din .ui însufleţit de iubirea de patrie şi ;n *Rost <Je poezii* şi în *Caracteran Plingerea şi tînguirea Valahiei,* pe care spuneam că a **folosît-o** Naum Rîmniceanu ca să dea ceva la fel, nu poate fi ţinută în samă, fiind dc tot slabă). Dacă şi aci rămîne mult în urma !ui Iancu Văcărescu, totuşi sentimentele pe care le exprima l-au ajuz.u uneori să găsească o notă mai puţin prozaică — aşa cînd arată % re leagă de pămîntul unde ne-am născut, de „maica patrie

Al ei amar e mai dulce
Decît dulcele strein,
Ş-o urzic-o oreţuieşte
Mai mult ca streinul crin.

Inţelegînd şi el de unde trebuia să vie regenerarea noastră >i cucerit de ideile învăţaţilor ardeleni, nu se putea să nu vorbea.-ă de slava strămoşească, de originea noastră nobilă, de tot ce ne da dreptul să ne socotim, cum spunea, „un neam cu schiptru". Prilejul cel mai bun ca să arate patriotismul lui i 1-a dat întemeierea ţoalei naţionale, începutul eroic pe care îl făcuse Gheorghe Lazar. intr-o odă din fruntea *Rostului de poezii,* această sărbătoare a culturei noastre e întîmpinată de dînsul astfel :

Fraţilor simpatrioţi,
i "n veac nou ni s-au ivit
Cu bune lumini spre toţi :
Ştiinţe **au** întlorit...

Glas din Olimbu pe toţi
Cheamă, vă strigă : „veniţi,
Romanilor strănepoţi..."

Iată vremea au venit
Ca si noi să no trezim...

Datorie'; strămoşeşti
Ni se cade să urmata.
Cu daruri duhovniceşti
Pururea s-o ajutăm.

Alte îndemnuri pe care le da erau dictate tot de patriotismul lui, de gîndul de a vedea neamul nostru luminat şi întărit. Cum pe lîngă împărtăşirea din învăţaturi, din „prea dulcele izvor" al *Un,* îşi dedea samă că şi schimbarea moravurilor trebuia să ne preocupe, de multe ori versurile lui Ie-a prefăcut în sfaturi, dîndu-le un ton moralizator, trecînd chiar la satiră, deşi pentru aşa •ava il lipsiau însuşirile potrivite, fineţea şi darul de a prezenta plastic oamenii şi situaţiile. Tendinţa aceasta de a moraliza o •edem şi în culegerea de poezii de la 1822 şi în cea de la 1837, dar o întîlnim mai ales în *Caracteruri.* LJrmînd pe Teofrast, probabil şi pe La Bruyere (dintr-un pasaj dc la pag. 158 se pare să fi cetit şi pe Moliere), Mumuleanu a încercat să zugrăvească aici pe cei cu anumite apucături, pe linguşitori, îngîmfaţi, făţarnici ş.a., mărginindu-se de obicei la caracterizări generale, dar făcînd desemn aluziuni şi la ce-i era dat să vadă în lumea noastră ; aşa cînd vorbeşte de aceia care se duceau la Ades, la Odesa adică, să-şi risipească banii şl vremea, de femeile care cetiau vreun „romanţ pastoral" ce „le smintea", de ahtiaţii după trai bun care-şi aduceau bucătar din streinătate ş.a. în felul cum înfăţişează unele chipuri cînd şi cînd i se întîmplă să găsească expresii de bună caracterizare : despre cei care dispreţuiesc pe nevoiaşi, pe oropsiţii soartei, spune :

Pe cei mici îi socotesc
Viermi, nu oameni ce trăiesc,

despre cei care nu înţeleg multe :

...cunoştiinţa lor
Este scurtă pă picior,

despre închipuiţii care nu-şi văd cusururile :

Toţi ş-au spart oglinda lor.
Sau sft sc vază nu vor.

Şi în contrast cu metehnele unora şi altora, cînd vine sa nună însuşirile celor aleşi, cuvintele lui pot fi iarăşi citate :

Nobleţea d-o căutăm,
Noi în suflet o aflăm.
Nobil esie-adcvărat
Cine c blînd si-nvăţat...

Atîta putem culege şi din paginile *Caracterurilor* — restul e o lungă, plictisitoare, înşirare de fraze cu apostrofe, epitete care se coboară chiar la vulgarităţi de felul acestora :

Ticăloşi, nătăfleţi.
Gugumani, nerozi, bobleţi,
Ce năpaste, silfi sînt
Toţi nerozii pre pămint...

Ce vită, ce dobitoc
Omul bogat eu noroc !

Dar lăsînd versurile la o parte, altceva găsim în *Caracteruri* ca să ne oprească mai mult : prefaţa, „procuvîntarea" în care Mumuleanu lasă să vorbească unele gînduri care-1 frămîntau, arată răspicat convingeri ale lui pornite din constatări triste pe care Ie făcea asupra oamenîlor de la noi şi din dorul de a vedea un suflet nou străbătînd întreaga noastră vieaţă. Prefaţa aceasta, care ea singură e o carte — cuprinde aproape o sută de pagini — este ca profesiunea de credinţă a unui patriot luminat : Mumuleanu nu s-a sfiit să spună în ea multe adevăruri, dureroase pentru noi, dar care trebuiau ştiute, puse sub ochîi celor care trăiau în lîncezeală, în huzurul unor mulţumiri tîmpitoare. în unele păreri dînsul se întîlneşte cu Conachi, dar îi este superior acestuia prin cercetarea mai adîncă a păcatelor noastre, prin străbaterea mai în larg a criticei luî agere, necruţătoare, şi prin tonul vehement în care vorbeşte — cuvintele lui cad nervoase, turmentate, ca strigăte ale unui suflet chinuit de ce vedea în jurul lui. Cum Conachi găsia că de la streini am luat multe apucături rele, tot aşa Mumuleanu punea pe sama molipsiţilor de la alte neamuri atîtea păcate ale noastre :

„De la unii am luat desfătările, plimbările, jocul cărţilor şi cheltuielile cele peste seama noastră... Şi de la alţii zavistiile, neunirea, hrăpirea, întrecerea la cinste, stricarea sîngelui şi mîndria, păcătui cel neiertat."

Ce i se părea că otrăvise mai mult sufletul nostru era goana după vieaţă uşoară, ameţirea în desfătările şi luxul procurat oricum, cu istovirea averilor şi jertfirea cinstei :

„Lucsusul ce stinse şi dărăpănă atîtea noroade şi republici sa întinse atît şi în neamul nostru cît fieşcare cîrmuit de capriţia sa pune numai poftele sale obiecturi înainte, întrebuinţînd felurimi de mijloace spre lăcomia nesăţioaselor pofte...

Lucsusul este boier acum şi boierul slugă lucsusului. O, ce ruşine a neamului văzîndu-ne într-aceasta stare !"

Stăpîniţi de patimi urîte, cufundîndu-ne în „noaptea poftelor", am uîtat virtuţile strămoşilor, cumpătarea, „semplitatea", bunui rost în toate, preţuirea munceî care dă mulţumiri curate :

„Beţi toţi de beţia ambiţii, vrem fieşcare a fi nobil, cinstind numai rangurile şi dregătoriile şi nesocotind meşteşugurile şi lucrarea pămîntultti, din care iese îndestularea şi fericirea neamului omenesc".

Nici credinţa nu mai e ce era altădată : cei mai mulţi s-au înstreinat de ea, pentru că de tineri sînt crescuţi în dispreţul celor sfinte : „nicî cea mai bună maică, ce este dascăl de moral fiilor săi, nu ştie nici catihismul care este temeiul legii şi credinţii noastre" — grija de o bună creştere nu se vede, dealtmintrelea, deloc, pentru că „mai mult iubesc maicile plimbările şi conversaţiile decît pe scumpii lor fii şi plăcut le este a petrece vremea şi a să zăbovi întru defăimări şi bîrfeli zadarnice decît a să deprinde în lucruri căsnîceşti".

Urmarea tuturor acestora : lipsa de „moral religios" şi „poli ticesc", atrofia multor sentimente, întunecarea vieţei, înrăirea, egoismul. Numai alte deprinderi, numai altă educaţie, numai luminarea sufletelor prin tot ce este moral ar putea schimba societatea noastră, i-ar da acel simţ înalt al datoriilor reciproce care „leagă împreună pre cel slab cu cel tare, pre bogatul cu săracul, pre orăşan cu ţăranul şi pre împăratul cu păstorul".

Dar pentru ca sufletele să se schimbe nu trebuie numai pilde de moralitate, ci şi învăţătură, răspîndirea de cunoştinţe pentru hrana minţei. Şi învăţătura însă a rămas în urmă la noi, nu o cinstim cum se cuvine :

„Compatrioţii noştri mai bucuroşi dau o sută de lei pe un mod nou să fie modist, decît zece lei p-o carte să fie înţelept ; nu este la noi beţia învăţătureî...

Sîntem goli de toată învăţătura care face pre om să să cunoască pre sine."

De aceea la noi cei învăţaţi sînt nebăgaţi în samă, ."ă-u oameni mari numai bogaţii şi cei cu stare, iar cei ce ştiu -reva ş-au talanturi, neavînd acestea, nu sînt oameni mari" şi „ttui mult să cunoaşte un pîrcălab bogat... decît un bărbat ce ar scrie".

Ca să nu mai rămînem în întunerec se cade să cultivăm „nepreţuitele ştiinţe ale filosofii" şi mai ales poezia, pentr,- ca prin ea şi alte neamuri „au luat începere întru învăţăturile lor, «i poeţii sînt cei mai vestiţi şi lăudaţi de veacuri pentru jem). >i talantul lor". Vom fi un neam luat în samă numai cînd se •/.«• găsi mai mulţi şi printre noi care să slăvească ce înalta sul?;eie, ce le face să înţeleagă puterea care veşniceşte gîndurile şi faptele •

„Legătură a nemuririi !... arătă-ne noao Eliconul şi Oin.slm!, ca împreună cu Muzele să înstrunăm lira lui Apolon şi, cv.uînd c-o armonioasă şi dulce melodie cîntarea cunoştinţelor, să ne irite ele în urmă şi celorlalte naţii, în scurt să ne facă fraţi |>r şi prieteni Omirilor, Ovidilor, Metestazilor şi Răşinilor. Destui -MXI dormit, vremea este să ne deşteptăm, să ne grăbim a intra în Templu lor ca să nu mai rămînem afară, umblînd întru întunerec- "

Plecînd de la critica moravurilor noastre, Mumuleanu ajungea astiel la literatură, dar în legătură cu ea nu se putea să nu -e gîndească la ce preocupa şi pe alţii, anume buna îndrumare ;e trebuia dată limbei noastre pentru a o îmbogăţi şi moderniza, j.şa ca să nu rămînem nici aici în urma altora. Luînd pildă de la frincezi, dînsul spunea că pentru „cultivirea" limbei noastre nu trebuie să ne arătăm prea timizi în împrumutarea de forme nouă pentru motivul că i s-ar schimba înfăţişarea şi ar ajunge greu de înţeles unora. Orice limbă cultă cuprinde forme, expresii care nu pot fi pricepute de oricine şi cei care se servesc de ea, scriitorii, nu trebuie să ţină samă dacă cineva maî puţin cult nu-i va înţelege totdeauna, deoarece ei nu scriu „pentru lumînărari şi pentru croitori neînvăţaţi". Pentru ca limba noastră să nu fie prea înapoiată, să poată rivaliza cu alte limbi culte, în special cu traoceza, mijlocul cel mai bun e să recurgem la împrumuturi din fiîineşte :

„Nimic să nu ne proprească sărăcia limbii noastre, căci mai ei latina este izvorul de unde s-adapă toate lîmbile Europii şi orice idei şi ziceri ne-ar lipsi nici să ne ruşinăm a lua, nici sa ne sfiim zicînd că nu e rumânească, că vremea le va face cunoscute deob.şte in neam, precum s-au făcut multe greceşti şi slavoneştî".

Cu atît mai mult noi sîntem îndreptăţiţi să ne ajutăm astiei cu cît alţii care nu sînt de neam latin s-au gîndit să-şi îmbogăţească limba, astfel, de pildă, ruşii „carii au pă slavoana toarce hogata şi încă au luat o mulţime de ziceri din limba latineasca A.

Susţinând asemenea păreri, Mumuleanu nu înţelegea totuţi că limba noastră trebuie mult schimbată, relatinizată în totul ; deş; era influenţat de cărturarii ardeleni — îi aminteşte în prefaţă şi se vede că-i cetise cu pasiune — cu toate acestea nu i-a urmat ir exagerările lor. S-a arătat tot aşa de cumpătat ca şi Conachi i" ce priveşte prefacerea limbei noastre, cum se poate vedea din ce •pane în altă parte pentru a preciza ideile lui asupra împrumuturilor din latineşte, cum şi asupra caracterului limbei noastre aţi cum trebuie păstrat :

„Să luăm numai acelea care ne vor fi lipsă de la greci şi de la latini, iar cele sloveneşti vorbe şi ziceri cîte sînt dulci la auzul nostru şi cîte sînt prea deobşte în norod să le întrebuinţăm, iar c;ic sînt aspre de fărîmă limba şi dinţii noştri să le lăsăm'.

Acestea sînt ideile pe care Mumuleanu a ţinut să le arate în prefaţa *Caracterurilor,* cu cuprinderi largi ale vieţei culturale de la noi şi cu convingerea că nu puteau li neluate în samă, penii u că plecau din gîndul de a vedea pe romani ridicaţi în rîndurile celor care au conştiinţă de puterea şi mărirea lor. „Toate neamurile au naţională mîndric'", spunea Mumuleanu către sfîrşitul piefaţei lui şi asemenea cuvinte au în ele destul ca să-1 socotim printre cei al căror suflet a vibrat pentru înălţarea românismului. Dacă a dat prea puţin literaturei, daca a rămas departe de adevăraţii poeţi, ce a scris în acele pagini ale *Caracterurilor* îi dau dreptul la o amintire cu cîteva laude, mai ales cînd numele său e de obicei ignorat, în umbrirea pe care au lăsat-o asupra Iui unele versuri nenorocite.

A. i'\\\

Alături de aceia cave căutau să dea poeziei noastre înfăţişare mai literară şi să derive spre ea ce găsiau la scriitorii, mai bine ori mai rău aleşi, din alte ţări, după 1820 întîlnim pe tir poet care urmează alta cale scriind ajutat nu atîta dc cultură, tîi. de temperamentul său şi adresîndu-se celor mai puţin exigenţi, celor care puteau să se mulţumească cu o literatură uşor desfătătoare sau de bune intenţii practice, de elementare moralizări. Acest poci ne aduce întrucîtva aminte de Vasile Aaron şi Ion Barac, pentru că şi ei a stăruit sa scrie pe înţelesul tuturor şi a fost iarăşi foarte popular, dar se deosebeşte totuşi mult de cei doi stihuitori ardeleni prin felul vioi şi atrăgător în care a scris, prin mai bun» înţelegere a sufletului celor de jos şi, cu deosebire, prin atmosfera în care ne duce, caracteristică unei părţi din, lumea de

!a noi, cea de la marginea oraşelor, plebea mahalalelor, cu moravurile ei speciale, de mult orientalism.

Cel care a adus această notă în literatura noastră era un pribeag venit de peste graniţă şi era numai pe jumătate român. Fiul unui căldărar, de origine român, şi al unei grecoaice (Tomaida), Anton Pann s-a născut la Slivden, în Bulgaria, la 1794. Multă învăţătură nu putu căpăta în mediul în care şi-a petrecut copilăria, învăţă atîta carte cît să poată ceti, şi cum avea aplecare spre „muzichie" căută să ajungă un bun cîntăreţ de biserică, ceea ce avea să-i fie de folos mai tîrziu în vieaţa lui zvîntitrată. După moartea tatălui său, în timpul războiului ruso-turc dir. 1806, împreună cu mama şi doi fraţi ai lui părăsi Bulgaria pentru a trece în Basarabia. Acolo, la Chişinău, talentul de cîntăreţ îl ajută să-şi cîştige existenţa, fiind primit printre coriştii unei biserici. La 1812, pentru a nu fi înrolat în armata rusească ce avea sa lupte împotriva lui Napoleon, plecă din Basarabia pentru ca să vie la Bucureşti, unde îl găsim, rînd pe rînd, ca paraclisier la biserica de la Olari, cîntăreţ, „devteriu", la sfinţi şi dînd ajutor lui Petru Efesiul, unul din grecii pricepuţi în muzica eclesiastică ce deschisese o tipografie pentru cărţile dc psaltichie. Reputaţia pe care şi-o făcuse ca bun cunoscător a! muzicei bisericeşti îi dădu mai tîrziu, în 1827, un loc de profesor la seminarul de la Rîmnicul-Vîlcei. Stătu însă numai un an acolo pentru că într-o zi, vrăjit de ochii unei nepoate a stareţei de Ia Mănăstirea Dintr-un lemn, fugi cu ea la Braşov unde tot meseria de cîntăreţ avea sa-l ajute la nevoie, căci intră ca psalt la biserica Sf. Nicolae. Cum începuse să se vorbească în ce împrejurări plecase de la Rîmnic, trebui să părăsească şi Braşovul pentru ca să se întoarcă la Bucureşti, unde fu numit „profesor de muzică al şcoaiei naţionale". Mai tîrziu, la 1843, folosindu-se de practica pe care o căpătase pe lîngă Petru Efesiul şi pentru a-şi înlesni tipărirea scrierilor, înfiinţa o tipografie. Uitînd zvăpăierile tinereţei, lăsînd petrecerile cu tovarăşi veseli, fiind acum un om cu rostul lui, restul vieţei pînă la moarte (2 novembrie 1854) l-a petrecut desfăşurînd multă activitate, tipărind mereu poezii, cărţi de cîntări bisericeşti, calendare ş.a.

Cum preţuia singur ce scrise o spunea Anton Pann în prefaţa la *Fabule şi istorioare,* 1841, unde vorbia şi de silinţa pe care şi-o dăduse ca să se cultive aşa cum îl ajutase împrejurările :

„...n-am învăţat nici o limbă din cele poleite. în anii cruzimei mele, de ar fi fost şcoli ca acum şi de învăţam vreo limbă

din cele lăudate, nu era să mă joc cu astfel de lucruri mici, ci era să traduc osebite cărţi care să mă folosească şi pe mine şi pe alţii. Eu mă mulţumesc că am putut face şi atîta în ceasurile mele cele vacante, decît să le petrec nimica făcînd. De veţi găsi vreun cusur în stil, nu aveţi drept să mă osîndiţi, fiindcă m-am desvinovăţit, spuindu-vă că eu altele n-am învăţat decît din mica copilăria mea mi-am bătut capul ca să ajung desăvîrşit în meşteşugul muzicii bisericeşti, în care am şi izbutit... După ce am isprăvit cărţile de mai sus numite... m-am apucat a aduna şi a face cîte o carte din cele politiceşti, încet-încet, învăţîndu-mă singur... într-aceste cărţi, domnilor, puteţi găsi destule cusururi, căci, după cum am zis, dascăl mi-am fost singur, pentru care nu mă sfiesc de dumneavoastră carii cunoaşteţi şi ştiţi poezie ce va să zică, ştiind că cei înţelepţi niciodată nu defăima, ci mă tem de aceia ce măsoară rîndurile cu compasul sau cu beţişorul şi zic că un rînd este mai lung decît altul... Cu toate aceste eu tot nu mă opresc a tipări şi a nu le da în critică şi altele, pentru că m-am obicinuit a nu şedea fără lucru, ci scriind cîte ceva mi să pare că-mi petrec vremea foarte dulce."

Cuvinte ale unui scriitor puţin pretenţios, şi din ele aflăm că Anton Pann ţinea mai mult la tipăriturile lui bisericeşti decît ia ceea ce-i zicea literatură „politiceasca". Totuşi aceasta îl făcuse popular şi vom vedea îndată ce aducea ca ea să fie bine primită de mulţi cetitori. Nu vom aminti toate scrierile pe care le-a publicat dînsul, pentru că ele pot fi urmărite în bibliografia pe care a dat-o G. Dem. Teodorescu *(Operele lui -Anton Pann,* Bucureşti, 1891 ; o altă broşură a aceluiaşi, apăruta la 1893, cuprinde biografia scriitorului nostru). Vom da numai pe cele cunoscute şi din care se poate vedea cu ce fel de poezie se îndeletnicea Anton Pann — acestea se înşiră astfel după anul apariţiei (unele din ele au fost mereu retipărite) : *Cîntări de stea,* 1822 ; *Versuri muzic eşti ce se cîntă la naşterea Mintuitorului nostru Is. Hr.,* 1830 (cu un adaus de „cîntece politiceşti morale") ; *Poezii deosebite sau cîntece de lume,* 1831 (unele „culese de alţii", iar altele „originale") ; *Îndreptătorul beţivilor,* 1832 ; *Hristoitie au şcoala moralului, care învaţă toate obiceiurile şi năravurile cele bune,* 1834 ; *Noul Eratocrit,* Sibiu, 1837, după traducerea din greceşte a lui Dionisie Fotino, în colaborarea cu Tudorache Iliad (sînt adause şi cîteva „cînturi" scrise de el şi de alţii) ; *Fabule şi istorioare,* 1839, 1841 ; *Poezii populare,* 1846 ; *Memoria focului mare în Bucureşti din zioa de Paşti, anul* 1847 ; *Proverburi sau Povestea vorbei,* 1847 (o ediţie amplificată în 1851—1853) ; *Pocăinţa omului dezmerdat sau vorbire între suflet şi trup,* 1849 ; *înţeleptul Arhir,* 1850 ;

Spitalul amorului, 1850—1852 ; *Cintâloml beției,* 1851 ; *O șezătoare la țară sau Povestea lui Moș Albii,* 1851—1852; *Triumfa: b'Uci,* 1852 ; *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea,* 1853 ; multe versuri a publicat Anton Pann și prin diferite calendare (v. mai ales cel apărut la 1854).

Chiar numai din titluri și din lămuririle date după eie se poate vedea cum alcătuia Anton Pann scrierile lui și ce împestrițate sînt — un amestec de tot ce prinsese dintr-o parte ori ciintr-alta sau îi trecuse prin minte și-1 ispitea să fie pus în versuri. Cum a petrecut copilăria în mediu strein, de acolo a adus uneie reminiscențe pe care mai tîrziu s-a gîndit să le redea românește : cîteva povestiri pe care le-a tipărit și chiar cîteva poezii smt ecouri clin literatura populară bulgărească, turcească, greceasca, din acel folklor balcanic care-i era bine cunoscut și care î se părea că poate fi oferit celor de la noi ca o cetire „de petrecere". Pe lîngă acest exotism naiv, rudimentar, întîlnim nota românească în care dînsul a îmbinat ce era popular, și țărănesc și orășenesc. Vieața și literatura populară îl atrăgeau prin ceea ce se potrivia cu sufletul lui și Anton Pann e printre cei dintîi care au cîntat la noi binefacerile traiului simplu, patriarhal, nu msă în versuri care ar arăta că simțise toată poezia rusticitate!, cum se poate vedea din ce spunea în *Poezii populare* cînd înfățișa astfel vieața țărănească în contrast cu cea orășenească :

Ferica și iar ferice
O mie de ani pociu zice
Do viața țărănească...
Desi-i ziceam mojicească...
K! într-adevăr trăiește,
Că orcum se mulțumește.

...noi orușcni născuții
Și civilizați crescuții,
Ce mmcăm nu ne hrănește...
Fel de patimi ne-mpresoară
Și mii de griji ne omoară.

In călătorii la țară, dar mai ales în atingerile cu cei de \v..~ de la oraș, printre care și-a petrecut vieața, dînsul a avut prilej sa cunoască obiceiurile celor din popor, vorbirea lor, să-i audă povestind ori cîntînd între ei, pentru ca pe urmă sa pună în vre* cărticică ce auzise de la unii și alții. Mai rar a rne-s mai departe, pentru că, după propria-i mărturisire, cultura lui literară nu-i îngăduia așa ceva : vreo carte care-i căzuse în mina, și nu din cele de samă, numai întîmplător a fost „poezită în versuri" de el.

hidreptindu-se spre literatura populară, Anton Pann nu a înțeles totuși sa ne-o împărtășească neschimbată ; nu-i putea trece prin minte așa ceva, pe vremea lui — în cazul acesta ar ti fost un bun folklorist și cel dinții la noi. Pentru el un cîntec popular era numai prilej de a da altora ceva plăcut la cetire cu schimbări, adausuri ale lui care i se păreau bine găsîte, înfloriri de bun-gust, dar pe care noi le judecăm altfel. Cum proceda el ne arată bine ce a dat în fruntea *Poeziilor deosebite ;* acolo găsim cîteva poezii populare, *Jiarm, Tunsul* ș.a., dar nici una nu e redată în autenticitatea inspirației populare — dovadă versurile cu care se încheie a doua baladă :

Muite rele a făcut,
Dar în timp lung n-a ținut,
Dumnezeu nu 1-a răbdat,
Curîiid în cursă 1-a dat.
Cu moarte 1-a pedepsit.
Viata rău s-a sfîrșit.

Despre felul cum Anton Pann adăuga de la el ne dau și mai înalt o pildă aceste două strole strecurate în cîntecul foarte răspândit altădată, *Mugur, mugur, mugurel:*

Păsărelele în crîng
Sa-ți cînte-mprejur se string,
Fluturașii frumușei
Volteaz-asupra-ți și ci,
Și Amorul cu areșor
Te ocolește în zbor
ș-unde vede tinerei
Aruncă săgeți in ei.

Ciudată apariție a lui Amor printre fluturi care „voltează", >i«d la început „mugur, mugurel" răsuna ca un început de doină. Și ce să mai zicem de acest dialog între un flăcău și o fată de la țară care vorbiau ca și cînd ar fi cetit versurile care delectaa pe sentimentalii saloanelor ?

— Am auzit, puică, bine
Că m-ai fi uitat pe mine
Si dai altuia guriță
Seara cînd ieși la portiță...

Păcat de așea iubire,
C-a iost în despreţuire !

Surda ţ-a fost jurământul,
Că nu l-ai ţinut cuvîntul.

— Te rog. neică, neiculiţă,
Vin' diseară la portiţă...
Că mă jur pe al tău nume :
N-am iubit pe altu-n lume.

Dar pentru Anton Pann toate mergeau bine la un loc, şi ce avea naivitatea inspiraţiei populare şi floricelele artificiale pe care le găsise la unul ori altul dintre Văcăreşti sau la Conachi.

Alteori, procedînd invers, intercaiînd versuri populare printre cele alcătuite de el, ajungea la aceleaşi împărecheri false, la aceeaşi poezie hibridă :

Tirană streinătate,
Mult ai fost fără dreptate...
Că din tinereţe crude
Pierdui părinţi, pierdui rude...
Căleai din piatră în piatră,
Nu făcui din streini tată,
Şi căleai din urmă-n urmă.
Nu făcui din streini mumă...
Ah, nădejde cu dulceaţă,
Tu-mi mai insufli viaţă.
Mă mîngîi gîndind la tine,
Dar eşti departe de mine.

Frumoasele versuri dintr-o cunoscută doină a înstreinărei sînt înecate aici în expresii de poezie cărturăreasca aşa cum se pricepea s-o scrie Anton Pann.

Din multe poezii de la ţară pe care se vede că le cunoştea, nici una nu a rămas nealterată de el ; dealtfel, termenul de „popular" îl înţelegea altfel decît noi, cei de azi ; numia aşa orice scria dînsul pentru a fi cetit de mulţime (chiar culegerea din 1846, *Poezii populare,* nu cuprinde cîntece de la ţară, cum s-ar părea după titlu, ci compuneri proprii ale lui). Pentru Anton Pann elementul popular era numai un ingredient literar la care recurgea după bunul lui plac, împrăştiîndu-1 printre stihurile lui şi fără să se întrebe dacă era bine pus acolo (v. şi *Apendicele).*

Dar pe lîngă doine, strigături şi chiar cîte o baladă pe care le luase din popor ca să le treacă în repertoriul său, Anton Pann a folosit pentru culegerile lui şi cîntecele „orăşene", adică pe acelea care erau tot populare în felul lor, dar aveau nota specială

pe care o cunoaştem şi azi din cum se cîntă prin mahalale. Pe acestea nu-i fusese greu să le cunoască de la lăutari, şi de la ei a cules multe, foarte multe, cum, dealtfel, tot de la ei putem presupune că auzise, prefăcute fireşte, înainte de a fi prefăcute de el, cîteva din cîntecele de la ţară. Poezii de acestea „orăşene" a publicat Anton Pann în diferitele broşuri pe care le-a tipărit pînă pe la 1850, dar pe urmă s-a gîndit să le strîngă la un loc, adăugind şi altele, pentru ca să le pună la îndemîna cetitorilor într-o singură culegere. Acestei culegeri i-a dat numele de *Spitalul amorului* şi în prefaţa ei lămuria astfel titlul pe care-1 alesese : „Socotesc că nu făr' de cuviinţă am întitulat această ediţie *Spitalul amorului,* căci în coprinderea-i nu veţi vedea decît plîngeri de inimi rănite, suspinuri de piepturi săgetate, tînguiri de dureri cumplite, oftări şi tot felul de văitări din pricina Amorului : întocmai ca într-un spital în care se află mulţime de ostaşi loviţi în bătaie şi răniţi de tot felul de arme, carii îşi arăt ranele şi îşi spun durerile, cerînd ajutorul doftorilor". Fără să cuprindă numaî poezii de dragoste, *Spitalul amorului* e maî mult un fel de bazar poetic în care vedem înşirîndu-se cîntece lăutăreştî, „romanţe" cum le dau şi astăzi culegerile „Dorului" — cărticelele lui Anton Pann au fost doară premergătoarele acestuia — doine ori hore de la ţară, aşa cum am văzut că obişnuia dînsul să le redea, pe urmă şi poezii ale Văcăreştilor (mai ales Alecu Văcarescu pentru care avea o deosebită predilecţie), ale lui Mumuleanu şi altora, dintre care unele, deşi netipărite, ajunsese să fie cunoscute de Anton Pann, ca şi de alţii, din răspîndirea pe care o căpătase, la care ştim că aveau partea lor mai ales lăutarii. Cele mai disparate versuri stau astfel alături în această colecţîe din care Anton Pann a voit să facă un fel de antologie potrivîtă cu gustul celor cărora se adresa : lîngă O, *iubita mea cea dulce, Bată-l Dumnezeu d-amor, Adio, n-am cuvinte, Copilită fragă, Frumoasă bobocică,* vin să se înşire *Codre, codre înfrunzit, Oltule, Olteţule, Vine cucul de trei zile* şi curiozîtăţî de poezie modernizată, cum se înţelegea atunci, *Veghez ca filomela, O, ce angelesc consert* ş.a. Din toate fiecare putea alege ce-i plăcea şi în felul acesta unii şi alţii ajungeau să fie mulţumiţi cu poezia care li se da.

Dar în *Spitalul amorului* Anton Pann a pus şi versuri de ale lui, cîteva numai pentru că altele sînt risipite prin celelalte culegeri, şi să vedem acum ce aduce el cînd vine să-şi zică „original", după ce l-am cunoscut ca popularizator al cîntecelor altora.

La ceva deosebit nu ne putem aştepta. Cînd din poezia populară nici discernămîntul lui, nici spiritul vremei nu-1 ajutau sa ştie ce sa aleagă, ce i-ar fi arătat frumuseţile ei, cînd schîmo-

nosirile lăutăreşti erau pentru el pilde bune de urmat, cînd literatura poetica, atîta cita ajunsesem să o avem, îl îneînta mai mult cu improvizaţiile ei uşoare şi de erotism atingînd vulgaritatea, numai poezii înalte nu putea să ne dea Anton Pann. în tinereţe a scris şi ei versuri de „amor" cu acrostihuri, după obiceiul de atunci, şi cu dulcegării sentimentale pentru care era în măsură să dea. ceva mai mult decît alţii, chiar melodiile, „modurile", pentru că doar era meşter în muzichie. A cîntat deci şi el, suspinînd :

Ah. o păsărică
Mult odih.nu-mi strică.
Tot pricini inii face,
Nu mă lasă-n pace.

Din acrostih aflăm cine era „păsărică" : îi zicea Anica, nepoata stareţei care 1-a făcut să lase „dăscălia" de la Rîmnicul-Vîlcei şi care altădată, de departe, în peregrinaţiunile lui amoroase, îl făcea să cînte invocînd luna :

Luni'.~i luminătoare
Şi stele strălucitoare,
Luminaţi mai eu tărie
Scumpa mea călătorie ;

Daţi lumină înfocată
Prin cărarea-nUmeeată,
Să vă/, drumul d-a mă duce
La iubita mea cea dulce.

Şi cînd, fugind de la Rîmnicul-Vîlcei, a pribegit prin munţi cu tovarăşa lui de patimă, peripeţiile acestei pribegii s-a părut că nu puteau rămînea nepuse în stihuri şi a început să fredoneze atunci pe cărările pe unde rătăcea :

Munţilor, fiţi mărturii
Că prin voi călătorii,
Cu sufletul plin de dor
Şi inima de dogor.

Să maî amintim cum uneori vorbia şi de „dogorul'^ altora ? Pentru cum înţelegea el poezia nu e poate de prisos — să-1 ascultăm deci :

Primăvara cum s-arată...
Multe inimiori răneşte...

Anii plec la riu pă vale.
De să răcoresc în cale ;
Alţii ies la Olt, să plimbă,
Vîntu-i bate, doru-şi schimba ;

Anii la Inăteşti afară
isi potolesc a lor pară
Şi de văd că nu le trece
Beau şi cîte-o apă rece.

Cronică de provincie rimată, un fel de lîteratură care după Anton Pann avea să reapară prin ziare cu coloane distractive pentru anumiţi cetitori.

Ca scriitor popular, Anton Pann a lăsat însă şi altceva, de care se poate ţinea mai mult samă. Ascultînd glasul celor de jos, dînsul a adunat pe lîngă cîntece şi acele crîmpeie de filozofie populară care, în cîteva cuvinte, exprimă experienţe ale vieţei, judecăţi asupra oamenilor şi cuprind în ele sfaturi, învăţături morale. De acestea s-a folosit ca să scrie *Povestea vorbei* în spirit vioi, atrăgător şi cu multe expresii caracteristice vorbirei populare. Plecînd de la cîte un proverb, Anton Pann s-a gîndit că poate îi luat ca motiv de parafrazări, de dezvoltări, şi adueîndu-şi aminte de ce auzise de la alţii, punînd singur ceva ce se potrivia cu înţelesul cutărui proverb, a ajuns să dea temelor populare o notă nouă, să prefacă într-o înşirare de „poveste" cugetările izvorîte din înţelepciunea poporului.

Alături de *Povestea vorbei* trebuie pusă O *şezătoare la ţară,* deşi se deosebesc întrucîtva. Şi aici găsim, ici şi colo, pilduiri de proverbe, povestiri din care să reiasă vreo învăţătură, dar tonul general e altul, naraţiunea e prezentată aşa ca să fie înainte de toate distractivă şi în ea sînt împletite multe glume şi situaţii comice. Pe scurt, cuprinsul *Şezătoarei la ţară* — care avea să fie continuat, dar sfîrşitul a rămas netipărit — e acesta. Un ţăran. Moş Albu, pleacă din Bucureşti şi, trecînd pe la Colentina, rătăceşte pe cîmp, pentru că o ceaţă deasă îi ascunde drumul. Umblînd aşa noaptea, i se întîmpla să cadă într-o groapă unde stătu pînă în zorii zilei, cînd, strigînd să-i vie cineva în ajutor, se îndreptară într-acolo nişte copii care, văzîndu-1 plin de noroi, îşi închipuiră că e Dracul şi alergară în sat să spună ce au văzut. Oamenii din sat porniră încotro se găsia Moş Albu şi, înţelegînd întîmplarea, după povestirea lui, îl ajutară să-şi urmeze drumul. Mergînd mai departe, Moş Albu ajunse într-alt sat, unde petrecu noaptea, bine găzduit. A doua zi pornind iar la drum, cam pe două cărări, şi

fiind arşiţă mare nu putu face mulţi paşi înainte şi căzu grămadă. Trecind pe acolo un ţăran, îl luă cu el în car şi-1 duse la dînsul acasă. Acolo căzu în mijlocul unei şezători, prilej pentru el să asculte ce spunea unul ori altul şi motiv pentru povestitor sa ne înfăţişeze vieaţa de la ţară într-o asemenea împrejurare. Urmează astfel descrierea şezătoarei unde flăcăi şi fete spun basme, glume, tălmăcesc ghicitori şi vreun ţăran bătrîn, de-alde Moş Neagu, istoriseşte vreo snoavă. Cum la şezătoare se întîmplase să vie şi arendaşul moşiei boiereşti, grecul Kir Ianî, iată-1 şi pe el amestecîndu-se în vorbă. Apariţiunea lui o înţelegem — e personajul comic pe care-1 vom întîlni şi mai tîrziu, în teatrul lui Alecsandri, pentru că nu era greu de găsit şi aducerea lui în scenă putea uşor provoca rîsul. Efectul comic era asigurat cînd Kir Iani începea sa vorbească aşa, în româneasca lui stricată :

...chind am fost la Bucureşti

Am ţinut iu un han mare la straza la Tirchilesti.
Avem la el una cricima, una iar cu bacalii,
Şi una bragagirie, ostoson trii prăvălii...
Atunţe io părăluţe am chistigat chitevas.
Am luvat moşia asta si am făcut arendaş.

Cei pentru care era scrisă *Şezătoarea* s-ar fi putut să nu facă haz de vorbele stîlcite ale grecoteiului ? Şi tot aşa cînd li se povestia vreo snoavă cum e aceea cu negustorul care întîlnind pe un nerod stau de vorbă astfel :

„De unde vii, măi creştine ?" El : „Ia din sat de la noi.'"
îl întrebă negustorul : „Din care sat de la voi ?"
El începu să-i arate cu mîna către un deal :
•— Iacă d-acolo, zicîndu-i, tocma pe supt acel mal.
— Bine, negustorul zise, dar ce sat este nu ştiu.
— Satul nostru, el răspunse, şi eu de acolo viu.
— Nu aşa, mă ! iar îi zise, ci te-ntreb că acel sat
Pe a cui moşie este şi cum este botezat ?
— Moşiile, el răspunse, nu ştii că sînt boiereşti ?
E a coconului nostru ce sade la Bucureşti,
Iar satu-1 botează popa ca şi pe la alte părţi
Cu apă-ntr-o căldăruşă cum îi scrie lui în cărţi...
— Da cine este mai mare decît toţi la voi în sat ?
— Nea Chiţu este, el zise, că e mai mare decît toţi,
E atît lung cît la umăr s-ajungi cu mîna nu poţi...
— Nu zic aşa, măi creştine !... Of ! mi-e silă să-1 ascult...
Ci de cine aveţi frică voi aci în sat mai mult ?

— Aoleu ! de taurul popii frică groază ce-avem,
Cind vine de la păşune fugim de el cît putem.

In povestirea lui, Anton Pann a introdus, schimbîndu-ie, •cum obişnuia, şi doine, balade (cum este aceea a lui *Ghiţă Cătănuţă)* şi strigături ; pentru circumstanţă a compus chiar el cîte ceva, în care a reuşit să redea mai bine spiritul popular, ceea ce a făcut ca asemenea cîntece să fie socotite ca adevărat din popor, •cum i s-a întîmplat lui Alecsandri cînd în seria *Horelor* din colecţia lui a reprodus cîteva versuri (v. nr.-ele 31, 32) care se vede că sînt luate de la Anton Pann.

Oricît de artificială ar fi uneori şi O *şezătoare la ţară,* pentru că multe din scene sînt cam silit legate între ele şi Moş Albu vorbeşte adeseori ca la oraş, cărturăreşte chiar, totuşi alcătuirea aceasta a lui Anton Pann are meritul de a fi desprinsă din vieaţa poporului nostru, dîndu-ne cîteva icoane de la ţară cu tot pitorescul lor. Şi găsim în ea, mai ales, ceva din voioşia, humorul şi spiritul muşcător al poporului, pe care Anton Pann se vede că le înţelesese, şi le însuşise într-o oarecare măsură, izbutind să le redea destul de bine cînd i se întîmplă să-şi stăpînească pornirea spre ciudăţenii de rău-gust, spre trivializare chiar.

„Duhul" nu-i lipsia, incontestabil, acestui scriitor original în felul lui, cum arată şi epigrame ca acestea, pe care le-a tipărit la sfîrşitul *Triumfului beţiei* — una vorbind despre cineva dat patimei băuturei :

Cit a trăit niciodată apă n-a cerut să bea ;
Cînd vrea vreun rîu să treacă ochii pe pod închidea

şi alta :

Aici zace nevasta mea, din bună norocire,
Zace atît pentru a mea, cît ş-a ei liniştire.

I-a lipsit însă cultura, cum, dealtfel, am văzut că singur o recunoştea, aşa că mărturisirea lui proprie ne face să-1 judecam după modestia pe care o arăta.

Fire cu expansivităţi de rudimentar, cu imaginaţie care nu se ridica prea sus, Anton Pann nu putea da decît ce am văzut şi a scris mai mult glumind, pentru ca să înveselească pe alţii, să-i facă să petreacă cîteva ceasuri plăcute, aşa cum le căuta şi pentru el şi cum a ţinut singur să o spună odată în aceste versuri care •dau toată „filozofia" vieţei lui :

Nu voi mărire, nici bogăţie,
Nu voi mărire, nici avuţie ;

Nis voi simţire, nu voiesc minte,
Nici isiecicne. cit bob de linte,
C-aceste toate cin' le voieşte,
Cit le-nmu!ţeste. să amăreşte.
i'.u voiesc pace şi linişţire.
Viaţă bună, dulce iubire,
Voi cîntecele desfătătoare,
.focuri şi glume mingiitoare.

Gum a trăit aşa a scris, şi popularitatea pe care a avut-o se potriveşte cu „cântecelele" lui „desfătătoare".

CEL DINTÎI POET MODERN

VASILE CIRLOVA

Căutîndu-şi drumul şi oprindu-se, pentru mai multă vreme ori r umai în treacăt, pe unde i se arăta vreo licărire care sa-i spună că nu făcuse cutreierări zadarnice, poezia noastră, dupa muiie dibuiri şi multe poticniri, avea în sfîrşit să ajungă unde zare,; i se lumina ca să-i dea încrederea înaintărilor repezi.

Timp de aproape o jumătate de veac răsunete felurite venise să se întâlnească în ea, unele din ce era al nostru, altele, cele mai multe, din moştenirea literară a altor ţări, şi pe la 1820 prelungiri ale marilor prefaceri aduse de romantism ajunsese pînă la ea, dar numai sub forme cu totul vagi, fără să o pătrundă mai adînc. în preajma anului 1830, pe care trebuie să-1 socotim ca începutul unei nouă epoci în literatura noastră, după cum am văzut că a fost anul 1780, poezia română se smulge din convenţionalismul unei tradiţii care, deşi însemna numai un început, apăsa totuşi asupra ei. Şi ca substrat sufletesc, şi ca forme de exprimare, ea se arătă atunci străbătută de alt spirit, modernizată, şi acela care a înălţat-o astfel, vestind şirul poeţilor unei glorioase generaţii a literaturei noastre, e Vasile Cîrlova.

Ceva de mister învăluie figura acestui poet. A trecut ca o umbră printre noi, fără ca privările mai multora să se fi oprit asupra lui cît a trăit şi fără ca din mărturii ale timpului să putem şti mai bine cum a fost vieaţa Iui. O scurtă notiţă publicată de Heliade Rădulescu în *Curierul rumânesc,* 1831, 11 octobre, e tot ce ne vine în ajutor ca să schiţăm biografia lui. De acolo aflăm că s-a născut la 1809, în Tîrgovişte, se pare — după Odobeîcu, *Scrieri,* I, 238, locul naştere! ar fi Bucureştii — şi cu toate

ca nu cunoaştem împrejurările în care s-a format sufletul lui, putem presupune că mai mult singur s-a cultivat, cetind cu pasiune pe romanticii francezi, dintre care se vede că mai ales Lamartine 1-a influenţat, 1-a fermecat şi pe el. La vîrsta de 22 ani intră în rîndurile oştirei naţionale, unde simţia că va putea găsi mulţumiri şi îndemnuri potrivite cu entuziasmul lui de tînar încrezător în destinele ţărei. Curînd însă o boală avea să-1 răpună şi muri la 1831.

De numele lui Cîrlova sînt legate foarte puţine poezii, ca o dovadă că faima unui poet nu o hotărăşte numărul versurilor pe care le-a scris, ci sufletul pe care 1-a pus în ele. La 1830 *Curierul rumânesc* (în nr.-ul din 20 mart) publica primele lui versuri, *Ruinurile Tîrgoviştei;* tot în foaia lui Heliade (nr.-ele din 8 mai, 29 iunie 1830 ; 4 sept., 11 oct. 1839) apărură pe urmă : *Păstorul întristat, Inserarea, Rugăciunea* şi *Marşul.* Cinci poezii deci (scrisese însă mai multe ; asupra lor şi traducerilor *Hero şi Leandru, Zaira,* v. *Curierul rum.,* 1831, 11 oct. ; *Albina rom.,* 1831, 25 oct.) — cîteva flori numai răsărite din sufletul lui, dar împletite la un loc ele i-au putut da cununa de poet.

O notă comună, o unitate de inspiraţie leagă aceste poezii, cu toate deosebirile pe care le vedem în trecerile de la una la alta. Ele sînt mai mult plutiri în vis, vorbesc din depărtări de contemplaţie şi au ceva de nelinişte, de suferinţă- La porniri din fire spre această desprindere de lumea celor mulţi nu puţin adăugase romantismul, poezia lamartiniană, şi se poate zice despre Cîrlova că este cel dintîi poet al nostru la care vedem limpede exprimată nepotrivirea sufletului său cu al altora, fatalitatea celor prea simţitori de a nu fi înţeleşi şi de a se resigna în izolarea lor. La moartea lui, închinîndu-i o elegie, imitată după Lamartine, Heliade Rădulescu a ţinut să reliefeze această latură a temperamentului tînărului poet, ceea ce i-a dat prilej să vorbească despre soarta tuturor celor binecuvîntaţi de Muze, spunînd că :

Poetul aci este strein şi călător

cuvinte care anunţă şi la noi romantismul atîtor poeţi nemulţumiţi, răzvrătiţi chiar, în atitudini ale individualismului luptînd cu prozaismul, incolorul sufletesc al altora.

Fugind de atingeri care ar fi putut turbura visurile lui, poetul cu asemenea predispoziţii nu se putea să nu cînte farmecul clipelor petrecute departe de zgomotul vieţei, de frămîntările care i se

păreau sterpe. Ca un imn închinat singurătăţei se desprinde astfel dintre poeziile lui *înserarea,* cu descrieri de peisaje :

...cînd abia se vede a soarelui lumină
In vîrful unui munte, pe fruntea unui nor,

cu largi cuprinderi ale privirilor peste „o dumbravă deasa" ori peste o cîmpie

Pc care osteneşte vederea alergînd

şi cu destăinuiri de extaziat în faţa atîtor privelişti care-i aduc şoapte tainice şi-i înalţă gîndurile, ori îi dau mîngîieri „pe acea plăcută vreme" de amurg pe care nimeni mai înainte la noi nu-1 cîntase cu poezia lui de mister şi de avânturi contemplative..Pe unde poetul rătăceşte singur întristarea vine însă să-i aducă aminte că sufletul nu se poate înstreina de tot — nu e oare cineva care lipseşte de lîngă el ?

Fiinţa care poate să-1 facă fericit,

şi lipsind ea, toată frumuseţea priveliştilor se întunecă, umbre de suferinţă vin să cuprindă sufletul :

...neputînd găsi-o, în vreme ce-o doreşte,
în negura mîhnirei mai mult s-a rătăcit.

Iubirea apare deci şi ea în cadru de tristeţe Ia Cîrlova — nu mai e surîsul mulţumit, răisfăţarea uşor exclamativă şi mîndria ştrengărească a atîtora pe care i-am văzut punînd în versuri norocul lor în cucerirea de inimi.

Căutând singurătatea şî pentru ca să uite ce-1 chinuia „în viscol de dureri", alteori visătorul poet ajungea în pribegiile lui pe unde amintiri din depărtări mari ale trecutului se înălţau să străbată gîndurile lui. într-o zi paşii îl duseră în faţa unor „ziduri întristate" — se opri şi pietrele îi vorbiră, simţind că de ele se apropia un suflet în stare să înţeleagă tainele lor. Ascultîndu-le povestind de vremi cînd

...un soare dulce şi mult mai fericit
îşi revărsa lumina...

privirea lui se posomori cînd văzu cum „negura uitărei" le copleşise :

Ce jale vă coprinde ! Cum totul v-a pierit !
Sub osîndirea soartei de tot aţi înnegrit !
Din slava strămoşească nimic nu v-a rămas.
Oriunde nu se vede nici urma unui pas.

Simţite de amintiri, aceste „ruinuri" aveau insa măreţia lor •i pentru el preţuiau mai mult decît orice strălucire nouă :

> **Ku unul, în credinţă, mai mult mă mulţumesc**
> **A voastră dărîmare dc gînduri să privesc**
> **iieeît zidire naltă, deeît palul frumos.**
> **Cu strălucire multă, dar fără un folos...**
> **Voi sînteţi dc cuvinte şi de idei izvor.**

Cînd astfel cînta *Ruinurile Tîrgoviştei,* închimndu-se dinomrea acestui mormînt „al slavei strămoşeşti", Cîrlova înălţa poezia ia cultul pentru ceea ce înstela trecutul nostru. O evocare larga nu găsim totuşi in aceste *Ruinuri,* le lipseşte amploarea şi vedem pe poet vorbind prea mult despre el ori pierzîndu-se în incoerenţe •— la sfîrşit ţine să ne spună că meditaţiile triste asupra şo-.irtei pe care o au „a omenirei fapte" îl duc să „hulească vieaţa" şi, în aceiaşi timp, mulţumeşte bătrînelor ziduri că, lîngă ele poate culege rmr-gîien, pentru că pe acolo nu a trecut pasul nici unui „tiran". Aceasta poezie a iui Cîrlova aduce insa o adiere nouă în litera*ura noastră, lirismul pornit din contemplarea urmelor vredniciei %trăî.-une şi avîntul spre cuprinderi ale sufletului românesc de-a !.o..;ul veacurilor şi în fiorul de aşteptare a unor zile mai bune.

Apropierea acestor zile o simţia cînd în *Rugăciunc* c! '.pa «• invocare a putei'ei cereşti :

> **Fiinţă naltă, lungă vedere,**
> **izvor puternic dc mîngîiere.**
> **Pavăză slintă ăstui pămînt,**
> **Dă ascultare, nu-ţi fie silă,**
> **T·nui glas jalnic ce cere milă.**
> **Ce a se plinge are cuvînt...**
> **Voiesc dreptate, cer mmtuire.**
> **Patriii mele, jalnic pămînt...**
>
> **I.a ea tc-ntoarec de vezi cum geme**

•r.Trezăria lumina spre care alergau gîndurile lui :

> **•Adevăr este acea lumină**
> **Vesteşte soartă de raze plină**
> **Ce se găteşte ăstui pămînt.**

Cunoaştem şi de la alţii asemenea chemări îndreptate spre O. ctitorul tuturor celor obidiţi, dar la Cîrlova ele sint însakiite r mai multa poezie, în mai mult misticism, şi patriotic, şi creară.

La *Ruinările Tîrgoviştei* şi *Rugăciune* în noezia patriotică .; **lui** Cîrlova vine să se alăture — ca **într-un** triptic — **acel 1/c,** **care** începe cu cuvintele, şi biînde, şi de îmbărbătare :

> **Dragii mei copii războinici, ascultare '.manii daţi.**
> **Iată vreme mie şi maro armeie s-îmbreţAaţi.**

Aici, fireşte, versurile legănătoare şi melancolice au dispăru: — ritmul se desfăşoară viguros, cu alternări de mişcări şi repezi v **mai** -tăpînite :

> **Deci ia arme daţi năvală**
> **şi la rînd ieşiţi eu fală :**
> **Corbul iată s-a nălţat...**
>
> **('«• privire dulcv mie! Stoapul filriie- in vini.**
> **ArmAe lucesc wriunde. slava iese lin irornun'.**
> **Tinerimea îndrăzneaţă,**
> **Mîndră, falnică, măreaţă,**
> **l'ş.u- calea pre pămînt.**

Cîntec de slăvire a vitejiei româneşti, *Marşul* **e** înainte **ele** toate mărturisirea unei credinţe **în** care Cîrlova concretiza patriotismul lui. Numai prin puterea armelor credea .dînsul **ca_ vom** ajunge să **ne** impunem **în** rîndurile altora, să înălţăm românismul, **după** eacuri de suferinţe şi nedreptăţi. Tot aşa vom **vedea că** **gîr**.dia şi Bălcescu, care nu a uitat să închine înaintaşului **său** un inr. **de** caldă pietate pentru cuvintele lui înflăcărate **care** adu**««se** „o •cînteie dătătoare de vieaţă pentru viitor".

Lecui unui scriitor, unui poet îndeosebi, **il** hotărăşte, printre altele, **felul** nou de **a** simţi pe care **îl** aduce, viziunea **care-i** **ajută** să anticipeze asupra altora. Aceste însuşiri nu i-au lipsit **iui** Cirieva, cu toate că ele apar reduse, nu destul **de** reliefate, şi cu **toate că** în poezia lui vedem iarăşi unele reminiscenţe de literatură învechită. Nu **se** putuse nici el emancipa de poezia veacului al **XVIII**-lea, de artificialităţile genului pastoral, cu sentimentalism!:": Iui **fals, de** poză, îngînat în vorbe sarbede şi tînjitoare — ue .1 **,a** ceva **ne** aduce aminte *Păstorul întristat,* **unde** după doiniri din **Auier** auzim suspinele ciobănaşului „frumos la faţă" care se gîndeşte la iubita lui „cu chip prea dulce" şi vorbeşte **de** „amor" **şi .ie** „natură" **ca** un tînăr al saloanelor, unde dialogurile sentinţei **AAe** cereau ajutor de fraze de kt Florian şi alţi fabricanţi **de** literatură potrivită gustului **de** altădată. Chiar şi **în felul de a se** exprima, Cîrlova **s**-a lăsat molipsit de ticuri ale poeziei care trebuia lăsată în muzeul **ei** — prin versurile Iui găsim furişate **di-**

mmutive aşa de dragi Yăcăreştilor, ca *livejui, tărişor, multişor.,* puse ca expediente uşoare pentru rimă, dar tocmai de aceea ne izbesc mai mult. Putem însă ierta asemenea alunecări în manierismul literar ai timpului, pentru că ele sînt mai rare în poezia lui Cîrlova şi cînd e vorba să o judecăm trebuie să ţinem sama în primul rînd de nota ei de superioritate faţă de ce pusese alţii în versurile lor- Nimeni pînă la Cîrlova nu reuşise să dea poeziei noastre suflul inspiraţiei moderne, care atunci nu putea fi decît cea romantică. Am văzut că şi alţii începuse să scrie sub înrîurirea romantismului, dar prea puţin îşi asimilase diu spiritul lui şi ceea ce-i împrumutase se pierdea in curentul turbure al unei lite râturi de rutina. Cîrlova apare de la început ca întîiul reprezentat ai romantismului bine afirmat, vestind neîntîrziata şi desă-, irşila transformare a literaturei noastre. Poezia lui e expresiunea unui suflet evoluat, de o sensibilitate mai ascuţită şi mai complexă — poezie străbătută de nelinişti, de înfiorări şi prelungindu-se într-o frematare ce înduioşează şi cheamă la vis. în unele imagini care nu mai sînt apropieri elementare, banale, ci asociaţiuni care arata subtilitate şi darul evocărilor sugestive, se vede iarăşi superioritatea lui Cîrlova. Dar mai ales în iactura versurilor, in fluiditatea cu care ele se înşiră, în desfăşurarea lor sprintenă şi armonioasă se arată marea deosebire între cel ce a scris *Inserare* şi premergători sau chiar contemporani ai lui. De la Cîrlova poezia noastră a ajuns să capete mai multă mlădiere, mai multa muzicalitate — el i-a dat ritmul modern.

CURENTUL LARG DE AFIRMARE A LITERATUREI NOUĂ

Ajungînd la epoca nouă — a doua — care începe în literatura noastră modernă după cea inaugurată de şcoala latinistă, să cuprindem într-o repede privire drumul străbătut în curs de o jumătate de veac, pentru ca să vedem cum se înfăţişează, în contururile ei generale, producţiunea literară din acest timp şi cît se putuse realiza ca pregătire pentru ce avea să fie dus mai departe de activitatea scriitorilor de care ne vom ocupa de aici înainte.

Prin bogăţia ei, prin stăruinţa cu care a fost cultivată şi prin înrîurirea pe care a avut-o, locul cel dintîi în perioada dintre 1780—1830 îl ocupă literatura erudită. Istoria şi filologia stau în frunte, pentru că în vremea aceasta cunoaşterea trecutului nostru începuse să pasioneze spiritele nu numai din curiozitatea investigaţiilor duse departe, ci şi pentru ca să ne dăm samă mai bine de ce eram ca popor, să întărim conştiinţa noastră naţională — pentru aceasta mai ales fiindcă de aşa ceva aveam nevoie întîi şi întîi acum o sută şi mai bine de ani. Dacă activitatea istorică şi cea filologică au stat pe acelaşi plan, cea dintîi a avut totuşi superioritatea că a înlesnit unele orientări bune, a dus la rezultate mai pozitive, deoarece se întemeia pe o tradiţie, era continuarea la ceea ce dăduse bătrînii cronicari. în filologie o asemenea tradiţie lipsia şi din cauza aceasta ea a rătăcit mai mult, cum a fost mai săracă în contribuţiile ei, cu toate că şi ei îi datorim triumful unei mari idei : afirmarea latinităţei noastre.

în literatura de imaginaţie proza nu ne oferă nimic ce ar putea fi luat în samă : timp de atîtea decenii nu găsim nici o operă care să se impună prin oarecare originalitate. Scrisul româ-

nesc nu era încă destul de evoluat pentru ca să ne dea ceva pentru care se cer anumite însuşiri sufleteşti şi aptitudini literare care ajută exprimarea ideilor, sentimentelor, în forme superioare de stilizare. Traduceri, adaptări întîlnim, şi multe, în această_epocă, după povestiri, romane ori piese de teatru, şi dacă istoria literară vine să le înregistreze e pentru că ele sînt mărturii ale atingerilor cu literaturile streine, ale unor înrîuriri care întărite şi^pe alte căi aveau să aibă anumite urmări, cum, de altă parte, cîtej odată au putut da unele sugestiuni sau orientări de limbă literară pentru scrieri originale de mai tîrziu.

Ca literatură propriu-zisa, singură poezia apare cu oarecare relief şi cu vestiri de o producţiune mai bogată. Multă vreme o vedem şi pe ea căutîndu-şi drumul, lup tind cu stîngăcii, pentru că lipsia şi aci experienţa, tradiţia literară. Aveam totuşi o poezie mai veche, dar aceea nu era a cercurilor culte, ci a păturilor de jos — poezia ieşită din sufletul ţăranului, poezia populară. Pe aceasta scriitorii noştri ori o cunoşteau prea puţin ori nu erau în măsură să o înţeleagă în aşa fel încît să-şi poată însuşi din ea unele elemente pe care să le transpuie în creaţiunile lor, şi nu artificial, nu ca împrumuturi silite ori de convenţiune, ci bine asimilate şi căpătînd un nou prestigiu poetic prin redarea lor în formele artei limpezite. în lipsa unei tradiţii şi a intuiţiei literare care ne duce spre luminişuri nebănuite că sînt aproape de noi, poeţii noştri era firesc să se îndrepte spre literaturile streine. Apropierea de acestea s-ar fi întîmplat şi altfel, pentru că o literatură nu se poate dezvolta niciodată în desăvîrşită izolare de altele, dar mai mult se impunea ea în condiţiunile în care se găsia cultura noastră literară la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor. După înclinările fiecăruia şi după înrîuririle care mai aveau încă putere la noi ori abia începuse să-şi facă drum, aceia care reprezintă poezia noastră pînă pe la 1830 s-au îndreptat cînd spre o literatură, cînd spre alta, şi valoarea lor apare în general în dependenţă de felul literaturei care i-a călăuzit. Pe mulţi din ei îi vedem influenţaţi de poezia neogreacă, şi cum aceasta avea toate stigmatele decadenţei, opera lor poartă urmele atingerilor nesănătoase, nu arată vigoarea pe care trebuia să o aibă literatura tînără, abia la începuturile ei. Rareori întîlnim poeţi care se duc spre literatura clasică veche ori mai nouă, şi printre cei care au căutat să cunoască marile opere de altădată şi ale tuturor timpurilor, numai un Budai-Deleanu poate fi amintit ca mai statornic urmăritor al acestei preocupări, care trebuie să fie a tuturor scriitorilor, şi ca singurul care a izbutit să ne dea o operă concepută în spirit clasic. Curentul spre care încep să fie atraşi cei mai mulţi poeţi din această epocă este cel romantic şi prin el se afirmă în acelaşi timp preponderanţa influenţei franceze. Din literatura Franţei vedem ajungînd pînă la noi şi alte reflexe, fie ale clasicismului, fie ale pseudoclasicismului din secolul al XVIII-lea, dar ele rămîn în umbră şi se pierd, în izolarea lor, faţă de ascendentul pe care îl ia romantismul. Acesta venia cu faima unei mişcări revoluţionînd ideile şi sentimentele, cu un idealism spre care se simţia atras şi sufletul românesc, aşa că nu se putea ca poeţii noştri să nu-l întîmpine cu bucuria revelaţiilor şi să nu se lase cuceriţi de el. Redus cîtva timp la o vagă intuiţie, la încercări numai de a se desluşi înţelesul lui, romantismul apare pentru întîia oară bine definit, cu trăsăturile lui caracteristice, în poezia lui Cîrlova. Cu opera acestuia poezia trece peste faza veche, de orbecări, de stîngăcii, lăsînd sa se vadă că un suflet nou o va străbate de acum înainte şi mai multă artă vom găsi în exprimarea ei.

Dacă aceasta ne face să întrezărim ce va fi în epoca nouă poezia noastră, rămîne totuşi să caracterizăm — pentru ca să se vadă deosebirile faţă de trecut — aspectul evoluţiei noastre literare în perioada nouă şi în totalitatea manifestărilor ei.

înainte de toate, însăşi poezia, sub impulsiunile romantismului, nu numai că-şi schimbă înfăţişarea prin sensibilitatea nouă introdusă în ea şi prin progresul pe care-l realizează forma, ci, în acelaşi timp, îşi lărgeşte cadrele, fie prin ducerea mai departe a unor motive de inspiraţie la care numai întîmplător se oprise poeţii de mai înainte, fie prin cîte un gen nou care începe să fie cultivat. Lirismul filozofic, care era abia schiţat în cîteva versuri ale lui Iancu Văcărescu şi Mumuleanu, lasă de acum înainte să se audă accente mai pline, deşi nu se înalţă pînă la creaţiuni adevărat impunătoare şi de multe ori degenerează în didactism, în pretenţioase înşirări de locuri comune. Pe lîngă poezia lirică, de natura aceasta, ori cea erotică, cum şi cea patriotică, întîlnim mai des fabula şi chiar satira, ca ecouri ale criticei sociale şi cea dintîi ca genul care se furişează printre privirile care stau de veghe să nu se strecoare idei „subversive", să nu se spuie adevăruri care zdruncinau prejudecăţi putrede ; genul epic e şi el reprezentat, din spirit de imitaţie mai mult şi din stăruinţa de a se arăta că nu avem o poezie prea săracă. Toate aceste transformări sînt mai mult urmarea contactului cu literaturile streine, dar poezia noastră aştepta să capete un caracter propriu, să pună

în evidenţă particularităţile sufletului românesc, să aibă, cu alte cuvinte, nota naţională, şi în această privinţă se poate spune că epoca nouă aduce mai mult decît cea dinainte. De o parte, între ceea ce este luat din literaturile streine, imitat, şi ce este al nostru, vedem făcîndu-se o mai strînsâ apropiere, pentru ca astfel elementele de o natură şi cealaltă să se contopească, să se armonizeze — procesul acesta nu ajunge însă nici acum la împlinirile aşteptate, mai tîrziu numai vom putea constata aşa ceva, dar în orice caz el se vede accentuat faţă de epoca anterioară, cu încercările ei chinuite de asimilare a formelor literare venite din alte părţi, de adaptare la spiritul nou care începuse să pătrundă şi la noi. De altă parte, inspiraţia din vieaţa poporului nostru, temele populare apar acum, deşi rar, mai bine redate, cu o înţelegere mai pătrunzătoare a spiritului lor. Nu vedem nici de data aceasta curentul popular derivînd spre literatura cultă toată bogăţia lui de motive, cum nu vedem nici prezentarea lor în formele artei stăpîne pe ea, dar cu toate acestea se remarca o mai bună orientare în această lăture a literaturei noastre, care, dealtfel, şi astăzi e o grea încercare pentru mulţi.

în proză se observă iarăşi semnele progresului. Daca ea nu se ridică încă la înălţimi ale artei, dacă nu ne aduce nimic care să pornească din avânturi ale imaginaţiei şi să se distingă printr-o stilizare superioară, în schimb ea apare, în cărţi mărunte, în articole de revistă, mai vioaie decît înainte, mai nervoasă, mai modernă — se văd mai rar, la cei rămaşi doar în urmă, frazele tărăgănate, leneşe, în care se scria altădată.

O dovadă a progresului în acest timp o dă şi trezirea spiritului critic. Chestiuni atingînd literatura şi cultura noastră încep să fie stăruitor discutate şi în părerile care se exprimă vedem intenţii de a fixa unele criterii de judecată, oricît de elementare ar fi, pentru că critica nu ajunsese încă la noi să fie orientată de principii cu formulări largi, de teorii constituite într-un sistem.

Asemenea confruntări de idei formau obiectul discuţiilor nu numai în publicaţiuni, ci şi în cercuri de scriitori pe lîngă care se alăturau oameni bine intenţionaţi pentru înaintarea culturei noastre, sprijinitori ai unor iniţiative luminate. Cercuri de acestea, societăţi literare şi culturale, întîlnim mai multe după 1S20 şi aceasta arată că spiritele începuse să se agite, să ia o parte cît mai vie la preocupările de prefacere a vieţei noastre. împărtăşirea gîndurilor, stimularea şi cercetarea lor, solidarizarea energiilor contribuiau astfel la crearea unei atmosfere intelectuale în care şi literatura avea să găsească puteri nouă.

Manifestaţiuni mai bogate şi mai bine călăuzite, afirmări nouă, un spirit dezrobit de unele apăsări ale trecutului, modernizat, aceasta e caracteristica epocei la care am ajuns. Curentul nou se afirmă cu deosebire în Muntenia şi de aci a radiat, pentru ca, întîlnindu-se cu altele, să pregătească schimbări şi mai hotarîtoare în literatura noastră. Cît se datoreşte acestui curent şi care sînt diferitele lui aspecte se va putea vedea mai bine din analiza operei aceluia care i-a dat mereu impulsiuni şi a fost reprezentantul lui de frunte.

I. HELIADE RĂDULESCU

în multe privinţe activitatea acestui scriitor se întîlneşte cu aceea a lui Asachi, în sensul că amîndoi apar într-o comunitate de idei, îi vedem urmărind aceleaşi ţinte, unul în Muntenia, celălalt în Moldova. Asemănarea aceasta leagă însă mai mult pe Asachi de Heliade Rădulescu, pentru că nu o singură dată cel dintîi a urmat calea arătată de contemporanul său din Muntenia, şi-a însuşit păreri, planuri de acţiune ale acestuia. Asachi îi este adeseori debitor de idei lui Heliade Rădulescu, aşa că am fi avut motive să ne ocupăm de el numai după ce am fi cunoscut activitatea celui care a avut prioritatea asupra lui în unele manifestări. Am studiat totuşi mai întîi pe Asachi pentru că, după cum am văzut, dînsul este un inovator numai pînă la un moment, şi cu toate că a continuat să scrie pînă tîrziu, totuşi a rămas în spiritul vechi, nu a urmat evoluţia ideilor care au derivat din cele puse in circulaţie în primele decenii ale veacului trecut. Cu totul altfel se înfăţişează Heliade Rădulescu : activitatea lui nu numai că are ramificaţiuni mai întinse, ci se desfăşură cu o înţelegere mai pătrunzătoare a mersului ideilor şi se vede că e condusă de un spirit mai mlădios, mai primitor, mai modern. De aceea pe Heliade îl simţim mai aproape de noi şi chiar cînd rătăceşte, cînd exprimă păreri care de mult au fost trecute printre curiozităţile din care îşi făcea o originalitate generaţia bătrînă a scriitorilor noştri, descoperim în ele o minte vioaie care nu se opreşte la începuturi ce mulţumesc uşor pentru ca să nu meargă mai departe, să nu participe la înnoiri cerute de poruncile vremei.

Vieaţa lui Heliade — cum şi-a zis tîrziu, pentru că pe tatăl său îl chema Rădulescu — poate fi uşor urmărită, deoarece dînsul a luat parte la mişcările din epoca regenerărei noastre şi singur

a ţinut de multe ori sa ne dea amănunte asupra activităţei lut. Numai asupra anilor copilăriei avem prea puţine ştiri în afară de cele pe care ni ie-a dat dînsul în *Curierul de ambe sexe,* II, 117. Ca data a naşterei lui se însemnă de obicei anul 1802, deşi nu pare sigur chiar după mărturiile din *Biblice,* 65, şi *Curierul runul-nesc,* 1847, pag- 151, 152, că la 1818 avea şaisprezece ani şi la 1822 nouăsprezece, de unde am putea deduce că se născuse la 1802. Ce ne face să punem la îndoială data aceasta e că Heliade ne spune într-un loc din *Scrisori din exil,* 143, că la 1851, pe cînd se afla la Paris, era de cincizeci de ani ; voia prin aceasta să înţeleagă că se născuse la 1801 sau dedea numai o cifră aproximativă ? — precis nu putem şti. De altă parte, în *Gazeta Ţeatm-lui Naţional,* pag. 40, spunea, în mai 1836, că avea treizeci şi doi de ani, ceea ce ne-ar duce spre 1804 ca dată a naşterei lui. Pentru fixarea acestui punct biografic nu ne vine în ajutor nici autobiografia pe care Heliade a publicat-o în *Memoircs sur l'histoire de la regeneration roumaine,* deoarece acolo ne spune doar atîta că s-a născut la Tîrgovişte, fără a arăta anul naşterei.

De la Tîrgovişte îl găsim mai tîrziu la Bucureşti, unde după ce învăţă puţină carte românească, cetind *Alexandiia, Vieaţa Sf. Alexe, Istoria lui Arghir,* şi mai multă grecească — de la dascălul Alexe şi călugărul Naum (poate Rîmniceanu) —• trecu,_la vîrsta de treisprezece ani, la şcoala de la Măgureanu- Peste cîţiva ani, la 1818, putu să se bucure, împreună cu alţii, de ceea *œ* venise să dea tinerimei noastre apostolatul lui Gheorghe Lazăr. La şcoala acestuia dînsul găsi şi învăţătura pe care o doria şi îndemnurile pe care le aştepta ca să le prefacă în fapte, simţindu-se dintre cei chemaţi să lupte pentru bîruinţa gîndurilor noastre de înălţare. După ce isprăvi cursurile de la şcoala Sf. Sava şi după ce dascălul pe care-1 ascultase trecuse munţii, tînărul bine pregătit şi însufleţit de ideile nouă veni, la rîndul lui, să împărtăşească altora ce învăţase şi să le întărească sufletul cu puterea cuvîntului românesc aducător acum de lumină pentru toţi. La 1822 venî sa ţie lecţii la Sf. Sava şi în timp de şase ani predă acolo gramatica, retorica, istoria, logica, geografia, matematica, ajutat astfel de aptitudinile lui variate şî împărţindu-şi zelul în nenumărate direcţii, cum cerea vremea de atunci şî cum îi vedem şi pe alţii cărora le datorăm întemeierea învăţămîntului naţional. Cu cîte greutăţi a avut să lupte pentru ca să-şi poată ţinea lecţiile, cîtă tărie de suflet îi trebuia atunci unui îndrumător al tinerimei pentru ca să nu se descurajeze, ne-a spus-o singur într-o scrisoare către Costache Negruzzi *(Convorbiri literare,* XII, 307), din care se cuvine să reproducem un pasaj pentru ca să se vadă în ce împrejurări se învăţa carte acum o sută de ani : „Am început lecţiile mele de la gramatîcă, mnă cînd am sfîrşit cu dînşii un curs de matematică şi de filozofie în limba naţională în vreme de şase ani, fără să mă întrebe cineva ce fac, fără să vie cineva să încurajeze pe şcolari. Venia iarna : lemne nicăieri ; fiecare şcolar aducea cîte un lemn de pe unde găsia, care abia era în stare să încălzească preajma unei sobe sparte ce umplea casa de fum şi să topească pelzizii de zăpadă ce vijelia îi răpezia pe ferestrele cele sparte. Tremurînd cu muia pe compas şi pe cretă, ne făceam lecţia, şi Dumnezeu a binecuvîntat ostenelele noastre ce era nişte minuni ale *dragostei* şi ale *hotărtrei."*

Cînd şcoala, unde asemenea împotriviri erau biruite de însufleţirea împărtăşită cu ceî mai tineri ca el, îi lăsa oarecare răgaz, gîndurile şi zelul lui se îndreptau şi în alte părţi ca să ajute la luminarea sufletelor. împreună cu alţii îl vedem pornind iniţiative care, clacă nu s-au împlinit totdeauna cum erau proiectate, au deschis totuşi calea multor înnoiri în vieaţa noastră culturală. Am vorbit în altă parte (voi. II, pag. 60) de *Societatea literară* — sau, cum i se zicea atunci, „literală" — întemeiată la 1827 ; statutele ei aflăm chiar de la Heliade *(Equil. între ant., 77)* că au fost alcătuite de dînsul şi pe lîngă întemeierea unui teatru naţional ele promiteau fundarea de jurnale în limba română, „încurajarea spre traducţiuni în limba patriei" şi tipărirea lor (la acestea se adăugau alte puncte care nu priviau direct literatura, ca înfiinţarea de şcoli normale în capitala judeţelor, „reforme înţelepte sau reînnoirea primelor instituţiuni ale ţărei" ş.a.). Din programul acesteî societăţi Heliade reuşi să realizeze o parte şi mai ales aceea care a avut o influenţă hotărîtoare în formarea şpriţului public de la noi şi a dat multe orintări în mişcarea literară. în 1829, întorcîndu-se de la Sibiu, unde se dusese să îngrijească tipărirea *Gramaticei,* dînsul începu să publice, în urma autorizaţiei obţinute de la cîrmuirea rusească de prietenul său Golescu, acea ioaie pe care o dorise mai demult şi căreia avea să-i zică *Curierul rumânesc,* după ce mai întîi se gîndise să o numească *Curier al Bucureştilor,* titlu la care se vede că a renunţat pentru că i se păruse că spunea prea puţin, avea o notă prea locală, pe cînd intenţia lui era să dea o gazetă în care să se vorbească despre ce putea interesa pe toţi românii. în prospectul care anunţa cu cîteva^ luni mai înainte apariţiunea acestei foi, se spunea că, pe lîngă ştiri folositoare şi interesante din „gazeturile Evropii", ecouri despre „săvîrşiri ale statului nostru", informaţii comerciale, se vor publica şi „însemnări pentru creşterea şi sporirea literaturii ru-

mâneşti". Primul număr din *Curierul vnntânesc* apăru la 8 april 1829, deci cu aproape două luni înaintea *Albinei* lui Asachi (v. I, 165),' aşa că prioritatea era de partea lui Heliade şi înfăţişarea *Curierului* era modestă, mai modestă ca a gazetei din Moldova care în lămuririle pe care le da cetitorilor vorbia pe un ton pretenţios, cum era obiceiul lui Asachi. In felul cum se prezenta *Curierul românesc* — schimbîndu-şi mereu subtitlul („gazetă administrativă, comercială şi literală" ori „politică comercială") şi apărînd la răstimpuri, în româneşte şi franţuzeşte — nu_ vestia ce avea să ajungă cu vremea, foaia de îndemnuri pentru înaintarea noastră culturală şi de sprijinire a literaturei, pentru care mai tîrziu ea primi un suplement, acel *Adaos literal* pentru „tălmăciri alese" care nu apăru însă decît scurtă vreme. Aici, în *Curierul rumânesc* — ca şi paralel cu el, de la 1836, în *Curierul de ambe sexe* — s-au perindat numele multor scriitori, şi mai tineri, chiar începători, şi mai bătrîni, iar pentru formarea gustului public, pentru fixarea unor valori, tot aici s-a scris critică, aşa cum se putea atunci, mai mult adjectivală şi cu caracterizări sumare, critică ce are totuşi însemnătatea ei în evoluţia literaturei noastre.

Evenimentele politice, ca şi pe alţii din vremea lui, nu-l puteau lăsa indiferent pe Heliade şi de aceea, pe cînd se îndeletnicia cu literatura, folosindu-se chiar de ea, îl vedem luînd atitudini prin care ţinea să manifeste ideile lui. Cum ocupaţiunea rusească nu-l turburase şi cum unele gesturi _i se păreau că nu pot umbri patriotismul lui, sentimentelor politice din acesţ^ timp — pe care, dealtfel, le arătase şi în fruntea primului număr al *Curierului* („a trebuit să simţim aripile vulturului prea puternicii şi binevoitoarei Rusii să ne umbrească mai d-aproape ca să luăm îndrăzneală de a începe să cerem acele ce ne folosesc") — le-a dat solemn expresiune în *Odă la campania rusească din 1829* (v. *Meditaţii poetice,* 1830, 103) şi *Odă asupra aniversării de 2 sept. 1829* (v. *Culegere din scrierile lui I. Eliad,* 1836, 111) ; aceasta era închinată „zilei auguste şi senine" cînd se încheiase tratatul de la Adrianopol şi în care slăvia pe „vitejii Miezinopţei" care venise pe drumul arătat de „Drept" şi de „Cruce" şi care nu erau, o stim, decît ruşii ce voiau „să apere" pe

Rumânul ce pierduse şi drept şi datoria

în frunte cu „creştinul împărat" care

a-nvis noroade cu a sa milostivire.

Acel arhaic „a-nvis" suna foarte potrivit cu arhaismul de sentimente pe care le exprima Heliade, întîlnindu-se aici cu Asachi, care şi el vorbise odată de „scutitoare împărăţia Roşiei". Mai tîrziu^ îl vom vedea vorbind altfel şi explicînd, chinuit, ce scrisese altădată, dar pentru cunoaşterea unor laturi ale caracterului său acest amănunt şi biografic şi literar are însemnătatea lui şi ne dă o anticipare de apreciere.

Dupa ce Societatea literara se desfiinţa, nu numai pentru că unul din iniţiatorii şi sprijinitorii ei, Dinu Golescu, murise la 1830^ ci şi ca o urmare a schimbărilor aduse de ocupaţiunea rusească pe care totuşi nu o privi cu ochi răi, Heliade se gîndi să reia programul de activitate de mai înainte şi să înfiinţeze o nouă Societate. De data aceasta găsi ca tovarăş de muncă pe Ion Cîmpineanu, fratele lui Constantin Cîmpineanu care am văzut că fusese printre fondatorii Societăţei culturale din Braşov ; planul amîndurora era să ducă la îndeplinire ceea ce Societatea literară mi putuse realiza, şi anume înfiinţarea unui teatru naţional. Noua întovărăşire pusă la cale în 1833 îşi luă numele de Societatea Filarmonică — statutele ei se pot vedea în *Lucrările Societăţii Filarmonice^* publ. de Heliade, 1835, 15 — şi printre fundatorii şi aderenţii ei erau : Gr. Băleanu, G. Bibescu, C. Cantacuzino, P. Poienaru, C. Aristia, I. Voinescu al II-lea, C. Faca ş.a. (v. *Equil. între_ ant.,* 79). Cum pentru teatrul naţional, pentru recrutarea artiştilor^ dramatici, era nevoie de o şcoală, o asemenea şcoală ^de „muzică vocală, de declamaţie şi de literatură" se deschise, în casele pitarului Dincă Boerescu, la 20 ianuar 1834, după o înştiinţare a lui Heliade şi Cîmpineanu (v. D. Ollănescu, *Anal. Acad. Rom.,* XX, 52 urm.) şi dupa un articol din *Curierul rumânesc* (1834, 7 ian.) în care se arăta planul de organizaţie a şcoaiei şi însemnătatea teatrului în vieaţa culturală, spunîndu-se despre el că „însoţit cu învăţătura publică, este cel mai d-a dreptul şi singur mijloc de a derapăna obiceiurile cele urîte şi a forma gustul unei naţii". Direcţia acestei şcoli era încredinţată lui Heliade, care avea să predea literatura, să vorbească „despre frumos, despre gust, despre proză şi poezie... o prescurta istorie a literaturei naţiilor^ celor mai însemnate", cu un curs deosebit despre „poezia sfîntă... din a căreia rodnicie de frumuseţi vor fi scoase cele mai multe exemple despre înalt şi frumos".

Cursul lui Heliade mergea alături cu al lui Aristia, care avea „să pună în lucrare" prin declamaţiune „citirea cea adevărată a versurilor, apărînd pe cît se putea pe cititor de a face a se auzi monotonia rimei", cum avea să înveţe pe viitorii actori „facerea jestelor (hironomie)... mişcarea musculilor... luarea poziţiilor interesante vederii". Pe lîngă Heliade şi Aristia funcţionau cîţiva

profesori streini, ca Bongianini, pentru muzica vocală, Dupont, pentru danţ şi scrimă, Schlaf, pentru piano. întreţinută cu contribuţii particulare, şcoala ajunse să dea în scurtă vreme dovezi de buna ei îndrumare : după şapte luni de la deschidere, la 29 august 1834, se ţinu primul ei examen la care se reprezentată *Mohamet,* de Voltaire, şi *Amfitrion,* de Moliere, în traducerea lui Heliade, care cu acest prilej ţinu o cuvîntare pentru ca să arate mersul şcoalei şi să pună în evidenţă însemnătatea întreprindere!, pe care însă o trecea într-un şir care ne miră, lîngă ce adusese Regulamentul organic — prilej iarăşi pentru Heliade să-şi manifeste sentimentele rusofile : „După întemeerea şcoalelor în limba naţională, după întocmirile cele mîntuitoare ale Regulamentului organic, ideea teatrului naţional abia s-a ivit şi tot într-aceeaşi v reme s-a şi simţit însemnătoarea lui trebuinţă" *(Culegere din ser. lui I. Eliad,* 6). Succesul acestei reprezentaţii, care nu era totuşi decît un examen, înflorit şi mai mult cu laudele aduse de Heliade şi care aveau înţelesul lor firesc, chiar dacă erau uneori exagerate, a îndemnat comitetul Societăţei Filarmonice să meargă mai departe S' se luă hotărîrea de a se clădi un local special pentru „Teatrul Naţional". Gesturile darnice nu lipsiră, mai mulţi din boierime dădură din averea lor şi cu fondurile adunate se putu cumpăra peste cîtva timp, în 1836, un loc, al dragomanului Serafim, unde avea să se înalţe mai tîrziu clădirea care a rămas pînă azi a Teatrului Naţional. în vremea aceasta reprezentaţiile continuara, cu comedii mai ales, în sala Momolo, ce fusese închiriată în aşteptarea clădirei proiectate pentru Teatrul Naţional, şi pentru ca publicul să fie ţinut în curent cu mişcarea teatrală, „comitetul filarmonic" înfiinţa, în 1835, *Gazeta Teatrului Naţional,* care-şi propunea, printre altele, să publice „producţiile literare ce vor ieşi spre îmbogăţirea repertoriului teatrului naţional şi critica asupra lor întru aceea ce priveşte spre păzirea regulelor scrisului, a gustului, şi în scopul cel moral aplicat după obiceiurile pămîntuluî nostru" — gazeta nu apăru însă decît un an. Tot în 1835 pe lîngă Societatea Filarmonică îşi luă fiinţă o şcoală publică „de muzică vocală şi instrumentală", al cărei conducător era J. Wachmann. După un an elevii acestei şcoli se prezentară în *Semiramida* lui Rossini, încercare grea, mai grea decît aceea de a juca piese care, dealtfel, şi ele în timpul din urmă se redusese mai mult la comedii şi vodeviluri, ca fiind mai uşor de interpretat şi mai potrivite cu gustul „privitorilor". După doi, trei ani, intenţiile bune ale întemeietorilor „Filarmonicei" deviase într-adevăr, şi aceasta nu pare să o fi simţit atîta Heliade cît alţii dimprejurul lui, sau dacă dînsul ajunsese să-şi dea samă de ce se întîmpla a căutat

totuşi să păstreze o atitudine indulgentă din care nu lipsiau calcule de acomodare cu împrejurările, cum le-a arătat şi alteori. în orice caz, glasul lui nu se auzi atunci ca să arate neliniştea pentru abaterea de la calea pe care trebuia să o urmeze teatrul nostru (mai tîrziu numai în *Equil- între ant., 62,* 84, dînsul spuse cîteva cuvinte despre direcţia greşită pe care o luase reprezentaţiile, dar o atribuia numai „ciocoilor" şi „persecutorilor" care se coalizase spre „a degenera" teatrul „prin scrieri imorale" şi „răuşiră în locul scrierilor clasice..." să strecoare „farse, satire personale, scrieri monstruoase"). Pe cînd Heliade vorbia în *Gazeta Teatrului* de vodeviluri care „au plăcut publicului" şi observa că teatrul „din zi în zi se perfecţionează", mărginindu-şi critica la jocul actorilor, tot acolo I. Voinescu al II-lea condamna stăruinţa cu care se dedeau vodeviluri româneşti rău alcătuite — pe cele franceze le privia mai indulgent — numînd acest gen „un mic monstru", şi spunea răspicat că teatrul nu trebuie să lie „plăcere a leneşilor". Mai hotărît însă în critica lui era Barbu Catargiu care, împărtăşindu-şi într-o zi impresiile lui după cîteva reprezentaţii, spuse limpede că teatrul românesc cum se înfăţişa în urmă era departe de chemarea lui. în vreme ce alţii găsiau că tocmai comedia ori vodevilul erau mai potrivite gustului nostru şi în ele reuşiau mai bine actorii, Barbu Catargiu arăta părerea lui deosebită şi, amestecînd în critica pe care o făcea observaţii de psihologie care-I duceau să laude însuşirile strămoşilor noştri, spunea cu acest prilej — reproducem mai mult din ce a scris dînsul, pentru ca să se vadă că spiritul critic a avut în el un reprezentant de frunte : „Două spiţe din toate ramurile dramatice, deşi se arătară la început în teatru, dar pe urmă se uitară cu totul : tragedia şi drama... Terpsihore începu a trage danturi burleşti şi toată iluzia rumânului se strică ; nimic sublim, nimic de simţire nu se mai văzu, nimic nu mai mişcă inîmile noastre, nimic nu mai făcu să mai vărsăm o lacrimă... Lăsaţi dar, voi fii ai celor mari domnitori ai lumei, bufoneria, lăsaţi satira pe seama acelor suflete îngheşuite, pe seama acelor duhuri sărace... Vrei ca actorul rumân să arate ceea ce este ? Fă-1 să trăiască în elementele strămoşilor săi. Slava, amorul, generozitatea, patriotismul, răzbunarea, trufia, dreptatea, iată ce-i trebuie lui ca să fie mare. Dă-i tragedii şi drame... Nu îi da comedia, că el nu ştie să fie bufon ; el n-a ştiut a se slugări şi a se maimuţa... Priviţi teatrul o şcoală de moral şi veţi găsi pe actori mîndri de a fi profesori norodului şi veţi avea şi actori buni" *(Gazeta Teatr. Naţ.,* 95—96). Semnele decăderei care se arătau astfel şi pe care Barbu Catargiu ţinea să nu le ascundă erau însă prilej pentru unii să se bucure, pentru aceia care nu priviau cu

ochi buni manifestările în spirit naţional. Aceştia căutau să folosească nemulţumirile provocate de activitatea „Filarmonicei" şi încurajau pe aceia care puteau pune în umbră teatrul romanesc. Trupe streine, germane şi franceze, primiau autorizaţia să dea reprezentaţii, pentru ca astfel publicul să nu aibă numai teatru naţional, şi aceasta se pusese la cale cu consimţămîntul celor de sus. Chiar domnul, Alexandru Ghica, fire slabă, supunîndu-se intervenţiilor din cercurile ruseşti, uneltirilor consulului Riickman, lăsa pe cei care nu ne erau binevoitori să-şi pună în aplicare planurile lor. La aceasta se mai adăuga împrejurarea că Ion Cîmpineanu nu era bine văzut de cîrmuire pentru sentimentele pe care le arata ca bun român, şi această pornire împotriva lui se răsfrîngea şi asupra Societăţei Filarmonice în fruntea căreia se găsia dînsul. Văzînd primejdia care ameninţa buna întovărăşire, Cîmpineanu, ajutat de Fleliade, puse la cale înfiinţarea unei nouă grupări alături de „Filarmonică", grupare care avea să fie ca „o stîngă în generala adunare" şi al cărei program, cu caracter mai mult politic, trebuia să fie semnul de luptă împotriva uneltitorilor. în această nouă societate secretă se întîmplă însă să pătrundă şi cîţiva membri care nu veniau cu intenţii bune, unii din ei erau chiar streini. Aceştia pîndiau prilejurile ca să învrăjbească pe ceilalţi şi să provoace situaţii care să discrediteze gruparea. După incidente, provocate ba de „Sarsailă", ba de un doctor strein, Tavernier, şi care sînt amănunţit povestite de Heliade *(Equil. Intre ant.,* 80), societatea secretă, cum şi cea „Filarmonică", îşi pierdură coeziunea sufletească şi după cele întîmplate, în 1837, nu mai era cu putinţă să fie duse mai departe, aşa că membrii lor se risipiră, sfîrşindu-se astfel, într-un trist epilog, ceea ce pornise cu atîta entuziasm. După desfiinţarea Societăţei Filarmonice, Aristia încercă să continue activitatea părăsită de ceilalţi, dar încercarea era grea cît timp teatrul românesc se dezorganizase şi nu mai avea sprijinul cuvenit. Cu elevi ai lui, la 30 august 1837, de ziua onomastică a lui Alexandru Ghica, dînsul putu înjgheba o reprezentaţie, sub patronajul „Sfatului orăşenesc", la care se jucă un „pastoral", *Sărbătoare cîmpenească,* compusă de Heliade, şi cum în această scenetă se spuneau cîteva cuvinte bune pentru cel sărbătorit, pentru domn, acesta căută să se arate un moment bine intenţionat şi sprijini ideea organizării unui Teatru Naţional cu două secţiuni, una românească, alta streină (franceză), puse amîndouă sub conducerea vornicului Mihail Cornescu. Planul acesta, cu toate că pleca de la ceva hibrid — teatru şi naţional şi strein — fu bine primit şi chiar Heliade îl întîmpină cu mulţumire („subt... ajutorul stapînirei Teatrul Naţional... va păşi către desăvârşire". *Curierul rum..*

1837, 13 octobre) ; ca urmare a lui, elevii lui Aristia reapărură pe scenă ca să joace pe *Saul* al lui Alfieri, tradus de dînsul. Mai avu loc o reprezentaţie cu aceeaşi traducere şi era vorba să se dea pe urmă *Britannicus* şi *Brutus,* dar lui Aristia i se observă că piesele acestea nu se potriviau cu spiritul patronat de cîrmuire, aşa că trebui să se renunţe la ele, mai ales după ce şi proprietarul localului unde se dedeau reprezentaţiile, Momolo, ascultînd poruncile de sus, începu să facă dificultăţi, să găsească motive că nu mai poate pune la dispoziţie sala. Astfel se zădărnicia şi această nouă încercare de a da vieaţă Teatrului Naţional.

Cum desfiinţarea Societăţei Filarmonice avusese motive politice si cum în activitatea lui Heliade nu a urmărit numai literatura, dînsul, continuînd să se manifeste pe terenul literar, nu se putea să nu participe iarăşi la frămîntările politice. Mai tîrziu îl vedem însă luînd altă atitudine, devenind adversar al politicei rusofile. Schimbarea aceasta a căutat să o explice în mai multe rînduri, deşi ne miră de ce nu ajunsese să-şi dea mai curînd samă că zeînî lui de apărător al unor tendinţe era o rătăcire. împrejurările care l-au făcut să nu mai urmeze ideile pe care le susţinuse mai înainte şi cărora le făcuse cinstea să le pună chiar în versuri sînt amănunţit povestite de el în ce a publicat în româneşte şi franţuzeşte ca să justifice manifestările lui. Aflăm astfel că întîia oară cînd a înţeles ce urmăriau ruşii a fost cu prilejul unor informaţii care i le cerea asupra ţărilor române un ofiţer din armata rusă. Acest ofiţer avea să scrie o carte despre români şi pentru capitolul privitor la originea şi limba noastră se adresă lui Hehade să-i dea unele lămuriri. După ce Heliade îi arătă ce trebuia să scrie, îi vorbi de latinitatea noastră, într-o zi fu chemat de dînsul pentru ca să-i citească ce scrisese asupra românilor. Era cu toiul altceva decît ce-i spusese Heliade, o falsificare a istoriei noastre, o încercare de a arăta că românii nu sînt latini, ci slavi. La observaţiunile lui Heliade, care rămăsese mirat de acest procedeu, ofiţerul rus îi destăinui rostul paginilor pe care le redactase : ii spuse că nu era duşman al românilor, deoarece era de naştere polonez, că cu totul altele erau convingerile lui decît cum scrisese, dar i se impusese să vorbească astfel, fiindcă cercurile ruseşti ţineau să înfăţişeze pe români ca slavi, pentru intenţii uşor de bănuit. Heliade înţelese şi ne mărturiseşte că îşi pierdu astfel „iluziile din tinereţe" asupra ruşilor, iar pentru a combate părerile pe care ruşii căutau să le pună în circulaţie, scrise atunci *Repede aruncătură de ochiu asupra limbei şi începutului rumânilor,* de care ne vom ocupa mai departe. Despre reaua-credinţă a ruşilor se convinse iarăşi cînd descoperi, în 1836, că dînşii adăugase

pe ascuns în ^Regulamentul organic un articol care Iov ia în autonomia noastră. Ca adversar al ruşilor porni mai tîrziu (în 1844) şi campania în jurul „afacerei Trandafilov" ; acesta venise cu gîndul să i *se* dea exploatarea minelor şi să aşeze colonii ruseşti la noi ; Heliade denunţă primejdia şi precum scrisese înainte ode ca să laude jpe ruşi, acum îndreptă împotriva lor fabula *Măceşul şi florile,* căreîa dînsul i-a atribuit respingerea propunerilor făcute de rusul Trandafilov.

Dacă înţelegem aceste sentimente ale iui Heliade şi daca ele pun în lumină patriotismul lui, felul în care dînsul le-a arătat de multe ori ne fac impresia unei obsesiuni, unei manii chiar. Cu deosebire după 1848 îl vedem stăpînit ca de o idee fixă, exagerînd, agitîndu-se într-o luptă în care vedea răsărind duşmani de pretutindeni ca să se împotrivească gîndurilor lui. Nu este aici locul să urmărim mai de aproape rolul lui în mişcarea de la 1848 si în cursul evenimentelor care au urmat — aceasta aparţine mai mult istoriei politice ; vom aminti numai unele momente din această parte a activităţei lui. în timpul revoluţiei de la J 848 îl găsim în fruntea mişcării, şi Iui i se datoreşte proclamaţia de la Islaz, deşi i-a fost contestată iară motive convingătoare (v. notele lui N. B. Locusteanu în *Scrisori din exil,* 713 urm. şi broşura aceluiaşi, *Ion Heliade şi detractorii săi,* 1898). Cînd revoluţia avu epilogul care se ştie, dînsul trebui să se exileze ca şi alţii din conducătorii ei, şi, după ce se opri vreo două luni în Transilvania, se îndreptă spre Paris, unde activitatea lui avu părţile ei bune prin propaganda pe care o făcu pentru ţară, dar se risipi de multe ori în lupte care întreţineau dezbinarea între românii exilaţi, în polemici prin care dînsul căuta să se apere împotriva unor învinuiri ce i se aduceau şi la care dînsul opunea altele, pe un ton foarte vehement, cu ponegrirea adversarilor săi în aşa fel încît nu pune într-o bună lumină mijloacele cu care lupta. Cît a stat la Paris — a petrecut cîtva timp şi la Londra — prin articole şi vreo două scrisori politice în limba franceză, cum şi în scrisori pe care le adresa streinilor ori compatrioţilor săi, a căutat mereu să arate dreptatea părerilor sale, în care punea mai ales ura împotriva ruşilor şi nemulţumirea de a nu fi fost ascultat, înţeles, cînd mai bine decît alţii — cum mereu venia să o spună — îşi dăduse samă de cum trebuia condusă politica ţărilor române, despre care avea păreri fixe, fiind convins că trebuie să rămînem credincioşi turcilor — odată, în franţuzeşte, făcea doar declaraţia : „Comme vassale je suiş Turc, mais comme Roumain je suiş chretien" *(Mem. sur l'hist. de la regen. roum.,* III). în 1850, într-o scrisoare către „Fraţii români", vorbia astfel din Paris *(Epistole şi acte,* 8) :

„Această Rusie ce vă trimise zavera cu Ipsilante, ce vă aduse ciuma, holera şi Regulamentul la 1828, ce vă făcu a mînca humă şi scoarţă de copaciu, luîndu-vă făina şi mălaiul ; această Rusie ce vă prepara o altă *zaveră* la Brăila în 1841 ; această Rusie ce vă prepara omorul, focul şi prada averilor la 1848, de care v-am mîntuit noi, dîndu-ne viaţa şi averile, tot această *ortodoxă* şi *protectoare* putere nu încetează prin uneltele sale a vă turbura din nou pacea spre a-şi afla cuvînt înaintea Europei, ca să-şi ţie oştirile în spinările voastre, zicînd că nu vă astîmpăraţi."

Aici concentra Heliade toată înverşunarea lui împotriva Rusiei şi ani de-a rîndul a stăruit să arate cît rău ne-au făcut vecinii de la răsărit, învinuind pe mulţi de la noi că-şi dăduse mina cu ei. După dînsul, revoluţia de la 1848 nu putuse da roadele aşteptate pentru că se amestecase în ea, pe lîngă neexperienţa, dezorientarea unora, şi propaganda rusească. Aceasta 1-a făcut să judece _ foarte pătimaş şi pe conducătorii mişcării din Moldova_ şi pe aceia care au luptat în Muntenia, dar nu împărtăşiau toate ideile lui. Despre aceşti contemporani ai lui s-a exprimat în multe rînduri în termeni care pun o pată în scrisul lui — în 1858, în *Biblice,* 66, spunea cu mîndrie : „Am înfierat fără distincţîe de la coloşi pînă la viermi tîrîtori"- Scrierile, pamfletele, cu care s-a năpustit asupra adversarilor săi — *Biblicele, Echilibrul intre antitcse, Epistole şi acte, Memoires sur l'histoire de la regeneration roumaine, Souvenirs et impressions d'un proscrit* — sună într-o urîtă gamă care merge crescendo de la „muscăliţi" la „pseudo-patrioţi, falşi democraţi, fii denaturaţi ai Moldovei, fiii Cabalei de la 1848, fii ai corupţiei, periciunei şi păcatului, comedianţi groteşti, disgraţiate creaturi de momite răutăcioase şi turbate, urdorile, ciuma morală a naţiunei", toţi care se strîngeau în „tarafuri leproase" — nu lipsesc nici porecle ca „Gunoiescu, Tărfălogu, Zgîia" ş.a. Şi despre unii pe care-i califîca astfel spunea că nu făcuse decît să aducă în ţară idei din „hagialîcul Parisului, de pe Piaţa Sorbonei, cancanele şi limbajul de la *Chaumiere,* tartufărie declamatorie". Trist vocabular pentru un scriitor şi reprobabil procedeu de a critica pe adversari, dar se vede că Heliade, ca şi Asachi, nu era omul care să se stăpînească, să înţeleagă demnitatea atitudinilor. Era şi el pătimaş, pentru că i se părea că se întunecă merite de ale lui, cînd vanitatea îl făcea să creadă că fusese trimis pentru noi cu chemări mesianice. El singur — repeta mereu — văzuse limpede în toate împrejurările, şi dacă îngăduia uneori altora să mai fie amintiţi alături de el, aceştia erau Tell şi Magheru. Alţii, un Kogălniceanu (despre care spunea odată „domnul acesta"), un

Bălcescu, un Ion Ghica ş.a. erau cei rătăciţi, cei care prin agita ţiunile lor făcuse mai mult rău ţărei. Superioritatea lui i se părea că nu putea fi contestată pentru că, mai prevăzător şi mai moderat decît alţii, ţinuse să realizeze prin mişcarea de la 1848 numai ...posibilul şi prudentul", lăsînd la o parte „himere", gînduri de reînviere a Daciei, aşa că mereu îndemna pe compartioţit săi, şi cînd era la Paris, să păstreze prudenţa, să nu asculte pe cei care vorbiau altfel decît el ; într-una din acele „epistole" în care prezumpţiunea lui punea cuvinte biblice ca „adevăr vă spun vouă", în 1851 scria de la Paris : „E timp de repaos, de tăcere, de între-mare, de veghere. Lupta noastră este întru a opune pace la învăţările de turburare, ordine la anarhia moscovită... Staţi în pace si dejucaţi, ca şi în 1848, planurile Petersburgului" *(Epistole şî acte,* 70—71) — acelaşi refren, aceeaşi stăruinţă bolnăvicioasă, din care Heliade îşi făcuse un crez politic ce-şi închipuia că-1 înalţă.

Pe atunci dînsul credea, dealtfel, că-şi împlinise rolul politic şi spunea că va căuta să se ocupe mai mult „în partea literari şi religioasă" *(Scrisori din exil,* 129). De aceea se gîndia să revîe în ţară şi părăsi Parisul, în 1851. îndreptîndu-se spre Chios, unde se găsia familia lui, peste doi ani se duse la Constantinopol, Şumla şi de acolo, în 1854, reveni pentru o lună la Bucureşti, dar cum îşi dădu samă că nu era încă momentul să se întoarcă definitiv în ţară, luă, pe urmă, în 1857, iarăşi drumul spre Londra şi Paris.

Numai în 1859 Heliade îşi sfîrşi exilul şi, întoreîndu-se în ţară, îşi reluă activitatea literară, dar în acelaşi timp o continuă pe cea politică, cu toată hotărîrea pe care o luase mai înainte, şi aceasta pentru că i se părea că procesul cu adversarii săi nu era încheiat, aşa că îl vedem scriind mereu pentru ca să se apere, să arate că nu era cel învins. Cînd, la 1866, se întemeie Societatea academică, devenită mai tîrziu Academia Română, dînsul fu printre membrii fondatori şi fu ales ca preşedinte al ei, dar mai pe urmă se înstreină de ea fiindcă nu reuşise să-şi impună principiile sale în materie de reformă a limbei. Anii din urmă ai vieţei lui — moare la 27 april 1872 — au avut tristeţea izolărei, cum se întîmplă tuturor celor care de la o vreme rămîn în fetişismul unor idei peste care curentul vieţei vine să aşeze altele.

Ga să se poată urmări activitatea lui Heliade va trebui să înşirăm toate scrierile sale care sînt cunoscute, şi aceasta cu atît mai mult cu cît o bibliografie a lor nu s-a dat pînă acum, iar unele din ele^ sînt cu^ totul uitate astăzi. în ordinea în care au apărut, ele sînt următoarele : *Grammatică românească,* [Sibiu],

1828 ; *Meditaţii poetice dintr-ale lui 1. De La Martin,* traduse şi alăturate cu alte bucăţi originale, 1830 (ca *Adaos literar,* I, ia *Curierul rum.) ; Regulile sau grammatică poezii,* tradusă în romăneşte, 1831 (al II-lea *Adaos literar) ; Fanatismul sau Mahomet Proorocul,* tragedie în cinci acte, trad. (după Voltaire), 1831 ; *Bărbatul bun* şi *Femeia bună,* din povestirile morale ale lui Marmontel, trad., 1832 (două broşuri) ; *Aritmetica* lui L. B. Francoeur, tradusă şi pusă în lucrare în Şcoala naţională din Sf. Sava, 1832 ; *Din scrierile lui Lord Byron,* partea I-îi *(Luarea Corintului, Ghiaurul, Oscar d'Alva),* partea a Il-a *(Mazeppa, Parisina, Logodnica ;f Abydos),* partea a III-a *(Prisonierul de Chillon, Lamentaţiile lui Tassu, Beppo, Strigoiul),* 1834 ; *Amfitrion,* comedie în trei acte de la Molîier, 1835 ; *Culegere din scrierile lui I. Eliad,* de prose sci de poesie, 1836 ; *Creştinarea unui preot al Isidii sau începutul creştinătăţii,* 1837 (titlul interior e altul : *Hristianismu la începutul său,* eestract din *Cele din urmă zile ale Pompei,* imitaţie, 1836) ; *Asupta traducţiei lui Omer,* 1837 ; *Julia sau Noua Eloise...* de J. J. Rousseau, t. I, 1837 (nu poartă numele lui Heliade, însă traducerea e sigur făcută de el, v. *Curierul rum.,* 1839, 15 iunie ; partea a Il-a nu a apărut, dar despre ea v. *ibid.,* 1837, 27 novembre, 1839, 15 april) ; *Din operile lui Lord Byron,* t. II *(Mazeppa, Parisina, Mireasa d''Abydos, Prisonierul de Chillon, Lamentaţiile lui 1 assu, Beppo,* in traducere revăzută; *Melodii ebraice, Elegii* ş-a.), 1839 ; *Almanah litteraru,* 1839 (cu traduceri şi poezii ale lui şi ale altora) ; *Căderea dracilor,* 1840 ; *Prescurtare de gramatica limbei româno-italiene,* 1841 ; *Paralelismu între limba rumâna şi italiană,* 1841 ; *Paralelismu între dialectele românu şi italianu,* 1841 ; *Ambii Foscari,* tragedie istorică, şi *Profeţiile lui Dante,* trad. din Lord Byron, 1843 ; *Norma,* trad., 1843 (numai cu iniţialele LE.) ; *20 decembrie 1843 ; La Estraordinara Generale Adunare,* 1843 (versuri) ; *Din Corricolo,* de A. Dumas, 1846—1847 (în doua părţi) ; *Don Juan,* de la Lord Byron, 1847 ; *Vocabularu de vorbe streine în limba română,* 1847 ; *Speronare, de la A. Dumas,* I—III, 1847—1848 ; *Michaiu, fragment d'operă în ajunul bătăliei de la Călugăreni, 1848 ; Souvenirs et impressions d'un proscrit,* Paris, 1850 ; *Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie,* Paris, 1850 ; *Memoires sur Vhistoire de la regeneration roumaine,* Paris, 1851 ; *Epistole şi acte ale oamenilor mişcării române,* [Paris, 1851] ; *Românilor* (trei scrisori politice), Paris, 1856 ; *Cyclopele tristei figure; Tandalida* sau *Tîndală shi Păcală, poemă eroică,* 1854 ; *Descrierea Europei după tractatul din Paris,* 1856 (sub pseudonimul I. Prosdociu, pe care 1-a întrebuinţat şi alteori Heliade) ; *Dossier relatif aux Principautes danubiennes,* Paris, 1857 : I. *Une Dacie*

cosaque et une Roumanie turcophile ; II. *Les Tura et Ies Roumains ;* III. *Profession de foi; Crucea de argint,* de la E. S. [ue], 1858 ; *Biblia sacră,* trad. din hellenesee, Paris, 1858 ; *Biblicele sau notiţii historice, philosophice, religiose şi politice asupra Bibliei,* Paris, 1858 ; *Equilibru intre antithesi sau Spiritul şi Materia,* 1859—-1869 ; *Biblioteca portativă,* 1860 (proiectată în cinci volume) cu scrieri ale lui şi altora, dar au apărut numai trei : *Literatura : Critica ; Diverse ; Poezii inedite ; Prescurtare de historia românilor,* 1861 (a doua ediţie, 1869, sub titlul : *Elemente de historia românilor); Proces general între două hordii şi naţii,* 1861 : *Votul, resvotul universal,* 1863 ; *Istituţiunile României, tabel historicu de la Trajan pîno în dillele nostre,* 1863 ; partea a II-a : *Unirea şi unitatea,* 1863 (ed. a 2-a, 1864) ; anexe : *Proprietarii şi sătenii,* 1864 ; *La îmmormentarea reposatului I. Văcărescul,* oratio funebră, 1863 ; *în memoria Măriei Păucesca,* discurs funebru, 1863 ; *Un fragment din Atheneul român ; Literatura = politică,* 1868 ; *Curs întreg de poesie generale,* 1868—1870, 3 voi. ; *Cîntarea cîntărilor la M. M. L. L. Carol I şi Elisabeth,* 1869 ; *Chrisitianismul şi catholicismul,* 1870 ; *Principie de orthographia română,* 1870 ; *Seraphita* şi *Oda românilor,* poezii inedite, *Sburătorul,* 1872. După moartea luî s-au publicat: *Curs de poesii generale. Dramaticele ; Brutu,* tragedie în cinci acte după Voltaire, 1878 : sub acelaşi titlu general au apărut, la 1880, *Epicele* (fasc. IV) şi, la 1884, *Satirele şi fabulele ;* ca scriere postumă s-a publicat, la 1892-—1893, *Historia critică universală* ; la 1883 s-a tipărit sub numele lui Heliade *Păunaşul codrilor,* feerie naţională în trei cînturi, prelucrată în operetă de A. L. Bobescu ; că Heliade a putut compune aşa ceva se poate presupune din ce a dat în *Sărbătoare cîmpenească* (v. mai departe), dar din felul cum se prezintă această „feerie" e greu de ştiut care-i partea de atribuit lui. De numele lui Heliade trebuie să legăm o broşură care a apărut la Paris, la 1851 : *L'arpa dell esule,* de Grecca da Roma ; Heliade nu pare să fi fost strein de tipărirea acestei cărticele în care i se aduc multe laude, cum obişnuia să le ceară de la alţii (v. şi *Acte proprii a contribui la mărirea conduitei politice a D. I. Eliad Rădulescu,* 1859) ; în fruntea acelei *Arpa* găsim chiar cîteva versuri care ne fac impresia că sînt ale lui (asupra celor scrise de Grecca da Roma, v. şi *Scrisori din exil,* 128, 207). O publicaţie plănuită în stil mare şi pe care trebuie să o amîntim, deşi s-a oprit la începuturile ei, e aceea pe care Heliade o anunţa la 25 mart 1846. In *Curierul de ambe sexe,* V, 244, publică atunci o „chemare" pentru tipărîrea unei *Biblioteci universale* care avea să cuprindă pe „cei mai remarcabili autori antîci şi moderni, ale căror scrieri

au contribuit spre împlinirea faptei mari a civilizaţiei, spre formarea minţeî şi inimei umane, spre perfecţia omului" ; gîndul lui Heliade era să dea, pe an, în această „Bibliotecă" pentru „zeloşii români" cîte 21 volume de istorie, filozofie, drept, economie, politică, ştiinţe naturale, bele-arte, poezie, „romanţuri" etc. Asupra soartei acestei colecţii „universale" Heliade spunea mai tîrziu, la 1863 (în a doua ediţie a *Curierului de ambe sexe,* V, 248) : „Pe la capătul anului 1847 se puseră sub tipar Herodot, Xenophon, Dante, *Istoria civilizaţiunei, Martirii, Lelia şi Consuelo ;* din toate se urmă tipărirea în mai multe coaie, din fiecare cîte 2000 exemplare... Cînd însă după revoluţia din 9 iunie venîră muscalii în toamnă toată furia lor şi a cîocoilor de atunci... se sparse peste acel aşezămînt tipografic. Presele fură sparte sau vîndute pe nimic... toate cărţile şi foile tipărite fură vandalizate. Băcani, spiţeri, lipscani, peste doi ani îşi vîndură marfa învelită în foi de Homer, Herodot, Dante, Moliere, Lord Byron." Cîteva din publicaţiile lui Heliade ne-au rămas necunoscute (cum sînt unele traduceri din Lord Byron, afară de cele pe care le-am amintit : *Corsarul, Lara, Marino Faliero, Cerul şi pămîntul ;* asupra lor, v. *Curierul rum.,* 1839, 15 april, 15 iunie, 2 august; pentru ediţia nouă a tuturor traducerilor din Lord Byron, v. *ibid,* 1848, 23 februar). Despre alte scrieri ale lui nemenţionate aici, v. *Mem. sur l'hist. de la reg.,* XVII. O parte din corespondenţa lui a fost publicată de N. B. Locusteanu ; sînt acele *Scrisori din exil* (Bucureşti, 1891) la care ne-am referit în cîteva rînduri.

întreaga activitate a lui Heliade, numeroasele sale scrieri dovedesc o diversitate de manifestări care ne aduce aminte de Asachi, cu deosebirea că Heliade nu a cultivat şi arta — ceea ce nu l-a împiedecat totuşi să arate mai mult simţ artistic decît Asachi — dar superioritatea lui reiese mai ales nu numai din ce spuneam în primele cuvinte despre ei, ci din întreaga lui operă, cum se va vedea mai departe.

Netăgăduit că şi cînd e să judecăm pe Heliade trebuie să ţinem samă mai mult de rolul lui în mişcarea noastră culturală decît de însuşirile de scriitor. A fost şi dînsul în primul rînd un om de acţiune, o energie care se multiplica şi căuta drumuri noua. în această desfăşurare a activităţei lui trebuie să recunoaştem că nu i-au lipsit gesturile generoase, apropierea sufletului său de sufletul altora, privirea binevoitoare spre aceia care întîmpină la alţii rezerva premeditată ori mîndria care îngheaţă. Dacă a fost şi el — cum am văzut — o victimă a egotismului, dacă s-a lăsat dus de rătăcirile vanităţei, în schimb a arătat cîtva timp, în tinereţea

lui, bune intenţii faţă de alţii, a primit pe iînga ei pe aceia care aşteptau un îndemn, un sfat, a încurajat pe unii scriitori începători. Cînd Iancu Văcărescu întîrzia să-şi tipărească poeziile, dînsul spunea că o să i le ia ca să le dea la lumină ; lui Cîrlova el i-a adus cel dintîi cuvintele de laudă care i se cuveniau, şi pe mulţi alţii i-a sprijinit, i-a ajutat să se facă cunoscuţi, aşa că înspre sfîrşitul vieţei lui găsea că poate spune : „N-am dori să venim la nevoia d-a număra cîte scrieri am tipărit gratis, încurajînd junii şi corijîndu-le stilul... Junii literatori aflau teascurile tipografiei mele deschise, orele m&le împărţite lor" *(Equil- între ant.,* 78 ; *Biblicele,* 66). încurajările lui s-a spus că mergeau prea departe şi singur a mărturisit odată („sublim, mediocru, copilăresc, tot era bun pentru *Curierul român,* ce încuraja pe toţi", *Biblicele,* 66), dar să nu uităm că pe vremea lui multe erau numai la începutul lor şi se cereau stimulări continue, se cerea entuziasmul care creează o atmosferă pentru ca din ea, încetul cu încetul, să se limpezească ce are vieaţă.

înainte de a arăta cum apare Heliade ca scriitor în diferitele direcţiuni pe care le-a cultivat, să fixăm într-o caracterizare generală impresia care se desprinde din întreaga sa operă şi, în acelaşi timp, să urmărim înrîuririle sub care dînsul a scris şi care apar mai mult ori mai puţin vizibile.

Exuberanţa temperamentului său l-a făcut să fie de multe ori liric, dar de un lirism aparte, mai mult de imitaţie al cărei izvor nu e greu să-l cunoaştem. Chiar de la el aflăm unde s-a dus să caute îndrumări pentru scrisul său — într-un loc din *Biblice* (73) ne spune : „Prin naşterea şi creşterea mea, prin ocupaţiile mele literare ce nu aflau materie despre limbă decît în cărţile Bisericei ce singure aveam, şi mai vîrtos din cauza sujetelor ce ca poet am lost ales, studiul meu de predilecţie n-a fost decît *Vechiul* şi *Noul Testament.* Şi n-a fost scriere a mea care să nu fie sau inspirata sau întipărită oareunde de ideile biblice şi evangelice." Din *Biblie,* prin urmare — pe care a încercat să o şi traducă, „în limba regenerată din zilele noastre, în limba combătută iarăşi... de teocapili... şi de atei" *(Equil. între ant.,* 5) — Heliade a luat ceea ce dă atîtor scrieri ale lui o înfăţişare specială, fie prin pasiunea, vehemenţa, cu care dînsul se exprimă, fie prin ritmul frazei, prin anumite imagini şi cuvinte care îi sînt proprii. Atît de mult îi obseda tonul biblic încît l-a întrebuinţat şi în pagini uşoare, glumeţe (v. *Oraţia funebră* la moartea slavonismului, în *Curierul rum.,* 1848, 18 mart.), nedîndu-şi samă că parodia astfel una din prediîecţiunile lui literare.

Mai personal se arată Heliade cînd vine să pună humor în proza lui, aşa că dacă e să-i recunoaştem o originalitate, aici trebuie să o căutăm, şi se poate spune despre el că e cel dintîi care a adus în literatura noastră, cu o mai bună îndemînare, această notă. în lungi teoretizări asupra literaturei sau limbei, în discuţii, în polemici ori în cursul vreunei povestiri, îl vedem deodată schimbînd tonul, trecînd la glume, făcînd salturi unde se simte în largul lui, i se pare că poate fi ascultat mai cu luare-aminte şi înţeles mai bine, după vreo pildă pe care o dă, după istorisirea vreunei intîmplări hazlii, după felurite apropieri pe care Je face pentru ca să stea mai pe îndelete de vorbă cu cetitorul, să-l desfăteze, învăţîndu-1 totuşi ceva. şi ducîndu-1 spre convingerile lut. Acestei predispoziţii ţinea chiar să-i dea o explicare spunînd ca se simţia astfel adevărat român, pentru că e în firea poporului nostru să fie „caustic", şi această însuşire o lămuria astfel într-un pasaj din *Equil- între ant.,* 17 (cf. 198), unde, după ce amintia că trebuie să renunţe la „stilul didactic" şi să scrie „mai româneşte", adăuga observaţia : „Caustic va să zică un ce care arde de frige, şi de este românul caustic nu-l criticaţi, cetitorilor, că prea i-au ars şi î-au fript şi pe el străinii, şi ai săi, şi însuşi aceia în cari şi-a pus toate speranţele. Disperaţia l-a făcut a-şi rîde de toate. Cu focul şi dorul în inimă şi cu lacrămile în ochi este şi cu surîsul pe buze, dulce cîteodată, amar de mai multe ori, şi caustic sau arzător, ca şi focul ce arde în inima lui." Cînd astfel caracteriza Heliade o parte a sufletului românesc dînsul confunda humorul cu spiritul satiric, dar mai mult se gîndia la cel dintîi, în care recunoştea şi o lăture a temperamentului său.

Alături de humor găsim accentuată nota satirică. în multe pagini de proză şi în poezii, în fabule, vioiciunea lui se ascute ca să trimită săgeţi, fie împotriva mai multora, fie numai împotriva cuiva cu care avea ceva de împărţit. Satira lui e adeseori prea personală şi se coboară chiar la vulgarităţi, dar nu se poate să nu ţinem samă de ea, pentru că străbate o mare parte a operei lui dîndu-i ceva caracteristic.

Aceste însuşiri se leagă de o alta care iarăşi nu-i lipsia lui Heliade : imaginaţia. O imaginaţie specială însă, nuanţată de anumite predispoziţii ale lui şi de ceea ce primise de la diferite înrîuriri. Resurse deosebite nu aveau spiritul său, avîntări îndrăzneţe, cu străbateri largi, nu vedem la dînsul, dar neastîmpărul gîndurilor lui îl făcea să treacă mai departe de ce-i opria privirea uneori şi, plecînd de la vreo impresie, legînd de ea altele, înflorind cîte un amănunt, ajungea să dea scrisului său formă atrăgătoare, să atenueze ce altfel ar fi fost prea prozaic. Imaginaţia pe care o

pune cu deosebire în poezie se vede, dealtfel, ca vine din rasfringeri ale romantismului. Cît datoria romanticilor se vede şi din traducerile pe care le-a făcut şi din ce a adus original, cu o stăruinţă care-i da mai multe iluzii, pentru că realizările nu sînt totdeauna potrivite cu ea. Cu toate că-1 captivase poezia lui Lord Byron, cum arată multele traduceri din el, totuşi mai mult a fosr influenţat de romanticii francezi şi dintre ei de Lamartine şi Lamennais. Care erau scriitorii francezi pe care-i preţuia mai mult se poate vedea dintr-un pasaj din *Souv. et hnpr. iFun proscrit,* 155—156, unde, după ce-i fu dat să vadă Franţa, îşi arătă astfel admiraţia pentru ea : „J'avais connu la France de loin ; je l'avais connue par les livres ; j'avais connu la France litteraire, poetique, libre, ideale, la France qui me pârlait dans Fenelon, Rousseau, Chateaubriand et Lamartine, qui sentait en Bernardin de Saint-Pierre... qui prophetisait en Lamennais. La France etait mon reve et mon deşir de la voir ardent comme celui du Psalmiste." Nu a vorbit totdeauna astfel despre Franţa ; am văzut cum alteori persifla ideile venite din „Piaţa Sorbonei", şi pentru că s-ar părea că se contrazicea în sentimentele pe care le manifesta faţă de cultura franceză să-1 ascultăm cum explica, in *Biblice,* 75, părerile lui în această privinţă :

„Nimeni ca mine dintre români în *Impresiile şi suvenirile unui proscris* nu arată uşurinţa francezilor, vanitatea lor, politica guvernelor lor pe care să nu se întemeie cineva-

Nimeni ca mine în comparaţiile ce fac nu arată virtuţile primitive ale României şi viciurile civilizaţiei Iranceze.

Cînd însă viu la bărbaţii lor de elită, Ia martirii Franţei pentru orice idee de progres, la eroismul lor, la stindardul lor ce se înfige totdauna devanţînd seculii ;

La devotamentul lor pentru Egalitate, caria sacrifică şi Libertatea, la moravurile lor, la gustul lor în arte şi industrie, la ştiinţele lor de care să poată în adevăr a se folosi junii studioşi ;

Atunci nimeni iar ca mine nu i-a descris românilor mai cu admiraţie."

Voia deci Heliade să arate că era obiectiv în aprecierile sale asupra francezilor, dar felul în care îi judeca ne lasă să vedem oarecare pornire spre exagerări, în care amesteca unele resentimente şi prejudecăţi. Tot acolo vorbia despre influenţa franceză la noi, şi în bine şi în rău, mai mult în rău însă, pentru că vedea pe prea puţini care să o fi înţeles cum se cuvenia. După dînsul două generaţii „se pierdură în Franţa" : cea dintîi, generaţia „ieşită de la 1815 din şcoala fanariotă", cei care plecînd din ţară „neromâniţi şi fără conducători" aduseră din Franţa „machiavelismul" ca să-1 adauge la fanariotism ; a doua generaţie, de după 1820, era aceea care se îndreptă spre apus şi „fără nici o învăţătură clasică, neştiind nici româneşte nici incai heleneşte ca cea dintîi, se descreieră cu totul, azvîrlită din braţele desfrînirei în ale politicei" — şi unii şi alţii „au putut deveni toate şi însuşi cavaleri de industrie, numai români nu vor deveni niciodată". Singurii care i se părea lui Heliade că folosise mai bine de petrecerea lor în Franţa erau cei care se dusese acolo pe la 1S5Q, pentru că aceştia „plecînd români buni din ţara lor, se vor înturna şi cu bunele francezilor şi vor deveni români şi mai buni". Ca încheiere a acestor observaţiuni spunea, în tonul obişnuit lui „nu în coconaşii din prima generaţie, nu în descreieraţii politici din Piaţa Sorbonei... învăţară francezii a stima şi a ama pe români, ci în junii studioşi de astăzi ce veniră în Paris de la i 850 incoa, ce făcură şi fac onoare şi patriei lor şi Franţei". Dacă e o parte de adevăr în această caracterizare a românilor veniţi din Franţa, se vede totuşi că Heliade judeca şi de data aceasta după unele preveniri ale lui, şi să nu uităm că se exprima astfel cînd era stapînit de anumite idei, cînd patima îl orbia şi în părerile lui strecura antipatii politice. în orice caz nu se poate spune despre dînsul că nu recunoştea binefacerile înrîurirei franceze, cum s-ar părea cuiva cînd se opreşte numai la unele părţi din opera lui (v. şi mai departe) ; datoria şi el prea mult literaturei şi culturei franceze pentru ca să nu-şi fi dat samă de aceasta, să nu fi spus despre ele ce li se cuvenia. Ca scriitor, de romanticii francezi fusese doar atras mai mult şi de la ei împrumutase idei, primise sugestiuni pentru ceea ce a dat în proză şi versuri, cum tot de Ia ei luase îndrumări de stil ca să nu rămîie în şirul scriitorilor ruginiţi.

Să nu uităm însă că Heliade, gîndindu-se să-şi însuşească ce au dat cei „de o naţie şi familie cu noi", s-a îndreptat şi spre literatura italiană, traducînd din ea şi arătînd în diferite prilejuri că Dante, Petrarca, Tasso, Ariosto şi chiar Metastasio îi erau bine cunoscuţi. Cîtva timp, cum vom vedea în alt loc, dînsul arătase chiar preferinţă pentru ce era italian, pe cînd faţă de cultura franceză se exprima în termeni din care se vede că nu o simpatiza. Cu toate acestea, cînd urmărim mai de aproape influenţa italiană în proza şi poezia lui Heliade, vedem că se reduce la prea puţin, rămîne mult în urma celei venite de la romanticii francezi. Dacă unii scriitori italieni îi erau familiari, dacă i-a tradus, dacă şi-a exprimat admiraţia pentru ei, din opera lor puţin a pătruns în scrierile lui- Ici şi colo numai găsim cîte o reminiscenţă de la Dante ori Tasso în vreo expresie, vreo imagine pe care o întrebuinţează, ori în digresiuni de povestire care reproduce

cîte ceva din opeza lor — împrumuturi deci sărace, nu dovezi de o apropiere literară mai strînsă, de o înriurire dintre acelea care imprimă un anumit caracter scrierilor cuiva. Ca să găsim mai multă influenţă italiana la Heliade, prea multă chiar şi cu ciudate manifestări, va trebui sa ne referim ta altă parte a activităţei Iui, la teoriile pe care le susţinea asupra limbei şi la fantazliîe lui ortografice, dar despre acestea va veni rîndul să vorbim în alta parte.

Printre înrîuririle care au lăsat urme în opera lui Heliade se cade să amintim şi pe aceea pe care o recunoaşte într-una din „însemnările" adăugate la poeziile lui — imita şi aici pe Lamartine — pentru a ne lămuri asupra împrejurărilor în care scrisese unele bucăţi. în *Culegerea* din scrierile lui publicată la 1856 găsim la pag. 91, cu privire ia poezia *Visul,* următoarea explicaţie : „Acest vis mi s-a întîmpiat, în copilăria mea, a-1 auzi povestindu-1 tatălui meu un prieten al său, care spunea că îl are în manuscript în limba arăpească. Tatăl meu, deşi de origină din Tîrgovişte, însă a fost crescut într-o casă a unui hagiu din ţara turcească... prin urmare cei mai mulţi cunoscuţi ai lui erau oameni din părţile orientale. Povestirea acestui vis încă de mic mi-a făcut o mare întipărire şl totdauna mi-a fost zugrăvită în a mea ţinere de minte cu cele mai vii colore." Deci povestiri fantastice, cu înfloriri aşa cum le întîlnim în literaturile Orientului, exaltase şi ele imaginaţia lui Heliade. înţelegem atunci de ce găsim ici şi colo motive exotice, de ce spiritul lui trădează unele reminiscenţe de orientalism — aceasta datorită, poate, în parte şi faptului că mama sa era de origine greacă. Exotismul acesta apare totuşi mai mult ca o vagă infiltraţie, nu a culminat spre o potenţare care ar fi dat poeziei lui ceva deosebit, dar trebuie să ţinem totuşi samă de el pentru că a venit să se întîlnească cu înrîurirea romantică şi din confluenţa lor derivă anumite aspecte ale operei lui.

Cum apare Heliade ca prozator şi poet s-a putut întrevedea din ce am spus cu privire la anumite trăsături ale temperamentului său şi la influenţele care l-au călăuzit.

Proza lui nu este a scriitorului care aşează liniştit gînduri, emoţiuni, impresii, netezeşte fraze, urmăreşte armonii care-1 încîntă. E proza omului de acţiune şi impresionabil, a luptătorului, a polemistului şi a observatorului vieţei care prinde unele aspecte ale ei ori caracteristice ale celor care iau parte, într-un fel sau altul, la ea şi le redă în schiţări repezi, cărora nu le putem cere mai mult decît pot să aducă reflexul unui moment, o anumita expresivitate şi oarecare vioiciune. Cînd scrisul său avea să ia o notă mai gravă frazele se conturau după amintiri din *Biblie,* şi

cîte un verset parafrazat, adaptat circumstanţelor stilistice, venia să se înşire alături de altele. îl vedem atunci recurgînd cînd la exclamaţiile, implorările, cuvintele smerite ale Psalmistuiui :

„Vezi cît e de împodobit pămîntul lăcuit de fiii tăi ! cum peste tot răsună numele tău cel sfînt ! cum fumegă altarele ta'e de tămîia noastră ! Ştim că ai cerut de la noi tămîia inimii şi jertfa dragostii : de este vreunul ce a împlinit voia ta, acela facă să cauţi asupra noastră ; de ne-am abătut toţi, tu eşti Dumnezeu, tu eşti Ertarca ; de a sosit ceasul, aridică braţul tău, nimicează şi ado în fiinţa, că noi binecuvântăm numele tău."

Culegere din scrierile... de prose sci de poesie, 4

cînd 3a cuvinte de viziune întunecată, de exaltare pînă la paroxism a imaginaţiei, la expresii apocaliptice, pentru că ţinea uneori, cum spune singur, să dea stilului său „mistica haină a Apocalipsei" :

„Smgeratici şi roşii ca flacăra fumegătoare se volburau în orbitele lor doi ochi spăîmîntători...

Tremura inima oricui se uita în partea aceea şi se îngheţa de frică, căci mare era puterea Fiarei şi fără nici o tărie legătura aceea...

Inimile toate îngheţară de spaimă. Lumea aştepta Pacea vieţei şi spectrul Păcei mormintelor apăru în toată spăimîntătoarea-i disformitate..."

Citatul acesta e din *Descrierea Europei* (6, 10, 12), care în întregime e scrisă în stil biblic, dar astfel cum îl înţelegea dînsul mai tîrziu, cînd îl stăpînîa mania neologizărei, italienizărei limbei. Proza de felul acesta găsim uneori şi în *Echilibrul între antiteze,* în acea carte ciudată iarăşi prin amestecul de tot felul de lucruri : o încercare de sistem filozofic, teorii bizare asupra trecutului nostru, amintiri despre evenimentele din timpul mai nou, caracterizări ale unor persoane, polemici, satire, povestiri cu amănunte de autobiografie şi mai ales statornica insistenţă de a vorbi despre el, despre infailibilitatea ideilor lui şi meritele pe care le avea pentru înaintarea culturei, literaturei noastre. Interesant prin această varietate şi prin ceea ce ne dă ca să cunoaştem personalitatea lui Heliade, *Echilibrul* are însă mai mult caracter informativ şi didactic decît literar, aşa că vom trece peste el. Aproape tot aşa se înfăţişează *Istoria critica universală,* în care ţinea să arate „evenimentele în general prin care trecură popolii si naţiile de la începutul lor, de cînd îşi aduce aminte omenirea, nu numai mişcările, emigraţiile şi faptele materiale şi politice, rezbelele lor, legile şi instituţiile lor, ci şi dezvoltarea minţei lor, adică istoria credinţelor lor". Găsim şi aci o schemă de filozofie în care strecura

unele preocupări mistice şi chiar puţina ştiinţă, puţină matematică, cu reminiscenţe de cînd fusese profesorul aproape enciclopedic la Sf. Sara şi tipărise cîteva cărţi în afară de cele literare — dar nici aici nu trebuie să căutăm pe Heliade ca scriitor.

Despre însuşirile Iui de prozator vin să ne vorbească mai mult alte pagini, care trebuie ţinute iarăşi în samă, acelea care ni-l arată părăsind tonul grav, pentru a ne împărtăşi în stil natural, ^ sprinten şi de multe ori cu intenţii satirice, unele impresii ale lui, ori pentru a înfăţişa anumite privelişti din vieaţa noastră şi tipuri care-i dedeau motive de ridiculizare. Un tip a cărui fizionomie a ţinut cu deosebire să o fixeze e „Domnul Sarsailă" şi pentru că mereu vorbia de el să vedem ce înţelegea prin el şi cum îl prezenta :

„Domnului Sarsailă i-a intrat în cap să-şi facă numele nemuritor... Stă acum şi gîndeşte, se gîndeşte şi iar se mai gîndeşte. Apoi zice : -ca să mă fac autor, trebuie să dau cărţi la lumină, şi fiindcă autor nu e fitecine, eu dară trebue să fiu deosebit din ceilalţi... Aşa... în casa care voi Iăcui trebue să am cîteva cărţi cît se va putea în limbi mai streine ; în cămara mea cu cît va fi mai nemăturat cu atîta o să dau un ton că prea puţin mă gîndesc la lucrurile acestea trecătoare ce n-au a face cu nemurirea... Cînd es afară, ca să mă cunoască de departe, trebuie să-mi pui ochelari la nas ; hainele să-mi fie deosebite... mantaua... aruncată într-un chip clasic — ba romantic, cravata mare, dezmăţată, sau nicidecum... ; cînd voi vorbi cu oamenii să mă roşesc, să-mi muşc buzele, să pui ochii în grindă, ca să seamăn inspirat... Dacă mă zic rumân, să scriu cît voi putea mai nerumâneşte, ca să seamăn mai înalt...»

Oameni ai lui Dumnezeu îndeobşte, pe cîţi băieţoi vedeţi că vă vin prin case cu cataloage de prenumăranţi ca să-şi tipărească încercările copilăreşti, goniţi-i, goniţi-î cît puteţi... Să nu gîndiţi că e vreun geniu unde vedeţi vreun catalog. Geniul e mîndru, nu se umileşte, nu cerşeşte..."

Curierul de ambe sexe, I, 373—374, 383—384

Portretul e mai amănunţit, e zugrăvit astfel pe mai multe pagini, dar am redat numai cîteva părţî din el, unde expresiile îşi păstrează întrucîtva caracterul literar, pentru că alteori îl vedem pe Heliade alunecînd pe panta stilului prea comun. Satira aceasta are desigur înţelesul ei ; Heliade a scris-o gîndindu-se la cîţiva din vremea lui care, dîndu-se drept literaţi, se expuneau ridicolului prin apucaturile lor, datorite în parte contagiunei romantismului, pe care se vede că Heliade, deşi romantic el însuşi, il găsia comic în felul cum îl înţelegeau unii.

Lîngă „Sarsailă" e pus acei „Dragan", din care Heliade făcuse iarăşi o figură tipică de la noi, şi portretul lui se poate ceti în *Curierul rum.,* 1844, 5, 9 iunie, iar alături de aceştia^ s-ar putea aminti acel dascăl de geografie venit din Ardeal care e înfăţişat (în *Bibi. port. : Diverse,* 253) cam în felui cum Garagiale avea să ironizeze pe „pedagogul" pedant tot de peste munţi.

Fără să fie un artist desăvîrşit al formei, pentru că îl preocupa mai mult ce avea să spună decît cum se exprima şi adeseori nu trecea peste tonul familiar, aşa de familiar chiar că se apropie de vulgaritate, Heliade apare totuşi ca unul din prozatorii noştri de samă, prin stilul său comunicativ, vioi, nervos, cu un colorit care nici azi nu se pare întunecat de trecerea anilor, nu ne aduce aminte de ceva prea învechit. Gîndindu-ne la cum se scria pe ia 1830, în fraze greoaie, trăgănate, somnoroase, Heliade se arată astfel superior tuturor celor de atunci şi cum de la început căutat, după cum spunea singur, să nu rămînă la „proza uscată" a altora, îl putem socoti ca primul nostru prozator care aduce nota modernităţei.

Mai puţin poate fi lăudat ca poet. Imaginaţia care nu-i lipsii şi o punea destul de bine aiurea era totuşi de resurse mărginite şi prea unilaterală pentru poezie. De altă parte, firea lui nu era înzestrată cu acea emotivitate şi acea concentrare care fac pe adevăratul poet. Pe urmă, chiar în ce priveşte exprimarea poetică îl vedem neajutat, în căutarea continuă a realizărilor limpezi.

Şi ce chinuită era stăruinţa lui de a ajunge unde-l mîna ideea fixă de a fi şi altfel scriitor, de cîte ori îl vedem dibuind în urmărirea luminişurilor poeziei... Cînd era de tot tînăr începuse să scrie versuri pînă ce într-o zi — trecător numai — se descuraje, şi ne spune chiar el ce-l făcuse să-şi piardă încrederea în talentul său poetic : „cînd îmi intră în mînă *Liricele* lui Atanasie Christopol mi se tăie tot cheful de a mai face versuri din capul meu. Le învăţasem pe dinafară şi într-o vară mi-aduc aminte că le-am tradus toate" *(Curierul de ambe sexe,* II, 121). Prin urmare, şi dînsul a suferit de vecinătatea poetică a lui Christopulos, cum, dealtfel, se simte în primele lui alcătuiri (pentru laudele pe care i le aducea şi mai tîrziu, v- *Curierul rum.,* 1839, 30 aug.). Mai tîrziu, cînd încrederea că poate fi poet i-a revenit, şi-a schimbat idolul. Atunci îi zicea : Lamartine. Ce cult a avut pentru poetul francez ne-o spune într-o notiţă din *Curierul rumânesc,* 1831, 19 mart, unde vorbeşte de acele „poeme pline de tinereţe şi melanholie mîngîietoare" ale autorului *Meditaţiilor,* care îl fermecau ; tot acolo îşi exprima entuziasmul, după cetirea *Armoniilor poetice*

şi religioase, în iraze care se cuvine să fie reproduse pentru ca arată ce devreme Heliade căutase să-şi facă un stil după tiparul biblic, cu unele artificialităţi căzînd în manierism : „Prin ele [prin *Armonii*] poetul întocmai ca vulturul îşi ia zborul cu îndrăzneală pînă la cereasca înălţime atotputerniciei dumnezeieşti. Acolo el îşi îmmoaie aripile sale în jăraticul slavei mucenicilor şi, ţiindu-şi drumul său prin strălucita cărare a laptelui creştinătăţi, se coboară prin scara lui Iacov *şi* vine să stropească şi să încălzească pămîntul cel amorţit de îngheţul patimilor... Ascultători din aromirea lor cea dulce se deşteaptă pătrunşi de focul pocăinţii şi nu întîrzie cu o inimă de a numi pe cîntăreţul lor David al creştinătăţii." Pasajul are interesul lui şi pentru cunoaşterea ecoului pe care 1-a avut la noi poezia lamartiniană.

în Lamartine găsise Heliade pe poetul aşteptărilor lui, cum şi al iluzionărei că trebuia să scrie multe versuri. Dar înainte de a vedea ce sînt aceste versuri, să-1 ascultăm împărtăşindu-ne planurile lui poetice, pentru că, într-adevăr, şi le fixase de la o vreme într-un „program" care avea să cuprindă întreaga lui activitate poetică — să deschidem deci *Biblicele* la pag. 73 şi vom ceti acolo : „De mult, încă de la 1836, făcusem o programă spre a. elabora nişte poezii legate astfel între sine cum în patru volume să facă un tot. Primul volum să cuprindă şi să se întitule *Biblicele.* Al doilea volum, *Evangelicele.* Al treilea, *Patria* sau *Omul social* şi al patrulea, *Omul individual.* Iar întregul acestor patru volume să facă o singură poemă compusă din mai multe şi numită *Umanitatea.* Parte din *Biblice* face şi *Căderea Dracilor...* Parte din *hvangelice* este *Cutremurul...* Parte din *Patria* este O *noapte pe ruinele Tîrgoviştei,* ca prelud, *Mircea, Duelul Buzescului cu Hanul Tătarilor, Sburătorul* şi însuşi *Mihaida...* Parte din *Omul individual* este *Serafimul şi Cherubimul,* şi altele, cum şi *Visul..."* O operă poetică în stil mare îi trecuse deci prin minte lui Heliade şi dacă nu a reuşit să dea decît o parte din ea, pentru că realizarea ei întreagă era peste puterile lui, chiar intenţia pe care a avutf-o trebuie ţinută în samă, fiindcă arată o concepţie mai înaltă despre poezie.

Poezia din tinereţe a lui Heliade o putem cunoaşte din culegerile pe care le-a tipărit la 1830 şi 1836. în cea dintîi precumpănesc traducerile din Lamartine, dar abia dacă îl recunoaştem în versurile ceva mai îndemînatic redate din *Singurătate* şi *Suvenirul,* pentru că, cu tot cultul lui pentru poetul francez, Heliade nu era cel chemat să transpuie în româneşte versurile cu cadenţări blînde, graţioase, de o muzicalitate vaporoasă, ale celui ce scrisese *Lacul*

— dovadă chiar traducerea acestei poezii, aşa de chinuită, aşa de aspră, că trebuie o sforţare ca să ne aducem aminte de frumuseţile originalului :

Astfel tot la ţărmuri nouă
împinşi, calea nencetată,
Duşi către vecinica noapte,
înapoi făr-a veni,
în oceanul de vîrste.
Noi nu vom putea vreodată
O zi ancor-a întări.

Poeziile originale din aceeaşi culegere se reduc la două elegii, din care una, închinată „soţiei bune", aduce cîteva versuri destul de armonioase, ca :

înger, cerescul meu serafim '
Ce-mi fuse oare a ta ivire :
Floare sau umbră, vis, nălucire ?
Ah, izvor vecinie de lung suspin :

iar cealaltă — *Dragele mele umbre* — e închinată amintirej. celor pe care îi pierduse şi are unele accente calde de împărtăşire a sentimentului :

Zîmbire plină de mîngîiere.
Cît e de dulce cînd te iveşti !
A fi de tine cu apropiere
Este viaţa ce dăruieşti.

Mai sînt pe urmă două sonete, *Cîntarea dimineţei, Oda* pentru ruşi, scrisă la 1829 şi o fabulă — cuprins destul de sărac, chiar pentru un început.

Ce a publicat la 1836 e numit de Heliade „poezii fugitive". Calificativ uşor care s-ar părea că nu aduce o bună recomandare, cu toate că vedem aici preocuparea de o poezie trecînd peste obişnuit, voind să se ridice la unele concepţii, să fie filozofică. Spre această poezie nu sîntem însă duşi deodată, pentru că mai înainte ne opresc cîteva versuri, reluate în parte din culegerea dintîi, care vin cu oarecare exuberanţă sentimentală să cînte laude vreunui chip iubit, cu „faţă cerească", cu „rază de^ misteruri", în „seninul albastru al ochilor", cu „simţire îngerească", daruri care toate arată un „fericit amestec" de „zeităţi". Expresii, imagini care ştim de unde vin, de la Lamartine şi Petrarca — de la acesta poate mai curînd indirect — dar ele nu trebuie trecute totuşi cu vederea, pentru că arată la Heliade căutarea unui stil mai eterat,

străbătut de acel misticism pe care îl găsim în poezia italiana şi a romanticilor francezi.

După ce cintase iubirea, după ce se oprise la unele teme mărunte, Heliade se gîndi să dea inspiraţiei lui o notă mai gravă, sa poetizeze vreo idee, vreo concepţie filozofică despre vieaţă. Atunci a scris *Serafimul şi Cheruvimul* şi *Visul* asupra cărora a ţinut sa dea unele lămuriri, ca să nu pară prea obscure cetitorilor de la noi deprinşi pe atunci cu alcătuiri mai uşoare. „Tălmăcirea" a publicat-o în *Gazeta Teatrului Naţional,* 40, şi ne spune acolo că intenţia lui a fost să ne înfăţişeze „acest vis ce îl numim viaţă" şi pentru aceasta a urmat pilda poeţilor care, descriind „viaţa omului în general", lasă să se întrevadă gîndurile, sentimentele care i-au frămîntat pe ei, aşa că şi ce a compus dînsul are o dublă semnificaţie, pentru că din cadrul larg al ideei pe care a exprimat-o se desprind „oarecare asemănări" cu vieaţa lui. Ideea de la care a plecat, ne spune mai departe, a fost să arate pe „omul prunc, copil, june, bărbat, trecut în vîrstă şi la marginea mormîntului" şi cum „omul sfîşiat de patimi, amăgit de întîmplări, obosit de păcate" caută „lumina adevărului şi pocăinţei". Din alte lămuriri care ni se dau — ţinea se vede mult Heliade să nu lase nimic necomentat din ce i se părea aşa de însemnat în poezia lui — aflăm că dacă a descris cu cea mai mare vioiciune pe acea „iasmă care stă în faţa omului", e pentru că a cunoscut „mai mult amarul decît dulceaţa vieţei" şi pe pămînt domneşte încă „împărăţia Iadului şi a răului şi sîntem încă departe de acea împărăţie a cerului, adică a dreptăţii şi a fericirii preursite de Mîntuitorul". în Serafim a căutat să întrupeze tot ce văzuse „mai frumos în viaţă... şi ca moral şi ca fizic", iar în Cheruvim a închipuit puterea binefăcătoare care 1-a ajutat să vadă „calea cinstei şi a vieţei cei fericite".

Cu toată silinţa pe care şi-a dat-o Heliade să învăluie în poezie o idee care i se părea că cuprinde ceva deosebit, şirul lung de versuri la care a adăugat explicări e o împletire greoaie, confuză, cu pretenţii de salturi mari în abstracţiuni, cu izbucniri emfatice şi căutări de efecte uşor impresionante prin alăturări de cuvinte vrînd să aibă ceva onomatopeîc :

Vil'orul bubuie, zboară ;
Crivăţul vîjie, trece
Tremurul saltă, doboară.

Numai ici şi colo dacă răsare cîte o strofă care vorbeşte în ton mai puţin pretenţios şi odihneşte urechea după atîtea versuri chinuite şi aspre :

în oricare-a mea faptă cu n-aveam mingnore.
In oricare prieten aflam ascuns vrăjmaş,
în orice om o spaimă, în mine o durere,
O vecinică osîndă chiar într-al meu lăcaş.

Aceeaşi impresie ne-o lasă cîte o alcătuire^„biblica" cum este *Căderea Dracilor ; ceva* confuz şi acolo, îngrămădire de cuvinte care numai poetice nu sînt, înşirare de multe nume, aşa^ cum Heliade învăţase de la Victor Hugo, pe care-1 urma şi cînd punea alături versuri de acestea, care i se păreau că răsună maiestos :

înalt mai sus de ceruri, la locul Nemuririi.
In sfînta atmosferă Luminii celii vii
Unde fîntina vieţii şi rîul Fericirii
Adapă, răcoreşte cereştile cîmpii

Şi Duhul mîngiierii burează caldă mană,
Mărgăritează vecinie prea-sfintelc sădiri
Şi Dragostea resare a îngerilor hrană
Ce-ntreamă în ei Pacea şi naltele sfinţiri...

Pe vîrful ăstui munte, sui; cortul Prea-tărie:
înconjurat de îngeri, prea veseli Serafimi,
Acolo este tronul Părintelui Veciei
Pe mii de legioane jăratic-Serafimi.

Cînd voia să se înalţe, inspiraţia lui Heliade se pierdea în divagări care o obosiau ori se opria la amănunte de prozaism. De aceea ne înşală aşteptarea şi acea poezie, *Ojioapte pe ruine ie Tîrgoviştei,* unde, după Cîrlova, ţinea să arate că_ nu era mai puţin simţitor la glasurile care se ridicau din mormintele străbunilor. Ce slab răsună însă aceste glasuri în versurile^ lui şi ce scăzută ajunge pînă la el măreţia amintirilor închise în acete ziduri în faţa cărora voia să ne spună că rămăsese de^ multe ori în^contemplaţie ! După cuvinte multe care se îngrămădesc, pe două pagini, ca să descrie cum coboară umbrele înserărei, cum

Soarele acum sfinţeşte şi noaptea naintează.
Cu-ncetu-şi cîrmuieşte carul cel aburos

urmează o înşirare de nume ca de catastif istoric :

Aci îmi stau de faţă eroii Rumâniei
Din Cîmpul Lung, din Argeş, din iaşi, din Bucureşti.
De la Traian şi Negru, martiri ai vitejiei,
Pînă la împilarea trufiei strămoşeşti...

pentru ca !a sfîrşit sa vie rîndul altei descrieri, cu „turme, cai. dobitoace" care se coboară la apă şi clopote „ce se scutur în al dimineţii zvon".

9. sm S ur ă dată din poezia turbure, ceţoasă, a lui Heliade a răsărit o floare de lumină. E acea baladă *Sburătontl* pe care o aducea *Curierul rumânesc* de la 1844 (4 februarie), într-o fericită îmbinare a romantismului cu realismul : cel dintîi cumpătat, limpezit, iar nota realistă desprinsă din vieaţa celor de la ţară al căror suflet,^ oricît de simplu, are emoţiunile lui puternice, străbătute de_ cîte o credinţă străbună, o superstiţie. Iertăm acestei poezii că ici şi colo cîte un vers („Vitele muginde la jghiab întins P^ia" ~."^^r.za^ ^erejaer ^ taur grea murmură") reaminteşte stîngăcii şi artificialităţi de care Heliade nu se putea dezobişnui — le iertăm pentru tonul natural în care e scrisă, pentru adevărul sufletesc care vibrează în ea, pentru frăgezimea ei de simţire :.

„Vezi, mamă, ce mă doare ! şi pieptul mi se bate,
Mulţimi de vineţele pe sini mi se ivesc ;
Un foc s-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate,
îmi ard buzele, mamă, obrajii-mi '-e pălesc.

Ah, inima-mi zvîcneşte !... şi zboară de la mine.
îmi cere... nu-ş ce-mi cere ! şi nu ştiu ce i-aş da :
Şt cald şi rece, uite, îmi furnică prin vine ;
în braţe n-am nimica şi parcă am ceva...

în arşiţa eăldurei cînd vîntuleţu-adie,
Cînd plopul a sa frunză o tremură uşor,
Şi-n tot crîngul o şoaptă s-ardică să-1 învie.
Eu par că-mi auz scrisul pe sus cu vîntu-n zbor".

Toata neliniştea în faţa tainelor care-şi flutură ispitirea lor„ toată naivitatea tinereţe! care nu-şi dă samă de ce vine să o turbure trec, şi blînd şi vijelios, prin aceste versuri, şi mai ales acelea care încheie strofa a doua şi a treia sînt minunate răsunete ale simţirei în aiurare, în luptă cu nedumerirea.

Că Heliade a fost o dată adevărat poet poate să ne mire, dar dacă a pus în *Sburătorul* un motiv popular, aceasta nu are de ce să ne surprindă prea mult. Fără să fi arătat statornic convingerea că literatura noastră ar cîştiga dacă s-ar apropia mai mult de ce este tradiţional, străvechi, fără să fi teoretizat asupra necesitatei ca scriitorii să se coboare mai des în popor — aşa ceva aveau s-o spună alţii — dînsul nu a rămas strein de sufletul celor de jos şi e cel dintîi care 1-a înţeles şi redat mai bine. Chiar în

acea *Sărbătoare cimpenească* pe care a scris-o la 1837 *(Curier de ambe sexe,* I, 101) pe care am amintit-o mai sus se vede că Heliade cunoştea mediul rustic şi ştia să-1 înfăţişeze cu nota lui, cu toate că a pus şi acolo unele înflorituri literare şi face pe ţărani şă vorbească după intenţii de circumstanţă ale lui ^ coloarea locala e în general bine păstrată şi convorbirile între ţărani se urmează în ton destul de natural, iar cele cîteva poezii populare care sînt intercalate — le spune Florica, fiica „juratului" Coman^ şi numelf ei reapare în *Sburătorul,* ceea ce arajă căJntre^ această poezie şi scena „pastorală" e oarecare legătură, amîndouă fiind scrise sub impresii vii culese ia ţară — dovedesc că *Heliade* nu dispreţuia cîntecele noastre din popor. Şi altă dată, în *Echil între ant., Curs de poesie* (v. şi *Curierul rum.,* 1839, nr.-ele 158, 159), s-a ^referit la poezia populară, cu toate că uneori exprima asupra ei păreri care ne surprind, cum e aceea pe care o găsim în *Echil. între ant.,* 42 : „Doinele şi baladele cu care se îngîmfă nişte poeţi mari ce pe româneşte se zice *poeţoi* se ştie că sînt ale lăutarilor" — aluzk străvezie la adresa lui Alecsandri, pe care, cu toate acestea, altădată îl numia „excelentul şî graţiosul poet", dar să nu ne mire asemenea izbucniri şi contraziceri cînd cunoaştem^ temperamentul lui Heliade cu atîtea inegalităţi care l-au dus la rătăciri. în orice caz, înrîurirea populară e evidentă în versurile lui,^ şi datorită ei a izbutit măcar o dată să ne dea ceva de adevărată poezie.

Cînd de la poezii lirice şi balade Heliade a trecut la fabule şi satire 1-a ajutat mai mult vioiciunea spiritului său,_ pentru că în aceste genuri e departe de a fi un maestru, un artist. îl mulţumia ce-i trecea prin minte deodată şi de aceea îl vedem scriind uşor, fără concentrare, fără să netezească forma, în ton de improvizaţie şi cu multe prolixităţi. Dintre fabule singură _*Măceşul şi florile* şi întrucîtva *Areopagul bestiilor* (aceasta cu aluzii politice şi ridiculizarea celor care scriau în „limba reformată" cu *năciunal. speptător, aptriţă, aptor* etc.) pot fi ţinute în samă — celelalte sînt ori prea slabe ori simple traduceri *(Foile şi cărbunele* şi^ *Coada momiţelor,* deşi sînt date în culegerile sale ca originale, sînt traduse după J. P. Viennet, v. *Curierul rum.,* 1840, 14 iunie, iar *Orologiul lui Carol V* e arătată chiar de Heliade ca o imitaţie după Salvandy, v. *ibid.,* 1839, 21 iunie). *Măceşul şi florile* se ştie că a fost scris, la 1844, împotriva lui Trandafilov, cum nu era greu de ghicit cînd versurile erau aşa de transparente :

Un măceş ghimpos, sălbatic.
De prin locuri depărtate...
Aruncat într-o grădină,
Avuţită, roditoare,

Vrea să prinză rădăcină
Intre flori mirositoare...
îşi puse ş-un *of* în coadă
Nodurosul mărăcine
Şi vezi că-i stă prea bin-?.
Of încoace, *of* încolo,
Of grădina răsuna.
Floricele curioase
Una p-alta se-ntreba :
— Trandafir să fie. lele '?
— Nu e trandafir, surato.
—• Vai de noi, de floricele.
— Ce-o mai fi de noi, cumnato ?
— Zi măceş, lua-l-ar naiba.

Ţinea, se vede, să dea o notă populară fabulelor lui, ceva ce ne face să ne gîndim la cum scria Anton Pann.

Nota aceasta o repetă în satire, dar, accentuînd-o şi forţînd-o, ajunge să se coboare la pamflet şi trivialităţi. Satire a scris multe Heliade şi chiar în *Culegerea* de la 1836 (pag. 118—119) lasă să se străvadă predilecţiunea lui pentru acest gen într-o tiradă asupra diplomaţiei. Sînt satire mai multe politice, ca aceea împotriva lui Duhamel *(Cîntecul ursului)* cu refrenul „Diha, diha, măi", şi *Tandalida,* unde înfăţişa pe un polonez (Tîndală) şi pe un român (Păcală) în roluri comice imitate după *Don Quijote,* aşa că o prezenta ca o poemă eroico-comică şi ca o compunere cu totul originală „pentru românismii săi metrici" (v. despre ea şi *Scrisori din exil,* 581). Ce erau aceşti „românismi" ne dau o pildă versurile :

Bine că scăpai de Muze,
Dc leliţe din Parnas...
Si de gloaba de Pegas.

Glume de cronică rimată de gazetă, jucării pe care nu le dispreţul,;, eu toate că am văzut ce planuri înalte de poezie îşi fixase. Pe acestea nu le-a uitat însă ; din timp în timp îl vedem reluîndu-le, dar fără să le ducă la bun sfîrşit.

La 1844 se gîndi să scrie o epopee, *Mihaida,* care se opri însă la al doilea cînt, fără să ne pară rău că nu a fost terminată, pentru că după începutul ei ne putem închipui ce ar fi fost urmarea. Cu toate că Heliade ne spune într-un loc *(Curs de poesie,* III, 234) că-şi dăduse multă silinţă să-şi însuşească spiritul literaturilor clasice, să se iniţieze „în misterele... frumosului şi sublimului antic", clasicismul lui se reduce la prea puţin, la o intenţie literară numai, la ceva superficial. îi lipsia darul alcătuirei liniştite, simţul măsurei, viziunea arhitectonică a clasicilor, şi de aceea nu putea fi poetul care să ne dea o epopee. *Mihaida* numai de departe ne aduce aminte că e un poem epic, prin şablonul ei, prin ceea ce reproduce în nota convenţională a genului — suflul epic şi maiestatea clasică îi lipsesc.

Cîntul întîi, după obligatoarea invocaţie cătra Muză, cătră „Muza îmbărbătată" ca „să dea semnalul" la „prima cîntare", anunţă faptele ce vor fi „bucinate" spre lauda „Bărbatului cel mare" ce pentru mîntuirea neamului nostru şi apărarea creştinătăţei venise

Să-ncingă a sa frunte cu stema domnială.

Urmează descrierea stărei ţărilor române „sub jugul sîngeratic" ai Osmanului şi o lungă înşirare — ca în pomelnîcul dîn *Paremiile* lui Dosoftei — a domnilor care luptase înaintea lui Mihai Viteazul împotriva cutropitorilor. Glasul deznădăjduit al românilor ajungînd pînă la cer, de acolo vine să se coboare ocrotirea cuvenită unui neam ales, creştin, şi cuvintele care vestesc hotărîrea cerească răsună într-un bizar amestec de expresii biblice, metafizice şi chiar ştiinţifice, aşa cum obişnuia Heliade să le îngrămădească în exuberanţele lui verbale : „Etern", „prea Potente", vorbeşte de „Principiu şi Finit", de „Atom", „Simpatie", „Materie şi minte", „Facultăţi", „Raţie", „Eterna veritate" ş.a., pentru ca la sfîrşit să spună că domnul Munteniei e acel predestinat să biruie pe păgîni :

Mihai va rupe jugul românului ce geme.

Prin arhanghelul Gabriel, care-şi „îndreptează svolul spre vetrele lui Bucur", voinţa cerească e împărtăşită eroului român. Acesta, inspirat de sus, simţind ce fapte mari se aşteaptă de la el, îşi spuse gîndurile mitropolitului Eftimie, care şî el, ca un trimis al lui Dumnezeu, înţelese că venise ceasul luptei împotriva asupritorilor.

în cîntul al doilea asistăm la o adunare care se ţine la Banul Manta ; sînt acolo : Mihalcea, „belicosul", Mitrea „cel hotarnic", Isar şi Teodosie, „mintoşi logofeţi", spătarul Vintilică, aga Vitejescu, fraţii Buzeşti, mitropolitul Eftimie ş.a. Boieriî ţin sfat pentru păsurile ţărei şi în vorbele lor poetul pune neologisme ca *santifica, smorfuri* ş.a- ori expresii din vocabularul prea personal al Iui care i se părea mai colorat : turcii sînt „lipitori mîrşave", „pungaşi", „păgîna spurcăciune", aşa că s-ar părea că cetim mai curînd *Tandalida* decît *Mihaida.* După ce boierii îşi spuseră părerile, unii

îndemnînd să se ceară ajutor de la streini, alţii împotrivindu-se să aibă de a face cu „şoangherii" şi jurînd că pînă mai e sînge de „românei în vine" toţi vor lupta cu păgînul, sfatul se isprăvi cu hotărîrea ca toţi să aibă încredere în acela care cu vitejia şi cuminţenia lui va şti să apere neamul. O uşe se deschise atunci şi, fără să ştîm mai bine cum se întîmplase să fie acolo, apare printre boieri Mihai Viteazul — descris astfel :

... un mare om propasă
Şi răpede-şi aruncă ochire aqiiilce
Şi pasă drept la jeţul ce sta naintea Crucii,
l'n stat înalt şi nobil, un port dc majestate,
O frunte mare, scoasă, ce cugetă departe.
Scânteietori ochi ageri, sprîncene ebenine,
l'n nas roman, o buză pac-fică. ridentă,
O barbă marţială, un piept ce sparge soarta
C-o tar;' pacientă şi braţe musculoase.

Fiind în acelaşi gînd cu boierii, Mihai îi cheamă să jure că vor fi „scuturile" lui pentru mânuirea ţărei.

O alcătuire chinuită şi copleşită de artificialitate, emfază şi teatralism, aşa e *Mihaida,* pe care Heliade o dedica ostaşilor români pentru ca „spiritul Domnului", care se coborîse asupra Iui —- cum vorbla şi de astă dată cu mania lui de profetism — sa treacă în sufletele lor.

Tot aşa de neizbutite sînt şi alte încercări epice ale lui, pentru că a mai scris, într-adevăr, şi o „epopee galică", *Fbigul,* mai artificială încă prin extravaganţele de ossianism, care i se păreau că dau mai multă strălucire compunerea Cît despre traduceri, abia dacă ne putem apropia de ele din curiozitatea de a vedea în ce limbă credea Heliade că trebuie redate scrierile lui Dante şi ale altora. Pentru marele poet italian avea un cult care ar fi trebuit să-1 îndemne să prezinte altfel opera lui, sub o formă mai potrivită cu intenţiile de a face cunoscută la noi literatura italiană ; în *Curs de poesie,* III, 234, spunea, vorbind iarăşi despre el însuşi, amestecînd mereu pornirile lui de vanitate : „încă din anul 1842 am încercat a studia vieaţa lui Dante şi a o face cunoscută românilor. De cîte ori am luat pana în mînă şi cum scriam o pagină, două, vedeam că îmi scriam vieaţa mea proprie, mijlocul în care m-am născut şi am trăit, mai aceleaşi evenimente, aceleaşi aplecări şi tendinţe, aceleaşi aventuri ale inimei şi ale sufletului." Dacă mărturisia că se identificase aşa de mult cu autorul *Divinei Comedii,* cînd a venit să-1 prezinte cetitorilor noştri această identi-

ficare nu i-a folosit prea mult, pentru că iată cum începea să traducă *Infernul :*

în mijlocul căiei vieţei noastre
Mă reaflai într-o selbă obscură.
Căci calea directă era perdută.
Nu e d-a spune cît era de dură
Astă selbă silvestră aspră şi foarte,
Căci şi în cuget reînnoie frica.

Şi tot astfel a tradus Tasso (cîntul VII din *Gerusalemme liberata)* şi pe Ariosto (cînturile IV—VI din *Orlando furioso).*

Cum se credea cu aptitudini pentru toate genurile de poezie, după epopei s-a gîndit să scrie şi poeme dramatice şi didactice. La încercările lui de dramă istorică nu avem de ce să ne oprim pentru că ne amintesc *Mihaida,* cu aceleaşi pretenţioase şi lungi tirade destinate doar să răsune de pe scenă (un specimen se poate vedea în *Curs de poesie,* III, 42) ; ne vom abate un moment numai la poemul didactic — dînsul îi zice „epic", dar aparţine mai mult genului dintîi — pe care 1-a intitulat *Anatolida sau Omul şi forţele* (în patru cînturi, dar fusese proiectat să cuprindă douăzeci). E o compunere tipică pentru ceea ce Heliade îşi închipuia, în timpul din urmă, că poate fi înfăţişat ca poezie. Primul cînt *(Empireul* şi *Tohu-Bohu)* cuprinde, printre altele, versuri schimbate puţin din *Căderea Dracilor,* din care am reprodus un pasaj mai sus. Cînturile următoare *(Himnul creaţiunei, Vieaţa* sau *Androginul, Moartea sau Fraţii)* sînt ca o parafrazare versificată a *Genesei* şi merg pînă la povestirea omorului lui Cain, pe care-I prezintă altfel decît în *Biblie,* din intenţia de a înlătura ce i se părea imoral — fratricidul — într-o carte sfîntă : despre Cain ne spune că a omorît pe Avei fără să-şi dea samă, într-o halucinare, şi pentru a convinge că aşa ceva a fost cu putinţă ne povesteşte, în note, o întîmplare în felul aceleia pe care o găsim în *Ucigaşul fără voie* al lui Gr. Alexandrescu. Voia să fie întrucîtva original Heliade modificînd astfel *Biblia,* şi o altă originalitate, de expresii numai şi comică, găsim cînd ne vorbeşte de Adam că-şi plîngea singurătatea în aşteptarea Evei :

... e cu totul singur
Şi n-are sie semen,
E Om şi n-are Oamă, ca leul o lionă,
Ca turturelul soaţă.

Parcă am ceti din Asachi, că şi el undeva vorbise de „păsăreul" tovarăş al turturelei.

Cînd părăsind tonul biblic sau quasi, face unele digresiuni ca să expună vreo părere, sa discute unele idei, versurile ating cuhnea prozaismului şi a pedanteriei, ca atunci cînd pune întrebarea dacă omul a folosit mult din progresele civilizaţiei, din

Irivcnţiuni de. vase. de varii instrumente

şi adaugă imediat că toate acestea sînt :

Cu usul profitabili, cu-abusul desastrose.
Sciinţa... produce vase
Şi nave şi battele ş-aerostatc cnsuşi.
Aqueste admirabili alle Sciinţei fructe
Gustate făro cumpăt sau făro sprevedcre
Pe lung-a lor folose addusseră şi mortea.

Am păstrat de data aceasta ortografia pe care şi-o fixase Heliade de la o vreme, pentru ca să se vadă la ce bizarerii, monstruozităţi chiar, ajunsese în fanatismul lui pentru unele teorii. Schilodind cuvintele româneşti, luînd din dicţionarul italian tot ce i se părea că trebuie să fie şi al nostru, impunîndu-şi o ortografie exotică, din exagerare în exagerare căzu într-un fel de paroxism de italienizare, şi mania aceasta îl stăpîni atîta încît mai tîrziu refăcu versuri scrise în tinereţe, pentru că i se păreau mai reuşite în „limba regenerată". La ce excentricităţi l-a dus acest procedeu se poate vedea din compararea celor două redacţiuni pe care le-a dat acelei poezii *Cîntarea dimineţei,* care ajunsese foarte răspîndită, o cîntau elevii, şi pe care singur o socotea ca una dintre cele mai izbutite ale sale.

Sub forma mai veche, de la 1822, prima strofă a acestei poezii sună :

Cîntarea dimineţei
Din buzi nevinovate,
Cui altui se cuvine,
Puternice Părinte,
Decît ţie a da ?

La 1861 a schimbat-o astfel :

Cîntarea dimineţei
Din buze innocente,
Cui altui se cuvine,
Omnipotente Pater,
De quât ţie a da ?

Mergînd pe calea aceasta, nu se putea să nu ajungă la noianul de italienisme pe care le-a pus în acea poezie, *Seraphita,* care veni să arunce o umbră, lîngă altele, asupra carierei lui de poet şi unde — cu întunecări de senilitate — cînta „tremînd" „a Venerii baldanţă".

Nu mai era românească limba în care scria Heliade în ultimii ani, ci un fel de esperanto, şi pentru ca să înţelegem cum fu dus la o asemenea rătăcire să urmărim şi altă parte a activităţei lui, acea în care a pus mult din preocupările lui militante şi a avut unele înrîuriri bune.

Studiul limbei şi reformarea ei l-au pasionat pe Heliade foarte devreme şi sub acest aspect îl vedem manifestîndu-se mai întîi. Cînd ajunse profesor la Sf. Sava începu să scrie o gramatică românească pe care o puse la îndemână, în manuscris, şcolarilor săi, încă din 1822. în cercul Societăţei literare, la „nenorocitele adunări" ale ei, cînd aveau loc discuţii asupra limbei, dînsul se referea la aceeaşi gramatică, şi la redactarea ei definitivă a pus la contribuţie păreri schimbate în cursul acelor discuţii cu prietenii săi cărora mai tîrziu le-a arătat recunoştinţa că au fost „îndreptători şi curăţitori gîndurilor şi judecăţilor" lui. Cînd s-a tipărit, la 1828, această gramatica, pe lîngă partea expozitivă, elementară (cuprinzînd *Etimologia, Syntacsul, Construcţia, Analysul loghicesc, Ortografia)* aducea o prefaţă cu păreri mult deosebite de ale altora din vremea aceea şi în forma pentru care avea predilecţie Heliade, ca de convorbire atrăgătoare, hazlie de multe ori şi cu unele ironii. La alcătuirea acestei cărţi ţinea să releveze că a fost călăuzit de „metodul lui Condillac", ale cărui opere fusese „studiul copilăriei lui" *(Curierul rum.,* 1847, 13 novembre), aşa că prin aceasta voia să spună că gramatica lui era „filozofică" într-un fel. De acest calificativ nu avem să ţinem samă, pentru că nu prea vedem „filozofia" pe care Heliade zicea că intenţionase să o pună în gramatică ; altceva dă valoare acestei prime publicaţii a lui, sînt părerile agere şi aproape totdeauna drepte pe care dînsul le exprima cu privire la limba noastră, cum trebuia îndrumată, după ce criterii trebuia fixat aspectul ei. Confruntînd ce se scrisese de alţii în acelaşi scop — şi-i cunoştea bine, cum se vede din înşirarea pe care o dă în prefaţă, XXX — supunînd criticei teoriile lor, ajunsese să-şi dea samă că aceştia rătăcise de multe ori şi problemele în legătură cu reforma limbei noastre puteau găsi soluţii mai potrivite şi mai simple, dictate de mai mult discernămînt şi oarecare bun-simţ. Cum chestiunea scrierei cu litere latine nu-l preocupa atunci — se arăta cu totul conservativ aici — toate propunerile lui de inovaţie rămîneau în această privinţă în

cadrul tradiţional, cu recunoaşterea sistemului urmat de atîtea veacuri. Intenţia Iui era să se ajungă la o simplificare a ortografiei vechi şi de aceea sfătuia să se lase la o parte 3, A, e, H, W, *t>\[,* K», t şi să se scrie KC, ne, T, i, o, 8, î8, EA (numai lui y îi lăsase favoarea să fie menţinut, dar explica pentru ce : fiindcă, deşi Societatea literară hotărîse şi excluderea acestui semn, „gramatica" lui „a fost prescrisă mai înainte de hotărîrea Societăţii şi trebuia deocamdată să rămînă aşa). Altă inovaţie la ^care ţinea era înlăturarea luiVk de la sfîrşitul cuvintelor şi înlocuirea lor cu un apostrof ; propunea de asemenea să nu se însemne nicăieri accentul cuvintelor, pentru că „limb'a cea vie care o învaţă fii de la părinţi n-are trebuinţă de tonuri"._ în schimb — şi aici cădea în inconsecvenţă de complicare — susţinea că articolul, la singularul formelor feminine (numai la ele, căci la pluralul masculin îl suprima chiar, scriind *oameni* pentru *oamenii),* trebuia despărţit de cuvînt printr-un apostrof, cum ^se poate vedea din citatul de mai înainte. Deşi aceste păreri arată vederi mai limpezi şi stăruinţe de simplificare a scrisului nostru pentru ca să nu triai apară „în haine de arlechen" — simplificare întîrziată şi de prisos, pentru că în curînd alfabetul cirilic avea să fie definitiv părăsit — totuşi ele ne interesează mai puţin decît acelea pe care le-a dezvoltat mai departe. Astfel, credinţa lui era să se păstreze ortografia fonetică şi de aceea nu aproba sistemul de etimologizare latină al celor de peste Carpaţi : „îndrăznesc a vorbi pentru fraţii noştri din Transilvania şi Banat..- Pentru ortografia... care voiesc să o introducă scriind cu literile latineşti bine ar fi fost şă urmeze duhului italienesc, adică a seri după cum vorbim" ; şi pentru a arăta că avea dreptate adăuga mai departe observaţia : „Pentru ce să nu scrim după cum pronunţiem, cînd scrim pentru cei care trăiesc, iar nu pentru cei morţi ?... Noi nu scrim pentru strămoşii noştri pe care i-a addus Marele Traian aci, ci pentru contimporanii noştri şi nu trebuie... să le luăm dreptul de a-şi seri limba, rămînînd pe seama numai celor ce ştiu latineşte." Cuvinte cuminţi, de răsunător contrast faţă de ce propovăduiau latiniştii, şi ele nu au rămas fără înrîurire pentru simplificarea ortografiei noastre, deşi mai tîrziu chiar el le-a uitat, pornind pe o cale tot aşa de greşită, deşi în alt sens, ca a filologilor ardeleni. Un alt punct pe care Heliade ţinea să-1 lămurească era acela al îmbogăţirei limbei prin împrumuturi. în privinţa aceasta^ părerea lui era că putem lua cu „îndrăzneală de la maica noastră... şi de la surorile noastre" şi „trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie, şi de acolo de unde trebuie, şi cum trebuie". După ce critica pe filologii care căutau să introducă formaţiuni nouă româneşti *(cuvintelnic* = dicţionar, *nempărţit* = atom ş.a.), găsia că greşiau şi aceia care introducînd cuvinte greceşti, latineşti, franţuzeşti ori italieneşti le lăsau aşa cum erau în aceste limbi, scriind *patriotismos ; cliros ; privileghium ; ocazion ; liberta* ş.a. „Vorbele streine — spunea dînsul — trebuie să se înfăţişeze în haine rumâneşti" şi de aceea sfătuia „să rumânim" neologismele, să zicem *patriotism, der, privilegiu, ocazie,* „după geniul şi natura limbei". Condamna iarăşi „stravaganţele" de a scrie *recomandarisi, repetirisi* şi *recomăndălui, repetiuri,* cum obişnuiau cei de dincoace şi de dincolo de munţi, deprinşi „să sisiască, să uruiască, să ăluiască", pe cînd formele bune nu puteau fi decît *recomanda, repeta.* încheind observaţiunile lui, care treceau peste marginile unei gramatici, Heliade mergea cu gîndul mai departe şi vorbia de nevoia înfiinţăreî unei Academii care să ajute „la desăvârşirea" limbei. în acelaşi timp dedea compatrioţilor săi îndemnul să privească problemele de limbă după însemnătatea cuvenită, pentru ca şi astfel să ajungem în rîndul popoarelor adevărat culte : „trebuie a se cerceta şi a se învăţa limba rumânească şi geniul său, şi pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată şi fără prejudecăţi şi un paralelism al limbilor ce au relaţie cu dînsa". După îndemnurile ardelenilor pornite mai mult din stăruinţa de a pune în lumină originea latină a limbei noastre şi acela, mai vag şi de poet, al lui Enăchiţă Văcărescu, ceea ce spunea Heliade cuprindea ceva nou întrucîtva şi precis : cercetarea limbei noastre după norme care să ţie samă de firea ei şi statornica preocupare de a o face să progreseze, să capete înfăţişare modernă.

Cum, în gramatica lui, Heliade da la o parte terminologia învechită şi barbară la care ţineau alţii — nu mai zice, de pildă, „glasnice", „neglasnice", ci „vocale", „consunante" (păstrează însă pe „singurit", „îmmulţit," pentru „singular", „plural", făcînd astfel unele concesii terminologiei românizate, ca şi cînd numia „împotrivitoare" conjuncţiile „adversative") — aceasta denotă iarăşi la el mai mult înţelegere a formelor pe care trebuia să le adoptăm, aşa că, privită în totul, cartea lui venia la timp, după rătăcirile multora, şi ca o bună sfătuitoare pentru felul cum trebuia îndrumată limba noastră literară.

Asupra chestiunilor de limbă, Heliade a revenit de multe ori fiindcă era pasionat pentru ele. în *Repede aruncătură de ochiu asupra limbei şi începutului rumânilor,* pe care am amintit-o în altă parte — e publicată în *Culegerea* de la 1836 — dînsul expune o serie de alte păreri pe lîngă cîteva pe care le cunoaştem din gramatica sa şi la care a adăugat unele observaţiuni nouă. Voind să arate greşală acelora care socotiau pe români fie ca o ameste-

cătură de daci şi romani, fie ca slavi, dovada latinitate! noastre o caută într-un şir de cuvinte caracteristice de care ne folosim şi care stau în strînsă legătură cu vieaţa de toate zilele. Asemenea cuvinte ^şi printre ele înşiră : *om, inimă, soare, apă, foc,* numele zilelor saptămînei) sînt mărturii netăgăduite ale romanitaţei noastre, care reiese şi din obiceiurile poporului nostru. Ce am primit de la streini nu are însemnătate pentru originea noastră şi dacă unii Invocă slavonismele sau alte elemente pe care le-am împrumutat, acestea ne aduc amînte numai de „rumânul popă", „rumânul logofăt" sau „rumânul loghîotatos", iar nu de „rumânul rumân", cel adevărat, urmaşul drept al romanilor. După scurta lămurire pe care o dă cu privire la originea noastră, pune în discuţie iarăşi problema îmbogăţirei vocabularului nostru, critîcînd pe aceia care căutau „să cîrpească limba", crezînd că ne putem ajuta cu cuvintele „de obşte" ca să exprimăm idei nouă. Cu mult haz îi ironizează pe aceştia, arătînd că dacă î-am urma să zicem, de pildă, „obraz" în loc de „persoană", atunci am ajunge să numim „pronumele personale" — „obraznice" şi „personalitatea" — „obrăznicie". Unele derivate din forme româneşti — ca *înaintare, compătimire* — le admite totuşi, ca mai fireşti, şi cu acest prilej arată că împărtăşia păreri ale lui Paul Iorgovici la care îl vedem referindu-se şi alteori, ca la acela care i se părea că dintre gramaticii noştri vechi adusese vederile cele mai bune de urmat. Cu privire Ia neologismele latine, franceze, italiene, întîlnim aceleaşi păreri ca şi în prefaţa gramaticei, dar de data aceasta adaugă cîteva sfaturi, cum este acela de a ne folosi de participii ca *murindă, răsărindă (răsărinda lună),* pentru că cu ele se dau „o mare înlesnire şi vrednicie limbii — sfat pe care a ţinut să-1 dea chiar el ca pildă, întrebuinţînd deseori asemenea forme care numai binevenite nu erau şi de care nici astăzi unii nu s-au putut dezbăra. La sfîrşitul scurtului său tratat, Heliade formulează o teorie, curioasă în felul ei, asupra „polisilabismuluî" limbei noastre. Pentru că i se părea că sînt multe vorbe la noi „foarte lungi (polisilabe)", îndeamnă să nu zicem *mormînturi, furămînturi,* ci *morminte, jurăminte,* iar în locul neologismelor obişnuite de unii, *moralicesc, politicesc,* să punem : *moral, politic.* După această observaţie, care avea temeiul ei, aluneca însă pe panta exagerărilor cînd stăruia pe lîngă scriitori să ciuntească din silabe dacă li se va părea de cuviinţă, cum găsia că făcuse bine Iancu Văcarescu cînd scrisese versul „Mieii... alerg, se joc". Din părerea aceasta ţinea să facă un principiu, pentru că iată cum se exprima : „Avînd cineva drapt temei împuţinarea silabelor, prin care limba se face mai puternică mai vîrtos în poezie, va putea băga de seamă în mai multe prilejuri a scăpa limba de polisilabie". Bunul-simţ, care am văzut că totuşi nu-i lipsia, îl părăsia de rîndul acesta pe Heliade, şi parcă pe el trebuie să-1 facem vinovat că a contribuit la răspîndirea relei deprinderi a scriitorilor noştri de a întrebuinţa — chiar pînă azi — forme schilodite şi necorecte.

Dealtfel, cu asemenea păreri dînsul se apropia de rătăcirile care, încetul cu încetul, s-au furişat în teoretizările lui asupra limbei. Cînd la 1841 publică cele două părţi ale *Paralelismului* între limba română şi cea italiană şi *Prescurtare de gramatica limbei romàno-italiene,* ideile pe care le dezvoltă aici se fixase şî ele de mai multă vreme în mintea lui, aşa că de data aceasta nu făceau decît să le coordoneze, să le prezinte într-un sistem. Chiar în prefaţa gramaticei îl vedem preocupat de ideea că limba română ar cîştîga dacă am căuta „să semene întru toate" celei italiene, „buna ei sor"\ Mai tîrziu, pornind de la această părere, a stăruit tot mai mult să arate convingerile lui şi de aceea prin *Curierul rumânesc* (v. nr.-ele din 6 aprilie, 14 octobre 1839) dedea îndemnuri să urmăm pe italieni atît în ce priveşte orientarea limbei literare, cît şi pentru îndrumarea culturei noastre. Acolo însă unde avea să dezvolte principiile lui e în *Paralelism,* şi rămîne să vedem ce susţinea dînsul în această curioasă alcătuire gramaticală, filologică, ce nu mai seamănă cu ceea ce publicase la 1828.

în partea întîi, care tratează despre „materia" limbei române şi italiene — în intenţia lui fusese, dealtfel, să alăture la italiană şi spaniola (v. *Conv. Ut.,* XV, 349) — Heliade ţine să arate într-un loc pentru ce credea că de la italieni trebuia să luăm pildele pe care să le urmăm, şi ceea ce spune dînsul cu acest prilej merită să fie reprodus mai pe larg, pentru că putem vedea mersul ideilor lui, cînd cu exagerări, cînd cu inconsecvenţe :

„...fraţii noştri, italienii... au avut de normă pe latina şi au cultivat limba poporului roman, cum am zice şi pe a noastră... Aşa, fiind că au lucrat italienii în locul nostru, n-ar trebui să ne aruncăm ochii să vedem ce au făcut ? Bine este să ne ţinem de limba franţozească, atît de săracă, atît de anormală, atât de destoinică a strica pe a noastră, dupe cum ne-a stricat-o de vreo 12 ani încoaci ? Limba franţozească ne-a stricat limba, capetele, obiceiurile, religia, pentru că puţini din cîţî o învaţă îşi bat capul cu autorii clasici, şi romanţele cele mai neruşinoase se văd în mîinile tinerilor. Aceasta o ştiu de la mine, pentru că la vîrsta de 19 ani mă învăţa franţozeşte cavalerul de Faublas, şi poate aceasta va fi pricina de nici n-am prea învăţat aşa bine franţozeşte... Limba aceasta nu se j>oate mai nicidecum învăţa, nici a se vorbi, nici a se scrie făra ajutorul altei limbi, cel puţin al

italiene! ; este o limbă săracă de vorbe şi bogată de fraze, în care vede cineva haracterul unui om ce puţin se gîndeşte şi vorbeşte mult ; este o limbă în care filosofia şi literatura n-au putut face păsurile ce ar fi trebuit să facă în veacul nostru" (44—46).

în preferinţele lui pentru limba şi cultura italiană, Heliade amesteca aici antipatii faţă de ce ne venia din Franţa — în altă parte spunea chiar că de acolo ne molipsim de „ciumă literară" — şi e surprinzător tonul în care vorbeşte despre literatura franceză la care totuşi se oprise de atîtea ori, în traduceri şi imitaţii ; cînd susţinea că în veacul nou Franţa nu dăduse nimic mai de samă ca literatură, s-ar părea că desconsidera toată mişcarea romantică, şi cu toate acestea într-acolo se îndreptase şi djnsul, de la poeţii ei se inspirase mereu pînă pe la 1840. Curioasă întunecare a judecatei, dar o înţelegem întrucîtva, pentru că Heliade punea auri resentimente ale lui pornite din convingeri politice ; într-adevăr, dînsul ocupîndu-se de chestiun! de limbă şi literatură, nu se putea stăpîni să nu facă digresiuni politice, de aceea, după ce se exprima cum am văzut, se opria un moment să vorbească de revoluţia de la 1789 pentru care nu avea deloc cuvinte bune, părîndu-i că de la ea au pornit îndemnuri la „rebelii, tîlhării". Regăsim şi aici pe Fleliade cu anumite porniri ale lui, cu treceri continue de la o idee la alta şi cu dese schimbări de convingeri, pentru că am văzut cum a vorbit în alt rînd despre cultura, literatura franceză.

Pentru a dovedi că numai italiana poate fl o bună călăuză pentru a da limbei noastre fizionomia care i se cuvine, Heliade ţinea să pună în evidenţă asemănările dintre amîndouă limbile şi aceste asemănări le căuta uneori — cît îl ajuta priceperea lui filologică — chiar în italiana mai veche sau în cea dialectală :

„De ne vom sui pînă la Dante, vedem mulţime de ziceri în limba sa, sau a veacului său, întocmai rumâneşti, precum *loco, foco, omo* ş.c.l., în loc de *luogo, fuoco, uomo* din zioa de astăzi. De se va primbla cineva în Italia va auz! mulţime de noroade pronunţînd curat rumâneşte toate zicerile ce au în sine pe *u*... spre pildă, *nome, fronte, monte, ponte, morire* sînt noroade în Italia ce le pronunţă ca noi : *nume, frunte, munte, punte, murire"* (3).

Cum pe lîngă asemenea potriviri pe care le găsia nu putea, fireşte, trece cu vederea deosebirile dintne română şi italiană, pe acestea le explica astfel :

„...deosebirea limbii noastre de cea italiană literară din zioa de astăzi nu este alta decît că a noastră a remas în starea cea d'întîiu pe cît a putut să o ţie un norod prigonit de soartă şi

întîmplări, şi cea italiană, izbită pînă la o vreme de multele năvăliri ale barbarilor, a început de atîtea veacuri încoaci a se cultiva prin autorii şi poeţii săi" (2).

Tot acolo Heliade vorbia de înrîuririle streine pe care le-a primit limba română, mai ales cea slavă şi cea ungurească, dar cu toate aceste deosebiri dînsul credea că nu este nici o piedică să apropiem cît mai mult limba noastră de italiană.

De această idee venia să lege alta, pe care o deriva din cărţile lui Petru Maior, care, alături de Iorgovici, i se părea că exprimase părerile cele mai bine întemeiate — ideea anume că limba noastră s-a îndepărtat mai puţin decît limbile surori de la caracterul ei primordial : „Singură limba română păstrează şi tăria, şi simplitatea, şi egalitatea, şi libertatea, şi energia limbei latine" (7). De aceea despre italiană, franceză şi spaniolă, comparate cu româna, spunea că „o întrec în haine, iar nu în trup". Susţinînd această idee, Heliade şi-ar fi putut pune întrebarea dacă nu trebuia păstrat limbei române acest caracter care i se părea că constituie o notă de superioritate. Putem însă înţelege pentru ce nu s-a gîndit la aşa ceva : ideea latinităţei era subordonată de dînsul preocupărilor de italienizare, aşa că sistemul lui era ceva hibrid, nu apare cu consecvenţa pe care, în felul ei, o găsim la latinişti.

Ajungînd la precizarea propunerilor lui, Heliade fixa cu privire la ortografia cu litere latine următoarele norme : să se scrie *â, e,* o pentru *ă* (după cum corespundeau, etimologiceşte, lui *a, e, o ;* casa, râu, dupo) ; *î* pentru sunetul transcris tot astfel azi (uneori, voind să ţie în samă etimologia, întrebuinţa pentru acelaşi sunet pe *ă, e : cânt, făcend) ; o* pentru *oa ; d* pentru *z ; g, ţ* pentru (soc, *ţin) ; qu* pentru c *(e, i)* din lat. *que ; aquesta, quine,* dar şi pentru *c* din lat. *qua : quare, quât.*

După ce hotăra astfel felul de scriere, recurgînd la cîteva semne din italiană, lua în cercetare vocabularul şi propunea atunci pentru „înmulţirea termenilor" să se derive „din fiecare rădăcină o familie de vorbe". Pe mai multe pagini găsim astfel un şir întreg de forme care i se păreau că pot fi derivate din cuvinte româneşti şi în aceste derivări, care ne aduc aminte de ce încercase şi Iorgovici, orientările le căuta tot în italiană ; astfel din *bate* credea că s-ar putea forma : *bătămînt* (it. *battimento), bătăiare* (it. *battagliare), bătăi* (it. *battaglio), baticor* (it. *batticore), rebatere* (it. *ribatere)* şi alte ciudăţenii de felul acesta.

JLS. sfîrşit, pentru a arăta ce ar fi limba noastră, cît ar cîştiga, după închipuirea lui, dacă ar fi astfel apropiată de italiană, dedea cîteva jpoezii, punînd faţă în faţă versiunea românească şi pe cea italiană — ca pildă să cităm prima strofă din traducerea pe care

o făcea după sonetul pe care Pindemonte l-a închinat lui Peu: i.rca pentru ca să fie pus pe mormîntul acestuia :

Quând va rcsbumba ultima trumbă
Quare cele mai închise morminte învestc şi desferrâ
Şi f'ie-quare sburava, şi corbu şi columba,
în valea quea mare la vecinica pace au durere...

Aici îl duceau pe Heliade teoriile lui şi acesta era începutul marei lui rătăciri în care şi-a închis mintea şi care, stăpînmdu-i tot mai mult, în anii din urmă i se părea o regeneratoare idee pentru care luptase, fără să fie înţeles.

Şi cu toate acestea, în partea întîi a *Paralelismului* găsim şi cîteva idei în care Heliade se arăta spiritul pătrunzător şi omul de bun-simţ pe care îl cunoaştem din ce a scris altădată. Ce spunea acolo cu privire la schimbările întîmplate în limba noastră sub înrîurirea împrejurărilor speciale în care am trăit în curs de multe veacuri cuprinde observaţiuni interesante, cum nu le găsim la nimeni pînă la dînsul — ne vom ocupa de ele mai departe, cînd ne vom referi la alte scrieri ale lui. în stăruinţa pe care o arăta pentru a se ajunge la unificarea limbei, îl vedem îndemnând pe unii şi pe alţii să nu mai împestriţeze scrisul lor cu provincialisme ; pe transilvăneni îi sfătuia să lase ungurismele şi nemţismele, pe moldoveni să se dezbare de muscălisme şi de grecisme, iar muntenilor le spunea că sînt „turbaţi de grecisme" (43). Cum, în acelaşi timp, în cursul comparărilor pe care le făcea se raporta uneori la graiul aromânilor, aceasta arată că Heliade ştia să privească mai departe, să cuprindă orizonturi mai largi ale românismului, cum alţii nu se prea gîndiau în prima jumătate a secolului trecut.

Partea a doua a *Paralelismului* nu aduce de fapt ceva nou. Scrisă în întregime cu litere latine, cum nu era partea întîi, ea e consacrată cercetărei „formei" sub care se prezintă români şi italiana : prin „formă" Heliade înţelegea aici gramatica, şt despre utilitatea acestui adaus la *Paralelism* dînsul spunea : „E de quea mai neapărată trebuincâ a se întruni tipii şi regulele aquestoru doe dialecte într-una şi singura gramatica". Paradigme şî observaţiî pentru a se pune în evidenţă analogiile româno-italiene, acesta e cuprinsul întregei cărticele — doar la sfîrşit cîteva rînduri avîntate, ca apologie a scrierei cu literele „cuviincioase", adică cele strămoşeşti, latine, aduc o răzleaţă notă mai puţin didactică.

După cîţiva ani, la 1847, Heliade alcătuia un *Vocabular,* pe care îl preceda de o prefaţă unde putem urmări iarăşi ideile lui în noua fază, expuse cînd dogmatic, cînd în ton de polemică şi cu glumele care i se păreau că au partea lor convingătoare. De data aceasta tendinţele de italienizare rămîneau pe al doilea plan, pentru că Heliade ţinea să arate cum trebuie purificată limba noastră, înlăturîndu-se streinismele din ea- Se apropia astfel mult de latinişti şi mai ales de Petru Maior, cînd, la fel cu acesta, vorbia de „petecile" streine care fac limba „ridicolă". Cum vorbele streine i se păreau că „n-au putut să facă sat" la noi, credinţa lui era că e uşor să punem altele în locul lor, păstrînd doar cîteva, pe acelea care nu fac limba „nici aspră, nici monstruoasă". Purificarea vorbireî noastre se părea o datorie patriotică şi o dovadă de vrednicie pe care trebuia să o dăm odată ce ajunsesem conştienţi de originea noastră :

„Bătrânii noştri nu ştiură atîta carte ca voi şi vă detteră pe bete o mulţime de jupîni şi de crăişori, şi voi n-o să puteţi da copiilor voştri astă limbă curată şî splendidă, şi radioasă ca surorile ei dîn aceiaşî părinţi ?...

E ruşine, domnilor, să combatem cu atîta răutate tot ce este adevărat roman şi să ne facem apărătorii unor vorbe pe care pe cît le-om ţine pe atîta ne sunt nişte suveniri alle unei epohe de plâns şi de ruşine, pecetea sclaviei pe frunţile noastre. Români, iuaţi-vă înapoi litterele şi vorbele voastre, căutaţi-le pretutindeni pe unde se vorbeşte limba română, căutaţi-le în cărţile voastre, în manuscrisele voastre, în limbele surori, în latina şi restabiliţi-vă în drepturile voastre" (XXVII, XXX).

O inconsecvenţă găsim şi de data aceasta la Heliade : îndemna să scriem cu litere latine şi totuşi vocabularul era tipărit cu cirilice, după ce totuşi, mai înainte, în *Paralelism* întrebuinţase caracterele latine ; cum ştim însă că obişnuia să meargă aci la dreapta, aci la stânga, nu avem de ce să ne mirăm cînd îl vedem iarăşi în două ipostaze. Cît despre procedeul pe care îl recomanda pentru a se alunga streinismele din limbă, îl putem uşor înţelege : pentru tot ce i se părea împrumut slavon, unguresc etc., propunea termeni echivalenţi^ curat româneşti, adică de origine latină, alţii luaţi fie din latină, fie din italiană ; aşa, *beteag* propunea să fie înlocuit cu *infirm, ammalat; blajin* cu *blînd ; brazdă* cu *sule ; iubi* cu *ama ; mînărie* cu *fiertate ; oglindă* cu *specol, spechi ; plug* cu *aratru* ş.a. Uneori însă i se întîmpla să alunge din dicţionarul nostru chiar cuvinte de origine latină care nu i se păreau astfel : aşa, pentru că pe *adînc* îl socotia slav în locul lui punea *profund.* Alteori, invers, tolera cuvinte slave, pentru că filologia luî îi spunea că ar fi latine, cum era cazul pentru *vorbi,* pe care îl credea derivat din *verburn.* Lăsăm la o parte alte curiozităţi în felul celei la care 'e opria cînd, voind să înlăture şi alte streinisme, mai nouă,

franţuzeşti — acestea iarăşi nu-i erau simpatice — propunea, de pildă, ca în loc de *coafură* să zicem *conciură*, din *conci*, despre care credea că este adevărat românesc, în vreme ce e un ungurism.

Să mai relevăm totuşi o părere pe care Heliade o expunea cu acest prilej şi care arată încă o dată cum dînsul mergea cu gîndul mai departe decît alţii şi ţinea samă de ce era răsfirat din graiul şi sufletul nostru în atîtea părţi. Părerea, interesantă în felul ei, e aceasta :

„De Wm întreba pe românii din Macedonia şi pe cei din Istria, cîte am mai aflat şi de la dînşii şi am putea scăpa şi de alte vreo cincizeci, şaizeci [vorbe], pentru care e toată cearta şi nevoia" (XXIV).

Deci, punînd la contribuţie dialectul aromân şi pe cel istrian, Heliade credea că vom ajunge să avem o limbă bogată, curat românească, cu caractere bine definite.

Cu toate că era aşa de categoric în afirmarea convingerilor lui, totuşi pe urmă singur s-a abătut de la ele. Ce susţinea în *Vocabular* nu a fost, într-adevăr, urmat de dînsul cu persistenţă, pentru că îl vedem scriind mai tîrziu cu slavonisme şi alte forme streine pe care stăruise să le înlăturăm. Numai la mania it'alîenizării nu a putut renunţa pînă la sfîrşitul activităţei lui, şi aceasta 1-a făcut să rămîie aşa de strein în mijlocul curentului care în jurul lui îşi urma drumul impus de bunul-simţ.

Nu se poate închipui o transformare mai bizară de idei decît aceea pe care a urmat-o Heliade de la *Gramatica* din 1828 pînă la *Paralelism, Vocabular* şi alte publicaţii de mai tîrziu ale lui. După ce susţinuse pînă atunci că trebuie să scriem cum vorbim, peste cîţiva ani se pierdu în teoretizări contrare acestui principiu ; după ce criticase pe latinişti că impuneau un sistem care cerea să scriem gîndindu-ne mereu la limba latină, un sistem la fel aducea şi el, cînd propunea să urmăm ortografia aşa cum ne învaţă limba italiană. Şi plecînd de la amănunte, de la îzolate încercări de mimetism ortografic după italiană — chiar în *Gramatică* îl vedem vestind asemenea înclinare cînd scria *adduce, suppune* şi cînd, cum am amintit, recomanda să luăm ca model în unele privinţe pe italieni — încetul cu încetul, pasiunea italienizării a ajuns să-1 orbească într-atît încît şi ce era fondul limbei noastre i s-a părut că trebuie schimbat, refăcut după fantazii ale lui. Cînd se anchiloză în teoriile lui italieniste nu-şi dădu totuşi samă că venea să cadă în alte contraziceri. Pe cei care „franţuziau" limba a continuat să-i critice mereu, spunînd că toţi „Sarsailii au jargonul galic", ridiculizînd „macaroanele franceze" pe care le puneau în scrisul lor. Dar nu era tot un „jargon" — italo-român — limba

în care scria dînsul şi nu avea şi el predilecţia lui pentru „macaroane" ...italiene ? De altă parte, totdeauna dînsul a făcut apologia moderaţiei, conservatismului, judecind aspru pe extremişti ^ în *Gazeta Teatrului,* 44, spunea odată că nu trebuie admis „nimic peste măsură", iar în *Echilibru între antiteze* susţinea că trebuie să evităm orice exagerări, să nu ne facem sclavii „doctrinelor eterogene aduse sau imitate dinafară", pentru că cu ele „se pierde România" — tradiţiei, „conservaţiei", îi recunoştea asjfel drepturilei ei, şi cu toate acestea tocmai de ea nu ţinea samă în teoriile lui filologice. în chestiuni de limbă îi plăcea să-şi zică „radical, radicalist" şi să critice pe aceia care apărau „mijlocismul"^ sau „moderatismul" *(Literatură : Critică,* 244) ; cînd prin „radical" înţelegea însă „conservator progresist", numai astfel nu se arăta în părerile de reformă a limbei, şi dacă punem alături tot ce spunea în diferite împrejurări îl vedem făcînd multe confuzii şi zbătîndu-se între contraziceri.

Cum ne putem explica aceste salturi de idei, aceste devieri de la principii pe care Heliade le susţinuse altădată cu joată tăria convingerei ? Pe lîngă predispoziţii personale, pe lîngă versatilitatea spiritului său, a fost şi altceva ce 1-a dus la rătăcirile pe care le-am văzut. Dînsul a trăit într-o vreme cînd stăpînia raţionalismul, cînd se credea că orice poate fi schimbat după idei preconcepute, după anumite tendinţe. De la acest raţionalism plecau, în felul lor, latiniştii cînd îşi închipuiau că pot schimba limba noastră după canoane care li se păreau infailibile. Şi cum procedau la noi latiniştii, tot astfel clădeau teoriile lor aceia care şi în alte ţări erau preocupaţi de reforma limbei. în Grecia, doctrina raţionalistă aplicată la filologie găsise un reprezentant în Korais, care încerca să introducă în limba neogreacă inovaţii tot aşa de îndrăzneţe şi artificiale cum preconizau şi ai noştri. Teoriile lui Korais i-au fost cunoscute lui Heliade — în mai multe rînduri se referă la ele — aşa că şi acestea l-au influenţat în părerile pe care le-a susţinut. Cu anumite înclinări ale lui şi lăsîndu-se contagiat de unele idei care circulau în epoca lui nu se putea sa nu ajungă la teoriile care i-au dat o bizară originalitate.

Oricît îl obsedau aceste teorii, uneori i se întîmplă totuşi să aibă o viziune mai clară, să aducă din cercetările lui cîte o idee care are valoarea ei şi arată perspicacitate. Neputînd urmări aici tot ce a scris dînsul cu privire la limbă, vom revela numai cîteva păreri ale sale care merită să fie cunoscute ca încercări de a cerceta limba noastră din puncte de vedere deosebite de cele urmate de alţii.

Amintiam, cînd ne-am ocupat de *Paralelism,* ca Heliade *iv.* cursul observaţiunilor sale asupra prefacerilor limbei noastre căuta să-şi explice aceste prefaceri din condiţiunile speciale în care s-i desfăşurat vieaţa poporului nostru. Astfel, constatînd că unele cuvinte latîne ca *togă, tunică* au dispărut la noi, explica în chipul acesta pierderea lor : „Cîte veacuri... de cînd românul n-a văzut cu ochii *toga* şi *tunica!* şi cum vreai ca să păstreze numele a unor lucruri ce nu le cunoaşte ?" Cercetînd terminologia noastră creştină, găsia că pentru noţiuni fundamentale ale creştinismului am păstrat cuvintele latine *(altar, cruce, Dumnezeu, păgîn* etc), pe cînd pentru noţiuni secundare, pentru „amănunte", sau pentru ceea ce se referă la organizaţia eclesiastică, am luat termenii corespunzători de la slavi *(milostenie, vecernie* etc). Observaţiuni la fel făcea Heliade cu privire şi la alte domenii ale vieţei noastre în legătură cu evoluţia limbei, şi nu numai în *Paralelism,* ci şi în alte scrierî ale luî ; dacă materialul de care se servia, cuvintele pe care le înşira, nu erau totdeauna bine alese, ele arată la dînsul un spirit mai ager de cercetare şî intuiţia unui criteriu — realist — care cu vremea avea să fie luat în samă în studiile de limbă. Fără să fi fost adevărat filolog, Heliade merită totuşi, mai ales pentru asemenea păreri pe care le-a exprimat, să fie amintit *la* istoria filologiei noastre.

Uneori, pornit pe calea aceasta a explicărei particularităţilor limbei noastre prin influenţa pe care a avut-o asupra ei mediul, ajungea la teorii ciudate, cum este aceea despre raporturile dintre climă şi lîmba unui popor. După ce, în prefaţa *Gramaticei,* XI—XII, stăruia să arate că noi nu trebuie să întrebuinţăm pe o pentru că este un sunet care arată „pelticimea limbei" şi şi-a luat naştere în „moliciunea" din Asia şi Africa, unde „oamenii vorbesc... din vîrful limbei cei lăţite de căldură", în *Paralelism intre l. rum. şi it.,* 50, formula principiul că „clima... are o mare influenţă la organele glăsuitoare ale omului". De aici pleca mai tîrziu pentru ca, în *Curs de poezie,* I, XXVI (cf. XLII), să arate de ce în graiul nostru avem pe *i* şî au pătruns rostiri aspre ca *ghine, chiept* ş.a., în loc de *bine, piept,* şî părerea pe care o avea în această privinţă o exprima astfel, negîndindu-se cît era de simplistă : „Românii în Dacia, fiind nevoiţi de frig a lepăda toga şi a se revesti cu sarica dacă... din cauza căldurei nu putură scăpa de desul guturai şi începură a pronunţa toate vocalele cînd pe nas, cînd cu gura închisă" şi tot din cauza „frigului" consoanele med dulci au devenit aspre. Ni s-ar părea o glumă, dar Heliade vorbia totuşi serios de data aceasta şi credea chiar că face ştiinţă.

Să ascultăm şi o altă părere a lui, aceea pe care o scria în *Curierul rum.,* 1847, 18 dec. (cf. *Curs de poesie,* I, XXV), cu privire la diminutivele aşa de dese la noi :

„Orice naţie, în vigoarea sa, numeşte tot lucru pe numele său sănătos şi bine pronunţat, ca şi un bărbat cu mintea sănătoasă şi matură. Copilul toate lucrurile le numeşte în diminutiv, ca şi bătrînul ajuns în starea pruncіеі. Cînd o naţie e în pruncie sau în decrepitudinea sau în sclavia sa lucrurile mai în general le numeşte în diminutiv, precum şi faptele ei sînt în miniatură. Să luăm spre esemplu pe ţigan : pe el îl auzi că are a face cu «rumânaşul», cu «năşicul», cu «cumetraşul»... Să venim la român. Să compare cineva limbagiul lui dinaintea Regulamentului cu acel de acum : să fi auzit cineva pe un boier vorbind cînd îşi punea la cale viaţa : «să intru într-o slujbuliţă» sau «pîinişoară», să cîştig ia «părăluţe»... Să fi auzit pe un neguţător : om cu «căpităłaşul» lui, cu «prăvălioara» lui, cu »mărfuliţa« lui etc. Cît pentru sătean, şi pînă în zioa de astăzi el n-are «casă», n-are «plug», n-are <<boi», n-are «mămăligă», el are «căscioară, pluguleţ, bouleni, văcşoară, oiţe, mămăliguţă».

Unde se aud dese diminutive e semn de pruncie, de decrepitudine, de servitudine..."

Aici Heliade avea o vagă intuiţie de ce a lăsat în lîmba noastră unele urme, deşi asupra diminutivelor ar fi altceva şi mai mult de spus. Silite, naive ori abia prinzînd ceva de adevăr, asemenea interpretări dovedesc, cu toate acestea, şi ele că dînsul ţinea să meargă mai departe decît alţii din epoca lui în scurtările asupra graiului nostru. Cînd altă dată mai spunea că „limba este o icoană ideilor şi sentimentului... unui norod" *(Asupra trad. lui Omer,* II), arăta iarăşi că privia chestiunile de limbă dintr-un punct mai înalt şi dincolo de cuvinte căuta sufletul, preocupare pe care el nu o putea bănui că odată, în filologia nouă, avea să devie o metodă de cercetare ştiinţifică.

Lăsînd la o parte pe Heliade gramaticul, filologul, şl mai ales acele rătăciri ale lui care am văzut cum îi schilodise de la o vreme şi proza şi versurile, din ce a scris dînsul cu privire la. limbă se cuvine să mai amintim cîteva idei pe care le-a apărat de multe ori şi au fost ca sfaturi cuminţi, au avut răsunetul lor, alături de altele, în îndrumarea scrisului românesc pe la 1840.

în numeroase articole din *Curierul rumânesc* (retipărite în parte în *Literatură : Critică)* — lîngă ele pot fi puse scrisorile pe care le trimitea lui Costache Negruzzi, tipărite în *Convorbiri literare,* XII, XIV, XV — Heliade a stăruit mereu să arate ce trebuie să fie limba noastră literară. După ce scriitorilor din Mol-

dova şi din Ardeal le spunea să lase provincialismele lor, să jiu fie potrivnici la unificarea limbei literare, pe cei care scriau fără să-şi dea mai multă osteneală îi mustra că nu ştiu ce înseamnă pregătirea unui adevărat scriitor. Gîndindu-se astfel şi la unii şi la alţii, scria la 1847 :

„Limba noastră... acum e vorba... de a o cultiva, şi a o cultiva va să zică a o curaţi, a o înnobila, a-i da o educaţie după natura ei... Scriitorilor ce dau şi prin ungurie, şi prin slavonie, şi prin franţuzie, şi în dreapta, şi în stînga, ce aruncă pe hîrtie ce le-o veni fără cuget, fără unime, fără întregime, cum le sînt urmările aşa le este şi limba."

Vocabular de vorbe streine, XL

Ca să pară mai convingător în îndemnurile pe careje da literaţilor să se cultive cît mai mult şi să scrie într-o limbă adevărat literară, în aceeaşi cărticică (XXVII—-XXVIII) da pilde din literaturile streine, cu un trecut de bune orientări, cu o tradiţie care are puterea ei :

„Cum s-au dat şi se dau idei popolui franţez ? Prin jargoanele provinţiale sau prin limba lui Fenelon ? Cum se dau idei germanilor ? Prin gergul vienez sau săsesc, ori prin limba lui Goethe ?... în care pop ol s-au introdus, s-au putut introduce idei printr-o limbă incultă şi desmăţată ?... Scriitorul să înţellege că se cuvine să ştie mai mult decît popolui, şi popolui, cînd ia o carte în mînă, va să mai afle şi el cîte ceva, adică şi idei şi numele ideilor acestora. De la scriitor dar să se ceară stil."

Rostul scrisului care înalţă şi gîndirea şi exprimarea îl arăta şi mai bine în aceste cuvinte cuminţi, de recunoaştere a unui adevăr elementar, pe care nici azi unii de la noi nu au ajuns sa-! înţeleagă :

„Toţi ştiu că norodul este mai fără cunoştinţe şi limba lui mai nedesăvîrşită, şi că limba norodului rumân este limba norodului roman care îşi avea autorii săi, limba acestui norod, schimonosită de veacuri şi sfîşiată de barbari. Care dar este cuvîntul că un autor scriind să nu vorbească decît numai de lucrurile ce cunoaşte norodul, să nu se esprime decît cum se esprimă norodul, şi în loc de a înălţa pe norod pînă la sine să se coboare el pînă la mulţime ? Pentru ce el să-şi strîmtoreze duhul, să nu-şi boteze ideile sale, să nu-şi îngrijască stilul ? Pentru ce el să piarză şl pe norod să nu-1 facă să cîştige ?"

Asupra trad. lui Omer, 16

Regăsim în aceste păreri pe Heliade care nu se mai pierde în erezii şi divagări, îşi dedea samă de ce putea fi spus cu Soios

altora şi aducea discernămîntul critic pe care numai din cauza inegalităţilor lui îl vedem prea des întunecîndu-se.

Cînd simţul său critic sta de veghe, el cerea astfel celor care se apropiau de literatură să-şi controleze felul de a scrie, să-şi impună o disciplină — cuvîntul acesta, care s-ar părea mai nou în critica noastră, e spus răspicat poate întîia oară de Heliade în *Curierul rum.,* 1840, 20 ianuar. Dar tot el am văzut că mărturisia încurajări pe care le dase celor mediocri (din „neştiinţă, din neîncredere, din dragoste", adăuga în *Curierul de ambe sexe,* II, 385), cum altădată spunea : „Nu e vremea de critică, copii ; e vremea de scris şi scriţi cît veţi putea şi cum veţi putea" *(Asupra trad. lui Omer,* 18 ; cf. 14—15) — cuvinte care ştim cum au dat prilej ca Heliade să fie făcut vinovat de cum au scris unii, după îndemnuri uşoare. Această inconsecvenţă nu are iarăşi de ce să ne surprindă, cînd cunoaştem pe Heliade în clătinările lui, susţinînd la un moment ce îl punea în contrazicere cu păreri de mai înainte. De data aceasta inconsecvenţa se explică prin atitudinile deosebite pe care le lua după rolurile pe care şi le atribuia în literatură şi prin impresiile de care era dus, după împrejurări, atunci cînd scria. Convins că de la el se aştepta sugestiuni, că cuvintele lui puteau stimula energiile, de multe ori nu se gîndia mai departe şi de aceea găsia că literatura cîştiga numai prin desfăşurarea unei activităţi mai intense din partea lui şi a altora. Se întîmplă însă altă dată să-şi aducă aminte de ce găsise în cursul lecturilor lui ori să scrie avînd sub ochi pe scriitorii sau criticii altor literaturi, şi atunci părerile lui erau influenţate de aceste întîlniri literare, se transformau în teorii critice, luau o înfăţişare de dogmatism. Aşa i se întîmplă cînd redacta vreo pagină la cărticele din care am reprodus mai sus cîteva pasaje ; tot aşa cînd în vreun articol (v. *Literatură : critică.,* 59) vorbia de Homer, Virgil, Dante, Tasso, Răciri e, Schiller, care mai întîi „s-au instruit" şi apoi „s-au pus pe scris", pe lîngă că ştiau „o lume de lucruri" şi aveau „o estetică de îngeri" ; tot aşa, de asemenea, cînd, pentru ca să facă cunoscută la noi *Arta poetică* a lui Boileau şi Marmontel, traducea din ei după ce găsise la J- de Levizac *(Regulile sau gramm. poezii)* — după ce în *Culegere* mai tradusese ceva din Boileau şi Horaţiu — pentru ca să recomande „citirea bunelor modeluri", să arate însuşirile care nu trebuie să-i lipsească unui scriitor („gustul", „măsura" ş.a.), ca şi cum ar fi voit să facă din scriitorii noştri adevăraţi clasici, tocmai cînd şi el începuse să fie atras de romantism — o nouă inconsecvenţă adăugată la altele pe care le-am văzut.

Dar aceste oscilări, şi în critică, mai au o altă explicaţie la Heliade. El punea patimă în judecăţile lui, se lăsa orbit de ce îl

stăpînia un moment şi atunci uita teorii, profesiuni de credinţă, pe care le scrisese altădată. Aşa a făcut în cîteva rînduri şi în "critica literară, nu numai în polemicile lui politice, în care am văzut pînă unde se cobora, şi cînd îl cunoşteam sub această faţă apare tot aşa de mic de suflet ca şi Asachi. Pînă unde îl ducea patima a arătat-o în acele urîte pagini pe care le-a scris împotriva lui Grigore Alexandrescu. După ce singur spusese că critica nu trebuie să semene „zavistie" *(Asupra trad. lui Omer,* 14), într-o zi, chiar sub titlul de *Critica literară,* se năpusti (în *Curierul dc ambe sexe,* I, 238 ; cf. şi *Curierul rumânesc,* 1838, 19 dec.) asupra tînărului poet care publicase o fabulă în ziarul *România,* nedîndu-şi numele întreg, ci iscălind numai^ G.^ A-scm Repetînd iarăşi că critica nu se cuvine să fie pătimaşă, să aducă „dărăpănare", după aceste cuvinte, aşezate ipocrit aici^ da explicaţii de ce totuşi va fi aspru cu „crezutul poet" care tipărise fabula^: pentru că trebuie să li se arate greşelile acelora care din „mîndrie" nu şi le recunosc şi scriu fără să ajute cu ceva „prunca noastră literatură". Numai „luarea în rîs", adăuga, îi poate îndrepta pe aceştia, şi de aceea pornia „să ia în rîs" versurile aceluia pe care simula că nu-l cunoaşte, zicîndu-i Glagore A-scu, Ghiţă Ariciulescu, Geniu Angelescu, cu ieftine glume, cum am văzut că-i plăcea să facă şi altă dată. Toate versurile pe .care le trecea prin „analis" le găsia că sînt o „monstruozitate"^ şi o „dorogitură şonticată", iar la sfîrşit îl lăsa să înţeleagă^ să^ nu mai scrie ori să înveţe să facă fabule ca el, Heliade. Răutăcioasa critică avu o urmare în acea poezie, *Ingratul,* care, tipărită în *Curierul de ambe sexe,* II, 74, mergea şi mai departe pe acest ton, îngrămădind epitete („omuţ", „slugarnic la mari case", „suflet deiasmă", „viperă") şi făcînd aluzii la ce nimeni nu cerea să fie ştiut prin tipar, de unde se vedea că toată critica pornia din motive personale, din răzbunare pentru procese intime.

Aşa devia şi Heliade în scrisul său, aşa necinstia critica lui, cu toate că alteori vorbia de sus în numele artei, căuta să dea cuvintelor solemnitatea criticei înalte. Prin sufletul lui, idejle, sentimentele, veniau într-un vălmăşag pe care nu ştia să-l stăpînească, şi de aceea dînsul trecea cu atîta uşurinţă de la o atitudine la alta, nu se mai opria pe calea contrazicerilor.

Se contrazicea chiar şi atunci cînd vorbia despre literatairă^ în genere, despre ceea ce trebuie să fie orientarea lui : uneori ^ gasia că scriitorul trebuie să urmărească numai arta, numai^ realizarea de capodopere (v. *Curierul de ambe sexe,* IV, 346), că literatura nu are deloc a face cu morala, cu apostolatul de îndreptare a societăţei (prefaţa la *Reg- şi gram. poezii),* alteori susţinea ideea cu totul opusă şi dedea numele de scriitor exclusiv acelora care îşi impun o ţintă moralizatoare, cum o spunea limpede într-un articol din *Gazeta Teatrului Naţ.,* 38—39 :

„Puţin^ lucru este a seri cineva numai ca să scrie şi împuns numai de îndemnul^ momentului, sau de pofta, ori capriţiul d-a sen ceva. A sen însă cu scop, a avea în scopul său o ţintă morală, .i alege din jviaţa omenească nişte împrejurări comune prin care sujetul său să se poată apleca la tot omul, în tot locul şi în tot yeacul ; a face ca fiecare om bun să găsească cîteva pasaje care să i se potrivească şi să afle mîngîiere, şi fiecare înrăutăţit ca de săgeata trăsnetului să fie izbit la tot rîndul unde i se înfăţişează închipuirea : asta va *sa* zică a cunoaşte natura, asta va să zică că într-o scriere sau icoană domneşte adevărul şi că autorul sau zugravul a izbutit în fapta sa."

Din aceste păreri, cu toate şovăirile lui, ne vine să credem că la cea din urmă ţinea mai mult, pentru că era mai în acord cu temperamentul său şi din ea vedem că derivă activitatea lui de scriitor.

Artist în înţelesul adevărat al curantului nu a fost Heliade. Scrisul lui era mai mult răspîndire de idei, propagandă, luptă, literatură militantă, dar în marea înrîurire pe care a avut-o dîn-*fula* fost^ hotărîtor şi felul cum prezenta ideile lui, vioi, comunicativ, atrăgător, chiar dacă uneori se deda la jocuri uşoare ori îşi vulgariza frazele^— avea, am văzut, şi alte scăderi pe care nu a ştiut să le învingă.

Cu aceste însuşiri Heliade rămîne totuşi un scriitor avînd originalitatea lui şi reprezentativ pentru epoca în care a trăit, iar dacă e sâ-l cunoaştem astfel trebuie să ne îndreptăm la ce ne-a lăsat îp proză, în acele pagini care prin sufletul care le străbate, prin lirismul, prin avîntările, ca şi prin fantezia lor glumeaţă, şi-au păstrat şi azi, în parte, farmecul, pentru ca să poată fi cente, pe cînd versurile — afară de o rară, întîmplătoare, seînteiere — am văzut cît sînt de sărace.

O proză în felul ei poetică şi o poezie foarte prozaică — iată <e se poate spune că a rămas de la acela care aspira să fie înainte de toate mare scriitor, pe cînd noi astăzi punem activitatea lui în atîtea direcţii culturale mai presus decît literatura pe care ne-a dat-o, recunoseîndu-i totuşi şi ei cît i se cuvine.

UI

1933

Ultime aspecte ale Școalei latiniste. — Alte orientări ale literaturei în epoca de la 1840. — Prozatorii epocei nouă. — Poezia în ascensiune de modernizare.

Tipărirea acestui curs al meu trecînd cu mult peste numărul de pagini cum fusese prevăzut, volumul de faţă se opreşte la Gr. Alexandrescu ; va urma un alt volum, în care va prezentată opera lui Alecsandri, Bolintineanu şi altor scriitori din epoca preeminesciană.

ULTIME ASPECTE ALE ŞCOALEI LATINISTE

Oricît de categorice, părerile întemeietorilor şcoalei latiniste păstrase o relativă moderaţie şî nu atingeau decît anumite preocupări. Cînd alţii au venit să şi le însuşească, le vedem duse spre un haos de exagerări şi furişîndu-se unde celor dinainte nu le trecuse prin gînd, aşa că teoriile acestei scoale ajunseră să degenereze într-o doctrină ultrapedantă şi de extravaganţe care o osîndiau la discreditare.

în şirul acelora care-i dau această nouă înfăţişare, cronologiceşte, e de pus întîi :

G. SAI'LKSCU

După învăţătura pe care o căpătase la şcoala grecească Trei Ierarhi din Iaşi, în vîrstă de 20 de ani, la 1819, fu trimis de mitropolitul Veniamin Costache să-şi continue studiile la Chios şi Cernăuţi, unde — cum spune în prefaţa *Gramaticei* sale — se aplică mai ales la „studia filologhică în limbile moderne evropieneşti" şi la filozofie. întorcîndu-se în ţară, fu numît la 1828 profesor la Trei Ierarhi — devenită şcoală românească — unde pe lîngă limba română avea să predea istoria universală, mitologia şi logica „după prinţipiile lui Kant".

Deşi 1-a ispitît şi lîteratura, cu încercări de a scrie versuri cum se pot vedea chiar în *Abecedar,* dar mai ales în culegerea de *Fabule,* tipărită la 1835, şi în *Trataţii poetice* (v. *Anal. Acad.,*

sa 2-a, t.V, 210) — copleşite de stîngăcii şi pierzîndu-se în prozaism — predispoziţiile lui 1-au îndreptat mai mult spre studiile asupra limbeî şi în ele a pus pasiune de reformator, care nu-şi dedea totuşi sa>nă cît de zadarnice erau stăruinţele de a impune protestări la bunul-simţ.

Ideile lui cu privire la felul în care trebuia să se scrie pot fi urmărite în abecedarul său, întitulat, cînd a apărut la 1832, *Intîile cunoştinţe de litere şi de idei* (retipărit, cu adausuri, în mai multe ediţii), dar mai ales în *Gramatica românească,* I—II, Iaşi, 1833, pe care o prezenta ca prima gramatică „moldo-română". Prin vălmăşagul de cuvinte adunate acolo — multe româneşti vechi ori populare şi streine : latine, greceşti, germane, vom vedea cu ce scop — străbate mereu intenţia de a schimba fizionomia limbei noastre, cum o înţelegea dînsul. Avea şi Săulescu obsesia adaptărei — „înromânirei" — neologismelor la vocabularul nostru şi pentru aceasta a recurs la cele mai fantastice combinaţii : astronomiei credea că i s-ar putea zîce „stellegie", geometriei — „ţearomesorie", fizicei — „firică", metafizicei — „peste-firică", pedagogului — „prunceduc" sau „prunceducător" ; la sfîrşitul voi. I al *Gramaticei* a ţinut să dea liste întregi de asemenea monstruoase forme care credea că s-ar cuveni să fie adoptate. Alteori îşi închipuia că Inovaţii ar fi posibile prin derivări din fondul limbei noastre, aşa încît găsia că s-ar putea zice : *găinină, şerpină, vcspină, viţelină, trifoiet* etc, ca derivate din *găină... trifoi.* Şi toate acestea pentru că pleca de la limbile greacă, latină sau germană, unde găsia forme care i se păreau că pot fi redate astfel în româneşte. Nu înţelegea cît de rebarbative erau şi alte înnoiri preconizate de el, aşa cînd căuta să potrivească unele forme la fonetismul românesc, să se spună *aieptiv, interiepţie,* în loc de *adjectiv, interjecţie* — părere care la Aron Pumnul avea să ia proporţiile unui întreg sistem.

Cu toate că era tipărită cu cirilice, din *Gramatica* sa reies bine tendinţele latiniste. Aşa cînd la sfîrşit era arătată scrierea nouă pe care o recomanda să fie urmată — departe însă de a găsi adepţi, de aceea a şi rămas printre curiozităţile ortografiştilor noştri ; pentru *ă* Săulescu propunea un semn special, ca un thita grecesc cursiv sau, mai curînd, un fel de o din care se desprindea *e ;* cît despre *î,* credea că poate fi redat prin *os,* iar ea prin *ae, ţ* prin z (după ortografia italiană) — ceva iarăşi de originalitate mulţumindu-1 numaî pe el. Tot în *Gramatică,* şi mai hotărît în sensul tendenţîonîsmului latinist, îl vedem susţinînd purificarea

lim'oel noastre, pentru ca ea fiind — cum se exprima în pretată — de „preanobilă cită romana", urma ca „toate cuvintele ei ar trebui să fie de orighene limbei romane seau latine" (I, 215). De aceea, era convins că putem introduce forme ca *tempestă, etă* (din aetas) și nu i se părea o năzdrăvană invenție de vocabular să se zică „gramaticei" *sermonică* (din *sermo)*.

De la filologie stăruințele sale de latinizare au trecut mai departe, apărînd ca o adevărată manie. Trebuia, după ideile lui, să se evidențieze cît mai mult latinitatea noastră nu numai prin limbă, dar şi prin folklor, şi de aceea cînd a cules cîteva texte populare a ţinut să le prefacă, introducînd nume din mitologia romană sau cuvinte care să pară moştenite de la latini, pe care le însoţia de comentări cum îi era iarăşi uşor să le Improvizeze, dar nu puteau să inducă în eroare. îndeletnicire reprobabilă, de falsificări, cum Săulescu a practicat-o şi la alcătuirea izvodului lui Clănău, la care a avut partea sa, ca şi cum în numele patriotismului s-ar putea ierta îndrăzneala de orice plăsmuiri. Cum proceda Săulescu în această travestire a folklorului nostru ne arată bine ce a publicat, după manuscrisele rămase de la el, S. FI. Marian în *Anal. Acad.,* s.a 2-a, t.V., 153 urm. ; în cîteva descîntece pe care le culesese a ţinut să înlocuiască cuvintele populare cu latinisme ca *aulă* („curte"), *nud* („gol"), *preca* („ruga") şi să dea un loc în mitologia noastră *linelor parnasine* — chiar şi *Maicei Domnului* îi schimba numele în *Matrea Domnului.* La aceleaşi schimbări la faţă ale cuvintelor se deda cînd, publicînd o colindă „monument a vechimei" în *Almanah de învăţătură şi petrecere.* Iaşi 1847, 17, gasia că-şi pot avea locul : *benezit* („binecuvîntat"), *donator* („dăruitor"), *purpurat.* Printre hîrtiile păstrate de la el se găseşte şî o ciudată alcătuire, pe motive de deseîntec, *Rugăciunea Sfîntului Niehita, daco-românul, martirizat de goţi...* despre care spunea că e „foarte antică" şi se aude în popor.

Rătăciri de filolog şi folklorist, ca şi ale istoricilor din vremea lui, cu toate că odată îndreptîndu-se spre istorie şi arheologie, in incursiuni de diletant, spunea că „istoria adevărată nu se suge din degite, nice se scoate din fantazia criirilor aprinşi seau din zisuri şi auziri fără temeiuri" *(Descrierea istorico-gheografică a cetăţei Caput Bovis : Capul Boului seau Ghertina,* 1837, p. IV). Cuvinte contrastînd cu ceea ce singur nu a ştiut să pună în aplicare nici în filologie, nici altfel, pentru că învingeau şi la ei exaltări cărturăreşti.

Fiu al Ardealului, s-a arătat în toata activitatea lui un fanatic apărător al ideilor cu prestigiu acolo, chiar cînd ele, cu timpul, ajunsese să întîmpine mai rezervate împărtăşiri.

Născut în 1810, la Fofeldea, şi-a făcut studiile la Sibiu, Cluj şi Viena, pregătindu-se pentru cariera de profesor pe care şi-o începe la 1842, cînd fu chemat să predea filozofia la Sf. Sava. Evenimentele de la 1848 îl hotărîră să treacă munţii şi să fie alături de luptătorii pentru revendicările noastre, luînd parte la adunarea de pe *Cîmpul Libertăţei.* Ca proscris, numai în 1851 putu să se întoarcă din Ardeal şi de data aceasta trecu la Iaşi, după stăruinţele prietenului său G. Sion, ca să ocupe postul de inspector al şcoalelor. Nemulţumit însă de stările din Moldova sub caimăcănia lui Vogoride, peste cîţiva ani, în 1858, revine ia Bucureşti şi aici ia parte la înfiinţarea Universităţei, unde fu numit profesor de literaturile clasice, iar, mai tîrziu, la aceea a Academiei, al cărei membru activ a fost timp de mai mulţi ani (moare la 25 februarie 1881).

Ca filolog se afirmă chiar prin cea dintîi carte pe care o tipăreşte, la Viena, în 1840 : *Tentamen criticum.* în felul ei, a făcut epocă, mai ales că, fiind scrisă în latineşte, a trecut şi pe sub ochii învăţaţilor streini. Cît de departe mergea zelul de latinizare al lui Laurian ne arată, mai întîi, sistemul ortografic la care credea că trebuie să ne fixăm. Dacă în scrierea cu caractere latine cum o înţelesese Micu, Şincai şi Maior se mai puteau recunoaşte cuvintele româneşti sub combinaţiile de litere şi de semne pe care le alesese ei, în sistemul lui Laurian ele erau reduse la forma lor latină : *zic* trebuia scris *dico; apă, aqua ; cetate, ciuitate* etc.

Acolo unde cu deosebire pot fi urmărite ideile lui asupra limbei noastre şi felului cum trebuia scrisă e în partea din *Tentamen criticum* unde încearcă să arate că noi nu vorbim mult deosebit de latini. Şi pentru aceasta î-a trecut prin minte să dea un specimen de reconstituire a transformărilor — după el, puţin însemnate — ale limbei noastre, din epoca latină. A luat astfel cu vintele din *Tatăl nostru* şi, plecînd de la versiunea latină, a alcătuit, după închipuirea lui, variante din care s-ar fi putut deduce fazele limbei române pînă în secolul al XVI-iea. Deci, după *Pater noster qui es in coelis,* de la o vreme — susţinea Laurian — a trebuit să se zică la noi : *Patre nostru qui esci in ceii ;* mai tîrziu : *Patre elle nostru qui esci in celori ;* şi mai tîrziu încă : *Parente'le*

nostru quale esci in celori ; pînă ce s-a ajuns la (cum ortografia dînsul) : *TataHu nostru quale esci in celori.* Exerciţiu filologic pe care 1-a repetat în *Brevis conspectus historiae Romanorum in utraque Dacia degentium,* 35, dar seriozitatea cu care ţinea să-1 prezinte nu putea să impresioneze mult nici în vremea cînd filologia noastră îşi îngăduia toate fantaziile.

Era, desigur, multă erudiţie în *Tentamen criticum* şi pentru studiul limbei noastre el aducea — o raritate, la noi, pe atunci — intenţii mai precise de comparare a ei cu celelalte limbi^ romanice ; pe cîteva pagini sînt relevate unele particularităţi care i se păreau lui Laurian că apropie sau îndepărtează într-o măsură mai mare româna de limbile surori, şi într-un loc (p. LVIII) spune că limba noastră s-ar asemăna mai ales cu dialectul sicilian ; dar toate acestea apar întunecate de erezii care ne miră că au putut fi susţinute cu atîta convingere.

De numele lui şi ca afirmare altfel a credinţelor sale e legată o altă operă filologică : *Dicţionarul Academiei.* Merită să-i facem istoricul, fiind puţin cunoscut, şi pentru aceasta ne vin în ajutor *Analele Academiei Române.*

încă din 1866, în regulamentul pentru înfiinţarea Societăţei literare române — cum i s-a zis mai întîi Academiei Române — se spunea că e timpul de „a începe şi realiza lucrarea dicţionarului român". Cînd în 1867 s-au alcătuit statutele ei, ca preocupare a secţiei literare-filologice se prevedea să se organizeze „misiuni lexicografice pentru compunerea unui dicţionar român cît se poate mai complet şi mai raţional, aşa încît să poată fi dreptarul limbei" *(Anal. Acad.,* I, 61). Tot în 1867 se fixau cîteva norme pentru alcătuirea dicţionarului, care trebuia să cuprindă „toate vorbele care se aud în gura poporului şi cîte se află în cărţile scrise pînă la anul 1830" ; la fiecare cuvînt avea să se dea etimologia „cînd este posibilă" ; însemnarea primitivă „elucidată cu oarecare frase, de preferinţă proverbele populare" ; diverse alte însemnări ; traducerea în latină, italiană, franceză, germana sau greacă *(ibid.,* I, 116). Era pînă aici numai o schiţare a felului cum trebuia începută redactarea. în 1869 se precizează unele puncte, mai ales în urma propunerilor făcute de Laurian în şedinţa de la 8 august. Tot atunci se dă forma definitivă regulamentului pentru alcătuirea dicţionarului *(ibid.,* I, 220) şi rămînea să se aleagă o comisie de trei membri care să se ocupe cu redactarea lui, aşa cum se credea că trebuie împărţit : în prima parte „numai cuvintele curat române", în a doua : „cuvintele streine care au fost sau mai sînt în uz". Comisia e aleasă la 15 sept. 1869 şi din ea făceau parte Heliade Rădulescu, Laurian şi Massim. După un

an, membrii Academiei putură vedea trei coaie tipărite din dicţionar şi se încinseră atunci discuţii asupra felului cum începuse să fi redactat. în şedinţa de la 4 august 1870 Caragiani observa că se tipărise cu / cuvîntul *alfabet,* pe cînd trebuia cu *ph ;* aveau să decidă urnele şi... cu patru voturi contra trei se hotărî că preferinţa trebuia dată lui *ph.* în altă şedinţă *(ibid.,* III, 13), Papiu Ilarian atrăgea atenţiunea asupra unui cuvînt care fusese introdus de prisos, *accepisă* („adeverinţă de primire") ; Laurian obiectă că putea fi adoptată şi această formă, alături de *recipisă ;* iarăşi voturile aveau să decidă ; cu cinci contra trei *accepisă* zbură din dicţionar. în mai multe alte şedinţe discuţiile continuară, dar, de fapt, dicţionarul era destinat să rămiie aşa cum îl concepuse Laurian şi Massim. Nu erau, dealtfel, singurii care aveau să ajute la alcătuirea lui. După ce, de la început, Cipariu promisese să dea formele culese din texte vechi, în şedinţa de la 9 septembrie 1870 se hotărî ca pe lîngă Laurian şi Massim să colaboreze la redactare şi alţi membri ai Academiei (G. Sion, G- Bariţ ş.a.). La intervale, dicţionarul avea să îndure atacuri mai neliniştitoare decît înainte. în şedinţa de la 13 sept. 1870, G. Sion, nemulţumit de cum se vestia să fie dicţionarul, susţinea „să se redea respect fonetismului" şi să nu se scrie cu „litere de lux" : *filiu* în loc de *fiu* etc. Mai tîrziu, la 4 sept. 1871, I. Hodoş găsia, printre altele, o nouă vină dicţionarului : că avea să poarte exclusiv numele lui Laurian şi Massim, pe cînd colaborau la el şi alţii. Toate acestea nu tulburară însă mult seninătatea de mergere înainte pe calea pornită de la început. Chiar cînd Odobescu, care se ţinuse departe de toate aceste discuţii — cum nu a participat la ele nici Alecsandri — venia să spună în şedinţa de la 14 sept. 1871 că dicţionarul era greşit îndrumat, că ce se făcuse sau avea să urmeze trebuia să fie numai o pregătire şi era de părere să se admită că „Societatea academică nu ia cîtuşi de puţin asupra sa răspunderea pentru sistema, limba şi ortografia" urmate de Laurian ji Massim, propunerile sale fură expeditiv date la o parte. După ce o bună parte a dicţionarului era tipărită, tot Odobescu ţinea să pună în vedere Academiei că lucrarea aştepta revizuiri şi în şedinţele de la 6, 12 şi 14 august 1874 formula propuneri nouă, care de data aceasta întîmpinară mai puţină opoziţie, deoarece ajunsese să se convingă şi alţii că altfel trebuia să se preceadă de la început. în şedinţele care urmară, mai multe din punctele propuse de Odobescu fură acceptate şi în aceea de la 27 august fu aleasă chiar o nouă comisie (compusă din Odobescu, Bariţ, Sturdza, N. Ionescu şi Urechiă), pentru ca să se revizuiască dicţionarul. Lucrările acestei comisii întîrziară şi numai după trei ani

ea îşi prezentă raportul (*ibid.,* X, 123), în care arăta că greşit se procedase de Laurian şi Massim, că multe modificări erau de adus în vederea unei refaceri, unei nouă ediţii, a dicţionarului care trebuia să dea „un inventar complet şi raţional al întregei noastre avuţii lingvistice", să fie „adevăratul *Dicţionar al Societăţei academice române"* ; propunerile noi ale comisiei plecau de la sugestiuni ale dicţionarului lui Littre, care era dat ca model, şi, de altă parte, cuprindeau un îndemn binevenit ; cum se reproşa lui Laurian şi Massim că nu ţinuse samă de formele din textele noastre vechi, membrii comisiei stăruiau să se publice ediţii critice, cu glosare, ale tipăriturilor şi unor manuscrise din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea, pentru ca să fie utilizate de viitorii redactori ai dicţionarului ; era o iniţiativă venită la timp şi ei i se datoreşte retipărirea *Psaltirei* lui Coresi de Hasdeu şi a *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei de I. Bianu, dar e de regretat că în această direcţie Academia nu a dat cît se aştepta de la ea. După ce comisia din 1874 şi-a depus raportul, o nouă comisie (cu Hasdeu, Odobescu, Sion, Bariţ şi Âurelian) fu aleasă, tot pentru pregătirea noului dicţionar, în şedinţa de la 16 sept. 1877, dar ea nu mai avea de ce să funcţioneze cînd acest nou dicţionar era destinat să nu mai apară. La 1876 tipărirea operei academice era terminată ; primele două volume purtau titlul : *Dicţionariulu limbei romane* ; al treilea : *Glossariu care coprinde vorbele d'in limb'a romana străine prin originea sau form'a loru, comu şi celle de origine indouiosa-* Arăta, fără îndoială, multă muncă, dar era ceva hibrid şi de nenumărate falsificări : limba română nu se mai recunoştea acolo, fie pentru că atîtea ciudăţenii ortografice denaturau cuvintele, fie pentru că erau introduse forme inexistente, cum altele, bine cunoscute, erau alterate ca să li se potrivească înfăţişarea cu închipuite etimologii ; era şi o bizară idee să se despartă cuvintele de origine latină de cele streine, despărţire care, dealtfel, a rămas de multe ori, iluzorie, pentru că forme latine au fost trecute printre cele streine sau invers, nici Laurian, nici Massim nefiind filologi în stare să deosebească etimologiile adevărate de cele fanteziste. Că dicţionarul Academiei primise asemenea înfăţişare, aceasta se datoria stăruinţelor dîrze ale celor doi colaboratori ai lui. Am greşi dacă l-am privi ca apogeul şcoaiei latiniste. Ea îşi arăta declinul, pentru că tot mai mulţi îşi dedeau samă de inanitatea teoriilor ei în crescendo de exagerări. Şi Laurian şi Massim credeau că mai pot salva ce era definitiv condamnat, dar dincolo de iluziile lor apărea, tot mai evident, falimentul, agonia curentului latinist.

în mai multe rînduri, de la filologie erudiţia lui Laurian —- şi mai cu folos — a trecut la istorie, chiar şi la arheologie. Activitatea lui astfel poate fi urmărită mai ales în *Magasinul istoric* (5 voi., 1845—1847), pe care 1-a publicat împreună cu Bălcescu, revistă însemnată pentru izvoarele istorice pe care le făcea cunoscute şi unde mai multe studii veniau de la dînsul. La 1849—1851 tipăria la Viena, în 3 volume, *Die Romänen der osterreichischen Monarchie,* şi tot ca istoric a dat un manual de *Istoria românilor* — cum a publicat şi altele — care multă vreme a fost folosit în şcoalele noastre. Dacă şi în studiile lui istorice aducea informaţii bogate, stăruinţă de adîncire a chestiunilor, îi lipsia şi aci darul prezentărilor limpezi şi ţinea să se exprime în aceeaşi româneasca pe care şi-o plăsmuise în halucinări de reformator ce nu-şi da samă că adepţii nu-1 puteau urma.

TIMOTEI CIPARIU

Cu o persistenţă uşor de înţeles, şi dînsul s-a arătat credincios principiilor formulate de întemeietorii Şcoaiei ardelene, modificîndu-le uneori şi reuşind chiar să le impuie mai mult decît le fusese posibil înaintaşilor săi. Cipariu a exercitat o înrîurire cum nu a cunoscut-o nici unul din contemporanii săi, partizani ai latinismului, şi de aceea s-a putut vorbi mai mult timp de şcoala numită cipariană. Aceasta se datoreşte împrejurării că, oricît a exagerat şi el în tendinţele de reformă a limbei, a căutat să aducă unele atenuări, cum nu înţelesese Laurian — a făcut chiar concesiuni principiului fonetic — şi a ştiut să prezinte mai seducător ideile lui.

Era de loc din Pănade (n. la 1805) şi a urmat şcoala din Blaj pînă la 1825, cînd fu numit la gimnaziul de acolo profesor de limba română. După cîtva timp, crezînd să se facă călugăr, se duse la Aiud, dar rămăsese puţin acolo, renunţînd la călugărie. Revenind la Blaj, în 1827, e hirotonit preot şi numit din nou profesor de filozofie şi mai pe urmă de teologie. La 1842 îl găsim în funcţiunea de canonic, pe urmă (1854—1875), ca director al gimnaziului din Blaj, şi moare la 22 aug. 1887. A luat cîtva timp parte şi el la luptele politice şi între 1847—1848 a făcut să apară două gazete (*Organul luminărei* şi *Organul naţional),* dar politica 1-a atras numai în entuziasmul tinereţei ; vieaţa avea să şi-o consacre filologiei (dealtfel, chiar în prima lui gazetă a tipărit studii de limbă, din care o bună parte a fost reprodusă în *Principii de limbă şi de scriptură).*

în direcţia filologică a publicat: *Extract de ortografie cu litere latine,* Blaj, 1841; *Elemente de limba română după dialecte si monumente vechi,* Blaj, 1854; *De latinitate linguae valachicae,* Blaj, 1855; *Crestomaţie sau analecte literare,* Blaj, 1858; *Cuvînt la inaugurarea Asociaţiunei rom. transilv.,* în 4 nov. 1861; *apărat în contra unei critice,* Blaj, 1862; *Discurs ţinut în adunarea generală a Asociaţiunei române transilvane...* în 19 iulie 1862, Braşov, 1862; *Principii de limbă şi de scriptură,* Blaj, 1866; *Arhiv pentru filologie şi istorie,* Blaj, 1867—1872; *Gramatica limbei române* (în două părţi), Bucureşti, 1869, 1877 (cu un supliment la sintaxă: *Despre limba română).*

Pentru cercetările istorice e însemnată culegerea de izvoare pe care a dat-o în *Acte şi fragmente latine româneşti pentru istoria bisericei române,* Blaj, 1855. A publicat şi *Elemente de poetică,* Blaj, 1860, unde se arată bun cunoscător al literaturilor clasice, încercînd uneori să scrie şi versuri.

Cu privire la trecutul limbei române Cipariu avea păreri nu prea deosebite de ale altor reprezentanţi ai şcoalei latiniste; admitea şi dînsul că punctul de plecare al ei trebuie căutat în vorbirea coloniştilor veniţi în Dacia, dar insîsta asupra unor particularităţi care credea că au fost proprii acestei vorbiri, anume păstrarea cîtorva forme caracteristice vechi pe care nu le mai găsim în latina clasică. Dacă recunoştea că limba noastră şi-a luat naştere din latina vulgară, nici dînsul, ca şi P. Maior, nu a ştiut sa evite o inconsecvenţă: cînd raporta formele româneşti la cele latine şi cînd din aceste alăturări ţinea să deducă norme ortografice, a avut mereu în vedere formele latine clasice, pe cînd trebuia, fireşte, să se gîndească la cele vulgare; despre latina vulgară nu putea, desigur, să aibă multe cunoştinţe nici el, cînd a publîcat *Principii de limbă şi scriptură,* unde putem urmări mai de aproape părerile lui filologice — numai ceva mai tîrziu latina vulgară avea să fie temeinic studiată de filologii streini; consecvenţa i-ar fi impus să renunţe la comparări cu latina clasică, dar primau la el preocupările etimologismului, indiferent de mijloacele de care era ajutat.

O idee care avea cu deosebire să fixeze convingerile lui asupra limbei nouă în care trebuia să scriem era aceea a revenirei la forme latîne care, nu tocmai demult, fusese părăsite la noi. Cunoscător al limbei noastre vechi ca nimeni altul în vremea iui, găsise că ea era mai bogată într-un fel, adică — după preferinţele lui — în expresii autentice latine. De ce nu le-am reînvia? — spunea dînsul, îndemnîndu-ne să ne întoarcem la „cărţile bătrîne", unde steteau închise atîtea comori „de care ni se întrista inima văzîndu-le zăcînd uitate" *(Principii,* 3). Dar Cipariu mergea şi mai departe; plecînd de la această constatare şi de la îndemnul pe care-l da, ajungea la raţionamentul că dacă din veacul al XVI-lea pînă în al XIX-lea multe elemente latine dispăruse din limba noastră, cu atît mai multe au trebuit să se piardă din secolul al II-lea, de la colonizarea Daciei, pînă în al XVI-lea; urma de aici, după credinţa lui, că sîntem îndreptăţiţi să reintroducem în limbă şi forme latine pe care odată a trebuit să le cunoaştem. Pe unele din acestea le reconstruia pentru daco-română din constatarea că sînt întrebuinţate şi azi în aromână, aşa că ajungea la concluzia că relatinizarea limbei noastre literare era posibilă şi prin adoptarea de expresii latine păstrate la fraţii noştri de peste Dunăre. Numai în chipul acesta, susţinea dînsul, se putea regenera limba românească, şi părerile lui le rezuma astfel într-un loc din *Principii* (p. 5): „A scrie... o limbă pe cît se poate, după împrejurări, mai curată; a reînsufleţi moartele, uitatele, părăsitele forme, cuvinte şi semnări; a lepăda slavonismii etc. şi în locul lor a plini cu termeni luaţi, cînd alte fîntîni ne vor lipsi, din dialecte române, a tocmi cele împrumutate după formele şi exemplele ce ne înfăţişează structura limbei, iar nu după uşurătatea buzelor, după plăcutul urechilor — acestea... ne erau propusul, scopul şi principiile din partea limbei".

în ce priveşte ortografia, despre care spunea că trebuie să se potrivească cu „natura şi geniul lîmbei", Cipariu pleca de la consideraţia că, trebuind să ajungem la o unificare — să nu se scrie altfel în Transilvania decît în Muntenia şi Moldova — aceasta nu se poate realiza decît urmînd sistemul etimologic, ţinînd samă de origînea cuvintelor pentru ca să le scriem în aşa fel încît să se recunoască uşor în ele prototipul latin. Scrierea fonetică i se părea că nu poate înlesni unificarea, deoarece ea duce la diferite chipuri de redare a cuvintelor, cum sînt rostite de unii sau alţii: transilvăneanul ar scrie după cum pronunţă el, şi tot aşa munteanul sau moldoveanul. Totuşi prîncipiul fonetic nu-l condamna în totul şi ţinea să spună că-i acordă „tot respectul" care i se cuvine, ca unui „principiu secundar" *(Principii,* 297).

Dacă latiniza, nu găsia că e mai în rătăcire decît alţii şi cînd, tot în *Principii,* 269, venîa să răspundă adversarilor săi recurgea la o apărare care i se părea că poate fi şi ea convingătoare (cităm de data aceasta cu ortografia sa, ca să avem sub ochi un specimen din ea): „Rogâmu dara pre toti, cari sciu si cari nu sciu latinesce, se nu ne judece numai de cîtu dupa aparentie: că latinisamu; repetiendu si aîcî, că cu care dereptu alţii *francescu* si

italienescu si noi potemu *latinisa,* pote că inca cu ceva mai multu dereptu, la totu casulu inse cu mai mare dereptu de câtu celi ce in a-ante de noi *ruseau, serbeau, greceau* si *turceau,* si si astadi mai facu asia". Vedem de aici cum Cipariu, în ce priveşte vocalele, punîndu-le sau nu semne, căuta să le readucă meru la corespunzătoarele lor latine şi admitea peste tot pe *u* final ; la consoane era de părere să nu se pună nicăieri ţedila (deci nu *ş, ţ,* nici *d)* ; tot aşa stăruia să se păstreze *cl, gl* în loc de *chi, ghi,* de asmenea /, *n* dinaintea lui *i* (simplu sau în hiat), *ia* sau *ie,* „nu numai pentru etimologia cuvintelor, ci şi pentru că mesoromanii [macedoromânii] încă şi pînă astăzi aşa pronunţă" *(ibid.,* 340) ; deci *ocliu, gliacia, caii* = căi, *antaniu* = întîi, *liau* = iau, *liertn* = iert. Principiul etimologic, astfel cum îl înţelegea, îşi găsia aplicarea în această formulare generală : „Fiecare sunet se scrie cu litera latină originară sau etimologică ; între mai multe forme fonetice sau gramatice se alege aceea ce e mai aproape de forma originară" *(ibid.,*

Era un fel de logică în toată această înlănţuire de deducţii, dar în realitate şi Cipariu era prea încrezător în trăinicia sistemului său ; dacă şi l-au însuşit mai mulţi cîtva timp, e pentru că, oricum, cu toată rigiditatea lui, nu apărea impracticabil şi era prezentat adeseori cu vervă, cu rîposte vioaie care dau o notă mai deosebită filologiei lui.

Ce cu deosebire îi datorim e interesul pe care 1-a deşteptat pentru limba noastră veche. Am văzut cum dînsul, convins că forme de altădată puteau fi reînviate, a căutat să cunoască ce se scrisese mai înainte la noi şi o parte din această muncă de pasionat cercetător al trecutului se poate vedea în *Analecte* şi *Principii,* unde a dat fragmente din tipăriturile vechi şi şiruri întregi de forme culese din ele. Se îndreptase şi Săulescu spre cărţile noastre vechi şi a căutat să facă cunoscut ceva din ele, dar mai mult ca amator, pe cînd Cipariu le-a străbătut cu o înţelegere mai adîncă şi cu o evidenţiere metodică a însemnătăţei lor pentru cercetările fîlologice. El deschidea astfel calea pe care aveau să o urmeze Hasdeu şi alţii, dînd o orientare temeinică studiilor istorice asupra limbei noastre.

ARON PUMNUL

I-a rămas numele lîngă al altor filologi pentru părerile foarte ciudate pe care le-a susţinut cu o statornicie în convingeri egalînd pe ale lui Laurian şi Cipariu, deşi faţă de aceştia rămîne în urmă

prin prezentarea mai săracă în argumentări şi nu prea bine sistematizată a ideilor lui. Studiile sale filologice se reduc, dealtmintrelea, la puţin, dar arată că dînsul cunoştea şi ce scrisese învăţaţi streini ca : Diez, Fuchs, Raynouard ; ele au fost retipărite ori date întîia oară, după manuscrise, de I. Sbiera, *Aron Pumnul : voci asupra vieţei şi însemnătăţei lui,* Cernăuţi, 1889 ; tot acolo, din cîteva articole şi discursuri funebre reproduse, se poate vedea biografia lui : s-a născut în Transilvania, la Cuciulata (1818) ; a învăţat la Odorhei, Blaj, Cluj şi Viena ; în 1847 e numit profesor de filozofie la Blaj ; luînd parte la mişcarea din 1848, fu silit să se refugieze peste munţi şi, după ce petrecu cîtva timp la Bucureşti şi Iaşi, se îndreaptă spre Cernăuţi, unde avea să ocupe, la liceu, catedra de curînd înfiinţată (1849) de limba şi literatura română ; moare la 1866.

Deşi teoriile lui se îndepărtează în multe privinţe de ale latiniştilor, totuşi nu le putem izola de acestea. Se formase şi el sub înrîurirea Şcoaiei ardelene ; de aceea îl vedem împestriţînd scrisul său cu cuvinte latine ca *a ama, a se gloria* (= a se mîndri), *a lege* (— a ceti) etc- şi ţinînd la scrierea cu *d, t, s* pentru z, *ţ, ş* *(diece* = zece, *ties* = ţes, *sied* = şed) ; tot sub influenţa latiniştilor, stăruia să înlăturăm slavisme ca *blagoslovenie, slugă, slujbă* ş.a., deoarece „contrazic firea limbei noastre" (v. cartea lui Sbiera, 254). în locul cuvintelor ce trebuiau eliminate şi pentru cele care aveau să redea noţiuni nouă admitea introducerea de forme latine sau romanice şi derivări din fondul limbei noastre. Aici aducea Pumnul tot zelul său de inovator şi s-a lăsat ispitit de cele mai îndrăzneţe combinaţii pentru ca să-şi alcătuiască un sistem. Părerea de la care pleca era că trebuie „să turnăm în formele limbei noastre toate cuvintele şi formele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm dintr-altele" *(l.c,* 253). Orice cuvînt luat din latină sau din vreo limbă romanică trebuia deci, după teoria lui, să-şi schimbe înfăţişarea, să fie adaptat la ceea ce este caracteristic formelor vechi româneşti ; astfel, pentru că în limba noastră o s-a diftongat dinaintea lui *a (ă), e,* şi tot aşa e dinaintea lui *a (ă),* în neologisme, spunea Pumnul, trebuie introdus acelaşi fonetism, să se zică deci *foarmă, adreasă ;* deoarece e urmat de *m* sau *n* + consoană a trecut la *î* în forme ca *tîmplă, veşmînt,* tot cu *î* recomanda să se pronunţe neologismele *documint, esîmplu* etc. ; consecvent principiului său, Pumnul insista iarăşi să schimbăm peste tot terminaţia *-ţiune,* din împrumuturi nouă, în *-ciune,* pentru că aceasta e cea adevărată românească *(rugăciune* = *rogatio-*

nen), așa că *națiune, ocupațiune* deveneau la el *năciune, ocupăciune ;* nu găsia nimic să se zică și *perichiu, perichios,* în loc de *pericol, periculos* (după *ochi,* din *oculus)* și tot astfel : *obiepț, subiept, viptorie* = victorie (pentru că *luptă = lucta) ;* îl fascinau atîta asemenea bizare românizări de cuvinte încît a ținut să-i dea titlul de *Lepturariu* unei cărți a lui — însemnată, dealtfel, pentru că e cea dintîi antologie bogată pentru literatura noastră veche sau mai nouă și a fost des folosită de istoricii literari.

în aplicarea astfel a ideilor sale de înnoire a limbei dînsul pornia, de fapt, de la etimologismul latin : transformările fonetice suferite de cuvintele noastre de proveniență latină îi serviau ca normă pentru fixarea formei neologismelor. Pentru că, în felul acesta, ținea samă de aspectul fonetic al cuvintelor, s-a zis că Pumnul reprezenta școala fonetică, în opoziție cu cea etimologică, dar, în realitate, se îndepărta de sistemul adevărat fonetic.

Pentru îmbogățirea limbei noastre, dînsul a recurs și la formațiuni nouă, care veniau să completeze mozaicul de invenții verbale care-l încînta. Crezînd că unele forme din terminologia cultă generală nu puteau fi adoptate de noi, susținea să fie redate prin ceea ce oferiau vocabularul nostru sau unele neologisme pe care le considera acceptabile și a fabricat atunci un șir de derivate, de compuse, care nu-i păreau deloc monstruozități ; așa : *limbămînt,* pentru gramatică ; *cuvintămînt* = retorică, *cîntămînt* – poetică, *tîmplămînt* — istorie, *sciemînt* – filozofie, *sufletămînt* = psihologie, *cugetămînt* = logică, *numerămînt* = aritmetică, *stelămînt* = astronomie, *binescriință* = ortografie, *binelegință* = ortoepie, *binesunință* = eufonie. Se întîlnea aici cu Săulescu, care am văzut că tot așa de ușor improviza noutăți pentru dicționarul nostru.

Dacă au avut oarecare răsunet și teoriile lui Pumnul, pe cînd se vorbia de școala *ciuniștilor* (după predilecțiunea lui pentru cuvintele în *-ciune),* soarta lor nu putea întrece pe a altora : și-au luat și ele repede locul printre încercările utopice ca să vorbim și scriem cum nu puteau îngădui nici trecutul limbei noastre, nici gîndurile de modernizare a ei. După Pumnul, Cipariu, Laurian, școala latinistă, cu duceri mai departe ale principiilor ei inițiale sau cu multe devieri de la ele, nu-și mai putea găsi continuatori, cînd rătăciri ale ei o înstreinase mereu de bune întîmpinări și cînd alții văzuse mai limpede cum trebuia să fie înfățișarea scrisului nostru.

ALTE ORIENTĂRI ALE LITERATUREI ÎN EPOCA DE LA 1840

Dacă pînă în anii care vin să încheie prima jumătate a sec. XIX-lea literatura noastră afirmase tot mai mult virtualități de modernizare, ea rămînea în mare parte numai la intenții, la încercări, pentru că mai erau încă umbre care o despărțiau de orientările adevărate și nu-și adunase destule puteri pentru realizări care vin ca o revelație. ^ w

După cele vreo două, trei decenii de nebuloasă literară înca stăpînitoare în multe părți, perspective nouă se limpezesc și viziunea scriitorilor își găsește încrederea să se îndrepte de acum înainte spre ele. Ca să se ajungă aici trebuia, bineînțeles, recunoașterea că o literatură nu poate prelungi prea departe dezorientări și inutilități, că un control al manifestărilor ei în totul se impune la un moment și, în locul experiențelor la întîmplare, risipirilor, trebuie să vie reculegerea, cu îndemnuri hotărîte spre ce nu poate fi lăsat întîrzierilor.

Epoca nouă de care ne-am apropiat, aducînd asemenea îndemnuri, dedea literaturei posibilități de înălțare cum nu le putuse cunoaște înainte.

în primul rînd, se ajunge atunci să se înțeleagă mai bine în ce fel poate cîștiga literatura noastră din atingeri cu cele streine, îndeosebi cea franceză, cînd mulți se îndreptase spre ea nu după bune alegeri și prea deseori în căutarea de imitații ușoare.

Ca să nu fim prea mult tributari influențelor streine și ca un corectiv la exotismul pe care știm cît îl predilecționau romanticii — nu puteau renunța la el nici ai noștri — se spune tot atunci scriitorilor să imprime literaturei cît mai mult caracterul

naţionaL Era chemarea categorică spre cunoaşterea sufletului nostru, ca să ne regăsim astfel cum ne era fiinţa.

De aici, stăruinţa de a face cunoscute creaţiunile populare, spre care numai întâmplător, cu o vagă curiozitate, se îndreptase mai înainte unii ori alţii. întîia oară poezia noastră populară e cercetată cu gîndul de înviorări la izvoarele ei, să o ascultăm cînd vorbia aşa aproape de noi şi puteam găsi în ea graiul nostru adevărat, nu quasi-româneasca alcătuirilor de sisteme pedante. Cîteodată, prin descrieri, prin schiţe, vedem străbătînd şi altfel în literatură lumea de la ţară, înfăţişîndu-ni-se oameni şi obiceiuri de acolo, dar e încă numai o întrezărîre de motive literare, o timidă încercare. Nu izbutesc, e adevărat, scriitorii nici acum să-şi însuşească mai bine ce este propriu creaţiunilor populare, îi vedem mulţumindu-se *cu* derivări parţiale din ele sau împrumutîndu-le cu deosebîre_ trăsături uşor evidente, caracteristici de formă, anumite expresîi, imagini şi ritmuri, iar, de altă parte, lăsînd prea aparente unele dezacorduri între inspiraţia cultă şi cea populară, cînd elementele de o provenienţă şi alta aşteptau să se întregească, să fie bîne armonizate. Avem şi acum impresia unei literaturi nu destup de înavuţită în această privinţă şi de discordanţe, de juxtapuneri. Oricum, se spunea răspicat pentru prima dată că moşteniri sufleteşti de veacuri îşi revendicau preţuirea noastră şi se punea sub ochii scriitorilor o comoară vie de care înaintaşi ai lor abia aflase, iar alţii trecuse pe lîngă ea fără să o bănuîască.

^ Din altă parte vin iarăşi răsunete ale vieţei noastre în literatură ca să o îmbogăţească. Trecutul atrage tot mai mulţi cercetători ; povestirile cronicarilor şi alte mărturii despre întîmplărî de la noi sînt date la lumină, iar cîte o carte, scrisă cu însufleţire, vine să evoce figuri şi epoci. în acelaşi timp, scriitorii caută să-şi însuşească ce reînviase istoricii, dînd prestigîul artei subiectelor desprinse dîn vieaţa noastră de odinioară, aşa că se întemeiază proza care avea să aducă, alături de poezie, o strălucire nouă literaturei noastre.

Şi în totul, atît creaţiunile în proz>ă, cît şi cele poetice, ne dezvăluie o sensibilitate evoluată, ecouri de adînci prefaceri sufleteşti, şi surprindem în ele aptitudini de redare limpezită, mai bogat nuanţată şi cu mai multă preocupare de exigenţele exprimăm artistice. Sîntem departe de neîndemînările, şovăirile şi inegalităţile atît de izbitoare la scriitorii de mai înainte.

Se urmăreşte şi afirmarea unui gen literar, cel dramatic, care pînă acum se mărginise la vreo traducere sau de tot naive compuneri. Opere de realizare superioară le-am căuta, desigur, zadarnic, dar cît se încearcă în această direcţie, prin adaptări, localizări.

improvizaţii uşoare, arată intenţia de ducere^ mai departe a literaturei noastre, şi să nu uităm că teatrul, cît putea fi înţeles la noi atunci, avea să aibă asupra multora oînrîurire de care trebuie să ţinem samă şi vestia literatura dramatică originală.

Cît despre critică, ea apare incontestabil mai conştientă de chemarea ei. Nu o vedem în eflorescente -de teoretizări estetice, se mulţumeşte cu cîteva convingeri care se păreau că pot da poveţe scriitorilor, şi pentru că ele plecau de la o luminată înţelegere a aspiraţiilor noastre literare, pe care ţinea să o exprime cu hotărîre, nu se putea să nu-şi impuie autoritatea^ chiar dacă unii, ostil sau cu reticenţe, nu voiau să o recunoască, ţintuiţi în prejudecăţi sau prea indulgenţi pentru anemice manifestări literare.

Epocă, astfel, de revizuiri şi de ascensiune, care cereau orientări precise şi energie — însuşiri pe care le găsim întrunite în personalitatea aceluia care, deşi slăvit de obicei numai ca om politic, a dat mult din gîndurile lui şi literaturei.

M. KOGĂLNICEANU ŞI DIRECŢIA PE CARE A INAUGURAT-O LA „DACIA LITERARA"

Vieaţa lui se întîlneşte cu a celor — rari — care o lasă străbătută de stăruinţe luminoase, de avîntări_ peste orice împotriviri, de viziunea înfăptuirilor cum ei singuri le potjiduce. Cu suflet minunat înzestrat, căutînd să-şi însuşească, încă din anii cei mai tineri, cît mai mult din cultura vremei şi înţelegînd,_ din cunoaşteri adînci, care era şi pentru noi drumul regenerărei, îl întîlnim statornic unde gînduri nouă aşteptau împlinirea^ lor.

Din familie de boieri, fiu al vornicului Ilie^ Kogălniceanu, s-a născut la Iaşi, la 6 septembrie 1817. După învăţătura *pe* care o primise acasă şi de la călugărul Gherman Vida, la vîrsta^de li ani fu dus la şcoala franceză a lui Cuenim — mai pe urmă a lui Lincourt. Cînd mai tîrziu, în acea cărticică, *Ilusii^ pierdute,* care-şi păstrează oarecare farmec să fie cetită şi azi, îşi depăna amintirile de bun şcolar în pensionul francez, spunea în ton glumeţ, dar şi de tăioase aluzii, cum obişnuia să se exprime de multe ori: „în geografie, gramatică, compoziţie şi în istorie nimeni^nu mă întrecea. De aritmetică nu zic nimic ; eram cel de pe urmă şi nici pînă astăzi încă nu ştîu nici a aduna, mei a înmulţi. Aceasta mi-a stricat foarte mult, căci tocmai adiţia şi multiplicaţia sînt foarte folositoare în ţara noastră. Fericit acela carele ştie aduna şl a înmulţi, fericit acela carele ştie ce însemnează semnele + şi — ; un an de slujbă pentru dînsul este ca trei pentru alţii" (p. 58).

O săgetare în treacăt, o satirizare în cîteva cuvinte a nărăvirilor de permanentă actualitate la noi.

în 1834, terminînd studiile la pensionul francez, părăseşte Iaşii ca să-şi continue învăţătura în streinătate, unde avea să fie însoţit de doi fii ai lui Mihai Sturza, care împlinia astfel o dorinţă a mamei sale, domniţa Marghioala, ce la moarte îl rugase să aibă în grije pe tînărul arătînd deosebite aptitudini. Luă astfel drumul spre Franţa, dar nu pentru vreo şcoală din Paris, ci ca să se înscrie la colegiul din Luneville şi să fie sub îngrijirea abatelui Lhomme pe care Mihai Sturza îl cunoştea bine, ca fost profesor al lui. Nu putu sta însă mult la Luneville, pentru că din ţară i se dădu a înţelege că trebuie să-şi îndrepte în altă parte peregrinaţiunile de tînăr doritor de mai multe învăţături ; se amestecase aici influenţa consulului rus din Iaşi care nu privia cu ochi buni trimiterea tinerilor moldoveni în Franţa, care trecea pe atunci drept adăpostitoarea de idei revoluţionare, şi se vede că dînsul a atras într-o zi luarea-aminte a lui Mihai Sturza că nu ar fi cuminte să fie lăsaţi acolo cei care fusese încredinţaţi abatelui Lhomme. Le veni deci ca o poruncă să nu mai rămîie la Luneville şi după un an de petrecere acolo, în august 1835, porniră spre Berlin. Acolo statură în casa pastorului Souchon, iar mai pe urmă la alt pastor, Jonas, şi tînărul Kogălniceanu putu să-şi desăvîrşească studiile. La Universitate a urmat cursurile de istorie, de drept roman şi „drept natural" ale lui Ranke, Savigny şi Gans, pe care i-a fost dat să-i cunoască şi altfel decît de pe catedră, pentru că dînşii, distingîndu-1 dintre alţi studenţi, îi îngăduim să-i viziteze şi desigur că din convorbirile pe care le aveau putură folosi şi profesorii lui, să afle unele lucruri despre ţara, încă puţin cunoscută, de unde venia dînsul. Cît a petrecut în Germania a putut cunoaşte şi alţi învăţaţi şi scriitori ai ei, ca A. von Humboldt, Wilibald Alexis, şî să lege multe relaţii, fiind invitat în saloane, ca al prinţului de Hanovra, sau la moşia vreunui nobil cum era contele de Schwerin ; dacă prin saloane era privit ca o apariţie de curiozitate — i se zicea uneori *der schwarze Grieche* — nu numai exotismul lui impresiona, ci şi însuşirile-i deosebite pe care ajunsese să le preţuiască chiar acei streini printre care se găsia.

Să fie student sîrguincios era însă prea puţin pentru el ; se simţia în stare să dea lucrări din rodul multor cetiri şi ţinea înainte de toate să facă cunoscută ţara lui. îndemnat de Humboldt, redactează astfel un articol, *Romänische oder wallachhche Sprache und Literatur,* care se tipăreşte în *Lehmann's Magazin fur die Literatur des Auslandes* (18 ian. 1837) ; prezenta aici în linii mari istoria şi literatura noastră, arătînd că stăpînia multe cunoştinţe

şi nu se opria la păreri de împrumut. Tot la îndemnul lui Humboldt publică *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains,* Berlin, 1837 (o traducere, cu cîteva adausuri, în limba germană apare la Stuttgart, 1840) ; nu e o lucrare care să poată fi numită ştiinţifică — aşa ceva era greu pe vremea lui şi nici mai tîrziu nu s-au dat multe studii temeinice în această privinţă — dar din ce putuse culege de la alţii şi din cît putuse cunoaşte singur despre limba şi obiceiurile ţiganilor aducea o încercare de luat în samă şi dovedind că-şi îndrepta curiozitatea spre lucruri care puţin interesau pe compatrioţi ai lui sau chiar pe alţii. Cartea însă care avea să pună în lumină erudiţia lui, uimitoare la un tînăr de douăzeci de ani, era *Histoire de la Valacbie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens,* t. I, Berlin, 1837 (neschimbată Ca ediţie, tot la Berlin, în 1854). Se gîndise la o istorie a românilor încă pe cînd era la Luneville şi a adunat pe urmă mereu materialul din care avea să o alcătuiască ; pe lîngă cronicarii şi istoricii noştri, a căutat să folosească mulţi scriitori streini, a utilizat culegeri de documente, descrieri de călătorii, aşa că opera lui, ca informaţie, arăta un vădit progres în istoriografia noastră. Volumul întîi — singurul apărut — cuprinde istoria ţărilor române pînă la 1792 şi dacă în atîtea probleme din trecutul nostru nu aducea păreri nouă, soluţii pe care să şi le însuşească cercetători de mai tîrziu, se desprindea din el preocuparea de a prezenta faptele limpede şi nu cu erudiţie scorţoasă, uscată. Vedem şi tendinţa de a nu reduce istoria numai la povestiri de fapte, la înşirări de amănunte, ci de a cuprinde în ea vieaţa culturală sub variatele ei aspecte : instituţii, stări sociale, obiceiuri. O expunere mai dezvoltată a culturei noastre, cum şi a evenimentelor pînă în vremea lui, intenţiona, dealtfel, să o dea în volumul al doilea, care a rămas netipărît, aşa că se vede şi de aici cum viziunea lui de istoric trecea departe de a celor care-1 precedase.

îşi întrebuinţase astfel bine timpul petrecerei sale în Germania ; studii temeinice îl puneau în rîndul învăţaţilor şi tot acolo putuse urmări idei nouă care se agitau, să cunoască alţi oameni şl alte stări, să culeagă sugestiuni pentru ceea ce se credea că într-o zi va trebui să se realizeze şi la noi. Cînd, la 1891, într-un discurs la Academie, îşi îndrepta gîndul spre anii de studii la Berlin, ţinea să-şi exprime astfel recunoştinţa faţă de aceia pe care-i cunoscuse acolo şi de Universitatea unde-şi putuse îmbogăţi cunoştinţele : „Mulţumită contactului cu atîţia bărbaţi însemnaţi ai Germaniei... am avut fericita ocaziune şi putinţa de a-mi îmbogăţi mintea cu ideile reformatrice ce atunci inspirau înaltele

inteligenţe ale Germaniei... Universitate! din Berlin... exemplului ce mi-a dat amorul pentru patria germană şi pe care l-am găsit în toate păturile societăţei germane, fie nobilime, fie burghezi, datoresc amorul pentru patria română şi spiritul liberal care m-a însufleţit în toate actele vieţei mele" *(Analele Acad. Rom.,* seria a 2-a, t- XIII, 263). Confesiune, cum adăuga, pe care o făcea nu pentru a aduce „complimente de curtezan unui Hohenzollern" — şedinţa Academiei în care vorbia era prezidată de regele Carol — ci pentru că era în acord cu o convingere statornică a lui asupra patriotismului cum putea fi învăţat şi de la alţii.

La 1838 se înapoiază în ţară. Cu toate că aducea gînduri hotărîte pentru schimbări în organizaţia no?stră şi-şi fixase un program politic, cîtva timp îşi îndreptă activitatea spre literatură.

Cum păstrase încă raporturi bune cu Asachi, primeşte să conducă suplementul literar *Alăuta românească,* la gazeta acestuia ; publică acolo — fără să-şi dea însă numele, ci iscălind cu iniţialele L. N. sau Klmn. — mai multe articole şi traduceri, dar numai scurt timp a condus această revistă, pentru că după cinci numere fu oprită de cenzură. Mai mult (1839—1845) putu să apară, sub îngrijirea sa, o gazetă, *Foaia sătească,* nu însă de literatură, ci pentru a răspîndi unele cunoştinţe în popor, a da sfaturi de vieaţă practică. Revista adevărată a lui, de luptă literară cu puternic răsunet şi deschizînd căi luminoase scrisului nostru, după ce cîteva convingeri ale lui le schiţase în *Alăuta r ••/>:..* avea să fie *Dacia literară,* care apare la 1840, cu colaborarea lui Alecsandri şi Negruzzi, dar nu putu fi continuată peste două numere, pentru că fu suprimată de cenzură ; vom vedea mai departe însemnătatea ei.

De numele lui, în parte, e legată şî reorganizarea teatrului nostru, care tocmai mult nu putuse cîştiga din încercările dezorientate ale lui Asachi. La 1840 direcţia teatrului din Iaş! e încredinţată lu! împreună cu Alecsandri şi Negruzzi. în curînd alt spirit se introduce acolo, reprezentaţiile sînt mai bine organizate şi numele de „teatru românesc" nu mai apare aşa vag ca înainte. Cît a luat parte la conducerea lui, Kogălniceanu a căutat să dea şî el vreo două piese, localizări după cele franceze ; în *Repertoriul Teatrului Naţional,* care a apărut sub îngrijirea sa, o broşură, *Omul fericit,* şi alta, *Două femei împotriva unui bărbat,* sînt desigur ale lui, deşi-s tipărite cu iniţialele L.N. — am văzut ca şi alteori şi-a ascuns numele sub aceste litere.

Cunoaşterea trecutului era însă preocuparea lui de căpetenie, îi pasionase încă de timpuriu, şi, paralel cu alte publicaţii, începe la 1840 să tipărească *Arhiva românească* (voi. II apare la 1845),

culegere preţioasă de izvoare istorice- în prefaţă deplîngea puţinul interes pentru cercetarea trecutului şi se credea îndreptăţit să le aducă această mustrare contemporanilor săi : „Istoria noastră unde este. cine o ştie, cine o ceteşte ; cine-şi bate capul, într-o epohâ aşa de materială, aşa de egoistă, să gîndească la istorie, la naţie, la viitor ?" Exprima aici convingerea statornică a lui că viitorul unei ţări nu poate fi pregătit decît de aceia care-i cunosc bine trecutul. El singur, cînd se gîndia că într-o zi va fi chemat să ia parte la regenerarea noastră, a căutat de aceea să cunoască sub toate înfăţişările vieaţa de altădată la noi, ca să fie deplin pregătit pentru opera de om politic, şi aceasta i-a dat o superioritate faţă de cei din vremea lui. Tot în prefaţa *Arhivei* îndemna pe istorici să nu se mărginească numai la cronici, documente, ci să ia în samă şi „tradiţiile poporului" — recunoaştere a valorei pe care o aveau mărturii dispreţuite de alţii. Chiar dacă *Arhiva românească* dedea cetitorilor prilejul să cunoască păreri ale lui şi truda de a nu lăsa uitărei însemnări din alte vremi, mai mult, ca istoric cu nota lui personală, îl regăsim în revista pe care o face să apară la 1844 şi care amintia aşa de aproape *Dacia literară.* Durată lungă nu a avut, cum la noi şî azi multe reviste dispar repede, dar pe vremea lui Kogălniceanu altceva hotăra de multe ori soarta lor : cenzura venia să le decapiteze. Noua revistă părînd prea îndrăzneaţă, i s-a amputat de la început titlul : pentru că îşi zicea *Propăşirea, foaie ştiinţifică şi literară,* primul cuvînt, neliniştind cenzura, i-a fost interzis, aşa că ea a apărut numai cu subtitlul, pînă ce nici acesta nu i s-a mai îngăduit şi, după cîteva luni, a fost suprimată. Aici a tipărit dînsul mai multe alticole, înălţîndu-se deasupra documentarei istorice, înfăţişînd vîu figuri şi evenimente în acel stil al său căruia ştia să-i dea şi vigoare şi poezie. Tot în *Propăşirea* a publicat lecţia de deschidere a cursului său de istorie naţională la Academia Mihăileană, unde, la 14 nov. 1843, venia să-şi spună profesiunea de credinţă ca istoric şi să arate cum înţelegea reînvierea trecutului în lumina aspiraţiilor care trebuiau să ne îndrepte spre o vieaţă nouă. Ne putem închipui ce răsunet trezlau în sufletul ascultătorilor cuvintele lui cînd slăviau pe un Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, ca eroi ai noştri pe care să-i preţuim mai mult decît pe aceia care — un Alexandru cel Mare, un Cezar — sînt eroi ai lumei. Evocarea faptelor mari ale strămoşilor nu se putea să nu fie un prilej pentru dînsul de a aminti care erau înfăptuirile aşteptate de la urmaşi! lor. ca să se arate vrednici de ei, şi vorbia atunci de puterea unu! „duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc" — chemare să o audă toţi pentru ceea ce se arăta gîn-

durilor lui ca împlinire apropiată. Şi vorbind astfel, lăsa ia o parte retorismul cu ispitele lui uşoare, fiindcă, printre alte însuşiri, avea repulsiune pentru expediente de impresionare, pentru artificialităţi. Avea şi simţul măsurei cînd lua atitudine faţă de convingeri exprimate de înaintaşi ori contemporani ai lui ; de aceea la exagerările celor care ţineau să pună în evidenţă latinitatea noastră răspundea că patriotismul adevărat trebuie înţeles altfel : „In mine veţi găsi un român, însă niciodată pînă acolo ca să contribuez la sporirea romano-maniei, adică mania de a ne numi romani, o patimă care domneşte astăzi mai ales în Transilvania şi la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior... a deşteptat duhul naţional... însă a avut şi nevinovata nenorocire să producă o şcoală, destul de numeroasă, de romani noi, care, fără a-şi sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumei asupra-le şi cînd strigă că se trag din romani, că sînt romani, şi, prin urmare, cei întîi popor în lume" — iar mai departe adăuga : „Să ne ferim, domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră rîsul streinilor... Să ne coborîm din Hercule, dacă vom fi mişei, lumea tot de mişei ne va ţinea." Sfat bine îndreptat, deşi mulţi, chiar pînă azi, nu i-au prins tot înţelesul. Dacă şi în lecţia lui dintîi la Academia Mihăileană — desigur că şi în cele următoare — punea cumpătare, rămîneau idei pe care le exprima cum nu puteau mulţumi pe aceia care-şi vedeau ameninţate intenţiile de a ne ţinea mereu sub tutelă. Consulul rus sta de veghe după poruncă şi la intervenţia lui i se interzise lui Kogălniceanu sa continue cursul de istorie naţională ; o prigonire, în şir cu altele, împiedeca de acum înainte pe tinerii de la Academia Mihăileană să mai asculte strălucitele lui lecţii.

Se încheia astfel apostolatul său de profesor, dar nu se putea opri activitatea lui de istoric. Cum spunea în prefaţa primului volum al *Arhivei româneşti,* de mulţi ani pregătia editarea cronicilor noastre şi tipărirea lor nu avea să întîrzie prea mult. Ele apar, în trei volume, de la 1845—1852, sub titlul *Letopiseţele Ţărei Moldovei* şi sînt reeditate, cu adăugiri, în 1872—1874, cu titlul schimbat, *Cronicile României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei ;* părţi din ele, ca să fie cunoscute streinilor, le-a publicat în traducere franceză la 1845 *(Fragments tires des chrcmiques moldaves et valaques).* Recunoştea că nu putuse da o ediţie după exigenţele criticei de texte, dar munca de atîţia ani pentru adunarea manuscriselor vechi şi alegerea lor, gîndul care-l călăuzise de a pune sub ochii tuturor povestirile bătrînilor din care puteam desprinde multe învăţături, arătau destul ce era culegerea sa de letopiseţe şi cît aveau să o preţuiască nu numai istoricii, dar şi

alţii. Spunea, dealtfel, singur — în primele cuvinte ale prefeţei — ce se putea găsi, printre altele, în ea, cum istoria i se părea cea mai bună sfătuitoare în vremuri de dezorientări şi decepţii : „într-un asemenea timp, limanul de mîntuire, altarul de răzimat pentru noi este studiul istoriei, singurul oracol care ne mai poate spune viitorul".

Era în aceste cuvinte ecoul nemulţumirilor, amărăciunilor lui, cînd văzuse cîte piedici se puneau stăruinţelor de regenerare a noastră şi cînd singur primise mereu lovituri din partea răuvoitorilor. După oprirea de către cenzură a *Daciei literare* şi a *Propăşirei,* după ce nu i se mai îngăduise sa vorbească la Academia Mihăileană, duşmăniile împotriva lui merseră şi mai departe ; învinuit că apăra idei prea îndrăzneţe, că ar unelti împotriva ocîrmuirei, fu închis la mănăstirea Rîşca pînă ce, după cîteva săptămîni, la sfîrşitul anului 1844, putu, cu învoirea domnului Mihai Sturza, să se întoarcă la Iaşi.

Atîtea prigoniri îl duseră la hotărîrea să părăsească pentru cîtăva vreme ţara şi în decembre 1845 porni spre Paris. Acolo caută să cunoască învăţaţi, oameni politici, urmăreşte evenimente care se pregătiau şi-şi întăreşte sufletul pentru lupte nouă pe care ştia că va trebui să le dea. Din Franţa se duce, pentru cîtva timp, in Spania, unde petrece iarna anului 1846, şi pe urmă ia din nou drumul spre ţară. Aici îl aşteptau aceia care la semnul lui ştiau că peste aşezările vechi trebuie să se ridice altele, cu toate îndîrjirile celor care rămîneau departe de chemările vremei. în fruntea mişcărei de la 1848, care ştim ce soartă a avut şi în Moldova, i-a fost dat pe urmă să cunoască drumul pribegiei şi porni astfel spre Paris, de unde se întoarse însă după foarte scurt timp, ca să ajungă în Bucovina, unde îl întîmpină bunătatea bătrînului Eudoxiu Hurmuzachi şi se simţi iarăşi liber să-şi exprime ideile. Cînd fiii acestuia, Alecu şi Gheorghe, întemeiază gazeta *Bucovina* — primul număr apare la 4 oct. 1848 — colaborarea lui nu putea lipsi : noua gazetă, la început mai mult politică, dar pe urmă şi literară, ii înlesnia împărtăşirea gîndurilor sale politice şi-i reamintia atîtea străduinţe de la *Dacia literară* şi *Propăşirea.* Pe lîngă articole la ziarul fraţilor Hurmuzachi, publică, în timpul refugiului, *Dorinţele partidei naţionale în Moldova,* 1848, unde amintia, într-un fulminant rechizitoriu, cît îndurasem de la fel de fel de asupritori şi ţinea, înainte de toate, să arate, în întregime, programul său politic : unirea Principatelor, împroprietărirea ţăranilor, acordarea de libertăţi cetăţeneşti ca în alte ţări.

Bucovina o părăseşte la începutul anului 1849, ca să ia din nou drumul spre Paris. Se regăseşte aici printre prieteni emigraţi

şi pune la cale împreună cu ei planuri nouă. Caută în acelaşi timp să informeze pe streini despre stările de la noi, publicînd articole în *La presse, Uindependance belge* şi *Nazional-Zeitung* (din Berlin). Situaţia se schimbă în Moldova cînd în locul lui Mihai Sturza ajunge domn Grigore Ghica ; Kogălniceanu putea acum să-şi încheie exilul şi plecă din Paris la sfîrşitul aceluiaşi an. Continuîndu-şi activitatea istorică şi aducînd partea lui de colaborare la iniţiative nouă, cum era revista *România literară* care apare la 1855, cu o reluare a programului *Daciei literare,* pentru planurile lui politice vede vestindu-se înseninări şi porneşte cu încredere lupta pentru realizarea lor. La 1855 întemeiază *Steaua Dunării* care trebuia să fie, cum spunea singur, „jurnalul Unirei" şi unde nu era uitată nici literatura. Energia şi tactul lui izbutesc să învingă toate împotrivirile şi apogeul carierei sale politice îl înseamnă proclamarea Unirei, împroprietărirea ţăranilor şi secularizarea averilor mănăstireşti. După abdicarea lui Cuza, cîtva timp rămîne mai mult spectator al vieţei politice ; la 1868 primeşte să facă parte din ministerul sub prezidenţia lui D. Ghica, dar numai la 1877, în timpul războiului, personalitatea sa reapare pe primul plan, ca ministru de externe, şi se ştie cum la congresul din Berlin energia şi elocvenţa lui au apărat drepturile noastre [...] Ca ministru iarăşi (1879—1880), pe urmă ca reprezentant al ţărei la Paris ori ca deputat, glasul lui mai putut fi ascultat de multe ori şi cînd, puţin înaintea morţei (20 iunie 1891), venea să vorbească la jubileul de 25 de ani al Academiei, vigoarea spiritului său se arăta aceeaşi în cuvintele prin care reamintia momente însemnate ale regenerărei noastre, căreia-i închinase atîţia ani de lupta ce nu se putea să nu fie o biruinţă.

Locul lui Kogălniceanu în literatură îl fixează, de o parte, acele discursuri ale sale, cunoscute tuturor, care înălţau arta vorbire! pînă la culmi neatinse încă la noi, iar, de alta, ideile pe care, din convingeri bine călăuzite şi cu măiestria cuvîntului său şi aici, le-a susţinut pentru orientări cum nu le înţelesese alţii. încercările literare din tinereţe rămîn în umbră, cu toate că îl regăsim ^ şi acolo cu spiritul său ager şi cu o notă personală a stilizărei — chiar acele *Ilusii pierdute* pe care le tipăria la 1841 şi de care am amintit în legătură cu biografia lui cuprind redări vii ale moravurilor noastre de altădată, caracterizări bine prinse, observaţii pătrunzătoare şi fraze care nu sînt tocmai lipsite de grija conturărei.

Ce aducea nou Kogălniceanu pentru înviorarea literajurei noastre ? Programul *Daciei literare* o spunea răspicat. Arătînd cum se înfăţişau „cele mai bune foi" apărute pînă atuncî •— ale lui Asachî, Heliade Rădulescu şi Bariţ — găsia că toate aveau „o coloră locală" care le diminua :

„*Albina* este prea moldovenească ; *Curierul,* cu dreptate poate, nu prea ne bagă în samă ; *Foaia inimei,* din pricina unor greutăţi deosebite, nu este în putinţă de a avea împărtăşire de înaintările intelectuale ce se fac în ambele principaturi".

Nu putea fi decît binevenită deci :

„O foaie care, făcînd abnegaţie de loc, ar fi numai o foaie românească, şi prin urmare s-ar îndeletnici cu producţiile româneşti, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune... Ţelul nostru este realizarea dorinţei ca românii să aibă o limbă şi o literatură comună pentru toţi."

Era încă altceva ce lipsia literaturei noastre şi *Dacia literară* ţinea să arate scriitorilor care trebuiau să fie preferinţele lor faţă de cele care-i rătăcise :

„Dorul imitaţiei s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional... Mai în toate zilele ies de sub teasc cărţi în limba românească. Dar ce folos ! că sînt numai traducţii din alte limbi, şi încă şi acelea de ar fi bune. Traducţiile însă nu fac o literatură."

Şi veniau pe urmă aceste cuvinte, de viziune literară încălzită de flacăra patriotismului :

„Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre ţări sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitoreşti şi de poetice, pentru ca să putem găsi şi la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuinţă să ne împrumutăm de la alte naţii."

Ca atitudine critică, se sublinia obiectivitatea pe care revista va căuta să o păstreze şi moderaţia în discuţii, înlăturarea polemicilor pătimaşe :

„Critica noastră va fi nepărtinitoare ; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrăjmaşi ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecăţile noastre literare. Iubitori ai păcei, nu vom primi niciodată în foaia noastră discuţii ce vor putea să se schimbe în vrajbe."

Program limpede şi hotărît, care avea să fie urmat cu consecvenţă şi amplificat în bucăţile literare şi studiile publicate acolo de Kogălniceanu şi colaboratorii săi, cum şi în însemnările pe care dînsul le da în cronica revistei, cînd credea că enunţările din fruntea ei aşteptau reveniri, precizări.

Pentru că asupra traducerilor i se păruse că nu spusese tot ce era în gîndul său, că i s-ar fi putut atribui o părere prea categorică, într-o notiţă, vorbind de două cărticele ale lui Gr. Pleşoianu

şi M. Stoianovici *(Columbul* şi *Harito şi Polidor),* venia să arate că nu era în totul împotriva traducerilor, ci numai a celor care erau făcute fără alegere, fără nici un folos pentru literatură :

„Cum traducătorii acestor cărţi nu pot găsi ceva mai bun de tradus ? Pentru ce nu iau din franţuzeşte *Esprit des lois* par Montesquieu, *Le genie du christianisme* par Chateaubriand, din greceşte operele clasice ale lui Demostene, ale lui Xenofon, ale lui Tucidide, iar nu nişte maculatură ca *Hariton,* ca *Columb* ş.a." (112).

Privind cît se scrisese în poezia noastră, ca o antiteza sublinia odată bogăţia literaturei populare, a „norodului", despre care spunea că „are mai multă poezie decît mulţi din poeţii noştri" (288). în polemica pe care a avut-o cu Asachi şi de care am amintit în altă parte (voi. I, 171), insista din nou astfel asupra rolului criticei :

„înainte de zece ani, cînd era ruşine de a lua condeiul în mînă spre a compune ceva româneşte, critica ar fi fost cu totul de prisos şi nepriincioasă literaturei născînde. Astăzi s-au schimbat lucrurile ; care n-are mania de a fi autor ? înşişi ţîncii de pe laviţele şcoalelor au pretenţia de a publica scrierile lor, pînă şi tractaturi de filosofic Ei bine, într-o asemenea epohă, cînd se publică atîtea cărţi, afară de bune, nu este de neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pe toate şi ca într-un ciur să le vînture ?' (283—284).

Tot în *Dacia literară* aducea o aspră critică teatrului din Iaşi, care am văzut că numai sub direcţia lui, a lui Alecsandri şi Negruzzi, ajunse să fie mai bine îndrumat ; îl înfăţişa strein de artă, ca o „păpuşerie", o înjghebare copilărească ori ridicolă :

„Piesele sînt rău alese, sfâşiate şi rău întocmite ; iluzia scenei nu este observată... De multe ori se înfăţoşează pe scenă, în tot ridicolul lor, cele mai mari anacronisme : costume, oameni despărţiţi prin veacuri întregi se întîlnesc în reprezentaţiile româneşti. Aşa în *Vicleniile lui Scapin* s-a văzut un husar din vremea lui Napoleon, un elegant muscadin din vremea lui Moliere, o cochetă din zilele noastre" (116).

Părerile sale asupra literaturei nu le-a exprimat Kogălniceanu numai în *Dacia literară,* ci şi cînd i se oferia un nou prilej, ori de cîte ori credea că e bine să le reamintească sau să adauge ceva la ele. în prefaţa la poeziile lui Hrisoverghi (XX—XXI) spunea despre versurile scrise de majoritatea poeţilor că erau „mai mult în formă, în cuvinte, nu în idei" şi chiar în *llusii pierdute* trecea cîteodată la reflecţii asupra literaturei, cum era aceea că „în cărţile poeţilor noştri numai poezie nu se găseşte" (38). Anunţînd tipărirea primei culegeri de poezii ale lui Alecsandri, le adresa iarăşi poeţilor cuvinte de mustrare, în *Almanah de învăţătură şi petrecere,* 1843, 86, că nu ştiu unde să-şi îndrepte inspiraţia şi lăuda pe tînărul scriitor moldovean că înţelesese care trebuie să fie adevărata poezie românească :

„Toţi poeţii şi poetaşii noştri în versurile lor imitează unul pe Petrarca, altul pe Tasso, un al treilea pe Lamartine, acesta pe V. Hugo, celălalt pe Schiller şi de aceea mai nici unul nu compune poezii româneşti, ci ne dă numai neînsemnate copii a unor maeştri care, dacă sînt numiţi poeţi mari, au meritat acest nume tocmai pentru că n-au imitat pe nimeni, ci au urmat numai impulsia geniului lor. Un tînăr poet moldovean, d. V. Alecsandri, vroind a ieşi din cărarea obştească şi ascultînd numai gustul său şi tradiţiile naţionale, a alcătuit o colecţie de versuri ce în adevăr şi cu drept cuvînt se pot numi poezii româneşti."

Ideea, adînc înrădăcinată în convingerile lui, că literatura, arta trebuie să fie izvorîri din „duhul naţional" — expresie pe care mereu a repetat-o — e reluată în prefaţa *Letopiseţelor,* ca o poruncă de catehism literar :

„Artele şi literatura, expresiile inteligenţei, n-au speranţă de vieaţă decît acolo unde ele îşi trag originea din însăşi trupina popoarelor. Altmintrelea, ele nu sînt decît nişte plante exotice pe care cel întîi vînt ori le înghîaţă, ori le usucă. Ca să avem arte şi literatură naţională trebuie ca ele să fie legate cu societatea, cu credinţele, cu obiceiele, într-un cuvînt cu istoria noastră... Nu vom avea artă şi literatură dacă nu ne vom adăpa în izvoarele naţionalităţei noastre, care este religia secolului al XIX-lea."

Cînd la 1 oct. 1855 publica primul număr din *Steaua Dunărei,* în programul ei insista iarăşi asupra felului cum înţelegea literatura şi vorbia cu dispreţ de „pacotila de versuri fără poezie, de romane traduse", din care unii îşi făceau lectura obişnuită.

Cum pe vremea cînd ducea lupta literară, discuţiile asupra reformei limbei pasionau pe scriitori, nu se putea, de asemenea, să rămînă strein de ele. Dacă curentul latinist îşi mai păstra atunci ascendentul şi Heliade Rădulescu vestia tendinţele lui de italienizare, reacţiunea sănătoasă se afirma tot mai categoric şi se putea prevedea că părerile celor moderaţi trebuiau să învingă. Semnificativ în această privinţă e un articol apărut în foaia *Păminteanul,* 1839, nr.-ul 9, şi iscălit cu pseudonimul „Petru înlesnitoru", pentru a da sfaturi cui acesta îi zicea — tot cu pseudonim — „Iancu Statornicu". Sistemul etimologic era criticat acolo astfel : „Scrierea noastră seamănă cu o caricatură hieroglifică. Vorbe nouă scrise

cu slove nouă sînt negreşit lucruri de neînţeles. Dar aceasta nu e destul ; unii au vrut să ne mai aducă o altfel de piedecă, etimologia. Mă vei întreba ce este etimologia. Etimologia este un fel de scriere ce arată vîrful urechei a oricăruia, deosebind pe învăţatul din neînvăţat ; s-a iscodit de procopsitul Petru Maior la leatul 1812, s-a tipărit în *Dicsionarul* de la Buda la leatul 1829 şi d. Eliad a publicat-o aici la leatul 1838." Continuînd, colaboratorul *Pâmînteanului* arăta greutatea, cum şi inutilitatea, scrierei etimologice : „Te sperii, domnule, de etimologica scriere cu care ne ameninţă înnoitorii noştri ; ai dreptate. Tînerimea noastră ar pierde cu dînsa vremea scumpă pe care ar fi păcat s-o jertfească la zadarnica plăcere a ochilor, care este singurul folos al acestei scrieri şi care va mulţumi numai pe cei din mîndri şi egoişti care vor şti latineşte. într-adevăr, ce-i pasă tinerimei cum ar trebui să scrie cu slove latineşti : *kare, acest, zic, cînt, poartă,* numai să le poată scrie fără nici o greutate şi cetindu-le să poată auzi sunetul cel adevărat ?" O scriere cu litere latine simplificată, fără tendinţe etimologice, insista mai departe Petru înlesnitoru că era singura de adoptat : „Ce să facem... cu slove latineşti de vom vrea a le întrebuinţa ? Un alfabet astfel încît ştiindu-1 odată să nu afle nimeni greutate decît pelticul, căruia îi va fi totdeauna anevoie cu orice slove ; un alfabet care să nu ceară mai întîi cunoştinţele limbei latineşti, un alfabet care să nu dea tiparului nostru monopolul literaturei noastre, un alfabet pe care să-1 putem afla în toată Europa." La articolul din *Pămînteanul* Heliade Rădulescu a răspuns pe un ton înăcrit în *Curierul rum., 22* şi 23 aug. 1839, şi tot în *Pămînteanul* (suplement la nr.-ul 21) a urmat riposta lui Petru înlesnitoru, cu multe ironii la adresa susceptibilului director al *Curierului* — polemică arătînd şi ea pornirea cu care se discuta asupra reformei limbei. E de amintit iarăşi că în acea „Asociaţie literară" care se înfiinţase la Bucureşti în 1843 şi despre care vorbia *Propăşirea* (p. 16) s-a dezbătut desigur adeseori unificarea scrierei, cum era în programul ei ; făceau parte din ea Heliade Rădulescu, Bălcescu, Laurian, Bolintineanu, Boliac, şi chiar dacă nu cunoaştem mai de aproape activitatea ei, cu privire la fixarea limbei literare, putem presupune că şi acolo — unde Heliade Rădulescu şi Laurian erau în minoritate — părerile extremiste, impunerile pedante erau date la o parte. Mai bine informaţi sîntem despre ce s-a discutat într-o altă „Asociaţie literară" — poate o continuare a celei dinainte — ce a funcţionat de la 1845—1847 şi statutele ei împreună cu procesele verbale ale şedinţelor s-au publicat în *Românul literar,* 1893, nr.-ele 1 şi urm. (v. şi *Socoteală*

de lucrările comitetului Asociaţiei literare pentru anul 2-lea, Bucureşti, 1847) ; o comisiune aleasă dintre membrii acestei asociaţii ca să se ocupe de felul cum trebuia să scriem îşi depunea la 7 nov. 1847 raportul său, în care se spunea : „Ortografia să se razime chiar pe natura limbei române ; să fie cît se va putea mai înlesnicioasă, atît pentru scriitori, cît şi pentru cetitori" *(Rom. Ut.,* 1893, 426—427). Deci intenţii hotărîte de a se renunţa la rătăcirile latiniştilor.

Cînd a început să scrie, Kogălniceanu nu era încă bine fixat asupra sistemului mai raţional de urmat ; îl vedem privind cu indulgenţă, acceptînd chiar — în parte — ceea ce urmăriau latiniştii, în *Hist. de la Valachie* (XIII), cum şi cînd îşi exprima părerile asupra ortografiei în *Alăuta rom.* (48), nu găsia motive să se îndepărteze de sistemul lui Maior, cum fusese adoptat şi în gramatica de la 1826 — pe care o aminteşte — a lui I. Alexi, şî chiar cînd publică *Dacia literară* era de părere că poate fi primită ortografia celor din Ardeal sau a unora din Muntenia, pentru că era „raţională şi întemeiată pe ortografia italiană" (295). în *Arhiva^ rom.* îl vedem îarăşi că nu ia atitudîne ostilă faţă de cei care căutau să impună un sistem sau altul : vorbind de *Tentamen criticum* al lui Laurian, spunea că e o carte „vrednică de cea mai mare laudă" (I, 372) şi cînd anunţa apariţia *Paralelismului* lui Heliade Rădulescu şî a traducerei acestuia din Tasso *(Gerusalemme liberata),* găsia că vor avea „o mare înrîurire" *(ibid.,* 373). Mai categoric întrucîtva se exprima asupra încercărilor de prefacere a limbei în *Propăşirea ;* cînd Laurian încheia acolo (în nr.-ul 26) un şir de articole cu titlul *Cercetări asupra limbei,* Kogălniceanu adăuga o notă în care spunea că redacţia le dăduse loc în revistă pentru a pune în discuţie unele chestiuni şi „nîcidecum ca *model practic pentru ziua de astăzi,* pentru că ea ştie, ca şi alţii, ce însemnează cuvintele : *V usage est le tyran des langues".*

Protestările lui împotriva corupătorilor limbei le găsim hotărît exprimate în *Rom. literară* (25, 186—187) şi în fruntea *Stelei Dunărei,* unde ironiza tratatele „anabaptisto-lingvistice" scrise de unii şi cerea criticei să fie necruţătoare faţă de aceia care nu-şi stăpîniau maniîle reformatoare :

„Critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de faţă, cînd limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropşită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decît altele".

Sînt, desigur, numai păreri răzleţe, după cum găsia prilejul, pentru că nu s-a gîndit niciodată să arate de aproape, prin şiruri

de relevări concrete, toate ereziile improvizatorilor de sisteme. Oricum se prezentau, aceste păreri ale lui au avut răsunet, au dat semne de dreaptă înțelegere a ceea ce unii căutau să întunece prin pedanterii şi artificialități. Se arăta şi aici intuiția lui vie pentru realități care nu puteau fi jertfite, simțul critic cum ştia totdeauna să-i fie de veghe şi, înainte de toate, convingerea — nu ostentativ arătată, fără prezumpțiune, pe care a detestat-o totdeauna — că adevărurile apărate de el puneau un hotar rătăcirilor altora.

PROZATORII EPOCEI NOUA

Cercetarea trecutului mergînd împreună cu aspirațiile patriotice a dat desigur pe la 1840, cum spuneam mai înainte, impulsiuni prozei nouă, dar ea trebuia să fie secundată de preocupări şi în alt sens, pentru ca să ne aducă opere cum le întîlnim atunci. Erau istoricii şi învățații Ardealului şi patriotismul lor vorbeşte în tot ce au scris, însă rămîneau la depărtări mari de literatura adevărată. Numai scriitori cu o sensibilitate amplificată şi trecuți prin ucenicia artei literare — ajutată de începuturile de modernizare a poeziei şi de pilde din literatura franceză — puteau da prozei înfățişare nouă, arătînd că şi aici scrisul nostru trecea repede peste întîrzieri pe care nu le putuse învinge alții. Ca suflet nou pe care-l aduce şi rară îmbinare a erudiției cu măiestria exprimărei, în literatura vremei se reliefează opera lui :

N. BÂLCESCU

Era fiul pitarului Barbu Bălcescu şi după ce urmă, ca elev al lui Heliade şi Fl. Aaron, şcoala de la Sf. Sava, la 1838, în vîrsta de 19 ani — se născuse la 29 iunie 1819 — fu ispitit de gîndul să intre în rîndurile oştirei, să ia uniforma de cadet, dar nu rămase mult timp acolo, pentru că începuse să fie privit cu neîncredere cînd tinerilor printre care se găsia şi cărora credea că nu le poate lipsi educarea în spirit național — organizase chiar un fel de şcoala militară care să dea această pregătire sufletească — le vorbia de trecutul nostru şi le ținea discursuri înflă-

cărate, ceea ce deştepta îngrijorări la nelipsiţii duşmani ai renaşterei noastre. Bănuielile asupra ideilor lui revoluţionare se reînnoiră cînd se ralie la mişcarea pusă la cale de I. Cîmpineanu, care urmăria schimbări în organizaţia ţărilor noastre şi detronarea lui A. Ghica — un proiect de constituţie nouă fusese redactat — şi cînd planurile partidului conspirator fură descoperite, Cîmpineanu fu trimis la închisoare, iar Bălcescu împreună cu Mitică Filipescu ş.a. crezură că pot duce mai departe acţiunea revoluţionară, dar fură daţi în judecată ; Bălcescu fu condamnat împreună cu ceilalţi şi stătu închis (în 1841—1843) la mînăstirea Mărgineni şi la Gorgani, recăpătîndu-şi libertatea numai după ce G. Bibescu ajunse domn în locul lui A. Ghica.

La 1843 am văzut (p. 41) că este printre întemeietorii Asociaţiei literare şi tot atunci îl găsim, alături de I. Ghica şi I. Tell, în acea grupare cu caracter politic, Frăţia, care a pregătit întrucîtva revoluţia de la 1848 (I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri,* 688 ; *Amintiri din pribegie,* 40).

îl preocupau însă în acest timp mai mult studiile lui, de istorie, pentru care se arătase pasionat încă de pe cînd era pe băncile şcoaiei. O călătorie prin ţară, pe la mănăstiri şi prin sate, îl ajută în cercetările sale istorice şi, culegînd documente, ascultînd povestiri ale bătrînilor, adunînd de pretutindeni ce-i putea fi de folos pentru planuri de lucrări, începu în curînd să publice însemnate contribuţii la cunoaşterea trecutului nostru, vestind pe istoricul de frunte, cum avea să fie recunoscut, al generaţiei de la 1840. La 1844, în *Propăşirea,* tipăreşte *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum,* care nu era numai o încercare de a arăta vechea organizaţie militară de la noi — mult timp studiul său a rămas singurul de folosit pentru această parte din istoria noastră •— ci venia sa afirme o convingere statornică a lui, aceea că „ţara românilor, deşi va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datoare mai mult regeneraţiei vechilor ei instituţii ostăşeşti". Articolului din *Propăşirea* îi dădu continuarea în : *Puterea armată şi arta militară la moldoveni, în timpurile mărirei lor,* care apăru în voi. II al *Magasinului istoric pentru Dacia,* care am văzut că a început să-1 publice, la 1845, împreună cu Laurian. Acolo putem cu deosebire urmări activitatea lui de istoric la început, fie că publica multe alte studii, fie că dedea la lumină cronici, documente, atîtea izvoare care şi astăzi pot fi folosite de cercetători, în acelaşi volum al *Magasinului istoric* în care da urmarea la *Puterea armată,* publica un articol, *Despre starea socială a muncitorilor plugari,* care chiar după motto — cuvintele lui Mirabeau : „Privilegiurile se vor sfîrşi, dar poporul rămîne veşnic" — lăsa să se vadă cu ce intenţii era scris ; după ce arăta starea ţărănimei noastre, mereu asuprită, şi vorbia de „clasele înalte care singure se folosesc de drepturile ţărei", încheia cu aceste cuvinte de mustrare şi de avertisment pentru cei care ar stărui în vinovate uitări : „Vai de acele naţii unde un mic număr de cetăţeni îşi întemeiază puterea şi fericirea lor pe robirea gloatelor ! Ele pier ! Astfel noi văzurăm în zilele noastre o naţie puternică şi vitează, cu care odinioară ne luptam împreună pe cîmpul slavei pentru libertate şi creştinătate, o văzurăm căzînd cu zgomot, zdrobită în bucăţî ; o văzurăm chiar în anul acesta frămîntîndu-se în mormîntul său fără a se mai putea ridica, nu din nevoia puternicilor săi vrăjmaşi, dar din pricină că şi acolo o aristocraţie egoistă călcase în picioare drepturile omenirei." Vorbia încă o dată neliniştea unui suflet cu alte gînduri decît ale celor mai mulţi şi nu se putea ca ele să nu pară prea îndrăzneţe. Tînărul care avusese curajul să se exprime astfel se expunea la alte urmăriri şi se hotărî atunci, la sfatul prietenilor săi, să părăsească ţara.

^ îndreptîndu-se spre Franţa, avea mîngîierea că va vedea desăvîrşită opera pe care se simţia dator să o dea compatrioţilor săi, ca istoric şi întrezăritor de fapte, ca să nu rămînă mai prejos de ale celor de altădată. în timp de doi ani, făcînd cercetări la bibliotecile din Paris, adună materialul nou ce avea să-1 ajute la redactarea *Istoriei românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* şi o parte din ea —• numai mai tîrziu se înlesni să o continue — o avea scrisă ca să o trimită pentru *Magasinul istoric,* unde a apărut în fruntea voi. IV, sub titlul : *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595.* în acelaşi timp, gîndurile lui se îndreptau mereu spre ceea ce trebuia să schimbe vieaţa de la noi şi împreună cu alţi tineri munteni şi moldoveni, care se strînsese într-o societate a studenţilor români, urzea planuri pentru apropiate lupte ce trebuiau date. Dorind să cunoască Italia şi să facă cercetări în bibliotecile de acolo, în 1847 vizitează Genova, Roma, Neapole, Palermo şi, întorcîndu-se la Paris, în curînd avea să asiste la mişcarea revoluţionară de acolo, prevăzînd răsunetul ei şi la noi. în primăvara anului 1848 revine în ţară, ia parte la evenimentele de atunci, punînd toată însufleţirea de visător al unor vremi mai bune, scriind, alături de Bolintineanu, Boliac, Gr. Alexandrescu, la gazeta *Poporul suveran* şi făcînd propagandă pentru răspîndirea la ţară a ideilor revoluţionare prin *Foaia satului* (v. I. Ghica, *Amintiri din pribegie,* 485). Şi pentru dînsul însă, ca şi pentru alţii, veniră deziluziile, cu presimţirea exilului. Ca instigator, fu arestat, împreună cu alţi conducători ai mişcării, şi pornit spre

Rusciuc, de unde numai la Semlin avea să fie lăsat în libertate. Acolo i se păru că drumul lui poate fi după gînduri nouă care-1 frământau. îi trecuse prin minte că revoluţia din Transilvania ar putea fi îndreptată în folosul nostru altfel de cum credeau alţii, să ne unim adică cu ungurii, pentru ca împreună cu ei să luptăm contra ruşilor, să formăm un front comun împotriva slavismului ameninţător. Luă astfel drumul spre Ardeal, pentru ca să urmărească mersul revoluţiei, dar nu stătu mult acolo, părîndu-i că nu era încă momentul potrivît pentru punerea în acţiune a pianului său. în decembrie 1848 se găsea la Belgrad, cu intenţia să plece mai departe, la Constantinopol, unde maî fusese, în misiune, cu cîteva luni înainte, şi credea că se va putea cîştiga sprijinul turcilor împotriva ruşilor. Prelungind petrecerea la Belgrad, pentru ca să cunoască stările din Iugoslavia, numai în primăvară ajunse la Constantinopol, unde-1 aştepta I. Ghica. Amîndoi îşi pusese speranţa în ajutorul turcîlor, dar se convinseră în curînd că era în zadar. Părăsind Constantînopolul, Bălcescu se îndreptă spre Bănat şi petrece mai mult timp la Debreţin, se duce chiar la Budapesta, ca să convingă pe conducătorii revoluţiei din Ungaria, Kossuth, Batthyăni ş.a., că ar fi cuminte să se ajungă la o acţiune comună a ungurilor cu românii. Mergea cu iluziile luî pînă să creadă că s-ar putea organiza o armată română care împreună cu cea maghiară să învingă pe ruşi ; la 3 iunie 1849 îi scria, din Debreţin, lui Ion Ghica : „Aici am elemente mari între români şi de aş avea puşti multe şi un bun general român, aş pune o armată de cel puţin treizeci de mii" (I. Ghica, *Amintiri din pribegie,* 281) ; şi puţin mai tîrziu (6 iulie), într-o scrisoare tot către I. Ghica, spunea : „Eu tot mă ţin de ideea... de a mă duce cu un steag naţional în munţii Transilvaniei, la Iancu, şi de a porni pe români contra muscalilor din ideea naţionalităţei şi a-î scula pe toţi" *(ibid.,* 360). Visurile lui aveau să se spulbere în curînd şi, dezamăgit, nu-i rămînea decît să-şi ducă mai departe pribegia ; după peripeţii pe care le cunoaştem tot din *Amintirile* lui Ghica (pag. 407 urm.) putu ajunge iarăşi la Semlin şî, de acolo, prin Budapesta şi Viena, în octombrie 1849, se îndreptă spre Parîs.

Printre emigraţi, nu încetează să dea îndemnuri nouă de acţiune, după reculegere, prin sfaturi pentru înlăturarea rătăcirilor de care-şi dădea samă mai bine decît mulţi alţii ; din scrisori ale lui se vede cum judeca atîtea greşeli ce ar fi trebuit evitate, şi caracteristică e cu deosebîre scrisoarea — în franţuzeşte — pe care o adresa la 1850 lui Al. Golescu (v. I. Ghica, *Amintiri din pribegie,* 472 urm.), arătînd părerile lui asupra revoluţiei dîn 1848, cum tot acolo îşi exprima încrederea că nu va trece mult pînă

se va realiza Unirea Principatelor şi, mai pe urmă, a tuturor românilor. La 1850, împreună cu D. Brătianu, C. A. Rosetti, I. şi N. Golescu, I. Voinescu, V. Mălinescu ş.a., tipăreşte revista *România viitoare,* ca un manifest al său cătră români şi un articol, *Mersul revoluţiei în istoria românilor,* în care relua idei pe care le cunoaştem din ce scrisese în *Mag. istoric* despre soarta muncitorilor plugari şi din corespondenţa sa, fixînd în cuvinte limpezi şi energice credinţa lui în izbînda gîndurilor de dezrobire, cînd toate popoarele, printr-o mare revoluţie, cum o întrezăria, vor trăi după drepturile lor. Oricîţi duşmani am avea, nu se poate să nu-i biruim, spunea dînsul, dacă vom sta de veghe şi vom înţelege puterea unirei noastre faţă de uneltirile lor : „Copleşiţi şi ameninţaţi astăzi de panslavism, mîne poate şi de pangermanism, noi nu ne putem mîntui fără numai opunîndu-le panromânismul". Şi ca să fim pregătiţi pentru lupta ce va hotărî şi soarta noastră, îndemna să nu ne pierdem cumpătul, să lăsăm şovăirile, risipirile : „Pînă cînd ceasul ridicărei generale va suna, staţi în linişte. Lucraţi numai spre a vă întări braţele şi inima şi a vă îmbărbăta în credinţă şi spre jertfire ; sprijiniţi inimile slabe şi îndoioase, propoveduindu-le adevărul care luminează şi dă putere... Nu vă desperaţî de suferinţă, căci suferinţa, ştiţi, e condiţia esenţială a dezvoltărei noastre." împărtăşirea îdeilor luî nu se putea opri aici şi de aceea cît a petrecut la Paris a căutat să le facă cunoscute şi streinilor, cărora ţinea în acelaşi timp să le arate, în numele compatrioţilor săi, situaţia de la noi, care erau orientările nouă şi ce sprijin aşteptam ca să trecem în rîndul popoarelor cu o vieaţă fără apăsările, întunecările trecutului. în 1850 face drumul spre Londra, ca să vadă pe lordul Palmerston şi să-i înmîneze un memoriu cu privire la stările de la noi, despre care cercurile politice din Apus nu erau destul de bine informate. Asupra proprietăţei la noi, publică un s,tudîu, *Question economique des Principautes d/.nubicnnes,* Parîs, 1850, în care făcea istoricul chestiunei şi expunea părerile sale asupra organizărei proprietăţeî.

Greutăţile de vieaţă, cu lipsa de mijloace în pribegie, cum mereu amintia în corespondenţa sa, şi îngrijorările din prîcina boalei care începuse să-1 chinuiască tot mai mult, îl hotărîră să părăsească Parisul şi în mai 1851 se găsia, pentru cîteva luni, la Vîlle d'Avray, cu reveniri dîn cînd în cînd la Paris, o dată pentru ca să ţie o cuvîntare — un *„speech* bătăios" îi spunea — la aniversarea adunărei de pe *Cîmpul Libertăţii* din 3/15 mai 1848 (s-a publicat în foaia *junimea română,* care a apărut cîtva timp la Paris). De la Viile d'Avray se gîndeşte să se îndrepte spre sudul Franţei şi rămîne acolo, la Hyeres, pînă în toamna anului 1852.

In dorul de a-şi revedea ţara, se îndreaptă atunci spre Constantinopol şi de acolo luă drumul spre Galaţi, ca să se întîlnească cu ai săi şi crezînd că poate i se va îngădui să rămîie în ţară ; dorinţa lui înţelese că era zadarnică şi nu-i rămînea decît să ia din nou drumul exilului ; în octombrie 1852 era în Italia, la Palermo, unde spera că-şi va recăpăta sănătatea ; în curînd însă boala avea să-1 răpună şi, cu durerea înstreinărei, închidea ochii la 17 nov. st. v. 1852 (v. *Noua rev. rom.,* III, 305—306 ; testamentul său, în italieneşte, e datat din aceeaşi zi).

Cum înţelegea să se scrie istoria, Bălcescu arăta în artîaolul publicat în fruntea primului volum al *Mag. istoric.* Ca şi Kogălniceanu, nu o reducea la expuneri unilaterale şi sărace, credea că ea răspunde prea puţin la cît i se cere, dacă se opreşte la un şir de „oarecare întîmplări politice sau militare uscate" ; de aceea recomanda istoricilor să înfăţişeze vieaţa unui popor aşa cum se desprinde din „instituţiile, ideile, simţimintele şi obiceiurile lui". Susţinea, în acelaşi timp, să se dea luarea-aminte cuvenită poeziilor şi tradiţiilor populare, pentru că sînt „un mare izvor istoric", şi îndemna să se culeagă cît mai mult din literatura noastră populară. Privind astfel istoria, lărgind perspectivele ei şi orientînd-o spre cercetări temeinice, după izvoare sigure şi cît mai variate, ar fi ajuns să dea literaturei noastre istorice opere înălţîndu-se deasupra altora chîar numai prin aceste însuşiri, de erudiţie impunătoare pe vremea cînd a scris. A ţinut însă să pună în scrierile lui însufleţire, să le facă să vibreze de gînduri care-i vorbiau cu toata puterea îndemnurilor ce-şi zicea că trebuie ascultate ; cunoaşterea trecutului era pentru el chemare spre înfăptuiri nouă, aşa că opera lui istorică e străbătută de misticism profetic şi de exuberanţe de poet. Chiar de la început, cînd a publicat *Puterea armată,* da cercetărilor sale istorice această înfăţişare. Spunea acolo, în cuvintele liminare, că vom ajunge să fim alături de alte popoare numai dacă ne vom gîndi la o regenerare a vechilor noastre instituţii ostăşeşti. Aceeaşi părere neclintită o exprima într-una din acele scrisori ale sale unde convingeri ce-i erau scumpe stăruia să arate că nu erau utopii — din peregrinaţiunile lui, la 1849, îi scria lui I. Ghica *(Amintiri din pribegie,* 357) :

„Dumnezeul meu politic de mai multă vreme este *puterea,* este *lehova, Dumnezeul armatelor.* Este de trebuinţă a populariza între români aceste idei şi a întoarce toată ţinta lor naţională către armă numai, căci numai cu dînsa se vor mîntui şi vor fi mari şi puternici."

Pentru a slăvi vitejia românească, înţelegem cum preocuparea lui statornică a fost să evoce figura aceluia care se înălţa în aureolă de epopee. Nu i-a fost dat să ducă la sfîrşit cartea pe care ţinuse să i-o închine, dar din cît e cuprinsul ei — s-a tipărit mai întîi, prin îngrijirea lui Odobescu, la 1878, după ce fragmente din ea, alături de cel din *Mag. ist.,* apăruse în *România literară* şi *Revista română* — putem vedea unde culminau ideile lui istorice, cum proiecta asupra faptelor viziunea lui arhitectonică şi cîtă limpezime, cîtă armonie, ştia să dea stilului său.

între *Puterea armată* şi *Istoria românilor sub Mihai-Viteazul* singur punea legătura cînd primul capitol al acesteia începea să-1 scrie astfel :

„Deschid sînta carte unde se află închisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din vieaţa eroică a părinţilor lor. Voi arăta acele lupte uriaşe pentru libertatea şi unitatea naţională cu care românii, sub povaţa celui mai vestit şi mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani, 1593—1601, dar anii din istoria românilor cei mai avuţi în fapte vitejeşti, în exemple minunate de jertfire cătră patrie. Timpuri de aducere-aminte glorioasă, timpuri de credinţă şi de jertfire ! cînd părinţii noştri, credincioşi sublimi, îngenunchiatt pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurii biruînţei sau cununa martirilor, şi astfel, îmbărbătaţi, ei năvăliau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmaşilor şi Dumnezeu le da biruinţa, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare şi cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moştenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinţii noştri s-au luptat atît în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a acelor timpuri eroice să deştepte în noi simţimîntul datorinţei ce avem de a păstra şi de a mări pentru viitorime această preţioasă moştenire."

Cuvinte de preamărire a virtuţilor străbune care anunţau cum avea să glorifice pe voievodul muntean şi, după ce descria starea jalnică a ţarei înainte de venirea lui la domnie, pentru a pune şi mai în lumină măreţia faptelor lui, venia să-1 înfăţişeze astfel :

„în acel timp de chin şi de jale strălucea peste Olt, în CraIOva, un bărbat ales, vestit şi lăudat prin frumuseţea trupului său, prin virtuţile lui mari şi felurite, prin credinţa sa cătră Dumnezeu, dragostea cătră patrie, îngăduiala cătră semeni, omenia cătră cei mai de jos, dreptatea cătră toţi deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia şi dărnicia ce împodobiau mult lăudatul său caracter. Acesta era Mihai, banul Craiovei."

Toată povestirea ştim cum se înlănţueşte mai departe ca o apoteoză a celui care izbia „cu iuţeala trăsnetului" şi pusese în uîmire^ pe toţi pînă la care ajunsese faima vitejiilor lui : „Veacul nu arătase încă... o asemenea armîe, nici un asemenea general". Pentru Bălcescu eroul de la Călugăreni era însă şi acela care încercase unirea ţărilor române, şi înţelegem atunci de ce spre el s-au îndreptat preferinţele sale de istoric ; dacă ar fi ţinut să slăvească numai vitejia românească, s-ar fi putut gîndi să evoce figura lui Ştefan cel Mare, şi intenţia lui reiese limpede cînd despre acesta spune că „patruzeci de ani... pe cîmpul bătăliei el apără voiniceşte ţara şi creştinătatea", în vreme ce pe Mihaî Viteazul îl arată ca pe acela „care întreprinde unirea românilor..." şî a fost „mai norocit decît Ştefan" (ed. Odobescu, 15, 18 ; cf. 362K

Privindu-1 astfel, în nimbul faptelor războinice, Bălcescu renunţa să judece pe Mihai Viteazul şi după actele lui politice umbrite_ de neînţelegerea unor situaţii, de neprevederi care au avut fatalitatea lor şi de care trebuîe să ţină samă restabilirile istorice. Precumpănia aici romantismul, cu toate că poate fi socotit ca un romantic cuminte, nelipsindu-i înţelegerea unor realităţi. Chiar el, într-o scrisoare către I. Ghica *(Amintiri din pribegie,* 357), condamna exaltarea romantică a altora şî — lăsînd să vorbească decepţii — spunea despre ea că „a pierdut revoluţia" de la 1S48.

Ca şi alteori, cîteva idei generale în care încadra istoria noastră a ţinut Bălcescu să le exprime în acele pagini pe care ie găsim ca introducere la *Istoria românilor sub Mihai Viteazul.* Arăta acolo cum „principiul silei" pe care se întemeiase lumea veche a fost înlocuit în vieaţa nouă a popoarelor cu „legea libertaţei, a demnităţei, a moralităţei şi a perfectibilităţei". Aceasta îi da încrederea în continue ascensiuni şi viziunea lui optimistă de istoric îl făcea să scrie :

„Aceea ce ştim este că, din transformaţii în transformaţii, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mişcare e cu atît mai repede cu cît mai mult înaintează, în fiecare pas al vieţei omenirei este un pas în această cale care o apropie de Dumnezeu ; în fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului'" (3).

^ Pentru că la opera de nesfîrşite înaintări fiecare naţiune are de îndeplinit „o misiune evanghelică" şi ele „produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea", convingerea ia care ajungea era că şi poporul nostru are o misiune de împlinit, cum la fel se exprima Kogălniceanu că trebuie „să ne cunoaştem solia ce Dumnezeu ne-a dat" *(Arh. român.,* I, V). Gîndul lui Bălcescu nu mergea numai spre viitor, ci era dus şi spre trecut, aşa că în partea din urmă a acestei schiţe istorice căuta să arate cutu în

timp de mai multe veacuri poporul nostru nu a rămas străin_ de înţelegerea unei meniri a lui. Deşi nu au putut fi revizuite şi le lipseşte încheierea, paginile în care dînsul condensa astfel ce culesese din meditaţiile sale istorice nu rămîn în urma altora, ca gînduri avîntate, ca proiectări vii ale idealismului său^

Scriind *Istoria lui Mihai Viteazul,* Bălcescu arăta cît îl preocupa şi exprimarea literară, modernizarea frazei noastre —• descrierea Ardealului şi a Călugărenilor sînt pagmi pe care şi le-au însuşit de mult antologiile, şi să nu uităm că_ el este cel dintîi slăvitor al pămîntului nostru cu măreţia priveliştilor lui, după ce Cîrlova cîntase puterea amintirilor din locuri unde risipirile vremei lăsase totuşi vie slava vredniciei străbune ; se întîlniau astfel amîndoi ca să ne facă să înţelegem ce înseamnă, ca întărire şi a conştiinţei naţionale, poezia pămîntului nostru.

Dacă stilul lui se vede alunecînd uneori spre retorism, mai ales în acele discursuri pe care le da ca rostite de Mihai Viteazul — urmînd pe istoricii care se îndeletnicise cu asemenea improvizaţii oratorice — ceea ce-i imprimă o notă deosebită, uşor de recunoscut la primele fraze cînd te apropii de el, e limpezimea şi vioiciunea, cum şi desfăşurarea lui capricioasă, de contraste adeseori, cînd în ritm de perioade maiestoase ori cu învălmăşiri de cuvinte, cu ceva clocotitor, năvalnic, cînd în cadenţări redînd reculegerea, liniştea, duîoşia. Se desprinde din stilul său o dubla înrîurire : a clasicilor şi a romanticilor, predominînd însă cea din urmă şi aceasta 1-a ajutat cu deosebîre să dea altă înfăţişare prozei noastre istorice. Sufletul lui de poet îl ducea mereu spre dramatizarea acţiunei şi spre exuberanţe de lirism, cum acelaşi suflet 1-a făcut să întrezărească pentru ţara lui zile de înseninare, cu darul de a înţelege mult din puţin, cu acele presimţiri care sînt un privilegiu al sensibilităţei poetice.

C. NEGRUZZI

în apropiată înrudire sufletească cu scriitorii dintre 1840—1870, îl deosebesc totuşi mult de ei predilecţiunile lui literare şi ceea ce a adus cu totul nou în proza noastră : trecutul, cum îl putuse cunoaşte din cronicari, a fost pentru el îndemn de alegeri literare, de alcătuiri în care punea darurile imaginaţiei şi cum era în acelaşi timp un pasionat observator al vieţei, preferinţele lui s-au îndreptat spre nuvelă, fiind astfel întemeietorul acestui gen lîterar la noi. Originalitatea sa răsare şi din înfăţişarea pe care a

dat-o povestirilor, din acel stil de o arhitectură în care dînsul armoniza tradiţia cu inovaţii, pe care a înţeles de multe ori mai bine decît alţii cum trebuie să le modereze.

Nu cunoaştem bine data naşterei lui ; pare totuşi să fie ori 1808 ori 1807, după indicaţiile biografice cîte le ştim (v- notiţa din *Alb. Carpaţilor,* II, 265, reprodusă în *Conv. Ut.,* XX, 313). Tatăl său, postelnicul Dinu Negruzzi, om nu lipsit de cultură, 1-a pus întîi să înveţe greceşte şi franţuzeşte, cum ne spune singOr în amintirile lui din copilărie *(Cum am învăţat româneşte),* de unde aflăm că ajunsese să înţeleagă pe Homer, să spună pe de rost pasaje din Euripide şi să scrie franţuzeşte „sous la dictee" fără prea multe greşeli. Cărţi româneşti începu să le cetească numai mai tîrziu, după ce tatăl său îl încredinţa acelui dascăl ce preda limba română la şcoala de la Socola, bătrînul Socoleanu, pe care ştim cum 1-a descris tot în amintirile sale din primii ani de învăţătură. în timpul revoluţiei de la 1821, familia lui fu silită să părăsească Iaşii, refugiindu-se în Basarabia, la Sărăuţi în ţinutul Hotinului. La 1822 ea trece la Chişinău şi acolo dînsul avu prilejul să cunoască pe poetul Puşkin — cum i-a făcut cunoştinţa şi cum a stat de multe ori de vorbă cu el a povestit mai tîrziu într-una din scrisorile lui.

După întoarcerea la Iaşi, în 1823, tatăl său avu să lupte cu greutăţi pentru ca să-şi recîştige avutul risipit în timpul refugiului ; bătrînul murind însă la 1826, urmaşul lui trebui să se ocupe de procesele rămase să fie judecate şi care puţin îi lăsară din averea părintească. Curînd după moartea tatălui său îl vedem primind o modestă funcţie la vistierie, iar la 1831 (cum aflăm din *Albina rom.,* 1831, p. 56) era căminar. în timpul domniei lui Mihai Sturza, la 1837, fu ales ca reprezentant al Iaşilor în Obşeasca Adunare, dar în curînd avea să cunoască şi el prigoniri chiar din partea domnitorului, care da uşor ascultare şoaptelor, intervenţiilor celor care nu priviau cu ochi buni pe oricine îşi exprima păreri socotite subversive ; publicînd la 1838 în *Alb. rom.* un articol, *Vandalism* (figurează în scrisoarea a III-a din operele complete), fu exilat la moşia lui, pentru că în acest articol vorbia de jefuirea bisericilor noastre de stăpînitorii streini şi ne îndemna să avem cultul amintirilor străbune, să nu lăsăm să se risipească monumentele care vorbiau de vieaţa noastră statornică pe unde mereu trecuse cutropitorii : „Este ruşine şi păcat a vedea pe toata ziua pierzîndu-se cîte o urmă a Moldaviei împreună cu piatra pe care era însemnată. Pe toată ziua rupem cîte o foaie din frumoasa carte a vechiei... întru durerea ce ne sfâşie la privirea dărăpănărei romanităţei, nu putem decît a striga asupra vandalismului.."

Mult nu a stat în exil şi în 1839, cum ne spune într-o_ altă scrisoare (a VUI-a), fu însărcinat cu lucrări de „catagrafie" pentru care a trebuit să umble din sat în sat timp de mai multe luni. in 1840 era spătar şi prezident al eforiei şcoalelor (v. *Alb. rom.,* 1840, p. 211) şi tot atunci am văzut că împreună cu Kogălniceanu şi Alecsandri a primit conducerea Teatrului Naţional din Iaşi. Alături de aceştia îl vedem şi cînd apare *Dacia literară,* unde se afirmă talentul său, cum peste cîţiva ani îl întîlnim la *Propăşirea :* tipărirea în această revistă a unei „nevinovate poveşti", cum o numia singur mai tîrziu — dealtfel nu originală, ci luată după *Federigo* al lui Merimee — fu un pretext pentru oprirea revistei şi exilarea lui a doua oară, după stăruinţele „tartufilor politici".

Mai tîrziu i se dădură alte însărcinări, de director al departamentului finanţelor, primar al Iaşilor, pentru că dacă uneori Mihai Sturza i se arăta ostil, alteori căuta să-1 îmblînzească, prin tactica lui de a lua în samă ce puneau la cale răuvoitorii şi de a nu nemulţumi, de altă parte, prea mult pe cei din jurul său.

Revoluţia de la 1848 nu-1 găseşte pe C. Negruzzi printre luptători ; s-a ţinut cu totul departe de ea, retrăgîndu-se la moşia lui Trifeşti. Atitudine de atribuit temperamentului său, cumpătat, ideilor conservatoare pe care le-a arătat de atîtea ori, dar şi probabil, sentimentelor pe care se credea obligat să le manifeste faţă de Mihai Sturza, care nu lipsise să-i fie binevoitor în unele împrejurări. După revoluţie, la 1850, îl găsim ca director al departamentului lucrărilor publice *(Gaz. de Moldavia,* 1850, 24 iulie) şi la 1851 în funcţia pe care o mai avusese înainte, de director al departamentului finanţelor *(ibid.,* 1851, 7 iunie). Cu intenţia de a da celor de la ţară unele cunoştinţe practice, la 1853 începe tipărirea gazetei *Săptămîna, foaie sătească,* iar la 1855 îl găsim printre colaboratorii *României literare.* Cîtva timp lipseşte din ţară, făcînd, pentru îngrijirea sănătăţei, o călătorie la Ems — singura care 1-a dus în Apus (a descris-o în scrisoarea a XXX-a) — şi după cîţiva ani, simţind oboselile vîrstei şi trebuind să renunţe la funcţiunile pe care le ocupase, părăsi Iaşii şi se duse să-şi petreacă zilele din urmă în liniştea moşiei sale de la Trifeştii-Vechi, unde încetă din vieaţă la 25 august 1868.

După un şir relativ redus de scrieri originale putem judeca talentul său, cu toate că trebuie să ţinem samă şi de traducerile, chiar de localizările pe care le-a dat, pentru că ele ne arată cum opera lui se resimte de anumite influenţe şi ne fac şi ele să cunoaştem stăruinţele lui de a aduce ceva nou în literatură.

Ca artist^ al prozei noastre C. Negruzzi şi-a însemnat deodată numele cînd în revista lui Kogălniceanu, la 1840, tipăria nuvela

istorică ^*Alexandru Lăpuşneanu.* Nu era o încercare palidă de a deriva în literatura nouă pagini de letopiseţe, ci redarea vie a unui episod din trecutul Moldovei. Apar aici în plină lumină darul lui de^ a-şi însuşi povestirile cronicarilor, de a retrăi în lumea noastră de altădată, şi acea cunoaştere adîncă a sufletelor care nu reduce personajele puse în scenă la manechinism, la artificialităţi, care dau iluzia literatureî unor alcătuitori de nuvele sau romane. Din fondul întunecat al acţiune! răsar bine reliefate figurile lui Alexandru Lăpuşneanu, domniţe! Ruxanda, vornicului Motoc ş.a., iar alături de ei vedem apărînd şi cei care ţîn să spună într-un glas ce clocoteşte în sufletul lor, mulţimea cu dezlănţuirile-i vijelioase de patimi. Povestire străbătută de dramatism puternic, în care vorbesc cruzimea, răzbunarea, viclenia şi, într-un episodic conttast, înduioşarea, desfăşurîndu-se în acelaşi timp în linii sobre şi fără să fie umbrită de stîngăcîi de exprimare sau de exagerări în alegerea cuvintelor : arhaismele nu apar ca intrusiuni pedante, provincialismele sînt discret strecurate şi neologismele, chiar dacă uneori puteau fi înlăturate, nu aduc o notă prea dîscordantă.

Rămîne la depărtări nuvela pe care cîţiva ani mai tîrziu (în *AIm. de învăţătură... 1846)* a publicat-o dînsul: *Sobieski şi românii;* regăsim, e adevărat, ici şi colo cîteva din însuşirile lui de povestitor, dar în totul ea apare ca o redare prea directă a versiunei istorice şi arată numai intenţie de nuvelă istorică. Şi mai puţin ne putem opri la *Regele Poloniei şi Domnul Moldovei* — dealtfel, din timpul pregătirei lui literare (s-a tipărit întîi în *Alb. rom.,* 1839) ; ne lasă impresia unei simple înregistrări din izvoarele istorice.

înainte de nuvela istorică alt gen îl îspitise pe Negruzzi, cu ademeniri de literatură tinerească. Pe la 1829 scrisese acea povestire *Zoe* de sentimentalism romantic, cu înşiruiri de fraze exclamative, trădînd compunerea prea grăbită şi reducîndu-se la înfloriri pe o temă de fapt dîvers. Regăsim aceeaşi factură literară în alte două nuvele : *O alergare de cai* şi *Au mai păţit-o şi alţii,* cea dintîi aducîndu-ne amintiri, ca de însemnări de jurnal dintr-o călătorie pe care dînsul a făcut-o în Basarabia pe la 1835, iar cealaltă dîndu-ne, la început, o descriere a Iaşilor cum se înfăţişa pe la 1840. Aceasta arată însă mai puţin însuşirile lui în acest gen şi ca să-1 cunoaştem ca artist în descrieri ne oprim mai curînd la acest pasaj din prima nuvelă, cu cadenţări de lirism şi confesîuni despre ce-1 impresiona mai mult, deşi într-un loc a uitat să ocolească redarea prea prozaică :

„Mă simţiam foarte trist. Voiam să plîng şi nu puteam. Am deschis fereastra. Cerul era turburat : nori groşi se primblau ca

nişte munţi pe el, lăsînd în urma lor o ceaţă cenuşie; luna se ascunsese ; cîteva stele pribege se iviau unde şi unde printre nori. Vedeam oraşul adormit desfăşurîndu-se sub mine ca o mare umbră. Liniştea domnia pretutindeni, numai inima mea era_turburată. Curînd, un vis deştept îmi înfăţoşa toate întîmplările yieţei mele, de la 17 ani, cînd am pierdut pe tatăl meu, cînd am rămas singur în lume, şi pînă la 26... Tunetul vuia în depărtare ; cerul acum se învălia cu o haină posomorită ; stelele pieriau pe rînd. De aş fi fost poet, aş fi privit cu plăcere această scenă măreaţă a naturei, dar temperatura avu pururea o deosebită influenţă asupra fizicului meu. Un soare frumos, o noapte senină mă înveseleşte ; din împrotivă o vreme urîtă mă întristează..." *(Scrieri,* Ed. Socec, 1- 57).

Fără să arate totdeauna intenţii de prezentare literara, acele scrisori pe care le-a publicat dînsul ne aduc şi ele multe pagini, de cuprins variat, în care recunoaştem însuşirile Jui de povestitor. Sînt însemnate acolo amintiri care i se păreau că nu pot rămînea numai pentru el, găsim portrete ale celor pe care i-a cunoscut, ni se înfăţişează moravuri din vremea lui, unele sortite să nu mai dăinuiască, altele cum aveau să schimbe vieaţa de la noi — în impresionante contraste — ni se dau descrieri ale locurilor unde dînsul a petrecut ani întregi sau pe unde 1-a dus vreo călătorie şi, din cînd în cînd, vedem strecurîndu-se reflexii asupra oamenilor şi împrejurărilor sau gînduri pe care i se aducea vreo „lină reverie" — toate în treceri liniştîte de la un motiv la altul, cu chemări discrete să fie urmărite, pe un ton ca de convorbire intimă, străbătută uneori de umor, de vreo glumă sau chiar de vreun joc de cuvinte pentru care cerea iertare cetitorilor. Nu lipsesc din ele nici păreri pe care dînsul le avea asupra literaturei şi limbei — vom vedea mai departe în ce fel ţinea să le afirme.

în galeria celor zugrăviţi de el ştim cum a descris pe „microscopicul" de statură — şi de poezie — D. Scavinschi, iar pe profesorul lui de limba română, caricaturizîndu-1, îl înfăţişa — prin procedeul sugestiv al comparaţiilor — cu nasul lui ca o „proboscidă" şi cînd îşi punea ochelarii ţuguiaţi pe nas părea „un turc călare pe un armăsar roib". Lîngă portretele acestora se alăturează acela (din ser. a VUI-a) al boierului Bogonos, vecin cu el de moşie la Trifeşti, pe care îl prezintă astfel :

„..unul din acei vechi boieri de ţară, moldavi primitivi, cu deprinderi patriarhale, cu haîne lungi, cu faţa voioasă şi pălită de soare, care sînt totdeauna veseli şi mulţumiţi cînd secerişul a fost bun... ; un om de acei care, necunoscînd patimile oraşelor

şi intrigile ambiţiei, îşi iubesc soţia şi copiii... şi pe care moartea îi găseşte la masă" *(Scrieri,* I, 221).

Şi cînd bătrînul boier nu-şi poate stăpîni întristarea văzînd cum se schimba mereu vieaţa de la noi, reflexiile lui întunecate ni le împărtăşeşte astfel :

„Se duce vechea noastră Moldovă şi în curînd n-o să mai rămîie în ea decît nişte struluibaţi cu mintea stricată... care^prin scrierile lor se silesc a stîrpi sămînţa credinţei ce a mai rămas. Oameni de ieri ! Dispreţuiţi relegea, nu păziţi posturile, nu faceţi ca părinţii voştri, vă despărţiţi de soţii, vă place^mai nault teatrul decît biserica... N-o să treacă mult şi vă veţi lepăda şi de Hristos, căci sînteţi în stare a face orice" *(ibid.,* I, 234—235).

Sfîrşitului scrisorei a ţinut să-i dea un colorit de poezie, cu descrierea unui apus de soare care — la fel cu aceea_ de la începutul ser. a XIX-a ori cea pe care am reprodus-o dintr-una din nuvele — ne arată că ştia să redea cu artă impresii din contenv plări. Cum era un pasionat pentru natură^— aceasta îl făcea să scrie şi acea schiţă, *Flora română* (publicată în *Conv. lit.,îlî,* 92, 106), în care fantazia îl ducea de la botanică la literatură — de multe ori venia să vorbească de bucuria pe care o simţia regăj sindu-se în liniştea de la ţară. Făcînd elogiul rusticităţei, găsia^ că vieaţa oraşelor dă înşelătoare mulţumiri şi cît de puţin s-a lăsat ispitit de ele spunea iarăşi într-una din scrisorile lui (a XXV-a) :

„Am petrecut multă vreme la ţară, am trăit şi mai mult în mijlocul oraşelor. Aici, precum şi acolo, am văzut de aproape oamenii şi lucrurile. Cu cît însă înaintez în vîrstă, cu atîta mă pătrund de încredinţarea că vieaţa omului de ţară este cea mai fericită şi mai binecuvîntată de Dumnezeu" (I, 26 ; cf. sfîrşitul ser. I).

Farmecul vieţei de la ţară se întîlnia la dînsul cu nostalgia după vremile depărtate, cînd oamenii îi apăreau mai vrednici. Odată numia „Mirmidoni degeneraţi" pe cei din timpul lui *(Cîntec vechi),* altă dată lăuda „ospeţia" vechilor boieri *(Flora română)* şi într-o scrisoare, din 1838, cătră Asachi (s-a publicat în *Uricarul,* VIII, 218), vorbia de uşurinţa cu care părăsim ce a fost mult timp al nostru, primind orişice de la streini :

„...noi sîntem de o fire foarte deşănţată ; ne place a maimuţi pe streini şi a ne defăima pe sine. Aşadar, am fost pe rînd turcomani, grecomani sau Domnul ştie ce încă ; acum, din^ mila lui Dumnezeu, sîntem franţezomani ; poate curînd vom trece şi Mancha în vreun balon aerostatic şi atunci ne vei vedea anglomani".

în altă scrisoare, adresată lui Ionescu de Ia Brad (v. *Tribuna rom.,* 1859, nr.-ul 36), vorbia iară — aproape la fel ca şi Conachi — de această slăbiciune a noastră :

„...nu te miri de această variabilitate a caracterului român ? Nu dovedeşte ea o nestatornicie înţelenită în firea lui ? Bagă samă că costumul nostru naţional a rămas ca o tradiţie numai. Fanarioţii ne-au adus poalele lungi, hainele largi şi căciula monstruoasă ; ruşii, în periodicele lor invazii, ne-au ras barbele, ne-au scurtat hainele^ şi ne-au lăsat şlafronul şi samuvarul. De la nemţi am luat bocancii şi^ piureaua de cartofle ; de la francezi cravata lată de un deget şi bărbiş â la Henri IV ş.cl. Precum vezi, de la fiecare am luat cîte ceva ; atîta numai că n-am luat ce era mai bun."

Cuvintele din urmă au destul înţelesul lor pentru ca să nu credem că Negruzzi era împotriva înnoirilor. Le admitea în măsura în care ele pot fi binefăcătoare, arătînd astfel spiritul său cumpătat, convingerea hotărîtă că nu trebuie făcute salturi, nu trebuie să ne lăsăm seduşi de mirajul oricărei schimbări în vieaţa noastră. Ideile lui conservatoare nu ascundeau tendinţe antiprogresiste.

Pentru că era duşman al exagerărilor, ştia să facă deosebiri dictate de spiritul critic, înţelegem şi alte atitudini ale lui. Cu toate că^ era dintr-o clasă privilegiată, a evitat să-şi însuşească prejudecăţi şi de aceea în *Alexandru Lăpusneanu* numai cuvinte blînde nu a avut pentru boieri, cînd asupriau pe cei de jos. Dacă şi alteori a arătat sentimentele lui faţă de cei năpăstuiţi, aceasta nu l-a împiedecat iarăşi să-şi exprime fără reticenţe unele păreri ; recunoseîndu-i ţăranului nostru anumite însuşiri, îl vedea şi altfel, cu năraviri care prea îl ţin în urmă, şi adăuga că numai cînd acestea, ca şi altele, se vor stîrpi vom ajunge să fim „un popor model" *(Tribuna rom.,* 1859, nr.-ul 36), pentru că avem daruri sufleteşti ce nu pot rămînea în umbră.

îndreptîndu-ne spre ce a căutat Negruzzi să aducă şi în poezie, nu putem recunoaşte mai mult decît intenţia de a varia preocupările lui literare.

Cînd la 1837 publica poemul *Aprodul Purice* — inspirat din O *samă de cuvinte* a lui Neculce — dacă aducea o intuiţie pentru ceea ce Kogălniceanu avea să formuleze ca doctrină de înnoire a literaturei, era departe de a arăta predispoziţii pentru poezie. Motivul luat de la cronicarul moldovean e redat în versuri lîncede — parcă am ceti *Jalnica tragodie* a lui Beldiman — cu foarte elementare apropieri de poezie, cu comparaţii din cele mai obişnuite, şi la prozaismul lor se adaugă însuşiri obositoare, intercalări stîngace de discursuri, iar, ca limbă, le vedem împestriţate de multe neologisme, contrastînd cu arhaismele care i se păreau că dau un colorit deosebit povestirei.

Pentru că apare aşa de neizbutită această încercare în stil epic culegem o impresie mai bună din poeziile lui cînd ne oprim la *Melancolie.* Şi aici multe versuri care se poticnesc, dar ici şi colo răsare cîte unul mai îndemînatic conturat şi cu accente de lirism — astfel, cînd ni se înfăţişează chîpul vreunui tînăr

...absorbit întru gîndirea
Unui fulger de nădejde ce-i menise fericirea,

sau cînd

Aduc multă alinare la a inimei durere

unele privelişti ale naturei :

...noaptea care s-a întins,
Umbra cea misterioasă ce pădurile-a încins,
Dulcea pasărei cîntare ce treptat se micşorează,
Trandafirul ce se-ascunde, rîul care murmurează,
Şesul, cîmpii ce de umbră peste tot s-au învelit...
Luna galeşe ce-ncepe să se nalte cu trufie.

în treacăt e cîntată şi melancolia toamnei şi, mai departe, aceea a ruinelor — reminiscenţă de la Cîrlova — ori a unui cimitir sărac, dar cele cîteva licăriri de poezie sînt întunecate, la sfîrşit, de prozaice reflecţii de moralizare.

Stăruinţa lui de a se apropia de poezie o arată şi traducerile pe care le-a dat din V. Hugo, Puşkin şi A. Cantemir, nu totdeauna cum ne-am aştepta, dar întrecînd, ca stăpînire a limbei, traduceri făcute de alţii în vremea lui.

Şi mai puţin se poate vorbi de ceea ce a căutat să dea Negruzzi pentru teatru. Dacă a ajutat, cum ştim, la reorganizarea Teatrului Naţional din Iaşi, pentru literatura dramatică nu a adus nimic original. Piesele pe care le-a tipărit sînt numai traduceri sau localizări- în acestea din urmă strecura, cum era firesc, aluzii la moravuri de la noi, ridiculizări ale unor manii pe care le vedea la cei din jurul lui, chiar la scriitori : în farsa *Musa de la Burdujeni* punea cîteva versuri în care făcea să rimeze *incordăciune* cu *pusăciune, protestăciune,* ca să rîdă de „ciunişti", şi la sfîrşit îi adăuga această notă : „Sînt mulţi care schingiuesc şi sfăşie frumoasa noastră limbă şi în loc de creatori se fac croitori, şi croitori răi. Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie, crezînd că facem un bine arătînd ridicolul unor asemenea neologişti."

Exprima aici numai întîmplător părerile sale asupra limbei literare. Le putem cunoaşte mai bine, cum aminteam, tot din acele scrisori în care dînsul trece, capricios, de la un subiect la altul.

Lui Heliade Rădulescu îi scria la 1836 cît preţuia silinţele lui de a alunga „rugina" din limba noastră, de a-i da „o haină potrivită cu a mumei şi surorilor ei", de a o face „vrednică a figura şi ea printre celelalte" *(Museul naţional,* 1836, 141). îl îndemna chiar pe Heliade să meargă mai departe pe calea pe care o arătase şi mustra pe cei din Moldova că rămîn prea în urmă, nu îndrăznesc să primească inovaţii care se impuneau. Negruzzi apare şi aici emancipat de prejudecăţi, neînsuşindu-şi spiritul exclusivist, de „moldovenism", pe care-1 arătau scriitorii din Iaşi, aşa că poate fi privit ca un împăciuitor între cei de dincolo şi dincoace de Milcov în deosebirile de păreri care-i duceau de multe ori la polemici vehemente. Aceasta nu-1 opria totuşi să ia apărarea unor moldovenisme, aşa cînd susţinea că e de preferat să se scrie *gios, gioc* în loc de *jos, joc,* pentru că *„gi* sună mai bine decît şi ne aduce îndată aminte de acelaşi sunet din italiană, „de unde derază zicerile acestea". De o parte italiana, de alta latina i se păreau ca trebuie să dea orientări în pronunţarea şi scrierea noastră, dar se înşela şi dînsul cînd recomanda, să zicem, *proţes, sţenă* etc. (credea deci că latinii pronunţau astfel •— cu f — avea însă dreptate cînd, cu toate concesiunile pe care le făcea italienei, nu aproba pe Heliade, care susţinea că trebuie să scriem *senă,* după it. *scena).* în aceeaşi scrisoare îşi arăta părerea asupra neologismelor, în ce măsură puteau fi întrebuinţate ; spunea anume că nu avem de ce să recurgem la ele cînd în limba noastră avem cuvintele corespunzătoare : „de ce să zicem *delicios, ruină, torent, sacru* etc, în vreme ce avem chiar zicerile noastre : *desfătător, năruire, şivoi, sfinţit* f" ^Sfat pe care, dealtfel, singur nu 1-a urmat totdeauna, pentru că adeseori a preferat neologisme cînd avea la îndemînă cuvinte româneşti (contrazicerea aceasta ne surprinde mai ales într-una din scrisorile către Ionescu de la Brad, *Trib. rom.,* 1859, nr.-ul 36, unde, ironizînd pe neologişti, spunea că nu va scrie *fini,* ci *sfîrşi,* deşi tot acolo punea franţuzisme ciudate ca *torpoare, marmotă, barbotează).*

Ideile lui asupra limbei le cunoaştem şi din alte scrisori (a XIV—XVIII-a). împărţind în trei categorii pe aceia care căutau să reformeze limba, îi judeca astfel :

^ *„Liberalii* zic (după Iorgovici şi după Maior) că trebuie a goni^ toate zicerile slavone şi ungro-turco-grece — deşi acestea din urmă sînt foarte puţine şi nouă, primite numai de nişte capete bolnave ji stricate. *Moderaţii,* că trebuie a le subţia şi a le români, şi eu mărturisesc că m-aş învoi cu părere domniilor-sale. Vin, în sfîrşit, *conservatorii,* astă veche rugină, care strigă cu glas de stentor că strică limba" (I, 268).

Dezaproba deci pe extremişti, cum şi alteori ştim că ţinea să fie de partea celor moderaţi.

Deoarece pentru limba noastră literară se punea întrebarea ce-şi poate însuşi din cărţile bisericeşti, în privinţa aceasta Negruzzi era de părere că nu trebuie să le luăm în samă pe cele mai nouă, fiindcă nu găsim în ele româneasca adevărată, sînt pline de streinisme :

„...Folosul ce a izvorît din cărţile bisericeşti întru ceea ce priveşte relegea şi morala e netăgăduit, dar gramatica mult pătimi. Dacă limba ar fi rămas precum se vede în cărţile vechi şi se aude în gura poporului şi vreun om înzestrat cu o ştiinţă sistematică a limbilor rude s-ar fi apucat a o aduna şi a o aşeza precum cer tipul şi originea ei, negreşit că am fi scăpat de toate aceste pleonasme, fiorituri şi cacofonii. Scriitorii noi bisericeşti şi profani au introdus shimatismul limbei greceşti împreună cu o mulţime de ziceri, lepădînd pe cele româneşti" (I, 258).

Tot acolo spunea că multe „parascovenii" are limba noastră, înţelegînd prin ele unele slavonisme, fără să susţie însă că ar trebui să înlăturăm tot ce primisem de la slavi.

Nota personală pe care o aducea cînd îşi exprima părerile lui — să zicem, filologice — o întîlnim şi atunci cînd vorbia de latinitatea limbei noastre, care i se părea că putea fi caracterizată astfel :

„Din toate calităţile, ale inimei sînt acele mai plăcute şi mai preţioase ; şi de n-aş fi român, încă aş iubi limba română pentru dragostea frăţească ce o caracterizează. în vălmăşagul războaielor, în picioarele barbarilor, aruncată prin poziţia geografică între naţii streine începutului şi firei ei, româna nu-şi uită muma şi surorile ; se ţinu lipită de latina prin gramatică, de italiana şi spaniola prin ziceri, de portugheza prin pronunţie" (I, 263—264).

Mult nu cuprindeau tocmai asemenea observaţii, ca şi altele, pe care le făcea Negruzzi asupra limbei ; erau sau prea vagi sau cum îi veniau în minte la întîmplare şi uneori de tot contestabile, dar se desprinde din ele o parte din preocupările lui de scriitor în căutare de bune orientări.

Cîteodată ţinea să-şi spună părerea şi asupra literaturei pe care o găsia prea săracă ; după ce pe la 1840 se vestia altfel, rămînerea ei în urmă o explica astfel :

„întîmplările anului 1848 au fost fatale literaturei române. Politica predominînd, literatura amuţi. Ei bine, ce s-a făcut pentru ea în curs de patrusprezece ani ? Perfecţionatu-s-a limba ? Statornicitu-s-au regulele ei ? Nicidecum ! Atîta numai că am gonit slovele şi am luat literele, fără a pune şi bazele după care să le întrebuinţăm în limba noastră... Şi apoi deodată ne pomenirăm inundaţi de o mulţime de scrieri ; şi ce scrieri ? Traduceri de romanţuri rele, în care traducătorii cădeau dintr-un exces în altul ; căci, în adevăr, lipsiră zicerile turco-greco-slave, dar se introduseră cele latino-franco-italiene (I, 339—340).

Judecată pe care o repeta în altă scrisoare :

„...avem mulţi poeţi, *infinitus est numerus,* atît de mulţi încît mai nu putem alege pe cei buni din cei răi. Ştiu că sînt şi destui prozatori, însă operele sînt atît de grele la mistuit încît preferim a ceti *Alexandria* decît multe alte scrieri pretenţioase" (I, 335).

Altă dată nu i se părea iarăşi exagerat să spună că mai bine se scrisese poezie pe vremea mitropolitului Dosoftei :

„Poate greşesc... eu însă o prefer celei de astăzi, oricît se pare ea de simplă. îmi place pentru că e naivă şi fără pretenţie, pentru că e moale şi netedă, nu aspră şi ciotoroasă" (I, 266).

La poezia naivă a veacului al XVH-lea alătura pe cea populară şi despre aceasta a scris cîteva pagini în *Dacia literară,* încercînd să dea o clasificare a ei : în cîntece ostăşeşti sau istorice, religioase, de dragoste, de nuntă şi cîntece de codru sau voiniceşti. Vorbind despre ele, le încadra în descrieri nu lipsite de oarecare pitoresc şi ne îndemna să le preţuim ca expresiune autentică a sufletului nostru. Era astfel printre cei dintîi care făcea semnul apropierii de creaţiunile poporului, pentru ca literatura să primească de la ele înviorări.

A. RUSSO

Lăsat mult timp în urmă de istoricii literari, la această nedreptăţire răspunde întreaga lui operă, nu mai prejos de a celor care au căutat să ne îndrepte spre o altă înţelegere a literaturei. Nu i s-a dat recunoaşterea ce i se cuvenia ca scriitor, pentru că nu a fost totdeauna preţuită după însemnătatea ei nici mişcarea literară dintre 1840—1860 — cu revistele lui Kogălniceanu şi Alecsandri — de care e legat şi numele lui ; s-a întîmplat ca şi scrierile sale să rămînă risipite prin reviste ori ziare. Şi, de altă parte, dînsul a păstrat totdeauna o atitudine discretă mulţumindu-se să exprime ideile lui, neaşteptînd consacrări imediate, satisfacţii ale vanităţei.

Numele lui adevărat era Rusu — l-a schimbat dîndu-i o înfăţişare exotică — al unei vechi familii din Basarabia (pentru datele biografice ce urmează, v. P. V. Haneş, *Alexandru Russo,* 1901). în *Amintirile* pe care le-a publicat în *România literară* ne vor-

beşte de satul în care şi-a petrecut copilăria — „răşchirat între grădini şi copaci pe o vale a codrilor Bîcului" — dar anul naşterei nu ne este cunoscut (pare să fie 1817 ori 1818). Din cauza prigonirilor ocîrmuirei ruseşti, tatăl său fu silit să treacă în Moldova, stabilindu-se pentru cîtva timp în judeţul Neamţ. După învăţătura căpătată în ţară Alecu Russo s-a dus să-şi continue studiile în Elveţia şi petrecerea acolo a fost hotărîtoare pentru formarea spiritului său : multe dîn ideile pe care le găsim în scrierile lui apar ca un ecou al mediului cultural în care a trăit la vîrsta de douăzeci de ani.

După ce s-a întors în ţară, la 1838, a petrecut cîtva timp la o moşie părintească şi mai tîrziu, la 1843, îl găsim ca judecător la Piatra-Neamţ. Un moment l-a ispitit teatrul, scriind două comedii : *Provincialul la Teatrul Naţional sau Jicnicerul Vadră* şi *Băcălia ambiţioasă* (chiar pînă mai tîrziu pare să fi păstrat o vaga pasiune pentru teatru, pentru că e amintit jucînd la o reprezentaţie de binefacere : *Gaz. de Mold.,* 1851, 3 mai). Cea dintîi, care nu ni s-a păstrat, ca şi cealaltă, a fost reprezentată la teatrul din Iaşi în 1846 şi pentru că cuprindea unele pasaje care supărase pe ceî de sus a avut ca urmare surghiunirea lui la mănăstirea Soveja — peripeţiile ajungerei lui acolo Ie-a povestit în jurnalul pe care l-a scris pe cînd era în surghiun.

Luînd parte la mişcarea din 1848, trebui să se refugieze şi el în Bucovîna. De acolo trecu în Ardeal, să vadă desfăşurarea evenimentelor, dar, urmărit de unguri, fu arestat şi închis la Cluj, iar după ce fu lăsat liber se îndreptă spre Bucureşti, de unde decepţiile revoluţieî îl siliră să-şi continue exilul, luînd drumul spre Paris.

La întoarcerea în Moldova, după doi ani, se hotărî să practice avocatura şi mai tîrziu i se încredinţară cîteva funcţiuni, pentru care nu pare să fi simţit deosebită atragere, cu firea lui de visător, nesupunîndu-se încătuşărilor. Cum fusese alături de cei care pregătise revoluţia de la 1848, îl găsim şi printre aceia care luptau pentru ideea Unirei, însă nu-i fu dat să întîmpine împlinirea ei cum o visase, pentru că închidea ochii în prîmele zile ale anului 1859.

Dintre scrierile sale — parte din ele tipărite, cît a trăit, în *România literară, Zimbrul* etc, altele păstrate la Academie şi publicate dupa moartea lui — aceea tocmai care arată rarele lui însuşiri *Cîntarea României,* a avut soarta să fie mult timp încunjurata de mister. Autorul ei adevărat s-a crezut de cei mai mulţi

că ar fi Bălcescu, cu toate că unele mărturii excludeau această atribuire. Cînd s-a publicat întîia oară *Cîntarea României* în *România literară,* găsim într-adevăr acolo numele lui Bălcescu, dar fără să reiasă că el ar fi scris-o ; dînsul spunea în cîteva rînduri care o precedau că ar fi găsit-o la o mănăstire şi ar fi fost scrisă de vreun călugăr „hrănit în singurătate de cetirea *Bibliei* şi a *Psalmilor lui David".* S-a presupus de aici că Bălcescu ar fi ţinut să ascundă paternitatea lui asupra poemului în proză, părere pe care şi-a însuşit-o şi I. Ghica *(Scrisori,* 683), cu toate că se exprima cam vag cînd admitea că nu era exclus ca Bălcescu să fi colaborat cu Russo, la „prelucrarea" manuscrisului descoperit de cel dintîi. Asemenea presupuneri sînt înlăturate, de o parte, de tipărirea, a doua oară şî de data aceasta chiar cu numele lui Russo, a *Cîntarei României,* la 1855, în *România literară;* de altă parte, de afirmaţiile categorice, în mai multe rînduri, ale lui V. Alecsandri că lui Russo i se datoreşte *Cîntarea României.* La 1863 îi scria lui Odobescu *(Rev. română,* 1863, 362) : „...voi descoperi o mare taină literară : *Cîntarea României,* publicată în jurnalul meu, a fost compusă în limba franceză de A. Russo şi tradusă în româneşte de N. Bălcescu. Am la mine manuscrisul său original." în altă scrisoare — aceasta adresată chiar lui Bălcescu — dînsul spunea : „îndată ce voi sosi la Moldova voi căuta balada lui Mihai Viteazul şi ţi-oi trimite-o întreagă sau în parte, precum mi-o pica la mînă. De nu cumva voi descoperi-o, ţi-oi fabrica eu una, care te-o minuna, şi tu îi trece-o de baladă populară... cu chipul întrebuinţat pentru compunerea călugărului fi. PScS" *(Noua rev. rom.,* 1901, 304). De ce se recursese la mistificarea cu manuscrisul călugărului aflăm tot de la Alecsandri cînd îi scria lui Ghica (la 1886) : „Quant â l'histoire du monastere, ou l'on aurait deci •uvert un vieux manuscrit... elle a ete inventee par moi, d'accord avec Balcesco, afin de donner â cette ceuvre un parfum d'antiquite et par consequent un attrait aux yeux des lecteurs" *(ibid.,* 305 ; cf. *Foaia Soc. pentru Ut. şi cult. rom. în Bucovina,* 1868, 125, 148 ; *Conv. Ut.,* X, 142 ; v. în această privinţă şi studiul, definitiv lămuritor, amintit mai sus, al d-lui P. V. Haneş, p. 112 urm.). Mărturii hotărîtoare care arată că Russo este autorul *Chitarei României* şi ne lămuresc asupra împrejurărilor în care a fost tipărită : scrisă în franţuzeşte de dînsul, a fost tradusă de Bălcescu ca să apară în *România viitoare,* pe urmă a tradus-o însuşi Russo, dîndu-ne textul din *România literară.*

Astfel se explică divergenţele dintre versiunile poemului cum au fost tipărite la 1850 şî 1855. Şi ele sînt numeroase, deoarece

Bălcescu a schimbat de multe ori textul francez, fie că a lăsat la o parte cuvinte ori fraze, uneori pentru că nu le înţelesese, fie că a suprimat pasaje întregi din împărţirile cum le dăduse Russo. Compararea celor două versiuni ne arată bine cum a procedat Bălcescu şi ne înlesneşte uneori să reconstituim textul francez — care nu ni s-a păstrat — confirmînd astfel afirmaţia lui Alecsandri că acest text a fost urmat de Bălcescu. Aşa, chiar ia început versiunea din *Rom. viit.* ne dă : „Domnul Dumnezeul părinţilor noştri înduratu-s-a de lacrămile tale, norod nemîngîiat, înduratu-s-a de durerea plămînilor tale, ţara mea" ; Bălcescu a lăsat la o parte cuvintele de la *norod* pînă la *tale,* fie pentru că a ţinut să scurteze fraza, fie, poate, pentru că a sărit pasajul din versiunea franceză cuprins între doi *tes* corespunzînd iui *tale.* La par. VI cetim, după *Rom. viit. :* „Dunărea bătrînă... îţi spală poalele" ; după *Rom. Ut. :* Dunărea bătrînă... îţi sărută poala", cuvîntul la care s-a oprit Bălcescu e, se vede, de tot prozaic ; pasajul cîştigă in textul lui Russo şi diferenţa de traducere e desigur de interpretat astfel ; vorbind de Dunăre, Russo îşi adusese aminte de vreun vers ca al lui Lamartine : „L'onde qui baisait ce rivage" şi a pus atunci în redacţiunea lui franceză cuvîntul corespunzător, *baise,* dar acesta a fost greşit cetit de Bălcescu, l-a confundat cu *lave,* şi astfel traducerea lui rămîne în urma celei a lui Russo.

Poemul în proză al lui Russo e ca un cîntec de slăvire a ţării noastre şi de îmbărbătare, după zile de răstrişte. Se înşiră în el descrieri senine şi altele întunecate, sînt reînviate episoade din trecutul nostru, răsună chemări de înţelegere a vremei nouă, în ritmuri cînd sprintene cînd grave, de efuziuni lirice ori de viziune epică. Dacă stilizarea lui arată reminiscenţe din *Biblie* – s-ar părea uneori că cetim versete din *Cîntarea cîntărilor* sau din *Psalmi* — mai mult ne face să ne gîndim la modelul pe care l-a urmat Russo : *Paroles d'un croyant* de Lamennais ; chiar împărţirile din *Cîntarea României* sînt imitate după cartea scriitorului francez, şi e uşor de înţeles cum Russo s-a inspirat dîn ea : în timpul petrecerei sale în Elveţia nu se poate să nu o fi cunoscut, pentru că a fost foarte răspîndită şi chiar la noi a fost mult cetită, fie în original, fie în traduceri (N. Bălcescu ne spune, ed. Odobescu, 570, că avea cetitori pasionaţi şi în Ardeal ; despre răspîndirea ei acolo, v. şi ce s-a scris în *Gaz. Trans.,* 1899, 6 ian.) Pe lîngă influenţa lui Lamennais, ar fi de recunoscut, după G. Bogdan-Duică *(Conv. Ut.,* XXXV, 660 urm.), şi aceea a lui Mickiewicz.

Abstract de multe ori, învăluind sentimentele, gîndurile lui, în ceva mistic, Russo ne-a dat în *Cîntarea României* şi descrieri vii, arătînd darul de a poetiza motive părînd prozaice altora — aşa, cînd vorbia de dragostea de ţară, în cuvinte cum nu le găsim, înaintea lui, la nici unul din scriitorii noştri :

„Patria e aducerea-aminte de zilele copilăriei... coliba părintească cu copaciul cel mare din pragul uşei, dragostea mamei... plăsmuirile ale inimei noastre... locul unde am iubit şi am fost iubiţi... cinele care se juca cu noi, sunetul clopotului bisericei satului ce ne vesteşte zilele frumoase de sărbătoare... zbieratul turmelor cînd se întorceau în amurgul serei de la păşune... fumul vetrei ce ne-a încălzit în leagăn înălţîndu-se în aer... barza de pe straşină ce caută duios pe cîmpie... şi aerul care nicăieri nu este mai dulce" (par. 28).

Ce colorit ştia să dea descrierilor, cu mijloace simple, în cîteva linii sugestiv prinse, fără artificii, fără îngrămădiri, ne arată şi acea împărtăşire de impresii din *Amintiri* cînd se întorcea cu gîndul spre satul în care îşi petrecuse copilăria :

„Serile satului meu, cînd luna se ridica asupra părului şi cumpăna fîntînei se părea un cocostîrc cu pliscul întins... ce seri senine ! într-amurg se apropiau cîrdurile, aducînd miroasele cîmpurilor cu ele, turmele de oi zbierînd cu ciobanii fluierînd ; focurile se aprindeau dinaintea caselor ; fumul stuhului se împrăştia în văzduh cu mirosul teilor ce venia de la pădure ; moşnegii spuneau de turci şi de tătari, de moşul Adam cu barba pînă în brîu ce ţinea plăghiile pe genunchi, de Ileana Cosînziana, de fraţii din luna... *(Scrieri,* ed. Haneş, 100—101).

E stilul care fixează deodată fizionomia de scriitor a lui Russo ; de la o descriere la alta asemănarea reiese limpede şi ne aduce, indirect, încă o dovadă că numai Russo putea scrie, cum se înfăţişează, *Cîntarea României.*

Chiar dacă ne-ar fi lăsat numai acest poem şi *Amintirile,* un loc însemnat în literatură îi revenia de la sine. S-a afirmat însă şi altfel, cu temperament de luptător, împotrivindu-se la devieri din calea dreaptă, apărînd credinţe literare care singure i se păreau că pot da scriitorilor noştri înţelegerea adevărată a misiunei lor.

Se apropia aici — şi mult —• de Kogălniceanu. în *Studie moldovană,* în *Cugetări* etc, găsim la fiecare pas ecoul principiilor formulate în *Dacia literară,* dar cu acea notă personală pe care o aducea totdeauna Russo cînd exprima idei susţinute şi de alţii ; duse mai departe, încadrate în consideraţiuni proprii lui,

aceste idei apar adeseori cu un prestigiu nou şi chiar cu mai multă putere de convingere.

Trăind într-o vreme de repezi prefaceri, deplîngea înstreinarea de ce a fost altădată la noi, uitarea tradiţiei :

„Să spui drept, risipirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale... Repegiunea cu care se stinge trecutul dintre noi este cea mai straşnică judecată a acelui trecut... Nimica nu ne mai leagă cu trecutul, şi fără trecut o societate este şchioapă" *(ibid.,* 12, 14).

Revenirea la tradiţie i se părea că trebuie să fie gîndul statornic al scriitorilor noştri, pentru că de la ea puteam aştepta regenerarea literaturei :

„Simţim că toate sistemele şi-au trăit veacul **şi** oamenii serioşi, ca să prindă la putere, se întorc şi se vor întoarce, ca uriaşul din mitologie, la doctrina sănătoasă, adică la tradiţia istorică, în picioare, tradiţia care ne-a făcut şi ţinut români şi care tradiţie ea numai ne va da putinţele de a produce literatură însufleţită **şi** trăitoare şi ne va pune pe calea civilizaţiei adevărat naţională, de care ne depărtează năluciri...

Nenorocirea literaturei, pedantă în condei, pedantă în forme, pedantă în idei, care înneacă şi omoară în ţările româneşti dezvoltarea spiritului şi a închipuirei, vîne din pricina neştiinţei limbei şi a tradiţiilor părinteşti : literatura aceasta nu are rădăcină, nici dă roadă" (85, 38).

în cuvinte care amintiau iarăşi de aproape ce spusese Kogălniceanu, osîndia astfel literatura cultivată de mulţi :

„Tălmăciri, imitaţii, cercări, deşi vrednice de laudă, nu alcătuiesc o literatură...

Cînd îşi aruncă cineva ochii pe ceea ce se cheamă literatură română puţine şi rari producţii pot a-i opri cu plăcere ; puţine îndestulează mintea şi inima ; cele multe sînt copilării, cercări fără formă" (3, 37).

La fel cu Kogălniceanu găsia de asemenea că era timpul să intervie critica necruţătoare, pentru ca să se pună hotare între literatura adevărată şi cea înşelătoare :

„Este nevoie de a întemeia critica şi de a cumpăni de acum înainte bunătăţile scrierilor şi tăria sistemelor. De douăzeci ani încoace, de la zilele de pe cînd strigau cu toţii : „scrieţi, scrieţi, bine sau rău, dar scrieţi", de pe cînd românii însetaţi de cărţi priveau o carte ca jidovii mana în pustietate şi, în bucuria lor, primiau bunul şi răul fără osebire, cărţile au plouat, scriitorii au răsărit ca ciupercile, şi scrierea, care începuse cu limba românească, s-a prefăcut în meserie" (52).

Opunînd dezorientărilor scrisului nostru perspectivele adevăratei literaturi, cu aceeaşi hotărîre se exprima altă dată, dînd scriitorilor îndemnuri cum socotia că pot fi ascultate :

„Dacă este ca neamul român să aibă şi el o limbă şi o literatură, spiritul public va părăsi căile pedanţilor şi se va îndrepta la izvorul adevărat : la tradiţiile şi obiceiurile pămîntului, unde sînt ascunse încă şi formele şi stilul ; şi de aş fi poet, aş culege mitologia română, care-i frumoasă ca şi cea latina sau greacă ; de aş fi istoric, aş străbate prin toate bordeiele să descopăr o amintire sau o rugînă de armă ; de aş fi gramatic, aş călători pe toate malurile româneşti şi aş culege limba" (36).

Ca şi alteori, modestia îl făcea să vorbească astfel, pentru că îndemnurile pe care le da erau ecoul unor preocupări continue ale lui. Cînd s-a întors din streinătate ştim că a căutat să cunoască bine vieaţa satelor noastre şi din însemnările lui nu lipsiau cîte un cîntec bătrînesc, vreo doină sau vreo legendă. Cutreierînd mai tîrziu iarăşi munţii, cum şi în timpul cît a stat la Soveja, culegerile de literatură populară au fost pasiunea lui. Din cît adunase stînd de vorbă cu ţăranii puţin ne-a lăsat să cunoaştem în articolele pe care le-a publicat sau în manuscrisele rămase de la el ; mai mult, cu dărnicia care-1 caracteriza, s-a gîndit să puie la îndemînă lui Alecsandri pentru culegerea lui. Recunoscînd că unele poezii populare i-au fost comunicate de prietenul său, Alecsandri a lăsat totuşi oarecare vag în jurul alcătuirei culegerei pe care ne-a dat-o ; nu poate fi îndoială că Alecsandri a folosit mai mult decît mărturisia însemnările de folklorist ale lui Russo, aşa că prima noastră colecţie de poezii populare datoreşte o bună parte din bogăţia ei autorului *Chitarei României.* Tot de la dînsul avem cîteva pagini de preamărire a inspiraţiei populare, arătînd cu cîtă dragoste se apropiase de sufletul celor de la ţară. într-un articol despre *Poezia poporală,* după ce încerca să dea — ca şi Negruzzi — o împărţire a ei în „cîntece bătrîneşti, cîntece de frunză, doine, hore", căuta să pună în lumină valoarea ei pentru cunoaşterea trecutului, arăta cît de armonioasă e limba versurilor populare, ce imagini de autentică poezie găsim în ele, vorbia de *Mioriţa,* acea „minune poetică" de care Virgil şi Ovid s-ar fi mîndrit dacă ar fi compus-o şi spunea la sfîrşit că în poezia populară trebuie să căutăm romînismul, în ea „îşi va găsi loc de scăpare" viitorul literaturei noastre. Nu lipsia romantismul din paginile pe care Russo le consacra poeziei noastre populare, dar să nu uităm că veniau din entuziasmul revelaţiilor, ne îndemnau şi ele — în cuvinte vibrînd mai mult decît ale altora — să ne îndreptăm spre ce rămăsese departe de preţuirea noastră.

Am văzut mai sus că şi în ce priveşte limba literara Russo stăruia să nu o înstreinăm de tradiţie, să o păzim de extravaganţele celor care se credeau chemaţi să o reformeze. Ironizînd încercările acestora, spunea odată :

„De-ar mai putea veni un Ştefan-Vodă... sînt încredinţat că nu l-am înţelege... vorba lui nu ar fi vorba noastră... văd parcă în foiletonul *Zimbrului* imnul următor : «Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetra animile bravilor romani de admirăciune grandioasă şi indefinisabilă pentru meritul neinvincibilităciunei tale»"

(u ~ 1 2) - . . .

Cu spiritul său ager şi cu multă vervă, în nenumărate rînduri a căutat să arate spre ce erezii ne-ar fi dus aplicarea teoriilor pedante ale „restauratorilor" limbei. Despre latinişti spunea :

„Sistemele limbistice s-au născut în şcoalele latine din Ardeal ; de acolo, peste munţi, ca un puhoi, s-au revărsat în şesurile noastre şi au dat mîna cu pedantismul moldo-român... Gramaticii ardeleni socotesc că scăparea şi fericirea României stau numai în sistemele limbistice ; de aceea ardelenii s-au osîndit a se împărţi desăvîrşit în două naţii : una latinească, al doilea românească ; de aceea nici o carte nu se tipăreşte în Ardeal care să poată fi cetită şi înţeleasă de toată românimea" (43).

Făcînd o apropiere între mania latinizării de la noi şi aceea care stăpînise odată în Franţa, se gîndia că dacă s-ar ivi un Rabelais la noi, ar avea destule prilejuri de satirizare a pedanţilor :

„în veacul al XVI-lea, cînd Europa era în punctul unde sîntem noi de vreo douăzeci de ani, la renaşterea ştiinţelor şi a artelor, pedantismul ameninţa limbile de o soartă ce are multă asemănare cu soarta limbei noastre. Latinismul înneca spiritele ; neologismul ţinea loc de talent ; iscodirea de cuvinte era *geniul!*... Pe acea vreme trăia Rabelais, un om care ştia latineşte, dar vorbia curat franţuzeşte... Acest Rabelais rîdea de pedanţi, care despoiau mereu latineasca vrînd a schimosi franţuzeasca. De s-ar ivi pe ţărmurile Dunărei un Rabelais, nu s-ar ruşina să zică şi de noi că... schimosim româneasca" (38).

Cînd prin amintirile lui treceau impresii de la adunarea de pe Cîmpul Libertăţei, unde-l dusese pribegia în timpul revoluţiei de la 1848, nu se putea stăpîni să nu vorbească de „comedia limbistică de pe cîmpul Blajului" :

„în ziua aceea frumoasă un lucru... lipsia pe cîmpul Blajului... limba !... *Inteligenţii,* fraţi şi fii ai miilor de români adunaţi, de pe tribunele *Cîmpului Libertăţei* nu vorbiau româneşte şi vîntul învietor al acelei zile mărețe purta pe deasupra capetelor o babilonie de cuvinte stropşite şi smulse din latineşte, pe care bieţii

români nu le înţelegeau nicidecum, deşi le primiau ca semne de mîntuire : «O fi, dar... aşa o fi»" (42).

Că tentativele latiniştilor erau condamnate de exagerările lor nu putea fi îndoială pentru dînsul şi de aceea scria, încrezător în reacţiunea bunului-simţ :

„Va trece şi ardelenismul, cum au trecut şi alte sisteme încîlcite şi va rămînea numai românismul, căci limbile care se înţeleg numai prin tipar sînt limbile moarte, şi românii sînt încă plini de vieaţă" (48).

Pentru ca să se înlăture cît mai curînd rătăcirile, şi nu numai ale latiniştilor, îndemna să se ducă luptă hotărîtă împotriva lor şi, în cuvinte energice, ţinea să spună că nu va înceta să fie alături de cei care înţelegeau unde e adevărul :

„După pilda lui Galileu, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanţii vremei de pe atunci : «pururea se mişcă», voi striga din Moldova ca să se audă peste Moina, peste Milcov, peste Carpaţi : limbile domnilor I. [Heliade Rădulescu], L[aurian], P[umnul] şi altora nu sînt limba românească" (93).

Că ideea latinităţei trebuie să fie mereu vie în sufletul nostru, o recunoştea, cum se înţelege de la sine, dar nu putea împărtăşi denaturarea ei, cum făceau latiniştii în fanatismul lor :

„Pentru noi românii studia antichităţei este o studie de neapărată nevoie, însă nu va să zică să luăm românilor limba şi literatura ca s-o schimosim într-un jargon fără originalitate. în antichitatea română stau arhivele noastre : arhiva naşterei, a instituţiilor fundamentale ale societăţei şi arhiva limbei... dar într-o măsură istorică. Să studiem, iar nu să prefacem, pentru că-i un lucru peste fire ; lumea merge înainte şi nu se poate întoarce ; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său ; de aceea trebuie să rămînem români, iar nu romani. Antichitatea romană merge pentru noi pînă la punctul acela care leagă lumea veche cu lumea nouă ; o mai departe păşire se cheamă împresurare... Mai cu cale şi mai logic ar fi dar, în dragostea noastră de latinism, să lepădăm limba română şi să luăm limba latină... să ne chemăm Cincinnatus şi Brutus în loc de Costache şi Dumitrache şi să cerem înapoi stăpînirea lumei de odinioară" (49).

Cuvinte cuminţi, ca şi acelea pe care le însemna dînsul ca să arate că este o insistenţă nefirească să înlăturăm din limbă ceea ce veacuri au pus în alcătuirea ei :

„Fapta logică nu poate fi alta decît o limbă compusă de mai multe elemente ; toate aceste elemente au conlucrat a o produce, prin urmare nici unul nu e strein şi slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au

fost nevoile istorice ale celorlalte limbi neoromane, pentru a se întregi. Scoate din limba românească ramurile streine... unde e limba... unde e originalitatea ei ?" (89).

în legătură cu slavonişmele şi alte elemente streine din limba noastră ţinea iarăşi să amintească filologilor că nu au căutat să le studieze cum s-ar fi cuvenit, după însemnătatea pe care o au :

„Greşeala noastră a fost, de cînd am intrat în dezbaterile limbei, că am urmărit numai asemănările noastre cu limba latină şi celelalte limbi neoromane, dar nu ne-am bătut capul cu neasemănările^ — şi tocmai neasemănarea informează duhul, sau cum se zice astăzi : geniul limbilor" (87—88).

Cît despre inovări, adoptarea de neologisme, părerea lui se alătura la a tuturor care înţelegeau ce poate fi adevărata îmbogăţire a limbei, nu împestriţarea ei cu inutilităţi ori bizarerii :

_ „Nevoile nouă cer mijloace noi şi ideile nouă au trebuinţă de cuvinte nouă^ dar nevoia trebuie să le dea la iveală, să le creeze şi să le împămîntenească. Să fim siguri că unde ne-o trebui un cuvînt nevoia îl va iscodi, nu după sistema cutăruia sau a cutăruia, dar după logica limbei, pe care nu o fac nici învăţaţii, nici lexicoanele" (37).

Ca o încheiere la părerile pe care le apăra cu aşa luminată persistenţă, ca un ultim sfat pe care-1 da improvizaţilor legislatori ai limbei, în *Cugetările* sale venia să spună :

„După socotinţa mea, rolul adevăraţilor învăţaţi ce se vor îndeletnici cu filologia va fi să se mărginească în definiţia rînduielilor limbei, statornicia sintaxei şi a ortografiei, iar alcătuirea, întrebuinţarea, iscodirea sau depărtarea cuvintelor trebuie să rămîie proprietatea urecheî, a bunei judecăţi a scriitorilor... Cuvîntul fie slav, fie turc, fie latin, ce se va români, are drit de împămîntenire şi numai obşteasca frămîntare şi nevoia poate să-i dea indigenatul, iar nu autoritatea fabricanţilor de sisteme" (90).

în toată jaceastă prezentare a ideilor lui, Russo arăta o înţelegere dreaptă, un simţ viu al realităţilor şî nu le copleşia de insistenţe pretenţioase, greoaie, le lăsa să se desfăşure în fraze sprintene, redînd fremătarea ori năvala gîndurilor — ecouri ale sufletului său pasionat şî de o rară sensibilitate. Teoretizînd, provocînd polemîci, nu lua atitudini pedante, de didactism — ne captivează deodată cu firea lui de doctrinar liric.

Dacă, în bună parte, datoria emanciparea de prejudecăţi ideilor pe care şi le însuşîse cît timp a petrecut în streinătate, 1-a ajutat la aceasta şi spiritul lui gata totdeauna să controleze părerile, să ştie ce trebuie ales din ele. Spiritul pătrunzător cu care era înzestrat 1-a făcut să fie şi un adînc observator al vieţei

de la noi, să-şi dea samă de ce este caracteristic sufletului poporului nostru. Şi consideraţiunile sale psihologice le asocia de aspecte ale pămîntului nostru, căuta să le explice prin înrîurirea lui : în *La Pierre-du-tilleul* — ştim că a scris de multe ori în franţuzeşte şi uneori redacţiunea franceză, cum a făcut pentru *Cîntarea României,* a redat-o în româneşte — descriind varietatea priveliştilor pitoreşti de la noi, găsia o vădită apropiere între ele şi sufletul nostru : „II y a dans l'ensemble des paysages un sublime cantique de regret et de resignation, d'amere pitie, ptiis de sourire plus amer encore... Il y a dans ces paysages l'agonie de la jeunesse, la melancolie d'un rayon de lueur sur un lac^ tranquille" (207) ; tot acolo, opunînd poeziei Alpilor — în faţa cărora „l'oeil s'etonne, la raison se trouve impuissante" — poezia Carpaţilor noştri, spunea despre ea : „En presence de nos monts l'âme s'abandonne^ â la reverie : c'est une elegie incessante. On dirait des grandeurs dechues ou des âmes meurtries par le contact du monde, qui ont vu Ies de.ceptions de la vie" (217).

Cînd, tot în limba franceză, îşî însemna Impresiile despre vieaţa ieşenilor pe la 1840, caracterizările sale dovediau ^aptitudini ce l-ar fi putut îndrepta spre nuvelă ori roman. Altă d«ă, psihologia moldovenilor o fixa în observaţia _ că _ dînşii reprezintă „o ţară rece, unde entuziasmul fie polîtic, fie literar, nu prinde în clipeală" (82). Despre firea românului în general îl vedem iarăşi spunîndu-şi părerile lui, pentru că patriotismul adevărat credea că trebuie să meargă împreună cu recunoaşterea unor adevăruri ; alături de multe însuşîri alese ale noastre — vorbia odată de „inima deschîsă" a românului, de generozitatea lui^— găsia că nu ne dăm destul samă de unele rătăciri, pentru ca să le înlăturăm :

„Românul... rîvneşte strălucirile streine, aleargă după ^ umbrele şi fluturii streini... Mai are românul că aşteaptă să-i vie de aîurea judecata a oamenilor şi a lucrurilor sale ; călare pe două, trei nume ce s-au veştejit de cînd se pomenesc, puterea criticei şî dezvoltarea gustului sînt adormite în el" (149—150).

Şi mai departe arăta cum uităm de multe ori să preţuim pe cei care ne-au dus pe drumul înălţărilor :

„Românul a avut mulţi oameni mari... Românul are viteji în istorie, are mucenici ai neamului său, dar de nu ar fi vîntul sa ne şoptească de ei, nu am şti că au fost, că pămîntul şi inimile nu au ţinut numele, nici chipurile lor ; românul a ayut scriitori mari, dar sînt uitaţi ; românul are şi va avea poeţi, iar românul nu ştie a preţui ce e bun şi ce e trebnic decît tîrziu, cînd răceala şi descurajarea au amorţit sufletele" (150J.

Dojeniri pe care să le judecăm după sinceritatea din care plecau, şi cind Russo venia să ne împărtăşească şi aceste păreri ale lui îl putem socoti printre cei dintîi care au căutat să pună în evidenţă unele aspecte ale sufletului nostru.

N. FILIMON

Se apropie, într-o privinţă, de C. Negruzzi, fiind şi el un observator pătrunzător al vieţei de la noi, din care a înţeles că se pot desprinde motive de evocări literare. Am putea spune că se aseamănă întrucîtva şi cu A. Russo, care am văzut că aducea însuşiri ce l-ar fi putut îndrepta spre nuvelă sau roman — singur spunea_ odată *(Jassy et ses habitants en 1840,* p. 268) că de ar avea timp, s-ar gîndi să scrie chiar un roman în care ar înfăţişa moravuri ale societăţei noastre. Gîndul de a duce mai departe, în acest sens, literatura noastră, numai Filimon ajunse să-1 realizeze, aşa că el este creatorul romanului la noi.

Născut la 1819, la Bucureşti, Filimon apare ca o figură dintre cele mai originale, aducîndu-ne aminte de multe ori, prin vieaţa pe care a dus-o, de Anton Pann. Ca şi acesta putem spune că reprezintă boema noastră intelectuală de odinioară, o generaţie de cîţiva scriitori neavînd însuşiri ale altora, dar care prin dorul de a se_ cultiva şi vieaţa lor aventuroasă au ajuns să-şi afirme personalitatea lor. Ion Ghica (în *Scrisori către V. Alecsandri,* 61 urm.) ne spune că printre prietenii lui Anton Pann, care-şi dedeau întîlnire în grădinile din împrejurimile Bucureştilor, de la o vreme se arătă şi un tînăr plin de vieaţă, de o comunicativitate exuberantă şi care, părtaş la petrecerile lor, nu-1 făceau să bănuiască, ne putem închipui, că într-o zi va fi socotit ca un scriitor de frunte al nostru.

învăţătură la şcoală îşi însuşise, se pare, puţină ; mai mult s-a instruit singur, alăturînd la literatură pasiunea lui pentru muzică şi aceasta nu s-a oprit la derivări practice — cîtva timp dînsul ^a făcut parte, ca flautist, din orchestra trupei de operă italiana —^ ci 1-a îndemnat să-şi dea samă de ce trebuie să fie această artă şi să orienteze publicul de la noi spre o înţelegere a ei altfel de cum obişnuia. La 1857 începe să publice în gazeta *Naţionalul,* condusă de V. Boerescu, un şir de cronici muzicale în care se revelau cunoştinţele lui de istoria muzicei şi un remarcabil spirit critic. Chiar înainte de a face drumul în streinătate — cum vom vedea — unde-1 ducea mai ales dorinţa de a cunoaşte de aproape muzica pe care nu-i era dat să o audă la noi, Filimon

arăta o competinţă de a judeca operele muzicale cum numai aptitudini ale lui îl ajutase să o afirme. Critica sa nu se mărgineşte a fi adjectivală — cum de multe ori o întîlnim, pe vremea lui, şi cînd era vorba de literatură — ci pleacă de la observaţii de îndelungată experienţă, este ecoul unor reflecţii bine controlate şi stăruie mereu să iniţieze pe cei de la noi în tainele artei care-1 pasiona. Reprezentaţiile trupei italiene sînt aspru criticate pentru felul cum erau improvizate şi degenerarea lor în întreprindere comercială. Numai artă spunea dînsul că nu putea găsi cineva acolo : partiţiunile muzicale erau de nerecunoscut, rolurile stîngaci interpretate şi decorurile de înfăţişare ridicolă — cînd s-a reprezentat odată *Favorita* i-a fost dat să vadă^ în decorul Alhambrei o colonadă romană şi în loc de sicomori sălcii. Denaturări, monstruozităţi cum am văzut că provocau şi indignarea lui Kogălniceanu cînd vorbia de teatrul din Iaşi.

Gîndul unui pelerinaj artistic îl îndemnă pe Filimon să se îndrepte, la 1858, spre Germania, de unde luă drumul spre Italia. Impresiile de călătorie le-a publicat în *Naţionalul* şi mai tîrziu într-un volum, *Excursiuni în Germania meridională,* 1860 (din călătoria în Italia a dat numai cîteva fragmente în *Matteo Cipriani* şi *Oraşul Bergamo şi monumentul maestrului G. Donizetti,* reproduse, la 1861, după *Naţionalul* şi *Revista Carpaţilor,* într-un volum în care adăuga nuvela *Slujnicarii).* Sînt deseori prolixe aceste descrieri de călătorie, se pierd în prea multe amănunte prozaice, inutile — unele ca înşirări de „Baedeker" — dar nu sînt lipsite de vioiciunea prezentărilor, arată însuşiri de bun observator şi ne dezvăluie un suflet vibrînd, fie de ce-1 făcea să se entuziasmeze, fie de ce-i da repulsiuni, pe care căuta uneori să le atenueze cu strecurări de umor. Cînd de îa Bucureşti lua un omnibuz spre Giurgiu, umorul lui găsia prilej să descrie astfel acest mijloc de transport :

„Omnibus este un termin latin, care în limba română va să zică «pentru toţi» şi cînd acest termin se vede scris pe fruntea unei căruţe de călătorie se înţelege curat că trăsura aceea este destinată pentru toţi sau toată lumea. Ar fi însă de mare necesitate ca acest «pentru toţi» să fie redus la un număr de persoane mai compatibil cu dimensiunea căruţei, căci altfel nu ar fi cu putinţă să încapă toată lumea într-o trăsură menită a purta un număr mărginit de persoane. Numai bastimentul patriarhului Noe avu privilegiul de a fi pentru toţi şi numai lui i s-ar fi cuvenit, după drept cuvînt, numele de omnibus."

Ajuns în streinătate, curiozitatea lui alerga spre tot ce ţinea de mult să cunoască şi-1 vedem controlîndu-şi mereu impresiile,

căutînd să judece oamenii şi lucrurile nu după unele aparenţe. Cînd, de pildă, vorbeşte despre germani caracterizările sale nu pornesc din observaţiuni superficiale *(Excursiuni,* 281 ; cf. 23C urm.) şi cît îl urmăria mereu, în călătoria lui, preocuparea de a compara ce-i era dat să vadă în alte ţări cu ceea ce-1 întrista de la noi ne arată reflexia pe care o făcea străbătînd o şosea din Bavaria : „era tocmai timpul secerişului şi simţiam o mare plăcere a privi pe ţăranii bavarezi cum lucrau cu cantilena şi rîsul pe buze, iar nu ca pe la noi sub biciul dorobanţilor" *(ibid.,* 299). Insistenţele pornite din comparaţii le vedem cu deosebire atunci cînd dînsul sublinia cum era înţeleasă muzica în Germania ori Italia şi cît de rămaşi în urmă eram în ce priveşte această artă. îl regăsim astfel în descrierile lui de călătorie cum l-am văzut scriind cronica muzicală la *Naţionalul* şi tot din aceste descrieri putem cunoaşte mai bine părerile lui asupra muzicei.

Preferinţele sale mergeau spre muzica italiană cu „suavele ei melodii", întrecînd pe cea germană, căreia-i recunoştea abilităţi de compoziţie, multă măiestrie în tehnică, dar o găsia mai puţin în stare să mişte sufletele :

„Ca discipoli ai iluştrilor italieni, germanii ştiură a răpi de la dînşii toate secretele materiale ale artei, nu putură cu toate acestea să ducă cu dînşii în Germania scînteia divină a geniului italian...

De aici vine că aceşti locuitori ai nordului, în arta muzicală, ca în toate celelalte, înlocuiesc geniul şi coloritul natural prin o mulţime de forme şi invenţiuni materiale foarte fine în adevăr, dar lipsite de expresiunea aceea care mişcă sufletul şi face să bată inima" *(Excursiuni,* 275—276).

Comparaţia căuta să o întărească punînd faţă în faţă cîteva nume de compozitori :

„Am ascultat cu atenţiune operele clasice ale lui Gluck, Sebastian Bach, Mozart, Beethoven, Mendelsohn şi Meyerbeer şi am admirat foarte mult arta ce am găsit într-însele şi pacienta colosală a maeştrilor germani de a inventa mulţimea aceea de armonii de care sînt pline, dar nu am simţit acea dulce melancolie şi emoţiunea ce gustă cineva cînd aude o melodie de Rossini, Bellini sau Donizetti" *(ibid.,* 276).

Cum se găsia în Germania cînd compoziţiile lui Wagner se afirmau ca o revoluţie în muzică, îl vedem stăruind să arate ce credea despre ele, şi e interesant să cunoaştem părerile lui, fiind cel dintîi la noi care a vorbit despre genialul compozitor. Impresiile sale de la o reprezentaţie le însemna astfel :

„Am ascultat în teatrul de la Mtinchen opera *Lohengrin* ce trece de cap de operă al muzicei de felul acesta [Zukunftsmusik]. Am pus cea mai mare atenţiune ca să nu pierz nici o notă, cu toate acestea nu am putut afla într-însa nici o nuanţă care să-mi excite cel puţin curiozitatea. Totul în acea operă era confuziune : melodia, care este baza principală a muzicei, lipsia cu totul ; armonia cea naturală, ce satisface urechea şi inima, era înlocuită prin nişte transiţiuni şi acorduri repetate la părţile acute, medii şi grave prin care Richard Wagner pretinde a descrie lumina focului şi a fulgerului, a reprezenta distincţiunea colorilor şi a devină viitorul.

E de mirare cum a putut să ajungă la o aşa de mare excentricitate şi materialism un compozitor ca Wagner, carele pe lîngă talentul muzical uneşte şi pe al poeziei dramatice" *(ibid.,* 279).

Ca o atenuare la felul cum judeca opera lui Wagner, la sfîrşit adăuga :

„...cu toate acestea cată să mărturisim că, excluzînd de la acest maestru calea cea greşită prin care voieşte să reformeze muzica, îi rămîn încă multe merite şi credem că arta muzicală şi diamatică va profita mult din scrierile lui".

Atitudinea lui ostilă faţă de inovaţiile artei wagneriene nu are de ce să ne surprindă cînd şi alţii, pe la 1850—1860 — întrecîncîu-1 în cultura muzicală — erau departe de a înţelege ce cuprindeau ele şi ce repercusiune aveau să aibă. E cu atît mai explicabilă această atitudine cu cît dînsul plecase spre Germania cu ideea preconcepută că singură muzica italiană putea realiza capodopere.

După întoarcerea în ţară, îl întîlnim ca funcţionar Ia Arhivele Statului, post pe care puţin timp putu să-1 ocupe, încetînd din vieaţă la 1865.

Ca scriitor, Filimon nu ne va opri aici cînd ne-a dat, ca intercalări la jurnalul său de călătorie, cîteva nuvele exotice, în gen romantic, scrise se vede în fuga unor impresii, unor evocări la întîmplare, nici cînd a căutat să înfăţişeze în *Nenorocirile unui slujnicar* vieaţa de paraziţi vulgari a unor tineri cutreierînd mahalalele Bucureştilor sau ducîndu-şi prin cafenele ifosele, crezînd că pot ascunde golul şi turpitudinile existenţei lor. Trec pe sub ochii noştri acolo şi alte apariţiuni ale orientalismului nostru, destul de viu prezentate şi cu stigmatizări ale ironiei sau repulsiunilor, cum Filimon obişnuia să le exprime, dar în totul nuvela rămîne departe de adevărata literatură.

Cu totul altfel îl putem cunoaşte din romanul *Ciocoii vechi şi noi,* deşi ne aduce întrucîtva aminte de nuvela de care vorbiam, ca intenţie de a fixa anumite aspecte ale vieţei de la noi, cu treceri în uitare ori rămînînd aproape aceeaşi sub schimbări de aparenţe. Fără să-i fi luat mult timp ca redactare — din prefaţă aflăm că a fost scris în şase luni — romanul pe care 1-a tipărit în volum la 1863 — după ce putuse fi cetit în *Revista română* a lui Odobescu — arată mai puţine stîngăcii de compoziţie şi preocuparea de a da relief literar unui subiect care, altfel, s-ar fi redus la o prozaică înşirare de întîmplărî, la o săracă povestire. Cînd 1-a scris se vede că se emancipase şi de unele convenţiuni romantice pe care nu se gîndise să le evite în ce dăduse mai înainte ; urme de romantism găsim, e adevărat, şi de data aceasta, dar ele apar atenuate, nu alterează prea mult coloritul de realism care dă acestei scrieri valoarea de apariţiune unică, pe la 1860, în literatura noastră.

în ton satiric Filimon prezintă de la început romanul său, cînd spune că intenţia lui era întîi să înfăţişeze pe cei din protipendadă, din tagma bisericească, din negustorime, ori ţărănime, dar a renunţat în urmă, fie pentru că nu găsise printre aceştia „oamenii ce căuta", fie pentru că nu voia să risce „vreo zece ani de ocnă". S-a oprit atunci la aceia pe care-i uitase că i-ar da alegerea cea mai potrivită şi lor le închina astfel ironicul dar :

„Vouă... străluciţi luceferi ai viţiilor, care aţi mîncat starea stăpînilor voştri şi v-aţi ridicat pe ruinele acelora ce nu v-au lăsat să muriţi în mizerie ; vouă, care sînteţi putrejunea şi mucegaiul ce sapă din temelii şi răstoarnă împărăţiile şi domniile ; vouă, care aţi furat cu sfanţul din funcţiunile cele mici şi cu miile de galbeni din cele mari, iar acum, cînd v-aţi cumpărat moşii şi palate, stropiţi cu noroi pe făcătorii voştri de bine ; vouă şi numai vouă dedic această slabă şi neînsemnată scriere. Cetiţi-o cu băgare de samă, domnii mei, şi oricîte hoţii îmi vor fi scăpat din vedere, însemnaţi-le pe un catastih şi mi le trimiteţi, ca să le adaug la a doua ediţiune."

Cunoscîndu-i bine pe unii dintre aceştia ori imaginîndu-i, îi aşeza în epoca dintre 1814—1830, pe vremea lui Caragea şi Tudor Vladimirescu, cum pe alţii plănuise să-i descrie în a doua parte a romanului — aceştia aveau să fie „ciocoii noi" — dar povestirea s-a oprit la cît a tipărit în 1863.

De la primele rînduri sînt viu înfăţişate două din personajele principale în contrastul dintre cei care pornesc, umili, să-şi caute norocul şi cei ajunşi la măriri de unde privesc cu îngîmfare.

într-o zi — astfel începe povestirea — un tînăr, Dinu Păturică, urca, smerit, scara casei postelnicului Andronache Tuzluc, aducînd o scrisoare de la tatăl său, care fusese vătaf la curtea postelnicului, grec venit din Constantinopol în suita lui Caragea şi aiuns, prin linguşiri, în locuri înalte. Scrisoarea ruga „panevghenia" să ia sub ocrotire pe băiat, să-i dea vreo slujbă, pentru ca „să poată ieşi şi el, mîne, poimîne, la obraze". Rugămintea nu întimpină refuzul postelnicului, aşa că Dinu Păturică rămînea la curtea acestuia, unde i se spuse că o să fie ciubucciu. Supus, gudurător, ajunse să cîştîge toată încrederea protectorului său şi în curînd avea să o folosească tot mai mult în planurile lui de ajungere cit mai departe. Pe Andronache Tuzluc îl obseda de mult gîndul de a se înrudi cu o familie din vechea boierime, pentru ca să-si împlinească astfel ambiţiile de parvenit ţinînd să nu i se suspecteze nobleţea. îi trecuse prin minte să ceară în căsătorie pe fiica banului C..., frumoasa şi romantic visătoarea Marîa, dar înţelese că stăruia în zadar. Pornit spre vieaţa de desfrîu, se lăsă tot mai mult ademenit de ea, pînă ce într-o zi căzu în mrejele unei coborîtoare, ca şi el, din pribegii scăpătaţi ai Fanarului. Era fiica lui Mihale Ciohodarul, seducătoarea Kera Duduca, pentru care mulţi îşi risipise suspinele, chiar înflăcăraţi alcătuitori de „acrostihide", şi care acum, ca să uite decepţii la care o dusese o ispită, „domneasca privire" a beizadelei, nu întîmpină cu indiferenţă insistenţele sentimentale ale postelnicului, întîlnindu-se cu o dărnicie care răspundea la toate capriciile ei de lux. Bănuieli începură însă să-1 nelinişteaască de la o vreme, şoapte îi spuneau că numai credincioasă nu-i era Kera Duduca şi cînd într-o zi află că rivalul, un calemgiu de la visterie despre care i se vorbise, nu era o închipuire, se hotărî să pună sub preveghere pe aceea care-1 trăda. Nu-1 putea ajuta nimeni mai bine decît Dinu Păturică. Spunîndu-i că Duduca ar avea nevoie de un servitor, îl trimite cu o scrisoare la ea, punîndu-i în vedere că va trebui să observe tot ce se petrece în casa ei şi să vie să-i raporteze. în rolul pe care i-1 da postelnicul acum, Dinu Păturică găsia un nou prilej de a cîştiga încrederea şi ca „sfetnic de taină", cum îşi zicea, se vedea ajuns şi mai departe în gîndurile lui de parvenire. A doua zi dînsul era la casa Duducăi şi cînd ea ceti ce-i scria postelnicul înţelese cam pentru ce venia trimisul acestuia, dar, pricepută în toate prefăcătoriile, nu lăsă să se vadă că prinsese firul urzelei ; scena cînd amîndoi îşi schimbară priviri viclene vine să ne dea o prima impresie de arta cu care Filimon ştia să reliefeze psihologia personajelor sale :

„Ea ceti scrisoarea pînă la un loc, fără să lase a se zări pe figura-i vreun semn de surpriză bună sau rea, dar cînd ajunse la partea aceea prin care postelnicul îi recomanda pe acel nou Argus, înveşmîntat cu anteriu şi giubea, ea îşi aruncă fără voie ochii asupra ciocoiului şi, întocmai ca vulpea ce vede şi simte cursa întinsă, zîmbi cu amărăciune şi îşi continuă lectura pînă la sfîrşit. După aceea sărută scrisoarea şi, băgînd-o în sîn, se puse a examina cu mai multă atenţiune figura lui Dinu Păturică, care, deşi în acele momente de prefecătorie exprima un fel de nevinovăţie amestecată cu stupiditate, dar tot lăsa a se străvedea îndestule viţii, dintre care cele mai principale erau răutatea şi laşitatea...

Trecură cîteva momente în care aceşti doi actori se priviau unul pe altul fără să pronunţe o vorbă măcar. Această tăcere scrutătoare semăna foarte mult cu liniştea aparentă a două fiare ce stau de se observă cu o prefăcută nepăsare, mai înainte de a sări cu asalt una asupra alteia" (65—66).

_ Urmează un lung dialog, dar redînd şi el, în bine alese întîlniri de cuvinte, toată perfidia gîndurilor celor doi pe care-i pusese faţă în faţă şi încrederea şi bănuielile lui Andronache Tuzluc.

Cum îl trădase pe postelnic cu calemgiul, căzut mai pe urmă în dizgraţie, în curînd capricioasa şi şireata greacă avea să-1 trădeze chiar cu acela pe care dînsul îl crezuse că va fi „un Argus" pe lîngă ea. Dinu Păturică se putea lăuda acum că „a învăţat pe dinafară alfabetul norocului", iar Kera Duduca izbutise să găsească un complice la calculele ei de a pune mîna pe averea postelnicului^.. Tactica fu bine pusă la cale în înţelegerile lor ; dînsul trebuia să profite cît mai mult de încrederea protectorului său şi de aceea ea intervine pe lîngă acesta să-1 facă pe Dinu vătaf de curte — mai pe urmă avea să ajungă şi mai sus, sulger, pitar ; de altă parte, averea boierului de exploatat trebuia adusă în stăpînirea lor, întîi cu socoteli bine ticluite, pe urmă cu hapca ; într-o zi cînd steteau amîndoi de vorbă, hotărîră cum să înceapă tactica lor de spoliere şi dialogul urmă astfel între ei — în cuvinte, iarăşi, cum Filimon ştia să le potrivească bine la situaţii :

„—• Tu-1 vei încărca la socoteli.

•— Tu-i vei cere şaluri şi mătăsării.

•—• Tu-i vei specula moşiile.

— Tu-i vei cere diamanticale.

— Şi, unind jafurile la un loc, ne vom cumpăra moşii şi ţigani."

Complicitatea nu se putea opri aci ; mai trebuia cineva care să o înlesnească şi acesta fu uşor găsit, un bogasier şi cămătar, Costea Chiorul, căruia ei îi destăinuiră că-i aştepta împreună o-

bună pradă. Pe cînd Dinu Păturică se îmbogăţia_, averea postelnicului scădea mereu şi într-o zi nu mai văzu nimic din ea, vînzîndu-i-se la mezat ultimele moşii, care ajungeau în stăpînirea chiar a lui Dinu Păturică, înţeles cu Costea Chiorul cum să pună mîna pe ele. îi mai rămînea lui Andronache Tuzluc^doar speranţa că va putea fi ajutat de Caragea, dar cînd află că acesta nu mai era domn, fugise peste Dunăre, nu mai vedea nici o jpunte de scăpare. Credea totuşi că măcar Kera Duduca nu-1 părăsise, dar cînd se îndreptă spre casa ei i se spuse că tocmai în ziua^ aceea ea se cununa cu Dinu Păturică, la biserica Lucaci. Ţinînd să se răzbune, se duse acolo şi ajunse cînd se cînta „Isaia dănţuieşte" ; se repezi asupra lor şi nunta schimbîndu-se în încăierare,^ el^ căzu răpus, cu minţile pierdute. Povestirea se vede bine cum către sfîrşit alunecă spre melodramă.

E şi bruscată — un şir de întîmplări e îngrămădit pe cîteva pagini. Asistăm la scena cînd Păturică, cu înfumurarea şi neomenia ciocoiului, nu vrea să recunoască pe tatăl său, pe bătrînul venit de la ţară ce i se părea că-i face ruşine să-1 primească. Stăruinţa ciocoiului de a străbate tot mai sus ni-1 arată reînnoind linguşirile la curtea lui Alexandru Şuţu, ca să ajungă stolnic şi ispravnic. După ce simulase că ar fi de partea lui Tudor Vladimirescu, se insinua pe lîngă Alexandru Ipsilante, oferindu-şi serviciile de trădător, şi e înfăţişat chiar ca luînd parte la omorîrea lui Tudor. în curînd însă avea să-şi ispăşească păcatele : noul domn, Grigore Ghica, aflînd toate nelegiuirile făptuite de el, dete poruncă să fie ridicat de unde petrecea, la Bucov, şi să fie dus la ocnă, unde află peste cîtva timp că nici Kera Duduca nu mai voia să ştie de el : fugise cu un turc peste Dunăre. Tot mai mult în notă melodramatică, istorisirea ne spune cum într-o zi, pe cînd falitul fraudulos Costea Chiorul era ţintuit dinaintea prăvăliei lui, pe aceeaşi uliţă s-au văzut trecînd două cosciuge : erau duşi la groapă Andronache Tuzluc, care după ce înnebunise îşi mai tîrîse cîtva timp zilele, şi Dinu Păturică, pe care mila domnească, cum o ceruse, nu se înduplecase să-1 scoată din ocnă. Printr-un contrast, intenţionat, încheierea romanuluî e dusă spre o privelişte de sărbătoare : cununia, la biserica Mihai-Vodă, a fiicei banului C..., ca Gheorghe, fostul vătaf al postelnicului, ale cărui însuşiri alese cîştigase încrederea bătrînului boier şi pe care domnul, Grigore Ghica, îl cinstia acum cu caftanul de mare spătar şi-1 făcea caimacam al Craiovei.

Treceri silite de la un episod la altul şi arătînd, în partea din urmă a romanului, redactarea grăbită, dar dintre ele răsare

cîteodată stăruința de stilizare liniştită şi de poetizare a impresiilor — aşa în descrierea :

„Era pe la opt ore ale dimineţei ; soarele sta înfipt cu mîndrie pe bolta cea albastră a cerului şi arunca de acolo dulcea sa lumină asupra munţilor plini de zăpadă şi a cîmpiilor înverzite, iar razele lui străbătînd prin norii de aburi, compuşi din roua nopţei, formau o mulţime de curcubeie tricolore ce încîntau privirea.

Cinteza şi pietroşelul făceau să răsune colnicele prin vocea lor ascuţită, dar plină de dulceaţă ; ciocîrliile se înălţau în aer întocmai ca nişte mici bombe, apoi se opriau în loc şi, batînd din aripi, umpleau aerul de melodioasele lor cîntări. Prepeliţele, aceste inocente şi fricoase pasări ce se nasc şi mor în iarba livezilor şi în frunzele cele dese ale dumbrăvilor, prin vocea lor monotonă, dar ritmică, păreau că servă de regulator al cadenţelor acestui concert divin" (329).

întîlnim, e adevărat, prea multe neologisme, cu o nota disonantă, ca şi în altă descriere :

„Era una din acele nopţi de vară în care natura întreagă îşi deschide comorile uimitoarelor sale frumuseţi, spre a ne da o idee perfectă de sublimitatea eî ; bolta cerului era de un albastru încântător ; stelele, presărate pe spaţiul ei nemărginit de astă dată, erau pline de o lumină magică ; luna, a cărei palidă şi dulce faţă umple de dor şi de ardoare inimile simţitoare, sta aninată printre turlele Mitropoliei" (72)

dar să nu uităm că şi alţi scriitori de pe la 1860 au abuzat de neologisme — contagiune literară pe care nici azi mulţi «ta o ştiu evita.

Fara să arate totdeauna mai multă grije în stilizare, proza lui Filimon se desfăşoară în linii cărora nu le lipseşte vigoarea, are bogăţia ei de expresii cu un colorit deosebit şi ne captivează prin ritmul vioi care o străbate. Am fi ţinut, desigur, samă de aceste însuşiri şi dacă ele ar fi fost derivate spre alte preocupări literare : le preţuim şi mai mult cînd ele se întîlnesc cu gîndul pe care I-a avut Filimon — gîndul îndrăzneţ pe vremea lui — de a ne da o operă într-un gen cu totul nou în literatura noastră şi care nu a rămas o palidă încercare : trăiesc în ea privelişti ale vieţei cum îşi urma drumul la noi pînă nu aşa demult şi vedem perindîndu-se chipuri cînd luminoase, cînd cu întunecarea tuturor păcatelor — redate toate cu agerime de observaţie şi remarcabile aptitudini de evocare.

POEZIA ÎN ASCENSIUNE DE MODERNIZARE

OPERA LUI GR. ALEXANDRESCU

Spre ce orientări se îndreaptă poezia noastră după Cîrlova s-a putut vedea din caracterizarea generală a literaturei de pe la 1830—1840 *(Curentul larg de afirmare a literaturei nouă* şi /1/fc *îndrumări ale literaturei în epoca de la 1840) ;* dacă în scrierile luî Heliade Rădulescu şi chiar ale lui C. Negruzzi — cît pot fi luaţi în samă pentru poezie — am întîlnit unele intenţii de apropiere de asemenea orientări, ele înseamnă prea puţin, rămîn în umbra depărtărilor — nu de timp, ci de însuşiri cum sînt hărăzite fiecăruia — faţă de ce aduce, ca bogăţie de fremătare sufletească şi amploare a realizărilor, opera lui Gr. Alexandrescu.

Puţine ştiri avem despre anii dîntîi ai vieţei lui, acelea pe care le găsim în amintirile lui I. Ghica *(Scrisori către V. Alecsandri,* 651 ; v. şi ediţia din 1893 a scrierilor poetului) ; chiar pentru anii de mai tîrziu însemnările lui Ghica nu ne spun prea mult şi numai prin ziare putem culege cîte o informaţie care să ne ajute la reconstituirea biografiei lui. S-a născut, ca şi Cîrlova, la Tîrgovişte — coincidenţă ce va avea răsunet în cele dintîi versuri pe care Îe-a scris. Data naşterei ar fi 1812, ne spune Ghica, dar, cum vom vedea mai departe, sînt motive să fie pusă la îndoială. Şi-a petrecut anii copilăriei, împreună cu Cîrlova şi Costache Bălăcescu, învăţînd să scrie româneşte şi greceşte, putem presupune, nu numai „pe apucate", cum spune tot Ghica în amintirile sale, ci şi prin grija pe care va fi avut-o tatăl său, vistierul Mihai, de a nu-l lăsa fără bună învăţătură. Rămînînd orfan, a părăsit ora-

şui în care copilărise şi venind la Bucureşti a început să urmeze, la 1831, cursurile şcoaiei de limba franceză, pe care o deschisese Vaillant. Acolo l-a văzut întîia oară Ghica pe tînărul care sta în banca din iund, „înfăşurat într-un surtuc cafeniu, oacheş, foarte oacheş, părul negru, sprîncenele groase îmbinate, ochii căprii şi scînteietori, mustaţa îi mijia pe buză". într-o zi, cînd Vaillant aştepta să i se recite epistola lui Boileau cătră Moliere şi nici unul din cei mai vechi în clasă nu-l mulţumise, privirile lui se opriră la şcolarul venit de curînd, ca să-1 îndemne să spună versurile pe care ceilalţi nu le putuse descurca şi toţi făcură ochii mari cînd il auziră redînd cu dicţiune corectă, cu eleganţă chiar, alexandrinii lui Boileau. Cînd după ora de franceză el se îndrepta spre casă, Ion Ghica, impresionat de felul cum se înfăţişase noul său coleg, se apropie de el şi, intrînd în vorbă, pe cînd făceau drumul împreună, înţelese că se gasia lîngă un poet. Tînărul Alexandrescu îi recită scene întregi din *Andromaque* şi *Phedre* ale lui Racine şi, silit să învingă modestia, la întrebările lui Ghica dacă nu scrisese poezii, începu să-i spună cîteva versuri din *Adio la Tîrgovişte.* Astfel se legă prietenia între ei şi amîndoi au ţinut ca ea să nu se dezmintă niciodată.

Tînărul poet sta atunci la un unchi al său, părintele Ieremia, şi după ce se împrieteni cu Ghica fu bine primit în casa tatălui acestuia ; acolo avu prilejul să cunoască pe Iancu Văcărescu şi să primească încurajările acestuia pentru cariera lui literară ; bătrînul poet nu-şi stăpînia mirarea să audă pe acest tînăr recitind cu uşurinţă versuri nu numai din Boileau, dar şi din Sofocle ori Anacreon şi într-o zi ţinu să-i spuie că va fi „un poet mare".

Cum la întîlnirile din casa familiei Ghica lua parte şi Heliade Rădulescu, sentimentele protectoare — mai mult din vanitate — ale acestuia se îndreptară spre cel care-i apărea ca un viitor scriitor de samă şi-i oferi ospitalitatea. Mai tîrziu ştim cum această ospitalitate se schimbă în vrajbă cu triste izbucniri care duseră pînă la acea poezie, *Ingratul,* pe care am amintit-o (v. voi. I, ed. I-îi, p. 193), cînd arătam spre ce coborîri şi în literatură aluneca Heliade, cu firea lui pătimaşe.

Cît a stat în casa lui Heliade a urmat cursurile acestuia la Sf. Sava — cum reiese din versurile prin care e apostrofat în *Ingratul* — deşi amintirile lui Ghica ne spun ca ar fi fost înscris numai la şcoala lui Vaillant. După ce s-a mutat la maiorul Cîmpineanu, unde se adunau toţi care aderase la întemeierea Societăţei Filarmonice, făcu acolo cunoştinţa şi mai multor ofiţeri pe care îi vedea cetind *Campaniile lui Napoleon* ori *Memoriile lui Frederic cel Mare.* La sugestiunile acestora, se gîndi să îmbrăţişeze

cariera militară şi, după recomandaţia pe care o căpătase, iu primit ca „iuncăr", ataşat la „drujstvă". Deoarece caligrafia lui nu se potrîvia cu recomandaţia de „bun scriitor", şeful său îşi arătă într-o zi nemulţumirea şi-i făcu cunoscut că avea să meargă la Focşani, unde trebuia să fie controlor de paspoarte şi... de treceri ale turmelor de oi de pe un mal pe celălalt al Milcovului. Proza acestei slujbe îl hotărî să-şi dea demisia (în 1837) şi se întoarse atunci la Bucureşti. Cum bunul său prieten, în timpul acesta, plecase, pentru studii, la Paris, bătrînul Ghica îi spuse poetului pribeag că va putea sta la dînsul, aşa că gestul acesta generos îl scutia pentru mai multă vreme de griji ale vieţei şi-i da răgazuri pentru planurile sale literare.

Prin legăturile lui cu aceia care erau vegheaţi că pregătesc mişcări revoluţionare, în timpul domniei lui Al. Ghica, fu şi dînsul arestat la spătărie şi acolo îl găsi Ion Ghica, la întoarcerea din streinătate. Stătu închis trei luni, după ce stăruinţele lui Ion Ghica reuşiră să convingă pe suspectatori că prietenul său nu era dintre cei care conspirau. Se întorcea astfel iarăşi în casa lui Tache Ghica şi petrecu acolo pînă la 1844.

Despărţiţi pentru cîtva timp — Ion Ghica plecase la Iaşi, unde fusese numit profesor — cei doi prieteni se regăsesc la Bucureşti, în vara anului 1842, pentru ca să pornească într-o călătorie peste Olt, să viziteze mănăstirile de acolo ; din această călătorie, pe care o făcuse ca „privitor al naturei sălbatice şi admirator al eroilor", Alexandrescu aducea însemnări pe care le-a publicat într-un „memorial" şi ştim cît îi datoresc ei înălţările de inspiraţie din cîteva poezii.

O funcţie modestă, de şef la „masa jălbilor", îl vedem ocupînd-o în 1842 şi cum noul domn, Gh. Bibescu, îi arăta multă bunăvoinţă, o înaintare îl aducea, la 1845, ca şef a secţiei I la Secretariatul de stat. La 1848 era paharnic. Fără să fie printre cei din fruntea mişcărei revoluţionare, convingerile lui nu l-au ţinut departe de ea. îl întîlnim tot aşa, mai tîrziu, alături de aceia care au luptat pentru Unire. La 1859 prietenii săi îl îndemnau să primească Ministerul Finanţelor, dar într-o scrisoare către Ion Ghica arăta pentru ce lăsa altcuiva această însărcinare. Se mulţumia să fie director la departamentul cultelor, unde, pentru foarte scurt timp, fu şi ministru interimar.

La 1860 fu numit în comisia centrală de la Focşani, dar pe cînd se găsia acolo fu lovit de boala care avea să nu-i mai lase zile senine, chinuindu-1 pînă la sfîrşitul vieţei (moare la 25 nov. 1885). în înştiinţarea de înmormîntare, cum se poate vedea din *Românul, 27* nov. 1885, se spune că era în vîrstă de

75 de ani ; s-ar fi născut deci la 1810, nu la 1812, cum ne spun, am văzut, amintirile — probabil neexacte aici — ale lui Ion Ghica.

începînd să scrie foarte de timpuriu, Alexandrescu, nu atîta din vanitate tinerească, ci mai mult, putem crede, încurajat de Iancu Văcarescu, se gîndi, cînd avea numai vreo douăzeci de ani, că o alegere din versurile lui putea să nu aştepte prea mult ca să fie tipărită, şi publică la 1832 *Eliezer şi Neftali,* cu un titlu care indica numai traducerea unui poem al lui Florian, pentru că mai departe această primă afirmare literară aducea cîteva poezii originale, elegii *(Miezul nopţei, Prieteşugul, Adio, întristarea)* şi fabule, cum şi alte traduceri, din Lord Byron şi Lamartine. La 1838 tipări o culegere nouă *(Poezii ale d. Gr. Alecsandrescu),* de elegii şi fabule, alături de care două epistole. în ediţia de la 1842 *(Poezii a lui Gr. Alecsandrescu),* pe lîngă poeziile de mai înainte, publică mai multe compuneri nouă, unele înşirate printre „meditaţii", altele epigrame. Ediţia aceasta, deşi îi zicea „completă", fu urmată de alta la 1847 *(Suvenire chi impresii, epistole şi fabule, de Grigorie Alesandrescul),* îmbogăţită cu mai multe poezii, cîteva care afirmau maturitatea talentului său. Ultima ediţie, cît a trăit dînsul, e aceea din 1 863 *(Meditaţii, elegii, epistole, satire şi fabule de Gr. M. Alexandrescu),* cuprinzând şi ea cîteva poezii noua, dar de inspiraţie scăzută, chiar foarte plate. După aceasta s-a reprodus ediţia din 1893 (Gr. Alexandrescu, *Scrieri în versuri şi prosă),* tipărită din îndemnul lui I. Ghica ; sînt date în ea şi unele poezii suprimate în ediţia de la 1863, dar tipărite la 1832 şi 1842, precum şi altele, fără însemnătate, după manuscrisul poetului, dăruit Academiei de I. Ghîca. Ediţia aceasta nu a fost totuşi întocmită cum s-ar fi cuvenit (v. studiul de bogate informaţii al lui G. Bogdan-Duică, din *Convorbiri literare,* XXXIV, 746, 835) ; textul nu e totdeauna exact redat şi lipseşte din ea tot ce a publicat Alexandrescu — printre altele, articolul său din *Steaua Dunărei,* 1856, p. 151, ca răspuns la broşura lui N. Istratî contra Unirei, *Chestia zilei.*

Am insistat asupra anilor în care s-au înşirat ediţiile operei lui Alexandrescu, pentru ca să se vadă cum ea, oricît de redusă, a trecut prin laborioase prezentări — fie din intenţia eliminărei de la o tipărire la alta a unor poezii, fie din evoluţia mai lentă de la un timp a inspiraţiei — cum şi ca să reiasă constatarea, ca pentru alţi scriitori ai noştri, că nu avem încă o ediţie definitivă a scrierilor lui ; în lipsa ei, citatele care urmează sînt date după ediţia din 1863.

Primele versuri ale lui Alexandrescu ne arată ca erau scrise sub înrîurirea lui Gîrlova, Iancu Văcarescu şi, dintre romanticii

streini, Lamartine şi Lord Byron. Dincolo de reminiscenţe din poeziile acestora recunoaştem însă sensibilitatea poetului care se vesteşte cu o notă personală şi puternică. Ele aduc efuziuni de lirism turmentat, sînt confesiuni ale unui suflet în luptă cu obsesiuni chinuitoare, cunoscînd de timpuriu îndurerarea, deznădejdile. Cînd părăsia oraşul în care copilărise, după ce mai arunca o privire peste locurile care, ca şi lui Cîrlova, îi amintiau „gloria străbună" şi-! făceau să se gîndească, prin contrast, la nevolnicii ale celor din vremea lui, pentru ca să alunge impresii întristătoare îşi îndrepta paşii spre înălţimi unde să-şi simtă sufletul înviorat de „zimbirea aurorei", dar şi acolo ghxluri întunecate îl urraărîau, se vedea strein pe lume după ce pierduse pe cei mai scumpi al «ai :

Acuma pretutindeni întorc a mea vedere.
Dar ochii-mi mulţumire deloc nu întîlnese,
Căci nimenea nu simte cumplita mea durere
Şi oamenii pe mine trecînd mă ocolesc...

Vâzînd că pentru mine s-au dus zilele line,
Fui mina pc-a mea frunte şi caut un mormînt...

Aşa, fără-ndoială. amara mea vieaţă
De-acum e pentru mine nisip nerodiior
Ce vara îl usucă şi iarna îl Îngheaţă
Şi nici o floare n-af!ă sărmanul călător.

L'n ecou al aceleiaşi stări sufleteşti sînt versurile din *Miezul nopţei* ; motivul iniţial e acelaşi ca în *Adio la Tîrgovişte* — „ruinele cu mîndre suvenire" — şi asemănarea merge pînă la repetarea, cu mici schimbări, a două strofe, dar de data aceasta tristeţea, pustiul vieţei care-1 neliniştia mereu sînt exprimate în cîteva imagini puternic evocative şi amintirile se înşiră în conturări mai puţin vagi :

Cînd tot doarme-n natură, cînd tot e liniştire,
Cind nu mai e mişcare în lumea celor vii,
Deşteaptă, priveghează a mea tristă gîndire,
Precum o piramidă se nalţă în pustii.

Ai mei ochi se preumblă pe dealuri, pe cîmpie,
Al meu suflet se nalţă pe aripi de-un foc sfînt,
In zboru-i se ridică la poarta de vecie,
Căci nici o legătură nu are pe pămînt...

De cînd pierdui părinţii-mi trei ierni întregi trecură.
Trei ierni, căci după ierni vieaţa-mi socotesc.

Ultimele versuri sînt un zbor al gîndurilor spre ceea ce poetul spune ca-i va da înțelesul vieţei :

Puţină vreme încă şi glasu-mi se va stinge.
Şi inima de-a bate în pieptu-mi va-nceta.
Atunci, fără-ndoială, eu soarta voi învinge
Şi a vieţei taină în moarte voi afla.

în ritm, în accentele de melopee tristă, recunoaştem aici uşor înrîurirea lui Lamartine — ne vin, de la sine, în minte versuri din *Uisolement :*

Souvent sur la montagne, ă l'ombre du vieux ehene,
Au coucher du soleil, tristement je m'assieds ;
Je promene au hasard mcs regards sur la plaine.
Dont le tableau changeant se deroule ă mes pieds...

Je contemple la terrc ainsi qu'une âme errante...

Ii n'est rien de commun entre la terre et moi.

Şi alteori vedem urmele înrîurirei romanticului traneez — întîlnim reminiscenţe, cum nu puteau lipsi, şi din *Le lac,* chiar din poezii mai mărunte (ca *Automne* şi *Les preludes ;* de ele nu sînt streine *întoarcerea).*

Şi mai direct decît în *Miezul nopţei* — după numele poeziei, *întristarea* — e exprimată deznădăjduirea în versurile de cadenţe contrastînd cu cele dinainte :

Ca fenix tar' de moarte
Se naşte-a mea durere...

Fantomă plîngătoare.
Ku trec această lume
Ca frunza plutitoare
Ce saltă pînă moare.
Pe ţărm fără de nume.

Din şirul primelor poezii cu priviri dezolate asupra vieţei răsare însă aceea de înseninare în care Alexandrescu cînta — după ce cunoscuse pe Ion Ghica — binefacerile prieteniei. O întitula chiar *Prieteşugul* şi repetînd reflecţii melancolice, ca „toate la

durere supuse aici sînt", spunea mai departe că „un duh de mîngîiere" se arătase şi pentru el cînd putuse întîlni un suflet care să-1 înţeleagă ; slăvia astfel sentimentul care singur „e nesupus morţei" şi-1 făcea să privească vieaţa mai încrezător :

Acum prin el nădejdea în mine, văd, răsare.

Cînd vorbia astfel despre prietenie ţinea să adauge ca ea înseamnă mai mult decît tresăririle inimei la priviri ce vrăjesc :

Amorul este dulce, dar el nc lasă. piere ;
Pe aripile vremei plăcerile lui zbor.

Şi ce rămîne-n suflet după a lui lipsire ?
Aceea ce rămîne din ziua ce-am pierdut...

Renunţare sentimentală care ne lasă să înţelegem de ce Alexandrescu în cele dintîi poezii nu a cîntat iubirea. însă... *volventibus annis...* ispitele care nu ademenise mai înainte inspiraţia lui veniră să-i spună că nu avea de ce sa le dispreţuiască.

Poeziile de mai tîrziu — din ediţia de la 1838 — ni-1 arată, vom vedea, sub această nouă înfăţişare. Nota melancolică se prelungeşte însă şi de data aceasta, mai ales în acea *Meditaţie* care ne dă prilejul să vedem cum lirismul său filozofic culminează spre o tot mai întunecată viziune. După o descriere cu „al toamnei dulce soare" — tablourile din natură apar mereu la începutul poeziilor lui Alexandrescu, sînt ca un preambul la confesiunile sale lirice — urmează o strofă exclamativă asupra nestatorniciei care trece mereu sub ochii noştri, ne face să simţim tristeţea atîtor apusuri :

O. cum vremea cu moartea cosesc lără-ncetare !
Cum schimbătoarea lume, fugind, o rennoiesc ;
Cită nemărginită pun ele depărtare
Intre cei clin morminte şi acei ce doresc !

Altă privelişte se desfăşoară sub ochii poetului : o cîmpie întinsă — a Brăilei, nu ştim cînd dînsul a fost pe acolo — care-i aduce aminte de atîţia care şi-au jertfit vieaţa :

Pentru izbînzi de care ei nu s-au bucurat.

Şi mai departe : un monument în cinstea eroilor care au luptat acolo, dar gloria nu este şi ea un cuvînt amăgitor, nu se înşiră şi ea lînga atîtea zădărnicii ?

Azi slava i, .i, ui in pământ.

'• "ă.nala, o mare mînRiiiT.
voi care un titlu şi-im „n,,,.-
Cînd tot ee o noii c i l, .. ; a r II *i*-a piere,
Mărirea, in.iliaioa la li• mai doriţi ?

Din vremile trecute în veacuri viitoare
Vn nume să răsune, cu slavă împodobit,
Să treacă peste vîrste şi peste ani să zboare,
Aceia ce îl poartă cu ce s-a folosit ?

Gîndurile triste ce se întîlniau astfel din cuprinderea acestor privelişti îl făceau să ajungă la încheierea pesimistă că :

Vieaţa e o luptă, o dramă variată
Şi actu-i cel din urmă în veci e sîngerat,
Moartea-1 încoronează, moartea neîmpăcată.
Care în a sa caie pe nimeni n-a uitat...

Dacă în cartea soartei omu-ar şti să citească,
Să-şi afle fieşcare grozavul viitor,
C',ne-ar mai vrea, Stăpîne, aicia să trăiască,
Cînd lumea c de chinuri nedeşertat izvor ?

„De soarta omenirei" mîhnindu-se, cum spunea tot acolo, •\lexandrescu, totuşi, nu ducea pesimismul pînă la o filozofie fără atenuări, cu o derivare a ei persistentă în motivele de inspiraţie. Lirismul său numai de departe ne face să ne gîndim la acela al lui Eminescu, de mereu triste proiectări asupra vieţei şi plecînd de la o concepţie filozofică spre care ancorase gînduri ce-i apăreau fără dezminţiri. Accentele triste din poezia lui Alexandrescu, uneori şi cu vagi înrîuriri din atmosfera romantică, sînt mai mult datorite cîtorva întîmplări dureroase din vieaţa lui — ca atunci cînd plîngea moartea timpurie a părinţilor săi — şi unor impresii din contemplaţii în care se adîncia ; apare astfel substratul lor de subiectivism şi dacă alteori ele sînt străbătute de un înţeles mai larg, vorbesc de „soarta omenirei", tot nu pot fi privite ca expresiune a pesimismului intransigent în negările lui, proclamînd deşertăciunea oricărei stăruinţe de a cunoaşte mulţumiri desăvîrşite.

Nu putea fi deplin pesimist Alexandrescu şi pentru că în clipe cînd sufletu-i era abătut găsia o mîngîiere în puterea credinţei, în ocrotirea ce vine din ceruri. în cuvînte care amintesc versete din psalmi implora pe „al totului Părinte" în *Rugăciune* să nu-1 lase în calea rătăcirilor şi deznădăjduirei (sentimentul religios nu lipseşte nici din alte poezii ale culegerii din 1838, ca şi cea de mai înainte : *Candela, Peştera, întristarea)* :

Fă ca întotdeauna pe a virtuţei calc
Să merg nestrămutat ;
Cind soarta mă apasă, cum şi cînd îmi zîmbeşte,
Cînd veselă m-ajută, cînd aspră mă goneşte.
Să pot fi neschimbat...

Fă să doresc deobşte al omenirei bine,
Să mă cunosc pe însumi, şi pe-altul decît tino
Să nu am Dumnezeu,
La oameni adevărul să-1 spui fără sfială,
De cei ee rău îmi face, de cela ee mă-nşeală
Să nu îmi răzbun eu...

Pină-n ceasul din urmă amorul tău să-mi fie
Comoară de nădejde, de dulce bucurie,
Izvor dc fericiri.

Pesimismul în înţelesul lui adevărat exclude să crezi că mai poţi găsi undeva „comoară de nădejdi" şi „izvor de fericiri".

Lîngă credinţă şi iubirea venia să însenineze gîndurile lui şi-1 vedem cîntînd atunci fericirea pe care după ce zadarnic o chemase „cu înfocare" nu o mai simţia streină de el, o întîlnia privind în ochii aceleia care-i răsărise în cale, lăsîndu-se vrăjit de „zîmbirea cerească" a ei. O umbră trece totuşi prin aceste versuri pe care le închina Elizei : nelinişti se strecoară în sufletul lui, presimţirea că încîntări de azi pot să apună repede începe să-1 chinuiască — şi atunci întrebarea destăinuind săgetări de gînduri iarăşi întunecate :

Dacă iubirea noastră e s-aibă sfîrşit rece,
De ee-n minutu-acesta, de ce acum nu mor ?

Fiorul neliniştilor pe care le dă iubirea îi inspira şi poezia *Aşteptarea,* unde după versul exprimînd îndoiala că poate aceea care era aşteptată nu se va arăta :

Părere-nşelătoare, şi-acum mă amăgeşti ?

urmează cele de exultantă dezminţire, cu bucuria revederei :

Dar nu, văd o fiinţă... spre mine naintează...
Să m-arăt... de vederea-mi ea nu se spăimîntează ;
Un strein pe-aicea sfială ar avea.
Ea păşeşte, ia sama... o aud că şopteşte...
Negreşit e femeie... Ce zice ? Mă numeşte.
Pieptul inima-mi bate : aceasta este ea.

Cadrul sentimental al acestei poezii, ca şi al celei dinainte, e departe de a fi găsit realizarea poetică ; versurile se înşiră cu devieri de la lirismul lor, alunecă adeseori spre nota discursivă, îşi ştirbesc conturul în atingeri de cuvinte aspre, rămîn în totul prea departe de exprimarea în acord cu fondul emoţional.

Nici *Inima mea e tristă* nu schimbă impresia mai mult de jurnal sentimental, nu de poezie redînd, cu toată bogăţia ei de nuanţări, mirajul şi dezamăgirile iubirei. Despărţirea de iubită îl va face să simtă iară „cît de mult amară" e vieaţa, îi aduce „otrăvit venin" şi celei pe care nu mai spera să o vadă îi zicea :

Cînd, seara, tu vei merge
Pe cîmpuri a culege
Flori tineri ca şi tine, s-acoperi fruntea ta.
Dacă din întîmplare
Vei nimeri o floare.
Ce poartă un scump nume, ce-i zic : ,.nu-mă-uita".
Atunci, atunci gîndeşte
De mine că-ţi vorbeşte ;
Asta-mi este speranţa şi de-asta mai trăiesc,
Eu tot cred că e-n fire
Acea compătimire
Ce inimile leagă cu lanţul sufletesc.

Singur versul în care sînt arătate suferinţele poetului după despărţire :

A le simţi pot numai, a le descri mi-e greu

se susţine mai bine ; celelalte sînt ca de cîntec rimînd obişnuite tânguiri de dragoste cu iluzii curînd risipite.

întîmplătoare redări mai puţin stângace întîlnim şi în *Barca :* în legănări „pe unda adormită" remuşcări îl urmăresc şi o licărire de nădejde îi spune că poate numai umbre trecătoare venise să turbure fericirea întrevăzută :

Din rătăcita-mi barcă, ce-o las la întîmplare,
Ochii mei către ceruri uimit îi aţintez...

Cerul o să ne-ajute, zicea a mea iubită.
El pină acum tace. Să n-o fi ascultat ?

Cînd ani trecură şi după ce aceleia pe care o revedea — cu tresăriri de amintiri, în decorul de sărbătoare al unui salon şi luînd parte la „vesele cadrile" — îi închina cîteva versuri încă, de epilog al pasiunei *(Te mai văzui o dată),* o altă iubire răsăria să-i aducă aceleaşi visuri şi aceleaşi suferinţe. Numele pe care îl slăvia acum ni-l spune poezia *Prieteşugul ţi amorul Emiliei,* cu uşoare şi foarte prozaice înşirări de cuvinte, stăruind ca dînsa, oricît credea că iubirea este „o patimă cumplită şi trecătoare", să recunoască totuşi că „patima" aceasta însemna mai mult decît prietenia pe care îngăduise să i-o acorde. Mai aproape de poezie apar versurile, repetînd insistenţe din *Mîngîierea – Unei june femei :*

De ce urăşti vieaţa, tu fiica armoniei ?
De ce dintr-al tău suflet speranţa ai gonit°
Care dureri ascunse, vrăjmaşe bucuriei,
A vîrstei nălucire şi visuri ţi-au răpit ?

Numai ea putea înţelege sufletul lui, pe care multe suferinţe nu-l cruţase — să le spună toate, ar fi făcut-o să vadă :

Că e un singur suflet cuprinde-n el dureri.

Şi alteori dînsul a căutat să ascundă chinurile vieţei lui — a ţinut chiar să apară altfel de cum era în realitate :

Lumea mă crede vesel, dar astă veselie
Nu spune-a mea gîndire, nu m-arată cum sînt ;
E haină de podoabă, mască de bucurie,
Şi mîhnirea mi-e numai al inimei veşmînt.

Dacă nu după zile, ci după suferinţe
Ni s-ar soeot vîrsta, ştii mare Dumnezeu —
Pentru care ani, secoli şi lume şi fiinţe
Nu sînt nimic — ştii singur citi ani aş avea eu.

Aceea pe care fusese dat să o cunoască, de la care aştepta împrimăvărarea vieţei lui, îi apărea în lumina idolatrizărei cum mereu o visase :

Eu cînd te-ascult uit toate, uit chiar nenorocirea.
Mă al'lu-n lume uimit şi încîntat.

Sub degetele tale, în sunete-argintoase^
Clavirul cînd răsună, cînd dulce preludezi

Deştepţi în al meu suflet acorduri fioroase,
A patimilor stinsă cenuşă învīezi.

Cuvintele înflăcărate atingeau însă prea puţin inima.. Etuiliei ; ea le răspundea cu zîmbiri prefăcute, cu, priviri de.chyiuitoare reticenţe, şi cînd îndoieli, umbre multe trecură prin,^sițfletul poetului încrezător, versuri amare căzură din pana lui.:;,.

Cînd dar o să guşti pacea, o, inimă mîhnită,
Cînd dar o să-nceteze amarul tău suspin?
Vieaţa ta e luptă grozavă, nemblînzită,
Iubirea veşnic chin.

închinarea la un idol înşelător îi apărea ca. o vino.vată-.uitare de ce trebuia mai mult să fie preţuit de dînsul şi osîndia atunci iubirea că dă sufletului lîncezlri, îl înstreinează de gînduri şi fapte ce înalţă vieaţa — asemenea gînduri stăruia să- spună că-i erau mai scumpe acum, cînd nu mai primia robia :

Amor. care adoarme şi legi şi datorie...

Nu sînt patimi mai nobili, mai mari, mai lăudate,
Mai vrednici să se-aprindâ în inimi bărbăteşti ?...

La patrie, la lume, la tot ce pătimeşte,
Nimic nu esti dator ?

F.u lanţurile mele le zgudui cu mînie,
Ca robul ce se luptă c-un jug neomenesc.
Ca leul ce izbeşte a temniţei tărie.

Şi totuşi... după o clipă puterea pasiune! învingea :

Dar rana e adîncă şi patima cumplită
Şi lacrima de sînge, obrajii mei arzînd,
Răsfrînge frumuseţea, icoana osîndită,
Ce o blestem plîngînd...

Prin intensitatea sentimentelor şi redarea lor concentrară, viguroasă, poezia aceasta, *Cînd dar o să guşti pacea,-* din ediţia de la 1842, e singura ce se reliefează mai mult din şirul celor de inspiraţie erotică.

Ne amintesc de ea întrucîtva *Suferinţa* şi *Nu, a ta moarte...* din ciclul celor de mai tîrzîu închinate fie Emiliei, fie altei iubite ; regăsim în amîndouă ecouri ale dramei ce se petrecea în sufletul sau, izbucniri d'e'pasiune nestăpînită, vijelioasă :

.Durerea mea e mută ca deznădăjduirea,
E neagră ca şi ziua cînd nu te întîlnesc,

Căci astfel e acuma vieaţa-mi osîndită :
O lungă agonie în care tu domneşti...

Nu, a ta moarte nu-mi foloseşte,
Nu, astă jertfă eu n-am dorit;
Dă-mi numai pacea care-mi lipseşte,
Pacea adîncă ce mi-ai răpit...

" O , cîte lupte, cîte suspine
Tăcuta noapte n-a ascultat ;
Cîte pustiuri de groază pline
A mea durere n-a vizitat !

.. Pe data aceasta nu subînţelesuri, ci mustrări răspicate arătau durerea, că mărturiile de iubire ale celei pe care o cînta erau înşelătoare :

în zadar ochii-ţi arăt iubirea
Ce eşti departe de-a o simţi...

.-.a mea soartă tristă, fatală,
Zimbirei tale pradă m-a dat.

Astfel în erînguri o păsărică
Aude-aproape un ciripit,
Zboară îndată si fără frică
Lîngă colibă ea s-a oprit.

Priveşte, ascultă, dar fără veste
Tainica cursă ce i s-a întins
Se-nchide... roabă ea se găseşte ;
Un glas se-aude, zicînd : „te-am prins".

Comparaţie dulceagă, contrastînd cu tonul energic al poeziei, şi parcă ar fi o reminiscenţă de la... Ienache Văcarescu. Cu alte rezonanţe, de simţire îmblînzită, de amintiri înduioşetoare, se desfăşură versurile din *încă o zi,* cînd poetul, între-

zărind despărţirea pe care nimic nu o mai putea opri, îi vorbia astfel iubitei :

Întorc acum asupră-ţi privirea-mi dureroasă
Ca cel din urmă-adio la tot ce am pierdut ;
Din ceaţa veşniciei, stea blinda, luminoasă.
Te văd lucind departe, departe in trecut...

A> vrea numai, blînd înger, ca nurnele-mi să fie
Scump, drag inimei tale, ades să-1 repetezi...
Căci toată-a mea vieaţă iţi fu ea închinată :
Căci alt decît iubirea-li ea nu avu mai sfint ;
Căci tu eşti încă astăzi dorinţa-mi neschimbată
Ş: visu-mi cel din urmă aicea pe pămînt.

în cadenţări de o armonie rar întîlnită şi care — mai ales prin imaginea din prima strofă — ne face să ne gîndim la Alecsandri, poezia de iubire a lui Alexandrescu îşi reînnoia astfel mereu unele motive, neajungînd însă, în totul, decît la aproximaţii de realizare.

în plină desfăşurare talentul său apare numai cînd el se înlîîneşre cu slăvirea altor sentimente, acelea care ne leagă vieaţa de a celor mai mulţi, ne impun anumite îndatoriri, sînt mereu îndemn de fapte spre mai bine, în lumina pildelor celor care au trăit altădată sau a gîndurilor nouă ce trebuie să ne ducă mereu mai departe. Asemenea sentimente îşi găsesc exprimarea, fie în treacăt, fie mai insistent, şi în poeziile la care ne-am oprit pînă acum, dar cu toată intensitatea lor şi ca motiv integral de inspiraţie le vedem exprimate întîia oară în acea poezie, *Anul 1840,* care s-a tipărit întîi în *Dacia literara* şi pe care Alexandrescu, după preferinţe pe care le înţelegem, a ţinut să o pună în fruntea ediţiei de la 1863. Ca şi altora, anul 1840 i se părea că vesteşte prefaceri de mult aşteptate, alt mers al lumei, şi de aceea credea că-i poate spune :

O, an prezis atita. măreţ reformator,
începi, prefă, răstoarnă şi îmbunăfăţează,
Arată semn acelor ce nu voiesc să erează,
Adu fără zăbavă o turmă şi-un păstor !

A lumei temelie se mişcă, se- clăteşte,
Vechile-i instituţii se şterg, s-au ruginit,
1'n duh fierbe în lume şi omul ce gîndeşte
Aleargă către tine, căci vremea a sosit.

Ne va fi dat, îşi zicea, să nu mai vedem „umbre de noroade" osîndite să se supună la „pravili siluite" şi „neînsemnaţilor pitici" care le ocîrmuiesc ; va rămînea ca o tristă amintire „despotismul" ; nu se vor mai ivi aceia care „politica" o iac să stea în „fanfaronadă", şi „simţiminte generoase", părînd numai „basme" celor de mai înainte, vor lumina sufletele.

O umbră venia totuşi să turbure această viziune : poate anul de multe făgăduinţe va fi altfel — şi atunci optimismul se risipia în neliniştitoare presimţiri :

An nou ! Aştept minunea-ţi ca o cerească lege ;
Dacă însă păstorul ce tu ni l-ai alege.
Va fi tot ca păstorii de eare-avem destui,
Atunci... lasă în starea-i bătrînă tiranie ;
La darurile tale eu nu simt bucurie :
De-mbunătăţiri rele, cît vrei. sîntem sătui.

Ce bine va aduce o astfel de schimbare ?
Şi ce mai rău ar face o stea. un cornet mare.
Care să ardă globul şi-ai lui locuitori ?
Ce pasă bietei turme, în veci nenorocită.
Să ştie de ce mină va fi măcelărită
Şi dacă are unul sau mulţi apăsători ?

Şovăirei între încrederi şi dezamăgiri îi adăuga renunţarea la ceea ce numai pentru dînsul ar ti adus acest an : suferinţele lui nu-1 preocupau, pentru că după ce îndurase atîta trăia în ele ca „în elementul" său, şi — licărire iarăşi de optimism — stăruia in năde/dea că va veni ziua cînd nu se va mai crede

Că lumea moştenire despoţilor s-a dat.

iar dacă îi va fi sortit să vadă acea zi, va avea mulţumirea, înainte de a privi spre mormînt, că alţii vor putea preţui cît mai mult binefacerile dezrobirilor. Şi senină şi întunecată, tumultoasă, poezia aceasta, cu toate inegalităţile ei, cu toate că o umbresc treceri neaşteptate de la o strofă la alta, arată cîte virtualităţi de înălţare cuprindea inspiraţia lui Alexandrescu.

Le regăsim cînd, în timpul călătoriei pe la mănăstiri din Oltenia, dînsul îşi simţi sufletul tresărind la măreţia vremilor de altădată. Din această călătorie aducea poezia *Umbra lui Mîrcea la Cozia* (mai prozaic, cum ne spune în *Memorial,* p. XXIV, îi zisese întîi *Umbra lui Mircea sau o seară la Cozia)* ; evocare în cadenţe maiestuoase, cu slăvirea eroismului strămoşilor şi treceri de gînduri spre privelişti mereu schimbate în curgerea anilor, cu

mirarea că tot ce li se arăta ca în vis a putut trăi odinioară... Umbrele turnurilor bătrîne se răsfrîng în apele rîului ce izbesc zidurile mănăstire!. De pretutindeni chipuri negre se coboară şi la înfiorarea nopţei „muşchiul zidului se mişcă". în acest ceas al•'„ftăjucirei" un mormînt se deschide şi o fantomă se arată... la porddca ei oştiri, tabere vin să se înşire şi pînă departe, prin munţi, răsuna glasul fantomei. Chipul ei se desluşeşte cînd fremătârea - codrilor lasă să se audă numele lui Mircea, nume pe care valurile dJltului îl duc pînă la „spumatele unde" ale Dunărei, care „cătră milre îl pornesc". Umbrei se închină poetul şi cum alături de ea se înalţă în viziunea lui şi umbra lui Mihai Viteazul, preamărirea amândurora se întîlneşte cu părerea de rău că alţii pe care ,jsă-i fi strălucit" faptele nu s-au ivit — parcă nu putem crede că celor de altădată le-a fost dat să cunoască minuni de eroism--.

Noi cetim luptele voastre cum privim vechea a'rmură
Ce un uriaş odată în războaie a purtat ;
Greutatea ei ne-apasă, trece slaba-ne măsură, '
Ne-ndoim dac-aşa oameni întru adevăr au stat.

Gînd noaptea se întinde tot mai mult şi nori negri se învălmăşesc spre apus umbra se întoarce în mormînt. Arătare ce venia să spună că drumul faptelor mari nu poate-avea opriri, dar în sufletul poetului vorbia mereu tristeţea zidurilor ce plîngeau vremi le apuse :

Lumea e în aşteptare... turnurile cele nalte,
Ca fantome de mari secoli, pe eroii lor jelesc.

Sînt şi în această poezie, ca în *Anul 1840,* intrusiunr"prea discordante, expresii ce ne-am fi aşteptat să fie înlăturate, dat ea vibrează de puterea viziunei şi pune semnul unei brazde luminoase în literatura noastră de inspiraţie patriotică, cu prelungiri pîtră la Eminescu.

*

Răsăritul lunei la Tismana începe tot cu o descriere — de minunată aquaforte — în genul romantic, cu privelişti văzute ca în vis, desfăşurîndu-se halucinant: mănăstirea e comparată "cu un „osianic palat" (pentru felul cum Alexandrescu compunea e de pus descrierea în versuri alături cu aceea pe care o da la sfîrşitul *Memorialului).* Pe lîngă sentimentul patriotic, în „orele de extaz" cînd a fost scrisă poetul ne spune că în sufletul lui „cu putere era deşteptată şi a cerului credinţă". Munţii noştri care „au fost adesea scump azil de libertate" veniau să-i povestească cum* au văzut înfrîntă şi trufia „rigei ungur", Carol Robert, cînd oastea lui era gonită de plăieşii domnului muntean, şi evocarea' luptei

— cu nîmic epic, foarte palid redată — e urmată deodată de veisuri cu acele întretăieri aşa de obişnuite la Alexandrescu :

Dar românii, fii ai celor ce-n vechime se luptară,
Cu sudori adăp pămîntul, cîştig hrana în dureri ;
Sînt plugari, şi alte nume, oameni noi se înălţară,
Oameni nensemnaţi şi mîndri de vechimea lor de ieri.

•Mai departe : cuvinte ca de blestem pentru „streinii prinţi ce n'e-apăsară", pentru cei care puneau împotriviri „propăşirei neînvinse" — dar şi trufia acestora va cădea ; vom fi răzbunaţi atonei de multe asupriri, vor răsări fulgerări nouă în sufletul nostru :

Cugetări adînc ascunse, idei drepte şi înalte...
Vor vedea lumina zilei...
Sub privirea providenţei, lumei se vor arăta.

' Glorificînd eroismul celor de odinioară, atît în *Umbra IM: Mintă* cît şi în *Răsăritul lunei la Tismana,* Alexandrescu se întîlnia -cu Cîrlova şi Bălcescu în credinţa că numai urmînd pilda străbunilor, avînd idolatria „puterei armate", vom ajunge la neatîrnare desăvîrşită şi vom arăta cît este în stare să înfăptuiască siifHem! nostru.

• Lăsa să vorbească şi mai limpede această credinţă în poezia *Tfi'-ontnl la Mănăstirea Dealului ;* eroii care se odihnesc în lăcaşul acestei mănăstiri îi vedea trezindu-se la cea dintîi tresărire noua a vitejiei româneşti :

...dacă s-o întîmpla,
' ' Cu vreme, România s-ardice fruntea sa,
Pe-a Dîmboviţei vale oştiri de s-or ivi,
Ai luptelor cumplite părtaşi ei vor mai fi.

Măreţul turn — „trist martur 1-al nostru trist apus" — îi priviia ca un veşnic îndemn la fapte vitejeşti, dătător de „modeluri'" războinicului şi, la sfîrşit, întăria cu alte cuvinte credinţa lui :

A vitejilor umbră de-am şti să o cinstim,
Vrednici de libertate noi am putea să fim ;
• • Am afla de la dînşii ce jertfe trebuiesc,
Prin cîtă energie naţii se rnîntuiesc.

A ! facă providenţa ca naltul simtiment
Ce-nchină vitejiei măreţul monument,
Ce-alege pe nălţime al nemurirei loc,
. . Să fie noua cîrma, coloana cea de foc,

Colniiiia ⪡ mi.ii.i din ţara de exil
Pe calea mîntuirei ducea pc Isrnil.

\ renii le mărețe, „vechea strălucii c" i \c p.niu.i < a i cin \ ic cînd Si fu dat să vadă ostaşii noştri trccind m şiruri niîiidrc sub soarele unei dimineţi de primăvară : era cu prilejul unei reviste militare, la 22 apr. 1846, cînd prinţul Mihai Sturza venise la Bucureşti — de unde titlul poeziei pe care Alexandrescu o tipări atunci : *O impresie, dedicară oştirei române.* Sufletul şi-1 simţi străbătut ca de o „electrică scînteie", vedea reînviind oştirile Buzeştilor, ale lui Mihai Viteazul, şi tinerilor războinici, acelor „batalioane" fiice ale legiunilor romane le vorbia cu încrederea lui că vor şti să răspundă la chemarea patriei,

Cind vechiul nostru sînge nu poate fi schimbat.

Din şirul celor slăviţi de atîtea ori de dînsul lipseşte cine totuşi nu putea fi uitat : Tudor Vladimirescu ; ne-am fi aşteptat poate sâ-1 întîlnim în *Răsăritul lunei la Tismana,* cu atît mai mult cu cît în *Memorialul* său (p. LVIII) Alexandrescu spunea : „în această mănăstire se adunau la 1820 vitejii panduri ai Mehedinîtilui sub steagul lui Tudor Vladimirescu", dar tot acolo adăuga despre Tudor — şi pricepem întrucîtva de ce nu 1-a amintit nicăiri în poezie — că era „om mărginit şi crud" ; îi recunoştea doar că prin „întreprinderea" lui „înainta cu un pas libertatea politică".

în schimb, ştim ce imn a închinat, în *Mormintele la Drăgăfani,* altor „vestiţi răzbunători ai libertăţei", „războinicilor Greciei slăvite", ale căror fapte le credea demne să fie cîntate într-o nouă *Ihadă.* De ce mai mult aceştia ar fi putut inspira o nouă epopee decît eroii revoluţiei noastre de la 1821 ? Preferinţă pe care nu o lămureşte deplin nici părerea pe care o avea Alexandrescu despre i udor Vladimirescu.

Dublu] aspect sub care se înfăţişează lirismul său filozofic şi patriotic — cînd deprimat, cînd exultant — îi dă o nuanţare aparte şi cel dintîi se regăseşte, mai mult sau mai puţin străveziu, în poezia lui cînd s-a îndreptat spre alte genuri. Atingeri dureroase tu realitatea, reflexii provocate de infirmităţi sufleteşti pe care dînsul le vedea mereu la cei din jurul său, îl duceau şi spre acele epistole, satire şi fabule care nu rămîn deloc în umbră faţă de elegii şi meditaţii.

Epistola către Iancu Văcărescu e o mărturie de recunoştinţă faţă de acela care întîmpinase cu bune cuvinte încercările lui în poezie şi ne aduce, în acelaşi timp, confesiuni literare cum nu le întîlnim la alţii din vremea " ~ ' ' v II m uu ifc deci semnificative pentru conştiinţa lui de scriitor. Cerîndu-i poveţe celui care era „din pruncie al muselor favorit" şi „cîntător al primăverei", îşi destăinuia îndoiala Iui daca era înzestrat pentru poezie şi arăta cum obişnuia să scrie :

Poet cum pot a mă crede, cînd al lirei Dumnezeu
încă nu vrea să-mi arate care este felul meu ?
Tot ce-mi place mă aprinde si-n minutul ce cetesc
A putea lucra întocmai deocamdată socotesc.
Apoi vine cugetarea. Pe-al meu spirit întreb : ştii
Da.n't tu în felu-aeesta eşti născut sau nu să scrii ?

Nedumerirea lui o compara, uşor de înţeles, cu aceea a unui călător care nu ştie ce drum sa apuce — şi continua :

...chiar cînd mă pornesc
A lucra cu hofărîre. pe un plan ce îmi croiesc,
Xu pot păzi cuviinţa, nici c-un umblet măsurat,
La sfîrşit s-ajung de-a dreptul, fără să mă mai abat...
Aplicarea îmi lipseşte şi n-am darul însemnat
A strica şi a preface cile sînt de îndreptat,

şi mai departe, după ce spunea cum aştepta să găsească vreo „rim,i mîndrâ" :

Apoi cînd în elegie destul nu pot să vorbesc
Si s-arăt fără sfială toate cîte socotesc
Vreun dobitoc îndată vine înaintea mea
si-mi ridică cu lesnirc sarcina oricîi do grea...
Că e prea bun pentru fabuli secolul în care trăim.

Arata deci singur cum trecea de la un gen la altul de poezie —• între ele, cum spuneam mai înainte, e o legătură uşor de recunoscut.

Asupra fabulei revenia în *Epistola d-lui A. Daniei,* cu laude pentru cel care punea, şi el, în versuri „sujeturi" în „stil uşor şi lămurit", cum este „al fabulei plăcute merit netăgăduit". .Şi tot despre compuneri de acest fel ţinea să vorbească în *Epistola către Voinescu II,* de data aceasta însă altfel, cu scepticism asupra puterei lor de impresionare, de îndreptare a moravurilor, scepticism pe care îl generaliza la orice scriere cu intenţii moralizatoare. î.a ce foloseşte, spunea, dacă cineva caută să arate

Că cinstea şi virtutea sînt lucruri lăudate.
Că numai fapta bună este izvor de bine,
iar cea rea îşi aduce pedeapsa ei cu sine?

Astea sînt prea frumoase şi bune pe hîrtie,
Cine însă le-ascultă sau va ca să le ştie ?
De cînd lumea e lume ce carte omenească
Putu de fapte rele pe oameni să oprească,
Tiranilor să-nsufle a patriei iubire,
Pe cei fără de suflet să-i facă cu simţire,
Pe toţi să-i îndemneze cu cinste să trăiască
Şi cîţi judec poporul să nu-1 năpăstuiască ?...
Poveţele sînt vorbe, dar fapta e departe
Şi prea puţini urmează morala dintr-o carte.

Scepticismul îl întorcea în ironie cînd se adresa celor pe care-î presupunea că se regăsiau în fabulele luî :

De vă găsiţi în ele, îmi pare foarte bine.
Insă de vă e teamă ca, nu cumva, prin mine
Să se-ndrepteze lumea, greşeala vă e proastă :
Puteţi să luaţi pildă chiar de la dumneavoastră.
Care nu vă prefaceţi şi, fără încetare,
Acelor ce v-ascultă aduceţi supărare.

Străpungerile ironice le îndrepta şi mai departe, spre alcătuitorii de „poeziî monstruoase" şi-i venia atunci în minte numele lut Paris Momuleanu, care făcuse versuri „ca din topor" — salturi de la un motiv la altul, care arată cît de capricioasă era poezia lui şi în acest gen, ca şi al elegiilor : chiar el mărturisia, am văzut, ca nu putea stăpîni pornirea spre digresiuni.

Epistola către Voltaire îi da un nou prilej să vorbească despre literatură, să critice pe poeţi şi pe aceia care stăruiau morţiş să scriem după un anumit tipic. îi fusese uşor, zicea, lui Voltaire să scrie cum ştîm, pentru că venia după scriitori care „formase limba", găsia un „stil curăţit", dar

Altfel e în ţară la noi : noi trebuie să formăm,
Să dăm un aer, un ton limbei în care lucrăm ;
Pe nebătute cărări loc de trecut să găsim
Şi nelucrate cîmpii de ghimpi să le curăţim.

Tonul domol de pînă aici, cu sublinieri de deficienţe literare ale noastre, se schimba deodată cînd chema umbra lui Voltaire să judece alături de dînsul cum se scria la noi :

Aş vrea să poţi să înviezi, o zi numai să trăieşti,
Parnasul nostru să-1 vezi, apoi să ne mai vorbeşti.
Unul, iscoditor trist de termeni încornuraţi.
Lipsiţi de duh creator numeşte pe toţi ceilalţi...

Altul, strigînd furios că sîntem neam latinesc,
Ar vrea să nu mai avem nici un cuvînt creştinesc
Si lumei să arătăm că nu am degenerat;
Altul ce scrie pe şleau ca preotul de la sat
Zice că e desluşit, se crede simplu ; iar eu
Mă trag deoparte, privesc şi scriu cum dă Dumnezeu.
Cu toate acestea luăm titluri de mari autori,
Dăm sfaturi şî osîndim, ne facem legiuitori,
Ne credem, pe cît putem, ai lui Apolon nepoţi,
Rîdem de unii cîţiva şi publicul de noi toţi.

Dezorientarea, anarhia scrisului nostru i se părea că seamănă cu

Amestecul întîmpiat în limbile omeneşti
Cînd s-a zidit acel turn în vremile păgînc.şti,

dar nici acest amestec

N-a fost atît de pestriţ, n-a putut fi mai ciudat
Decît acel ce aici urmează neîncetat.

Babilonia aceasta ar înceta totuşi, adăuga mai departe, dacă ne-am înțelege, ar recunoaşte fiecare rătăcirile lui, cu atît mai mult cu cît limba noastră faţă de cea franceză — se adresa aici iarăşi lui Voltaire şi în termeni de didactism gramatical — are însuşiri pe care ar trebui să le preţuim :

Uniţi am face ceva, am fi de vreun folos :
Avem un dialect bun, uşor şi îmmlădios,
în el fieşce cuvînt nu e ca la voi legat
Cu un articol semeţ, cu un pronume ciudat,
Pronumc-articole lungi care sufletul ţi-1 scot
Si seamănă, cînd păşesc, suita unui despot.

Se îndoia însă dacă „duhul unirei" acesteia îi era dat să-1 vadă ; ca şi alteori, învingea neîncrederea faţă de îndreptări aşteptate.

Pe cînd se găsia la Focşani a scris *Epistola familiară d-lui colonel I. Cîmpineanu,* în ton cînd glumeţ, ca să uite urîtul petrecere: acolo, cînd satîric. Peste cîmpiile întinse vedea

...milioane de ţînţari
Care, după răutate, seamănă a oameni mari ;
Muşcă cît îi iartă gura şi, cu cîte au puteri,
Prin cîntări mă desfătează, parc-ar fi paracliseri.

Şi cînd se uita la şirurile de oi ce păşteau pe acolo îşi aducea aminte de pastorale, satirizînd pe aceia care se pasionase pentru acest gen literar :

Turme de oi sînt mulţime, însă încă n-am găsi:
Im păstor ca în idile, un cioban de pismuit.
Şi nu ştiu cum in vechime atîţi mari biruitori
Părăsiau avere, slavă şi trăiau intre păstori.
Dar adeseori poeţii lucrurile zugrăvesc
Nu precum sînt în fiinţă, ci precum le-nchipuiesv...
Nimfele le văd desculţe, îmbrăcate-n piei de oi.
Păstoriţele pe viscol, pe furtune şi pe ploi.
De a lor ticăloşie ocolite ca de-un lanţ
Iţi ridică toată pofta de a face vreun romanţ.

Subiect de satirizare îi oferiau şi aceia care trăiau la moşiile lor, în huzureală orientală, în adormitoare mulţumiri şi superstiţii :

Prin prejur sînt cîţiva nobili de moşii stăpînitori,
Care din copilărie alei s-au obişnuit
Şi-ale lui Avraam bunuri din strămoşi au moştenit.
Dar vorbesc numai de vreme, n-au-nvăţat a se ginJ:
Şi decît zilele lunii alta nu doresc a şti.
Poate vrei să-i afli-anume, însă alt nu pot să-ţi -pui
Decît că fieştecare e copil al mumei lui.
Nu demult unul dintr-nşii părăsise-al său lăcaş.
Sub cuvînt că-1 locuieşte al cerurilor vrăjmaş ;
Dar în zilele trecute, după cum am auzit.
Cu tămîie şi o cruce pe toţi dracii i-a gonit.
Despre altele, buni oameni : ei sînt gata-a arăta
Că, după Sf. Scriptură, cred tot. făr-a cerceta.
Pentru ce ? ăst cuvînt aspru, la auz supărător...
Nu se zice pe-aste ţărmuri, unde omul liniştit
Se îngraşe-n neştiinţă, ca în veacul aurit.

Cadrul rustic sugerindu-i reflexii, îl regăsim în *Vieaţa cîmpcnească,* o epistolă şi ea, adresată vornicului Gr. Cantacuzino ; descriind casa unde petrecea, cu ferestre mici, un cuvînt pe care-! inventa îi dedea iarăşi motiv de satirizare ; ferestrele

Cu a casei înălţime
Atît nu se învoiesc
încît ochiul ce le vede
Cu lesnire poate crede
Că se plătia altădată
Vreo dajdie însemnată
Sub nume de jcresirif,
Măcar că nu mi se pare,
Nici undeva am cetit
Că, la vreo întimplarc
Nobilii să fi plătit.
Astfel de năravuri proaste,
Dacă vreodată-au fost,
N-au putut fi ale noastre,
Ci-ale norodului prost :
Numai el singur plăteşte.
Fiind mai obişnuit.

Deşi incidental numai, tonul satiric din epistole e mai viu, chiar vehement, pe cînd în poezia cu însuşi numele genului pe care-1 cultiva cu atîta stăruinţă, *Satira spiritului meu* — mai bine îi zisese întîi, în ediţia de la 1842, *Satira duhului meu* — el apare îmblinzit, cu sinuozităţi de fantazie mai mult surîzătoare — motivul, de la sine, îl ducea într-acolo. Satira începe cu vocabularul obişnuit al jucătorilor de cărţi : o „coconită" stăruie pe lîngă poet să ia şi el parte la joc, dar dînsul răspunde că nu se pricepe la aşa ceva. Rătăcit printre cei care se dedau patimei pe care o dispreţuia, se gîndia departe şi ispitele satirizare! veniau să-1 urmărească :

Mai lesne pot a spune hoţiile urmate
La zece tribunale sub nume de dreptate.
Mai lesne pot să număr pe degetele mele
Cîţi sfinţi avem pe lună şi cîte versuri rele
Decît să bag de samă ce carte nu c dată,
A cui este mai mică şi cine o să bată.

Satira lui se îndrepta pe urmă spre vreun domnişor a „căruia vorbă, spirit ii sta în pălărie", spre aceia care-şi tîrăsc vieaţa în frivolitate, în mulţumiri tîmpitoare şi, la sfîrşit, închipuind că „spiritul" ii făcea mustrări că nu înţelege să-şi potrivească vieaţa cu a altora şi greşit se credea mai presus de toţi, tonul ei se schimba într-o povaţă cu ironii şi la adresa literaturei unora :

Aşa. in loc să critici greşelile streine.
In loc să rizi de alţii, mai bine rîzi de tine ;
învaţă danţul, vistul si multe de-alde alea,
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea.

Fără să fie pusă printre satire, în ediţia de la 1863 — a scris-o la 1857 — poezia *Cometei anunţate pentru 13 iunie* se alătură la acelaşi gen, readucîndu-ne aminte de accentele viguroase pe care le-am întîlnit alteori. După ce întreba cometa dacă de la potopul lui Noe lumea a ajuns să se îndrepte :

...omenirea ce moşteni pămîntul,
Fiinţe, lighioane ce-n urmă s-au ivit
întrec ele pe-acelea ce şi-au găsit mormîntuî
In marea adîncime şi monştri au nutrit ?
Cimpiile de astăzi sînt ele mai mănoase
Decît cele antice ? Măgarii mai deştepţi ?
Broasca mai muzicantă în bălţile stufoase ?
Tigrii mai cu blîndeţe şi oamenii mai drepţi ?

glumeţ o sfătuia să cruţe pămîntul, ca să avem şi noi, in Ţara Românească, răgaz să schimbăm întocmirile ruginite, deşi adăuga că pentru aceasta ne va trebui multă vreme :

De eşti tu executor înaltelor decrete,
Mai dă-ne un mic termin de zece mii de ani.
Să ne-ndreptăm purtarea, să ne spălăm de pete,
Să nu cădem în iaduri pe ghiare de satani.

Răspunsul cometei, în ton şi mai glumeţ, spune că ea se lăsa înduplecată, aflînd că eram ocupaţi să dăm spoială „proastelor noastre legi", dar ne povăţuia să nu uităm îngăduirea ei :

Numai luaţi măsuri, gîndiţi şi căutaţi
De indulgenţa mea acum să profitaţi,
Căci dacă spre pămînt vreodată m-oi porni,
Vă pot încredinţa că bine nu veţi fi.

Spiritul său muşcător nu putea să uite nici pe aceia care vin, la alegeri, să învețe pe naivi; în *O profesiune de credinţa,* candidatul la Divanul ad-hoc era înfăţişat vorbind astfel alegătorilor :

...vă pot da încredinţare
Că unirea o cred sfîntă, c-o voi cere cu-nfocare,
Căci, mărindu-se pămîntul, lefile poate vor creşte ;
Insă Prinţ strein nu-mi place, căci nu ştie româneşte
Şi cînd slujbe îi vom cere el deloc n-o să privească
De sîntem boieri sau ţinem de vreo casă boierească.
Ci de-avem talent, virtute, merite sau probitate,
Calităţi din altă lume, foarte grele şi ciudate ;
Pentru cea mai mică vină ce o va numi hoţie
Ne vom vedea prin gazete, poate şi la puşcărie...

Pe cînd unul dintre-ai noştri, domn de viţa românească,
Tot mai lesne o să ierte slăbiciunea omenească.

Mai puţin izbutită e *Confesiunea unui renegat* — dealtfel, are şi caracter de tot personal, e îndreptată contra lui Heliade — şi alteori rămînem cu părerea de rău că satira e coborîtă la pamflet, ca în *Răzbunarea şoarecilor* şi *Adio,* spus „pocitului" proconsul Halcinski.

Pentru fabulă Alexandrescu a arătat devreme pasiunea lui, cum reiese nu numai din amintirile despre el scrise de I. Ghica, dar şi din ediţia dintîi a poeziilor sale, unde cele în acest gen stau, ca număr, alături de elegii. Originalitate nu aduceau la început, erau luate de la Florian, La Fontaine ş.a. ; numai mai tîrziu ea avea să se afirme, dar chiar cînd şi atunci dînsul traducea, adapta, localiza — izvoarele nu le-a mărturisit niciodată, doară în *Nebunia şi amorul* vorbia vag de „un poet" care scrisese fabule — lăsa să se vadă ce bine îşi însuşise spiritul compunerilor de acest fel şi cu cîtă îndemînare ştia să derive motive împrumutate spre intenţiile lui de moralizator a celor de la noi. Putem zice că-i era aproape indiferent dacă recurgea la izvoare streine sau găsia singur subiectul fabulelor : îl preocupa înainte de toate să spună adevăruri care, altfel, nu erau îngăduite. Am văzut cum în *Epistola* către Iancu Văcărescu spunea că vremea în care trăia era potrivită pentru fabule şi tot acolo adăuga versurile care explicau de ce trebuia să recurgă de atîtea ori la acest fel de exprimare :

...cum ştii foarte bine, adevărul dezvelit,
Fără mască, între oameni lesne nu e priimit,
Şi sub feluri de podoabe dacă nu îl tăinueşti,
Nenţeleapta lui ivire poate scump să o plăteşti.

Despre fabulă vorbia şi altă dată, mai categoric, în *Epistola* către Voinescu II, pentru că se referia chiar la acelea pe care le scria dînsul, căutînd, cu un surîs, să le apere inocenţa şi exprimîndu-şi, am văzut, convingerea că ne facem iluzii asupra literaturei moralizatoare :

De ce, domnilor critici, atîta urîciune ?
Dobitoacele mele au cugete prea bune...
...fabulele mele, de tot nevinovate,
Nu se ating de nimeni, n-au personalitate.

în fruntea fabulelor tipărite la 1832 dînsul punea pe aceea care avea înţeles politic, *Vulpoiul predicator.* Vorbeşte acolo o vulpe ca să arate că adevărata mulţumire nu ne-o poate da decît

o vieaţă simplă şi cinstită ; la „buna-i predicare" însă nu da ascultare nimeni, aşa că vulpea se gîndi să vorbească alttel, să ia apărarea celor asupriţi şi aceasta-i „făcu mare nume". Faima ei ajunse la urechile unui leu ce domnia pe acolo şi acesta îi trimise vorbă că ar vrea să o vadă „la palat" ; venind acolo, ea spuse leului că ar trebui să ocrotească pe cei năpăstuiţi ; după ce leul o ascultă, ca să-i răsplătească osteneala ce-şi dăduse o întrebă ce ar vrea, şi ea răspunse :

Prinţule, în loc de plată,
As pofti cîţiva curcani.

Aluzie la cei care, vorbind într-un fel ori altul şi parînd convinşi de ce spun, se gîndesc numai la vreun folos imediat.

Fabula politică o vedem tot mai accentuată în ediţiile de mai tîrziu. în *Ursul şi lupul* schimbările de domnie sînt arătate cum le exploatează unii şi alţii trecînd de partea celui venit în urmă : după ce leul fusese detronat şi ursul „luase în labe cîrma", toate fiarele veniră să se închine noului stăpîn şi lupul îi aduse plocon doi miei ; leul stătea însă la pîndă să se întoarcă în domnie şi cînd se arătă într-o zi putu vedea că cel dintîi care-1 întîmpina cu supunere era lupul ; numai taurii, care nu se arătase pînă atunci prieteni ursului, se grăbiră să-i ia apărarea :

Prea cu lesnire omul se-nşală !
Dar foarte mare face greşală
Cine la vorbe dă crezămînt ;
Faptele numai ne dovedeşte
Fieşteelne cît preţuieşte,
De-avem prieteni şi care sînt.

Cum domnii se lasă influenţaţi de intriganţii de la curte şi în ce fel se schimbă părerile despre cineva după cum are ori nu protecţiuni înalte e tema fabulei *Cinele izgonit :* fiind împărat peste celelalte vieţuitoare, lupul află într-o zi că ar fi fost ponegrit de cîne, căruia îi mai găsiau vină, ba vulpea, ba broasca, ba şarpele, că sta degeaba, nu era de nici o ispravă ; cînele fu izgonit, spre bucuria celor care nu puteau să-1 vadă „cu rang între curtezani" ; după cîtăva vreme cînele trimite o jalbă lupului să-1 ierte daca poate a greşit şi lupul se înduplecă, îl chemă să fie în vază pe lîngă el tot aşa ca mai înainte. în locul clevetirilor veniau acum numai cuvinte de laudă despre el şi într-o zi lupul îi întrebă pe ai săi ce părere aveau acum despre cîne — toţi răspunseră :

înălţime, să trăiţi !

Tuturor este plăcută
Cinstea cea cu drept făcută
Ăstui vrednic dobitoc.
Al lui cap, a lui ştiinţă.
Glas, putere, iscusinţă
Pentru noi sînt un noroc.
De trup este prea puternic.
De slujbi multe este vrednic
Şi în lupte o vestit.

Mulţumit că-i auzia vorbind aşa, lupul le spuse :

Astea le ştiam prea bine.
Ştiam ce i se cuvine,
Dar atunci era gonit.

Altă dată, în împărăţia elefantului, care luase locul leului, se văzură boii în slujbă şi lupul ajunse „ministru la oi". La toate plîngerile oilor „riga", elefantul, rămînea surd, pînă ce odată se aleseră o sută din ele şi se duseră să-şi spuie păsul :

Prinţul sta ocolit de-o numeroasă curte :
Cerbi cu coarne lungi, urşi cu coade scurte,
Alcătuiau un ştab vrednic a fi privit.

Si cînd ele spuseră

...ministrul ee ne-ai dat
în loc a ne păzi de tot ne-a-mpuţinat,

lupul, întrebat dacă era adevărat ce spuneau oile, zise

Cmd le-am năpăstuit.
Cînd au scos biruri grele ?
Fu iau obişnuit
De oaie cîte-o piele,
Dar prostimea ciudată
Aşa e învăţată
Şi făr-a şti ce cere
Vrea nencetat să zbiere.

Elefantul îi zise atunci lupului :

Ascultă...
Cît pentr-o piele, treacă şi meargă,
Fiindcă singur spui c-ai dreptate.
Dar pentru c-astăzi oaia aleargă
La mila noastră, care mult poate,

O iert : de dăjdii fie scutită,
Ale ei plîngeri voi să le-ascult
Şi decît pielea obişnuită
Să nu poţi cere un păr mai mult.

Lupul moralist lasă să se înţeleagă cam despre ce este vorba : ajuns împărat, lupul primia mereu jălbi din partea celor năpăstuiţi de „păroşii dregători" care-şi ziceau că „pravila sta în gheare" ; porunci deci într-o zi să dea faţă cu el toţi care erau arătaţi ca prigonitori ; cînd aceştia veniră îl mustră aşa :

Nu aveţi nici sfială, nici frică de păcate
Să faceţi nedreptate şi să năpăstuiţi ?...
Gîndiţi-vă la suflet şi luaţi de la mine
Pildă a face bine.

Un vulpoi se apropie atunci de el şi-i zise :

Ne poate fi iertat
Să vă-ntrebăm, smerit, pe înălţimea ta,
De uncle-aţi cumpărat postavul dc manta ?

Adevăr care se repetă de atîtea ori :

Cînd mantaua domnească este de piei de oaie.
Atunci judecătorii fiţi siguri că despoaie.

Cu variaţiuni pe aceleaşi teme sau cu introducerea de motive nouă, pentru a înfăţişa, învăluit, stările de la noi şi a stigmatiza păcatele cîrmuitorilor, se înşiră alte fabule.

Cei slabi sînt osîndiţi să fie mereu jertfiţi, dîndu-se dreptate numai celor tari, se spune în *Dreptatea leului.* Pentru că fiecare voia să pună stăpînire pe „un petec de cîmpie" şi „un colţ de pădure", leul şi pardosul porniră război. Se luptară mult timp, iară ca nici unul să biruiască şi leul, vrînd să ştie ce ar fi de făcut pentru ca să se isprăvească războiul, ceru sfaturi maimuţei, „vestită vrăjitoare" ce

...prorocea
întîmplările toate, după ce se trecea.

Ea îi zise că va trebui să jertfească pe cel mai tare din oaste. Adunîndu-i pe aceia care luptase, leul le vorbi de ce aflase de la maimuţă, că se va pune capăt războiului numai cînd va muri cineva ales dintre ei. Despre dînsul zicea că nu poate fi vorba, pentru că era bolnav, „pătimia de tuse". Trebuia să fie altcineva, dar lighioanele mai colţate se dădură înapoi şi cînd veni rîndul

iepurelui să-şi dea părerea toţi năvăliră asupra lui să-i spună că el rămînea să se jertfească ; căută să fugă, însă cîinii se repeziră la el şi-l jupuiră :

Se află vreo ţară unde 1-aşa-ntimplare
Să se jertfească leul ? Nici una, mi se pare.
Nu ştiu cum se urmează, nu pricep cum se poate.
Dar văd că cei puternici oriunde au dreptate.

Egalitatea, în ce fel e înţeleasă de unii, e arătată în *Cinele şi căţelul,* cînd dulăul de curte Samson nu îngăduie căţelului Saînurache să-i zică „frate", pentru că el vrea egalitate, dar nu „pentru căţei".

în *Porcul liberat* e vorba de libertate cum trebuie să fie dată, că nu se potriveşte tuturor şi unii nîci nu vreau să o primească, preferind robia. Unul din ţiganii dezrobiţi se gîndeşte să lase liber, fără jug, purcelul lui ; acesta voi să ştie dacă, aşa, îi va fi îngăduit să meargă prin grădini după „pepeni, dovleci şi verze", dar ţiganul îi dădu a înţelege că va trebui să se stăpînească — sa fie liber nu mai ţinea deloc atunci purcelul :

...Aşadar, îţi mulţumesc
Cu un sfert de libertate, drept să spui, nu mă-nvoiesc.

Vieţuitoarea de predilecţie a fabuliştilor reapare în *Vulpea liberală,* pentru ca să fie zugrăviţi aceia care cîrtesc mereu pe alţii, ajunşi sus, dar îşi îmblînzesc glasul după ce li se dă ce aşteptau : o vulpe vorbia mereu de rău pe elefant de cînd ajunsese domn peste pădure ; el o chemă la curte şi ca să o mulţumească îi dădu „al găinilor întins departament" :

în ziua viitoare
Vulpea, ca totdeauna, veni la adunare,
Dar însă oblojită, pe sub barbă legată
Şl cu un lipan mare la cap înfăşurată.
— Ce ai de suferi astfel ? o întrebară toate.
— îmi e rău de aseară, îmi e rău cît se poate
Şi cu trebile ţărei să mă lăsaţi în pace,
Domnul ştie ce face,
El nencetat gîndeşte la al obştei folos.
Adio ! sînt bolnavă : m-am înnecat c-un os.

Cunosc mulţi liberali la vorbe ei se-ntrec,
Dar, pînă în sfîrşit, cu oase se înec.

Cîteva din aceste fabule politice ştim ce răspîndire au avut, dar cea mai populară a fost *Toporul şi pădurea,* din care se desprindeau cuvintele de amară adeverire că multe rele nu ne vin de la streini, ci de la vreunul de-ai noştri, o rudă ori un frate. Fabula nu-i originală, ne îndreaptă spre *La ţoret et le bîîcheron* a lui La Fontaine, deşi Alexandrescu spunea că ar fi scns-o după povestirea unui bătrîn ; redarea ei însă, concentrată, limpede, arată cum dînsul stăpînia arta acestui gen literar.

în alt sens se referă la stările de la noi fabula *Mierla şi bufniţa* ; e vorba de aptitudinile noastre de a înainta în cultură, de ceea ce trebuie să credem că va schimba sufletul românesc. Mierla întîlnindu-se cu bufniţa o întreabă de ce fuge de lumină — poate că e ruşinoasă că nu cîntă bine, dar, împreună cu celelalte păsări, î spune mierla că va căuta să-i dea învăţătura, ca să-şi mai subţieze glasul, şi o invită să facă cunoştinţă cu o privighetoare. Bufniţa ii răspunde să nu-şi dea osteneală :

...îţi mulţumesc, iubită,
Eu tai soarele vostru nu sînt obişnuită,
îmi supără vederea.

Şi urmează versurile arătînd intenţia cu care era scrisă fabula :

Mulţi zic că neamul nostru nu este ineă-n stare,
Ca altele, să facă cercări de-naintare,
Că-nvăţătură-adincă, idei. l'iiosoi'ie
S'.nt prea vătămătoare la-a lui copilărie.
Declamaţia aceasta, pompoasă, îngimfată,
De vreţi, poate să iie despoţilor iertaţii :
Numai lor le e bună a unui neam orbire,
Căci nu-l lasă să-şi vadă a sa nenorocire,
Dar în gura acelor ce-o zic pc dinafară
Sau e o nerozie sau este o ocară.
Noi le-am putea răspunde puţinele cuvinte
Bufniţei adresate de mierla cea cuminte :
„Ai vorbit de minune. Dar, ia, spune-mi, vecină,
Dacă măcar cercare tu nu faci vreodată
Să scoţi cel puţin capul din noaptea-ntunecată.
Apoi cum te-i deprinde cu soare, cu lumină ?"

Se strecoară şi aici nota politică, atunci cînd sînt pomeniţi „despoţii", dar fabula diferă, se vede bine, de cele de mai înainte.

Alt ciclu de fabule arată cum Alexandrescu ţinea să varieze mereu cadrul lor şi cu ce vigoare, iarăşi, ştia să zugrăvească pe cei care trăiesc numai în întunecări ale sufletului.

îngîmfarea celui care, ajuns sus, pentru că l-a ajutat norocul, nu mai vrea sa ştie de nimeni din cei de aproape, e minunat redată în acea fabula, *Boul şi viţelul,* tot aşa de populară ca şi altele cîteva.

Fanfaronada celor care vorbesc mereu de strămoşii lor e arătată în *Cadrul care-şi laudă nobilitatea* şi, mai reuşit, în *Pisica sălbatică şi tigrul.* Din vîrful unui copac o pisică sălbatică văzu trecînd pe acolo un tigru şi-i zise de ce nu o lua în samă, cînd strămoşii ei erau chiar „fii de Dumnezei", la ei se închinau doar egiptenii ; tigrul îi răspunse că se miră cum ea a putut avea aşa strămoşi cînd o vedea ajunsă atît de rău :

Deşi mulţi au zis-o. eu tot o mai zic :
Gloria străbună pe strămoşi cinsteşte ;
în zadar nepotul cu ea se făleşte,
Cînd e, cum se-ntîmplă. un om de nimic.

Sînt înşirate şi alte păcate care-i fac pe mulţi ori antipatici ori ridicoli : făţărnicia *(Şoarecele şi pisica)* ; vanitatea *(Bursucul fi vulpea)* ; încrederea că poţi face ce totuşi nu-ţi este dat *(Măgarul răsfăţat)* ; lăudăroşia cu irumuseţea care place uşor *(Privighetoarea şi păunul)* ; pornirea de a rîde de alţii cînd ar trebui să recunoşti că nu ţi se cade *(Papagalul şi celelalte pasări).* Prin intenţia ei, plecînd de !a motive personale, stă mai la o parte de celelalte fabule *Privighetoarea şi măgarul.* Pe cînd cînta privighetoarea un măgar se oprise să o asculte, dar găsi că ea nu şti >. să cînte :

Am fost. îi zise, aci de faţă.
Dar zău, nu-mi place a ta cintaro.

Cu toate-acestea am nădejdi bune,
De nu îţi pare lucru prea greu.
I.a nişte reguli a te supune,
Luind de exemplu cîntecul meu.

Ca să o înveţe, măgarul îşi potrivi glasul, dar de cîntecul lui „necioplit", de „aspra lui armonie" se îngrozi toată pădurea. Fabula aceasta era răspunsul lui Alexandrescu la critica pe care Heliade Rădulescu (v. voi. I, ed. I-îi, p. 193) o făcuse fabule: *Vulpea, calul şi lupul.* Ştim cum Heliade nu-şi putea stăpîni izbucnirile şi la ce vocabular recurgea de multe ori, dar şi Alexandrescu, prin epitetul pe care i-l da în această fabulă, arăta că nu rezista la îndemnuri ale răzbunării prin literatura, cu coborîri ale ei.

înălţa însă iarăşi fabula cînd scria *Oglinzile* : într-o ţară de aici nu departe — chiar la noi, desigur, voia să spună — frumuseţea trecea drept urîciune :

Cîţi sc-ntîmpla s-o aibă se socoteau sluţiţi,
Iar frumoşi de minune
Se socotiau aceia ce erau mai pociţi.
Oglinzi ca să se vadă nu se aflau în ţară
Si era poprit lucrul să sc-aducă de-afară.
Aşa fieştecine
Socotia despre sine
Ceea ce auzia.
Căci chiar undele gîrlei ce curgea prin cetate
Urau atît de negre şi-atît de-nlunccate
Incit nu putea omul nici umbra a-şi vedea.

O corabie încărcată cu oglinzi se întîmpla să fie împinsă de furtună spre ţărmurile acestei ţări şi cînd oglînzile, scoase la uscat, fură găsite de cei de acolo

Cu toţii alergară
Şi-n grab' le adunară,
Se priviră-n ele şi, cuprinşi de mirare.
Văzură adevărul, mulţi însă cii-ntristare.

Dar ..dregătorii", aflînd această minune, poruncîră să se stirîme toate oglinzile. Cîteva putură fi ascunse

Şi clin vremea aceea toţi oamenii frumoşi
Arăt cîtc-o oglindă acelor urîcioşi.

Simbolizare a adevărului nelăsat să vorbească, dar atunci cînd se arată face să tresară sufletele — şi spre el voia să spună Alexandrescu că ţintiau toate fabulele sale.

Valoarea lor nu stă însă atît în adevăruri pe care le cuprindeau — şi alţii scrisese la noi fabule preocupaţi de acelaşi gîtid, dar rămînînd mult în urma lui — ci, înainte de toate, în felul cum Alexandrescu a ştiut să derive spre poezie cunoaşterea adîncă a sufletelor, în darul pe care-1 avea de a dramatiza acţiunile — ştim cum aceeaşi putere de dramatizare a arătat-o în versurile de altă inspiraţie : *Ucigaşul fără voie* — şi, totodată, în arta cu care a atenuat contrastele dintre real şi fantastic, îmbinîndu-le nesilit, făcîndu-ne să prindem uşor legătura dintre motivul concret şt ce este închipuire.

Predilecţîunea pe care o arăta pentru acest gen literar nu pornia numai din impuneri ale vremei, când adevărul spus pe t.iţ.i

era mereu prigonit, ci şi din îndemnuri ale literaturei de care Alexandrescu ţinea să nu rămînă streîn. El scria şi sub înrîurirea clasicilor, nu numai a romanticilor, şi cea dintîi se evidenţiază cu deosebire în fabulele sale — chiar în stilizarea lor, mai limpede, mai susţinută, recunoaştem efectele acestei înrîuriri. Clasicismul 1-a făcut, de altă parte, să tempereze romantismul inspiraţiei lui. Acesr dualism de influenţe literare dă operei sale o înfăţişare aparte şi explică inegalităţi ale ei, pentru că nu a reuşit să armonizeze mai bine ce venia dintr-un izvor şi celălalt.

S-ar putea atribui asemenea inegalităţi în ce priveşte forma — .iuţea versuri cu inconsecvenţe de ritm, cu silabe mai multe ori mai puţine şi cu aproximaţii numai de rimă — lipsei de concentrare, de răbdare, cînd dînsul compunea, şi atunci am presupune că numai întîmplarea 1-a ajutat dacă alteori ne-a dat versuri care nu se clatină, deplin armonioase. Am văzut cum singur îşi găsia o vină că nu avea „aplicarea" de a îndrepta ce-i aducea inspiraţia. Să nu credem prea mult în această autodiminuare — e ca o improvizată smerire de poet care voia să spună că trebuia judecat cu îngăduire. Adevărul îl găsim în amintirile lui Ghica, unde cetim că atunci cînd dînsul s-a dus să-1 vadă pe prietenul său în închisoare 1-a găsit cu „un vraf de hîrtii pe masă, pline de ştersaturi şi de cruci în toate părţile. Cînd scria avea mania de se cetia şi tot ştergea şi îndrepta ; dobîndise patima asta cetind adesea versul lui Boileau : *Si fecris quatre mots, j'en effacerai trois"*. Mai mult decît atîta, avem chiar mărturia lui Alexandrescu în prefaţa pe care o da la ediţia din 1847 a poeziilor sale, prefaţă la care trebuie să ne oprim pentru ca să cunoaştem păreri ale lui asupra poeziei, alături de acelea pe care le exprimase altă dată. începea acolo cu impresia pe care i-o dau atîtea versuri ce se tipăriau pe atunci :

....niciodată nu am avut mai mult îndestulare, nu- zic de poezie, ci de versuri. De unde vine aceasta ? Poate, în parte, din greşita idee că arta poetului ar fi mai uşoară decît a prozatorului."

După o digresiune venia să rectifice părerea pe care spusese că <• împărtăşesc mulţi :

„...cu cît arta e mai frumoasă, atît este mai anevoie...

Faimosul Beranger, puternicul liric al timpilor moderni, poet popular cu aristocratice forme şi unul din capetele cele mai rezonabile ale Franţei, zice că multe din cîntecele sale cele mici l-au costat două şi trei săptămîni de lucru ; mărturisire ce dovedeşte cîtă străşnicie trebuie să aducă un autor la compunerea scrierilor sale."

Ne miră că se referea la... autoritatea lui Beranger ; să alegem din aceste cuvinte numai cît răspundea convingerilor lui în ce priveşte arta scrisului. Mai departe revenia la poezia noastră, cu deficienţele ei :

„...nu este de mirare dacă desăvârşirea lipseşte la mulţi, cărora însă nu le lipseşte talentul, şi dacă literatura noastră, mai ales, a căreia parte poetică nu se compunea pînă în anii din urmă decît de nişte balade tradiţionale, inspiraţii necultivate ale suferinţei si ale naturei sălbatice, nu este, zic, de mirare, dacă literatura noastră nu a produs încă nici un cap de operă care să poată sluji de model netăgăduit."

Recunoaştere şi de astă dată a ceea ce se impune unui poet, să nu se mulţumească numai cu vagi realizări. Vedem aici convingerea adevărată a lui Alexandrescu în ce priveşte arta compunerei, si dacă dînsul nu a izbutit de multe ori să o aplice deplin, nu era din cauză că nu-şi da silinţa, ci pentru că intenţiilor lui nu răspundea totdeauna exprimarea poetică fâra poticniri.

Sînt semnificative în pasajul pe care l-am citat şi cuvintele de dispreţ pe care Alexandrescu le îndrepta spre „baladele tradiţionale" şi „inspiraţiile necultivate" de la noi. Ele ne fac să înţelegem pentru ce poezia lui a rămas departe de folklorul nostru. Nu a ţinut, e adevărat, să-1 ignoreze cu desăvârşire, deoarece ştim că i-a comunicat lui Alecsandri cîteva cîntece de peste Olt, culese, poate, chiar de el (v. *Conv. Ut.,* X (1876), 2C8) şi, odată, în *Vieaţa cîmpetiească,* vorbia de „fluierul cîmpenesc" şi de „ţărăneştile jocuri" ce adesea îl încîntase, dar aceasta se reducea la prea puţin, a rămas fără răsunet deosebit în opera lui.

Ne explicăm atunci de ce şi vocabularul său e strein de poezia populară, pe care alţi poeţi din vremea lui, chiar dacă o derivau în compunerile lor fără alegerile potrivite, căutase să şi-o apropieze. Nu putem totuşi spune că limba lui e săraca în cuvinte, expresii neaoşe romaneşti, dar ele vin din alt izvor decît al cîntecelor de la ţară, din ceea ce continua şi altfel tradiţia de exprimare la noi, neînlăturată de manii ale neologizărei. Consecvent nu era însă în această privinţă. Cu toate ca în *Epistola către Voltaire* trimitea o săgeată latinizatorilor limbei şi ironiza pe toţi care stăruiau să nu mai întrebuinţăm „cuvinte creştineşti", adică aşa cum le fixase tradiţia, de la o vreme îl vedem trecînd alături de aceia care aveau idolatria neologismelor. Am văzut cum *Satira duhului meu* a devenit mai tîrziu *Satira spiritului meu* si asemenea înlocuiri de cuvinte le întîlnim mereu în poeziile sale, de la o ediţie la alta : astfel, *cinste, cinsti, fire, obştesc, pomenire, slavă, slobod, speranţă, veac, ziditor* ş.a. erau înlăturaţi, pentru ca să le ia locul: *onoare, stimă, natu>a, x>mun, sinenire, glorie, liber, nădejde, secol, creator* ; chiar tendinţei dc latinizare a ortografiei nu i se opunea mai tîrziu, cînd scria, d.e., *fuiuină* pentru *[întina.* Dezertare de la păreri care-1 călăuzise, cuminte, altădată şi făcîndu-1 să se întâlnească cu alţi scriitori ai noştri care nu au ştiut totdeauna să păstreze o atitudine hotărîtă.

în altă prefaţă, la ediţia din 1842, Alexandrescu a vorbit despre cum înţelegea să scrie. Arăta acolo şi părerea sa asupra criticei, cum ea trebuia să vegheze pentru ca să nu se vadă mereu „duhuri lunatice" turburînd literatura. Recunoştea totodată criticei dreptul de a-şi spune cuvîntul chiar cînd ea nu urmează anumite canoane, pleacă de la intuiţii, aprecieri ce pot fi drepte :

„Critica trebuie să fie iertată... nu numai unora, ci deobşte... Să nu credem... că meritul unui autor se poate cerceta şi hotărî numai de acei de o meserie cu dînsul : adeseori pana lor este povăţuită de patimă şi interesul ce au a înşela îi face nedrepţi. E destul să aibă cineva un duh firesc ceva cultivat şi nişte organe simţitoare, ca să preţuiască talentul. Aleritul unui poet stă în plăcuta întipărire ce ne lasă cetirea poeziilor sale, şi cetitorul, chiar de nu va şti regulele, tot poate spune de a simţit mulţumire sau neplăcere, dacă versurile sînt melodioase sau aspre, desluşite sau încurcate, felurite sau monotone."

Părere ce are temeiurile ei, cînd ştim cum criticii rătăcesc adeseori, pe cînd alţii, numai cu „duh firesc", ajung să judece mai bine o operă literară.

Apar mai mult ca schiţări, sînt prezentate prea vag aceste consideraţiuni asupra literaturei, dar ele merită să fie luate în samă, pentru că ne arată cum Alexandrescu era călăuzit de un simţ critic pe care mai puţin îl întîlnim la contemporani ai săi. Acestei însuşiri a lui nu-i răspund, e adevărat, totdeauna poeziile pe care ni le-a lăsat — cu dese incoerenţe de compoziţie şi imperfecţiuni de formă — dar, cetindu-le, sîntem înclinaţi să nu ţinem prea mult samă de asemenea scădere a lor faţă de sufletul care le străbate. Se prelungesc, parcă, în el răsunete din alte timpuri şi-1 vedem totodată tresărind mereu la atingeri cu vieaţa mai mult înnegurată decît darnică în încîntări şi dîndu-i de atîtea ori prilej de surîsuri amare, chiar de răzvrătiri pe care căuta să le stăpânească — suflet care, pribeag între trecut şi vremea în care s-a găsit, obsedat mereu de nostalgii şi cunoscînd, printre decepţii, numai rare înviorări, nu renunţa totuşi la întrezărirea de înseninări mai mult de o clipă care, dacă nu lui, cel puţin altora îşi închipuia că le va fi dat să le cunoască.

APENDICE[1]

[Volumul II

...In. judecarea poeţilor noştri vechi nu s-a ţinut destul în samă că au ieşit din pătura de sus. Tocmai împrejurarea aceasta explică în parte caracterul poeziei lor. Din versurile pe care ni le-au lăsat se vede bine vieaţa uşoară a boierimei vechi. Despre Alecu Văcarescu ne spune fratele lui, Neculai, că compunea în „pline de foc şi de dulceaţă petreceri"[2]; iar despre traiul dc acelaşi fel al banului Ienăchiţă Văcarescu ne povesteşte un contemporan, episcopul Grigore al Argeşului, mirat şi puţin scandalizat, în cucernicia lui de om al bisericei, de ce văzuse la curtea boierului muntean.[3]

Petrecerile făceau să tresară inimile, şi alături de lăutari, boierul cărturar, încălzit de „puternicul magnit" al dragostei şi gîndindu-se la vreun nume iubit, începea să cînte :

Spune, inimioară, spune
Ce durere te răpune,
Arată ce te munceşte,
Ce boală te chinuieşte

Tu eşti puişor canar,
Nu te hrăneşti cu zahăr...

[1] Pentru completarea celor spuse cu privire la poeţii Văcăreşti ş.a. reproduc aici o parte dintr-un articol, *Poeţii noştri şi poesia populară,* apărut în *Revista idealistă,* a. IV (1906), t. I, 103 urm.

[2] Manuscrisul Academiei Române, 287, f. 24, manuscris interesant pentru notele adause la poezii şi din care se vede în ce împrejurări scria Alecu Văcarescu.

[3] Odobescu, *Scrieri,* I, 291.

Rabdă, inimă, cît poţi,
Nu-ţi da taina pe la toţi !

De lacrămi vărs păraie
Cu groaznică văpaie
Şi sufletul îmi iese
De oftaturi adese.

Cînd nu te văz am chinuri
Şi cînd te văz leşinuri.[1]

Erau versuri mai bine întoarse, cu mai multă măiestrie „poeticească" decît ale lăutarilor, dar ca inspiraţie nu se deosebiau de acestea.

Aşa au cîntat, în Muntenia, Văcăreştii şi ca ei, în Moldova, Matei Milo şi Costache Conachi.[2] Şi focul pe care l-au pus în versurile lor i-a făcut populari, a dat orăşenilor, mai întîi boierimei pe urmă mahalalelor, o poezie de un caracter popular aparte, soră cu cea lăutărească, şi pe care, într-un ecou slab, au transmis-o pînă la noi colecţiile „Dorului".

Dar întîmplător printre grămada de versuri de felul acesta ni s-au păstrat cîteva de altă inspiraţie, cu motive luate din adevărata poezie populară, cea de la ţară.

Aşa, de la Ienăchiţă Văcarescu ne-a rămas poezia *Amărîtă turturea,* şi pentru că e interesantă, instructivă, merită să fie citată în întregime :

[1] Şi alţii, mai puţin cunoscuţi sau deloc, au scris asemenea „cîntece de lume". Manuscrisele Academiei ne-au păstrat cîteva, din întîia jumătate a secolului al XIX-lea, aşa mss. 271, 1871, 2224, 2888. În foiletonul *Zimbrului* pe 1851, nr.-ele 63—69, 72, 75, Alecsandri a reprodus poezii care circulau pe vremea lui (sînt printre ele de ale Văcăreştilor şi de ale lui Conachi) ; vezi şi Ghica, *Scrisori,* 58.

[2] Cît de răspîndite erau poeziile lor se vede şi din ce ne spune Costache Negri într-un articol asupra lui Conachi, *România literară,* 73—74 (vezi şi ed. a 2-a a poeziilor scriitorului moldovean, Iasi, 1889, 42, şi A. Papadopol-Calimach, *Conv. literare,* XIX, 933).
La popularizarea versurilor Văcăreştilor a contribuit şi Anton Pann cu *Cîntecele de lume,* 1834, şi *Spitalul amorului,* 1850.

Amărîtă turturea
Cind rămîne singurea,
Căci soţia şi-a răpus,
Jalea ei nu e de spus.

Cît trăieşte tot jeleşte
Şi nu se mai însoţeşte.
Trece prin flori, prin livede,
Nu se uită, nici nu vede.

Trece prin pădurea verde
Şi se duce de se pierde,
Zboară pînă de tot cade,
Dar pe lemn verde nu şade.

Şi cînd şade cîteodată,
Tot pe ramură uscată ;
Umblă prin dumbrav-adîncă,
Nici nu bea, nici nu mănîncă.

Unde vede apă rece
Ea o turbură şi trece,
Unde e apa mai rea
O mai turbură şi bea,

Unde vede vînătorul
Acolo o duce dorul,
Ca s-o vază, s-o lovească,
Să nu se mai pedepsească.

Cînd o biată păsărică,
Atît inima îşi strică,
încît doreşte să moară
Pentru a sa soţioară,

Dar eu, om de naltă fire,
Decît ea mai cu simţire,
Cum poate să-mi fie bine ?
Oh ! amar si vai de mine.[1]

[1] O reproduc după ms. Acad. Rom., 421, f. 7. A dat-o şi Odobescu, *Scrieri,* I, 293—294, dar greşit : strofa a 3-a urmează după a 5-a.

E poezia ce se aude în multe părţi în popor despre jalea turturelei rămase singură.[1] Dar între versurile lui Văcarescu şi cele populare deosebirea e mare. Să comparăm, după o versiune din Transilvania :

Amărîtă turturică
Cînd rămîne singurică
Zboară pe pădurea verde
Şi se duce de se pierde ;
Zboară pînă de tot cade,
Pe pelin verde nu şade.
Şi cînd şade cîteodată
Şade pe ramur-uscată ;
Unde dă de-o apă rea
Ea o turbură şi-o bea ;
Unde-aude vînătorul
Acolo o duce dorul,
Ca să dea să o lovească.
Să nu se mai pomenească.

Treizeci şi două de versuri la Văcarescu, numai patrusprezece în doina populară... Poezia de umpluturi, diluată, de o parte, poezia concisă, concentrată, de cealaltă parte. Şi cît de rău sună adausul de la sfîrşit cu „om de înaltă fire"... Poetul ţine să-şi pună în evidenţă durerea — notă discordantă alături de motivul popular ; caracteristica versurilor populare e tocmai lipsa de individualizare a simţirei ; ce se spune în ele poate fi al tuturor.

Aşa a amplificat Văcarescu ce a ajuns pînă la el din poezia poporului. Dar desigur unele din adausuri fusese făcute înaintea lui, de lăutari (numai sfîrşitul nu poate fi de la ei.)[2] Şi unele şi altele au

[1] Mai multe variante au fost adunate de Marian, *Ornitologia populară română,* II, 201 ; v. si Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni,* II 422 728.

[2] Varianta lăutărească pe care a dezvoltat-o Văcarescu era probabil în felul celei culese de G. Dem. Teodorescu de la Petre Şolcanu, *Poesii pop.,* 347 ; în aceasta se repetă refrenul de gust lăutăresc :

Cînd îi piere soţia,
Soţia din tinereţe
Cu milă şi cu blîndeţe.

Varianta cea mai amplificată (15 strofe), poate chiar de el, ne-o dă Anton Pan* în *Spitalul amorului,* II, 51 (sfîrşitul se potriveşte cu al lui Văcarescu). O altă variantă publicată de acelaşi în *Cîntece de lume,* ed. a 2-a, 1837, 6, nu e decît poezia lui Văcarescu, schimbată în unele locuri. Poezia publicată de Alecsandri în colecţia lui de la 1866, 264, e varianta întîi a lui Anton Pann, prescurtată.

întunecat farmecul doinei populare, dar nu de aceasta se îngrijia Văcarescu.

Cu motive populare a compus şi Neculai Văcarescu o poezie, *Durda,* în care întîlnim versuri de acestea :

Primăvara se iveşte,
Ia vezi muguru-nfrunze.şte.

Roibule, mi te găteşte,
Şalele-ţi înţepeneşte,

Daleo, daleo, dragă durdă
Fă-te-ncoace, nu fi surdă.[1]

Se vede şi aici că poetul e încă departe de popor, nu s-a pătruns de spiritul lui, nu-1 simte ; redă mecanic, combină, fără să se înU-ebe de efect, versuri, cuvinte pe care le-a auzit; poezia populară nu-şi găsise încă artistul s-o înţeleagă, să ia din ea numai mărgăritare şi tă ştie cum să le înfăţişeze.

*

Versuri în formă populară, dar în alt gen, cu alte tendinţe, se scriu şi în Transilvania, la începutul secolului al XIX-lea ; sînt versuri primitive, stîngace, fără avînt poetic, fără simţ artistic. De acestea ne-au lăsat, şi multe, în volume adeseori prea mari, adormitoare, Ioan Barac şi Vasile Aaron, cărora numai o prea mare indulgenţă le-a putut da numele de poeţi ; erau simpli stihuitori care nu aşteptau de la muze cuvinte alese, subiecte de un înţeles adînc; gîndul de a fi dascăli ai poporului, de a-i da cîteva cărţi folositoare, le pusese condeiul în mină, şi au scris cum s-au priceput, fără pretenţii mari, fără să-şi frămînte mintea cu teorii de literatură înaltă ; au scris cum ar fi povestit, în ton familiar, trăgănat, naiv, pe înţelesul tuturor.

La amîndoi aceşti scriitori numai unele cuvinte, construcţii, forma versurilor ne amintesc în general poezia populară ; rareori întîlnim şiruri întregi cu caracter popular pronunţat, cum sînt :

Plînge, inimă, cu jale,
Blastămă-ţi zilele tale
Că n-ai nice un noroc.[2]

[1] Ms. Academiei, 421, f. 53. E reprodusă ele Heliade în *Curierul rumânesc,* X, 1889 nr.-ul 99, cu însemnarea că a fost scrisă în preziua revoluţiei lui Tudor.

[2] V. Aaron, *Echo şi Narţis,* 36.

Rămîi, taică, sănătos,
Iartă, taica meu duios ;
Rămîi, maică, sănătoasă,
Iartă, maica mea duioasă.[1]
Deschide-ţi ochii odată
Şi-ţi vezi maica întristată
Cum plînge şî cum suspină
De trudă, de năcaz plină ;
Deschide-ţi rostul cel sfînt
Şi cu dulcele cuvînt
Mîngîie pe maica ta
Şi scîrbită n-o lăsa.[2]

Cele din urmă sînt bocete populare, versuri ceva mai pline de mişcare în grămada de fraze prozaice, fără nici o căldură poetică.

[Volumul III

I[3]

In volumul de poezii al lui Iancu Văcărescu, publicat la 1848 de I. Voinescu, găsim la pagina 193, sub titlul *Dorul deplin,* următoarele cinci strofe în care poetul îşi plînge suferinţele pricinuite de dragoste şi ameninţă pe nemilostiva lui iubită ou sinuciderea :

Mă sfîrşesc, amar mă doare,
Şi n-am milă cui să cer ;
Toate sînt nesimţitoare,
Oameni, elementuri, cer.

A răpus milostivirea
Chiar şi duhul îngeresc
Care însuşi e simţirea !
Alt ce mai nădăjduiesc ?

Nimic nu-mi mai foloseşte,
Oricît gem şi-orcît suspin,
Rău-mi nu se mieşoreşte,
AI meu dor este deplin.

[1] Acelaşi, *Piram şi* Tube, 29.
[2] Acelaşi, *Patimile lui Hristos,* 331.
[3] Dintr-un articol apărut în *Noua revistă română,* I, 484.

Hotărăsc dar o sfîrşire
La al meu cumplit amor :
Făr-a da cuiva de ştire,
Singur voi să mă omor.

Şi murind eu, mulţumită
Ţărîna mea va-nvia,
Cînd o lacrimă iubită
Va simţi picînd pe ea.[1]

Să deschidem acum poeziile lui Conachi (ed. a doua 1877) la pagina 39. Vom găsi acolo, sub titlul *Mă sfirşesc, amar mă doare,* următoarele versuri :

Mă sfîrşesc, amar mă doare !
Milă n-am la cine cere,
Toate sînt nesimţitoare,
Toate-mi zic : mori în durere !

Nici vaiete, nici suspinuri,
Nici a inimei junghere,
N-aduc milă, ci tot chinuri...
Toate-mi zic : mori în durere !

Rog oameni, rog cele sfinte,
Cer la milă mîngîiere,
Milă nu-i la rugăminte...
Toate-mi zic : mori în durere !

Moarte strig, moartea nu vine,
Nu vine la cine-o cere.
Toate-s crude cătră mine...
Toate-mi zic : mori în durere !

Asemănarea între cele două poezii este vădită. Dai- la Conachi poezia aceasta mai apare o dată sub o altă variantă, şi ea se apropie încă mai mult de textul lui Văcărescu. La pagina 149 cetim :

[1] Textul l-am comparat cu redacţiunea din manuscrisele lui Văcărescu, dar n-am găsit nici o deosebire. Poezia se află în manuscrisele din Biblioteca Academiei, 407 (pag. 100) şi 408 (pag. 163) ; atît în textul tipărit, cît şi în manuscrise, e pus greşit, în strofa a 4-a, versul 2, *omor* în loc de *amor,* după cum cere înţelesul.

Mă sfârşesc, *amar mă* doare î
Milă nu am cui să cer ;
Toate sînt nesimţitoare,
Şi pe pămînt şi în cer.

S-au răpus milostivirea !
Vieaţa mea e numai chin,
Şi răsuflul şi simţirea
Le am numai din suspin.

Hotărăsc dar o sfîrşire
La cumplitul meu amor :
Făr^a da cuiva de ştire.
Singur eu să mă omor.

Murind, am o mîngiiere,
C-a pica pe ţărna mea
O lacrimă de durere
Oîteodată de la ea ![1]

Lăsînd ia o parte orice comparaţie intre cei doi poeţi din punct c'c vedere al superiorităţei tehnice, ne întrebăm cum să se explice prezenţa unei aceleiaşi poezii la Văcarescu şi la Conachi. Este oare un plagiat, şi *în* acest caz, care de Ia care a împrumutat ?

Conachi n-a putut lua versurile citate de la Văcarescu. Poeziile acestui din urmă s-au publicat mai întîi la 1830, clar în această ediţie nu aflăm Doruî deplin. Numai ediţia a doua, de la 1848, cuprinde poezia aceasta. Conachi, care a murit la 1849, a putut cunoaşte desigur această ediţie *a* lui Văcarescu; cu toate acestea, este greu să admitem că el s-ar fi inspirat din poezia lui Văcarescu şi, modificînd-o puţin, şi-ar fi apropriat-o. Poetul moldovean era prea bătrîn eu să mai cînte fiorii iubirei şi să mai exclame : *mă sfirsesc, amar mă doare...*

Este deci mai mult ca sigur că Conachi nu a putut plagia pe Văcarescu. Nu rămîne atunci decît să admitem că Văcarescu a luat poezia lui de la Conachi. Dar chestiunea tot *nu* este pe deplin lămurită, pentru că versurile lui Conachi nu au fost tipărite înainte de 1856. De unde a putut atunci cunoaşte Văcarescu ..alcătuirea" poe-

[1] Varianta aceasta, după cît am putut controla, nu se află în nici unul din manuscrisele în care ni s-au păstrat operele lui Conachi (Biblioteca Academiei Române, 137, 877, 945). Numai varianta dintîi se găseşte în manuscrisul 137, foaia 78 verso, dar textul nu se deosebeşte întru nimic de cel tipărit.

tului moldovean, pentru ca să o introducă în culegerea lui de compuneri originale apărută la 1848 ? Desigur că de la vreun lăutar care a popularizat în Muntenia versurile inedite ale lui Conachi. Ştim, într-adevăr, că poeziile lui Conachi au circulat printre lăutarii care desfătau boierimea noastră din întîia jumătate a secolului al XlX-lea, şi că ele erau foarte cunoscute chiar înainte de tipărire.[1] Avem, pe urmă, mărturia lui A. Papadopol-Calimah că tocmai poezia *Mă sfir-* < h\ amar mă *doare* devenise foarte populară. Nimic mai natural atunci decît să admitem că Văcarescu a auzit cîntîndu-se această poezie şi, crezînd că este o simplă compunere lăutărească, şi-a atribuit-o lui, sehimbînd numai cîteva versuri[2]. Nu-şi închipuia că adevăratul ei autor se va descoperi într-o zi.

Rămîne, prin urmare, stabilit că poezia de care ne-am ocupat a fost împrumutată de Văcarescu de la Conachi. Comparaţiunea pe care am făcut-o ne-a dat totodată ocaziune să pătrundem puţin in secretele de scriitor ale celor mai vechi poeţi ai noştri...

Dar dacă Conachi, ca şi Văcăreştii, a fost influenţat de lăutari, re întrebăm dacă însăşi poezia *Mă sfirşesc. amar mă doare* poate li considerată ca originală şi dacă nu cumva a fost imitată după vreun cântăreţ popular. Ipoteza din urmă nu credem să fie adevărată. Oricît ar reaminti această poezie spiritul improvizărilor lăutăreşti, ea are o notă mai personală şi cuprinde cîteva elemente pe care nu ic întîlnim în compunerile populare. De aceea credem că paternitatea lui Conachi asupra poeziei în chestiune nu poate fi pusă la îndoială.

Analize ca aceea pe care ani făcut-o asupra poeziei lui Văcarescu ne-ar putea dezvăli încă multe lucruri curioase în operele scriitorilor noştri. De multe ori însă elementele de comparaţiune şi de control ne lipsesc şi modificările introduse în modelele împrumutate sînt prea mari pentru ca să afirmăm cu siguranţă că ne aflăm *în* faţa unui caz de natura celui relevat aici.[3] Oricum este instructiv să exa-

[1] A. Papadopol-Calimah, *Convorbiri literare,* XIX, 933—934 ; C. Negri, *România literară,* 1855, 57, şi prefaţa lui Vogoride Konachi ia ediţia din 1887, 42.

[2] Redacţiunea de la Văcarescu pare combinată din cele două variante ale lui Conachi. Strofa a treia reaminteşte întrucîtva strofa a doua din varianta întîi a lui Conachi. Se poate deci ca Văcarescu sa fi auzit poezia lui Conachi în amândouă variantele şi să le fi întrunit la un loc. Se poate însă tot aşa de bine ca această combinare să fi fost făcută de un lăutar şi Văcarescu să nu fi cunoscut versurile lui Conachi decît sub forma sub care le-a reprodus.

[3] Aşa o altă poezie a lui Iancu Văcarescu, *Nemilostivei* (pag. 185), prezintă oarecare asemănare cu *Pînă cînd, nemilostivo* a lui Conachi (ed. a doua, pag. 137). N-am îndrăznit însă să afirmăm că Văcarescu s-a inspirat şi aici de la Conachi.

minezi cu mai multă atenţie scrierile poeţilor noştri, pentru ca să vezi dacă originalitatea lor nu este mai iluzorie de cum se crede în general.

II[1]

De Barac şi Aaron nu poate fi despărţit Anton Pann, deşi a scris ceva mai tîrziu şi în alte condiţiuni, pentru un public întrucîtva deosebit.

Nu e nici Anton Pann un talent poetic, o fire artistică, dar e superior în unele puncte celor doi scriitori transilvăneni; spiritul popular a trecut în versurile lui cu note mai variate, mai bine nuanţate, uneori glumeţe, alteori duioase, şi povestirea curge mai uşor, cuvintele sînt mai bine alese, mai expresive, frazele mai sprintene. A scris şi el din dorul de a da celor de jos o literatură după gustul, priceperea lor, dar pe lîngă tendinţa moralizatoare — la Barac şi Aaron se vede numai aceasta — a urmărit şi pe aceea de a istorisi lucruri plăcute, de a face pe cetitori să petreacă. Mare parte, din scrierile lui îşi datoresc popularitatea tocmai acestei împrejurări.

Il vom găsi pe Anton Pann printre cei dintîi culegători de poezie populară şi ce a luat din ea pentru improvizările lui a fost de multe ori schimbat. In diferitele colecţii de poezii tipărite după manuscrise, culese din popor sau de la lăutari, îl vedem strecurînd versuri improvizate de el în ritm popular, cum sînt :

Luniţă luminătoare[2]
Munţilor, fiţi mărturii...[3]

In *O şezătoare la ţară,* în *Povestea vorbei,* lîngă versurile lui apar, neschimbate, cum le culesese, doine, hore populare :

Sub poale de codru verde
Mititel foc mi se vede.
Mititel şi potolit,
Tot de voinici ocolit.

Bine este doi cu doi
Şi noi, neică, amîndoi.
Bine era mai demult,
Dar noi, neică, n-am ştiut.

Scriitor popular şi folklorist, Anton Pann a contribuit poate mai mult decît se crede la introducerea elementului popular în literatura cultă.

Deşi s-a adresat de-a dreptul celor mai puţini cărturari, totuşi scrierile lui au pătruns şi în păturile mai de sus, unde se cultiva altă literatură. Nu a fost desigur scriitor între 1830 şi 1850 care să nu fi cetit ceva din el, şi chiar aceia care închideau poate surîzînd vreo broşură a lui rămîneau cu impresia unei literaturi mai simple, deosebită de aceea pe care o cultivau. Sînt impresii de acestea mai slabe care-şi au şi ele însemnătatea lor în alcătuirea sufletească a unui scriitor şi chiar în pregătirea sau accentuarea curentelor literare.

Astfel pătrunde pînă pe la 1830 elementul poetic popular in lumea scriitorilor. O direcţie hotărîtă nu se vede; poezia populară e folosită mai mult inconştient şi scriitorii nu sînt în stare să dea o formă nouă, artistică, subiectelor, versurilor care au ajuns pînă la ei. Unii sînt încă prea streini de popor, alţii, deşi mai aproape de el, înţeleg prea simplu literatura, sînt prea lipsiţi de cultură pentru ca să dea ceva de samă.

E numai o pregătire, o îndrumare pe calea pe care alţii vor merge mai departe.

[1] Din acelaşi articol din care s-a reprodus în voi. I partea privitoare la poeţii Văcăreşti ş.a. dăm aici pasajul care se referă la Anton Pann.

[2] Versurile acestea se găsesc în culegerea de poezii populare a lui Eminescu, Opere *complete,* I, 45, Ed. Minervei. Ele au pătruns în popor prin broşurile lui Pann.

[3] *Poesii.* 1837, 81.

CUPRINS

Notă asupra ediţiei 3

I. TEORIE ŞI ESTETICA LITERARA. Din periodice . . . 9

Legea evoluţiunei şi critica literara 11
Un proces încheiat (Notiţă literară) 30
Factorii evoluţiunei criticei literare 40
Anarhia în literatura noastră de astăzi 59
Evoluţionismul în. studiul genurilor literare 66
Setea de volum (Din viaţa literară de astăzi) . . . . 8(1
Rătăciri literare 86
Critici şi scriitori 92
Stilul nostru 95
Literatura sentimentală . . . . . • . . 98
Un rol contestat al criticoi 101
Puriştii noştri în artă 103
Eroii în artă 106
Simpatiile şi antipatiile noastre 110
Gardele pretoricne în literatură 115
Critica estetică şi critica istorică 118
Contraziceri şi lămuriri estetice . . . . 121.
Intensitate de vieaţă 124
De unde arta e altfel înţeleasă 127
Polemica de altădată şi polemica de astăzi 131
Un gen literar rămas în urmă 134

Căă

Versul liber şi dezvoltarea estetică a limbei literare . . 136
Sufletul nou în poezie 139
Ideal şi îndemnuri 163
Semne de transformare a romanului 181
Istoria literară în învăţămîntul universitar (Ce a îost şi ce ar trebui să fie) 191
Ce ni se contestă şi ce am realizat 206
Spre literatura pe care trebuie s-o avem 211
Drumul pe oare l-am străbătut 214
Cum trebuie să studiem literatura 218
Poeţilor tineri 233
Prozatorilor 238
Criticilor 242
Viitorul romanului 248
Critica şi pedagogia . . . • . 252

II. ISTORIE ŞI CRITICA LITERARĂ, a) Literatură română, b) Literaturi romanice si alte literaturi.
1. Volume, cursuri, broşuri 255
Barbu Delavrancea 257
Literatura română modernă 273

La ediţia a doua 277
La prima ediţie 278
Şcoala latinistă 279
Filologii şi istoricii Şcoalei latiniste 294
Samuil Micu 294
Gheorghe Şincai 300
Petru Maior 310
Radu Tempea, Paul Iorgovici, C. Diaconovici Loga . 325
Scriitorii aromâni influenţaţi de cei din Transilvania . 330
Manifestări sub altă formă ale ideilor Şcoalei latiniste 333
poetice
Alecu Văcarescu
Nicolae Văcarescu
I. Budai-Deleanu
Vasile Aaron şi Ioan Barac 363
Cei din urmă cronicari 370

Îndrumări nouă în Muntenia şi Moldova 378
Gheorghe Lazăr 378
Gheorghe Asachi 383

11

Poezia în spirit vechi şi cea de tranziţie 403
Matei Milo 404
Costache Conachi 406
Alecu Beldiman 419
Cîţiva alcătuitori mărunţi de versuri : Naum Rîmniceanu, V. Fabian Bob, Daniil Scavinschi . . 423
Costache Stamati 427
Iancu Văcarescu şi cele dintîi semne de înrâurire franceză hotărîtoare 435
A. Hrisoverghi 451
B. P. Mumuleanu 453
A. Pann 463
Cel dintîi poet modern 475
Vasile Cîrlova 475
Curentul larg de afirmare a literaturei nouă . . 481
I. Heliade Rădulescu 485

III

Ultime aspecte ale Şcoalei latiniste 540
G. Săulescu 540
August Treb. Laurian 543
Timotei Cipariu 547
Aron Pumnul 550
Alte orientări ale literaturei în epoca de la 1840 . . 553
M. Kogălniceanu şi direcţia pe care a inaugurat-o la „Dacia literară" 555
Prozatorii epocei *nouă* 569
N. Bălcescu 569
C. Negruzzi 577
A. Russo 587
N. Filimon 598
Poezia în ascensiune de modernizare 607
Opera lui Gr. Alexandrescu 607
Apendice 643

1.i-i-tul' : MAHCAIIETA l-'F.HARU
-hnoivclactor : ELKNA CAI.UGAF(l)

1(1(11 tic tipur SMU.lUSt.
(.•oii cel. 40.45. Coli liimr -Il, •'>.

Tiparul pxeoulai sub comanda
nr. 15 .Si l;i
Inii'oprinderca poli^ralieâ
..13 Decembrie M18-,
Mr. Grigore Alexandrescu prMt—I(7
Bucureşti
iWuuijlica Socialisia Rom.'i'ii i